

Pethő Sándor

GÖRGEY ARTUR

ATTRAKTOR

STUDIA MILITARIA HUNGARICA

(Szerkeszti: Babucs Zoltán)

1. *Gustavo Massoneri:*

Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról

2. *Pethő Sándor:*

GÖRGEY ARTUR

előkészületben:

Erdeös László:

A MAGYAR HONVÉDELEM EGY NEGYEDSZÁZADA (1919–1944)

Pethő Sándor

GÖRGEY ARTUR

ATTRAKTOR

Máriabesnyő – Gödöllő
2006

Eredeti megjelenés:

Pethő Sándor: *Görgey Artur*
Genius kiadás, é.n.

A hadműveleteket leírta: Julier Ferenc ny. ezredes.

Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: Fazakas Csaba

ISSN 1787-6796
ISBN 963 958 065 1

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Kft. ügyvezetője.

I.

A Görgey-nemzetség – Artur szülei és testvérei – György anyagi romlása – A késmárki kollégiumban – A tullni évek – Hadapród a Wasa-gyalogezrednél – Testőrhadnagy Bécsben – Cifra nyomorúságban – Katonai továbbképzés – „Huszár leszek" – Kilenc év után először otthon – Nagykorúsíttatja magát – A Nádorhuszároknál – Egy magyar huszárgarnizon élete Csehországban – Forradalmi eszmék – Házassági tervek – Első magyar levele Istvánhoz – Kilépés a hadseregből – „Bánt a honvágy."

Oklevelek bizonyítják és tradíciók tartják, hogy a görgői és toporci Görgey-nemzetség családfáját a XII. század elején ültették át német földről a Szepesség bércei közé. Ősi, germán gyökerű törzs, amely a fajtáját jellemző szívóssággal kapaszkodott meg az új talajban, majd izmos és kemény törzsben egyenesedett ki, pompás terebélybe borult s hatalmas ágaival és lombjaival kereste a szabad levegő és a napfény vidámságát. Oly mélyen és erősen fogódzott meg az új föld sovány és mostoha hantjaiban, elszakíthatatlan gyökereinek sokaságával, hogy a megújuló fergetegek alig árthattak neki.

Az első Arnold comestől kezdve egész vármegyékre kiterjedő gazdasági és politikai hatalom táplálkozott e büszke és nemes tölgy életnedveinek bőségéből. Az éghajlat zordonsága ellenére sem hanyatlott, vagy szűnt meg e törzsnek friss rügyekben megújuló termékenysége. A Görgey-nemzetség évszázados történetében találkozni fogunk a royalizmus megható önfeláldozásaival, majd később a nemzeti mozgalmak megvíhatatlan intranzigenciájával. Tagjai között felváltva lépnek szemünk elé vitéz katonák, püspökök, jeles adminisztrátorok, közjavak hűséges sáfárjai, szorgalmas gazdák, pedáns és kitűnő tisztviselők. A Görgey-nemzetség is végigjárta képviselőiben és leszármazottjaiban a magyar közélet nagy nevelőiskoláját, a vármegyét, s irányította a municipiumok önkormányzati életét, elsajátítva a helyhatósági igazgatásban az országos közéleti szereplésnek azt a finom hajlamát, amely a magyar birtokos középrendnek egykor elhomályosíthatatlan dicsősége volt, a vér és a vas századaiban. A Görgeyek véreztek a rendi szabadság védelmében s a Felvidéken már a XVI. század közepétől fogva a családnak áttért főágán át, buzgó harcosai voltak a protestáns szellem hősies erőfeszítéseinek a császári hatalommal szemben.

Ezek a vallási és politikai viharok sok életerős ágat téptek le a konok és szikár törzsről. A nemzedékek szorgalmával és takarékosságával megszerzett családi vagyon egy része is megapadt e küzdelmekben. A fej- és jószágvesztés kockázatáig fajuló polgárháborúk nem egyszer mintha a porba sújtották volna az egész nemzetséget, de azután, a válságok multán a Görgeyek tevékeny józansága újból összegyűjtötte az ősi örökségek és donációk szétszórt javait és azt a társadalmi és politikai pozíciót, amelyet a család szeren-

csésebb tagjai a Szepességben elnyertek. Görgey János, Thököli diplomatája, majd Rákóczi alatt vármegyéjének követe a rebellis országgyűléseken, Toporc elkobzásával és spilbergi börtönnel fizette meg szavazatát az ónodi trónfosztásban és tántoríthatatlan ellenzékiségét. Dédunokája, egy szintén János nevű kapitány a Blankenstein-huszároknál, 1793-ban Flandriában a császár háborújában esett el, sziven találva egy ellenséges golyótól, vakmerő lovasrohama élén. Már előbb, a hétéves háborúban szerzett érdemeiért a kincstártól bérbekapta a toporci sasfészket, hajdan IV. Béla király adományát, amelyet hétévi gondozás után 1779-ben visszaadtak neki 1124 forint 24 krajcár becsérték és 307 forint illeték lefizetése ellenében. Innen 1818 január 30-án röppent ki az a sasfiók is, akit a história Görgey Artur néven ismer.

Artur atyja, György, harmadik fia volt a maubeugei hősnek. Eszes, önérzetes, jellemes úriember volt, aki családja akarata ellenére házasodott egy lőcsei polgári házból. Emiatt nemcsak anyja szeretetét vesztette el, hanem egy ideig keserű meghasonlásba keveredett a többi Görgeyvel is, akiknek családi büszkeségén érzékeny csorbát ejtett a rangon aluli frigykötés Perczián Vilmával, e törékeny és finom polgári virágszállal. A polgári önérzet és az asszonyi méltóság nem sokáig bírta ezeknek a családi dulakodásoknak megalázó és elgyötrő engesztelhetetlenségét, a nemesi kaszt rideg konvencionalizmusa sohase bocsátotta meg a szerelem törvényének diadalát, azt, hogy a hatszázéves nemzetség fájába egy szivére hallgató szeleburdi fiatalember polgári hajtást ojtott be. Görgey anyja, az özvegy konziliárusné soha át nem lépte többé fia hajlékának küszöbét. Uralkodni vágyó természete, osztályöntudata, sebzett anyai hiusága haláláig nem bírta megérteni és megbocsátani azt a társadalmi szabadelvűséget és érzelmi ellágyulást, amely látszólag kitörölhetetlen foltot ejtett a vén kutyabőrön. Artur atyjához más téren se volt könyörületesebb a sors. Felesége hozományát egy barátjára bízta, hogy szerezzen rajta valahol az Alföldön egy zálogos birtokot. A húszezer rhénes forint aztán nyomtalanul eltűnt a hű barát kezén: se pénz, se posztó. E furcsa és könnyelmű üzletkötés, amelyből a régi ősiségi perjog alapján évtizedekre terjedő processzus tengeri kígyója lett, teljessé tette a harmadik Görgey-fiú anyagi romlását. A toporci jószágnak Györgyöt illető részét elborította az adósság árvize. A birtokot a vármegye szekvesztrálta. Az a négy fiú (Guido, Ármin, Artur és István), akikkel e sorsverte házaspárt megáldotta a Gondviselés, már nem ismerte a régi jólétet és bőséget. Őseikhez és rokonaikhoz képest szinte proletársorra jutottak, s életük nem volt egyéb, mint szakadatlan viaskodás a gonddal s megfeszített munka a létért.

Artur gyermekkora tizennégyéves koráig abban a családi kúriában telt el, amelyet atyja a toporci kertnek egyik sarkában építtetett s amelyet kerítéssel választott el a Görgeyek ódon kastélyától. Az anyai átok engesztelhetetlensége, a gőgös nagyasszonynak, Doloviczényi Anna Máriának meg nem szűnő ellenségeskedése balvégzet gyanánt borongott az új hajlék fölött, mint-

ha a két szomszédvár legendája elevenedett volna meg e bús disputa di famigliakban. A frissen rakott fészekből kirajzott fiak közül aránylag a legidősebb, Guido járt legjobban, mert legkevésbé találkozott a szegénység gátlásaival neveltetése és pályájának fejlődése előtt. Tanulmányainak befejezése után kamarai hivatalnok lett, majd a birodalmi pénzügyminiszter tisztviselője Bécsben, s 1848-ig akadálytalanul haladt fölfelé a hivatalnoki lajtorja lépcsőin a bányászati osztályban. Az Arturnál mindössze két esztendővel idősebb Ármin katonának ment, s mint alapítványos növendék végezte a tiszti iskolát, ahonnan azután a magyar nemesi testőrséghez jutott. A zsengekorú Artur bátyjaival ellentétben, otthon élte át az anyagi válságnak évről-évre nyomasztóbb következményeit. Közvetlen közelségből látta a szülői ház felett gyülekező fekete felhőket. A gondban és bánatban koraérett gyermek lelke megsejtette az atyai homlok mély ráncainak és az anyai könnyeknek titkát. Két esztendeig maga ápolta szenvedő édesanyját őszinte fiúi gyöngédséggel, megható kötelességérzettel s a gyermeki ösztönnek ama finom tapintatosságával, amelyben a szeretet csak megsokszorozódik a sors mostohaságának, a Gondviselés látogatásainak növekvő terhével.

A kis Artur két esztendőre meg is szakította késmárki iskoláját, hogy egészen édesanyja ápolásának szentelhesse magát. Utóbb mindazt a gondoskodást és részvétet, amit ez a gyerekember az anya hervadó életének áldozott, maradéktalanul átruházta atyjára és testvéreire, különösen a legkisebbikre, Istvánra, aki négyéves volt, mikor anyjukat elvesztették. Annak a szigorú, puritán, patriarchális, csaknem spártaian rideg nevelésnek, amelyet az atyai intenciók és a mostoha körülmények irányítottak, jégtakarója alatt a fiatal és férfi Görgey Arturnál mindig nyomára fogunk akadni azoknak a meleg forrásoknak, amelyek fel-felbuzogtak a szív mélyéből, testvérei, legkivált a család Benjaminja, Pista iránt. Azt a szeretetet, mondhatni atyai gondoskodást és törődést, amellyel Artur bátyai és öccse sorsán csüggött, olyan viszonyok közepette is, amelyeknek kietlen és riasztó nyomorúsága más halandóknak lelki erejét felőrli vagy abszorbeálja, amazok e hatalmas és törhetetlen szellemi és erkölcsi felsőbbség előtt való természetes hódolattal viszonozták s nem inogtak meg benne egy pillanatra sem, akkor se, amikor Artur pályája a mélységbe és a sötétségbe hanyatlott. Áll ez különösen Istvánra, aki férfikorának legtermékenyebb évtizedeit töltötte el abban a nemes igyekezetben és önzetlen erőfeszítésben, hogy történelmi nevű bátyjának emlékét és dicsőségét megóvja az enyészettől s megtisztítsa azt a vádak és a rágalmak iszapjától. A Görgey-fivérek összetartása, Artur iránt tanúsított hűségük és önfeláldozásuk túlélte a felmagasztaltatás rövid hónapjait és a bukás hosszú évtizedeit.

Ez a megható testvéri szolidaritás a legkülönb és legszerencsétlenebb családtag iránt, sohase lazult meg, éppúgy, mint ahogy nem lett kisebb bennük a hányt-vetett sorsú atya emlékének tisztelete sem. Ez a szoros családi összetartás inkább emlékeztet a német polgári házak tisztes szentélyeire,

mint a magyar birtokos középnemességnek sokszor családi civakodásokban megnyilatkozó csendéletére. A lőcsei szász polgárok mély családi érzései átütöttek annak a sűrű magyar vérnek háborgásain, amelyek gyakran ivadékokon keresztül feldúlták a rokoni összetartozás kötelékeit s a családi élet nyugalmát.

Az anya halála után a tizenhároméves Artur visszatért a késmárki evangélikus kollégiumba. Egy esztendővel később a tullni utásziskolában megüresedett egy alapítványi hely, amelyet a Görgey-nemzetség sarjai számára a család egy régi barátja, Wieland báró altábornagy szerzett s amelyről az igényjogosult Görgey Gusztáv, Artur unokatestvére lemondott. Ez a véletlen döntötte el Artur sorsát. A katonaiskolában megüresedett hely ingyenes volt. A katonatiszti pálya a régi Ausztriában zárt és biztos egzisztenciát jelentett, sőt olyan kiváltságos társadalmi pozíciót is, amely a polgári életpályákon a vagyontalan fiatalember számára elérhetetlennek látszott. A tizennégyéves fiúban semmi jele sem mutatkozott annak, mintha magasra ágaskodtak volna a katonai dicsőség megsejtett becsvágyai. E koraérett gyermekben semmi sem mutatott arra, hogy érzi magában felderengeni jövendő hivatásának repeső ihletét, úgy, mint ahogy a sasfiók érzi szárnyait. Nem az ambíció, hanem a megalkuvás és a lemondás terítette a katonai pályára. 1832-ben ezt írja atyjának: „Ha Tullnban találkozik alkalom (t.i. ingyenhely), akkor katona akarok lenni; ellenkező esetben a filozófiát akarom végezni és azután egyik vagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: először és mindenekfelett a haza iránti szeretetből… másodszor a matematikai és fizikai ismeretek iránti szeretetből. Ez az én szilárd, rendíthetetlen elhatározásom." A tizennégyéves fiúnak már „rendíthetetlen" elhatározásai vannak. A késmárki intézet kitűnő bizonyítvánnyal látta el növendékét, aki, mielőtt az idegenben elfoglalta volna stipendiális helyét, az akkori tisztinevelés előiskolájába is kénytelen volt belekóstolni és mint hadapród asszentálta magát a cs. kir. 60-ik gyalogezrednél, amelynek három zászlóalja később oly fényes szerepet játszott az 1848/49-iki szabadságharcban.

Artur 1832 november 23-án lépett be a tullni utászkari tanintézetbe. Toporcot, az atyai házat, kis testvérét nem is látta, csak hosszú kilenc év multán. Az alsóausztriai városka, amelynek falai valamikor látták Mátyás király fekete seregét is és ahonnan 1683-ban Szobieszki hadai indultak Bécs fölmentésére, a harmincas években magáénak mondotta a dunai birodalom egyik legkiválóbb tisztnevelő iskoláját. A Monarchia minden néptörzse és nemzete képviseltette magát az intézetben. A növendékek legnagyobb része természetesen Soldatenkind volt, annak a katonai kasztnak ifjú sarjadékai, amely zárt, merev és öncélú szervezetében valósággal állam volt az államban. Az a tiszti és tanári kar, amely ezt az intézetet vezette, s amely technikus szakerőket képzett ki a császári ármádia számára, választékos kis testület volt, javarészében a napóleoni háborúk veteránjaiból állott, kiknek mindegyi-

kére hullott valami a régi dicsőség aranyporából. Az oktatás elvei és módszerei a kor színvonalán állottak, az esprit de corps kitenyésztésére irányuló erkölcsi és politikai maximákkal, azzal a céltudattal, hogy megbízható osztrák tiszteket neveljenek.

A harmincas évek közepén a császári monarchiának úgyszólván minden népelemén végigborzongtak a nemzetiségi érzés hullámai, elcsöndesíthetetlen rezgései annak az óriási földrengésnek, amelynek középpontja volt Páris és a júliusi forradalom. Az a törékeny állami gépezet és az a bonyolult birodalmi szerkezet, amely a végsőkig ignorálta, vagy tagadta ezt a létére oly végzetes erőt, mindent elkövetett, hogy a hadsereget, öncélúságának ezt a roppant eszközét megóvja az idők fertőző rajongásaitól és a koreszméktől. Amily mértékben gondot fordított a bajtársi szellem ápolására, a császári kardbojt kultuszára s a nagy egészben a dinasztikus hűségnek, mint a hadsereg egyetlen erkölcsi létalapjának megszilárdítására, éppoly következetességgel denacionalizálta azt az értelmiségi ifjúságot, amely a soknyelvű Monarchiából rekrutálódott. Ez a törekvés majdnem teljes sikerrel járt. Még azoknak a nemzeteknek fiaiban is sikerült elsorvasztani, vagy kiirtani a nemzeti érzés gyökereit, amelyek, mint az olasz, vagy a magyar, ragyogó történelmi múltra tekinthettek vissza s amelyek eleven és lázas közéleti küzdelmekben próbálták felújítani múltjok hagyományait és kötelességeit. Ennek a hadseregnek meg voltak a maga külön tradíciói, és – ha szabad így mondani – a maga politikai eszméi. Ezek a tradíciók bizonyos nemzet- és népfölötti hivatás gondolatából eredtek, s a kohézió eleven idegszálai gyanánt kötötték össze a divide et impera módszereivel kormányzott nemzetiségeket. Az osztrák tiszt számára, ha ez egyáltalán lehetséges volt, ez a hadsereg a hazát pótolta, amelynek wallensteini és sovoyai eugeni dicsősége megújhodni látszott a század elején lefolyt heroikus és véres harcokban, s amely még most is olyan nagy kapitányokra hivatkozhatott, mint az öreg Radetzky, vagy vezérkari főnöke, Hess tábornok. A fekete-sárga hadsereg tisztjeire nézve a politikai viszonyt, amely őket a Habsburg-országokhoz és –tartományokhoz fűzte, az öreg Schönhals tábornok így jelölte meg: „Nicht als Eroberer, nicht als Städtezerstörer, sondern als Friedebringer wehen heute Euere Fahnen vom Belt bis zu den Thälern des Appenins."

Ennek a nagy családnak lett tagja Görgey Artur, amikor Tullnban ráhúzták a császár kabátját. Ez időtől kezdve nem, vagy alig hallott magyar szót, hacsak Bécsben nem, mikor Guido testvérével hébe-hóba találkozott. Különben se lehetett valami erős a magyar nyelvben. Az apai ház társalgó nyelve inkább a német volt. A jobbágysággal és a szolgaszemélyzettel tótul beszéltek. A késmárki evangélikus iskolában is nagyobb súlyt vetettek a latin szintakszisra, mint a magyar nyelv tanítására. Ez a vézna magyar nyelvtudás Tullnban még inkább megcsappant. A serdülő katonanövendék alig tudott valamit hazája és nemzete történetéből. A magárahagyottság és a magárautaltság érzése időnkint fájdalmas honvágyban nyilatkozott meg. Hosszú

éveken át bizony hiába integettek feléje a Tátra ormai, hasztalan hívta a toporci hársak zúgása, az apai hajlék, amely több bánatot látott, mint boldogságot. Idővel „ez a szelíd búsongás hazája felé" valamennyire lecsillapodott az idegen környezetben s nemzeti érzése csak akkor lobbant fel, mikor kilenc esztendő múlva először tért haza hosszabb szabadságra. A tullni évek kezdetén benne is fölgerjedt ama szenvedélyes barátságok egyike, amelyek oly mély nyomokat hagynak az ifjúkori fejlődésen s néha annyira hegeszthetetlen sebeket ütnek a szeretetet áhító fiatal lelken. Ki lehetett az az „álbarát", akinek árulása még tíz esztendő múlva is visszafájt a férfivá ért huszártisztben? Ivánka Imre, a későbbi honvédezredes, bizonyára nem, hiszen a két tullni növendék gyermekbarátsága csak megizmosodott a nádorhuszárság együtttöltött éveiben s túlélte Artur politikai bukását is. Azután ugyanez a megható barátság áradt ki az atya felé, aki sűrűn írt leveleiben okos és gyöngéd tanácsokkal és intelmekkel viszonozta ennek az árva és zárt szívnek ömlengéseit. „Ő lett ideálom, barátom, mindenem" – írta 1842 december 16-án Pista öccsének, mikor végigtekintett gyermekségén és küzdelmes ifjúságán. A biedermeyer-levegőben úszó érzelmesség még hevesebb zajlásokra indította Görgey Artur Sturm- és Drang-periódusának ábrándjait és vonzalmait. Minél őszintébb és mélyebb lelki hullámzásokat okoztak ezek az ábrándok és vonzalmak, annál nagyobb rombolásokat idéztek elő a kikerülhetetlen csalódások, a valóság durva anyagával való érintkezések úgy, hogy nyakán érezte folytonosan „az életuntság láncait". A lemondások folytonossága edzette ki benne az önfegyelmet és az aszkézishez hasonló életmód büszke megszokását. Szünidőre nem mehetett haza, mint iskolatársainak többsége, mert nem akarta költségbeverni atyját, kinek feje fölött éppen ezidőtájt csaptak össze az adósság hullámai. Artur nem panaszkodott, hogy ne tegye még nehezebbé övéinek szomorúságát. „A búskomorság és a könnyelműség bizarr vegyülékével" – mint később írta – várta a jobb napokat, a szabadulást, a hazatérést. Betegségeiről is csak akkor írt, amikor már elmúltak. A tullni évek még rohamosabban érlelték azt a fejlődési folyamatot, amelyet gyermekkorának sanyarúságai és rezignációi indítottak el s amelyben a serdülő kor sokkal többet szemléltetett vele az élet árnyékából, mint fényéből. A legnagyobb öröme az volt, ha iskolai bizonyítványai és elöljáróinak levelei felderítették az atyai ház komorságát. „Ahol ilyen erkölcsi alapok vannak s ilyen természeti adományok – írta Kégeln százados Görgey Györgynek, 1834 március 9-én, – ott könnyű a további vezetés, minthogy ez a korábbi befolyások és irányok alapjára állhat." „Nekem valódi örömömre szolgál, – így szól Halleg Miksa báró levelében 1835 november 11-én – Önnek minden jót írhatni Artur fiáról. Igen jó magaviselet, szorgalom és tudományos kiművelése iránt való buzgósága..., sok kötelességérzet, rendszeretet és komolyság társul benne, mely tulajdonságok miatt itt az altiszti kitüntetés érte."

Bizony nehezen cammognak az évek a tullni utásziskolában, kivált az olyan fiatalembernek, aki máris „hatáskör után vágyódik", s aki „két emberöltőre való tetterőt" érez magában. De minél közelebb férkőznek testéhez-lelkéhez a „valósulás sugarai", annál gyorsabban olvadnak meg az ikarusi szárnyak. Mi történik vajjon, ha el kell hagynia az intézetet, ahol évfolyamtársai között mindig a legelső volt, s ahol négy esztendőn át semmivel sem kellett terhelni az atyai gondok sokaságát? Minő conduite-listát kap a tullni parancsnokságtól? Szorgalmáért, kitartásáért, nyomorgásáért vajjon elnyeri-e azt a szerény jutalmat, hogy ne hadapródként, hanem hadnagyi rangban mustrálják ki ezredéhez, a Wasa-bakákhoz? A tiszti fölszereléshez szükséges anyagi eszközök megszerzése mennyivel könnyebbé válna, ha a remélt hadnagyság jövedelmére előlegeztethetné? Mennyire nyugodtabb lenne a toporci öregúr is, ha Arturnak nem kellene magát sanyargatni további nélkülözésekkel és már a pálya kezdetén roskadoznia az adósságok súlya alatt. Hiába volt tullni parancsnokának, Mühlwerth ezredesnek, pártfogása és közvetlen föllebvalóinak jövendölése, akik ragyogó és rendkívüli karriert vártak Artur tehetségéhez és buzgóságához, már az indulás első lépéseitől fogva. Hasztalan állították ki legjobb tanítványuk részére a legkitűnőbb conduitelajstromot, amely szerint huszonnyolc tárgyból „sehr gut", hatból pedig „gut" osztályzatot kapott. „Magaviselete igen jó, hibái nincsenek, természetes képességei jelesek, buzgósága és szorgalma ernyedetlen, szolgálatban igen használható, kedélyminősége vidám és szelid". Így ajánlotta a tullni végbizonyítvány a hadnagyi fokozatra.

Erre a vidám kedélyre most újra sötét árnyékot vetett a csalódás. A legfelsőbb katonai hatóság a soronkívüli előléptetésnél természetesen nem az érdemet vizsgálta, hanem a protekciót. A nemesi testőrséghez való felvétele is húzódott, odázódott, jóllehet az atya minden családi és politikai összeköttetését mozgósította fia érdekében. El lehet-e viselni azt a csapást, amikor az ifjú szeme először vesz észre folytonossági hiányokat az erkölcsi világrend fehér palástján? Mikor, mint az arab rege mondja, az élet először üríti ki a reménység erszényét? „Mindent, aminek ember a neve, – így fakadt fel a keserűség a lélek kráteréből, amikor később visszagondolt erre a csalódásra öccséhez írt s valóságos gyónócédulának számító leveleiben, – száműzd álmaidból, különben úgy jársz, mint én." De a toporci úrnak másféle levél megy Tullnból 1836 május 10-én: „Ekvipirungom miatt aggódol? Ez ne aggasszon! Hatvan pengő forintot ad nekem a császár, négy évi hűséges szolgálatomért; ami ehhez még hiányzik, arranézve úgy teszek, mint már én előttem sokan tették az őrmesterek és kadétok között: az ezrednél létező felszerelési alapból szerezték be új uniformisukat és tizennyolc hónapon keresztül díjlevonásokat szenvedtek. Ez keserves dolog: fogod tán mondani. Nekem kevésbé az, mint megvonni tőled az utolsó garast... És ha száraz kenyéren élek ott, ahol mások dőzsölnek, s csak nézőnek maradok ott, ahol mások kényökre élveznek: kérem, nyomorult kéjencet akartál-e belőlem

nevelni, aki csak ösztöneit követi, vagy pedig oly férfiút, aki tudja, hogyan kell a természettől kapott szellemi és testi erőit gondosan kiképezni és lelkiismeretesen használni."

A tizennyolcéves hadapródot az év őszén már a kremsi garnizónban találjuk. A 60-ik (Wasa) magyar gyalogezred, túlnyomóan hevesi, szolnoki és borsodi fiúk, az osztrák katonai diszlokáció politikai célszerűségei jegyében vigyázott a halvérű felsőausztriai városka nyugalmára és rendjére annak a jól bevált elvnek nevében, hogy a Monarchia törzsei ellenőrizzék és kölcsönösen megtartsák egymást a nagy karámban. A németszármazású tisztek és kadétok még csak elvegyültek valahogy e kispolgári társadalomban, s a szolgálat unalmas egyformaságát és diszciplínáját néha-néha elsodorta a filiszteri szórakozás egészséges hulláma. De a magyar fiú, bármennyire belesemmisült is a nagy osztrák hadicsaládnak szürke és tompa életmódjába, csak a kaszárnyában érezhette magát otthon. Artur számára is nyitva állottak természetesen az osztrák tiszti életnek az időt agyoncsapó lehetőségei, úgymint a kártya, az ital s az asszonyi boszorkányság. De a vékony erszényű magyar fiú kiközösítette magát még a legártalmasabb dévajságokból is. „A korhelységhez nem volt tehetségem". Heves vérét lehűtötte a szolgálati túlbuzgóság, a metier elsajátításának munkája, a magyar legénységgel való foglalkozás öröme. Azonkívül, mint apjához írta két évvel később Bécsből, naív ifjonti gőggel: „semmire se vagyok kevésbé alkalmas, mint játékszernek egy nő kezében". Neveltetésének szilárd erkölcsi alapjai megóvták az első és legveszedelmesebb válságtól. És nehéz kísértések évadján felbuzogtak lelkének mély vallásos gerjedelmei is. Azt írta atyjának, pedig akkor már húszéves volt, testőr és a császárvárosban, hogy Istentől kér erőt és kitartást az érzékiség elleni küzdelemben, „hogy amit lelkesedéssel elkezdtem, azt diadalmasan megállhassam". Szerencse, hogy Schlemüller százados személyében jóravaló idősebb pártfogóra akadt, aki tanácsokkal látta el a szolgálati pedantéria nehézkességeiben és bonyolultságaiban s meg-megvigasztalta ama kicsinyes szekatúrák- és alárendeltségi viszonyok-okozta csüggedésekben, amelyek sokszor kiölték az egyéniséget a császár katonáiból s lelketlen gépemberekké alacsonyították őket. Ezredese, Lichnovszki gróf pedig a maga költségén csináltatott számára egy extraruhát. A gárdához való felvételi ügye is kezd jobban állani. 1837 szeptember elején végre hadnagy lesz. De jó lenne ötödfél esztendő után végre hazamenni, hogy egy kis tátrai ózont szívjon, hogy megölelje a vénségtől és a gondtól elhanyatlott atyát, hogy viszontláthassa a Pista öcsköst, akiből azóta már nagy kollégista diák lett, Eperjesen, majd a piaristák podolini iskolájában. Íme: a napok milyen lassan múlnak és mégis hogy elröppent az idő. Új honvágy ostromolja. De ha elkölti megtakarított pénzét a hosszú útra, miből kerül ki annak a civilruhának az ára, amelynek viselése pedig minden osztrák tiszt számára kötelező a szolgálaton kívül. Végre kézhezkapja az áthelyezési parancsot és beosztását a magyar testőrséghez.

A gárdapalota egy kis magyar sziget volt a császárvárosban. A testőrség akkori parancsnoka, Haller gróf tábornok volt, aki nagy rendet tartott a szolgálatban ifjú alattvalói között. „Azok közül való ő – írta róla Artur 1841 március 21-én –, akik iránt minden jóravaló alárendeltjének keblében hű és odaadó szív dobog". Derék, ókonzervatív érzelmű úr volt Haller Ferenc gróf, testestől-lelkestől a császár katonája, aki utóbb mint horvát bán mégis úgy tüntetett magyar érzelmei mellett, hogy magyar nyelven nyitotta meg a horvát és szlavon rendek gyűlését Zágrábban. Aulikus és lojális hajlamai azonban kiállták a nagy próbát s a „nagy fogalomzavaró események" sodrában is megmaradt a császári zászló mellett. Utóbb az olaszországi ármádiához került. Arturt többízben kitüntette atyai barátságának jóindulatával s egy alkalommal a testőrségi pénztárból százhúsz forintot utalt ki számára, hogy vesebaja ellen gyógykezeltesse magát.

Éltek-e még a harmincas évek végén ebben a szép barokk-palotában Bessenyei- és Báróczy-hagyományok? Artur kortársai között bizonyára nem fogunk többé találni oly lelkes irodalmárokat, mint a nemzeti lélek nagy ébresztőjének idejében, vagy akárcsak talán Kisfaludy Sándor bajtársai között is. A voltairei racionalizmus nyomdokait rég ellepte már a szentszövetségi reakció pora. Azok a fiatal csemeték, akiket a magyar rendiség küldött a király személyes őrizetére, hazulról vagy a fekete-sárga kaszárnyákból, nem hoztak magukkal más politikai szellemet, mint aminő a vármegyék többségét, vagy az osztrák hadsereget áthatotta. A táblabíró-fiakat kivételes udvari és társadalmi nimbusz övezte Bécsben. Nyitva állottak előttük a legválasztékosabb szalonok s személyes érintkezésbe juthattak a Monarchia legnemesebb családjaival. Ezer és egy alkalmuk volt, hogy apjuk pénzét elköltsék. Ha politikailag egészen reménytelennek látszott is a bécsi élet, viszont olyan eleven, oly színes és gazdag társadalmi élet lüktetett benne, mint valamikor a Lajosok udvarában. Bécsben és Schönbrunnban tartózkodott Európa legrégibb és legnagyobbtekintélyű dinasztiája és udvara, amely összegyűjtötte maga köré a magyar, a német, az olasz, a cseh és a lengyel arisztokrácia színejavát. Óriási vagyonok és jövedelmek komulálódtak, vagy úsztak el ennek a nagyvilági életnek fényében és pompájában. Maga a bécsi polgári osztály is túltett minden német, sőt a legtöbb európai nagyváros lakosságán is, ízlésben, pallérozottságban és jólétben. A bécsi zene és színházi kultúra a legelső volt a világon. Innen intézte a Monarchia és Európa sorsát a vénülésben is ellenállhatatlan gavallér, Metternich herceg. A bécsi laktanyák tele voltak a Monarchia elite-csapataival. Az osztrák diplomácia volt a Szentszövetség feje és a császári hadsereg a Szentszövetség karja. Soha, még Mária Terézia idejében se bírt az osztrák udvar akkora túlsúllyal és presztízzsel, mint Metternich idejében. E tekintély és hatalom varázsa behatolt a magyar testőrség palotájába is és sokkal inkább szellemi igézete alatt tartotta ennek a kis magyar szigetnek életét, mint Bessenyeiék, vagy Kisfaludy Sándorék korában. Csiszolt társadalmi modort, lovagiasságot, nagy-

úri életmódot sehol se volt könnyebb elsajátítani, mint a magyar testőrök házában. Kitűnő katonák, elegáns világfiak és gavallérok tanyája volt ez a palota, s ha valamelyik fiatal tiszt kitombolta már kora lázait, szép emlékekkel és kiürült zsebekkel mehetett haza a tornácos kúriába, „pipaszárrágó és káposztaevő" táblabírónak. Ebbe a bíborban és aranyban csillogó világnak közepébe jutott a tizenkilencéves Artur s a komisz élethez zsugorodott szemei egyszerre kitágultak a hangok és a fények csodavárásában.

De hát micsoda örömek és vigalmak vártak e szegény ifjú nemesre? Guido bátyja már fogalmazó, sőt segédtitkár a pénzügyben. Pontos, derék, száraz hivatalnokember, aki szép és nyugalmas családi fészket rakott a bécsi eresz alatt. Ármin csak az imént hagyta ott a gárdát. Lim-lomjai között Artur talált egy csomó váltóblankettát s egy szívhez szóló atyai parainézist a fiatal emberekre ólálkodó erkölcsi veszedelmek ellen. Az ő harmincöt forintnyi zsoldjához hazulról nem jött pótlás. Ami bajtársai számára csak röpke zsebpénz volt, őneki együttvéve jelentette a takaros és tiszta ruházkodást, a koszt s a szórakozás lehetőségeit és arányait. Ki parancsolhat azonban a pezsgő ifjú vérnek? És egy darabig „egy bájos, csalfa gyöngyalak" nem kötötte-e le minden tetterejét? Elkerülhette-e ebben a környezetben, hogy fejest ne ugorjon a duhaj tivornyákba? Mert a magyar szellem ott és akkor ilyenfajta dolgokban éreztette a maga különös zamatját.

Ez a szittyaélet azonban Arturnál nem sokáig tartott. Egészsége is romlott. Guido különben is éberen őrködött öccse felett. Ha azokra a szerencsétlenségekre gondolt, amelyek a könnyelmű életmód nyomán bizton elkövetkeznek, visszaborzadt magától. Itt volt előtte Ármin „szánandó egzisztenciának" példája. És itt állott az apai gazdálkodás végső tragikuma. Lehet-e folytatni ezt az ő számító józanságával annyira ellentétes életmódot, mikor éppen most lett teljes a toporci úr tönkrejutása. Alig hogy a hiób-posta meghozza a szörnyű hírt, Artur nyomban kész új tervével, hogyan könnyítsen a szerencsétlen apán. 1838 március 4-én felajánlja, hogy minden hónapban félretesz fizetéséből öt forintot és elküldi Toporcra, hátha valamennyire enyhíti a Pista taníttatásának gondjait. Hálát ad az Istennek, amiért abba az állapotba jutott, hogy atyján segíthet, s egyben arra kéri, hogy teremtett élőlénynek ne szóljon a dologról. Hátha még kitudódna, hogy ez a csodálatos ifjú életművész micsoda önsanyargatásokból és lemondásokból fösvénykedi össze e nagylelkűség gesztusait! Hátha kiderülne „kontársága" a tettetés művészetében, amellyel leplezni iparkodik még szülője előtt is nyomorának kétségbeejtő sötétségét. Hogyan is lehetne leövezni azt a büszke szemérmet, amely nélkülözésekből és megtartóztatásokból összeravaszkodott adományokkal akarja tévútra vezetni övéit saját anyagi romlásának és ínségének dísztelensége felől? „Lehetne-e pirulás nélkül valakinek azt beszélnem, – elmélkedik a húszéves fiatalember, – hogy takarékosságból kerülöm a vendéglőket és a kávéházakat, holott már több mint hat esztendő óta hozzá vagyok szokva, vacsorára semmit, reggelire pedig egy darab kenyeret enni."

„Egynémely úrfi – írta még öt évvel később is (1843 június 30.) – hihetőleg gyomorgörcsöt kapna, ha az én étkezésemmel be kellene érnie. Első fogás: komiszkenyér; második fogás: komiszkenyér, harmadik fogás is komiszkenyér... Van valami jó benne, – teszi hozzá keserű cinizmussal, – az ember ritkán rontja el a gyomrát; aztán meg attól se igen tarthat, hogy kolerában hal meg." De inkább így, mint adósságokat csinálni, feláldozni a férfifüggetlenséget, ami nélkül olyan az ember, Cesare Balbo szerint, mint a nő szemérem nélkül. Megmaradt szabadnak és adósságtól mentnek. „Der Mensch ist frei geboren" – vallották a német aufkläristák, az embert nem kell felszabadítani, csupán az szükséges, hogy önmaga tartsa fenn szabadságát, ez pedig anynyi, mint a semmi, ha „az ajtótokat a szabó, a cipész, vagy az uzsorás kopogtatja, kezében számlával, kötelezvénnyel, vagy váltóval."

Akinek „aut Caesar, aut nihil" a jelszava, az hogyan alázhatná meg magát ilyen semmiségek miatt? S ha a korgó gyomornak zilált álmai vannak, ha a komiszkenyér már-már felbillenéssel fenyegeti a lelki egyensúlyt, akkor nosza, tömjük inkább a fejet táplálékkal. Hiszen annyi hátraléka van még ennek a sztoicizmus alá fojtott becsvágynak. Pótolni kellene hiányos magyar nyelvtudását, itt a gárda magyar levegőjében igazán elszalaszthatatlan alkalom, hogy végre hozzáfogjon. Végtére hogyan kéredzkedjék magyar ezredhez, különösképpen huszárokhoz, ha kitöltötte a testőrszolgálat öt évét és nem tud magyarul. Mert a húszéves Görgey magyar katona akar lenni, ránézve már eldőlt a nagy kérdés, ami a húszéves Bonapartet izgatta: vajjon korzikai szabadságharcos legyen-e, Pasqual Paoli oldalán, vagy a francia király tisztje.

Katonai ismeretei is továbbfejlesztést igényelnek. A parancsnoknak, Haller grófnak gondja van rá, hogy a lehetségesebb és ambiciózusabb tisztek továbbképezzék magukat. Ki tudja, nem lappang-e köztük egy magyar Napóleon-ígéret, s nem válna-e a nemzet előnyére, ha minél több magyar katona foglalna el főhelyet a császári-királyi generalitásban? Egy Alvinczy, vagy Kray báró szuggesztív pályafutása nem vonzhat-e követőket az új nemzedékből? Ne felejtsük el, hogy ez a korszak és ez az értelmiségi generáció még mindig hatása alatt állott a nagy hadi mágusnak, aki a kis piszkos korzikai városkából indult el világurának, triumphátornak, császárnak. Nemcsak a francia társadalom restaurációs nemzedéke hemzsegett a Sorel Julienektől. Az egész európai szabadelvű ifjúság telítve volt a Napóleon-utánzás szellemétől. Az egész korszak a biedermeyer-hálósipka alatt fantasztikus lehetőségekről álmodozott s oly közelinek, annyira valószínűnek látta legszertelenebb ábrándjainak valósulását is, mint a gyermek a látóhatár szélén lehajló eget. Azért hát csak tanuljatok katonacsemeték; a marsallbotot mindegyiktek hátizsákjában cipeli. „Örülnék neki, – írta Artur atyjának 1841 március 24-én, – ha látnád, mint szorgoskodom három-négy pajtásommal együtt reglementek és egyéb tantárgyak tanulásában, hogy rakosgatjuk hadgyakorló fácskáinkat térhiány miatt többnyire az asztalról le a szoba padlójára s ho-

gyan hasaljuk körül a gyakorlóteret, mélyen elmerülve, mint megannyi Napóleon. Hol évek előtt csaknem egyedül az unalom tanyázott, most vajmi sokszor az a panasz: szörnyű módon repül az idő."

De hát hogyan keljenek ki ezek a Napóleon-csirák itt Bécsben, a Heeresverderberek iskolájában, ahol inkább Mackok, mintsem Napóleonok teremnek az osztrák copf parlagján? Különben is, „tanáraim kevés kivétellel, tulajdon tantárgyukhoz alig konyítanak többet, mint a csacsi a tilinkóhoz". Nem is a tudomány kedvéért kell tanulni, hanem a vizsgáért. Főhadnagy akar lenni mindenáron, nem szabad tehát tehetségével és tudásával túlságosan zavarba hozni ezeket a katonai Schulmeistereket. „Ezért jelszavam: tanulni magamnak s vizsgázni tanáromnak." A testőri szolgálat utolsó hónapjaiban kétfajta izgalom is nyugtalanítja: az egyik a várva-várt szabadság és a hazatérés reménye – kilenc esztendő után, a másik a sokféle anyagi és egyéb szempontokat fontolgató tűnődés, vajjon melyik magyar lovasezredhez kérje áthelyezését? „Érett fontolgatás és latolgatás után" a választás a nádorhuszárezredre esik, amely akkor Felső-Ausztriában és Salzburg környékén állomásozott. „Az ezred áltaában a legkitűnőbbek egyike" – írja atyjának 1840 május 12.-én. A választásnál a döntő tekintet azonban alighanem az volt, hogy az egyenruha ennél az ezrednél százötven forinttal került olcsóbba, mint a többnél, – lévén a nádorhuszártiszt uniformisa ezüst zsinórral kiverve, a többi huszárezredek aranyzsinóros díszítésével szemben. „Huszár leszek, mert csak hazámfiai között akartam szolgálni."

Amíg Artur katonai karrierjének esélyeit mérlegeli, szokása szerint alaposan meghányja-veti magában s amíg a közeli hazatérés reménye „erősebb mozgásba hozza vérhullámait": Toporcon nagy változások estek. Meghalt az özvegy konziliárusné, sírbavíve magával György fia „bűnének" megbocsáthatatlanságát, azt a lelketlen ridegséget és ellenszenvet, amelyet legkisebb fiának gyermekeire is átszármaztatott. Görgey Ferenc, a toporci kastély gazdája, aki az anyai tekintély előtt való meghunyászkodásból, vagy természetének passzivitásából osztozkodni látszott a kérlelhetetlen nagyasszony érzelmeiben, most egyszerre felszabadult a rettenetes öregasszony terrorja alól s az engesztelődés útjára lépett. Felesége, Kosztolányi Mária, az egész Görgey család által becézett Mari néni, mihelyt egyedüli úrnő maradt a házban, a női lélek finom tapintatával iparkodott megtörni a jeget s a jó rokonnak és a nagynéninek mindenre kiterjedő gondoskodásával és pártfogói buzgóságával hegesztgette a régi sebeket. Görgey György fiai csakhamar érezni kezdték az atmoszféra-változást, amelynek még Artur büszke férfiassága se tudott ellenállni. Valamennyire mintha enyhült volna a kényszerű fösvénykedés parancsolta böjt. Egy jóságos asszonyi szív, amely a múlt kiengesztelésére szabad folyást engedett jótékony ösztöneinek, értette a módját és a formáját, mikép környékezze meg ennek a gőgös szegénységnek lelki sáncait. Ha nem is fogadott el tőle közvetlen anyagi támogatást, nem tiltakozhatott ellene, hogy Pista öccsének neveltetési költségeit legalább rész-

ben fedezze, s hogy a tisztes polgári jólét úgy-ahogy visszaköltözködjék György házába, akire az élet alkonyán mintha rámosolygott volna a búcsúzó nap bágyadt fénye.

Ármin fiát a Szepes vármegyei rendek megválasztották adószedőnek. 1840 nyarán felségül vette a gazdag, katolikus Jóny Emiliát, a vármegye első alispánjának leányát. Az egyik vőfély Artur volt, aki éppen otthon töltötte kéthónapi szabadságát, esztendők hő vágyának beteljesülését. A Pista gyerek boldogsága is csordultig volt. Végre hát színről-színre láthatta a család szemefényét, az elegáns, szépnövésű testőrtisztet, s a szíve ugrált örömében, amikor végigsétálhatott mellette a miskolci uccákon, s amikor észrevette, mint felejtették reá szemüket a borsodi és a szepesi úrikisasszonyok. Pista számára a rég nem látott bátya a tökéletesség megtestesülése volt, az ideál, akit eddig csupán oktató és feddő hangú leveleiből ismert.

Két boldog hónap, ami a sentimental journey-k szakadatlan sora volt: rokoni látogatások, vendégjárások, felejthetetlen kirándulások a lomnici csúcsra, a tarpataki vízeséshez, közös séták a Poprád festői völgyében, kellemes, nyájas családi kör, középpontjában a drága Mari nénivel s a fiatal bájos sógorasszonnyal. Igazán olyan szép volt, mint egy álom, fájdalom, oly rövid is, mint egy álom. Valami ürömcsepp maradt a nyári örömök kelyhében, a huszonkétéves hadnagy éles, mindig a realitásokat fürkésző szeme nem egy olyan tünetet is észrevett, ami elrontotta a boldog perceket. Az ábránd és a valóság közötti viszony minden fiatal lélekre nézve csüggesztő és lehangoló élmény. „Atyámban – írta Pistának két esztendő múlva – ősz haját és irántam való szeretetét kivéve, nem találtam semmit, ami azzal a képpel egyezett volna, amelyet levelei után alkottam magamnak. Tudod magad is e fölfedezés következményeit, hogy tudniillik akkor Eperjesen atyám meg én igen könnyen váltunk el egymástól. Annál nehezebben Ármintól, akit megváltozottnak hittem." Görgey István szerint Artur már ekkor foglalkozott a katonaságtól való megválás gondolatával: talán családalapító tervei voltak, hiszen sohasem tudta más formában elképzelni a szerelmet, mint házasságban. Mikor aztán meggyőződött róla, hogy György úr katasztrófának ítéli ezt a meglepő ötletet, legott felhagyott vele – egyelőre. „A végzet vaskeze által kényszerítve hamar megtanultam – írta öccsének 1840 október 1-én – hogy a legboldogabb ember az, aki vágyait körülményeihez képest megnyirbálja." A szüntelen közvetítés és békebíráskodás az öregúr és Ármin között sok félreértéssel járt. Alighogy visszaér a testőrpalotába, máris várja az új gond: a nádorhuszárokhoz való áthelyezéssel járó felszerelés kérdése. Nagykorúsíttatja magát, hogy hamarabb hozzájuthasson anyai örökrészéhez. Ha sikerülne az öreg Jónyval megválttatni örökségét kétezer forinttal, éppen kifutná belőle nagyon szerényen az ekvipirung. Az alispán úr hajlandó is veje, Ármin részére megváltani ennyiért Artur örökét, de ez utóbbi 1842 április végső napjaiban, hogy-hogy nem, csak 1500 forintot kap bátyjától, a többi ötszázat ígéri és holta napjáig adós maradt vele.

A következő év (1841) szenzációja György úr látogatása volt Pozsonyban és Bécsben. István fia ugyanis a pozsonyi evangélikus líceum tanulója lett, Guido és Artur pedig bécsi lakosok. Az öreg úr részletes naplóban örökítette meg kirándulásának családi és turista eseményeit. Részt vett Pista vizsgáján és tanúja volt győzelmének az iskola szavalóversenyén. Azután két nagyobb fia karján – rövid megszakításokkal – fáradhatatlanul járja Bécs utcáit és tekinti meg a világváros nevezetességeit. Pistával együtt augusztus végén hagyták ott Bécset, az öreg abban a megnyugtató tudatban, hogy Guido és Artur biztos révbe értek. Útközben még megbámulták a badeni vaspályát és Fulton találmányát a Duna vizén, azután búcsút vett a bécsi gyermekektől, akiket sohase látott többé. György úr ugyanis 1843 április végén néhány nappal Szent György után tüdőgyulladásban meghalt. Arturt mélyen lesújtotta ez oly viszontagságos életű szülő halála, aki az ősi néven kívül alig hagyott valamit fiaira, de akitől a Gondviselés mégse tagadta meg azt a nagy kegyelmet, hogy három fia sorsát úgy-ahogy elrendezhette és biztos vágányokra terelhette pályájuk fejlődését. Artur a testőrségnél hátralevő hónapokban rendkívüli energiával vetette magát a magyar grammatikára és irodalomra. Pista öccse tanácsára meghozatja Jósika regényeit, amelyek közül különösen az „Utolsó Báthory" nyerte meg tetszését. A magyar nyelv nyelvújítási szókincsének elsajátításában derekas előmenetelt tett, de ez a finomkodó, pipeskedő, mesterkélt irodalmi magyarság – vajmi keveset ért a jászkunhuszárok között. 1842 május végén megkapja a legfőbb haditanácstól a nádorhuszárokhoz való beosztását főhadnagyi rangban.

A kitűnő magyar huszárezred, mint említettük, Salzburgban és a Salzkammergut vidékén állomásozott, szétszórva falvakban, századokként és csapatonként. A negyvenes években a Monarchia hadseregének lovassága csak kis részben, inkább csak az ezredtörzs volt kaszárnyákban bekvártélyozva, nagyobb részében a törzsállomáshoz közelfekvő helységekben, gazdaportáknál volt szétosztva a hadügyi kincstár költségén. A legénységnél, a toborzásnál, vagy a kötéllel lófogdosásnál elvállalt szolgálati kötelezettség, tizenkét esztendeig tartott. Utána az öreg huszár obsitolhatott, vagy kapitulációba léphetett, magyarán mondva, bezupálhatott újabb hat esztendőre. A legénység színe-java gyakran több kapitulációs szolgálatú öreg huszárokból állott, akik már süvölvény korukban elszakadtak a szülőföldtől, megszokták a drillt és a katonai életnek a falusi emberéhez hasonlítva annyira gazdag változatosságát. Ez az öreg legénység valósággal családjának tekintette az ezredet. Ezeket a huszárokat a rideg, marciális fegyelem, a lovaglásban és a kardforgatásban, a gyakorlatozásban és a szolgálatban eltöltött évtizedek igazi centaurokká edzették, büszke specialitásává a császári ármádiának, amelynek babérkoszorújába ezek a magyar huszárezredek – akkor számszerint tizenkettő – fűzték a legszebb leveleket.

A magyar faj minden remek katonai virtusa testesült meg e nemzeti fegyvernemben. Világszerte utánozták, minden katonai hatalom iparkodott a

maga szervezetébe illeszteni a könnyű lovasság e mintaképét, de az eredeti, ezeresztendős géniuszának, belső lényének átültetése mindenütt csak félig-meddig sikerült, még ott is, ahol nagy lovas tábornokok (Ziethen, Schweidnitz, Murat, stb.) új taktikai feladatok felismerésével és megoldásával törtek utat a könnyű és szilaj lovasrohamok alkalmazásának. Ligne herceg, Mária Terézia és II. József híres tábornoka, aki közvetlen hadi- és béketapasztalatból ismerte a francia és porosz lovasságot, munkájában így ír a magyar huszárokról: „Azt hiszem, mostanában semmit se lehet hozzátenni e lovasság jóságához, amely a legszebb és a legragyogóbb a világon. Nem kell nekik sok szolgai iskolázás, amelyben nagyon is elcsenevész az olyan ember, aki eszére szorul, mert sokszor egészen magára van hagyatva. Egy huszárhadnagy valódi tábornok. Nem olyan nagy baj, ha elhibáz egy schwenkungot, mintha elmulasztja őrseinek bejárását. Különösen az önthet bele bizalmat, hogy csak nekünk van igazi huszárunk, a többinek nincs meg az a katonai ösztöne, az a vitézsége és az önfeltalálásnak az az ösztöne az előörsön, amely a mieinket kitünteti. A többi csak már egy fajta dragonyos, amelyben nincs esprit de corps, nincs nemzeti szellem, ami annyira ki van fejlődve a magyarokban. A magyar huszár becsületérző és meg van benne az a hányavetiség, amely gyakran jó a háborúban. Ez az egyetlen csapatnem, amelyhez éppen ez oknál fogva nem neveznek ki idegen tiszteket. Különben is ott nélkülözhetetlen a magyar nyelv, ami a németnek igen nehéz. Ehhez járul, hogy a németet egyaránt megveti a magyar huszár és a magyar baka." Valóban a magyar huszár seholse és sohase tagadta meg magyarságát s éppoly kevéssé akklimatizálódott a majlandi harminckét torony árnyékában, mint a salzburgi hegyek fenyvesei, vagy a galiciai dágvány piszkos lengyel falvai között. Esténkint hány idegen helyen hangzottak föl a „honi bánatos hangok", amelyekkel a szegény huszár éhét és szomját csillapítja, leginkább pedig olthatatlan nosztalgiáját az alföldi puszták, vagy a Dunántúl kékhátú dombjai után. Micsoda hírneve és tekintélye volt a magyar huszárnak, azt a következő eset is bizonyítja. Egy alkalommal I. Miklós cár szemlét tartott a cserkesztestőrlovasságon, mielőtt csapatjai átlépték volna 1849 tavaszán a kárpáti hágókat. Egy rohamgyakorlat után dörgő hangon így kiáltott fel: Majd meglátom, hogyan fogjátok megrohanni a magyar huszárokat. Pedig ott van az az ezred is, amelynek én vagyok a tulajdonosa. Láttam őket Bécsben, sokkal jobban ülik meg a lovat, mint ti, ügyetlen kutyák.

Egy ilyen kis huszárgarnizon élete az idegenben bizony nagyon sivár volt és nagyon egyhangú. a közvitéz még csak elmorzsolta napjait a kemény szolgálatban, a lóápolásban, a ruhatisztogatásban, a gombok és pitykék kifényesítésében, a gyakorlótéren, a falu, vagy a környék parasztjaival való érintkezés elkerülhetetlen sokféleségében. Azután nem is maradtak sokáig egy helyen. A szakaszok félévenkint, a századok esztendőnkint váltogatták kvártélyaikat. A szó szoros értelmében nomadizáltak. De a tiszt élete egy ilyen Isten háta mögötti zugban lélekemésztő lehetett és jobb reményeket, válto-

zatosabb életmódot csak az a kilátás nyújtott, hogy egyszer a törzshöz is juthat szolgálatba. A békeszolgálat igazán nem volt gyöngyélet a fiatal huszártiszt számára. Szerencse, hogy az egyes szakasz-, vagy századtelepek nem voltak messze egymástól a sűrűlakosságú német és cseh tartományokban. A magányos tiszt a szolgálat után lóra ülhetett s meglátogathatta bajtársait, hogy együtt üssék agyon az unalmat. A tisztek óriási többsége, az alantas fokozatokban, a legjobb magyar családokból rekrutálódott. Aki az egykori tiszti sematizmusokat végigböngészi a régi huszárezredeknél, nyolcvan százalékig a legkitűnőbb és legősibb hangzatú magyar nevekkel találkozik egész a kapitányságig. Mert a napóleoni háborúk után a magyar birtokosnemességnél és a főrangú osztálynál is bizonyos tekintetben a jóneveléshez tartozott, hogy alkalmas férfisarjadékaik néhány esztendőt eltöltsenek a császár szolgálatában valamelyik huszárezrednél. Ha már meg is szűnt a tiszti rang vásárlása, viszont a lovasezredeknél az alacsonyabb tiszti fokozat még sem vált egészen metierszerűvé, s teljesen elegendő volt, ha a gárdánál eltöltött évek után a család protekciót szerzett a legfőbb haditanácsnál, vagy az ezredtulajdonosnál, hogy a katonasághoz kívánkozó nemesemberből huszárhadnagy lehessen.

Ez a magyar túlnyomóság a tisztikarban azonban – mondhatni – teljesen végetért, ha a katonai becsvágy a karrierlétrán eljutott a főhadnagyságig, vagy a svadronyos kapitányságig. Értelmes, ambiciózus, művelt magyar fiatalember számára a felsőbb fokozatokon nem várt érvényesülés, ha nemzeti érzését nem titkolta, vagy nem tompította el. Inkább lemondott rangjáról, vagy nyugdíjaztatta magát, semhogy tartósan elviselje azt a konfliktust, amely magyarsága és zászlóesküje között előbb-utóbb menthetetlenül kirobbant. Mert az osztrák tábornokok eltűrték a magyar főhadnagyokat, vagy kapitányokat fergeteges lovasattakok élén, de nem eresztették föl őket a felsőbb hierarchiába és sokszorosan átszűrték politikailag a megmaradt kevés anyagot is, amikor arról volt szó, hogy egy magyar bejuthasson a tábornoki karba. Ez az öngyilkos kontraszelekció, amely a hadsereg vezérkarából kimarta, vagy kiselejtezte a Monarchia legértelmesebb és legbátrabb nemzetének fiait, okozta azt, hogy a kiválóan katonás szellemű magyar faj a Habsburg-korszakban egyetlen nagy haditalentumot sem tudott felmutatni. Még olyan tábornokok is, mint Nádasdy, Hadik, Alvinczy és Kray báró, ha áttörték is e politikai bizalmatlanság bástyáit, saját felelősségükre és saját hatáskörükben a legritkábban volt módjuk, hogy nagy hadműveleteket vezethessenek. Így támadt és mélyült az óriási űr a magyar értelmiség és a hadsereg között. És pedig olyan mértékben, ahogy a középosztályú társadalom nemzeti öntudata kifejlődött, kivált a negyvenes évek folyamán, amikor ezt a réteget minden izében és porcikájában kezdték áthatni Széchenyi és Kossuth eszméi.

A huszonnégy esztendős Arturban jókora ambíció ágaskodott s a magyar reformkor hatalmas politikai és irodalmi zajlásai még elviselhetetlenebbé tették az osztrák fegyelem bilincsét. A nagy átalakulás hullámverései, könyv

és hírlapi olvasmányain, (előfizetője lett egy ideig a Pesti Hirlapnak), valamint a Pista levelein keresztül eljutottak Arturhoz a salzburgi, a wartbergi, a mitterkircheni, utóbb a csehországi garnizonokig is. „Hazám ott virul Keleten, – írta 1842 augusztus 9-én öccsének, – nekem is csak úgy hazám, mint Neked." „Amióta anyanyelvem megtanulásának nekifeküdtem, – így szól egy másik levélben, – mindinkább éled bennem a vágy, hogy szeretett hazámmal, habár csak testben is, közelebbi összeköttetésbe juthassak..." Valahányszor Pista leveleiből csak valamit is megtudott honfitársai törekvései felől, „mindjárt könnyebb a szíve". A Pesti Hirlap azonban tilalmas olvasmány Ausztriában, kivált az izgága és kiszámíthatatlan huszártisztek között. A bécsi Justizhofstelle engedélye kell hozzá. Az meg csak jóérzelműeknél tűri el Kossuth gyújtogató vezércikkeinek olvasását, ha ugyan eltűri. „De hát hol a következetesség kormányunk eljárásában, – riad fel Artur 1843 február 26.-án. – El van-e tiltva a Pesti Hirlap Magyarországon is? Nem. Hát akkor az a magyar ember, kinek az a szerencsétlensége, hogy viszonyai Ausztriában, Csehországban kényszerítik élni, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előhaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? Csak azért nem, mivel ezeket a Pesti Hirlap hozza? Vagy azért, mert valamennyi újság közül a Pesti Hirlapban találjuk a legtöbb igazat és tartalmasat? Ó királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek! És miniszterek, ti királyok zsarnokai! Mikor nő meg a fületek elég nagyra, hogy az udvaroncok hízelgésein kívül befogadjon még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára!"

Hallga csak! Micsoda furcsa, micsoda zabolátlan, vad gondolatok kezdenek fészket rakni „e marionett-pálya" hősének agyában. Mintha a fiatal Camille Desmoulins felségsértő pasquillusainak strófáiból kerültek volna ide, vagy Danton menydörgéseinek moraja zúgna, kavarogna ezekben az istentelen expektorációkban. Valóban, embernek, tehetségnek, magyarnak egyaránt megalázó ez a lagymatag, lélekgyilkos szoldateszka élet. És még ráadásul tovább éhezni és zsugorgatni, hogy tiszttársai színvonalán tartassa magát! Meghajolni olyan föllebbvalók előtt, akik céltalan és ostoba szekatúrákban élik ki alantasaikon hatalmi tébolyukat, főleg az új magyar fiúkon, akik az imént cseppentek az eredbe. A lomha előléptetési viszonyok homályában egyre halványabban pislákol az érvényesülés reménységének csillaga. Az a veszedelem fenyegeti, hogy becsvágya elhamvad a saját tüzében, hogy elmúlhat, mielőtt valami rendkívülit, valami önmagához méltót, valami nagyot vihetne véghez. Hogy meghalhat, mielőtt belekóstolhatna az élet fájának gyümölcsébe: van-e olyan halálnem, ami mérkőzhetnék egy ilyen élet mártíriumával? Íme, hogyan megbosszulta magát, hogy atyja kedvéért, a gyermeki szelesség egy nagylelkűségi rohamában, magára öltötte a császári mundért. „Mai pályámat – katonának lenni béke idején – azért utáltam akkor, mert nem ismertem. Most azért utálom, mert ismerem." (1842 december 16.) Csoda, hogy nem ugrik ki a bőréből, amikor egy elhanyagolt századhoz

beosztva hónapokon keresztül, a subaltern tiszt nyugodt és reménytelen egykedvűségével tűri kapitányának, Wernier bárónak csökönyös és agyafúrt otrombaságait. Még hozzá a szidalmak legtöbbször a legénység előtt zúdultak rá, ami mélyen sértette önérzetét, sőt a tiszti tekintélyt is.

Egyszer azután szétpattantak az alárendeltségi viszony abroncsai és súlyos függelemsértést követett el. Egy századkereti gyakorlati alkalmával – beszéli el Görgey István – Wernier báró sűrű szidalmak után rákiált: Herr Oberleutinant Görgey, herrkommen! Erre Artur sarkantyúba kapja lovát és megeresztett kantárszárral egyenesen nekirohan a homlokzat előtt vezénylő kapitánynak úgy, hogyha az az utolsó percben félre nem ugrat, akkor menthetetlenül legázolja. Artur föllebbvalójának közvetlen közelében megrántja kantárszárát s ezt súgja Wernier fülébe: „Noch ein Wort und ich haue Sie vom Pferd!" A gyakorlatnak tüstént vége szakadt s a merész főhadnagyot a porkolábhoz küldik. Lehetséges-e ilyen viszonyok között bármekkora energiával és becsvággyal fölfelé kapaszkodni a dicsőség hegyére, ahol a történelmi hírnév temploma tündöklik?

Ki innen ebből a környezetből, ebből a munkakörből, ami magához alacsonyítja a jellemet és elvetéli a tehetséget. Ezredesének, Teleki Ádám grófnak szelíd és nyájas dorgálásai hogyan tudnák helyrebillenteni ezt a lelki egyensúlyt, amelynek a normális szolgálat is már nyűg, s amely filiszteri magaviseletének páncéljában olyan forradalmi, olyan lázadó lelkiséget őröl napról-napra? Hogy erőteljesen éledő hazafias érzései nem tették elviselhetőbbé az osztrák hadsereg slendriánjához és gépiességéhez való viszonyát, hogy elképzelhetetlen nélkülözései és lemondásai saját rangtársainak életmódjáról, nem öregbítették az ármádiával lelki kapcsolatait: azt fölösleges volna bővebben bizonyítanunk. Szellemének józansága, a realitások iránt való érzéke, az új pályaválasztás kétes bizonytalansága, az a gondolat, hogy családjának nagy szomorúságot és aggodalmat okozna, ha már most követné szíve hajlandóságát: egyelőre megóvja az elhamarkodott elhatározás következményeitől.

Tovább töpreng és viaskodik. Még többet filozofál, mint eddig. A távolból sokat elmélkedik hazája sorsán, amely évről-évre érdekesebben alakul ahhoz a nagy birodalmi eszméhez való viszonyában, amely – lám – őt is megpróbálta kiforgatni hazai gyökereiből és amely most kezdi összegyűjteni még meglevő erejét, hogy leigázza a „magyarizmus" túlhajtásait. Az ifjú főhadnagy mohón várja a híreket hazulról. Próbál eligazodni bennük s érett ítéletével Pista egzaltált leveleiből próbálja kihámozni a valóságot, az anyagszerűséget, a tényt. Az öcskös ugyanis, mint Zsedényi követ jurátusa, részt vesz az 1843/44-iki országgyűlésen. Utóbb pedig, mint pesti patvarista a legforróbbfejű hazafiak társaságába sodródott: megismerkedett Petőfivel, Pákh Alberttel, a dadogó Sükeyvel, Degré Alajossal, Orlay Petrich Somával, stb. akikből utóbb a „közvélemény asztala" alakult a Pillvaxban. Ehhez hasonló társaság volt Pozsonyban is a leghevesebb bírálója a táblabíró-politiká-

nak. Rendkívül hévvel ostorozták a pozsonyi diéta úgynevezett lanyha ellenzékiségét, a haza ünnepelt vezéreit túlzott mérséklettel vádolták, önmaguk fölött és egymás között nem ismertek tekintélyt. El lehet képzelni, micsoda politikai lázak tombolnak a reformnemzedék e rohamcsapatában, ha még a szelíd, timid lelkületű Pista is megbokrosodott néha és bátyjának kellett időnként a higgadtabb és józanabb belátás ösvényére téríteni.

Arturon persze e messzeségben nem igen fogott a szent mámor, amely a pozsonyi jurátusok között, majd a „rüpök társaságában" megittasult saját pátoszának és látomásának tüzes kortyaitól. „Népedet, hazádat ne mint hazafi ítéld meg, – írta már régebben Pistának; – előbb ítéld meg a világpolgár szempontjából; a patrióta csak azután tűzze maga elé a szilárd becsülettel elérhető, de egyszersmind méltányos célt." „Éppen annak a látványa, mily fáradságosan küzdenek a jók, az igazi hazafiak, a rang-, pénz- és hatalomsóvár arisztokraták és az ősi butaságban megmaradni akaró bocskoros nemesség ellen, ez a látvány rád, rám és mindenkire nézve, aki hazája javát akarja és akinek esze és szíve helyén van, a leghathatósabb sarkantyúja kell hogy legyen, szakadatlanul előretörni az óhajtott cél felé." (1843 augusztus 20.). Három héttel később megírja első magyar levelét Istvánnak Prágából, ahová időközben ezredét áthelyezték. Sőt elnyeri az ezredsegédtiszti állást is, amire nemcsak azért törekedett, mert egy időre megpihenhetett a nomadizálásban, hanem azért is, mert némi pótlékkal emelkedett szerény jövedelme, amelyet oly nagy művészettel tudott beosztani. Bizalmi állása azonban a legkevésbé se szilárdította meg a hadsereghez való kötelékeit és lecsillapíthatatlan vágyát egy cseppet sem mérsékelte „egy tevékenyebb, szabad élet után". Elismerhetünk-e egy ilyen meghasonlott lelket koronatanúnak az ezredben, vagy hadseregben dúló erkölcsi állapotok megítélésében? Azt írja Guido bátyjának 1845 május 18-án, hogy ezredsegédtiszti szolgálatának rövid ideje alatt „első kézből kapta minden piszok bűzét az orrába". Ámde semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy a hadseregből való kiválásnak indító okai között az első helyen állott „ellenállhatatlan vágyódása hazája felé, melytől mostani állásában örökre távol kellene élnie". Eddig csak a honvágy gyötörte, amely néha elalél, hogy aztán felújult erővel rázkódtassa meg egész valóját.

A negyvenes években feltarthatatlan szilajsággal előretörő nemzetiségi gondolat a magyar tiszteket még sokkal válságosabb lelki problémák elé állították, mint a más népfajból eredő császári tisztviselőket, vagy katonatiszteket. Említettük, hogy a katonai egységek diszlokációja tekintetében a császári hadügyminisztérium eddig jól bevált politikai szempontokat követett. Azt a módszert, amely minden országban és tartományban idegen helyőrségekkel tartotta féken azt az elemi erőt, amelyet nemzetiségi kérdésnek neveznek s amelynek kiérése a régi Ausztriát létalapjaiban fenyegette. Apró, lokális jelentőségű rezgések az előrelátó elmék előtt már a negyvenes évek kezdetén feltárták a Monarchia nagy szervi betegségének lázait. Egy ilyen

incidens egyszerre bepillantást engedett egy magyar katonatiszt problémáinak örvényébe.

Egy munkászendülés Prágában katonai beavatkozást vont maga után. A rendet a nádorhuszárok egy szakasza állította helyre igen tapintatos és kíméletes formában. A tiszti asztalnál persze nagy téma volt ez az esemény, nem önmagában véve, hanem a benne csirázó vonatkozások és eshetőségek miatt. Mi lenne – merült fel a kérdés –, ha egyszer a magyar huszárokat magyar polgárok ellen vezényelnék ki? Akadt olyan – beszéli el Görgey István –, akinek álláspontja nagyon egyszerű volt: a császárnak esküdtem; ha parancsolják, be kell vágnom. Hátha az ország jogáról van szó? ha a tömegben ott látod atyádat, testvéreidet, mit csinálsz akkor? Én magyar emberbe be nem vágok, – mondta egy hadnagy. Görgey Artur hallgatott, pedig az ő véleménye minden bajtársat elsősorban érdekelt, hiszen szellemi fölénye szinte vitán felül állott az eredben. Hogyan oldaná meg ő a dilemmát és miként vágná kettő a szörnyű csomót? „Szólj már hozzá te is", – unszolták a hallgatag segédtisztet. „A feltett esetben – volt a válasz – én előbb kvietálnék, kilépnék a császári hadseregből és a – dilemmából. Hazám polgára lennék és semmi más. Szabad urává lennék újból meggyőződésemnek és aszerint cselekedném." Hát a kilépési reverzális, amelyet elbocsáttatás alkalmával köteles vagy aláírni, hogy tudniillik sohase fogsz harcolni az ausztriai császár ellen? „Persze, hogy kénytelen vagyok aláírni, de épp eme kényszerűségben rejlik a reverzális erkölcsi érvénytelensége" – felelt Görgey.

Ez a lehetőség 1845-ben már nem tartozott többé az utópiák birodalmába. A *hic Rhodus, hic salta* kényszerűsége minden pillanatban fölvetődhetett Görgey Arturra és bajtársaira. Nem lenne-e jobb már most menekülni és még idejében megfutni e súlyos lelkiismereti összeütközés elől? Az atya, a jó Görgey György, akinek akarata szabott törvényt fia pályaválasztásának már a toporci sírbolt csöndes lakója. Csak a másvilágon neheztelhetne a család büszkeségére, ha az levetné a császár kabátját. De végtére is parancsolhat-e egy huszonhétéves fiatalembernek megváltozhatatlan állásfoglalást a gyermeki kegyelet, mikor testben, lélekben az elfojthatatlan csömör és a kiábrándulás más útra rendeli? Az évek óta húzódó tétovának most véget vetett a férfi sorsa: a nő.

1843-ban Guido körében megismerkedik Artur M. Friderikával, egy bécsi nagykereskedő leányával, aki vonzó, szerény, álmatag egyéniségével és huszonegy évének virágzó fiatalságával mély benyomást tett a zordkedélyű, magányostermészetű magyar huszártisztre. A leány atyja szerencsétlen spekulációk és hitelnyújtások következtében csődbe jutott. Ez a csapás leverte és összetörte a leányt, s egy bécsi látogatása alkalmával Arturt a kelleténél is mélyebben meghatotta leány betegsége s jó szíve, naivitása, tájékozatlansága belesodorta az anyai ravaszság által felállított csapdába. Görgey nyilatkozott: inkább testvéries vonzalomból és lovagiasságból, mátkájává tette a bécsi leányt azzal az ígérettel, hogyha anyagi körülményei megenge-

dik, oltárhoz fogja vezetni. A leány gondos szülei – úgylátszik – nem ismerték Artur helyzetét, mikor szemet vetettek reá. A nádorhuszártisztek többsége jómódú, sőt vagyonos magyar birtokos-családok sarjadékaiból telt ki. Az első felületes impressziókra Arturt is ebbe a kategóriába sorozhatták, hiszen honnan sejtették volna, mennyi koplalást és nélkülözést takart el a fényes huszáruniformis. Artur sokkal jellemesebb férfi volt, semhogy szemfényvesztést játszott volna anyagi viszonyaival és házassági terveivel. Nem vette észre, hogy oly mértékben hűl ki szíve választottjában az érdeklődés melege, amily mértékben tisztázódott családja előtt Arturnak reménytelen anyagi helyzete. Aki a vőlegényt csak kevéssé ismerte, az nem kételkedhetett abban sem, hogy inkább magára dönti képzelt mennyországának boltozatát, mintsem hogy rokonaihoz forduljon segítségért. A tönkrejutott bécsi kereskedő képtelen volt letenni azt a tizenkétezer pengő forintnyi óvadékot, ami Artur házasságához szükséges volt. Az adott szó kötelezettsége nem látott más kibúvót ebből a kelepcéből, mint a nyugdíjaztatást, a hadseregből való kilépést és a polgári életpályán való elhelyezkedést. Mikor hosszú töprengés után erre az elhatározásra jutott, villámgyorsan cselekedett.

A Guidóhoz írt levelében (1845 május 18) szokott szenvtelen tárgyilagosságával és pontosságával sorolja fel ama elhatározásának okait, amelyeknek pszichológiai hatásait az imént vázoltuk. S mikor az okos és óvatos Guido végigcáfolja öccsének érveit és ürügyeit – idézve Goethe ama mondását, hogy háromszáz szürke ló sem tesz ki egy fehér lovat – s szokott értelmes józanságával tépi szét Artur szerelmi illúzióit: június 7-én egy részletesebb indokolással védi meg immár változhatatlan álláspontját. A Friderikára vonatkozó lelkes és nemes argumentumok nem túlságosan érdekesek. Hiszen alig egy esztendő multán a viszony felbomlása igazolta Guido bölcs szentenciáit s a két képzelt szerelmes fájdalom nélkül vált el egymástól éppen akkor, amikor Artur az első lépéseket tette Prágában egy új polgári egzisztencia alapjainak lerakásához.

A hadseregből való kiválást bejelentő levélben Artur első helyen honvágyra hivatkozik. Erre Guido, aki a császári szolgálatban mint osztrák beamter már egy évtizedre tekinthetett vissza, így okoskodik öccse honvágya ellen: „Annál kevésbé veheted komolyan, miután minden, csak némi valószínűséggel is realizálható jogaidról a legszűkebb értelemben vett hazádhoz igen követésreméltó észbeli okokból rég lemondtál – és mivel jellemedet számbavéve, előreláthatólag az első három esztendei Magyarországon tartózkodás után megátkoznád azt az órát, amelyben először támadt fel benned a gondolat – a jelen században! – és igen tekintélyes szabad vagyon birtoklása nélkül, *ezen forrongó országban* letelepedni." Lám ennyire osztrákká vedlett már a derék Guido, a bécsi sóhivatalban. Lám, mekkorát tévedhet egy úgynevezett reális értelem is a realitások felismerésében, mikor a „jelen században" anakronizmusnak ítéli öccsében a honvágy és a nemzeti érzés felgerjedését. Guido már az „összhaza" szemléletében nő fel, s bármeny-

nyire ismerni vélte is Artur lényét, nem sokkal többet ismert e rejtélyes arcból, mint amennyit az a katonai szolgálatban megmutatott. Nem ismerte az Artur „kameleonkodásának" lelki kínjait, mert ő aránylag könnyű szerrel vált telivér osztrákká, holott fiatalabb testvére évek óta prédája a legnehezebb lelkiismereti tusáknak, ébredő magyar érzése és katonai szolgálatának viszonyában.

Arturon volt a sor, hogy megleckéztesse bátyját, miért nem vált benne osztrák aludt tejjé az ősi magyar vér. „Bánt a honvágy, – válaszolta június 7-én. – Ezzel azt akartam mondani, hogy hazámat jobban szeretem, mint állásomat. És miután a kétkulacsosság vádja nélkül mindkettőé nem lehetek egyszerre, hát csak inkább odaállok, még némi anyagi áldozatokkal is, ámbár mondhatom, elég csekéllyel, ahová vonzódom. Hogy azalatt, míg más kenyér után járok, valamely ideiglenes alkalmazást nem fogok visszautasítani, az igaz. De minden császárit visszautasítok, sőt még az olyan pártfogás alatt mutatkozót is, amely nekem visszatetszik." Mit tudta szegény Guido, hogy Artur lélekben már rég elszakadt az egész fekete-sárga világtól, hogy öccse nagyon szabadelvű, majdnem radikális politikai elvekre tett szert, hogy a Pista jurátusnak írt leveleiben a főhadnagy úr már évek óta agyveleje fölött inkább a frigiai sapkát viseli, mint a huszárcsákót.

Az ezred tisztikara őszinte sajnálkozással látta Artur megingathatatlan elhatározását. Görgey jó bajtárs volt és derék barát. Talán még kedvezőbb előléptetés is várt volna reá, mint legtöbbjükre: annyira buzgó, annyira tehetséges, annyira szigorú katonának mutatkozott. A Teleki Ádám gróf által aláírt ezredbizonyítványa igazolta, hogy Görgey Artur 1842 május 1-től a mai napig (1845 július 23), a császári királyi 12-ik számú nádorhuszárezredben, legutóbb mint segédtiszt „kitűnően, híven, becsülettel, buzgalommal szolgált s ezen idő alatt elöljáróinak legteljesebb megelégedését és tiszttársainak kiérdemelt becsülését bírta". Az ezredparancsnokság pedig kedves kötelességet teljesít az ő irányában, „midőn a föntebb írt, igazságnak híven megfelelő adatokat pecsétjével és aláírásával igazolja és őt mindenfelé, hol bárminemű szolgálatba lépni szándékozik, a legjobban ajánlja". A conduitelista dicséri természetes tulajdonságainak sokaságát és jelességét, modorának finomságát, határozottságát, nyelvismereteit (magyar, német, szláv s egy kicsit latin), lovaglóművészetének szépségét és biztonságát, kamerádjaihoz való viszonyának nyíltságát és őszinteségét, férfias komolyságát, a tudományok iránt való érdeklődését, stb. A Hardegg gróf által szignált elbocsátóirat szerint a legfőbb haditanács megengedte, hogy Görgey Artur huszárfőhadnagyi rangjából leköszönhessen. „Eddigi szolgálata alól teljesen föl van mentve azzal a hozzáadással, hogy miután minden fenntartás nélkül lépett ki a cs. kir. katonai szolgálatból, neki sem a hadseregbeli egyenruhának viselése, sem a katonatiszti jelleg használata nem engedélyeztetett... hogy továbbá neki sem nyugdíjra, sem egyéb elhelyeztetésre a kincstár irányában nincs igénye, s a katonai hatóság alól teljesen a polgári törvény alá tartozik."

Ezzel a három okmánnyal zárult le hivatalosan is Görgey Artur osztrák tiszti pályája, amelyen egyhuzamban tizenkét és háromnegyed évet töltött. Eladta lovait és díszöltönyét. Ezzel a tartaléktőkével indult a szabad élet viszontagságainak és bizonytalanságainak huszonhétéves korában. Az újból megnyert függetlenség küszöbén sietett teleszívni magát a szabad élet sós, fűszeres levegőjével.

II.

Ismét otthon Toporcon – Vegyészeti tanulmányok – Redtenbacher és családja – A kókuszdióolaj képlete – Egy ifjú tudós-jelölt Prágában – Megismerkedés Auboin Adéllal – Mari néni – A házasságkötés – A pozsonyi diétán – Gazdatiszt Toporcon – A nagy „fogalomzavaró események" sodrában

Alighogy kiszabadult a császári kalitkából, otthagyta a cseh fővárost s az anyai nagynénjének meghívására a sziléziai Bielitzbe utazott. Kolbenhayer Károlyné, egy jómódú posztókereskedő neje, igaz rokoni szeretettel zárta karjaiba unokaöccsét s hogy kedvét találja, meghívta Pistát is, akkor átmenetileg szepesi aljegyzőt. A két testvér, akik évek óta nem látták egymást, mint két gondtalan vakációs diák töltötte együtt 1845 nyárvégét és ősz elejét. Pista magával hozta a másik nagynéninek, Mari néninek meghívását is Artur számára Toporcra, hogy mielőtt döntene az új pályaválasztás problémáján, látogassa meg szülőföldjét, ahol a fagyos atmoszféra már teljesen fölengedett s meleg atyafiságos milieu várta a facér katonatisztet. Arturnak az az ötlete támadt, hogy Galicián keresztül, mint turisták vándoroljanak haza a nedecvárófalvi határon át.

Könnyű batyuval és még könnyebb szívvel vágtak neki az apostolok fogatán a hosszú útnak. A pihenőórákon Artur zsebéből előkerült Hartmann Móricnak, a német Berangernek „Kelch und Schwert" című verskötete. A szabadelvűség és a német nemzeti gondolat népszerű dalnoka akkor egész nemzedékének eszmevilágát képviselte költeményeiben, mint nálunk Petőfi. A szabadságeszmék rajongása, a tiszta emberszeretet, a nemes, kissé fellengős demokrácia s a német nemzet polgári társadalmát mélyen felkavaró egységi mozgalmak hangjai csendültek meg a népszerű és divatos német költő lantján. Az a magasztos, világboldogító nosztalgia, amely a népek közötti szabad testvériség gondolatában kereste a megváltást. Forradalmár és republikánus szertelensége, a szentszövetségi rendszer gyűlölete, nagy germán nemzetének hivatásérzete, amely hatalmi erejét nem a kisebb népek eltiprásában keresi, a földtől messze elvonatkozott szabadságkultusz, az egyéni függetlenség rajongó szerelme, mind együtt, külön és zavaros, seprőszín oldatban ott kavarogtak e nagy romantikus költészetének nedűjében. István talán e megható barangolások napjaiban ismertette meg bátyját Hartmann Móric lelki és szellemi világának magyar rokonaival is, akik a szabadságról, az elnyomott nép szenvedéseiről, a régi dicsőségről s a magyar nemzet nagy történelmi hivatásáról még szebb strófákat énekeltek, mint a német költő. Ilyen felajzott, boldog nyugtalanságban érték el a Magura bércét, ahonnan feltűntek szemeik előtt a magyar Tátra fönséges ormai, s a völgy mélyén a Poprád fehér csíkja Toporc óriási hársaival.

Az egész Görgey-rokonság boldogan ölelte keblére a rövid egy hétre visszatért tékozló fiút. Senkise tett neki szemrehányást, amiért huszonhétéves korában indult új életet kezdeni. Ellenkezőleg: buzdításokkal és tanácsokkal látták el, s a család egyik barátja, Rösler Gusztáv főbányaigazgató azt ajánlotta neki, hogy válassza a vegyészi szakmát, amire Arturt analitikus, fontolgató, következtető elméje szinte predesztinálni látszott. A tudományos pálya különben is nagyszerűen illett Artur jelleméhez. A tudomány emberei műveik és alkotásaik közben legkevésbé vannak arra utalva, hogy emberi elfogultságokkal és gyarlóságokkal, vagy hasznos megalkuvásokkal számoljanak. Az ő munkájuk színarany ahhoz a nemtelen ércekkel kevert vegyülékhez képest, amiből még a legeszményibb célokra feszülő politikusnak is meg kell választania a matériát. Az olyan kemény, hajthatatlan, független lélek, mint Görgey Arturé, akiben oly kevés az élettaktikai érzék, aki fittyet hány a rangra, vagyonra, hírnévre, kitüntetésekre s annyit adott a nyilvános elismerésre, mint a „kínai miatyánkra", sehol se érezheti magát otthonosabban, mint a tudomány országában. Kapva-kap hát Rösler tanácsa után, aki beajánlotta Redtenbachernek, a prágai német egyetem vegytani tanárának. Hogy sok időt ne veszítsen s bugyellárisa idő előtt ki ne ürüljön, sietett Bieletzen át vissza Prágába, hogy le ne késsen a szemeszterről.

A prágai német tudós személyében Artur nemcsak tudományos mentort szerzett, hanem őszinte, jóakaró atyai barátot is. Redtenbacher József 1840 óta volt a kémia tanára s 1848-ig adott elő Prágában. Szakirodalmi tevékenységében sokat foglalkozott a szerves vegyészettel, így a zsírsavval; egyik tanulmányát Liebiggel együtt dolgozta ki. „Redtenbacher – írta Artur első levelei egyikében új helyéről – egészen kedvemre való férfi... Ami még homályos a fejemben, ő képes lesz azt megvilágosítani, netalán az apokalipszis egynémely helyeit kivéve. Szorgalmas tanítványa leszek." Egy félévvel később Röslernek ezt írja: „Redtenbacherhoz való ajánlásod által egészen boldoggá tettél. Éledek, mint még eddig soha. A kémia tanulmánya már magában, és oly kitűnő tanár vezetése alatt, mint Redtenbacher, egészen meghódított".

Artur két- és félesztendőt töltött Redtenbacher oldalán, aki őt utóbb családi körébe is bevezette s aki teljes mértékben méltányolta új tanítványának vasszorgalmát, tehetségét, jellemét. Kezét akkor se vette le róla, amikor az egész világ elhagyta a bukott diktátort. Bécsi egyetemi tanári hatáskörében mindent megmozgatott a szabadságharc után is, hogy Artur számára tisztes polgári egzisztenciát teremthessen. A volt huszártiszt hálás ragaszkodással viszonozta jótevőjének gondoskodását. „Redtenbachernak példáján látom – írta 1847 július 23-án Istvánnak – hogy száz tunya szolga közt mégis csak talál néhányat, kik a maguk talentumát el nem ássák, s e néhányat a száz közül, magához kapcsolja, személyisége által a tudományhoz, a tudomány által a természethez, ehhez az örökkévalóhoz, hogy annak törvényeit megközelítőleg megismerjék."

Redtenbacher a saját laboratóriumában kvártélyozta el Arturt. Ismerte több mint szerény anyagi viszonyait, tudta, hogy visszavonultsága mögött nemcsak a tudományos búvárkodás olthatatlan szerelme izzott, hanem szemérmes szegénysége is. Egykori bajtársai a nádorhuszárezredből nem feledkeztek meg a „patikáriusról" s tovább is úgy tekintették, mint ezredük tagját. Artur csak nehezen tudta kivonni magát a régi körből, amely annyi csodálkozással szemlélte az ezred egyik legjobb lovasát és legderekabb tisztjét most sztoikus nyugalommal munkálkodni görebjei, lombikjai és górcsövei között.

A Redtenbacher-laboratórium leggyakoribb vendégei közé tartozott az egykori tullni iskolatárs és régi barát, Ivánka Imre főhadnagy úr, talán az egyedüli, aki értelmével felfogta Görgey Artur pályaválasztásának titkát. Ivánka éppúgy, vagy talán még jobban ismerte Artur családi és anyagi körülményeit, mint Redtenbacher professzor úr, hiszen akárhányszor volt hírvivő és közvetítő Prága és Toporc között. Sűrűn megfordult Artur műhelyében Sréter Lajos főhadnagy is, ugyancsak a nádorhuszároktól, aki ugyanoly érzelmekkel csüggött hona állapotján, mint Görgey és Ivánka. Két esztendő múlva már mind a hárman ott lesznek az események első arcvonalában. A triumvirátus egyik tagja Batthyány Lajos gróf miniszterelnök parancsőrtisztje, utóbb honvédezredes és a magyar hadsereg hadikövete Windischgraetz hercegnél, akit Jellacsics a hadijog gyalázatos megsértésével elfogat és megfoszt bajtársainak dicsőségétől és tragédiájától. Sréter meg a prágai garnizonban tűnődik, miképpen vezesse haza huszárjait iszonyú akadályok és veszedelmek poklán keresztül, hogy rendelkezésére bocsáthassa magát és huszárjait a nemzet önvédelmi harcának. De ha mindkettejükre oly ismeretlen és nehéz viszontagságok várakozhatnak, ugyan mi lendíthetné ki a harmadikat, ezt a magányos, hallgatag, rejtélyes fiatal civil férfit pályájának egyenes útvonaláról? Mikor amazok szenvedélyesen vitatják a hazai dolgokat s a vegyészeti műhely enyhe csöndjében szidják az adminisztrátori rendszert, az egész pecsovics-világot s afölött vitatkoznak pro és kontra, mi várhat egy magyar huszártisztre egy polgárháborúnak kötelesség-konfliktusaiban, és Sréter talán már a térképen mutogatja azt az utat, amerre huszárjaival majd hazaszökik: Artur a kókuszdióolaj képleteit tanulmányozza egy vegybontó vizsgálathoz, amelyet pályadíjra szán az egyetemen. Ha az ő feje is fől ezeknek a lehetőségeknek forró gőzében, mégse fájdul meg annyira, mint barátaié. „Még alig több két esztendejénél, hogy ott ültem a lóháton huszárosztagom élén – írja Istvánnak 1847 július 23-án –, élni-halni készen uralkodómért. De nekem csak heverészni, másokat boszszantani és magamat másoktól bosszantatni volt szabad ebben a szép, lagymatag, unalmas békeidőben. Ennél mégis csak valamivel jobb sorsra tartottam magamat érdemesnek." Politika, honvágy, szabadság – ó be égetnek. Hadd fúrjuk fejünket még mélyebbre a vegyészeti analízisek vonzó mélységeibe s ha amazokat már-már Nesszus-ing gyanánt perzseli a császár kabátja, mi legalább szaba-

dok vagyunk, ha szegények is s elénekelhetnők Petőfivel a farkasok dalát. De hát „én nem tudok panaszkodni, csupán vagy küzdeni, vagy győzni, vagy némán elveszni”. Hogyan is értethetné meg magát abban a könnyelmű, fecsegő, táblabíró-világban, amellyel nemsokára majd együtt kell küzdeni, vagy elveszni, a szónokok és politikusok társadalmában, ahol a szivek rendszerint a retorika szalmalángjánál hevülnek fel s alszanak ki legott. Mit érhetnek egy kémikus mérlegén a rettentő bombasztok és frázisok, aki megszokta a parányok közti megkülönböztetések babramunkáját, s aki minden szót latra tesz s mindennek megfogható lényegét kutatja. Görgey nem azért maradt idegen a forradalmi közélet zajló bőbeszédűségében és nyíltszájúságában, mert nem ismerte az alkotmányt, a hagyományt, a diétai élet szubtilis formaságait és ősrégi cirádáit, hanem azért, mert a pozitív munka és a cselekvés embere sohase lát árnyékot a szavak és a tettek között.

Egyelőre itt vagyunk még az aranyos Prágában s Redtenbacher oldalán napról-napra szép előhaladást teszünk a legbevégzettebb tudományban. Csaknem egy esztendeig eltartott kis pénzecskéje, amelyet fölszerelése és lovai árából kapott, mikor leoldotta derekáról a huszárkardot. Azután Redtenbacher ajánlatára ösztöndíjat kap. Lassankint különben is családtag lesz a jó mester házában. Az ő engedélyével hívogatja és csábítgatja a vegyészeti pályára Pista öccsét is, mikor az – miért, miért nem – egy darabig tanácstalankodik a vármegye és az ügyvédség között. A hosszú nyári szünidőket is együtt tölti professzorával a vidéken. „Őneki köszönhetem – írta Guidohoz 1846 november 15-én – hogy ebben az évben nem vagyok többé kénytelen, úgy, mint tavaly, a tanulmányaimhoz szükséges költség megtakarítása végett olykor érezhetően fázni és koplalni. A szobát, amely megvéd a hideg időjárás ellen, a kályha melegét, mely kellemesen környez, sőt magát a világítást is, melynek fényénél e hajnali órában Neked írok, mindent, de mindent neki köszönhetek, s korántsem azért, mintha minden jótéteményt már megszolgáltam volna és jutalom gyanánt vehetném... Eredményeim még nagyon szerények.” Vajjon nem a szerénység gőgje-e, hogy ennyire lebecsüli előhaladásának eredményeit? A módszeres és fegyelmezett gondolkodás szilárdságát a vegyészeti kísérletek csiholták ki természetéből. Hajlott korában maga mondta Visegrádon Thán Károlynak, a jeles magyar kémikusnak, aki egyébiránt szintén Redtenbacher tanítványa volt, hogy kémiai tanulmányai közben tanulta meg: puszta okoskodásaiban, sőt megfigyeléseiben is mily sokféleképpen csalódhatik az ember, a valóság felől, de egyúttal megtanulta azt is, mi módon lehet csalódásait sikeresen ellenőriznie s így a valóság felismeréséhez biztosan eljutnia. Ez az ekzakt módszer volt legerősebb és legfeltűnőbb vonása katonai műveleteinek is, annak, hogy megmenekült a forradalmi tábornokok képzelgéseitől és révedezéseitől, akik túlságosan jelentőséget tulajdonítva a háború úgynevezett morális, vagy lélektani tényezőinek, gyakran hajlandók voltak elhinni, hogy népfölkelőik kaszáiból szórnak villámokat az ellenség hat- és tizenkétfontos ütegeire. Elméjé-

nek nyugodt okossága és megfigyeléseken és ellenőrzéseken alapuló óvatos judiciuma Görgey Arturt mentesítette a polgári tábornokok és a külföldi aventuerier-k hagymázos látomásaitól, a fantáziának ama kicsapongásaitól, amelyek egy forgácsból is egész erdőket tudnak varázsolni.

A Redtenbacher-körben azonban nemcsak a szerves kémia ifjú adeptusai találtak otthont. A kitűnő professzor tökéletes világfi volt, kedvelte az élet örömeit, a vadászatot, a férfias mulatságokat. A tanár felesége és két ifjabb nővére másfajta társaságot is vonzott Prága jobbmódú német polgárságából. Itt találkozott Artur egy fiatal, önálló gondolkodású francia társalkodónővel, aki Rendtenbacher sógornőjének barátnője volt s akit éppoly melegséggel és szeretettel fogadott ez a meghitt kis társaság családtaggá, mint akár Arturt. A francia leány, Auboin Adél akkor huszonnégy-huszonöt éves lehetett. A fiatal hugenotta nő 1822 szeptember 12-én született, a franciaországi Pontarlierben (Doubs-departement). Korán elárvult és elszegényedett s mikor a cseh fővárosba került, már nagy életiskola volt mögötte. Tizenhét éves korában már a maga lábán élt, Drezdában és Lipcsében volt társalkodónő előkelő szász nemesi családoknál s innen jutott a prágai Likawetz-családhoz, ahonnan Redtenbacher is nősült.

„Itt Redtenbacheréknál – így beszélte le utóbb visszaemlékezéseiben Auboin Adél – gyakran hallottam beszélni egy kiválóképpen zseniális fiatal magyarról, aki régebben huszártiszt volt cseh garnizonban... Egy ízben Redtenbacher behívta családjához tanítványát és bemutatta: Artur von Görgey. Én is akkor ismerkedtem meg vele... Mihelyt belépett a szobába, rögtön megfigyeltem. Egész föllépését személyiségének rendkívüli szerénysége jellemezte, ami igen disztingvált benyomást gyakorolt ugyan, de anélkül, hogy a szemlélő már első látásra valami rendkívüli impressziót nyerhetett volna róla. Csak a további társalgás folyamán, amelynek csakhamar urává lett, s amelyet felötlő ügyességgel vezetett, és csak mikor a pápaszeme mögül elővillanó kék szemének meleg, kedves, mégis éles tekintete érte az embert, amikor szellemes diskusszióját hallgatta, amely akárhányszor gúnyos éllel és meglepően erős kritikával villogott: csak akkor és apránkint kapta a hallgató azt a benyomást, hogy egy ritka érdekes, rendkívüli férfiúval van dolga. Ám azért a mélyebb érzésnek, az érzelmi melegségnek sem volt híjával, sőt, aki szavát hallgatta, könnyen juthatott arra a meggyőződésre, hogy ez az ember igazán sajátos keveréke az okosságnak, a biztosan ítélő szellemi fölénynek és a – szentimentalizmusnak, de ez is változékony, fordulatos, s hol a Jean Pauléra emlékeztető, hol pedig kíméletlenül maró, Heinenak, vagy Börnenak modorában. A fiatal ember előszeretettel olvasott föl nekünk Schiller verseiből és mellékesen néha maga is próbálkozott a költészet nemes művészetével." A nyílteszű francia leány behatolt-e valóban e lélek redőibe és ez agy titkos rekeszeibe? Nem vezette-e tollát az éledő vonzalom elfogultsága, amely a szívkirályban mindig a regényhőst látja és a tökélyt? Mikor ezek az emlékek, ezek az első benyomások ellepték az idegen leányt,

Görgey még nem udvarolt neki. Vagy talán később, az együtt átélt dicsőségek, viszontagságok és tragédiák a múlt és a távolság ködén láttatták vele ilyennek Arturt? Meglepő, hogy ez a leírás mennyire megegyezik Leiningen Károly gróf honvédtábornok jellemrajzával, amelyre pedig akkor már az árulás vádjának s az író lelki állapotának árnyéka esett, a bitófa tövében, az aradi vár börtönének sötétjében.

Hiteltessük meg Görgeyről a vértanú tanúságát. „Senkise tudott nyugodtabban és közönyösebben tubákolni, mint ő. És gyakran láttam okos, bátor és elszánt embereket e csekélység által sodrukból kihozva, mert a tubákolás alatt szemei átható élességgel nyugodtak a beszélőn. Ez az erős tekintet oly éles volt és átható, hogy a legtöbben érezték, hogy egy megingathatatlan jellem, egy fölényes koponya áll előttük... Bár nem volt a szószék embere, mégis kevesen akadhattak, kiknek, mint neki, az értelmes, szabatos kifejezésmód rendelkezésükre állott. Metsző logikával tudta a dolgok lényegét kiemelni és sohase tapasztaltam, hogy önmagát ismételte, vagy beszédjében hézagot hagyott volna. Mély gondolkodó volt, s amint lassan beszélt, érezte az ember, hogy minden szó meg van fontolva... A legkritikusabb pillanatokban, valamint a legnagyobb megerőltetések között megjelenése felvillanyozó hatással volt... Életmódja józan volt és mérsékelt, anélkül azonban, hogy az élet élvezeteit megvetné, de egy asszony se dicsekedhetett azzal, hogy ezt a férfit a becsület és a meggyőződés által maga elé szabott útról akár csak egy hajszálnyira is eltérítette volna. Egy előttem kellemetlen hibája volt az, hogy mindig rosszabbnak törekedett magát mutatni, mint amilyen a valóságban volt. Ennek oka nem gyermekes dicséretet váró hiuság, de a pozitív jellem védekezése a benne élő gyöngéd érzelmek hatalma ellen. Ezért gyakran gúnyt űzött olyan dolgokból, amelyeket lelke mélyén igazaknak, istenieknek tartott. Senkise volt jobban áthatva Isten lététől, senkise bírta Őt gyönyörű alkotásaiban nagyobb elragadtatással tisztelni, mint Görgey. A természet mindenekfölött kedves volt neki s mily ékesszólóan tudta nekem leírni, szép hazáját, Szepest. Tettetni nem tudta magát, de gondolatait elrejteni igen. Az emberekkel szemben, akiket lenézett, soha nem mutatott barátságos arcot... Igen-igen sok becsvágy volt benne, de nem a nagy hatalom után vágyott; a dicsőség volt életének fénylő napja. Hogy nagy hatalomhoz jusson, ahhoz túlságosan nyílt volt, s ezért már akkor féltek tőle, mielőtt még veszedelmessé válhatott volna... A természettől nagy szenvedélyekkel felruházva, a küzdelem volt éltető eleme az élet arénájában. Gyakran ok nélkül, anélkül, hogy a csapatoknak abban a pillanatban lelkesítésre lett volna szükségük, beledobta magát a leghevesebb küzdelmekbe. A pénzt s a szerencse adományait a múltban sem ismerte és most sem becsülte. Ezért bőkezűsége a tékozlással volt határos. Emellett azzal a szép tulajdonsággal bírt, hogy a jót oly módon cselekedte, ami által nem sértett. Ilyen volt Görgey, minden erényeivel és hibáival egész férfi és hős, a szó legnemesebb értelmében." Szellemének izmos pozitivizmusát mutatja, hogy a hosszú és

alapos megfontolások és a gyors cselekvések embere volt. Ahhoz a sakkjátékoshoz hasonlított, aki nagy fejtörés után mindig a királlyal mozdult ki, s ezzel több mozdulatot tett, mint a többi bábbal együttvéve. Ezért is vesztett el oly sok játszmát, ha nem is a harcmezőn, de az élet porondján. Mikor arról értesült, hogy Redtenbacher legkisebb sógornője is férjhezmegy, ennekfolytán Adél hazakészül Franciaországba, 1848 január 16-án eljegyzi. „Ő kor, vallás, jellem és vagyon tekintetében annyira hozzám illő, – írta Gudionak január 17-én, – meg vagyok győződve: boldog leszek vele, ha Isten egészséget ád." „Hogy mind Adél, mind magam vagyon nélkül vagyunk, – írta Mari néninek két nap múlva, – cseppet se akadályoz minket abban, hogy boldognak és elégedettnek érezzük magunkat. Kevés szükségleteink vannak és mindketten megtanultunk nélkülözni." Ez a házassági terv mégis kizökkentette tudományos pályájának vonaláról. Mestere ajánlatára ugyanis már arra készült, hogy a lembergi egyetemen megpályázza a kémiai tanszék mellett a tanársegédi állást. De most nincs idő megvárni, mivégre juthat ez a szándék. A zavaros időben különben is jobb lesz bevárni otthon az eseményeket, mint idegen földön.

Görgey Ferenc, a toporci földesúr már a múlt esztendő nyarán meghalt. Özvegye, Mari néni, azzal a tervvel foglalkozik, hogy Arturt hazahívja gazdálkodni. Az ifjú tudósnak kapóra jön a meghívás. Passzióval gazdálkodna, modern, intenzív, tudományos elvek szerint, hiszen az agrokémia egyik része a szerves vegytannak. Abban az esetben, ha sikerülne megegyeznie a jó nénivel, – de nem szivességi, vagy jótékonysági alapon! – akkor Toporcon az alkalmazott kémiából megmutathatná tudományát és munkaerejét. De hátha az öregasszony túlságosan maradi, s már csak férje iránt való kegyeletből se akar eltérni a régi külterjes gazdálkodástól? Mindegy. Az időközben abszolvált egybekelés nem tűrt haladékot egzisztencia tekintetében. Mari néninek még levelében kikötötte, hogy úgy állit be Toporcra, mint gazdatiszt, nem pedig, mint Görgő és Toporc örökös ura. Miután kölcsönpénzen megvásárolta Adél részére a legszükségesebb kelengyét, Bécsben néhány napot kellett eltöltenie, hogy az időközben betegen odaérkezett Mari nénit is ápolja. Artur a néni betegágya mellett élte át a bécsi márciusi forrongást, a Studentvilágot s a Metternich-rezsim összeomlását. Akármennyire tűkön ült is, nem mozdulhatott ki a szobából s a nagy felfordulás zaja-nesze csak a hotel ablakán átszűrve és elhalkulva ért fülébe. Csak a történetesen Bécsben tartózkodó Pista elbeszéléséből értette meg a márciusi napok jelentőségét. Saját gondjai és bajai azonban sokkal inkább elfoglalták, mintsem hogy ráért volna magának képet alkotni a bécsi átalakulás természetéről s még március derekán bizonyára nem hitte, hogy ezek az események őt is érinteni fogják életmódjában, egzisztenciájában, ambíciójában. Mikor az öreg néni jobban lett, visszautazott Prágába, hogy magával hozza feleségét.

Redtenbacheréktól szivélyes búcsút véve indultak a hosszú nászútra. Március végén újból Bécsben voltak, ahol Artur hitvesét bemutathatta Guido

családjának, s azon nyomban gőzhajón folytatták útjokat Pozsony felé Mari néni és Pista társaságában. Az utolsó rendi országgyűlés a bécsi és pesti események hatása alatt lázasan alkotta az új törvényeket, amelyek néhány forró nap alatt gyökerestől felforgatták a régi rendszert, s annak romjain, a történelmi alkotmány és a jogfolytonosság köveiből felépítették a demokratikus magyar királyságot a nemzeti és állami egység alapján. Pista elvezette bátyját az alsó tábla karzatára, ahol alkalmat nyert végre szemtől-szembe látni a hon nagyjait és az ország oszlopait. Kissé szédült fővel felejtkezett rá a történelmi látványra, arra a pompás arénára, ahol a nemzet legkiválóbb politikai gladiátorai mérték össze erejüket. Akkor látta először a legnagyobb magyarnak oroszlánfejét, amint nyugtalanul, idegesen, e boldog politikai szaturnáliákban maga is megzavarodottan figyelt azokra, akik egy-két nap alatt valósították meg mindazt, amit ő évtizedek eredményének álmodott. És ott állott a diadaltól ittasan, az ölébe hullott gyümölcsök élvezetétől felmagasztosulva, csodás tehetségeinek ijját a megpattanásig feszítve a nagy ellenfél, a szónokok legnagyobbika, a beszéd és a cselekvés alkotómámorában, aki úgyszólván diktátora volt az alsó táblának, a nemzetnek, sőt néhány felejthetetlen napon keresztül az egész dunai Monarchiának. A nagy triász harmadik alakja akkor már szintén feljött Zalából, hogy tömör, nyugodt, tiszta lángelméjét, jupiteri tekintélyét a törvényalkotások művében rendelkezésére bocsáthassa nemzetének. Valóban a francia états generaux 1789-iki seregszemléje óta nem látott még a világ ilyen törvényhozó testületet. A három nagy égitest fényében szinte eltűntek a magyar rendiségnek olyan pleiádjai is, mint Eötvös báró, Batthyány Lajos gróf, Teleki László gróf, Szemere Bertalan, Szentkirályi Móric, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Szalay László, Pázmándy Dénes, stb., hosszú évtizedeken át természetes mentségei egy kiváltságokról lemondott osztály vezetőszerepének, amely nem szűnhetett meg az átalakulás után sem. Az ismeretlen, obskurus kis vegyész, aki egész életét külföldön töltötte, együtt látta most hazájának és nemzetének egész etikai és szellemi nagyságát ezeken a fejeken és sziveken keresztül. Vajjon hányan maradnak majd meg a nagy próbatétel napjára, amikor ezekért a váratlan és nagyszerű vívmányokért a fővesztés kockázatáig kell helytállani? Hány csillag tűnik le, vagy sötétedik el, ha majd vér önti el a földet? Mert – elmélkedett magában, mikor már szemüvegén át célbavette ezt a ragyogó társaságot, – nem lehet ingyen kapni ilyen nagy dolgokat. Ezekért majd fizetni kell egyszer, s vajjon hányan lesznek, akik fizetni akarnak és fizetni fognak?

Az új körülmények azonban nem engedik, hogy Pozsonyban addig maradjon, ameddig szeretne. Mikor az új asszonnyal és Pistával Pestre érkeztek, – Mari néni bátyjához, Kosztolányi úrhoz ment a barsmegyei Nemcsénybe – egy pillanatra megfordult a fejében a gondolat: hű marad tudósi és búvári ambícióihoz s a pesti egyetemen megpályázza a vegyészeti tanszéket. Az új kultuszminiszternek, Eötvösnek személyesen adja elő kérését. Szívesen fo-

gadják, egyelőre azonban várnia kell, amíg a hullámok lecsillapodnak. A dilizsansz tovább megy az ifjú házaspárral Toporc felé. Útközben mindenütt rokonok és ismerősök várják a francia menyecskét, akit Artur hozott. Az aszszony meg van illetődve a pays barbare-ban. Megismerkedik Lőcsén férje nagyanyjával, özvegy Percziánnéval. „Kiváló, rendkívüli nő volt", – így beszél róla Adél ötven esztendő multán is. – „Nagyműveltségű, sokat olvasott s egész sereg nyelven beszélt nagy tökéletességgel, többek között még latinul is tudott. Megjegyzem, ilyenfajta meglepetések még gyakran értek engem Magyarországon és nem egyszer elcsodálkoztam, hogy Isten háta mögötti falvakban milyen ragyogó intelligenciákkal találkozik az ember, milyen csiszolt szellemekkel, akik olvasottságukkal és tudásukkal élénk kapcsolatot tartanak fenn Európa szélső Nyugatával... Közben elszórtan még egész sereg új rokonnal ismerkedtem meg, mindannyit kedvesnek, szívesnek találtam és különösen a férfiak műveltsége messze meghaladta azt, amit közepesnek lehetne mondani."

Itt vagyunk hát végre Toporcon, egyelőre a ház asszonya nélkül, mert Mari néni még barsi rokonságát látogatta. A későn fakadó felvidéki tavasz időt ad Arturnak, hogy elkészítse egy okszerű mezőgazdálkodás tervét és végképp szakítson a more patrio gazdálkodás elévültségeivel. Egy darabig azon is füstölög magában, hogy vegyészeti műhelyt rendez be magának és szót fogad mesterének, aki lelkére kötötte, hogy a világért se cserélje el az akadémiai koszorút a közéleti, vagy katonai babérral. Közben ráér fésülgetni a kókuszdióoldatról Prágában készített disszertációját. Letisztázza és elküldi Redtenbachernak, aki a császári akadémiára továbbítja Bécsbe. Mindenesetre furcsa szeszélye a történelemnek, hogy miközben Artur az osztrák generálisokat veri, azalatt az osztrák tudósok a magyar honvédtábornok tudományos értekezését vitatják és bírálgatják s utóbb akadémiai kitüntetéssel is jutalmazzák, amiről a nagyreményű kémikus már csak klagenfurti azilumában értesül. Most persze csak félszemmel bír mezőgazdasági és vegyészi terveivel foglalkozni. Mari néni hazaérkezik s egyáltalában nem bír egyetérteni unokaöccsének modern gazdálkodási bogaraival. Nem megy a fejébe, miért akar az Artur okosabb lenni a boldogult Feri bácsinál, aki jó lélekkel tűrte a botosispánok és a cselédek ásatag és rabló mezőgazdálkodását, áldotta is érte a tót jobbágy s íme mégis bőven volt mit aprítani a tejbe. Hamar össze is zördültek a pedáns és lelkiismeretes unokaöccsel, amíg az faképnél hagyta az összes tudományos agrikultúrai elveket és módszereket s ment minden a régi kerékvágásban. Csodálatosképpen Artur most nem csinált kabinetkérdést a családi összeszólalkozásból. Mintha érezte volna a toporci cincinnatusi idők kurta ideiglenességét és jelentéktelenségét.

A pesti radikális újságok ugyanis Toporcra is jártak. És amit azokból megtudott, a fele is bőven elegendő volt, hogy idegeit a fortissimóig feszítse. A Délvidéken kitört a fajok harca, a Bánságban és a Bácskában irtják a magyar és a sváb szigeteket, az új horvát bán, Jellacsics József báró felmondta az

alattvalói viszonyt a pesti kormánynak s Erdélyből is rossz híreket hoz a posta az Unió körül. Arturra úgy hatottak ezek a rémhírek, mint a csatalóra a trombitaszó. Lám, ilyen hamar igazolták az események az ő pozsonyi Cassandra-jóslatait. És ha mindaz kockán forogni látszik, amit a nagy országgyűlés alkotott, sőt mintha megnyílt volna a sötét örvény a magyarság előtt: maradhat-e ő ebben a tót faluban, távol a nagy dolgoktól, ahová szólítja a kötelesség és az ambíció?

Hát az lenne a sorsa, hogy elrozsdásodjon idehaza, mint valami damaszkuszi penge a gyáva ember kardhüvelyében? Nem érezte-e magán végigfutni a forradalom előérzetének hajnalelőtti megremegését? Hát a labda sohase fog már a játékoshoz kerülni – kiáltott fel egyszer Mirabeau tehetetlen dühében. Nem nyílnak-e új mezők az ifjúság előtt a cselekvésre és a dicsőségre? Nem ütött-e végre az az óra, amelyről a konzul Bonaparte azt mondta, hogy „la carrière ouvert aux talents?" A toporci evangélikus lelkész fia, Halbschuh Dániel, akit a történelem Irányi néven fog ismerni, lám már országos hírű ifjúsági vezér, maholnap követ és politikus. Nem kell-e most szerződést kötni a szerencsével? Oh, ez a gyilkos feszültség úgy kaparja a hátgerincét, mint valami kicsorbult kés. Hátha ő is a sors emberei közé tartozik, azokhoz, akikről Puskin azt állította, hogy „ismeretlen parancs sorsküldte végrehajtói". A látszólagos nyugalom kínszenvedései, vagy a mézeshetek örömei még inkább zavarják az ilyen töprengéseit: vajjon van-e joga feltétlenül rendelkezni a saját sorsával, amikor csak az imént kötötte hozzá egy idegen nő életét is, akinek itt rajta kívül senkije nincsen. És az áldott Mari nénivel mi lesz ebben a felfordult világban, támasz nélkül? Nem ajánlotta-e fel életét a család e jótékony angyalának, aki ha zsörtölődik is olykor, de még sincs nálánál nemesebb szív a világon.

Hűs tavaszi estéken órákszám járják Pistával együtt a toporci kertet. A napnál világosabb, hogy Artur nem maradhat többé itthon. Végre-valahára szakítani kellene már egyszer azzal az őrült szerénységgel is, amellyel eddig öncsinálta gátakat emelt érvényesülése elé. Elvégezték: Pista egyelőre egyedül utazzon Pestre, mintha elfoglalná régi ügyvédbojtári helyét Zsivora fiskálisnál, valójában azonban jelentkezik önként honvédnek s puhatolózik Artur részére is.

Az öccs szokott pontosságával járt el megbízatásában s rövid két héten belül már Toporcon is a levele, amelyben beszámolt küldetésének eredményéről. A régi nádorhuszártisztek közül már több bajtárs van az új rendszer szolgálatában. Nádosy Sándor tagja az országos haditanácsnak, Mérki-Piller Tamás István főherceg nádor segédtisztje, Ivánka Imre a miniszterelnök katonai titkárja. Görgey Artur számára tárva-nyitva állanak a régi baráti szivek és karok. Maga Ivánka ír Arturnak és siettetí bevonulását Győrbe, ahova kinevezték az 5-ik honvédzászlóaljhoz századossá június elejére. Május 26-án hagyja el Toporcot és a siránkozó nőket. Feleségétől külön is búcsút vesz Késmárkról keltezett levelében: „Bizonyára még inkább rászorulsz a vi-

gasztalásra, mint én. Éppen ezért most írásban megismétlem, amit Neked tegnap szóbelileg megígértem. Ígérem Neked, nem keresem majd soha szándékosan a veszedelmet és nem felejtem el, hogy az életemmel Neked tartozom... De ha kitörne a háború, és ha valamely végzetes fordulat által Magyarország fennállása forogna kockán, akkor beállok önkéntesnek, még pedig lehetőleg olyan csapathoz, amely közel táboroz tihozzátok. Mert azt akarom, hogy elsősorban Téged és általad tulajdon boldogságomat védelmezzem meg." Ez volt a cukrosvíz, amelybe a keserű orvosságot beadta. Mert mikor hazulról eltávozott, akkor már tisztán érezte magában a benső hivatást, hogy „vaskézzel belenyúljon hazája sorsának kerekébe". Hitveséről azzal vélt gondoskodni, hogy rábízta Mari nénire, aki boldog volt, hogy íme más formában újból betöltheti a pártfogó angyal szerepét. Így hagyta el megint Artur a toporci hársakat. Vajjon hogyan és mikor fogja viszontlátni ismét?

III.

Honvédszázados Győrött az 5. zászlóaljnál – Az új honvédség tisztikara – Tanulmányúton Bécsújhelyben és Prágában az osztrák hadfelszerelési üzemeknél – Őrnagy és nemzetőri kerületi parancsnok Szolnokon – Vitái a vármegyével – A szeptemberi napok Pesten – A fővárosok fedezése a Csepelszigeten – Zichy Ödön gróf hazaárulási pere és elitéltetése – „Ez a mi emberünk" – Perczel és az ozorai fegyverletétel – Görgey szerepe Roth elfogatásában – Egy autodidaktika hadvezér – Kihallgatás Kossuthnál – A „collisio officiorum" – A magyar nép önvédelmi harca – Egy forradalmi brigád élén – A miklósfalvi haditanács – Schwechat.

A győri szolgálat nem volt ínyére az új honvédkapitánynak. Már az önvédelmi szervezkedés kezdetén fölös számmal jutottak a nemzeti véderőhöz selejtes tiszti elemek is, olyanok, akik erkölcsi, vagy szellemi tekintetben alkalmatlanoknak bizonyultak. Az új honvédzászlóaljak, amelyek önkéntes jelentkezés alapján keletkeztek, képzett, tetterős és ambiciózus tisztikart igényeltek volna, hogy mielőbb harcképes állapotban indíthassák őket a déli frontra. A magyar értelmiségnek azt a vékony rétegét, amely életpályául választotta a katonai szolgálatot, még a gyorsabb előléptetés reménye se kecsegtette a honvédzászlóaljakhoz. Egyrészt azért vonakodtak átlépni a vörösszinóros nemzeti véderőhöz, mert a hivatásos császári tisztnek bizonyos szkepszisével és lekicsinylésével nézték az új katonaságot s mert kaszt-szerű előítéleteik a lassú összeszokásnak későbbi fejlődési szakaszába se tudták levetkezni azt a véleményt, hogy az új, szükségparancsolta véderő voltaképpen a forradalomnak, vagy legalább is, a meg nem szilárdult új rendszernek a gyermeke. A céhbeli katonaság hazafiasabb része pedig azzal a megokolással tért ki a honvédzászlóaljhoz való áthelyezés elől, hogy a császári királyi hadseregnek magyarországi helyőrségei úgyis felesküdtek a magyar alkotmányra, még pedig, – jellemző az idők zavaros voltára, – nemzetiségi, sőt honpolgári különbség nélkül.

Azok az idegen csapatok, amelyeket történetesen magyarországi kvártélyokban talált az átalakulás, kevés kivétellel, éppúgy felesküdtek a negyvennyolcas alkotmányra, mint az itthon állomásozó magyar sorezredek. A magyar politikusok közül sokan előre látták, mekkora bajok eredhetnek abból az eskükényszerből, amely a Magyarországon tartózkodó idegen tisztikarra és legénységre is érvényesült. Épp azért már június közepén szorgalmazták a magyar és az osztrák hadügymisztériumokban egyaránt, hogy mielőbb váltsák le az idegen helyőrségeket magyar csapatokkal, amelyek a régi diszlokáció következtében részint Lombardiában állomásoztak, részint a többi örökös tartományban. Ez az óhajtás annál sűrűbben és erélyesebben nyilat-

kozott meg a magyar országgyűlésen, mert már a délvidéki bandaharcokban lépten-nyomon léket kapott az új eskü s az osztrák tisztek csak kedvetlenül vettek részt a pacifikáció véres munkájában, kivált mikor kitűnt, hogy az ellenség fekete-sárga zászlók alatt harcol ellenük. A magyar hadügyi vezetés különös súlyt vetett az Olaszországban harcoló magyar gyalogzászlóaljak és huszárezredek visszahelyezésére, hiszen az ott táborozó magyar egységek száma majdnem felülmúlta a hazában tartózkodó csapattestek számát. Éppúgy kívánták azt is, hogy a magyar katonák ürítsék ki a csehországi és galíciai garnizonokat s hogy idehaza alkalmaztassanak. Ezek a sürgetések s a bécsi intézőkörök kitérő, vagy halasztó magatartása volt egyik legveszedelmesebb gyúanyaga annak a viszonynak, amiből az osztrák-magyar háború kirobbant.

Ha ilyen gyenge lábon állott a honvédelem képzett tisztikar tekintetében, akkor természetesen a szükség törvényt bontott s valami finnyás szelekciós szempontok nem érvényesülhettek a honvédtisztek kiválogatásában. A hadseregből átlépetteken kívül elsősorban azok a kvietált magyar tisztek részesültek figyelemben, akiket a kor, vagy a betegség nem tett szolgálatképtelenekké, s akik a fegyelem és a kiképzés legelemibb szabályainak ismeretét régi pályájukról hozták magukkal. Természetesen eben a rétegben sem lehetett valami magas mértéket alkalmazni. Az új honvédtisztikar zöme a katonailag kiképzetlen fiatal magyar értelmiségből alakult, amely teljes erővel dobta magát az események forgatagába s amely a maga idealizmusával, áldozatkészségével és politikai öntudatosságával vállalta az új Magyarország heroikus erőfeszítéseinek legsúlyosabb fizikai és szellemi terhét. A fiatal önkéntesekből kimustrált tisztikar néhány nehéz hónapon át tanulta meg a katonai mesterség szolgálati és harcászati technikáját, saját vérén és veszedelmén. És ha a drill és a pedantéria tekintetében nem is versenyezhettek régi hivatásos bajtársaikkal, ez a forradalom fejéből kiugrott, ösztönös katonai géniusz nyomta mégis bélyegét a nemzeti véderőre, amely keveset értett a puskaropogtatáshoz, de a rohamokban néhányszor remekül fejezte ki a forradalomnak és fajának lendületét. Utóbb, amint a küzdelem kifejlődésének arányai megnövekedtek, az alkalmas tiszti anyag hiánya is nőttön nőtt. Az állandó hadsereg megalkotásával – Írta naplójában ezidőtájt Moltke, a későbbi szadovai és szedáni győző – a magyar nemesség kiadta kezéből a fegyvert is, ami talán nagyobb vereség volt a mohácsi vésznél is. Ennek a ténynek tragikomikus következményei mutatkoztak már az utolsó nemesi inszurrekcióban is. Azóta a helyzet semmit se javult. Azért kellett állandóan működnie a forradalmi hadsereg-szervezés gyorsforralójának. Ez a mentsége részben Mészáros Lázár hadügyminiszternek is, aki Görgey szerint „minden dudvát, minden gyávát", kinevez és előléptet tisztnek. „Mióta katona vagyok, – írta Szinnyey József Naplójegyzeteiben, – azon szomorú tapasztalatot szereztem, hogy egyre-másra neveztük ki a kuckóból a hadnagyocskákat, a csatatéren vérző önkéntesekről és honvédekről pedig ki

sem emlékezik; majd azt az időt is elérjük, mit Isten ne adjon, hogy később ily úrficskák kezébe kerülvén a vezérség, a jószándék is dugába dől."

A nemzeti véderő tisztikarának más alkotó részei a népfelkelésnek és a mozgó nemzetőrségnek a vármegyék által választott parancsnokaiból képződtek. Kétségtelenül a vármegyei magisztrátus is adott derék, vitéz tiszteket a honvédségnek, de a katonai disciplinától való idegenkedés ennek a típusnak az arculatán szinte egyetemes jellemvonás volt. A nemes táblabírák a katonai szolgálatot is alkotmányos módon képzelték. És ha valamely rideg, hajthatatlan parancsnok megpróbálta kiábrándítani őket e felfogásukból, akkor sértődötten szaladtak a hadügyminiszterhez, vagy Kossuthoz, hogy elégtételt kapjanak a személyükön esett csorba miatt. A csatakerülő tisztek, a reklámparancsnokok, operett-nemzetőrök és a Falstaff-ezredesek jobbadán ebből a társaságból kerültek ki, épp úgy, mint a tiszti dandylike. Görgey levelei s később a Közlöny hasábjai tele vannak a lógós és bujkáló tisztek elleni panaszokkal. Debrecenben azt szokták mondani, bizonyosan nagy csata dúl valahol, mert sok a honvédtiszt a városban. Új, idegen elemekkel bővült a honvédtisztikar, amikor Magyarországot is ellepte a lengyel emigráció s amikor a külföldről német, olasz, sőt angol jövevények és kalandorok jelentkeztek a kormánynál, a szabadság iránt érzett rajongásból, vagy talán csak azért, hogy valahol kiverekedjék magukat. A pesti, majd a debreceni kormány tárt karokkal fogad mindenkit, aki piros vére hullásával kész megpecsételni rokonérzését a lovagias magyar nemzet szabadságharca iránt, vagy aki karriert akar csinálni ebben a nagy össze-visszaságban. Minthogy azonban ez az utóbbi réteg legkevésbé kerül vonatkozásba Görgeyvel, vagy hadseregével, legalább a szolgálatban, (eltekintve olyan kivételektől, mint Visoczky, Bulharyn, Guyon, stb.) bátran mellőzhetjük ezeknek a pszichológiai adalékoknak ismertetését Görgey emelkedő pályájában.

A végzet azonban nem azt a feladatot szánta Görgey Arturnak, hogy rektrutákat gyakorlatoztasson s hogy kiképző tisztje legyen a győri zászlóaljnak, amelynek parancsnoka egy Pesten „városszerte uzsorás hírben álló egyén" volt. Készséggel engedett hát a hadügyi kormány felszólításának, amely azt az utasítást adta neki, hogy Szmirnában és Konstantinápolyban fegyvereket vásároljon és hadfelszerelési cikkeket s azokat a magyar fővárosba szállítsa. E kiküldetésből azonban semmisem lett, miután időközben az intézőkörök azt a meggyőződést szerezték, hogy az ajánlattevő kereskedőcégek nem megbízhatók. A fegyvervásárlás lebonyolítása a Levanteről nemcsak üzletnek volt kétes és homályos, de elszállítása majdnem leküzdhetetlen technikai nehézségekbe ütközött volna a barátságtalan indulatú Ószerbián és a lángokban álló Délvidéken keresztül. Mint tanult technikus katonát most azzal bízták meg, hogy az országban egy gyutacs- és lőkupakgyárat szervezzen s e célból haladéktalanul induljon Bécsújhelybe és Prágába, hogy a császári királyi hadfelszerelési üzemeknél a gyártási eljárásokat tanulmányozza s ha lehet, azokból hosszabb időre elegendő kész muníciótömeget impor-

táljon. Jóllehet akkor (augusztusban) az osztrák és a magyar kormány között napirenden voltak e legsúlyosabb természetű politikai összeütközések, az idők és a helyzetek végső tisztázatlanságát és kiforratlanságát bizonyította, hogy a magyar honvédszázados vállalkozása elé Latour gróf hadügyminiszter semmiféle akadályt sem gördített. Az osztrák területen állomásozó magyar huszárezredekben akkor már megindult a bomlás és a dezerció folyamata. A bécsi hatóságok, különösen a had- és pénzügyminisztériumok, titokban és nyíltan dolgoztak a szerb fölkelők és Jellacsics kezére. Redetzkyhez Olaszországban szigorú és bizalmas utasítások mentek, hogy többé egyetlen magyar katonáját se eressze haza, akár a legénység maga kívánkoznék, akár a magyar hadügyminiszter sürgetné. Görgey Artur mégis akadálytalanul köthette meg a lőszeranyag szállítására vonatkozó szerződéseket, a Sellier- és Bellot-céggel, sőt állítólag régi bajtársi összeköttetéseinek segítségével bizonyos propagandát is folytatott Prágában a nádorhuszárok hazajövetele érdekében. Görgey István tagadja ezt a Helfert báró osztrák történetíró által említett epizódot. Aki tudja, hogy Görgey milyen fegyelemtartó katona volt s egy forradalmárnak minden szubverzív hajlama mennyire messze állott az ő egyéniségétől, az előtt inkább valószínűnek látszik az a föltevés, hogyha Prágában szót is váltott régi ezredének magyar tisztjeivel, az aligha mehetett túl a baráti, vagy politikai tekintetben akadémikus eszmecserénél s bizonyos információk nyújtásánál, amelyek abban a nagy konfúzióban anynyira maguktól értetődők voltak, ha külföldre szakadt magyarok találkoztak egymással.

A pesti munícióqyár felállításának terve Görgey személyével kapcsolatban reményt adott, hogy állandóan megtelepedhetik a fővárosban. Ezért felségét Toporcról Pestre hozatta és egyelőre elhelyezte Mari néni bátyjánál, Kosztolányi Móricnál, majd Lahner ezredes családjánál. Augusztust és a szeptember első heteit rövid megszakításokkal a magyar fővárosban töltötte, úgyszólván szem és fültanúja volt a lázban vibráló politikai közélet forradalmi kifejlődésének. A délvidéki komitácsi háború, mint a gyeptűz, kígyózott át a Bácskán és a Bánáton. A rendes sorezredi katonaság és az idegen vezetés képtelen, vagy akaratlan volt megbirkózni vele. Jellacsics zászlóaljai már átlépték a Drávát s úgy látszott, hogy megállíthatatlanul jönnek egészen Pestig s hogy szétugrasztják az „Advokaten-Wirtschaftot". Az ellene küldött gyérszámú magyar csapatoknál a zűrzavarnak és a szétmállásnak ugyanazon tünetei jelentkeztek, mint a déli fronton. Az olasz háborúra követelt segély kérdése megosztotta a kabinetet s népszerűtlenné tette a Batthyány, Széchenyi és Deák körül gyülekezett mérsékelt pártot, amely esetleg súlyos elvi és alkotmányjogi engedmények árán is kész volt megvásárolni a békét Ausztriától és a dinasztiától, amelynek látható feje egy jószándékú, félkegyelmű fejedelem volt. Amily mértékben megszilárdult Ausztria pozíciója Lombardiában, s ahogy sikerült úrrá lennie a lázongó örökös tartományok felett is, ahogy a hivatalos politikai irány a szláv barátság kurzusát

vette fel, olymértékben nőttek meg a bécsi kabinet követelései az 1848-as áprilisi magyar törvények revíziójára, vagy teljes hatálytalanítására nézve. A különböző jegyzékváltások Wessenberg és Batthyány között, a magyar miniszterek insbrucki utazásai és közvetítései, annak a tervnek az eredménytelensége, hogy a két ország parlamentjei közvetlenül tárgyaljanak egymással, nemcsak nem hozták közelebb az osztrák és magyar álláspontokat, hanem a dolgok törvényénél fogva minden meghiúsult kísérlet csak növelte a kölcsönös bizalmatlanságot. Ausztria szláv tartományaiban, valamint az alpesi vidékek népei között mindannyiszor magasra csaptak a dinasztikus hűség lángjai, valahányszor a magyarok alá kellett tüzelni velük. Ezeket a különböző race-okat csaknem mindig össze lehetett kalapálni a magyar veszedelem ellen, amelyeket a hivatalos beállítás szerint egy kis fakciózus csoport szít az ucca segítségével. A magyar közvéleményben viszont oly mértékben apadt a lojalitás és a királyhűség, ahogy napról-napra érezhetőbbé vált, hogy magas kezek tartják annak a pokolgépnek gyújtózsinórját, amelylyel levegőbe akarták röpíteni az egész magyar államiságot. A legjobb hazafiak azonban borzadtak az uralkodóházzal való szakítás gondolatától, ami oly kiszámíthatatlan lehetőségeket érlelt méhében. Egy olyan konfliktusban, amelyben a magyarság feltétlenül szemközt találja magát tulajdon nemzetiségeinek nagy részével, az örökös tartományokkal (Bécs polgárságát nem számítva), az uralkodóháznak tekintélyével, a Radetzky által visszaszerzett katonai presztízsével és esetleg külpolitikai szövetségeseivel, ugyan mi várhatott volna reá? Micsoda esélyei lehettek egy nemzeti ellenállásnak pénz nélkül, fegyver nélkül, katonai vezetés nélkül, diplomáciai segítség nélkül? Nem jobb és célszerűbb-e akár meghunyászkodás árán is elkerülni, vagy legalább elodázni egy ilyen összeütközés vészes következményeit? Ez a súlyos tétova teljesen megbénította a magyar kormány tetterejét. Ámde mit használ a megalkuvás készsége, micsoda eredménnyel kecsegtethet, ha a nemzet aládugja fejét a caudiumi járomnak, mikor Batthyány minden kétségbeesett békülő és engedő hajlandósága, Deák remény nélkül való passzivitása s már zilált idegeinek tehetetlen prédájává vált Széchenyi vészsikoltásai egy mérfölddel se tudták megrövidíteni, vagy meglassítani Jellacsics marsát, s a rácok őrült garázdálkodásának halálzónáját?

Ezekben a forró augusztusi és szeptemberi napokban Kossuth Lajos fejezte ki „az idők egész roppant jelentőségét". Míg minisztertársai elkopnak, vagy elmorzsolódnak, az ő tekintélye és népszerűsége sértetlen marad. Az egyedüli, aki miniszteri hatalmával élni mer és élni tud, s aki a maga tárcájának hatáskörében legalább viszonozni képes a túlsó oldal kihívásait. Beszünteti a pénzátutalást a lázadó bánhoz, mire ez „kénytelen" a bécsi pénzügyminiszterhez folyamodni s eldobni az álarcot. Ércfedezettel biztosított bankjegyeket nyomat, túljár az ellenforradalom eszén, amely anyagi csődbe akarta fullasztani az új rendszert. Pénzügyi terveivel éppúgy maga ellen bősziti a bécsi haute financeot, mint ahogy Mészáros Lázár jámbor követelései

a magyarság ellen hangolták a hadsereg vezetőségét. Lehet, hogy súlyos taktikai hibákkal megtetézve, Kossuth meggátolta az olasz segélyt, azt, hogy újabb magyar újonctömegek induljanak a lombardiai csatatérre, amikor idehaza nincs elég katona a rend fenntartására és a lázadás elnyomására. Valóban úgy volt „mintha nyitva állott volna előtte a fátum könyve". „Hiába hunyja be előtte szemeit, a világosság átcikázott lelkén, mint a villám a sötétségen." Fel volt háborodva s a szégyen pírja égett az arcán arra a gondolatra, hogy „az ármánynak egy nevetséges szatírája" egy nemzet felett győzzön, hogy „40–50.000 potom ember kardvágás nélkül jöjjön be az országba". Egy pillanatra még mintha ő is összeroskadt volna az események és a felelősség iszonyú súlya alatt s mintha őt is megszállotta volna a csüggedés és a rezignáció. Akkor volt ez, mikor István főherceg nádor lemondott s Jellacsics egyre gyorsabb léptekkel közeledett Budapest felé. Csak ebben a kétségbeesett hangulatban és idegeinek kimerültségében lehetett, hogy az az ötlet villant meg agyában: elhagyja az országot és külföldön próbál használni a nemzetnek. Evégből kért útlevelet Batthyánytól, mint megtették azt annyian, még Eötvös is. De aztán elhallgattatta magában a tépelődés sorvasztó szózatát. Betegeskedő szervezete balzsamos érintéseket kapott az eseményektől. Testi gyöngeségét és kimerültségét elsodorta az egészség ragyogó hulláma. Kiütközött rajta az a tulajdonság, amely a nagy emberek közül is csak keveseknek adatik meg: a szellemnek „munka közben való fölgerjedése, amely lépést fokozza a test és a lélek erejét", a gondolkodás energiáját s a cselekvő erő termékenységét. Borzongó lélekkel, de gyöngeség nélkül megy végzete útján, amelyre másfél hónapos habozás után csodálatraméltó perszuaziv képességeivel magával ragadja nemzetét, hogy vele szálljon föl a csillagokig, vagy bukjon alá Erebus sötétségébe. „Isten kinyújtotta karját, hogy kijelölje a gyors tetteknek idejét." Akarata végigreszketett a hazán, mint egy villanyos erő, mint egy „legyen" a dolgok kavargó ködében. Szeptemberben ő a csodálatos varázsló, a látó és a próféta. A biblikus hang, amelyen megnyilatkozásai szóltak a nemzethez, valóban megfelel az események és az eshetőségek époszi jellegének, a tények és dolgok ama evangéliumi leegyszerűsítésének, amely hatását elementárissá tette. „A magyarnak – úgymond a Kossuth Hirlapjának szeptember 19-iki számában – most két teendője van. Egyik: felállani tömegben a haza földjét megszállott ellenség agyonnyomására. A másik: emlékezni. Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorék nép, amelynek neve a víághistóriában azonossá lesz a szégyen és a gyalázat nevével, amely megfertőzte ősei szent emlékét, amelyre maga az örökkévaló Isten is azt fogja mondani, bánom, hogy teremtettem; akkor a magyar oly Istentől elátkozott nép, amelytől a levegő meg fogja tagadni az éltető erejét, melynek kezei alatt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni... ki hontalanul fog bujdosni a föld hátán, ki hiába kéri az alamizsnának szárazkenyerét az irgalomtól, kit alamizsna helyett arculcsap az idegen faj, mely őt saját hazájában vándorkoldussá teendi, kit

mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verhet agyon bármely gazember; olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire a kutyákat uszítják." Kossuth a szeptemberi napokban saját jelentőségének és lángelméjének legmagasabb pontjára emelkedett. Ezt a magaslatot többé nem fogja meghaladni, mert akkora csúcs ez, amekkorára a legnagyobb géniuszok is csak az ihlet és a rendeltetés szerencsés összhangjának tetőpontján emelkedhetnek fel.

A foglalkozásnélküli, helyesebben: a várakozási állományban vesztegiő hallgatag honvédkapitány szivét is megremegtették ezek az őserejű revelációk. „Artur akkoriban – jegyi föl felesége Naplójában – izzó elragadtatással, határt nem ismerő rajongással és lelkesedéssel beszélt Kossuth Lajosról, önzetlen jelleméről és óriási hazafiúi tevékenységéről. Különösen egy esetre emlékszem... Kossuth a régi Lloyd-palota ablakából beszélt a néphez, melynek nyüzsgő soraiban ott tolongott Artur is... Artur egyenesen hazasietett hozzám. Egészen ki volt forgatva lényéből. A szeme csillogott s ha lehetséges, most még jobban, mint azelőtt, meg volt győződve, hogy a haza ellenségei ellen a lehető legerélyesebben kell fellépni." Íme, így sűrűsödnek majd tettekké a nagy nemzetvezér szavai, egy olyan lélekben, aki csak realitásokban tudott élni. A fiatal Bonaparte se várta türelmetlenebbül elhivatásának óráját, mint Görgey a tömegdelírium e napjaiban. Végre beosztást kap a délvidéki frontra, a hadügyminiszter kíséretéhez. És amikor a gőzhajón várja föllebbvalóját, utóléri a másik parancs: a mozgó nemzetőrség szolnoki kerületéhez honvédőrnagyi ranggal és parancsnoki megbízatással.

Ahogy kineveztetéséről értesül, az első gondolata, hogy maga mellé veszi szárnysegédéül öccsét, Istvánt, aki már a bácskai harctéren szolgál önkéntes közlegényi sorban s akit Artur kívánságára a hadügyminiszter hadnaggyá léptet elő. Választása nem nepotizmusból esett öccsére és legbizalmasabb barátjára. Az Istvánhoz írt levelében kifejti, hogy neki olyan segédtiszt kell, aki „először magyar, s a magyarral állni és veszni kész, másodszor: törvénytudó, harmadszor jó tollal bír, negyedszer becsületes és bennem feltétlenül megbízik". István siet elfogadni bátyja meghívását. Nagy szükség is volt simább, alkalmazkodóbb modorára, mert önálló működési körében Artur csakhamar szomorú hatásköri és közjogi vitákba bocsátkozott a parancsnoksága alá helyezett vármegyék hatóságaival.

A régi vármegye az autonóm közigazgatás kedélyes tradícióiban nagyon érdesnek találta Görgey Artur szigorát, amely másoktól is ugyanazonfokú kötelességteljesítést követelt, mint amelynek elvei őt áthatották. Görgey megdorgálta például Heves vármegyét „hévtelen segélye miatt", nem vette át a kiállított önkénteseket, mert ruhátlanok voltak, követelte a megígért 250 rövid kard rekvirálását. Heves vármegye sem maradt adós a válasszal „a neveletlen, durva bánásmódra". Felírt a miniszterelnökhöz ősi gravaminális szokás szerint, hogy „fellelkesült kebellel összesereglő honfitársai" megkívánhatják egy „gyengédebb érzésű s emberibb bánásmódú őrnagy" parancs-

nokságát, s a Megye „megsértett becsületének" elégtételt követelt. A tekintetes vármegye aránylag könnyen mozgatható közigazgatási apparátus volt, mert az évszázados önkormányzati élet kifejlesztette benne az önsegély, a kezdeményezés és a felelősség érzetét. De az évszázados autonómiában kiterebélyesedett közszellem legnagyobb és legeredményesebb erőfeszítései az idegen középponti hatalom intézkedéseinek opponálásában őrlődtek fel. Ez a politikai önvédelem rendkívüli mértékben elfinomította az autonómia közjogi idegszálait. A vármegyei municipiumok gyakran a közérdek s a nemzeti ügy hátrányára feleseltek a központi hatóságokkal, mint látjuk, akkor is, amikor már a kormányt nemzeti szempontból kifogás alá nem eshető szellem töltötte el. Ha sok tekintetben igaz is az a vád, amellyel a magyar reformerek egyrésze az öreg vármegyét illette, hogy tudniillik provinciális érdekek gyakran elhomályosították benne az államérdekeket, hogy féltékenyebben őrizték saját statútumaikat, mint az országos törvényeket s hogy több volt az egyes megyék gyűlése, mint az országgyűlés, azért a magyarság önvédelmi harcának szervezése szempontjából szerencsés véletlennek kell tartanunk, hogy a centralizmus és a municipalizmus vitájában Kossuthnak sikerült legyőznie Eötvöst, Szalay Lászlót és Kemény Zsigmondot. Ha a közelmúltban, a huszas és a negyvenes években, a királybiztosok és az adminisztrátorok kísérletei ellen az ellenzék – Wesselényi szerint – „megannyi cserkesztanyát épített a megyerendszerből, ahonnan a Samil bey-ek sikeres portyázásokat és lerohanásokat tettek az abszolutizmus hadiállásai ellen", még inkább kiváló szerepet töltött be a vármegye s a benne szervezkedő független nemzeti társadalom 1848/49-ben. A magyar forradalom nem élt a francia forradalom eszközeivel, a diktatúrával és a terrorral. S ha egészben véve mégis sikerült nagy hadműveletekkel kiverni az osztrák haderőt s a nemzetiségeket a magyar állami fennhatóság alá kényszeríteni, illetve, hogy sikerült e célokért való erőfeszítésre nagy tömegeket szervezni és mozgósítani, az a régi magyar helyhatósági igazgatás érdeme volt. Lehet, hogy több volt a buzgóság a szándékban, mint amennyi siker a végrehajtásban. A vármegyék teljesítményeit mégis csak az tagadhatja, aki nem ismeri azt a nagy pszichológiai erőt, amely abban nyilatkozott meg, hogy a nép élén ugyanazon személyek állottak a nagy felfordulásban is, akiket az ancien regime-ből megszokott és tisztelt. A vármegyék hajtották végre a sorozást, vagy a toborzást, azoknak erélye és hűsége győzte le helyenként a volt jobbágyság közönyét, vagy ellenszenvét a katonai szolgálat iránt, azok szervezték a hadsereg élelmezését és gondoskodtak a muníció pótlására szükséges fogatokról, ami valóban nem volt csekély feladat, ha meggondoljuk, hogy a hadfölszerelést jóformán Debrecenből és Nagyváradról kellett elszekerezni, esetleg a Vág-, vagy a Rába-vonaláig.

Eleinte persze minden nehézkesen indult. A vármegye, amely gyakran érdektelenségét jelentette be, ha szomszédja területén betyár garázdálkodott, vagy elemi csapás sújtotta azt, kezdetben nem értette meg a marciális

törvények kényszerűségét. Görgey természete viszont nem vette be ennek a vármegyei szellemnek kényelmes patriarchalizmusát sem most, sem később. Az összezördülések kikerülhetetlenek voltak. Szerencse, hogy Görgeyt nagyon hamar elszólították az események e sivár politikai hercehurcák színhelyéről, s hogy szeptember végső napjaiban már a Csepelszigeten találjuk, azzal a megbízatással, hogy rögtönzött katonai erejével őrködjék a dunai átkelőkön, fedezze a fővárosokat a Duna mindkét partján Jellacsics esetleges diverzió ellen, s hiusítsa meg a horvát bán egyesülő törekvését tartalékhadtestével (Roth és Phillipovics). Hogy gyérszámú és kipróbálatlan nemzetőri újoncait a helyszínen szaporíthassa, s hogy a népfelkelés szervezésével fokozhassa feladatának esélyeit, Batthyány Lajos miniszterelnöktől felhatalmazást kért és nyert katonai rögtönítélő bíróság alakítására és haditörvényszéki ítéletek megerősítésére és végrehajtására.

A polgári hatóságokkal való rövid érintkezésből, a hevesi és a szolnoki szolgálat példáiból megtanulta, hogy egyelőre mit ér a vármegyei közigazgatás hadfelszerelési és újoncozási feladatoknál. Hát még mit érhet a háborús zónában? Jellacsics vonulása Pest felé nem volt többé üres fenyegetés. Útjában eddig semmi ellenállásra sem talált. Egy belsőleg megrendült kis magyar sereg hátrált szakadatlanul a bán elől. Parancsnokai sorjában megszöktek a kényes és veszélyes szituáció nyaktörő következményei elől. Ottinger tábornok egyenest átment a horvát bánhoz, Teleki Ádám gróf viszont addig kertelt és habozott és oly rossz szellemet árasztott a seregben, hogy félre kellett őt állítani. A legitimitás utolsó támasza, István főherceg nádor elhagyta az országot. A dunántúli nagybirtokosok egyrésze, amely mindig pecsovics-érzelmű volt és ókonzervatív, alig várta, hogy egy snájdig császári tábornok szétüssön a részeg magyar csárdában és hogy visszaültesse szociális és gazdasági előjogainak birtokába, amelyektől a pesti fiskálisok megfosztották. A nép az átmeneti éra kétes zűrzavaraiban nem igen tudta, hová álljon. Amott a császári tekintély a maga nagy katonai hatalmával: emitt egy gyönge, kapkodó, a törvényesség nyűgjétől mindinkább szabadulni iparkodó kormány, amely ha véghez is vitte a jobbágyfelszabadítást s eltörölte is a robotot és a dézsmát, még nem eresztett mély gyökeret a tömegekben és komoly és megbízható karhatalommal sem rendelkezett. A Dunántúl nem egy vidéken fényesen érvényesült ugyan a népfölkelés mozgósításának gondolata (Chapó a tolnai önkéntesekkel), másutt azonban a volt jobbágyok áthatlan közömbösségébe ütközött ez a terv, kivált ott, ahol a földesúri tekintély még szilárdan állott s ahol az ellenforradalmi konkolyhintők a felekezeti viszály csóvájával is dolgoztak az állítólagos protestáns szellemű magyar kormányzat ellen. Görgeyt rövid politikai tapasztalatai meggyőzték arról, hogy a népfölkelés szervezéséhez és felhasználásához a lelkesedés egymagában annyi, mint a semmi, ha nem párosul a hatóságok szigorával és kötelességtudásával s ha a lelki megingás pillanataiban ezek nem dobják a mérleg serpenyőjébe az erőt, sőt, ha kell, az erőszakot és a terrort is. A forradalmakat

valóban nem rózsavízzel csinálják s nem is bombasztok szikraesőjével. Ha annyira élet-halál kérdés a magyar nemzet számára, hogy meghiusítsa Jellacsics parádés katonai sétáját, s ha már az ellenállás kihirdetésével felvetteteti a magyar nemzet becsületének sorsa is, akkor nincs más hátra, az önvédelem harcosai számára, mint az, hogy ők is éljenek az ultima ratio fegyvereivel. Lehet, hogy Görgey lelkében, a láz és mámor eme napjaiban termékeny talajra talált a nagy francia forradalom ideológiája is. Valószínű, hogy az ő egyenes, reális értelme, amely előtt vadonatúj hatásokban szűrődtek le Kossuth ékesszólásának véres és fekete látomásai, nem ismerte még a nagy szavak akusztikáját, nem ismerte a fokozatoknak azt az ütemét, amelyet az idők visznek a dolgok és a fogalmak kapcsolatába.

Senki előtt nem volt a honmentés annyira konkrét nagyszerűség, mint a volt vegyész boncoló elméje előtt. Tisztán állott előtte, hogy nagy háborút kell csinálni, ha helytállani akarunk, amiért lángolunk és szónokolunk. A háborús mesterség pedig nem tűri a félrendszabályokat és a politikai kompromisszumokat. Ráért elmélkedni a népháború hasznának kilátásairól is. Clausewitz azt tanítja, hogy minél mélyrehatóbbak és erősebbek a háborúra indító okok, minél inkább veszélyezteti a háború az egyes népek lételét, annál inkább közeledik az a maga elvont formájához s annál inkább törekszik az ellenfél tönkretételére. Hát igen: sikolt a harci síp, riadj magyar, riadj! Nemcsak az volt a kérdés, hogy rabok legyünk-e, vagy szabadok, hanem szeptember végén a magyarság egész politikai léte forgott a kockán. Ez az alternatíva nem tűrt közönyt, nem tűrt árulást, nem tűrte az ellenséggel való cimborálás gyanúját sem. És mert egyelőre kevés a sorhadi katona, igenis fel kell gyújtani a népháború pusztító és megtorló szenvedélyeit. A népháború – úgymond a nagy német klasszikus – egy köd- és felhőszerű lánghoz hasonlít és tömör testté sohasem sűrűsödik, mivel különben az ellenség a magra tör és azt széttapossa. Ha azt akarjuk, hogy a népháború gyújtóanyaga nagy lángot vessen, oly térségeken kell szítani a tüzet, ahol az elég levegőt talál és nem ott, ahol egy csapással elfojtható. Kossuth szeptemberben nemcsak azt a feladatot szánta a népfelkelésnek és a guerillának, hogy a felvonuló Jellacsics menetoszlopai körül valóságos tűzgyűrűt képezzen, amelyben el kell hamvadnia az élelmezés s az utánpótlás lehetőségeinek, hanem szentül hitt abban is, hogy a kaszások tömegeivel frontális küzdelemben is le lehet teríteni a bán hordáját. Ezért indult az Alföldre, hogy fölkelésre bírja a fekete barázdák népét, hogy népiessé tegye a nemzeti ellenállást s a tömegek szilaj szenvedélyeinek felszításával adjon dinamikus erőt és mélységet a nemzeti vállalkozásnak. Görgey viszont a clausewitzi elvek értelmében óhajtotta a népfölkelést alkalmazni s főleg erkölcsi hatásaiban hasznosítani azt az ellenség ellen. „A népfölkelés nyílt harcban – úgymond –, fegyelmezett csapatokkal szemben, különösen ha ezeknek lövegei vannak, egyáltalában hasznavehetetlen. Ezért a nyílt harcot lehetőleg kerülni kell. Azok a teljesítmények, amelyekre a népfölkelés tevékenységét korlátozza, a követ-

kezők: ellenség nyugtalanítása nagyobb tömegek váltakozó megjelenése útján, ágyútávolságokon kívül, az ellenség hadműveleti körletében levő legfontosabb közlekedési eszközök elrongálása, valamint mozgási szabadságának megkötése a közelében levő szállítóeszközök elhurcolása útján; az ellenség számára a legfelőrlőbb nélkülözések kikényszerítése a legközelebbi élelmikészletek elfogyasztása és eltüntetése által."

Úgynevezett rendes csapataiból két párhuzamos őrsvonatot állított a csepeli Duna és a Sárviz-csatorna közé, hogy a Szlavóniából felcsatlakozó Roth-féle hadtestet elzárja a horvát főerőtől, amely szeptember 26-án bevonult Székesfejérvárra. E katonai kordonon egy magyar főúr kísérelte meg az áthatolást, hogy levelet vigyen Jellacsicstól Roth-hoz. Görgey huszárjai elcsípik Zichy Ödön grófot, akinek kocsijában negyvenhárom darab kétrendbeli királyi manifesztumot is elkoboznak, amelyekben V. Ferdinánd magyar király – miniszteri ellenjegyzés nélkül – jóváhagyja a horvát bán lázadó hadműveleteit a magyar kormány ellen s a magyar részen szolgáló császári csapatokat felszólítja, hogy álljanak a bán lobogója alá.

Az ókonzervatív főnemest, nemrég még Fejérvármegye adminisztrátorát, aki öccse, Pál gróf kíséretében tette meg az utat a magyar őrsláncon keresztül, múltja után valóban nehezen lehetett volna meggyanúsítani az új rendszerrel való rokonérzés vádjával. Most (szeptember 29) egy salvus conductusszal az ellenség főhadiszállásáról egy másik ellenséges táborba hajtat, poggyászában olyan iratokkal, amelyek nemcsak törvénytelenek voltak, hanem lázító tartalmúak is azon ügy ellen, amelynek védelmére Görgey Artur esküt tett és kardot rántott. Már az adonyi főhadiszállásra való bekísértetésük közben az a veszedelem fenyegette a grófokat, hogy áldozatul eshetnek a népítéletnek s meglincselik őket, csakúgy, mint Lamberg grófot a pesti csőcselék. Görgey nagy nehézségek és veszélyek árán átszállíttatja a foglyokat a Csepelszigetre, hogy ott, a néphangulattól mentesen, szabályszerű haditörvényszéki vizsgálat tisztázhassa a grófok útjának célját. A lórévi haditörvényszék az idősebb Zichyt kötél általi halálra ítéli, Pál grófot pedig őrizet alatt Pestre kísérteti, hogy ott rendes bíróság elé állítsák, minthogy a nyomozás megállapította, hogy a törvénytelen kiáltványokról semmit sem tudott s hazafias érzelmeit igazolni látszott az a tény is, hogy néhány nappal ezelőtt a Vilmos-huszároknál viselt tiszti rangjáról lemondott, így akarván elkerülni egy nehéz lelkiismereti tusát.

A haditörvényszéki tárgyalás és az ítélet a császári katonai büntetőtörvénykönyv eljárása alapján ment végbe. Ennek rendelkezései voltak mérvadók a lázadás s az ellenséggel való cimborálás vádjaira nézve. A „Mein Leben und Wirken" első kötetében Görgey terjedelmes és körülményes jogi fejtegetésekbe bocsátkozik, hogy az ítéletet és annak végrehajtását indokolja. Anélkül, hogy kételkednénk ezeknek a jogi megfontolásoknak helyességében, mégis azt kell mondanunk, hogy a lórévi ítélet sokkal inkább szövődött egy politikai, semmint egy jogászi elhatározás bordáján. Ha az ellenség által

veszélyeztetett területen történt is a bűntény, kétségkívül elképzelhető volt más megoldás is, például az, hogy Zichy Ödön grófot, a magyar főrendiház tagját, a tettenkapás ellenére is más elbánás alá vonhatta a mentelmi jog. Talán akkor se kerülte volna el megérdemelt büntetését, ha ügyét polgári bíróság elé utalják. A politika azonban elhalványította e jogi disztinkciók figyelembevételét. Görgey érvényt szerzett a törvényelőtti egyenlőség elvének és bebizonyította, hogy az új rendszerben megvan az erő és a bátorság megsemmisíteni, vagy megrettentetni az ellene vétőket. Hogy egy ismeretlen honvédtörzstiszt minden teketória nélkül így szétütött a haza ellenségei között s hogy az új rezsim ekkora elszántsággal és kíméletlenséggel tudja védeni magát a pártütés ellen: óriási riadalmat okozott a pecsovicsok, az aulikusok és a semlegesek között. Ez a tény egyszerre arra a fiatal tisztre irányította a közfigyelmet, aki eddig nem tűnt fel mással, mint zord buzgalmával és kötelességtudásával. Voila un homme – gondolták a pesti országgyűlés forrófejű képviselői, ez a mi emberünk. Íme a frázisok burkában a tett magja, a felszabadított nép fölséges és rémületes arca, aki felövezte magát bosszúval és rettenettel, hogy porbasújtsa ellenségeit. Egy név röppent föl a sors urnájából. Egyszerre túlságosan is naggyá lett, semhogy elfelejthessék. Mint a merészség magas sziklája emelkedett ki egyszerre, akit mindenfelől megláthattak az általános bizonytalanság mély és puszta síkjáról. Nagy vakmerőségének egyszerűségében, tősgyökerességében – s ha szabad mondani – józanságában volt valami felfrissítő. Íme a végzet embere, kinek megborzongató cselekedete a szeptemberi napoknak mindig új izgalmat jelentő kavargásában most úgy hatott, mint a mennydörgés elnémulása a vihar tetőpontján.

Amíg Csepel szigetén a fiatal honvédőrnagy haditörvényszéket ül az árulók felett, azalatt Pákozd és Sukoró mellett megtörténik az első véres összecsapás Jellacsics és a magyar sereg között. Az első kiselejtezések válságain keresztülesett sorhadikatonák és újoncönkéntesek Móga tábornok vezetése alatt visszaverték a császári ellenforradalom első nagyszabású kísérletét a magyar alkotmány ellen. Minden polgárháború eleinte nagyon óvatosan, tétovázva, szinte kényszerhelyzetben süti el a puskát. Maga Jellacsics is „borzadt" a huszárokra lövetni. A régi ármádiának magyar részen harcoló tisztjei és egységei szintén ugyanazon lelkiállapotban voltak, amikor olyan csapatokkal találták szemben magukat, amelyek ugyanazon hadúr lobogója alatt harcoltak, ugyanazon kardbojttal és uniformisban. Csak Batthyány megjelenése a sukorói református templomban tartott haditanácson, vetett véget Mógáék habozásának. De az ütközet után, amely minden várakozás ellenére a magyar fegyvereknek hozott sikert, valósággal fellélegzett, amikor ellenfele fegyverszünetet kért – három napra. Móga tehát elfogadta a bán kívánságát pszichológiai és politikai szempontból, de a katonai megfontolás is arra késztette, hogy ne feszítse túlságosan a húrt, egy fiatal, tüzet még alig álló seregben, amely a győzelmet követő éjszakán egy vakrémület hatása

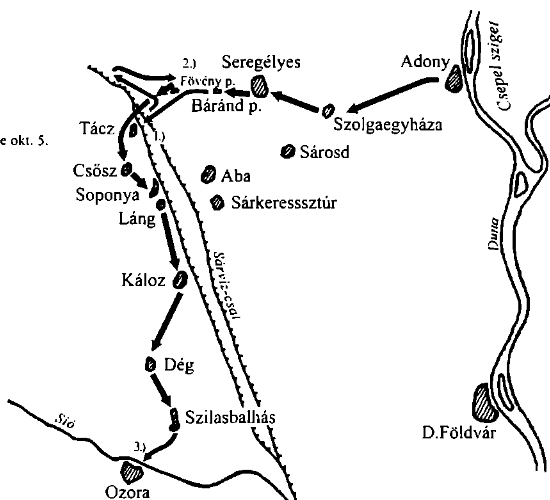
alatt megfutott és csaknem szétbomlott. Görgey nem volt megelégedve a Móga-féle hadviseléssel, amely annyira óvakodott belekóstolni a forró kásába. Október 2-áról kelt, s az országgyűléshez intézett levelében jelentette, hogy „ráállott a fegyverszünetre, mint honvédőrnagy s az önkéntes nemzetőrök vezére, de mint a népfölkelés rendezője és főparancsnoka" a legjobb szándékkal se tudta magáévá tenni a hadi pauzát. „Csak most szabadkezet annak, akiben bízni méltóztatik – írta a képviselőháznak – csak erélyt, csak erőfeszítést most. Mert a nép – könnyezve írom – a nép velünk tart." Az ő felfogása szerint katonai és politikai természetű okok egyaránt a fegyverszünet ellen szólnak. Hősünk persze nem osztozott már többé Mógaék kínos lelkiismereti vergődéseiben. Ránézve eldőlt már a vagy-vagy. Neki nem imponált a fekete-sárga zsinór, a kétfejű sas, sőt a királyi felség törvénytelen manifesztuma sem. Azután joggal félt a nemzeti mozgalom ellanyhulásától, melyet a fegyvernyugvás elernyeszt s a túlbecsült siker pillanatnyi kábulata a népfölkelést megfoszthatja elementáris kifejlődésének lélektani rugóitól. A maga katonai dicsőségének alig hogy megkezdett fejezete is véget érhetne egy ilyen politikai békében. Nem átall vádaskodni, sőt erőteljesen megkritizálni egy magasrangú katonát, olyan szavakkal, mint egy konventbiztos. Miért a retirálás? És miért a fegyverszünet? „E nyaktörő kérdésre – úgymond a képviselőházhoz írt levelében – csak két őszinte felelet lehetséges: vagy mivel a fővezér annyit sem ért mesterségéből, miszerint megítélni tudná azt, hogy a legvitézebb seregnek is vesznie kell, ha csataközben retirálás parancsoltatik neki; vagy mivel a fővezér éppen ezt nagyon is jól tudja, de akkor... annál nyomasztóbb fontosságúvá válik" a felelőssége. Hiába: a forradalom kellős közepén vagyunk, az alárendeltségi viszony természetes szabályszerűségeit elnyomta az első ágyúlövés s elfújta a vihar. Ilyen helyzetekben Dantonnak van igaza: merészség, merészség, merészség.

A fegyverszünet lejárta után Görgey azt a parancsot kapta, hogy október 4-én különítményével a Káloz környékére jutott Roth hadteste ellen kezdje meg a hadműveleteket. Azt várták tőle, hogy e hadtestnek Székesfejérvárra való előnyomulását akadályozza meg, s azt vagy déli irányba szorítsa vissza, vagy pedig addig tartóztassa fel, amíg a döntő ütközet megvívásához elegendő magyar csapat lesz készenlétben. Ez a feladat egyszerű volt és világos. A megoldást azonban a kölcsönös erőviszonyok tették elméletileg lehetetlenné. E parancs kiadása után Görgey arról értesült, hogy csapatait a kormány a Jellacsics hadával szembenálló magyar sereg legdélibb szárnyáról ideirányított Perczel Móric ezredesnek rendelte alá, aki újonnan alakult Zrínyi-csapata élén Adonyra beérkezett. Ezzel a Roth-féle hadtest ellen alkalmazott magyar csapatok ereje 3000 gyalogosra, 700 lovasra és 8 ágyúra emelkedett. Perczel egyelőre a Görgey által kiadott intézkedések lényegén nem változtatott.

1. VÁZLAT

Görgey hadmozdulatai

1. Ütközet Tácznál okt. 4.
2. Roth jobb oszlopának fegyverletétele okt. 5.
3. A Roth-hadtest elfogása okt. 7.

A következő napon megindult hadművelet azzal kezdődött, hogy Görgey az elővédet Seregélyesre vezette, amelyet a főcsapat Szolgaegyházára követett, míg a déli hadoszlop Sárosdnak vett irányt. Mikor Görgey az elővéddel Seregélyesre ért, azt a jelentést kapta, hogy az ellenség aznap délelőtt a Sárvíz nyugati partján Soponyáról Tác felé menetel. E hír alapján az elővédet a Seregélyestől négy óra járásnyira fekvő Tácra vezette, azzal a szándékkal, hogy az ellenséget nyomban megtámadja. Ezt azzal a kérelemmel jelentette Perczelnek, kövesse őt, hogy az ellenség Székesfejérvár felé (ahol ekkor még Jellacsics csapatait feltételezte) egérutat ne nyerhessen. Görgey Tácot néhány ágyúlövéssel támogatott huszárszakasszal megrohamozta. A harcászatban e legalább is szokatlan lépésnél Görgey a horvátoknak a magyar huszárokkal szemben ismert irtózatára számított. Nem is csalatkozott. A rohamnak az a különös eredménye lett, hogy az ellenség Soponya felé elmenekült. Minthogy így a magyar elővéd megakadályozta az ellenségnek az ősi magyar koronázóváros felé csatlakozását, Görgey saját zömével Fövénypusztán éjjeli pihenőre tért. Perczel azonban nem követte a főcsapattal az elővédet. Görgey azért a következő napon vissza akart húzódni Seregélyesre, hogy a Sárvíz keleti partján az Abáról Székesfejérvárra vezető úton esetleg előnyomuló ellenséges hadtest a magyar elővéd és a főcsapat közé ne ékelhesse magát. Alig hagyta el Görgey Fövénypusztát, mikor hírt kapott arról, hogy az ellenség az említett úton valóban Székesfejérvárnak tart. Ezért

Görgey lovasságával és tüzérségével erre az útra fordult be, midőn az egyik huszárjárőre értesítette, hogy Székesfejérváron már magyar csapatok állnak. Errefelé a horvátok tehát nem menekülhetnek el. Görgey egyenest az ellenségnek fordult. Mikor az abai útra tért, a horvát hadtest jobboszlopának parancsnoka elébe vágtatott és szabad elvonulást kért. Görgey azonban a teljes megadást követelte. Erre a több mint ezer gyalogosból álló horvát hadoszlop Görgey huszárszázada és néhány ágyúja előtt a fegyvert lerakta. Közben Perczel, aki előző napon Seregélyesig vonult előre, Görgey után nyomult és a gyanútlan horvát hadoszlop hátába éppen akkor ért, mikor ezt Görgey elölről a megadásra szólította föl. A fegyverletétel megtörténte után az egyesült kis magyar hadtest Tárcra menetelt, ahol a Soponyán állomásozó horvát főcsapat hadikövete jelent meg s ugyancsak szabad elvonulást kért. Roth tábornok ugyanis látta, hogy közte és Székesfejérvár között magyar csapatok állanak s értesült jobbszárnyának tragikus sorsáról. Ezért a kelepcéből déli irányba akart elinalni. Minthogy azonban a magyar vezér az elvonulást nem engedte meg, a tárgyalások megszakadtak. A magyar hadtest Görgeyvel az élén s az ő kezdeményezésére most délnek fordult s a sötétség beálltával elérte Csősz községet. A horvát hadtest Soponyáról Kálozon át megkezdte a visszavonulást s éjszakai menettel Dégre ért. Az elővédet ismét Görgey vezette. Mikor Lángra ért, értesült arról, hogy az ellenség tőle négy óra járásnyira van és hogy ide Káloz kikerülésével rövidebb, de rosszabb dűlőút vezet. Erről Perczelnek jelentést tett azzal, hogy a főcsapat ezt a rövidebb utat csak akkor használja, ha annak járhatóságáról meggyőződött. Görgey Dégnél utólérte az ellenséget, de annak túlerejével szemben nem merte megkockáztatni a támadást. A főcsapat azonban Görgey tanácsa ellenére csodálatosképpen a rossz utat választotta és csak késő este, kimerült állapotban ért Dégre.

Az a tény, hogy Perczel már október 4-én lekésett az elővéd támogatásáról és hogy október 6-án való lemaradása következtében már kétízben lehetőséget nyújtott az ellenség menekülésére, arra késztette Görgeyt, hogy parancsnoka ellen szokatlanul erélyes módon lépjen fel. Ehhez járult az, hogy október 6-án reggel az üldözés folyama alatt a kormánytól rendeletet kapott, amelyben ez megint, mint a hadműveletek miatt felelős katonának, bizonyos utasításokat adott. Ezt a rendeletet ugyan Perczelnek továbbította, de mikor délután a főcsapat megjelenését hiába várta, a kormányhoz feliratot intézett: „A Honvédelmi Bizottmány látszólag semmit sem tud arról, ami a táborban történik s ezért bátorkodom kinyilatkoztatni, hogy a Roth ellen viselt e hadjárat sikereért a felelősséget semmi módon sem vállalhatom, abban a meggyőződésben, hogy a legnagyobb igazságtalanság valakit másnak hibáiért felelősségre vonni... Figyelmeztetem a tisztelt országgyűlést, hogy a jó csapatvezetésre a szónoki tehetségen és a jóakaraton kívül még katonai tudás is szükséges." Jellemző Görgey eljárására, hogy levele tartalmáról nyomban értesítette Perczelt is, miközben eddigi mulasztásaiért és baklövéseiért kí-

méletlen szemrehányásokat tett neki. E különös fegyelemsértés, amely átalakulóban, vagy erjedőben lévő forradalmi seregeknél nem éppen ritkaság s ahol a meg nem szilárdult tekintély hatalmát sem a rátermettség, sem a siker nem támogatta, nem túlságosan kedvezett a folyamatban levő hadművelet esélyeinek, viszont e határozott és igazsága tudatát éreztető fellépés nélkül, nem tartozott a kizárt eshetőségek sorába a horvát hadtest kimenekülése a kelepcéből. Görgey ezután a Dégről Ozora felé hátráló ellenség megfigyelésére szorítkozott, s egyben tájékozást szerzett az ellenség hátában működő népfölkelésről, amelynek mozdulatait Chapó Vilmos, nemzetőri őrnagy kiválóan irányította. A Sió hídjainak szétrombolásával lehetővé tette, hogy Görgeyék Ozora környékén utólérhessék a horvátokat és egy Szilasbalháson át irányított megkerüléssel megtörjék. Mikor aztán a főcsapat tüzérsége beérkezett, Görgey ezt a lovassággal együtt – Perczel megkérdezése nélkül – a megkerülő hadmozdulat kiinduló pontjára, Szilasbalhásra irányította. A honvédőrnagynak erélyes és önálló fellépése nem volt Perczel ínyére. Dégen heves összecsapás robbant ki Perczel és Görgey között: ez alkalommal Perczel hadvezéri ténykedését Görgey a legkíméletlenebbül bírálta, mire az utóbbi Görgeyt főbelövetéssel fenyegette meg, de a jelenlevő tisztek közbenjárására ettől elállt, sőt a nyomban megtartott haditanácsban Görgey javaslatait teljesen magáévá tette. Görgey haditervének végrehajtásában október 7-én Perczel a gyalogsággal Dégről Ozorára lekötő csoport gyanánt nyomult elő, mialatt Görgey a lovassággal és a tüzérséggel Szilasbalhásról az ellenség keleti oldalába irányított átkaroló csoportot vezette. Utóbbi a horvátok ozorai táborát a kora délelőtti órákban ágyúlövésnyi távolságara közelítette meg, egyidejűleg tőle balra Chapó népfölkelői állták el a horvátok visszavonuló útját. Ebben a helyzetben várta Görgey Perczel csoportját Dég felől. Mikor ez a dégi erdőből kibontakozni kezdett, Görgey parancsot adott a támadásra.

Mielőtt a magyar ágyúk eldördültek volna, a körülzárt ellenség megadta magát, miután már néhány órán keresztül a kapituláció feltételeiről Chapóval alkudozott. Így történt meg külföldi katonai író szerint a nyílt mezőn a legszégyenteljesebb kapitulációk egyike, amelyek valaha előfordultak. Az ozorai haditény kétségtelenül Görgey haditervének, mintaszerű alvezéri tevékenységének és Chapó népfölkelői működésének szimultán eredménye. Ezt leginkább Perczel kifogásai és szemrehányásai világítják meg. A főparancsnok ugyanis Görgey intézkedéseit a tisztikar előtt a dégi összetűzés alkalmával ekként jellemezte: „Ez az őrnagyunk (Görgey) bevallotta, hogy hibázott, midőn tegnapelőtt elővédparancsnoki minőségben az elővéddel – mialatt a főcsapat még Szolgaegyházán állt – Tácig nyomult elő s az ellenségtől erősen megszállt községre egyedül támadást kockáztatott. Továbbá az őrnagy úr tegnap este az elővédben önhatalmúlag Tácról Csőszre nyomult, anélkül, hogy erről engemet csak értesített volna is.” Azután a szilasbalhási megkerülésre nézve ezt mondta Perczel: „Ön ezzel az elhamarkodott, önké-

nyű, rossz rendelkezéssel minden tervemet keresztezte. Én az ellenségnek imponálni akartam, mikor a Dég és Ozora között elterülő erdőn egész hadtestemmel akartam arcban áthaladni. Ez most már végrehajthatatlan, mert Ön lovasságomat és ágyúimat Isten tudja hová küldte." Ez a három alvezéri engedetlenség, katonai nyelven a helyzet villámgyors fölismeréséből eredő és a magasabb parancsnok hatáskörébe való beavatkozással végrehajtott önálló intézkedés, érte el azt, hogy a Görgey által vezetett elővéd a főcsapatot – nem minden ellenkezés nélkül – abba a döntő irányba vonta, amelyben a magyar fegyvereket a legnagyobb siker jutalmazta. Kossuth méltányolta ezt, mikor Görgeyt az ozorai haditettért azonnal ezredessé nevezte ki.

Perczel Móric személyében az ozorai hadműveletek folyamán Görgey Artur egy új katonai típussal találkozott, amelyet a politikai közéletnek roppant feszültségei sodortak a tábori élet viharaiba s amely a maga lelkiismeretének és meggyőződésének parancsát követve, kész volt osztozni a harcoló nemzet sorsában. Perczel az első magyar népparlamentnek szélső balszárnyához tartozott, egyik legfélelmetesebb ostora volt a Batthyány-Kossuth-kormány lanyhaságának és határozatlanságának, aki a honvédelmi politikában is határozott, kérlelhetetlen forradalmi módszerek aggálytalan érvényesítésében látta a hon üdvét. Szép tehetségű, önzetlen hazafi volt, akinek különben se szilárd lábon álló vérmérsékletét és józanságát teljesen kimerítették a szenttamási ostrom huzavonái, s akinek szemmértéke teljesen elhomályosodott a polgárháború kezdeti fokán oly természetesen fölserkenő gyanúsítások és bizalmatlanságok pszichózisában. Ha még Görgey Arturnak fegyelmezett és higgadtabb elméje is ezidőtájt árulást szimatolt ott, ahol – mint a Móga esetben – legfeljebb a cselekvő erőknek a lelkiismereti konfliktusok által okozott megrendüléséről, vagy bénultságáról lehetett szó csupán, elképzelhetjük, hova ragadhattak egy szertelen és fékezhetetlen temperamentumot a bizonytalanságoknak és a meglepetéseknek ama szakadatlan kiáradásai, amelyek már-már szétrobbantották a törvényesség medrét. Peczelben valóban volt valami a régi kuruc brigadérosok izgága hányavetiségéből: nem egy vonás emlékeztet benne a sansculotte-tábornokra, naturalista, nagyhangú, képzelgő, aki Dembinszki előtt utóbb úgy nyilatkozott magáról, hogyha még oly messze pillant is a hadtörténelemben, nem akadt önmagánál tehetségesebb katonára. Váratlan és indokolatlan dühkitörései, amelyek senkit se kíméltek meg, még Kossuthot se, s amelyekben értelmi erői is hatalmas megrázkódtatásokat szenvedtek, néha teljesen felzaklatott idegeinek játékszerévé tették. Vukovics Sebő előtt azt állította egyszer, hogy nincs az országban senki, aki érdemeire nézve fölötte állhatna, sőt nem tudja, hogy egyáltalában van-e olyan, akit magához hasonlónak ismerhetne el. Csendesebb pillanataiban maga is bevallotta, hogy természete nem engedi „a parancs fogadását". E hetyke, a nagyzási téboly peremén álló polgártábornok most e rövid hadi együttműködés alatt kétszer is fejbe akarta lövetni alárendelt őrnagyát, akinek eszméi és kezdeményezései megszerezték szá-

mára az ozorai fegyverletétel dicsőségét s ezzel felnyitotta a sorompókat még szélesebb irányú politikai érvényesülése előtt. A tűz és víz ellentét a Görgey-Perczel találkozásnál valóban sokkal több egyszerű képszerűségnél. A hideg, bátor, irónikus katonára nem igen hatott se Perczel hadi dilettantizmusa, se a haditörvényszékkel való fenyegetése, se az a nyilatkozata, hogy neki nagy pártja van az országgyűlésen, következőleg célszerű és hasznos lenne jó lábon állni vele. Ez összekoccanások után azonban a szangvinikus emberek természete szerint, Perczel lelohadt és megpróbálta kiengesztelni ellenfelét, amelyet azonban az utóbbi éppoly közönyösen fogadott, mint előbb a hadonászásokat és kifakadásokat. Ilyenfajta vezérekkel és politikusokkal majd még találkozni fog az események folyamán, anélkül azonban, hogy az elnéző, vagy megbocsátó fölény szuverén jóindulatával nézte volna ezeket a kedélyhullámzásokat, amelyek kivált ilyen rendkívüli időkben nem voltak vadidegen jelenségek a magyar politikai közéletben.

Különben Perczel nem állott látszólag oly távol „a demokrata őrnagytól" világszemlélet és célgondolat tekintetében. A Zichy-féle ítélet épp a parlament legszélső elemei között szerzett Görgeynek párthíveket. Maga Madarász László, mint ellenfelei gúnyolták, a magyar Marat, a sommás politikai rendszabályok embere, a későbbi vöröstollasok főnöke, sietett üdvözölni Görgey személyében a forradalmi terror katonáját. De magára Kossuthra is hatalmas benyomást tett Görgey szereplésének e kétrendbeli nyitánya. Politikai bizalmát igazolni látszott a lórévi rögtönítélet, katonai szempontból pedig nem téveszthette el reá való hatását az ozorai kapituláció előkészítésében követett biztos és határozott stratégiai érzéke. Kossuth fejében egy pillanatra megfordult az a gondolat is, hogy Görgeyt a tót Felvidékre irányítja egy önálló különítmény élén s rábízza a Hurban propagandája által feldúlt északnyugati vármegyék lecsöndesítését, s a Galícia felől fenyegető osztrák invázió elhárítását. Október 11-én betegágyában fogadta a háromnapos ezredest, akinek neve alig egy hét leforgása alatt a legsűrűbben emlegetett, a legtiszteltebb, vagy a legrettegettebb emberek sorába emelkedett. Akkor állott először egymással szemtől-szembe ez a két férfiú. Kossuthra, aki a gyors és váltakozó impressziók sodrában hullámzott, ez a konok, érdes energia úgy hatott, mint a mágnespatkó a vasdarabra s a lehető legkedvezőbb benyomást gyakorolták Görgey politikai és katonai nézetei. Bármily gyarló emberismerő képességei voltak is, most csakugyan biztos lehetett abban, hogy ez a harmincéves ezredes végképp elvágta azt a köldökzsinórt, amely őt a régi katonai esküje által a császári ármádiához és a régi rendszerhez fűzte. Ottinger, Teleki, az ingadozó Móga és Holtsche, valamint a jó öreg Mészáros után, kinek személyes becsületességével és nemzethűségével, fájdalom, nem állott arányban katonai rátermettsége s aki sok mindenféle öreg copfot, előítéletet és tekintélyrespektust vitt át az új világba is, végre most egy olyan katonával találkozott, aki száz százalékig osztozott az ő elveiben és céljaiban, akinek semmi vesztenivalója sem volt többé a régi világ összeomlásá-

ban s akit személyes érdekei és becsvágya is arra ösztönözték, hogy tehetségének és munkaerejének teljes súlyát dobja a mérleg serpenyőjébe.

Semmi kétség: mindenben megértették egymást akkor, október 11-én. Megegyeztek a háború folytatásának gondolatában, a negyvennyolcas törvények maradéktalan érvényességének fenntartásában és abban, hogy sürgősen véget kell vetni a hadsereg egységét, fegyelmét és harckészségét felőrlő tiszti megbízhatatlanságnak és szabotázsnak. Hiszen csak pár nap előtt tört ki a második bécsi forradalom, amely a szláv népek és a császári ellenforradalom szövetsége ellenében csakis a magyar ellenállásra támaszkodhatott. Görgey akkor még legalább is személyes tapasztalatok alapján nem ismerte Móga hadseregét, amely ezidőtájt Magyaróvárra és Pozsonyba vonult fel, Jellacsics óvatos üldözése közben, s valójában sejtelme sem volt róla, hogy ez a furcsa katonai egyveleg messze áll a manőver- és ütközetképesség fokától. Viszont a Jellacsics fölött aratott könnyű sikerek azt mutatták, hogy a Lajtán túl se állhat valami fényesen a reakció dolga s hogy a hadseregben ott is érezteti hatását a politikai erjedés. Innen, a magyar fővárosból, politikai és hadműveleti meggondolások egyaránt Jellacsics seregének további követését és megsemmisítését javallták és azt, hogy Béccsel együtt vívják meg a döntő harcot a régi rendszerrel. Azok a jogi szőrszálhasogatások, amelyek Mógát és vezérkarát a Lajta átlépésében akadályozták és Bécs megsegítésében, se Kossuth, se Görgey előtt nem jöhettek komoly számításba. Az előbbi már szeptember végén elvetette magára nézve a kockát. Az utóbbi szintén átlépte a maga Rubikonját. Nála a katonai mérlegelés csak megerősíthette Kossuth természetes ösztönének sugallatait. Kossuth a Honvédelmi Bizottmánnyal kollegiális alapon vezette az önvédelem kormányát, de az ő szerepe ebben a rögtönzött, szükségparancsolta testületben mégis olyanfajta diktatúra volt, mint 1870–71-ben Gambettáé, azzal a különbséggel, hogy Kossuth fenntartotta az alkotmányos és parlamenti formákat, vagy látszatokat, nem azért, mintha a diktatúra felelőssége alól akart volna kibújni, hanem azért, mert mint régi konstitucionalista, értéke és hatása szerint tiszteletben tartotta a magyar világ és kora szabadelvűségének alkotmányos skrupulusait. Ilyen hatásköri és felelősségi ügyekben különben sem szerette a tiszta helyzeteket. Most is, később is, a fődolgokban a saját belátása és akarata szerint cselekedett, s döntéseit rendszerint csak utólag közölte konzultársaival. E találkozásnál felajánlja Görgeynek a fővezéri botot s a tábornoki rangot, olyan titkos megbízatással, hogy a parancsnokságot akkor ragadja magához a határszélre ért magyar seregben, amikor a körülmények indokolják. Görgey legalább egyelőre elhárította magától e szédítően rohamos előléptetést. Többféle okból tehette ezt. Ő, a nemrég még kvietált, helyesebben elbocsátott császári királyi főhadnagy, majd honvédszázados, hogyan kerüljön föléje a ranglétrán egyszerre a nálánál érdemesebb és idősebb főtiszteknek? És nem lesz-e éppen ellenkező hatása egy ilyen meglepő, sőt drasztikus intézkedésnek egy olyan hadseregben, ahol a tisztek színe-java

bármikor kész volt leköszönni, eltávozni, sőt esetleg az ellenséghez is átpártolni? Móga hadseregének értékesebb elemeit úgy, ahogy, a katonai hierarchia és a törvényes alap tartotta össze.

Hadműveleti és katonai tekintetben egyaránt valóságos bábeli zűrzavar uralkodott tisztek és katonák között. Vajjon hol az igazság és törvényesség? Ha a pesti kormány ekkora utat tett meg a jogszerűség lejtőjén, vajjon hol az a pont, ahol a hadsereget zászlóüesküje tartja vissza, hogy szót fogadjon neki. Az egyre fogyó jogi alap nem csúszik-e ki teljesen talpuk alól, ha átlépik a Lajtát s a forradalom szolidaritása nevében támogatást nyújtanak a bécsi polgárság és proletáriátus fölkelésnek, amely viszont egy valóságos császári hadügyminisztert akasztott a lámpavasra. Megnyugtató tudat volt, hogy Ferdinánd király Mészáros kinevezéseit október 17-ig, sőt még azután is megerősítette, amikor a magyar királyi honvédelmi miniszter már egy féligmeddig törvénytelen testületnek, tudniillik a Honvédelmi Bizottmánynak tagja volt, s e minőségben a honvédelem szervezésében buzgólkodott. Meg lehetett-e különböztetni az igazi zászlót, midőn a császár és király egy személyben kelt egymással harcra? A pontos parancsok és azoknak titkos eltagadása annyira felhalmozták az ellentmondást, hogy mindenki elvesztette magaviseletének delejtűjét. A kötelesség, főképp a katonai kötelesség, amely mindig a személyes becsület mesgyéjén kellett hogy járjon, s amelynek mindig szabatosnak kell lennie, most éppoly problematikussá kezdett válni, mint az uralkodó zászlója. Vajjon az osztrák hadügyminiszter csak az imént is még nem adott-e sybillai válaszokat azoknak az idegen eredetű császári tiszteknek, akik parancsot kaptak, hogy az új magyar alkotmányra letegyék csapataikkal az esküt. „A vakengedelmességnek előírt egyenes útjáról a sorhaditisztek – úgymond Görgey – az okoskodó engedelmesség útvesztőjébe kerültek. Az önálló csapattesteknek parancsnokai mint magyarok a bécsi kormányt, mint katonák a pestit, gyanakvó szemmel nézvén tétovába estek s ez a tétovázás már a vezetésük alatt álló csapatok legalsó rétegeire is kiterjedt." Sokan a magyar származású tisztek közül, kiknek ezrede később a szabadság ügyéért vérzett, húzódtak meg Auersperg, Jellacsics, vagy Windischgraetz főhadiszállásán.

A császár iránti hűség és nemzeti érzésük keserves konfliktusa szörnyű lelki válságba sodorta őket. Pimodan helyzetüket Valois Margitéhoz hasonlította a bearni udvarban, aki sírt, ha katolikus hitsorsai vereséget szenvedtek s panaszkodott, ha a hugenotta franciák vesztettek. Ez a szörnyű konfúzió mindenütt éreztette a maga zavaros lelki fertőzetét, amelytől leginkább Radetzky olaszországi hadserege volt megkímélve a vezér népszerűsége, tekintélye, főképpen azonban az óriási távolság miatt. Idővel a magyar katonai szökevények száma ott is túlhaladta a kétezret.

A párendorfi főhadiszállás élete a parancsok és ellenparancsok, a manifesztumok és ellenkiáltványok, a kormánybiztosok és a sárga-fekete törzstisztek vitái és érvei közben valóban úgy nézett ki, mint egy feldúlt hangya-

boly. Egy pillanatig mintha még olyan tisztek is meginogtak volna, mint Pöltenberg, akik utóbb vértanúhalállal pecsételték meg hűségüket a magyar alkotmányra tett esküért. A józan katonai megfontolás a hadvezetőséget arra ösztönözte volna, hogy mielőbb lépje át a magyar határt, vonuljon be Bécsbe s gátolja meg a magáramaradt császárváros ellenállásának megtörését s a három császári tábornok (Jellacsics, Auersperg, Windischgraetz) seregének egyesülését. Pestről is egyre-másra érkeztek a parancsok a Bécsben tartózkodó Pulszky sürgetésére, hogy folytassák a hadműveleteket. Mógát és társait nemcsak fekete-sárgaságuk tartóztatta vissza a határ átlépésétől, hanem az a jogos aggodalom is, hogy a magyar tábor képtelen nagyobbszabású és sikeres hadműveletet végezni. Viszont azzal is tisztában kellett lenniök, hogy minél több időt engednek az ellenforradalom szervezésére és megerősödésére, annál súlyosabbá válik még a régi tisztek katonai és politikai helyzete is. Az időnkint összehívott haditanácsnak nem sikerült eloszlatni a bizalmatlanságot a pesti kormánynak hofkriegsrati távolból adott parancsaival szemben. Móga tanácstalanul vergődött a régi sorhadi és az új honvédtisztek véget nem érő szellemi dulakodásai között. Hadseregének azon elemei, amelyek valódi katonai értéket képviseltek, csak húzódva s csak a hazai talaj védelmében akarták kihúzni kardjukat hüvelyéből. Az a része pedig, amely látszólag égett a harci vágytól s amely legalább a szavakban türelmetlenül várta a nagy próbatétel óráját, Móga szemében nem sokat jelentett egy katonai siker lehetőségének anyagi feltételei között. A kemény sorhadi mag körül napról-napra új katonai erőcsoportok rakódtak le a magyar táborban. Kávébarna atillás, vörös zsinóros egyenruhák – a honvédzászlóaljak – vegyültek el fehérkabátos, sárga zsinóros császári katonákkal; a régi huszárezredek festői, zöldben, kékben és pirosban pompázó öreg harcedzett legénysége a nemzetőri egységek fél-civil, félkatona nemzeti kosztümjeivel. S ezekben a csodálatos színfoltokban, mind megannyi szimbólumai vagy jelmezei a nemzeti ellenállás teremtő és rögtönző erejének, méginkább a zűrzavarnak s az egymásba kapcsolódó elemek pazar sokféleségének, a népi motívumokat az árvalányhajas, gatyás és kaszás népfölkelők és guerillák képviselték. Hiába: a forrás vizén meglátszik a talaj, melyből fakadt. Egy szemtanú szerint Paganini „Velencei karnevál"-jának nem volt annyi variációja, mint amennyi különböző egyenruha itt előfordult. Voltak egyének, kik a sorból rögtön fölléphettek volna Rinaldo Rinaldini, Zampa, Fra Diabolo, vagy Moór Károly szerepeiben; „s azt tapasztaltam – úgymond a kortárs, – hogy aki nagyon sok fegyverrel halmozta el magát, ritkán használta azokat."

Maga a nép, amelynek tömeges felkelése Kossuth képzeletében fel kellett volna, hogy álljon az új rendszer védelmében s amelynek össze kellett volna törnie a császári ellenforradalom egész katonai gépezetét, éppen a hadműveleti területhez közeleső vidékeken közönyt, vagy rosszindulatot tanúsított a nemzeti ügy iránt. A legénység most is, később is sokat panaszko-

dott a lakosság hazafiatlanságán és barátságtalan magaviselete miatt, hogy sokan, amijük van, mint ellenség előtt eldugják. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Moson és Sopron megyék Görgey észlelete szerint megannyi melegházai voltak, ha nem is a nyílt ellenszenvnek, de a legrútabb semlegességnek. Jókai már a nyár folyamán azt írta az *Életképekben,* az imént felszabadított parasztokról: „Ha azt mondjátok neki, keljen fel honát védeni, sírva fakad, s azt mondja, hogy inkább robotol és éhezik. A kabátos embert gyűlöli; nem hisz neki; neki a törvény se törvény addig, amíg a császár pecsétje alatt nincs nagy kétfejű sas". Podmaniczky Frigyes Csongrádon tapasztalta, hogy alig akadt gazdalegény, aki beállott volna katonának, s hogy csak a bocskoros nemes és a földönfutó szegénység állott zászlók alá. Hogy mily gyalázatosan viselték magukat a kassaiak, például a visszavonuló honvédséggel szemben, azt Gál Imre tábori lelkész írta le a hivatalos lapban. Egy másik kortanú szerint Eperjes a hazafiságnak rossz hírében állott. Nagyban és egészben véve a Dunántúl keleti része, a Duna-Tisza köze és a Tisza balpartja volt az, amely sokáig oly kimeríthetetlen erőtartalékot nyújtott a magyarság önvédelmi háborújának. „Ki kötelességén felül is s pedig véres verejtékkel dolgozott, adott, adakozott, tűrt s nehéznek, soknak mitsem talált, szóval: aki mintája volt a derék embernek, polgárnak, hazafinak, az a magyar törzsfaj volt, amely előtt leborulni tartozunk mindannyian, mert ezen inges-gatyás, ködmönös, szűrös, bundás magyar faj előtt önhitt felsőbbségünk lelapult s annak nagysága előtt mindnyájan kicsinyek maradunk." Valóban a magyar nép a földkerekség egyik legszívósabb faja. Egy német történetíró összehasonlította a Jura és Karszt-hegységek némely forrásaival, amelyek mértföldeken át a föld alatt folynak s újból napvilágra bukkannak, hogy többé soha el ne tűnjenek. A fejedelmi magyar paraszt, a szabadságharc nagy hérosza, a Herodotos skíta hercege, a szántóföld hőse, aki csodálatos ekéjével áldásdús barázdákat von a végtelen síkságon s aki most Kossuth riadójára kaszára-kapára kapott, hogy elűzze az ellenséget a magyar földről.

Ebből a remek matériából kellett kiformálni a honvédsereget, amelynek újoncozása és kiegészítése végett a Honvédelmi Bizottmány december derekán nyolc hadmegyére osztotta föl az országot. Kossuth és pesti katonai tanácsadói később, november és december folyamán azért ragaszkodtak a határszéli kordonhoz, hogy minden talpalatnyi szabad földről új erőket szívhassanak föl a méreteiben hatalmasan kibontakozó önvédelmi hadjáratra. Ezért kellett – egyéb politikai szempontokon túl – visszautasítani Schwechat után is Görgey javaslatait, aki a hadseregszervezés és harcképesség fokozása céljából fel akarta adni a nyugati határsávot és szünetet tartani az ellenséggel való közvetlen érintkezés fárasztó előőrsi szolgálataiban. Klapka szerint december derekán már harmincöt, Kossuth szerint meg éppen negyvennyolc honvédzászlóalj volt hadilábra állítva. Ezt a viszonylagos biztosságot, nyugalmat és stabilitást elsősorban a hadfölszerelő gyárak és üzemek felállítása igényelte volna, amelyeknek legnagyobb és legfontosabb részei az

ország fővárosában voltak összpontosítva s csak a nagy januári futás után kerültek Debrecenbe és Nagyváradra, a magyar Birminghambe, mint Kossuth nevezte.

Amikor Görgey Parendorfba érkezett (október 13-án), Móga János táborában a politikai és katonai nézeteknek folytonos civakodásaiból kiélesedett válság tetőpontját érte el. Mihelyt átvette barátjától, Ivánka Imre ezredestől az elővédi dandár parancsnokságát (a pesti 1., a honti, a nógrádi és a gömöri nemzetőri zászlóaljakat) s komolyan hozzálátott feladatának, meg kellett győződnie, hogy a magyar hadsereg politikai és katonai szempontból egyaránt elégtelen és alkalmatlan eszköz a Pestről óhajtott offenzíva végrehajtására s korántsem a főparancsnok személyi fogyatékosságain, vagy katonai határozatlanságain torpannak meg a Honvédelmi Bizottmány vérmes tervei. Nemcsak, sőt nem is elsősorban azon hiúsult meg a bécsi forradalom katonai megsegítése, mintha Mógáék, az országgyűlési küldöttség és Csányi kormánybiztos nyomására sem akarták volna áthágni a lajtai határ „erkölcsi" akadályát. A magyar haderő vegyes összetétele és gyarló katonai állapota miatt minden támadó művelet hajmeresztő vállalkozás volt s azzal a következménnyel járhatott, hogy egy csapásra kockára vet mindent. Ha Kossuthtal nem lehetett elhitetni, hogy kétharmad részében népfölkelő és nemzetőri haddal Istenkísértés áttörni a bécsi ostromzárlatot és meggátolni a császári erők összpontosítását, Görgey előtt annál világosabbá lett, hogy ez alkalmi inszurgens haderővel csak avatatlanok, vagy kalandorok kísérletezhetnek egy olyan vállalkozásra, amely tönkreteheti a magyar nemzet katonai becsületét is.

A dandárparancsnoki heteket azzal töltötte el, hogy legalább a maga portáján rendet teremt és fegyelmet, amihez csaknem emberfeletti szigor s egy percre se ernyedő energia kellett. Az az amabilis confusio, amely e derék nemzetőri sereg közvetlen parancsnokságainál uralkodott, egy cseppet se volt kedvére. Csakhamar veszett híre kelt a táborban ennek a keményfejű, csökönyös ezredesnek, aki a politikai előljárókból ősi nemesi szokás szerint, katonai fellebbvalókká választott tiszteket a legudvariatlanabb módon figyelmeztette a háborúcsinálásnak testet-lelket lekötő kötelességeire. Nem kímélt senkit, legkevésbé önmagát. A tábori élet különben is megfelelt a sors mostohaságai által megedzett jellemének. Kötelességérzete szinte kitombolhatta magát. Reggeltől estig járt csapatszolgálatban, az ébrenlét és az erőkifejtés legmagasabb feszültségi fokain, az idegeknek végsőkig felajzott állapotában próbált katonákat faragni e vármegyei aranyifjúságból, amelynek tisztjei mindennap hidegzuhanyokat kaptak forró inszurgensi illúzióikra. Az öreg Szentmiklóssy, a gömöriek őrnagya, a vármegye első alispánja, az egész tisztikar nevében lovagias útra akarta terelni ennek a nyers káplári modornak rettentő gravamenjeit. Az ifjú ezredes készséggel kijelentette, hogy kész valamennyiükkel egymásután megverekedni, egyelőre azonban a legnagyobb sajnálatára, a párbajt el kell halasztani a béke boldogabb idejére,

most háború van, a harc viszont engedelmességet és fegyelmet követel, különben a nagy nemzeti epopejából silány bohózat lesz. Addig is, ha az urak nem szégyenlik magukat, a zászlóalj lelki nyugalma érdekében hajlandó bocsánatot kérni. Most – hiába – beütött a villám, ég a szent ház s a riadalom oly nagy, hogy a mélyenalvó közjogászoknak és táblabíráknak is fel kell ébredniök és munkához fogniok. Iliász hősei egy kissé elrestelkedve köszönnek el a dandárnok úrtól, élükön a tiszteletreméltó ősz Nesztorral. Görgey segédtisztje, Rochlitz Kálmán írja, hogy főnöke szemleútjairól esténként fáradtan, álmosan és éhesen tért irodájába vissza, ahol írásbeli jelentéseinek tollbamondása között a kimerültségtől el is szunnyadt. Rochlitz egyízben parancsnokát hagyja elszenderedni s közben betűket rajzolgatott. E munkájából Görgey harsány szava riasztotta fel, aki segédtisztjét foglárfogsággal fenyegette meg, ha mégegyszer elaludni hagyja. Ettől kezdve a tollbamondott utolsó szót dörgő hangon kellett ismételnie, hogy parancsnokát felriassza érzékei elzsibbadásából.

A nehézségek azonban csak újabb szikrákat csiholnak ki ebből a vasemberből. Egyre mélyebbre sülyed a honmentés fojtogató szédületébe, egyre jobban lelkesíti a dolog bús szépsége, egyre jobban izgatja az a hideg mámor, hogy a megkezdett fellengős hőskölteményből mielőbb kibontakozhasson a próza, a siker. Lassan csak megindult a gyökérképződés az ősi magyar katonai parlagon. Munkájának lesz majd szüretje, ha időt adnak reá. Nem kell-e sírva fakadni, amikor a pesti önkéntesek zászlóaljában a szeme megakad egy nemes, annyira ismerős arcon, aki ott vegyült el személytelenül a névtelenek szürke soraiban. Batthyány Lajos gróf ez, az első magyar miniszterelnök, most Görgey nemzetőre, aki ha nem is értett egyet azokkal, akiknek merészsége ezt a nyaktörő nemzeti próbatételt megrendezte, most mégis eljött, hogy résztvegyen a sorsból, amely a hazára méretett. Október 19-én táborba száll maga Kossuth is, hogy személyes jelenlétének varázsával kölcsönözzön új erkölcsi erőket a szakadatlan katonai és politikai vitákban és huzavonákban meddőségre ítélt hadseregnek. A Honvédelmi Bizottmány elnökét Pulszky levele hívta a hadszíntérre, hogy beváltsa a bécsieknek tett ígéretet, akik a Szent István tornyából nézegették, vajjon mikor tűnnek föl a keleti égtáj felől a felmentő magyar hadak. Ezek kétszer is fölkerekedtek, hogy a bécsiek várakozásának eleget tegyenek, de a félútról mindkétszer visszafordultak. Első ízben október 17-én délután lépte át a sereg a határt. Amikor félóra járásnyira a határon túl osztrák területre hatolt, vissza is ballagott szépen a Lajta mögé. Másodszor október 21-én délelőtt már két óra járásnyira nyomult elő és pár ágyúlövést le is adott a Gallbrunn előtt feltűnt ellenséges lovasságra, sőt Görgey dandára azt a parancsot kapta, hogy az ellenséges gyalogságtól megszálltnak vélt falut foglalja el. E támadás előkészítésében Görgey rohamra fejlesztette dandárát, de a végrehajtásra nem került a sor, mert Móga a harcot félbeszakította és seregével Stixneusiedel és Gallbrunn között táborba szállt. Másnap hajnalban ütközet nélkül visszatért

Parendorfba, míg Görgey dandára újból felállította az előőrsöket. Egy beszélgetése alkalmával, amelyet Görgey a főparancsnokkal folytatott, amikor kérdőre vonta ezekért a hasztalan mozdulatokért, megértette a titkát annak, miért harapott a magyar sereg oly nehezen az offenzíva savanyu almájába. „A talány megfejtése – úgymond – kétségkívül azon személyek többségének gyarló jellemében keresendő, akik állásuknál fogva úgy a táborban, mint a főhadiszálláson hivatva valának a haditanács végzéseinek alakulására befolyást gyakorolni. A Lajtán innen – az országgyűlési biztosoktól való félelmükben Móga ellen szavaztak s ekkor a határt támadólag át kellett lépni. A Lajtán túl ellenben az ellenségtől való még nagyobb félelmükben a biztosok ellen szavaztak s ekkor Móga a hadsereget újra visszaterelhette Parendorfba."

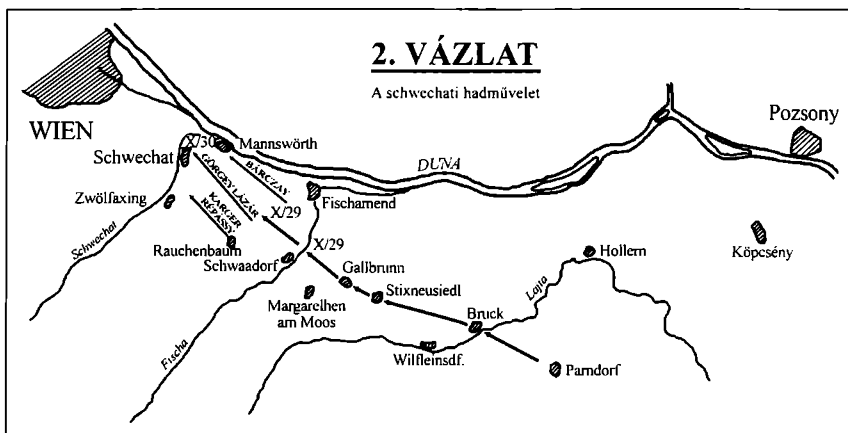
Kossuth ideérkezésének kellett végre döntő fordulatot adnia ennek a felemás stratégiának. A Miklósfalván tartott nagy haditanácsra behívták Görgeyt is, hogy az elnök jelenlétében fejtse ki álláspontját a bécsi forradalom megsegítésével kombinált támadó tervvel szemben. Kossuth felfogása akkor az volt, hogy Magyarország sorsa Bécs falai alatt dől el és hogy ezen az érdeken túl a nemzeti becsület is követeli a bécsieknek adott szó beváltását. Móga ellenkezése után felállott Görgey, miután az idősebb törzstisztek hallgattak, nem mervén, vagy nem akarván színt vallani Móga és Kossuth vitájában. Azzal kezdte, hogyha a kormány politikai érdekből mellőzhetetlennek tartja a támadást, akkor a katonai ellenvetésekre és aggodalmakra való tekintet nélkül a hadseregnek meg kell kísérelnie a megparancsolt mozdulat végrehajtását. Ha azonban egyedül a hadsereg állapotából következtethető katonai szempontok a mérvadók, akkor a tervezett offenzíva vajmi sivár kilátásokkal kecsegtet. „A támadó műveletekre szánt csapatnak értenie kell a manővrirozáshoz, azaz a csapat minden osztaga rendelkezzék azzal a készséggel, hogy az elrendelt mozdulatokat az előírt időben és a szomszédos osztagokkal összhangban hajtja végre. A manővrirozásra seregünknek csak igen csekély része képes. A kisszámú sorhadbeli csapat és egy-két honvédzászlóalj kivételével seregünk csupa olyan egységből áll, amelyek a gyakorlótéren a legegyszerűbb mozdulatoknál rendetlenségbe jutnak, s ezeket oly egyének vezetik, akik csekély katonai képzettségüknél fogva csak arra alkalmasak, hogy a keletkezett zűr-zavart fokozzák. A csatatéren válságos pillanatokban... leginkább a csapat nyugodt, rendezett együttmaradása, a parancsnok önállóságába vetett bizalommal s az utóbbi nyugodt elszántsága, alárendeltjei megingathatatlan engedelmességébe vetett bizalommal – dönt. A nemzetőröknél és az úgynevezett önkénteseknél, vagyis seregünk közel kétharmadát kitevő elemeinél a kölcsönös bizalomra nem támaszkodhatunk, mert ennek előfeltételei hiányoznak... Végül a támadás edzett, harchoz szokott csapatokat kíván. A mieink többsége nem ebbe a kategóriába tartozik. A csatatéren két ellentétes erő küzd egymással, a katona magatartásáért való befolyás érdekében. A katonát előreviszi a becsületérzés, a hazafias lelkesedés és – mi tagadás – a félelem a büntetéstől, amellyel a haditörvény a

gyávát sújtja, másrészt visszariasztja a halál, melyet az ellenség ágyútorkai dörögnek feléje. A csapat győz, vagy veszít, aszerint, ahogyan az egyik, vagy másik erő kerekedik felül. A haditörténelem azt tanítja, hogy a fiatal, bár jól fegyelmezett és vezetett csapatokat az utóbbi sors éri utól. Milyen sorsot jósolhatunk a mi fegyelmetlen és rosszul vezetett csapatainknak? ... Rendeljük el például, hogy holnapután délután öt órakor az egész tábor elvonulásra készen álljon és győződjünk meg e parancs végehajtásáról. Ha azt találjuk, hogy az egész tábor nem az előírt időben, hanem mondjuk, két órával később az elrendelt csoportosításban áll, akkor feltétlenül a támadás mellett szavazok." Görgeynek világosan csoportosított érvei úgy hatottak Kossuth haditerveire, mint a só a jégre. Néhány nap múlva a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett jelentésében maga is szóról-szóra megerősítette Görgey diagnózisát. „Seregünk többi része indisciplinált; puskát tölteni sem tud, lőni meg éppen nem; a tiszteknek fele a csatavesztés meggyőződésével fog kiindulni, a másik fele gyakorlatlan, egy becsületes mozdulatot sem bír effektuálni, az őszi éjek hidegek, az élelmezés külföldön nehéz, huszonnégy órai eső semmivé tesz, népünk koplalni nem tud, a pesti nemzetőrök nagy része sétautat képzelve már tovább nem tartható, pionírjaink nincsenek, pedig ha előnyomulunk, két folyón kell átkelnünk... E bajok közül sokat kipótol a sereg lelkesedése – teszi hozzá Kossuth szokott optimizmusával – de mindent nem. Másrészről azonban ha nem megyünk, a veszély nem oly rögtöni, de bizonyosabb."

Harmadnap mégis megindul a magyar haderő Görgey óvásai és jóslatai ellenére. Az ingadozó, vagy renitens tiszteket Kossuth azzal szerelte le, hogy megfenyegette őket a hadseregből való elbocsátással. Az egzisztenciájukban érintett egyének most abba a veszedelembe jutottak, hogy két szék között a pad alá eshetnek. Windischgraetz hercegnek ismételt ultimátumai már lejártak. A magyar hadikövetek egyikét, Ivánka Imre ezredest, akire különben oly fényes szerep várt volna az önvédelmi harc folyamán, ottfogták Jellacsics főhadiszállásán – a hadijog becstelen sérelmével. Ha egy honvédtiszt ilyen elbánásban részesülhetett, vajjon mi sors vár a sorhadiakra? Egyébként is a főhadiszállás és a tábor hemzsegett a konjunktúra-tisztektől. A jövőre áhítozók mindig körül repdesik a jelen ragyogását. Nincs szerencse, amelynek ne lenne udvara. A régi császári tisztek és Kossuth miklósfalvi és parendorfi viszonyára találóan idézhetjük Salamon Ferenc nyilatkozatát: „köszönjük meg Kossuthnak, hogy bennünket, úszni nem tudókat, beletaszított az örvénybe, hol bár életveszéllyel, de úszni tanultunk". Miként egy hónappal előbb Batthyány személyes tekintélyének súlya Sukorónál, azonképpen most Kossuth energiájának és ékesszólásának latbavetésével döntötte el a támadást. Így léptek át a volt császári tisztek a sóhajok hídján. Így jött létre az a harci vállalkozás, amelyet schwechati csata néven ismerünk.

A 26.000 főnyi magyar sereg három hadoszlopban nyomult előre. A középső hadoszlopot alkották Görgey dandára, mint elővéd, azután Lázár és

Karger dandárai; jobbról, a Duna mentén vonult előre a tizenhat századnyi lovassággal megerősített Bárczay-dandár, balról pedig a Répássy-dandár. A sereg ebben a csoportosításban október 28-án a Fischa folyócskát Fischamend-Margarethen am Moos vonalában érte el. Másnap, október 29-én, a sereg pár kilométernyire menettel a Fischa és Schwechat között elterülő dombokat szállta meg és táborba szállt a Schwaadorf-Fischamend között húzódó országút mentén, három-négy óra járásnyira Bécstől. Itt egy nyugtalan éjszakát töltött el. A csapatok ugyanis alig pihentek, mert rémhírek keltek szárnyra, hogy az ellenség a sereg baloldalát az éj folyamán megkerülte. A csapatok október 30-án reggel álmatlanul, fáradtan és megrendülten kezdték meg az előnyomulást. „A csatát már elvesztettük – írta Görgey – mielőtt megkezdtük volna."

Ezen a napon a jobbszárny Mannswörtnek, a közép Schwechatnak vett irányt, mialatt a balszárny-dandár, elkésett indulás következtében Rauchenbarth környékén lemaradt. Leghamarabb a jobbszárny ütődött az ellenségre Mannswörtnél. Miközben itt heves harc fejlődött ki, Görgey a középen Schwechat előtt bukkant az ellenségre, amely ellen támadást akart intézni, hogy az ellenségnek a harcban levő jobbszárny felé való elvonulását meggátolja. E tervét azonban Móga ama parancsa hiusította meg, hogy várja meg a háta megett sorakozó dandárokat. Mikor pedig a centrum három dandárral – a balszárnyon Görgeyvel – az ellenségedtől megszállt Schwechat előtt kartács-távolságnyira harcba fejlődött és Görgey újra támadni akart, Móga az előnyomulást azért intette le, mert a balhadoszlop még nem vonult csatarendbe. Így tehát a Mannswörtnél önálló ütközetet vívó jobbszárny támogatás nélkül maradt, míg a középnek három dandára Schwechat előtt tétlenségével hívta ki az ellenséget, hogy e mozdulatlan tömeg ellen érvényesítse

erős tüzérségét. Ekkor a balszárny-dandár még mindig párezer lépésre hátul volt. Utóbbi körülményt a Zwölfaxingnál gyülekező ellenséges lovasság kihasználta és Görgey fedetlen baloldala felé tartott. Görgey ezért szükségesnek vélte, hogy személyesen figyelmeztesse a főparancsnokot a sereg felállításának kedvezőtlen voltára. Ez alkalommal azt is megmondta Mógának, hogy a maga hátsó pontjáról meg sem képes ítélni az első vonal kedvezőtlen helyzetét. „Én ott állok, ahonnan az egészet áttekintem, – felelte Móga, – és Ön némán teljesítse azt, amit parancsolok." A fővezér oldalán tartózkodó Kossuth közbelépett, mire Görgey az incidenst azzal fejezte be, hogy a kiadott parancsnak következményeiért nem vállalná a felelősséget.

Jóslata hamar beteljesedett. Az arcban nem foglalkoztatott ellenség az északi szárnyon, Mannswörtnél túlerőt hozott össze és Bárczay dandárát visszadobta. A magyar sereg közepét pedig, köztük Görgey dandárját is, amelyből két zászlóalj Schwechat felé, a balszárny-dandár lemaradása következtében két zászlóalj Zwölfaxing felé fordított arcot az ellenségnek, megsemmisítő ágyútűzzel árasztotta el. A dandár Görgey minden személyes példaadása és erőlködése dacára megfutamodott, követve a közép többi dandárának példáját. Görgey két tisztjével maradt utolsónak a csatatéren. Ezt a két tisztet a menekülők után küldte, hogy valamiképpen feltartóztassák és az összegyűjthetőkből valami utóvédfélét alakíthassanak. Nagynehezen sikerült is neki mintegy ezer embert összeszedni, akiknek fedezete alatt a menekülő sereg a sötétség beállta előtt a Fischa mögé mehetett vissza. Október 31-én a magyar sereg folytatta gyászos megfutamodását. A hátrálás közben Görgey azt a parancsot vette, hogy dandárával ne a Lajta mögé, Bruckba, hanem Köpcsényre hátráljon. A magyar-osztrák háború első összecsapása a hadsereg akkori éretlenségének és szervezetlenségének fokán teljesen beigazolta Görgey megállapításait. Beteljesedett az a jóslata is, hogy a sereg zöme csak azért nem ment tönkre, mert a nemzetőrök és a népfölkelők gyors lábai biztosították a menekülés sikerét. Mint a szétrebbent csorda, ügetett ez a karaván a Lajta mögötti menhelyek felé. A futamodók között Kossuth megpróbálta felébreszteni a hazafias lelkesedést és a katonai önérzetet: a nyáj egy pillanatra meg is állott, hogy végighallgassa Kossuthnak feddő és leckéztető ékesszólását, meg is éljenezték érte, azután továbbfutamodtak. Ezzel a tragikomikus fináléval zárult a nagy dráma első felvonása. Vajjon minő lesz a következő?

IV.

Tábornok és fővezér – Egy hadseregrendezés az ellenség előtt – Guerilla és a kaszások – Az 1848. seregek harcmodora – Egy magyar Don Quijote – A „született vezér" parancsai és utasításai – Bayer, Pusztelnik, Csányi – Kiáltványok és ellenmanifesztumok – „Csak egy kis sikert"

Az alvezér, aki a csatateret utolsónak hagyta el, sőt az általános fejetlenség közepette még utóvédről is gondoskodott, október 31-én ért Köpcsénybe. Itt már várta a parancs, hogy jelentkezzék Pozsonyban Kossuthnál és keresse fel a köpcsényi kastélyban Móga tábornokot is, aki lováról lebukott és sérülten feküdt az ágyban. A tábornok Görgey megérkezésekor már aludt. Segédtisztje közölte Görgeyvel, hogy Móga a parancsnokságról lemondott s utódjául őt ajánlotta. Kossuth a schwechati futás szégyenének izgalmaitól szintén ágybanfekvő beteg volt Pozsonyban. Nyomban fogadta Görgeyt s közölte vele, hogy a Pozsony környékén újból összeverődött sereg főparancsnokává s egyúttal honvédtábornokká nevezte ki. Kinevezési okirata már két hét óta készen állott, előbb Pázmándy Dénes, majd Kossuth zsebében, mint egyik következménye a Kossuth és Görgey közt lefolyt első tárgyalásnak Pesten, október 11-én. November 1-én kelt levelében a kinevezés tényéről a Honvédelmi Bizottmányt is tudósította. „Örömmel tettem ezt – írta Kossuth –, mert szemeimmel láttam és látta az egész sereg, mily rettenthetetlen bátorsággal s amellett stratégikus ügyességgel vezette az élősereget a számra kétszer oly erős és annyi előnyökkel bíró ellenség elibe, – mily lelkesedéssel s elszántsággal állott seregének élén, szalasztva az ellenséget, az őt minden oldalról környezte ágyúgolyózápor közt; és tudom, miként elhatároztatván a sereg visszavonulása, az, aki a csatatéren az ellenség ágyúgolyóit ugyan éljen-kitöréssel fogadó, azzal szembeszállni igenis kész és képes, de a visszavonulás szabályait, rendjét teljesességgel nem ismerő s rögtönzöttségénél fogva nem is ismerhető seregünket fedezte, óvta, az előtte bomlott rendben visszavonulókat a lehetségig összeállította, rendezte: ez Görgey Artur tábornok volt. És ő volt az, aki a visszavonulás közben felbomlott csatarend következtében az elmaradott 18 ágyút kevés népével a nemzet számára Köpcsénybe visszahozta. És tettem ezt annál nagyobb örömmel, mivel Görgey tábornok úrnak fővezérré kineveztetése fölött az egész seregnek osztatlan öröme találkozott az enyémmel." „Teljes nyugodtsággal merem biztosítani a tisztelt Bizottmányt, hogy mindazon hiányok, amelyeket a visszavonulásbani rendetlenség szült, a mostani fővezér kimeríthetetlen erélyessége, katonai ügyessége s minden körülményt alaposan megfontoló, de szilárd elhatározottsága által kipótolva és seregünk kevés idő múlva rendbe lesz szedve." S ezzel a fiatal tábornok elindult azon a tündöklő és zi-

vataros pályán, amely oly mély és eltörölhetetlen sávot égetett a história lapjain.

„Óriási vállalkozás! De akiket az elnök megkínált a fővezénnyel... mind vonakodtak tőle s ugyanakkor mindnyájan kijelentették, hogy készek alattam szolgálni" – mondta Görgey másnap a nála segédtiszti szolgálatot teljesítő Pista öccsének. Valóban óriási vállalkozás! A hevenyészett s most az első komoly próbától alapjaiban megrendített magyar sereg a szétbomlás előtt állt. Nem is elsősorban a vezetés hiánya miatt, amely ha tétovázott és hibákat követett is el, még mindig messze fölötte állott annak a bizarr egyvelegnek, ami a magyar sereg volt. Görgey ugyan győri, szolnoki, csepeli és parendorfi tapasztalatai után nem tartotta magasra a csapatok harci értékét, de amit Schwechatnál átélt, az jogos pesszimizmusát is messze felülmúlta. A sereg, ha ugyan még annak volt nevezhető, minden porcikájában és alkatrészében gyökeres átszervezésre szorult, különben csak arra jó, hogy a magyar hadidicsőség történelmi ragyogását elhomályosítsa. Az öregebb tisztek benne látták a roppant feladattal megbirkózni képes organizátort. A hadvezért még nem ismerhették fel benne. Sokkal nagyobb port vert fel a Csepel-szigeten és a párendorfi táborban tanúsított könyörtelen erélye, mint az ozorai haditettnek és schwechati csatatéren mutatott okos és vitéz magatartásának híre. Első parancsain és tervein megérződött a született katona, az ösztönös vezér, akár Cromwellnél, aki a parlamentből, vagy Caesar, aki a római szenátusból cseppent a tábori és hadiélet kellős közepébe. Mindenütt találkozni fogunk parancsainak és utasításainak metsző stíljével, a tézisek helyes felállításával s a következtetések pontos levonásával. Ha híjával is volt az elméleti haditudománynak és a tapasztalatnak, most egyszerre felgerjedeztek szunnyadó képességei, mint egy mágikus varázslatra. Ha bizonyos tekintetben rá is áll az, amit Suetonius írt Caesarról, hogy tudniillik „pugnare in proelio discebat", azaz harc közben tanulta meg a háborút, a tábor és a főhadiszállás tüstént érezte egy fölényes és biztos energia villanyos kiáradásait. Tisztában volt vele, hogy hadsereget kell építeni, mielőtt a háborús gépezetet el lehetne indítani. Hogy e hadseregszervező tevékenységében zavarok, gátlások és kényszerű szünetek ne álljanak be, azt a javaslatot tette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a megparancsolt határlánc helyett hátrább, Győr környékén sűríti össze szétszórt haderőit, hogy annál könnyebben tarthassa kézben roppant feladatát. Mások szították fel a tömegben található szenvedélyeket, neki kellett ércet olvasztani belőlük. Van ugyanis, ami még nehezebb, mint egy nagy terv megalkotása – mondta egy kiváló francia államférfi. az, hogy ugyanakkor megalkossuk azokat az eszközöket is, amelyekkel azt meg lehet valósítani és kijelöljük azt az utat, amelyen haladnunk kell, hogy pontosan előrelássuk a valószínű akadályokat és a lehetséges összeütközéseket, hogy rendszeresen áttekinteni tudjuk, előre el tudjuk fogadtatni és szükség esetén magunk tudjuk létrehozni mindazon föltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, amit akarunk. A teremtő és ter-

melő erő titkaihoz tartozik, hogy az anyagból s a káoszból rendet alakítson. A honvéd Kossuth ihletett zsenijének terméke, de Görgey feladata maradt, hogy katonát faragjon belőle. Figyelme még kiterjedt a politikai vezetés egységének biztosítására is. November 11-én azt írja a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „csupán egy erős diktatúra által" óvható meg az ország az enyészettől. Ha annyira kívánatosnak és szükségesnek látszott a szabadságharc politikai irányításában és szervezésében az akarat egyöntetűsége, mennyivel parancsolóbb érdek ez a hadseregnél, amely még mindig a politikai kigyóbőrvedlés válságait élte, egy vesztett csata után, megtépázva, presztízs, jogalap és hagyomány nélkül. „A hadseregnek – írta Kossuthnak – most nyugalomra és pihenésre van szüksége, mert testileg és erkölcsileg le van csigázva. Nyugta és pihenése itt Pozsonyban nincs. Pozsony egy öt, egyszerre Ausztria, Morvaország, Szilézia és Galícia felől fenyegető hatalmasabb ellenséggel szemben tarthatatlan pont és csakhamar sírja lesz hadseregünknek... A javaslat: Pozsonyt csak a hadseregnek egy részével tartani megszállva, ellenben a főhadiszállást s a hadsereg zömét más helyre tenni át, mely mind az ország védelme, mind a hadsereg átidomítására nézve előnynyel bír; a hadsereg parancsnokát minden hadi diszpozícióért felelőssé teszik: de akkor aztán ő kívüle senkinek sem szabad a hadsereggel disponálni." November 17-én ezt írja: „Csekély seregemmel határháborúba teljességgel nem bocsátkozhatom, hacsak egész seregünket darabonkint elveszteni nem akarom. Igen sajnálom, hogy ebbeli meggyőződésem T. Elnök úrnak a guerilla-harc iránti »sejtelmével« homlokegyenest ellenkezik."

Említettük, hogy Kossuthnál és a Honvédelmi Bizottmánynál politikai és újoncozási okok egyaránt úgy döntöttek, hogy a sereg a határon maradjon. Viszont a „feldunai" hadseregnek határmenti felállítása csak arra szolgált, hogy az átszervezésnek amúgy is nehéz munkáját még jobban megnehezítse. Görgey tisztában volt azzal, hogy az ellenség a magyar sereg kordonszerű felállítását bárhol áttörheti, s ha a magyar dandárnokok nem ügyesek, akkor a sereg részekre szakadhat és tönkremehet. A kormány parancsát mégis a lehetőségig akarta teljesíteni, amikor november 25-én elrendelte, hogy „a jelenlegi főállásainkat védeni kell azon pillanatig, amelyben határozottan arról győződünk meg, hogy a nagyobb erővel betört ellenséget többé nem lehet előbbeni állásaiba visszavetni". Úgy vélte, hogy ha megtámadott dandár parancsnoka megőrzi lélekéberségét, s a megjelölt pillanatot helyesen felismeri, s dandárjainak visszavonulását annak rendje-módja szerint keresztülviszi... „annál kevésbé lehet hadvonalunk áttörésétől tartani, minthogy ez csakis makacs ellenállás esetében lehetséges". Görgeynek hathétnyi ideje maradt, hogy hadseregének átépítésével és ujjászervezésével foglalkozzon. Az osztrák hadsereg ugyanis nem gondolt schwechati győzelmének kiaknázására: nem üldözött. A császári ellenforradalom különben is végre akarta hajtani a trónváltozást, hogy királyi eskü ne zavarja a Magyarország ellen foganatosítandó katonai rendszabályokat, amelyekhez elegendő erőt kellett

összegyűjteni Bécs környékén. Éppen azért, mert a magyar főhadiszálláson mitsem tudtak az ellenforradalom hadműveleti szándékairól, bizonyos idegesség és szorongás uralkodott a táborban s bizonyos mértékben rontotta, vagy csökkentette annak az átszervezői tevékenységnek eredményét, amely ezekben a napokban Görgey legfőbb gondja volt. A magyar főparancsnok az osztrák katonai szolgálat növendéke volt s éppen ezért talán túlságosan is szerette a kiesztergályozott legénységet. A hadsereg manőverező képességének viszonylagos tökéletesítése kétségkívül több időt és nyugalmat követelt, mint amennyivel Görgey rendelkezett. A csatatéren zárt rendben végrehajtott hadmozdulatoknak ugyanis akkor egészen más jelentőségük volt, mint például a világháborúban. Ma a csatatér zártrendű csapatalakzatot nem ismer. Az óriási hatású ágyúlövés előtt szétszórt harci csoportosításba, rajtvonalba kényszeríti, a lovasságot pedig csatatéren kívül végzett tevékenységre utalja. A csatát ma a tűzgépek döntik el.

1848-ban a döntés előidézésére a zárt rendben végrehajtott szuronyroham volt hivatott. Bizonyos fontosságra emelkedett ugyan a puska és az ágyú is, de ezeknek hatása a mai tűzgépek mellett eltörpült. Az elöltöltő, gyutacsos és jól kiképzett katona kezében percenként átlag öt lövést leadó puska 300 lépésre, a vadászok fegyvere pedig 600 lépésre hordott. Aki azonban ily távolságra lőtt, az lőszerpocsékoló hírbe esett. Jó találati biztosságot kétszáz lépésre lehetett elérni, de ilyen messzeségből rövid idő alatt a szurony is elérte az ellenséget. A tüzérség a tömör ágyúgolyó súlya után megjelölt három-, hat- és tizenkétfontos elöltöltő ágyúkat és ugyanannyi fontos tarackokat ismert. A tömör ágyúgolyón kívül még srapnell, gránát és kartács volt használatban. A háromfontos ágyú hatásos lőtávolsága ívrepülésnél 1000 lépésre, guruló, vagyis a földről többször felcsapódó lövésnél 1500, a kartácslövésnél 300 lépésre rúgott. A tizenkétfontos ágyúknál ezek a hordképességek természetesen megnövekedtek. A lőgyorsaság percenkint átlag kétszeri tüzelésben érvényesülhetett. Egyik különlegessége volt a tűzfegyverzetnek a röppentyű. Ez az állványra szerelt csőből kilőtt, torpedószerű lövedék néhány száz lépésnyire hatolt és inkább morális hatása szerint értékelték. Ezek a hordtávolságok és lőgyorsaságok eléggé megindokolják a gyalogság szuronytámadásainak és a lovasrohamoknak csatadöntő jelentőségét. A napóleoni háborúk alatt ugyan a csatárláncban haladó harcmodor minden európai seregnél divatba jött. Ez viszont jó lövészeket követelt, aminőket az akkori sorozatos háborúk neveltek is. A következő, több mint harmincéves békeidőszak alatt azonban ez a harcmodor puszta alakisággá véznult, ami minden békekorszak természetes tünete. A harcoló csapatok kisebb hányada merev csatárláncba alakult s pontos igazodással, trombitajelekkel történt irányítás mellett, anélkül, hogy a terepnyújtotta fedezékeket kihasználta volna, lövések leadása közben közelítette meg az ellenséget, de a döntést közvetlenül a csatárlánc mögött tömegbe formálódott és a csatatéren is pattogó vezényszavakkal mozgatott zászlóaljak szuronyrohama idéz-

te elő. E zászlóaljaknak vezényszóra kellett a szükséges mozdulatokat előre, oldalt és hátra végezniök, miközben az ágyúgolyók a tömött sorokban óriási pusztításokat okozhattak. Ha a zárkózottság tágult, a roham lökő ereje elveszett. A vezényszó nélkül maradt csapat tehetetlenné vált és könynyen megfutamodott. Ez a harcmodor természetesen kitűnően begyakorolt és fegyelmezett csapatokat kívánt. Itt a hangsúlya a Görgey által szorgalmazott manőverező képességnek. Ezt az előírásos harcmodort azonban csak a sorhadbeli zászlóaljak értették, a fiatal katonákból álló honvédzászlóaljak, ha a lövésben nem is voltak ügyesek, de általában jól rohamoztak, mert előre vitte őket a magyar lendület. A nemzetőrök és egyéb alakulások a csatatéren legjobb esetben csak az ágyútöltelék szerepét játszották.

A lovasság volt a feldunai magyar sereg legértékesebb fegyverneme. A színmagyar, jobbadán öreg legénységből álló és gyönyörű hagyományokra visszapillantó huszárság majdnem kivétel nélkül a régi seregből származott. Egyébként a Görgey vezetése alá jutott sereg harminc zászlóaljból (ezek közül négy sorhadbeli, öt honvéd, a többi nemzetőr, stb.) huszonhárom lovasszázadból és száznárom ágyúból állt. Ez a sereg kezdetben dandárokra tagozódott, mint hadászati egységekre, amelyek mindegyike néhány önálló zászlóaljból (a honvédeknél ugyanis ezredkötelék nem volt), néhány lovasszázadból és egy-két ütegből alakult. A tagozás különben gyakran módosult. Voltak ezenkívül a harcászati vezetésre beosztott hadosztályparancsnokok is, kik adott esetben több dandárt vezényeltek. A fiatal magyar vezérnek pillanatnyilag tizenhétezer hasznavehető katonája volt. A létszám szaporodott s a minőség javulhatott, ha az ellenség erre időt engedett.

Mikor az osztrákok támadó hadműveletei december közepén megindultak, a magyar sereg átszervezése még nem fejeződött be az idő rövidsége s az illetékes körök beavatkozása miatt. Ennek ellenére, a feldunai sereg, bár a hasznavehetetlen nemzetőrök és kaszások hazabocsátása következtében november végén gyalogságában majdnem tízezer fővel gyengült, de minőségében annyira javult, hogy a támadásra indult császári hadak elől már nem futott meg eszeveszetten, miként Schwechatnál, hanem Görgey kezében hajlékony eszköz gyanánt érvényesült s tért ki céltudatosan ellenfele túlereje elől s veretlenül hátrált Buda felé. A magyar főparancsnok munkáját ellenfele, Windischgraetz herceg tábornagy is elismerte, mikor hadműveleteinek megírásánál a magyarok „rendkívüli tevékenységgel végzett katonai készülődéseiről" és arról emlékezett meg, hogy a magyar sereg a „hiányokat szüntelenül s jobb ügyhöz méltó tevékenységgel pótolta". Pedig hiány volt sok mindenben, de különösen puskában és fehérneműben, mindenekfelett használható tisztekben. A mögöttes ország katonai tájékozatlansága sem túlságosan kedvezett e demiurgoszi munkának. A magyar politika vezérei bár teljes jóhiszeműséggel, de gyakran gátolták és gáncsolták azt a munkát, amely a nyers vasból éles fegyvert akart kovácsolni. Emellett példátlan mértékben érvényesült a politikai protekció, a lelkes, de kiképzetlen

intelligens elemeknek a tiszti állásokra tódulása s a hatásköri konfliktusokból eredő zavaros kiválogatódás. Ezért ajánlja fel már november 11-én Görgey a diktatúrát Kossuthnak. Nemcsak a történelem tanulságai indították erre a javaslatra, hanem az a megfontolás is, hogy a központi tekintély tengelye nélkül vajúdó hatalom szét ne forgácsolódjon a testületi kormányzat alkotmányosdi játékaiban. Kossuthnak hegyeket mozdító élanja is gyakran az optikai csalódás áldozata lett, amikor azt hitte, hogy a nemzetőrök gyanánt bevonult egységek lelkileg és erkölcsileg is nyomban átalakulnak, mihelyt honvédekké keresztelik át őket. Az első félreértések és összeütközések Görgey és Kossuth között éppen abból származtak, hogy az átszervezés munkájában elmerült fiatal tábornoknak a helyszínen kellett meggyőződni e kába illúziók gyökértelenségéről. Az volt a felfogása, hogy valamennyi nem rendes csapatot szigorúan el kell különíteni a rendesektől és külön vezénnyletek alá helyezni. „Legjobb lenne – úgymond – minden nem rendes csapatot haladék nélkül feloszlatni, közülük a hadköteles egyéneket külön besorozni s már létező rendes csapatok kiegészítésére fordítani. Az úgynevezett önkéntes zászlóaljak elkeresztelése honvédzászlóaljakká, nagyon szerencsétlen kísérlet. A név változik: a gyerek ugyanaz marad. Az önkéntes zászlóaljak keveset, vagy éppen semmit sem érnek, mivel a tisztek s az altisztek közül csak kevesen értenek a szolgálathoz. Többet lehet-e ezektől várni akkor, ha honvédeknek hívják nemzetőr helyett? Legtöbbje mégis csak *asinus* marad *in pelle leonina.*" „»A nemzetőrök« csak avégett látszanak itt lenni, hogy a törvényt kigúnyolják és a bennök lakó rossz szellem által megfertőztessék ragály módra legjobb csapatainkat is. Azért el velök... Én Kossuth elnök parancsára átvevém a magyar hadsereg egy része feletti fővezényletet: nekem tehát szent kötelességem őrködni, hogy annak becsülete szűzen fenntartassék. Egy egész hadsereg szenvedhet vereséget és hátrálni kényszerülhet anélkül, hogy ezáltal csorba essék becsületén. De ha egyetlen csapatja még mielőtt ellenséget látott volna, gyáván megszalad, akkor ezáltal az egész hadsereg becsülete van meggyalázva... A Honvédelmi Bizottmány... nem fogja azt kívánni tőlem, hogy derék hadseregem becsületét kockára tegyem azáltal, hogy soraiban megtűrjek olyan csapatokat, amelyekre inkább ráillik a gyáva csőcselék elnevezése, semmint a honvéd becsületes neve."

Ezek a nemzetőri, önkéntesi és népfölkelői alakulatok, tanulatlan és Hűbele Balázs tisztekkel, akiket a népszimpátia választott és nem a „képzettség és az érdem", majdnem olyan szerepet játszottak a hadsereg megbízható zöme körül, mint valamikor az akindzsik a régi ozmán hadseregben, azzal a különbséggel, hogy ezeket nem hajtotta előre az a vallásos fanatizmus, mint a törökök irreguláris portyázó bandáit. Sőt nem űzte az ellenség ágyútorka felé az a *sacré feu* sem, amely annakidején a jakobinus csőcselékből a monarchista Európa pörölyeit alkotta. Néha mintha Görgey energiája is elcsuklott volna ebben a reménytelen átszervezésben. Szerencse, hogy kétségbeesett humora megbirkózott benne az avatott ember megvetésével a nyáj sötét tu-

datlansága iránt. November 21-én ezt írja egy barátjának: „Ha egykor őseimhez megtértem és a Te kezed a sírban még nem rohadt el, úgy ülj le és írd meg az ifjabb Don Quijote történetét: bennem megtalálod a regény kész hősét. Aki még soha nem látott forradalmi sereget, az zarándokoljon táboromba. Van itt egy főparancsnok, törzsével és kíséretével együtt, egyetlenegy sincs közöttük negyven éven felül. Vannak itt katonák is: de az igazi katona köztük bajtársai miatt pirul. Parancsolni itt annyit tesz, mint magát nevetségessé tenni. A megrovást szemtelenségnek, a büntetést zsarnokságnak kiáltják ki. Ezért... a csőcseléket pokolba kergetem, ha nem lövetem főbe. A kolera is segít és ha az ellenség is megteszi a kötelességét, úgy a trió hamar a játék végére ér. De nem értem a fickót (itt Windischgraetzet érti), legalább mégegyszer erősebb nálam, jól beidomított, jól öltözött csapatai vannak s mégsem támad. Ez talán mély bölcsesség akar lenni s arra számítanak, hogy minket a nyugalommal őröljön föl. Ezt nem hihetem s ezért rosszat szimatolok: félelmet. Annál jobb nekünk! Minden járőre huszárok után kérdezősködik. Első feladatomnak kell tekintem, hogy a honvéd után való kérdezősködésre bírjam. A kölykök (itt a honvédeket érti) még nem akarnak igazában nekimenni, ha nincs minden zsebükben egy ágyú, azonfelül jobbra-balra egy-egy huszár. De csak türelem! Végül mégis csak megszűnik a láz. Természetesen a magyarnál rendesen kissé soká tart s remélem, hogy még tavasz előtt, azaz, ha azt megérjük; s akkor örülj trifolium: Windischgraetz, Jellacsics, Urbán! Ágyúm már annyi van, hogy disznót hizlalhatok velük. Kossuthnak éppen ma írtam, hogy többet ne küldjön... Ha a zászlóaljparancsnokok tőlem gyutacsot követelnek, akkor állandóan azt felelem: örülök, hogy nincs... Támadjatok a szuronnyal."

Azért a munka jól-rosszul haladt tovább. Nemcsak a kiképzetlen tömeggel van baj. A régi tisztek folytonos kioktatásra és dorgálásra szorulnak. Nagyon is megszokták a békeszolgálatban és az osztrák Dienstreglementben, hogy önálló gondolkodás- és akaratnélküli gépalkatrészek. Túlon-túl sok volt köztük, még a parancsnoki posztokon is, a „parancsbarom", aki azonmód elvesztette önállóságának maradék részeit, mihelyt súlyos felelősséggel nehezített állásba került. A hosszú határláncba széjjelszórt dandárnokok mindegyike nehezen, vagy sehogyse tudott belekóstolni az önálló hatáskör problémáiba. Ordódy őrnagynak, a nádasi dandár parancsnokának november 28-án ekként adja fel a leckét Görgey: „Minden ellenséges kiküldetésnek célja: az ellenségnek lehető legnagyobb kárt okozni. Önnek azonban külön rendeltetése a nádasi szorost védeni. Ha e két cél összeegyeztethető: cselekedjék Ön belátása szerint és ne kérdezzen sokat. Az ausztriai hadsereg annyi csatáját nem vesztette volna el, hogyha a külön hadvezéreknek szabadkezet hagytak volna, cselekedhetni meggyőződésük szerint. Ön van a helyszínén. Ismeri az ellenség helyezéseit és erejét, ismeri a tér fekvését. Ne várja, hogy én, ki egyiket sem ismerhetem, az íróasztal mellől, melyhez kötve vagyok, Önnek részletes diszpozíciókat osztogassak hat mérföldnyi

távolságból." Bárczaynak, a pozsonyi hídfőben elhelyezett dandár parancsnokának december 9-én ezt írja: „Valahányszor a hadsereg főtámaszai említtetnek: azok közül sohasem hiányzott a Bárczay név. Ez feljogosított azt hinnem, hogy a pozsonyi hídfőt a legjobb kezekre bíztam. A ma éjjeli látogatásom e hitemet megrendítette. Itt az elnézés... lassú, de bizonyos veszélyeztetése lenne a jó ügynek, melyért mint szabadember, mint hazafi, mint katona háromszorosan helytállni vállalkoztam, mikor ezen hadsereg vezényletét átvettem. Én tehát a legnagyobb komolysággal intem önt, kötelességeinek legszigorúbb teljesítésére. A kötelességnek egy látszólag jelentéktelen megszegése az ellenség előtti szolgálatban elegendő arra, hogy egy szeplőtlen múltat maradandólag beszennyezzen... Jól tudom, hogy a tolnaiak csak az imént osztattak be Önnek dandárjába. De éppen azért kötelessége lett volna Önnek ezen zászlóaljat különösen szemmel tartani, minthogy nem ismerte, ennélfogva benne meg nem bízhatott... A főhadnagyot azonnal elfogattam s perbe fogatom. Az altisztet tessék stockházba küldeni. Az őrnagyot pedig... vezesse elő nekem a szabályos szolgálati úton." Janik őrnagynak december 14-én ezt a parancsot küldi: „Én önt, mint önálló parancsnokot úgy küldtem ki ama bizonyos feladat keresztülvitele végett... Már most mit tett Ön? Ön Balogh kormánybiztos úrnak egy teljesen alaptalan fenyegető levele által ki engedte magát hozatni a sodrából és feladta egészen a maga önállóságát, mellyel én önt, mint kiküldött parancsnokot felruháztam... Négy ágyút rendelek Ön keze alá: ez Önt zavarba ejti s Ön ezen ágyúk célját tudakolja. E kérdés megérdemelné azt a feleletet, hogy azokból lőjjön az ellenségre! Vagy érzi Ön a megfelelő erőt és erélyt magában a rábízott két feladatnak teljesítésére, s akkor le kell tennie minden tétovát; vagy nem érzi, hogy a kapott megbízatásoknak megfelelni képes, s akkor kötelessége Önnek ezt szolgálati úton kijelenteni s akkor lesz rá gondom, Önt egy képesebbel felváltani. Nem avégett küldöttem ki Önt, hogy a vármegyei urak és kormánybiztosok jajveszékeléseit szaporítsa s újra meg újra segítséget kérjen, hanem azért küldtem ki, hogy előttem bebizonyítsa, hogy Ön képes egy kis csapatot ellenség ellen vezetni s ennélfogva érdemes későbben egy nagyobb csapat vezényével bíztatni meg."

Amint látjuk, Görgey alárendeltjeit borotvaéles kifejezésekkel oktatja ki. Mondhatni, egy kész hadvezérnek a helyzetekhez és az adottságokhoz mért szentenciái, vezényszószerűen hangzanak ki ezekből az utasításokból és parancsokból. Katonai múltja – úgymond egy osztrák katonai író – nem nyújtott alapot arra, hogy reá sereget bízzanak. Elméleti ismeretek és szaktudás tekintetében minden félig-meddig képzett vezérkari tiszt felülmúlta őt. És ez a férfiú mégis kiváló hadásszá és nagystílű hadművésszé fejlődött. Gondolatait semmiesetre se könyvekből merítette. Önmagából termelte ki azokat. Kezdetben bizonytalan tapogatózás, de már kevés kísérlet után céltudatos cselekvés. A fiatal tábornok már kezdettől fogva értett hozzá, hogy magának katonái és tisztje előtt tekintélyt szerezzen. Kitűnt vakmerő elszánt-

ságával, sztoikus nyugalmával, hajlíthatatlan erélyével. Ritkán beszélt, de amit mondott, annak mindig volt keze-lába és éppen fellépésének mesterkéletlensége imponált az egyszerű katonának és tisztnek egyaránt. Alighogy megjelent a hadseregnél, már anekdóták tömege került forgalomba. A szervezésben s a kormányzattal való viszonyának sok félreértést és homályt okozó vonatkozásaiban az országos főkormánybiztosnak, Csányi Lászlónak személyében tetterős és megbízható támaszra lelt. Ez a kátói jellemű férfiú, a nemzeti ellenállás egyik legnemesebb alakja, az utolsó percig a legnagyobb és legszilárdabb segítőtársa volt a kormányban Görgeynek. Maga is katonaviselt ember volt s teljesen magáévá tette a fiatal tábornok hadszervezői és hadműveleti eszméit. „Magaviselete, egész valója – írta róla Görgey – őt a magyar forradalomnak valamennyi polgári rendű államférfiai közül előnyösen megkülönböztette, mert bizalmat gerjesztő s egyszersmind tiszteletet parancsoló volt. Ezek a tulajdonságok ugyan nem mindig a fenkölt jellem kifolyásai, de Csányiban valóban azok voltak. Azt a férfit, ki első tekintetre imponált nekem, utóbb nagyrabecsülni tanultam meg." Legfőbb katonai tanácsadója az akkor huszonnyolcéves Bayer József százados volt, Görgey vezérkarának lelke. Egészen más tésztából volt gyúrva, mint Csányi László. Egyoldalú katonai szempontok érvényesültek terveiben és megfontolásaiban s emellett – csodálatosképpen – szélső republikánus nézeteket táplált s már ezidőtájt nagyban hódolt az alkohol kietlen szenvedélyének. Utóbb az a szóbeszéd járta róla, hogy ez a szellemes, ötletes és leleményes stratéga volt Görgey katonai kamarillájának főnöke. Akármilyen pontos és kitűnő katonai terveket készített is, a háborús veszélyt csak messziről szerette s éppen azért, ha különösen kezdetben nagy befolyást is gyakorolt tábornokának katonai elhatározásaira, a puskapor szagának utálata miatt sohase segédkezett a végrehajtásban. Nagy előnye volt, hogy két esztendővel ezelőtt már részt vett egy hadjáratban, Dufour svájci tábornok oldalán, aki mintaszerű hadjáratban teperte le a Sonderbund ellenállását. A vezérkari irodában egyelőre osztoznia kellett a hatalomban Pusztelnik őrnaggyal, majd ezredessel, aki azonban más, természetének és tehetségének inkább megfelelő szolgálati hatáskört kapott. Bayer csak a jövő év elején lett cím és forma szerint is Görgey hadseregének vezérkari főnökévé. Sokan túlbecsülték a parancsnoka felett való látszólagos szellemi túlnyomóságát, elsősorban az osztrákok és Görgey politikai ellenfelei. A viszony mindenesetre sokkal előkelőbb volt köztük Görgeyre nézve, mint például Blücher és Gneisenau között. Haynau úgy nyilatkozott róla, amikor segédkezett az osztrák vezérkari mű elkészítésében, hogy „Ön átkozottul ügyes ember". „Sie waren es allein, der militärisch die Revolution führte, ohne Sie währe sie gleich zu Ende gewesen." Ez az ítélet azonban nem felelt meg a Görgey és Bayer között szövődött hivatalos viszony valóságának. Bayer a következő év nyarán éppen részegeskedése miatt a szellemi és erkölcsi feloszlottság állapotában volt s szerepe egyre másodrendűbbé halványodott. Most is, később is, fontos, a magyar

ügyre gyakran sorsdöntő elhatározásoknál, ahol a katonai szempontok mellett bizonyos politikai magasabbrendű érdekeket kellett érvényesíteni, akár célszerűek voltak azok, akár káros következményekkel járók a hadműveletre, Görgey Bayer javaslatai ellen, a maga nemesebb elméje után indult, ha néha tévedett is, mint mikor Buda ostromát határozta el. Bayer ötlete volt az is, hogy a nagy téli visszavonulás folyamán a feldunai sereg zárkózzon Komárom sáncai közé, ahol a fiatal magyar haderőnek csupán néhány heti nyugalom és szervezési munka kellett volna, hogy kifújhassa magát, magához térjen a hátrálások okozta lelki csüggedésből s alkalmas harci fegyverré váljon. Görgey elutasította ezt a kényelmes és biztos hadseregmentő tanácsot s inkább kitette magát a sors forgandóságának s a szakadatlan verekedéssel párosult organizálódás bizonytalanságainak, semhogy elszigetelje magát a kormánytól. Azok a kínos és henye viták, polémiák és levélváltások, amelyek november derekától fogva egyre sűrűbben csaptak fel Kossuth és Görgey érintkezéseiben, nem az intrika és az ármány mechanizmusából támadtak, hanem egyrészt a két férfiú természetének ellentétes mivoltából ütköztek ki, másrészt pedig előidézte azokat a tényeknek és helyzeteknek abszolút különbözősége s az a szemlélet, amely ezen ellentétes alapállásokból adódott.

Kossuth a táborból való hazatérése után Pesten még jobban érezte ama felelősség mérhetetlen súlyát, amely személyére hárult az önvédelmi harc kockázatában. Schwechat úgy érte az országgyűlés legelszántabb tagjait is, mint egy bunkócsapás. Kitűnt, hogy a nemzet nemcsak a horvát-bánnal, a fellázadt nemzetiségek egy részével és a háttérben eddig meghúzódó reakciós elemekkel áll szemben, hanem a Monarchia túlsó felének népeivel is, elsősorban a szlávokkal, azután a császári rendes hadsereg zömével s magával az uralkodóházzal is. Amily mértékben tisztázódtak az egymással farkasszemet néző erőcsoportok politikai demarkációi és világos lett, hogy az erejét és önérzetét Custozzánál visszanyert császári hadsereg kész kardélre bízni a Monarchia létét, olymértékben néptelenedtek el a magyar főrendiház ülései és sokasodtak meg a képviselőházban is a békés kibontakozást óhajtó tényezők hangjai. Minthogy Széchenyi ekkor már a döblingi tébolyda lakója volt, a megdöbbent politikusok Batthyány és Deák köré sereglettek, s titokban bizonyos csoportok alakultak, amelyek Kossuth leszorításán, vagy elszigetelésén munkálkodtak. A parlamentben néha úgy tetszett, hogy a mérsékelt párté a túlsúly, az utca és az ország azonban Kossuthot uralta, akinek kezében akkor már fegyveres hadseregek is voltak. Már a pákozdi csata előtt a vagyonosabbak közül sokan gőzhajón kezdtek menekülni, követték őket a képviselők azon a jogcímen, hogy a vidéken lelkesítik a népet. A forradalmi elem Kovács Lajos szerint a klubok és a népgyűlések rajongó tömegéből bontakozott ki, eddigelé azonban csupa jelentéktelen emberekből állott, úgy, hogy a kormány egy ideig átallotta működésüknek útját állani a közhangulatban. A „békés Lafayette-ket gyűlölő egzaltádók" ajkán nem egyszer jakobinus-ízű fenyegetések hangzottak el.

Még a természeténél fogva félénk Jókai is egyszer-másszor így írt: „Nem szeretem a sápadt arcokat... Ha nyertünk, akkor eljönnek a számolás napjai... Jaj nektek sápadt arcok emberei.” A képviselőház nyilvános ülésének hangulata Kemény Zsigmond szerint Pesten az uccai tömeg és a karzat által Madarászék kezében volt. Tanúi voltunk oly szomorú jeleneteknek – úgymond a nagy politikai író, – hogy az, ki a titkos ülésbeni nyilatkozatának következményeitől tartott, bűnét a nyilvános ülésen expiálta, védvén azon eszméket, amelyektől iszonyúan rettegett. Nagyobb illúzió nincs, mint háborgó időkben a tanácskozó testület szellemét a hozott határozatokból megítélni. Az uccai mozgalmak főmestere, a népgyűlések rendezője, a karzatok mozgalmainak és tüntetéseinek intézője Madarász László volt a Március Tizenötödike című lap szerkesztőjével. A mérsékeltek díszjelzői e lap szótárában ezek voltak: „pecsovicsok, schwarzbergek, reakcionáriusok, árulók, félénkek, gyávák, hosszúképűek, emberijesztők, békekeresők”.

Ez a pesti békepárt azonban Schwarzenberg Félix herceg kormányrajutásának percétől fogva teljesen légüres térben tanácstalankodott. Az osztrák történetírás a szeptemberi és októberi válságokban túlmagasan értékeli a magyar nép dinasztikus hűségét. Hogy erre az ítélkezésre megfelelő indokolást keressen, kénytelen állandóan ezzel a fogással élni, hogy a magyarság politikai vezérei rászedték és félrevezették nemzetüket a törvényes király valóságos szándékai felől. A dinasztikus eszme összeforrasztó ereje Magyarországon és a magyar társadalomban nem volt soha az az elsőrendű politikai elem, mint az örökös tartományokban. Az ingadozó központi tekintélyt pótolta az ősi alkotmány iránti hűség s a vezérekben való bizalom, akik jogot és földet adtak a népnek s akik a nemzetiségek egy részét is megtartották az államhoz való ragaszkodásban. Az udvarnál és a katonai körökben különben inkább el voltak szánva a muszka segítség kérésére is, semhogy bármiféle alkuba bocsátkozzanak a magyar rebellióval. Schwarzenberg gondolata éppúgy kizárta a negyvennyolcas alkotmányt, mint a negyvenhetest. Az aulikus és ókonzervatív főnemesség ugyanis, főleg azon tagjainak politikai véleményeiben, akik közvetlen kapcsolatban voltak Windischgraetz herceggel, azzal áltatták magukat, hogy az új rendszer összeomlása szükségképpen a negyvenhetes alkotmány restaurációját jelenti. Ha a császári alterego hajlandóságot is mutatott volna a magyar aulikusok terveinek felkarolására és megvalósítására, akkor gazda, vagyis Schwarzenberg nélkül számított. Ez a tehetséges, vakmerő, energikus, de csontja velejéig romlott osztrák államférfi egy ideig még tűrte az olmützi, illetőleg a kremsieri reichstagot s a szlávok felé talán kacérkodott is a Habsburgok birodalmának föderatív átszervezésével, valójában azonban egy nagy német-osztrák birodalom létesítésén fáradozott, a német egységi mozgalom élén járt Poroszország megalázása árán s Ausztria katonai és politikai felsőbbségének biztosításával, úgy, hogy a dunai Monarchia minden nem-germán népeivel együtt lépjen be a német szövetségbe. Ez az elgondolás tehát nem tűrte a régi, szű-

kebbkörű önkormányzatra berendezett rendi Magyarországot, de nem tűrte az újat sem, amelynek élniakarását Kossuth iránya képviselte.

Maga a Honvédelmi Bizottmány elnöke sem zárkózott el a békés kiegyenlítés lehetősége elő. Szeptemberben az az ötlet foglalkoztatja, hogy angol-francia mediációt vesz igénybe, mint Rákócziék annakidején angol-holland közvetítéssel tárgyaltak Nagyszombatban. Még december első felében is megkísérti az a gondolat, hogy az északamerikai Unió bécsi követénél, Stiles úrnál tesz lépéseket a császári udvarral való tárgyalás előkészítésére. A nyugati hatalmak azonban – úgy látszik – nem kívánkoztak az osztrák „belügyekbe" elegyedni, holott korábban Palmerston nem utasította el egy ilyen osztrák „belügybe" avatkozást, amikor az olasz kérdésben felajánlotta Ausztriának a maga jószolgálatait. Stiles úr igazi polgári becsületességgel el is járt küldetésében. Windischgraetzhez utasították, aki viszont a küszöbön álló hadműveletekre való hivatkozással tért ki Stiles közvetítése elől.

Különben is Ausztria külpolitikai helyzete a tavaszi állapothoz képest lényegesen javult. Általános reakciós hullám öntötte el világrészünket. „Európa csendes, újra csendes" – énekelte Petőfi. Rómában IX. Pius pápa Rossi grófnak, az olasz Batthyánynak meggyilkoltatása után Gaetába menekült. Párizsban Cavaignac tábornok erélyes kormányt alakított s növekedtek Napóleon Lajos kilátásai. Berlinben is magához tér a királyi hatalom pillanatnyi kábultságából. A prágai forradalom, majd az októberi bécsi zendülés elfojtása után Windischgraetz általános európai presztízsnek és népszerűségnek örvendett a konzervatív elemek előtt. Ha szeptember végén a magyar rendszer ellen szervezkedő ellenforradalom első kísérlete szégyenteljes kudarcba fúlt is, de most ki mert volna arra gondolni, hogy meg lehet ismételtetni Jellacsics „oldalmozdulatát" Bécs felé? A „das dreimal glühende Licht", a szabadság, egyenlőség és a magyar nemzetiség gondolata, – nem látszott-e elsötétedni Windischgraetz szuronyainak árnyékában? Ha a magyar parlamentnek e fel-felgerjedő békélő és megalkuvó gyámoltalanságával számot vetve, Kossuth próbált is alkudozni, tette elsősorban azért, hogy az önvédelemnek becsületbevágó kötelességéről meggyőzze azokat is, akik az utolsó percig valami deus ex machinától remélték a veszély elhárítását. A fagyasztó hidegnek és az égető melegnek hőmérséklete ingadozott, szabálytalanul, vadul, a parlamenti higanyoszlopon. Kossuth idegességén is meglátszott ez a fluktuáció. Az októberi császári manifesztumok után, amelyek ismételten Kossuthot nevezték a „forradalom" felbujtójának, bizonyos mértékben személyes biztonságának kérdésévé lett a nemzeti mozgalom sikere. Nehéz volt az uralkodóháznak oly férfiút megtűrnie, aki majdnem feltétlen hatalmat gyakorolt s akivel úgyszólván osztozkodni kellett a souverainitásban. Attól a perctől fogva, hogy népszerűsége kilépett ama keretből, mely egy monarchikus országban a királyság eszméjének csorbítása nélkül megállhat s hogy Kossuthot politikai diktátorrá tette a nemzet bizalma, a személyi kérdés homloktérbe nyomult, – mint egy szellemes tanulmányíró megjegyezte. Esete sok tekintetben hasonló volt Rákóczi állásához 1703–1711 között,

méginkább a szatmári béke után. Kossuth tehát érezte a halántékán és oldalában azt a fájdalmas szorítást, az aggodalomnak azt a csontokat ropogtató abroncsát, amely túlozta a veszélyt és a bizalmat egyaránt. Azt hitte gyakran, hogy meg kell szakadnia a vészkongatás véres és üszkös dicsőségének terhe alatt. Szemébe beköltözött valami meglapuló várakozás, valami leselkedés, az érzékeknek majdnem állati ébrenléte. Még messzire volt a legnagyobb válság örvényének középpontjától, de már érezte az örvény szívó erejét, a félelem és a remény felszökkenő érzései közepette.

Ha szónoki túlzások gyakran megzavarni látszottak is ítélőerejét, egyáltalán nem tartozott a forradalmi fantaszták közé, s bizonyos mértékig mindig megmaradt a reálpolitikai területén. Semmi se volt belőle a nagypipájú, kevésdohányú hazafiakból, ha néha el is ázott a forradalmi indulatok és princípiumok forró gőzeiben. A tekintélye és népszerűsége köré tömörült radikálisok délibábkergetéseiben semmi része sem volt. Az ő értelmezésében a politika sohase volt annyira az egzigenciák tudománya, mint most. Tudta, hogy a dolgoknak és a tényeknek, a terveknek és a lehetőségeknek, a módszereknek és a feltételeknek millió részletei és változatai vannak a politikában, különösen olyan körülmények közt, mint aminőkben ő találta magát. Eszébe se volt, hogy merev rögeszme köré csoportosítsa ezeket a tényeket és helyzeteket, amely mindenütt csak egy rettenetes egységet lát, egy végzetszerű és fagyos személytelenséget, csak dogmákat és elméleteket. Igazi államférfiban különben is képtelenség a drámai költészet képzeleti egységét erőltetni. Ezért Kossuthnál, inkább mint bárkinél, látni fogjuk az eszközöknek és a lehetőségeknek a célokhoz szabályozott olyan sokaságát és sokféleségét, olyan változatosságát és viszonylagosságát, amelyek annyira összhangban állanak az akaratnak növekvő feszültségével s az érzések szétáradó és szétrezgő bőségével. Tudta, hogy az emberi erőnek minden kifejtése erővétel a végzeten: fatis avulsa potestas, mint Lucretius mondja. Most már nem lehetett többé szó arról, hogy béke legyen-e, vagy háború. A háború, vagy az etikai és nemzeti halál: ez volt a vagy-vagy. S az okosság is úgy kívánja, – úgymond XIV. Lajos végrendeletében –, hogy bizonyos esetekben sokat bízzunk a véletlenre. Maga az ész tanácsolja, hogy az ember ilyenkor, nem tudom, milyen vak megmozdulását, vagy ösztönét kövesse, amely fölötte áll az észnek s mintha az égből jönne. Senki meg nem tudja mondani, mikor kell ráhallgatni s mikor kell tőle tartani. Se könyv, se szabály, se tapasztalat nem tud rá megtanítani, de a léleknek bizonyos helyes ítélete, bizonyos vakmerősége mindig megtaláltatja. Ha néha Kossuthot leverték is a tények és sokszor megrémült saját józanságának komor képzeteitől, ösztönében érezte, hogyha csak egy köve van is a parittyájában, de az az igazság köve. Hogy azonban a tagadás a lábát megvethesse, siker kell, siker, ami egy kicsit felrázza ezt a petyhüdt, megijedt parlamentet és a nép közönyét.

November 11-én írja Görgeynek: „Gondoljon ki generális eszével valami coup de main-t. Csak egy kis sikert. A dévényújfalusi, vagy magyarfalvi csapat éjjeli megrohanását s egy párszáz foglyot. Etwas, was den Mut aufrich-

tet." „Csak egy kis jó guerilla-sikert írjon – száz elfogott liszteszsákot, – ezzel is megelégszem, csak egy kis sikert." „Ármádiáját tavaszra nyolcvanezer emberre emelem" – írta néhány nappal később. „Az offenzíva a legbiztosabb defenzíva." „Isten tudja miként van, de bennem bizonyos győzelem reménye él, erősebben, mint valaha, – írta december 12-én, – Önt nem fogják megtámadni, hanem Ön megmarad Pozsonyban, nekem azt súgja a lelkem; és Ön fog támadni és győzni. Ez az én hitem. Mi ketten megmentjük hazánk szent ügyét, kérjük jutalmul, hogy a megmentett hazában én paraszt, Ön vegytanprofesszor lehessen." De hát hol vagyunk még a cincinnatusi példa megismétléséből? Ó, csak egy kis győzelmet! A kis nyulak szaporaságával kelnek ki agyából a haditervek. „Szabad kezet adtam önnek a hadműveletekre, tehát megfészkelte agyamat az a gondolat, hogy csak úgy verhetjük meg az ellenséget, ha külön-külön támadjuk meg detachirozott corpusait. Mit gondol kegyed, ha szép csendesen, minden lárma nélkül, a Győrben levő erőt mindig kombinálva és használva, Nádashoz szép titokban odalökve négy- vagy hatezer embert és tizenkét ágyút és Simunics uramat jól elpacskolnánk? Nem tudom lehet-e, de kimondhatatlanul jó volna." Vagy csak egy kis huszáros diverziót Stájerban, vagy Morvában, talán ahhoz hasonlót, aminőt valamikor a kuruc brigadérosok, Ocskay és Balogh Ádám műveltek, valami szép rajtaütést, ami felgyújtja az osztrák falvakat és a pesti fantáziákat. Így mennek szakadatlanul a tanácsok, az utasítások, az indítványok egy végsőkig feszült politikai helyzet levezetésére. Milyen kellemesen csiklandozná a közvélemény füleit egy kis győzelmi hír, egy csepp az elkerülhetetlen diadal isteni italából, ó mennyire megkönnyítené viszonyát a lázongó és didergő uccával, a hallgatag és ritkuló parlamenttel, s titokban az új rendszer vesztére spekuláló ellenforradalmi bujkálókkal szemben. De hát Görgey száraz, pozitív elméjén nem fognak ezek a javaslatok és sürgetések. Ő csak arról ír folyton, hogy a sereg még rendezetlen és fegyvertelen, hogy Schwechat után nem lehet experimentálni, különben az eddigi munka is dugába dől. A fárasztó határszéli és előőrsi szolgálatok különben is kimerítik a fiatal haderőt s napról-napra növekedik a tiszti dezertőrök száma, akik közül nem egy azért megy Windischgraetz főhadiszállására, hogy a bocsánatkérés mellett tudósítást adjon a magyar haderő számáról és helyzetéről. A barátságos katonai tanácsok mindkét részről fokozatosan az irónikus észrevételekbe, majd éles szemrehányásokba csapnak át, s gyakran Görgey fegyelmezett idegei is megbicsaklanak. A kölcsönös szerelem mézes hetei múlófélben vannak. Vajjon visszatérnek-e még? Ez volt az állapot, mikor az osztrákok nagy támadása megkezdődött.

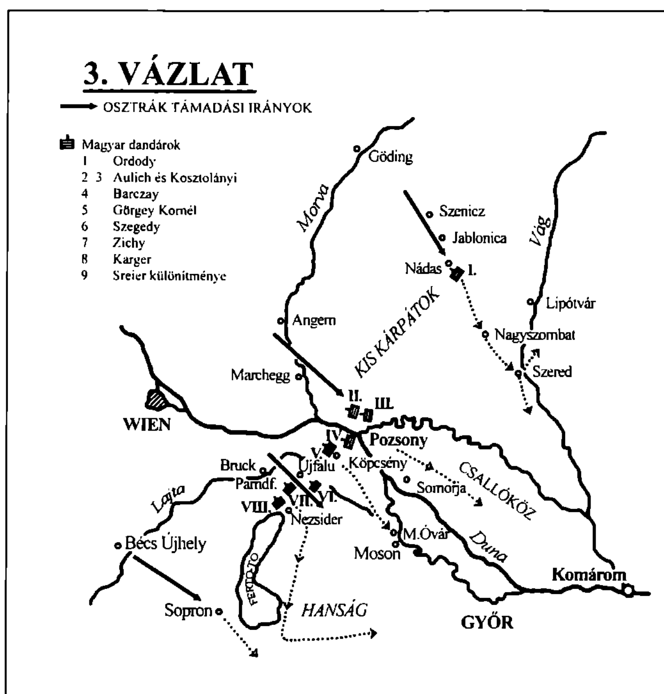
Így cseppent a fiatal tábornok egy nagy háború kellős közepébe. A szabadságharc ama katonái, akik Görgey oldalán, vagy más hadszíntéren feltűntek, előbb bőséges leckét vettek a kis háborúból a déli harctéren. Fokozatosan edződtek s nőttek feladatukhoz. Görgey volt az egyedüli, akit balsorsa arra kényszerített, hogy egyszerre nagy és szabályos hadműveletek ellen védekezzen Európa egyik legjobb hadseregével szemben.

V.

Windischgraetz Alfréd herceg – Az általános osztrák támadás – A győri sáncok – A dunántúli hadjárat – A politikai helyzet Pesten – A Vértesek, mint magyar Thermopylae – Növekvő ellentétek Görgey és Kossuth között – A moóri csata és az árulás első vádjai – A volt császári tisztek tömeges kiválása – Egy új hadművelet tervei – A váci proklamáció

Windischgraetz Alfréd herceg október 16-ika óta volt a főparancsnoka az összes Olaszországon kívüli császári haderőknek. Wallenstein óta alattvaló nem bírt akkora tekintéllyel és hatalommal az osztrák birodalomban, mint a herceg. Külsőleg kemény és dölyfös, valójában azonban környezetének befolyása alatt állott. Annak volt igaza nála, aki legutoljára beszélt vele. Hadseregében fejedelmi magatartása miatt uralkodónak nevezték. Windischgraetz egyénisége, a maga tulajdonainak egységes összhangzatosságában gazdag és erőteljes életre fejlődött. A családi érzések embere volt. Külsőleg kemény és rideg arisztokrata, kinél állítólag az ember a báriónál kezdődött, egyébiránt tele érzékkel a hagyományok és a történelem iránt s elfogult volt osztályának nagy küldetésszerű kötelességeivel szemben. Erős politikai öntudata miatt már ifjúkorában inkább lemondott tiszti rangjáról, hogysem 1812-ben Napóleon oldalán harcoljon a forradalom szövetségében Oroszország ellen. Első cselekedete volt a prágai pünkösdi forradalom legázolása. Ez volt Közép-Európában a régi állami hatalom első visszacsapása. Ettől fogva Windischgraetz, „als Hort der dinastischen Autorität, von dem noch grossen zu erwarten sein", írta róla Friedjung. Ellensége a nyugatról plántált Charta-alkotmányoknak. Innen barátkozása és rokonérzése a magyar ókonzervatívekkel. Ha olyan hadvezér volt is, akivel szemben, Görgey szerint, egy-egy stratégiai bűnt is bátran el lehetett követni, politikai belátása több volt, mint a Schwarzenberg-kormány akármelyik tagjának. Emellett ösztönösen érezte Ausztria létének szervi elemeit és speciális erőit, ezért kárhoztatott minden merev, doktrinérizmust. Az öreg Kübeck szerint elmozdítását igazi nagyúri méltósággal viselte el, éppúgy, mint azokat a gyalázkodásokat, amelyeket a „forradalom mérge fröccsentett reá". A prágai forradalom elfojtása a párizsi februári események után a trón, a rend és a legitimitás első győzelme volt. Azért hatott bel- és külföldön példátlanul, mert a bécsi minisztérium tudomása és támogatása nélkül történt. Monsignor Viale Prela pápai nuncius úgy üdvözölte, mint a monarchikus elv megmentőjét s minden nagy és nemes ügy támaszát. 1792-ben a braunschweigi hercegnek és vállalkozásának lehetett akkora híre-pora a régi világ Európájában, mint ahogy most figyelte a szabadelvű és reakciós társadalom világszerte Windischgraetz és Görgey hadműveleti párbaját.

A herceg azt remélte, hogy a magyar sereggel Pozsonynál, vagy valamely Pest felé hátrább eső ponton döntő csatát vívhat. „Egy ilyen összecsapás – úgymond a Winterfeldzug-ban – csak kívánatos lett volna. Az ellenség számbeli fölényét a császári királyi hadsereg kiváló szelleme sokszorosan kiegyensúlyozta. A lázadókat a fegyelem hiányánál fogva alig lehetett volna együttmaradásra és kitartásra bírni." A herceg csak annyiban tévedett, hogy a túlerő nem a magyar, hanem az osztrák oldalon volt. Nem számított továbbá a magyar tábornok képességeivel sem. Azt, hogy vele szemben Görgey vezényel és hogy a magyar sereg mily erőben és mily csoportosításban van szétosztva, és elhelyezve, Windischgraetz csak december 3-án, egy áruló magyar huszártiszttől tudta meg. E tiszt közlései alapján rendelte el az osztrák tábornok december közepén az általános támadást. Az volt a terve, hogy a Dunától északra tüntet, míg főerejével a Duna déli partján a magyar sereg zömének Pozsonytól a Fertő tóig terjedő és védelemre alkalmatlan állásait Parendorf irányában áttöri. Tudta, hogy Nádasnál őrködik egy dandár (Ordódy), Pozsonyban és annak déli hídfőjében fekszik három dandár (Aulich, Bárczay és Kosztolányi), míg a Duna és Fertő tó között Gergey Kornél dandára Köpcsénynél, Szegedyé Gátánál, Zichyé Perendorfnál és Újfalunál, Kargeré Nezsidernél, végül, hogy egy különítmény (Sréter) Sopronban van.

Ezzel a valóságban kereken harmincezer főre és száz ágyúra rugó magyar haderővel szemben az osztrák vezér közel ötvenezer fő és kétszázhárom löveg erejű, három hadtestre (Jellacsics, Wrbna és tartalék), egy önálló hadosztályra és egy különítményre tagozott sereget parancsnokolt. Azonkívül rendelkezésére állott szükség esetén a Bécsben alakult tizenkilencezer főnyi tartaléksereg is. Windischgraetz ereje a támadó előnyomuláskor a következő csoportosulást vette fel: a Duna északi partján, Marchegg-Angern vonalában vonult fel a Wrbna-hadtest, Jablonitznál, Nádassal szemben, a Simunics-hadosztály; a Duna déli partján, a Lajta mentén készült támadásra Jellacsics és a tartalék-hadtest, míg Bécsújhelyen Horváth ezredes különítménye állt készen az előnyomulásra. A hadműveletet december 14-én a szélső balszárnynak, Simunicsnak, a nádasi szoros elfoglalásával és innen Nagyszombat felé intézett előtörésével kellett kezdeni. A következő napon a Horváth-különítménynek Sopron felé, december 16-án a Duna déli partján csoportosított főerőnek Perendorf, és december 17-én a Wrbna-hadtestnek Pozsony felé kellett támadnia. Aligha kétséges, hogy ez a négy napra beosztott osztrák támadás a magyar arcvonalat feltétlenül kettétöri, ha az a csatát elfogadja. Görgey elgondolása szerint azonban a magyar dandároknak túlerő láttára vissza kellett vonulniok.

Simunics hadosztályának december 14-ikén megindult támadása elől az Ordódy-dandár jelentéktelen csetepaté után Nagyszombatra, majd a következő napon Szeredre tért ki. Minthogy Nádas feladásával a magyar arcvonalat a megkerülés veszedelme fenyegette, Görgey szélső jobbszárnyának biztosítása végett Guyon ezredest, kihez vezérkari főnökét, Pusztelnikot is beosztotta, némi erősítéssel Nagyszombatra küldte. Guyon ide visszarendelte a Szeredre vonult Ordódy dandárt is. Nagyszombaton, december 16-án Simunics és Guyon között véres és a magyarokra veszteséggel teljes összecsapás történt. (Száz halott és sebesült, nyolcszáz fogoly, öt ágyú.) Guyon megfogyatkozott csapatai Szerednél a Vág mögé, részben pedig Pozsony irányában hátráltak. Ugyanezen a napon az osztrák főerő Bruck és Prellenkirchen felől támadásba ment át és Gátánál és Újfalunál áttörte a magyar felállítást. Ennek oka az volt, hogy az itt álló magyar csapatok a túlerő láttára minden ellenállás nélkül visszavonultak, holott a Zichy-dandár Parendorfnál kitartott tovább és csak mikor az ellenséget teljes fejlődésre bírta, kezdte meg maga is a visszavonulást. Ekkor azonban az Újfalunál elővonult osztrák lovasság már a dandár jobboldalába és hátába került és elvágta a Magyaróvár felé vezető hátrálásának lehetőségét. Ezért a Zichy-dandár gyalogsága és tüzérsége, úgyszintén a Nezsidernél állt Karger-dandár dél felé szorultak el s útjukat a Fertő keleti partja mentén, a Hanságra vették, míg a Szegedy-dandár, valamint a Köpcsényben levő Görgey Kornél dandára egyenesen Magyaróvár felé mentek hátra. Görgey Pozsonyt még december 16-án elhagyta és a csallóközi Somorján át Magyaróvárra ment, hogy iderendelt dandárait gyülekeztesse, míg pozsonyi dandárait Aulichra bízta, kinek a Morva mentén ki-

állított előőrsök bevonása után december 17-én kellett Pozsonyt kiüríteni és a Csallóközön Komáromba vonulni. E hadművelet tartamára Bayer őrnagyot Aulichoz osztotta be. Mikor Görgey mintegy negyven kilométernyi éjjeli lovaglás után december 17-én délelőtt Magyaróvárra ért, itt remélt négy dandárja helyett csak kettőt talált teljes erőben, de nyomott hangulatban, a másik kettőből csak a lovasság és némi gyalogság sodródott ide, a többi a Hanság felé szorult. Minthogy ekkor már Sréter különítménye is meghátrált Sopronból, ahová az osztrákoknak Bécsből megerősített bécsújhelyi csoportja vonult be, az a veszedelem fenyegette a Hanságba zsúfolt magyar dandárokat, hogy a járhatatlannak híresztelt pomogyi töltésen elvágják, vagy bekerítik. Egy pillanatra Görgey elveszettnek tartotta e két dandárát. E depresszió hatása alatt elkedvetlenedett gyalogságát és tüzérségét Győrbe küldte tovább, míg ő maga a lovassággal Magyaróváron maradt, hogy a visszavonulást személyesen fedezze és ellenőrizze.

December 16-ika a magyar fegyverekre nem volt szerencsés. Egyik dandár Nagyszombatnál vereséget szenvedett, másik kettő elveszettnek látszott a Hanság lápjaiban. Mégsem hibáztatjuk Görgeyt a balsikerért. Kétséget sem szenvedhet, hogy a magyar sereg sem erejénél, sem minőségénél fogva a mindkét vonatkozásban fölényes osztrák hadsereggel szemben taktikai sikert nem is vívhatott ki. Kordonszerű felállítása pedig makacs ütközet esetén egyenesen a legsúlyosabb kudarc veszélyének tette volna ki. A széles arcvonalban történt határmenti felállítást Görgey tudvalevőleg ellenezte, a határ védelmét azonban a kormány követelte. A nagy vonalra elosztott dandárok magatartása ellenséges támadás esetén teljesen kívülállott a fővezér befolyásán. Mikor az osztrák támadás előjeleit látta, még arra gondolt, hogy csapatait harc nélkül hátra rendeli. Az utolsó pillanatban mégis úgy döntött, hogy azok csakis megtámadás esetén vonuljanak vissza. Ennek az elhatározásnak lélektani okai lehettek. A kardcsapás nélkül történő visszavonulás talán újra alááshatja a szilárdulni kezdő fegyelmet és harci szellemet. Utóvégre is a magyar haderő nem azért végzett hat héten át fárasztó előőrsi szolgálatot, hogy állásait lövés nélkül adja fel. Talán látni akarta azt is, mennyit haladt ez a sereg Schwechat óta. E széles felállítás következtében az egyes dandárok vezetése a helyi parancsnokok kezébe került. Ezeknek kellett volna elszigetelt helyzetükben eltalálniok a helyes magatartást. Ez pedig nem mindenütt sikerült. A Nádasnál álló dandár például túlhamar vonult vissza, sőt másnap minden különös kényszerítő ok nélkül feladta Nagyszombatot is s ezzel a magyar arcvonal hátát fedetlenül hagyta. A magyar fővezér nem tehetett egyebet, mint azt, hogy Guyonnak Nagyszombat tartását rendeli el. Ekkor ugyanis az osztrák főerő még nem lépte át a határt. Hogy aztán a nagyszombati ütközet oly kedvezőtlenül alakult, abban az osztrák túlerőn kívül Guyon vezetése is bűnös. Guyon kétségkívül vitéz katona volt, de a vakmerőségen kívül semmiféle vezéri hivatottsággal nem rendelkezett. Csapatainak biztosítását is ugyanúgy elhanyagolta, mint ké-

sőbb. Nemcsak Görgey vélekedett kedvezőtlenül Guyon katonai rátermettsége felől, hanem a szabadságharc több jeles elméje is. Még az öreg Mészáros Lázár is azt mondta, amikor Bem Guyont nevezte ki vezérkari főnökévé a temesvári csata után, hogy „na, dicsértessék a Jézus Krisztus, most már végre jó kezekben van a hadsereg". Hogy ez a vitéz, de tudatlan törzstiszt később is oly előkelő katonai állásokban maradhatott, annak oka az volt, hogy a szélső forradalmi elemek benne látták éppúgy, mint Perczelben, egyik katonai támaszukat. Minden hibája és kudarca ellenére talán ilyen politikai motívumok játszottak szerepet Kossuth rokonérzésében is Guyon iránt.

Csapatai biztosításának elmulasztása miatt lepték meg most Nagyszombatnál az osztrákok és fogták körül. Ezért különítményéből csak töredékek tudtak megmenekülni. A Dunától délre állt magyar dandárok sem jártak el Görgey utasításának szellemében, bár el kell ismerni, hogy az egyöntetű eljárás az adott esetben nehéz volt. Annak az időpontnak a megválasztása, hogy túlerő elől mikor lehet még rendben kitérni, sok mellékes körülménytől is függ. Végeredményben azonban azt kell mondanunk, hogy a magyar sereg a jól megtervezett, fölényes-erejű osztrák támadás elől mintegy ezerfőnyi veszteséggel ügyesen kivonta magát s némi, minden hátrálásnál elkerülhetetlen súrlódások és áldozatok árán kitért Windischgraetz döntőnek szánt csapása elől. Nem futott meg, mint Schwechatnál, hanem zömével rendezetten ment vissza. Nagyszombatnál és Parendorfnál vitézül verekedett is. Ez már Görgey nevelése volt, aki Schwechatnál még szégyenében az öngyilkosságra gondolt, most íme a határmenti hadműveletek után Kossuthnak a magyar vitézség bizonyos tényeiről számolhatott be. „Zichy Lipót gróf dandárnok Parendorfnál hősileg viselte magát; Pusztelnik őrnagy, Makk őrnagy, Guyon ezredes megannyi hősei a magyar nemzetnek... Az Ernesztgyalogzászlóalj Nagyszombaton zászlóját veszíté ugyan, ezzel együtt egy egész századra való embert is és oly nagy érdemet szerzett a szabadság védelmében, hogy a haza neki egy zászlóval adós. December 15-ének hősei Parendorfban Zichy őrnagy, most már alezredes, Korosy őrnagy, kit szintén alezredessé hozok javaslatba; Kázméron Pöltenberg őrnagy a 4-ik huszárezredben, Kypke őrnagy a 10-ik huszárezredben; az egész 14-ik honvédzászlóalj; Nagyszombatnál a már előbb nevezettek, továbbá az Erneszt-zászlóalj; a volt Guyon-féle önkéntes zászlóalj, az összes tüzérség, amelyből csupán négy ember maradt sérületlenül, két tisztje pedig elesett."

Volt tehát elegendő vigasztaló mozzanata az első hadműveletnek. A hevenyészett sereg íme tud már verekedni is. De az árnyoldalak is jelentkeztek. Az osztrák főparancsnoknál Aulich dandárából két sorhadbeli tiszt jelentkezett azzal, hogy Pozsonyban még huszonöt tiszt várja az osztrák bevonulást. Elpártoltak tőlünk. A magyar sereg tisztikarának válsága ezzel még nem fejeződött be, ami a csapatok fegyelmére és fejlődésére nem volt kedvező hatással. Kossuth december 15-én éjfélkor „fájdalommal, aggodalommal" hallotta Nádas vesztét. Az osztrák támadás első következményei úgy

hatottak reszketeg fantáziájára, mint ha rettentő téli ciklonok havát seperték volna feléje az események. Egyszerre felgerjedtek benne e balsikerek politikai hatásai, az összes árnyalatok pezsgésével. Ezek viszont megindították képzeletének bőségszarujából a hadműveleti ötleteknek és terveknek újabb zuhatagát. Nem volna-e tanácsos az ellenségnek egy gyengébb pontját „gyorsan, támadólag rohanni meg?" Nem fűződnek-e óriási súlyú politikai érdekek a koronázó város megtartásához, ahol a schwarz-gelb ármány könnyen összeravaszkodhat egy neki megfelelő országgyűlést, hogy erkölcsi csapást mérjen a nemzeti önvédelemre? Őt nem vigasztalta meg Csányi tudósítása a visszavonulásról, amely a főbiztos szerint „nem volt rendetlen", sőt kitűnt, hogy „újoncaink megtanultak harcolni a hazáért".

Kossuth december 17-iki levelében megint csak győzelmet kér, amelyből „most többet érne egy, mint tavasszal kettő-három". Hiszen „egy győzelem, egy armada teremtésére ad módot" neki. A haderők szétforgácsolását s a Lascy-módszerű vékony kordont okozza a vereségért, amelyet pedig ő parancsolt s ezzel saját hibáját fordítja vádképpen Görgey ellen. Szó sincs róla, Görgey is egy pillanatra mintha megtántorodott volna nyugodt következetességében és hidegvérében, amikor az osztrák invázió elindult: egy pillanatig úgy ítélte meg a helyzetet, s erről Kossuthot tudósította is, hogy Pozsonyt tarthatja, de azután, a helyzet gondos mérlegelése következtében rá kellett jönnie, hogy Pozsony tarthatatlan. Ez a bizonytalanság, amelyet bőségesen indokolni látszik Görgey fiatalsága és tapasztalatlansága a nagy hadműveletek porondján, megingatta Kossuth hitét tábornokának hadiszerencséjében és katonai tudásában. „Életem jórészét adnám érte – írta december 17-én –, hogy nem tetté tehessem, amiket tegnap kedvetlen tudósítása következtében tennem és rendelnem kötelességem volt."

Ez a habozás még jobban megerjesztette a pesti politikai körök vajúdását. A nyomában sötétlő rémhírek viszont aláásták a kormány és a hadvezetőség jelentéseinek erkölcsi hitelét. Értesül, hogy Görgey Győrött, a Kollmann ezredes által tervezett és rögtönzött sáncok közé akarja összpontosítani haderőit. Ezek a hevenyészett állások Kossuth fantáziájában egyszerre bevehetetlen erődítményekké tornyosultak, amelyeknek oltalma alatt a magyar sereg, balszárnyával Perczel hadtestjére támaszkodva, mégis megvívhatná a döntő csatát. De már a föltétlen bizalom elpárolgott. „Ha Győrnél csatát veszít Ön, mi terve van?" – kérdi Kossuth. „A magyar sereg ereje a támadásban van, nem a passzív védelemben. Felhívom a nemzetet nemzeti harcra, csak Ön tartsa magát s magával a hazát. Emlékezzék, hogy december 18-ika van: egy langyeső, vagy egynapi havazás s a tél még most is a mienk. Erőkoncentráció, ez a nemzet őrangyala." De a természet is mintha a magyar önvédelmi harc ellenségévé szegődött volna. A csontkeményre fagyott föld éppoly kevéssé volt terepakadály az ellenség támadása előtt, mint a folyók jege. Viszont: végre lehet-e hajtani egy erőkoncentrációt a győri sáncokban, amikor Görgey dandárainak egy része a Csallóközben, vagy a

Duna balpartján retirált Komárom felé? És ugyanakkor Kossuth tovább ösztökéli az ellenség felvonulását zavaró és hátmögötti összeköttetéseit veszélyeztető lovas diverziókra, amelyeket Görgey azzal a keserű gúnynyal hárít el, hogy egy félreszámított „expedíció a sereget kockáztathatná", hogy „csapatai csak most kezdenek magukból világosodni", hogy „a lovak elcsigázottak", hogy „rosszak a köpönyegek", hogy „messzebbtartó expedíció szökést von maga után".

Oh mily könnyű e csökönyös katonai rögeszméket ellenérvekkel pellengérre állítani, vagy tönkrezúzni: ha a lovak csigázottak, dupla porció zabot nekik, ha rosszak a köpönyegek, egy meleg mars és egy győzelem helyrehozza a hiányt, hiszen az ember a heverésben fázik meg, ha egy messzebbtartó expedíció gyarapítja a katonaszökevények számát, verje meg Ön az ellenséget, szaladó félhez nem szökik az ember. „Én tehát megjósolom tábornok úrnak – írta néhány nap múlva –, ha várja az ellenséget, meg fog veretni, ha elébe megyen és támad, győzni fog." És azután így tovább, ötletszerűen, vagy részletesen, de mindig csak jámbor kívánságok, vagy tanácsok formájában: mit tennék én, ha rendelkezném a hadsereggel, noha nem vagyok katona, nem is akarok a katonák dolgába avatkozni, egyébiránt teljes bizalom a vezetőségben, ő tudja, mit csinál, rajta az ország szeme és sorsa, én csak innen a távolból talán éppen, mert nem zavarnak a tények és a gyakran egymásnak ellentmondó zavaros jelentések, tisztábban látok, mint ahogy az ember messzebb lát a hegy csúcsáról, mint lejtőjéről.

Miközben Görgey az osztrák fősereggel csatározik, azalatt Kossuth is rettentő tusákat vív a kishitűséggel, a csüggedéssel, a realitásokból fogant félelmi képzetekkel, a háttérben lapuló belső ellenségekkel, a kárörvendőkkel és a rémület híreinek hatása alatt felgerjedt egyetemes hisztériával. Neki nemcsak Görgeyért fáj a feje: emlékezetében egyszerre gyulladnak ki a déli és az erdélyi harctér viszontagságainak képei. Hiszen mindenütt akkora szükség van erre a központi villanytelepre, ha ezer darabra széttépné is magát, talán akkor se jutna mindenüvé, ahol szükség lenne reá. Görgey viszont csak a maga katonai helyzetének leverő realitásaiban él, nem kell tudnia a többi hadszíntérről, a politikáról, a sajtóról, a vakító felragyogásokba és hirtelen kialvásokba belegabalyodott pesti közvéleményről.

Az ő hadihelyzete minden volt, csak nem rózsás. Ha az osztrák vezetésben erély van és a rendelkezésre álló túlerővel szakadatlanul üldöz, akkor a magyar visszavonulást gyászos és talán megsemmisítő vereséggé fajíthatta volna. Görgey különösen aggályosnak látta azt a lehetőséget, ha az ellenség Győrön át Komárom felé üldöz. Ha ez megtörténik, akkor a pillanatnyilag három részre szakadt magyar sereg (a Duna északi partján Aulich csoportja, Görgey alatt a magyaróvári csoport és Karger alatt a Hanság felé hátráló csapatok) egyesülése lehetetlenné válik. Görgey a gyors egyesülésre törekedett és ezt a lovassággal akarta fedezni, hogy huszárjaival utóvéd gyanánt december 18. délutánjáig Magyaróváron marad s itt az ellenséget feltartóz-

tatja. Egészen szokatlan dolog a hadtörténelemben, hogy maga a főparancsnok vegye át az utóvéd vezetését. De Görgey ösztönében érezte, hogy most itt a helye. Majdnem bizonyos, hogy minden más tábornok Győrbe ment volna vissza, amire bőségesen lehet katonai indokokat találni. De így nemcsak az ellenséget gátolta meg az üldözésben, amikor az utóvédet személyesen parancsnoksága alá vette, hanem lehetővé tette a győri koncentrációt és hadseregének nyomott hangulatát egy elszánt huszárrohammal felvillanyozta.

December 18-án délig Magyaróvár előtt nem mutatkoztak az osztrákok. Időközben a magyar fővezér megtudta azt is, hogy Aulich csoportja a Csallóközön át rendben folytatja visszavonulását és hogy Karger dandárai a Hanságon szerencsésen átvergődve, Kapuvárra érkeztek. Az elfogatás veszélye nem fenyegette már többé haderejének részeit. Nem volt szükséges, hogy Magyaróvárnál tovább kitartson, következőleg lovassága felét útnak indította Győr felé, mikor erős osztrák lovasság közeledéséről vett hírt. A magyar fővezér nyugodtan elvonulhatott volna, de nem akarta elszalasztani a kínálkozó alkalmat. Megszokott szerénységével ő maga ezt írja: „Természetesen az ellenséget – bármi is volt annak szándéka – először is határozottan vissza kellett vernem, mielőtt a visszavonulásnak teljesen veszélytelen folytatását remélhettem."

Mikor Görgey az osztrák üldözéssel szembefordult s egyúttal tüzérségét is működésbe hozta, ez dél felé kitért. Nem akart azonban megelégedni a zavartalan visszavonulás szimpla biztosításával. Elhatározta, hogy mindenesetre harcba bocsátkozik, miután „tartott az előzetes harc nélkül végrehajtott újbóli visszavonulás káros hatásaitól csapatainak jövő magatartására nézve". Unokatestvérét, Görgey Kornél őrnagyot küldi rohamra négy század huszárral, a többi lovasszázadok dörgő éljenzése közben. Az osztrák vágtában elmenekült, sőt néhány sebesültjét is a magyarok kezei között hagyta. Windischgraetznek azt jelentették, hogy a magyarok két zászlóalj gyalogságot, tíz huszár századot, két tizenkétfontos és két hatfontos üteget állítottak az osztrák támadócsoporttal szemben, holott Görgey gyalogság nélkül és csak másfél ütegnyi tüzérséggel rendelte el az attakot. A magyar huszárság a csatatér ura maradt. Mikor aztán az osztrákok eltűntek a láthatárról, a magyar lovasság is visszafelé indult, aznap Ötteványben éjjelezett, másnap pedig bevonult Győrbe. Ennek a kis csetepaténak hihetetlen hatása volt. „December 18-ikán reggel csapataim még a legnagyobb mértékben levert hangulatban voltak; az este pedig a legjobb kedélyben találtam őket", – írja Görgey. A december 16-iki visszavonulás lelki nyomai mintha elenyésztek volna. A magyar csapatok érezték, hogy nem hátrálás, hanem tervszerű átcsoportosítás történt. A honvéd és a huszár látta, hogy ahol Görgey személyesen vezényel, ott a dolgok jól mennek.

A magyaróvári ütközet hatása alatt Windischgraetz az üldözést betiltotta, s a magyar sereg Győr-Komárom területén zavartalanul egyesülhetett. E szerencsés huszárrohamnak – majd látni fogjuk – egyéb következményei is

lettek. Görgey Öttevényből sietett Kossuthot tudósítani erről a fordulatról: „Éljen a magyar! Ma győztünk! A jóval erősebb ellenség gyáván megfutott az én kissszámú, de kimondhatatlanul lelkesült csapatomtól." E jelentésben érzik ugyan a végigélt esemény izgalmának iméntsége, utánrezgése, de meglepő a levél emphatikus hangja, az első apró sikeren való felmagasztosodás öröme, egy gyötrelmes depresszióból való kibontakozás első fölgerjedése és az, hogy talán mégse tűnik a homályban szerencsecsillaga és talán ezúttal a csüggedt pesti szivekbe is beköltözhetik a bizalom. Görgey későbbi nagy fegyvertényeiről sohase adott ilyen patetikus tudósítást, mint erről a kis ütközetről. Mondják, hogy Napóleon is büszkébb volt a touloni ostrom sikerére, mint később a császári Austerlitzre, vagy Friedlandra.

Mindegy. A fiatalság megszédülése Pesten egyszerre megváltoztatta a közhangulatot. Végre itt van hát az annyira sóvárgott siker, sőt majdnem győzelem, amitől bátorságra gerjedhetnek, sőt egy kissé berúghatnak a forradalmi fantáziák. Kossuth falragaszokon hirdette ki a magyaróvári diadalt, amely az ő szemében értékesebb volt mindennél. Gondoskodott róla, hogy a forradalmi retorika még színesebb bokrétákkal ékesítse fel ezt a győzelmet, amelyről azt hitte, hogy olyan sorsfordulatot jelent a magyarság önvédelmi háborújának fejlődésében, mint a jakobinusok valmyi ágyúharca, amely megállította és visszafordította a világ legtökéletesebb hadigépezetét, a porosz hadsereget. Ezzel a könnyelmű és fellengős győzelmi jelentéssel Görgey egy csapásra rehabilitálta magát a hazafiak előtt s újból elfoglalta trónját a flamingók szivében.

Dec. 19-én meg azt írja, hogy körömszakadtáig fogja védeni a győri sáncokat s „leonidászi" harcra tökélte el magát Windischgraetz ellen. Ez pláne olaj volt a tűzre. Hogyne, mintha Kellermann tábornok antik zománcú hadparancsait hallanák, vagy a girondeisták római pátoszát. Vajjon nem látta-e még ekkor, hogy Kollmann mesterművei, a győri sáncerődítmények úgy állanak az ő hadseregéhez, mint a kisgyermeken a felnőttek ruhája: nem védi meg, hanem gátolja mozgásának szabadságában. Elhigyjük-e Görgey Istvánnak, hogy mikor ez a leonidászi hivatkozás eszébe jutott a tábornoknak, akkor valójában nem arra gondolt, hogy alig tízezernyi hadával a győri sáncok romjai alá fog temetkezni, hanem csak jelezni akarta ennek az ellenállásnak számbeli aránytalanságát Windischgraetz xerxesi népével szemben?

Mikor december 19-én bevonult Győrbe, már várta Kossuthnak december 16-án kelt utasítása, hogy ezt a várost nyolc-tíz napig tartania kell. Itt ugyanis Kossuth, mint említettük, Kollmann ezredes tervei szerint, nagykiterjedésű erődítéseket emeltetett, amelyek hatszor akkora haderőre voltak szabva, mint amekkorával e pillanatban a magyar tábornok rendelkezett. Győrött Görgey december 19-én seregének csak felét egyesíthette. Itt volt előző nap óta a Szegedy- és a Görgey Kornél-féle dandár s ide vonult be egy nappal később a Hanság felől a Zichy- és a Karger-dandár. Ugyanezen a napon ért Komáromba az Aulich vezérlete alatt Pozsonyból a Csallóközön ke-

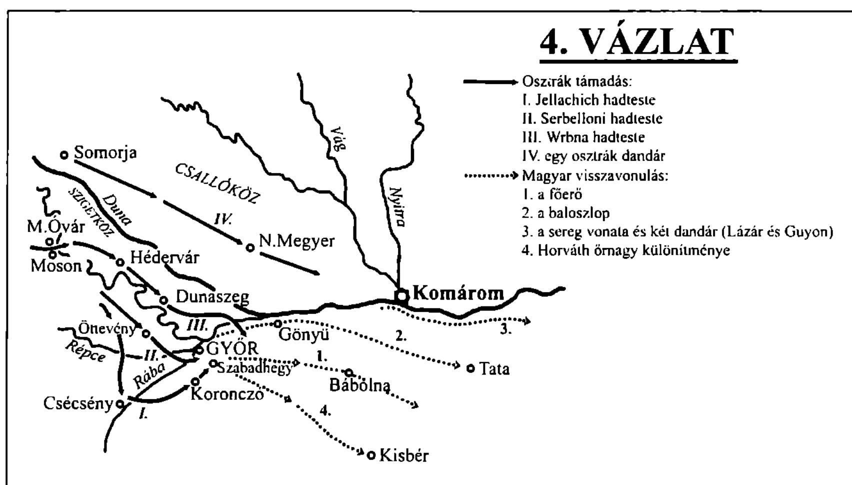
resztül visszavonult három dandár, míg Ordódy kis létszámú dandára zömével Lipótvár védőrségének szerepét kapta. Sréter különítménye Sopronból Pápa felé ment vissza, hogy az összeköttetést a Dunántúl délnyugati részén működő Perczel-féle hadtesttel fenntartsa.

Ilyenformán Győr védelmére csupán négy dandár állott rendelkezésre, mert Aulich csoportját se vonhatta magához, hiszen Komárom kiterjedt erődítései nagy megszálló csapatot igényeltek. Hadseregének egy másik eleme is leszakadt, lejárván a hat hét, amely időtartamra szolgálatot vállalt. Eltűnt a nemzetőri „borsereg", legalább Görgey táborából végképpen s nem is fogjuk többé viszontlátni. Azzal is kellett számolni, hogy Komárom várát észak felől az ellenség, Simunics hadosztálya és az Aulich mögött a Csallóközben előnyomult osztrák hadoszlop hamarosan megtámadja. Különösen az előbbi látszott veszélyesnek a Nagyszombatnál tanúsított erélyes fellépése miatt. Egy nap múlva tisztán látta már Görgey, hogy szó se lehet Győrnek körömszakadtáig való védelméről, sem leonidászi harcról, mert Windischgraetz óriási túlerejével a győri állásokat bármelyik oldalon megkerülheti. Kossuth utasításának realitását ekként jellemezte: „Ő (t.i. Kossuth) hamis helyre fordult. Annak meghatározása, hogy Győr meddig maradjon birtokunkban, az ellenséges haderő fölényénél fogva egyesegyedül Windischgraetz herceg tábornagy jóakaratától függött. Ennek úgy tetszett, hogy a támadást Győrt ellen december 17-éig elhalassza."

Windischgraetz a magyaróvári ütközet után az üldözést beszüntette s a hadműveletek folytatása előtt a Pozsonyba vonult Wrbna-féle hadtestet akarta a Duna déli partjára átvetni. Minthogy ez a hídverésnél beállt nehézségek következtében csak december 22-én történt meg, a hadműveletek Győr ellen Magyaróvár környékéről csak a következő napon kezdődtek meg és december 26-áig annyira haladtak, hogy az osztrák sereg a következő napon a támadást végrehajthatta. Az osztrák vezér a magyar sereg erejét és a győri erődítések értékét túlbecsülte, s egyben attól tartott, hogy a magyar sereg Komárom falai közé menekülhet el. Ezért az arcvonalban két hadtestet irányított Győr ellen, míg egy hadtestet és egy lovas hadosztályt a Szigetközön a magyar állás jobbszárnyának megkerülésére s egyben Komáromtól való elmetszésére, egy dandárt pedig a Csallóközön át Komárom megfigyelésére küldött. Simunicsnak ebben a támadásban nem volt szerepe. Ő a Vág-vonal tartását kapta feladatául. Ahogyan ma a kölcsönös erőviszonyokat ismerjük, tudjuk, hogy a magyar sereg Győrnél a csata elfogadása esetén feltétlenül súlyos vereséget szenved. A magyar védőállás értéke az előtte elfolyó Rába, Rábca és győri Dunaág természetadta akadályaiban rejlett. Ezek azonban befagytak és járhatóvá váltak, következőleg az osztrákok túlerejüknél fogva a magyar állás mindkét szárnyát átkarolhatták. Ha pedig Görgey ezt a kettős átkarolást akarta volna kivédeni, akkor arcvonalát törik át. Egyébként érdekes Windischgraetznek az az aggodalma, vagy feltevése, hogy Görgey esetleg Komáromba hátrálhat. Ez a gondolat többízben foglalkoztatta vezérkarát

is, Bayert, Pusztelnikot és Szoupert egyaránt. De ő nem az az ember volt, aki pillanatnyi hadielőnyök kedvéért várba zárassa magát. Hiszen ezzel már most feladta volna Buda és Pest védelmét és mozgási szabadságát, a manővrirozás lehetőségét, tehát azt a hadműveleti modort, amelyben ő minden elméleti képzettség nélkül annyira kivált s amellyel Windischgraetzet már a határ mentén kijátszotta. A herceg a döntésre törekedett, viszont a magyar tábornoknak egyetlen célja az lehetett csak, hogy ezt a döntést elodázza. Ezt tette Győrnél is. Pestről ideérkezett férje látogatására Adél asszony is, szegény, hányt-vetett idegen nő. Vajjon mi maradt neki, a viszontagságok asszonyának, a maga férfijából? Mi maradt az oly gyorsan megszakadt mézeshetek fényéből, amikor az ura homlokán nem láthatott mást, csak a szorongás és az aggodalom borúját, a bizonytalanságok és gyötrelmek mély redőit? Artur unokafivérével, Görgey Gusztávval, visszaküldte feleségét, nem is Pestre, hanem egyenest a szepességi rokonsághoz, hogy legalább asszonyát megkímélje a fővárosra sötétlő eseményektől.

December 26-án az osztrák sereg felvonult a győri állások előtt, hogy másnap kettős átkaroló támadást intézhessen. Görgey a jelentésekből meggyőződött, hogy a Szigetközben előnyomult osztrák hadoszlop másnap Győr és Gönyü között a hátába kerülhet, mint ahogy ennek a hadoszlopnak az is volt a feladata, hogy éjjeli menettel Győrtől keletre megkerülje a magyar állást.

Görgey azonban Windischgraetzet újból kijátszotta. Igazán mesterileg választott végső időpontban, december 27-én virradó hajnalon Győrt hirtelen kiürítette és seregével három hadoszlopban a Vérteshegység felé viszszavonult. Ezenfelül Horváth őrnagy alatt egy különítményt (egy zászlóalj

gyalogság, egy lovasszázad, egy üteg) Kisbéren át a Perczel hadtestével való összeköttetés helyreállítása céljából küldött hátra. Meg kell említenünk, hogy Görgey a sereget még győri tartózkodása alatt átszervezte, ami azért vált szükségessé, mert ott ismét számos sorhadbeli tiszt szökött meg, másrészt, mert az Ordódy-dandár zöme Lipótvárra került és mert Komárom védősége gyanánt is csapatokat kellett visszahagyni. Az új tagozás szerint a sereg már csak hat dandárból állott (Karger, Zichy, Szegedy, Görgey Kornél, Lázár gróf és Guyon). A sereg hátrálása teljes rendben történt. Csupán a Gönyü felé visszavonult hadoszlop ütközött Győrtől keletre azokra az osztrák csapatokra, amelyek itt a befagyott Dunaágon hidat akartak verni, hogy ezen át a magyar sereg hátába juthassanak. A hídverést a magyar tüzérség, Windischgraetz szerint, „néhány hatásos lövéssel" megakadályozta, mire ez a magyar hadoszlop zavartalanul folytatta útját.

A magyar hadsereget e hajnali menetében Görgey az összeroppanástól mentette meg. Az osztrákok két támadó hadoszlopa, Jellacsics és Wrbna akkor zárta körül a gyűrűt Győrtől keletre, mikor a magyar sereg innen már elosont. Az osztrák támadásnak tehát csak az lett az eredménye, hogy csapatai összetorlódtak a kiürített Győrben. Meglepő egyébként, hogy a téli hadjárat folyamán bizonyos kuruc reminiszcenciákat vehetünk észre a honvédhadviselésben. A nagyobb csatákat a friss magyar zászlóaljak még nem igen bírják ki. Vezérükben sincs meg a szükséges gyakorlat és tapasztalat. Ehelyett főleg a magyar lovasság taktikai túlnyomóságát helyesen felhasználva, a magyar tábornokok rajtaütésekkel kísérleteznek, így Perczel Szolnoknál (január 22.), Klapka Hidas-Németinél (február 8.), Piller ezredes Szénnél (február 13.), Máriássy ezredes Pétervásárnál (február 24.), Beniczky Losoncon (március 24.). Ezek a sikeres kimenetelű harcok serkentőleg hatottak a honvédcsapatok erkölcsi állapotára. Most azonban még szakadatlanul tart a hátrálás.

Kossuth hullámzó egyénisége most megint a legsúlyosabb aggodalmak zsákmánya. Az a lehetőség, hogy Görgey kiüríti a „bevehetetlen" győri sáncokat, most a legközelebbi közelség zúzmarás elkerülhetetlenségével tárta fel szemei előtt a főváros elhagyásának szükségességét. A magyaróvári siker virágfakadására íme itt a dér: a győzelmet harsonázó plakátok még meg sem száradtak a pesti falakon, máris annyira elévültek, annyira sommás cáfolatot kaptak. Hát mégse érett volna meg e nemzet a nagy erőpróbára? Hát mégis az aggódó bölcseknek lenne igazuk, akik előre megjósolták, hogy az éposznak indult ellenállásból egy második s még az 1809-ikinél is szégyenletesebb győri gyászmagyarság válik? Nem emelik-e egyre feljebb lehorgadt fejüket a szkeptikusok és a reálpolitikusok? Nincs-e igazuk, amikor józan nyárspolgári programjukat ráhúzták arra a mozgalomra, amely annyira felette áll az ő mértéküknek? Pedig a világ legszebb dolgai lázrohamokból pattantak ki. A szülés természettől fogva megrendüléses állapot, – mondja Renan. – Mit tehet róla ő, hogy mások nem látták az Istent az égő csipkebokorban?

Lehet-e valamire menni olyan bajtársakkal, akiknek idegessége a fehérneműig terjedő ijedtségbe csap át mindjárt, ha elborul a nap? Vagy talán csak a vezetés alkalmatlansága és gyatrasága lenne az oka mindennek? Görgey, kinek nevét ő húzta ki a végzet urnájából, s akinek homlokáról az idők koptató hatalma mintha egészen letörölte volna a kiválasztottság csillagfényét, amelyet Kossuth és a hazafiak láttak rajta Ozora és Schwechat után. Mindazoknak az utaknak a végén, amelyeket Kossuth ragyogó szelleme a sűrűbe vágott, a pesszimizmus kísértetét pillantotta meg. Persze, hogy erőt vett rajta a lehangoltság. De – mint Paleologue írta Cavourról – nem a vissza nem ütő lelkek bágyadt keserűségével, akik elalélnak a sors csapásai alatt, hanem a büszke, törhetetlen lelkek vad lázadásával szorongott és aggódott.

„El akarja Ön Győrt hagyni? Ütközet nélkül? És Bánhidára vonulni? – riad Görgeyre december 27-iki levelében. – Elhagyja Ön a Bakonynak oldalt fedező roppant segítségét, elhagyja Perczelt, aki segítségére jön és – az Istenért! – nyitva hagyja a Bécs-Győr-Pesti utat, hogy az ellenség fütyörészve sétálhasson rajta, elhagyja Győrt, el a Szőnynél készített sáncokat?... Mindenható Isten, mi lesz ebből! S még csak azt sem mondja egy szóval is, hogy mit akar hát tenni? Mi célja, mi szándéka van? Hogy tudjuk itt magunkat mihez tartani. Feladjuk-e kardvágás nélkül az országot, vagy mi történjék?... A főváros fel lesz adva! Fegyvergyáraink, minden muníciónk, bankóműhelyünk, minden, minden, s nem marad egyéb hátra, mint meghalni siker nélkül. Ezennel rendelem, nem véleményezem, hogy a Duna balpartjáról húzzon magához annyi segéderőt, miszerint a maga, Perczel s a Duna-balparti segéderőt összevévéve, harmincezer embere legyen, s állja útját az ellenségnek. Küldöm Vetter tábornokot, hogy mivel Ön nem ír egyebet, mint azt, hogy visszahúzódik Bánhidára s így mi semmiről semmit sem tudunk, minket a dolgok állásáról orientáljon. És Perczelt, szegény Perczelt feladja, ha csak a Bakonyba nem szalad... Mi lesz ebből!"

Görgey már csak Bicskéről válaszol Kossuth kifakadásaira és szemrehányásaira december 29-én. Szó sincs róla, minden egyes ténybeli állításra megtalálja a ténybeli cáfolatot; hogy a Kossuthtól sürgetett guerilla-harcra hiányzik az elszánt nép, hogy Kollmann ezredes zseniális munkáit alig győzte csodálni, csak kár, hogy nincs elegendő embere e jeles sáncok tartására, hogy Kollmann különben is javíthatatlan teoretikus, hogy Kossuthnak egymást érő és egymást tagadó tanácsai és utasításai következtében nemsokára tótágast ál az egész hadsereg. A vezérséget csak úgy viheti tovább, ha seregével még a tisztelt kormány se diszponál részletesen. Vagy ha diszponálni jónak látja, akkor szabadítsa őt meg a felelősség terhétől és mondja meg, melyik pontot tartsa az utolsó emberig.

Egyre szikráznak a kölcsönös ingerültség szóváltásai. A tragikus, hogy mindkettőnek igaza van a maga helyén. Vannak igazságok, amelyek nem abszolút, hanem csak tér- és időbeli érvényűek. Kossuthnak tökéletesen igaza van Pesten, Görgeynek is igaza van Győrött, vagy Gallán, de a Kossuth

pesti igazsága végzetes ábránddá, vagy önámítássá hervad Győrött, vagy Gallán, s a két párhuzamos igazság nem találkozhatik egymással, csak a végtelenben. Rendelem, – írja Kossuth. Rendelem, vagy tanácsolom, most már körülbelül mindegy. A foganatosítás Windischgraetzen múlik, nem a renitenskedő fiatal tábornokon, hiszen mire ezek a pesti hőhullámok Győrbe, Gallára, vagy Bicskére érnek, megdermednek a fagyos atmoszférában. Íme ráakadunk a Kossuth-Görgey antagonizmus másik kútfejére: a természetbeli ellentétek mellett a helyzetbeli ellentétekre, amelyek konstans elemek gyanánt elegyednek Kossuth és Görgey viszonyának fejlődési komplexumába. Kossuth csak december 29-én eszmél a háborúk nagy alapigazságára, arra, hogy „ameddig seregünk van, addig van hazánk". Akkor Görgey tábora volt a magyar haza, mint nemrég még Grillparzer énekelte Radetzkyről: In deinem Lager ist Österreich. A hadseregben képviselt haza megmentése a cél, ütközettel, vagy hátrálással.

Kossuth lemondott e bús, retiráló vezérről, hisz nem tud az mást szállítani neki, mint panaszt, visszavonulást, mérges polémiát. De a tábornok lelkében is elszakadt egy húr. „Csodálnám, hogy még engem nem akasztanak in effigie – írta Felsőgalláról Bikessy ezredesnek, Kossuth katonai kabinetirodája főnökének, – vagy éppen in natura. Nagyon csodálnám, ha még a nemzet bizodalmát bírnám; a nemzet legalább az enyémet már rég elvesztette és csaknem azt hiszem, hogy seregem és önmagam részére nem marad más hátra, mint becsületes halál a csatatéren, Buda előtt." „Továbbá az a nézetem, – írta december 30-án – hogyha azt hiszik, hogy nem bízhatnak többé bennem, akkor ideje engem letenni. De ha le nem tesznek, akkor hagyjanak békével és csekély belátásom szerint cselekedni. Sosem volt eszembe Bánhidát, voltaképpen Alsó-Galla vidékét feladni. De nagyszerű ellentmondást látok abban, hogy Neszmélyt, Agostyánt, Bánhidát, Könyért, Ónódot, és Sárkányt tartsam és magam ugyanakkor koncentráljam... Legjobb tisztjeim kidőlnek e téli hadjárat képzelhetetlen sanyarúságai között. Ellenünk vannak az elemek és csaknem azt mondhatni, hogy hegyszorosok ez országban nincsenek. Gratulálok annak, kit a kormány kiszemel, hogy a hadsereg parancsnokságát tőlem átvegye."

Levelek mennek Kossuthtól Perczel Móriczhoz is. „Ütközzél, ha valamely detasirozott, nem túlnyomó erő áll előtted, de mindenekelőtt ne reszkírozd seregedet: ne hagyd magadat elveszteni s kombináld a két sereg mozdulatait." „Csak egy győzelmecskét, – írta újból, – édes Móricom." Perczelre másként is hatnak ezek a levelek, mint vezértársára, ő a forradalom testhezálló gyermeke, sőt fenegyereke, valóban nem tartozik a Cunctátorok közé, ő majd bevág, hatra-vakra. És talán jobban is méltányolja a politikai helyzetet, mint Görgey, akármennyire entuziaszta is. Egészen a moóri vereségig lehet vitázni rajta, melyik fajta hadviselés előnyösebb az országra és a Honvédelmi Bizottmányra, Görgeyé-e, vagy Perczelé. Amannak megsavanyodott józanságával és óvatosságával szemben Perczel részén a forradalmi

vakmerőség és lendület, amely nem ismeri a habozásnak és a tépelődésnek sorvasztó gyötrelmeit. Ő majd fel fogja deríteni a hosszúra nyúlt pesti ábrázatokat s megmenti a parlamenti stratégia dicsőségét.

Ezalatt Görgey hátráló seregének főhadoszlopa december 27-én Bábolnán éjjelezett, ahonnan másnap hajnalban kellett parancs szerint útját folytatnia a Vértes hegység felé. Az utóvéd, Görgey Kornél dandára azonban Bábolnán már a kora reggeli órákban súlyos helyzetbe került. Windischgraetz ugyanis még december 27-én megtudta, hogy a magyar csapatok Bábolnánál megállottak s ezért az Ottinger-féle lovasdandárt éjjeli menettel Bábolnára küldte előre, hogy ott a magyarokra rajtaüssön. Ottinger reggel hat órára ért Bábolnára, mikor a magyar utóvéd gyalogsága és tüzérsége (három zászlóalj, egy üteg) a falun keresztül vonult, míg lovassága a falu előtt foglalt állást. A sűrű ködben előnyomuló osztrák dandár az utóbbit meglepte és megfutamította. A visszaözönlő lovasság aztán a gyalogságot is rendetlenségbe ejtette. Két zászlóalj és a tüzérség a reggeli vakrémületben meghátrált, egy zászlóalj azonban szembeszállt az osztrákokkal, de a legközelebbi távolságról végrehajtott császári lovasroham áldozatául esett. Sokan elestek, hétszáz katona fogságba került. A gyalogzászlóalj vitéz ellenállás után megsemmisült.

Görgey a balesetről a menekülő huszároktól akkor értesült, mikor Nagyigmándra ért. Néhány tisztjével tüstént visszafordult és az utóvédnek megszaladt csapatait nem minden nehézség nélkül rendezte. E munka után csak késő este, kimerülten és kedvetlenül ért Felső-Gallára, ahol törzse nyugtalanul várta. Hogyan? Hát már a huszárok is meginogtak? A régi sorhadi egységek is felmondják a szolgálatot? Mit várhat akkor a fiatal honvédcsapatoktól, ha a triáriusok is ennyire cserbenhagyják. Mit használ a legjobb és legkörültekintőbb vezetés is, ha a csapatok lestrapált idegei nem bírnak el többé egy taktikai meglepetést sem? Győrből kimentette a sereget s íme most a nehézkes osztrák lovasság egy egész dandárját szétzilálja. Amerre haladt, fáradt, elgyötört hadával, mindenütt inkább hideg, vagy éppen ellenséges közöny fogadja a Dunántúl lakosságában, mint rokonérzés és részvét. „Meggyőződésem, – írta egy elbúsult pillanatában Kossuthnak, – hogy Magyarország lakosságának legnagyobb része meg sem érdemli, hogy csak egyetlen becsületes ember is feláldozza érette az életét." Íme, miként fest a valóságban Kossuth guerilla-harca! És vajjon az osztrák lovasságnak több mint kétszeres túlsúlya nem okozhat-e hasonló pánikot, amíg Buda környékét elérik? A pesti katonai szakértők tudni vélik, hogy Kollmann ezredes erődítésekkel zárta el a Vértes „járhatatlan" hegyszorosait: kiderült, hogy a Vértes katonai nézőpontból jelentéktelen hegység, egyáltalán nem akadály, szorosai nincsenek, az úgynevezett erődítések értéktelenek. Mihelyt erről meggyőződést szerez Görgey, nem az úgynevezett vértesi erődítéseket szállja meg, hanem a Győrből Pest felé vivő főutakat zárja el. December 29-én a magyar sereg az alábbi csoportosítást vette fel:

5. VÁZLAT

A helyzet dec. 29-én

Ez a csoportosítás ellentétben volt az elméleti téren jártasnak látszó, de a gyakorlati katonai dolgokban teljesen laikus Kossuth elgondolásával, aki a Vérteseknek annál a szerepnél fogva, amelyet az Árpádházi királyok idejében páncélos nehéz lovassággal szemben játszottak, csodálatos hadászati fontosságot tulajdonított és az Almás-Tata-Bánhida-Kecskéd-Ondód vonalában választható tartós ellenállás kifejtésére alkalmas védőállomásra gondolt, melynek déli szárnyát Moór tájékán Perczel hadtestének kellett volna tartania. Úgy vélte, hogy ez a Bakony és a Duna között húzódó állás, jobbszárnya előtt Komárommal, balszárnyán a Bakonnyal, az ellenséget a tavaszig feltartóztatja és ekép az ország fegyveres erejének megszervezéséhez szükséges időt biztosítja. A Kossuth által képzelt 40 kilométer széles front tartására a magyar hadak számbeli ereje nem futotta. Ama tévhitben, amelyet katonai tanácsadói – úgylátszik – egyáltalán nem siettek eloszlatni, oly katonai utasításokat küldött Görgeynek, amelyeknek szarkazmusa és avatatlansága kétségbeejtette a tábornokot. Az ily levelekről – mint írta, – az volt a véleménye, hogy méltatlanok azon álláshoz, melyet az elnök az országban és ő a hadseregnél elfoglalt. „Mirevaló általában az üres hosszas levelezés, mely nem vezet egyébhez kölcsönös animozitásnál? Azt hiszem, ha a magyar vezérkar főnöke (Vetter) két szót ír nekem, ez hasznosabb lesz száz ívre terjedő üres, gunyoros polemiánál, melylyel egyetlen részeg ulánust se lehet levágni a lováról." Kossuthot viszont az ejtette kétségbe, hogy a Vértesek úgynevezett hegyszorosai között se lehet megismételni a thermopylaei csodát. Hát ez a tábornok csak hátrálni tud és feleselni?

Kossuth katonai irodáját, elsősorban Vetter tábornokot mindenesetre komoly felelősség terheli, amiért elmulasztotta katonai szempontból felvilágosítani a szabadságharc vezető államférfiát, hogy [a] Görgeyt elárasztó sürgetések és utasítások kivihetetlenek s eként nem fékezte Kossuth hadműveleti dilettantizmusának kapkodó, következetlen és egymással ellentmondó ábrándjait. Az elnök és a tábornok viszonyának romlásában ezt a katonai környezetet kétségkívül tetemes rész illeti meg. Se villámhárítója nem lett Kossuth szakadatlan menyköveinek, se arra nem érzett bátorságot, hogy Görgey helyett vállalkozzon a Kossuth-féle leleményes, – de sajnos, – irreális ötletek végrehajtására a maga személyében. Ez a kis magyar Hofkriegsrat elmulasztotta idejében közbevetni magát, hogy a mélyülő szakadékot átívelje és Kossuthot leszerelje a valóságos helyzet megismertetése által. Ez a mulasztás az önvédelem politikai és katonai problémáinak személyi összetorlódásain túl azzal a következménnyel járt, hogy a két főember viszonyában – fájdalom – inkább egymásnak emberi gyarlóságai, semmint pozitív értékei léptek előtérbe. Bizonyára több mint egy szemernyi igazság foglaltatott abban, amit később Kossuth Görgeyről Klapkához írt levelében, hogy tudniillik Görgey nem ismeri a „népéletbeni azon fázisokat, melyek az operációk nevezetes elemét teszik".

Talán túlságosan is realisztikus volt Görgey s az osztrák tiszti nevelésnek nem egy terhes haszontalansága tapadt reá, ami oly idegeneknek és valószerűtleneknek látta mindazon erőket, amelyek a forradalomban kavarogtak új rendet és új formát kereső mozgásukban. Hiszen amit eddig a forradalom elementáris hatalmai nyújtottak, ez oly kevés volt és oly értéktelen a hadműveletekben, úgymint a guerilla, a politikai elemeknek túlsúlya, azok a siralmas légvárak, amelyeket a pesti szemek láttak a határkordonban, a győri sáncokban és most a Vértesek „bevehetetlen" szorosaiban és szurdokjaiban. Ennyi csalódás után többé aligha fog hinni ennek a mámorban zsibongó szemléletnek s bizonyára nem fog rosszul járni, ha a maga esze után jár, nem a pesti koponyák stratégiai agyrémei után. Kossuthnál, főleg a nehéz órákban, a szertelen munkával járó ingerültség és fáradalom elhomályosították az alkalmas és valóságos dolgok iránt való különben se túlságosan világos érzékét. A való élet jelenségei gyakran nyom nélkül vándoroltak át képzeletén és saját látomásaiban elragadtatott optimizmusa nem hitte el se a számok kétszerkettőjét Windischgraetz és Görgey szembenállásában, se azt a tényt, hogy az újoncokból álló magyar sereg még messze áll az osztrák hadi mechanizmusnak teljesítőképességétől, ha egyébként magasabb és nemesebb eszmék feszítik is a honvédatillákat, mint a császári fehérkabátosokat.

Vetter valóban alkalmas közeg lett volna, hogy a két delejpólus között áramközvetítő legyen és kiegyenlítő. Elméletileg is kitűnő képzettségű katona, aki aránylag magas rangot viselt már a régi hadseregben is s hierarchikus tekintélye még csak meggyarapodott a déli harctéren aratott sikereinek hírneve által. Ez a határozott, kiváló tábornok az egész nyár folyamán, mi-

kor az egész déli harctéren ingadozás és árulás uralkodott, energikus tevékenysége által nagy szolgálatot tett a magyar ügynek. Kezdetben ő volt az egyedüli, aki a Bánságban a szerbekre ismételten csapásokat mért és erejüket annyira megtörte, hogy a legközelebbi hónapban nagyobb vállalkozásokra képtelenek lettek. Szeptemberben Vetter működésében némi megszakítás állott be azért, mert melegen felkarolta a kormánynak a szerbek kibékítésére irányuló terveit, de ezáltal időt engedett nekik, hogy magukat összeszedjék. Vetter emellett bírta Kossuth bizalmát is, mint egyike ama kevés honvédvezéreknek, akik sohase avatkoztak a forradalom politikájába. Viszont Görgey is mindig reá gondolt elsősorban, valahányszor kérdésben forgott, ki tölthetné be az ő helyét a feldunai hadsereg parancsnoki posztján, hiszen senkise ismerte nálánál jobban Görgey mozdulatainak hadászatilag kifogásolhatatlan szükségszerűségeit. Vetter éppen természetének hajlékonysága miatt óvakodott a Görgey-Kossuth vitába elegyedni, illetőleg az ellentéteket letompítani. Ily módon tovább élesedtek és keseredtek a viták Görgey főhadiszállása és a kormány között.

Említettük, hogy Kossuth elgondolása szerint Perczel hadtestének kellett volna a védőállás legdélibb szárnyán kitartani. Feltűnő, hogy Kossuth Perczel hadtestét nem rendelte Görgey alá, aminek az lett a következménye, hogy a két magyar hadcsoport egymástól függetlenül intézkedett, holott minden körülmény az egységes vezetést kívánta volna. A hadműveletek egységét Kossuth levelezései s egymásnak küldött üzeneteit biztosították a két vezér között, a szolgálati viszony minden szorosabb szabályozása nélkül. December 29-én ért Perczel Moórra, a már Sárkánynál levő Horváth-féle hadoszlop fedezete alatt. Kossuthnak levelét, amely valami győzelmecskét sürgetett, éppen akkor kapta meg, amikor hadtestével a Vértes mögé volt visszavonulóban, hogy a beállott katonai helyzetnek megfelelően Görgey déli szárnyán, Moórtól délkeletre vegyen felállítást. Amíg Görgeyt Kossuth levelei, ha zavarták is, de nem térítették el a maga helyesnek felismert elhatározásaitól, Perczel sokkal könnyebben volt megkörnyékezhető és rábeszélhető, hogy valami győzelmecskével kedveskedjen Kossuthnak és az elszontyolodott pesti közvéleménynek. Arról, hogy ütközni akar, nem is tudósította vezértársát. Pedig, ha ez idejében megtörténik, akkor Görgey legdélibb dandárai (Zichy és Karger) támogathatták volna, esetleg Görgey lebeszélhette volna a megütközésről. Különben a vele szemben állt ellenséget sokkal gyengébbnek tartotta, mint ahogy az a valóságban volt. Azt hitte, hogy az osztrákokkal egymaga is végezni tud. Így aztán Moór előtt december 30-án a túlerőben levő osztrákokkal összecsapott és csatát veszített.

Ez a csatavesztés most már elodázhatatlanná és elháríthatatlanná tette a kormány menekülését a Tisza mögé, ha ugyan folytatni fogja még a szerencsétlen kalandot, Windischgraetz ármádiája ellen. De vajjon folytassa-e? A békés kibontakozás emberei, az ország legtekintélyesebb államférfiai sürgettek egy olyan lépést, amely Windischgraetz várható pesti benyomulásá-

nak s a teljes leigázásnak elejét veheti. Deák s az ókonzervatív konzulárisok, akiket a márciusi események félrelöktek, a régi szabadelvű párt embereivel szövetkezve, keresztülvitték, hogy békedelegációt menesztenek a császári alteregóhoz. Maga Kossuth se ellenezhette a pillanatnyi katonai helyzet mélypontján ezt a tervet. Az volt a felfogása, hogy ki kell meríteni minden lehetőséget. Csak hadd menjenek a derék labancok, még ha Windischgraetz tárgyalna is velük, úgyis az országgyűlési többségé az utolsó szó. Ha nem sikerül ez a kísérlet, akkor nyilvánvaló, hogy a nemzet előtt bizonyítva lesz az élet-halál védekezés elkerülhetetlensége.

Még ha letorkolni is akarná ezt a felgerjedt békehangulatot, akkor se tehetné. Mivel? Talán Görgeynek dühítő retirálásával, vagy Perczel Móric hetvenkedéseinek oly gyászos összeomlásával? A béke ám menjen Bicske felé, a háború, az önvédelem azonban vonuljon a Tisza mögé. Majd meglátjuk: kinek lesz igaza. Egyelőre az a tény, hogy szegény Perczel ütközött és legyőzetett. De vajjon ő-e a hibás? Hátha csak feláldozta magát azért, mert valaki őt is feláldozta? Ki az oka a moóri debaclenak? Lassankint sajátszerű gondolkodásbeli automatizmus kezd kifejlődni Kossuthban: a dolgok sikertelenségei felelősségének átcsoportosítása egy emberre, aki folyton hátrál és emellett revoltál. Lám mit ír Perczel maga, a póruljárt Mordskerl? „Elvárom Öntől, hogy mind tegnap reggelre hozzámküldött instantiái, mind Görgey, mind Ön előtt is ismeretes hibái, mind Görgey táborában már régóta létező demoralizált és hazafiatlanságbeli állapotok iránt a közönség nem fog továbbra misztifikációkban tartatni. Mindenesetre kijelentvén, hogy én Görgey parancsa alatt, ki majdnem szántszándékosan vezetett Pápától kezdve Moórig így, az ötszörös ellenség körmei közé, nem szolgálok."

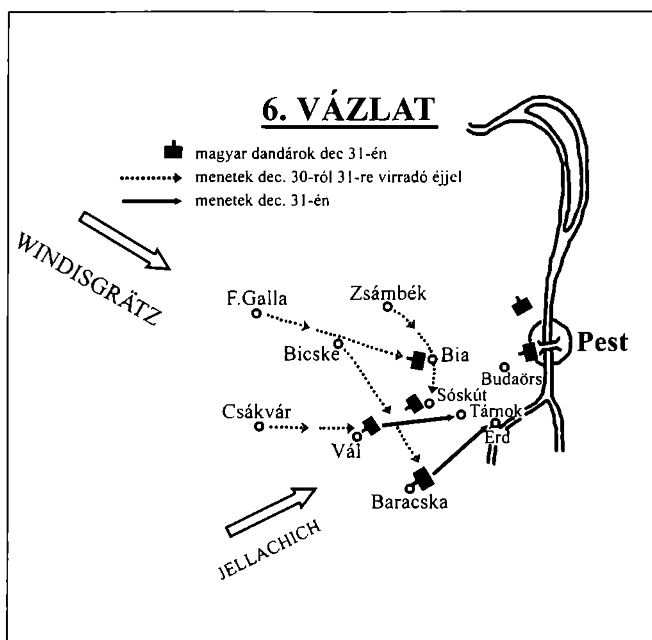
Ki hibás a Moórnál bekövetkezett vereségért? Vajjon Görgey volna, aki az ütközet keletkezésére semmi befolyást sem gyakorolt, sőt aki nem is tudta, hogy Perczel az ő arcvonala előtt csatát mer elfogadni? Ő csak bűnbak lehet, a bűnös azonban mindek felett Perczel, aki a felülről jött parancsnak engedelmeskedett, mikor a katonai helyzet alapján meg kellett volna tagadnia e parancs teljesítését, vagy legalább is Görgeyt értesíteni ütköző szándékáról. Hibás a pesti vezérkar is, amely nem a katonai, hanem a politikai helyzet alapján rendelte el a csatát, mikor annak sikeréhez az összes katonai előfeltételek hiányoztak. Nem történt más, mint az, hogy ez alkalommal is megismétlődött, ami a történelemben azelőtt és azóta is oly gyakran előfordul, ha a hadviselő fél politikai és katonai vezetése között a kellő összhang hiányos és töredékes. Kétségtelen, hogy a hadsereg, mint a politika eszköze, az utóbbi céljait tartozik szolgálni. De az is kétségtelen, hogy a politika a hadseregtől csak oly feladatok megoldását követelheti, amilyenekre ez képes. A céloknak és az eszközöknek egymással reális arányban kell lenniök. A moóri esetben ez nem volt meg. A politika a Lajta és a Buda között folyton döntő győzelmet akart, a hadsereg azonban legfeljebb csak döntő vereséggel szolgálhatott volna, ha a politikai szuggesztiókra hallgat.

Görgey december 30-án haderői csoportosításán némileg módosított, amikor egy-egy dandárt a jobbszárnyról Zsámbékra és Budaörsre vont hátra, a Karger-dandárt pedig Bicskéről Csákvárra tolta előre, hogy szükség esetén Perczelt segíthesse. E dandár helyére Felső-Galláról a Zichy-dandár Bicskére került. Maga a tábornok ezen a napon Bicske és Alsó-Galla között vezető út szemrevételezésére kilovagolt s csak estefelé tért vissza bicskei főhadiszállására, amikor Perczel hadtestének szétugrasztott részei ugyancsak Bicskére érkeztek. Ezektől tudta meg a moóri kudarcot és azt, hogy Perczel csapatainak más töredékeivel Székesfehérvárnak vett irányt. A moóri vereség következtében Görgey seregének baloldala fedetlenül maradt. Meg kell itt említenünk, hogy a balszárnyról, Csákvárról, Perczel segítségére siető, de a csata eldöntésének időpontjában még a Csákberényig jutott Karger-dandár az osztrák túlerővel, azaz Jellacsics hadtestével szemben harcot nem kockáztathatott. Ebben a helyzetben közelfekvő volt az a lehetőség, hogy a győztes osztrák csoport Pest felé az üldözést a legrövidebb úton folytatja, hogy Perczelt Görgey seregétől véglegesen elvágja s az utóbbit Budától észak felé elszorítja, miközben azt a Bicskén át előnyomuló osztrák fősereg a Buda-Esztergom és Duna vonal-alkotta háromszögbe zárja. Ennek a lehetőségnek elejét veendő, Görgey haderőinek zömét még a következő éj folyamán hátrafelé és déli irányban átcsoportosította, azzal a gondolattal, hogy e szárnyán támadásba megy át, mihelyt Perczelnek harcképes csapatai hozzá csatlakozhatnak. Így jutott az év utolsó napján egy-egy dandár Biára, Sóskútra, Válra és Baracskára. Egy dandár tartalék gyanánt Buda déli szélére, egy másik pedig Ó-Budára vonult.

Az a szép és gyors manőver, amit a sereg zömének itt leírt éjjeli átcsoportosítása mutatott, egyébként majdnem kárbaveszett, mert a kormány – a nagy zűr-zavarban – újból Görgey üstökébe nyúlt. A kormány ugyanis a Pesten jelenlevő magasabbrangú tisztek bevonásával december 30-án haditanácsot tartott. Ez azt határozta, hogy a sereg a vértesi állásokat tartsa s ha lehet támadásba menjen át, ha pedig visszavonul, – ami csak döntő csata után történhetik meg, – a Duna jobbpartján Eszéknek vegyen irányt, míg Pestre csak két dandár vonuljon be. Pesten ugyanis december 30-án este hat órakor még nem tudtak a moóri csapásról. Ellenkezőleg, arról vettek hírt, hogy Bem tábornok sikert arat Erdélyben.

Csak egy olajcsepp kellett, hogy Kossuth isteni optimizmusának kissé elrozsdásodott kerekei újból forogni kezdjenek. „Hirdesse ki ön ezt azonnal, napiparancsban seregénél, – írta Görgeynek, – azon hozzátétellel, hogy a haza megkívánja, miként az ön vezérlete alatti vitéz hadsereg szintily bátor elszántsággal töri meg az ellenséget s hasonló győzelmekkel örvendezteti meg az igazságtalanul megtámadott nemzetet." Milyen kevés kellett ennek a törhetetlen léleknek, hogy megint a régi derült kedéllyel nézzen szembe a végzet vasarcával. „Perczel tábornokot ma megtámadták – írta december 31-én Görgeynek – és serege teljesen felmorzsolódott. Tábornok úr intéz-

kedjék legsürgősebben, hogy csapatait a budai pozícióba visszavonja, ahol a Dunán való átkelést véghez kell vinni... A hadtest megmentése a rendtől függ, mellyel a visszavonulás végrehajtatik." Talán a Perczel veresége se oly helyrehozhatatlan, annyira megsemmisítő, különösen a Bem-féle győzelmi jelentések téli ragyogásának visszfényében. „Kegyed táborából visszajött kurírjaim azt mondják, – írja Kossuth ugyanezen a napon Görgeyhez – hogy Perczel csak két ágyút vesztett, a többit és infantériájának tetemes részét Karger vette fel, ki azonban elkésett... Én csak azt a célt mondom ki, melyet Ön tisztelt barátom szeme előtt tartand. 1. verje meg az ellenséget, ha lehet, csináljon a nemzetnek jó újesztendőt, 2. ha ez nem lehet, tartsa meg az országnak a sereget, arra hozva azt a megsemmisítést kikerülő biztonságba, amerre lehet. Eszéknek ha lehetséges, ha nem lehetséges, erősen tartva a pozíciókat Budára, úgy, hogy a hídon csapatonkint átvonulhasson." „Ne adjuk ám fel amúgy könnyedén a hazát!" Míg seregünk van, van hazánk! – hangzik fel újból a visszatérő motívum, ugyanaz, amely Görgey seregmentő visszavonulásának hadműveleteit is áthatotta.

A december 30-iki haditanácsi határozatot Görgey még Kossuth levelei előtt tette félre. A moóri vereség hatása alatt kényszerült átcsoportosítást a *6. számú vázlat* tünteti fel. A kormány december 31-én azt rendelte, hogy Görgey serege Buda előtt, Tétény-Budaörs-Budakeszi-Hidegkút vonalában

foglaljon állást. A seregnek tehát e parancs következtében a déli irányban imént végrehajtott átcsoportosításából újból észak felé kellett volna eltolódnia, még pedig erdőségekkel borított olyan áttekinthetetlen állásba, amely a védelemre semmi előnyt sem nyújtott és amelyből a támadásra való átmenet szinte kizártnak látszott. Görgey ezért csupán két legelölálló dandárát vonta vissza Tárnok-Érd vonalába s ezt a kormánynak azzal jelentette, hogy a haza megmentésére nem az a legjobb rendszabály, de teljesíti, mert tudja, hogy „ilyen rendkívüli percben csak egy lehet a parancsnok, a rendelkező". Katonai megfontolás alapján újból szembehelyezkedett a kormány parancsával. Kész volt arra, hogy Budától délnyugatra a Bia-Tárnok vonalában húzódó jó védőállásban a csatát elfogadja, de nem volt halandó arra, hogy a Budától közvetlenül nyugatra elterülő hegyes és erdős terepen seregét a biztos megveretésnek tegye ki. Az úgynevezett budai állásra (Tétény-Budaörs-Budakeszi-Hidegkút) meg kell jegyeznünk, hogy itt Windischgraetz támadását már csak azért sem tartóztathatta volna fel, mert az osztrák főparancsnok főerejével Bicskén át Budaörsre, egy hadtesttel Tétényre nyomult előre. A magyar sereg déli szárnyát tehát Budaörs-Tétény vonalában óriási túlerővel betörhette s egyúttal annak közepét és északi szárnyát az egyetlen megbízható visszavonulási útjától, t.i. a Lánchídtól elvághatta volna. A kormány parancsának teljesítése Görgey seregére katasztrófális következményekkel járhatott. Ezzel az utolsó kormányrendelkezéssel csordultig telt a bizalmatlanság kelyhe, pedig akkor még nem is tudta, hogy az illetékes pesti tényezők mintegy feladva az ország ügyének fegyveres erővel való megvédelmezését, békeküldöttséget menesztettek az osztrák vezérhez, viszont a seregtől azt várják, hogy a kibékülés meghiúsulása esetén a vázolt gyenge védőállásban döntő csatát vívjon Görgey, de úgy, hogy kímélje a fővárost és a hadsereget is megmentse.

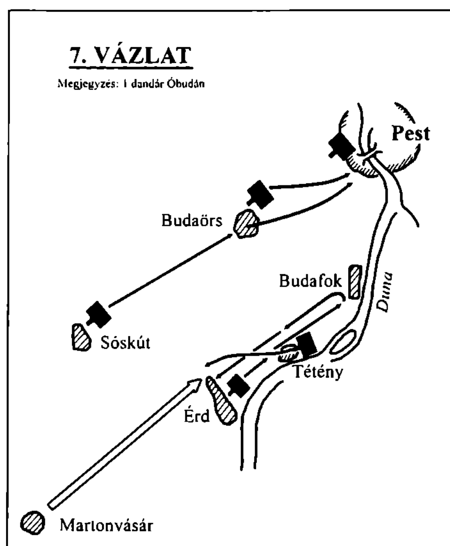
Az új év első napján a magyar fővezér dandárai állásának ellenőrzésére kikocsizott. Útközben Érd és Tétény között találkozott a Székesfejérvár felől érkező Perczellel, amint követte hátráló csapatait Pest felé. Görgey közölte vele, hogy hadtestének Bicske felé menekült gyalogsága a budai Vérmezőn várja parancsait. Mikor késő délután Budaörsön át főhadiszállására visszatért Budafokra, meglepetéssel értesült, hogy csak az imént ment át egy magyar békekövetség Windischgraetzhez. Egyúttal megkapta Kossuth levelét is, amelyből megtudta a kétségbeesett tanácstalanság e végső kísérletét, továbbá a Debrecenbe való költözködést, az országgyűlési határozatot s a parancsot a csapat számára, hogy Buda előtt döntő csatát vívjon, de úgy, hogy kímélje a fővárosokat és mentse meg hadseregét. Görgey a legkevésbé se ismerhette a pesti politika lelkiállapotát. Meg volt győződve róla, hogy a törvényhozást is éppoly mértékben áthatja a honmentés irtózatos nagyszerűségének öntudata, miként őt. Nem tudta, hogy a békedelegáció Kossuth részéről egy elkerülhetetlen politikai és lélektani engedmény volt azzal a – lehet mondani – nagy parlamenti többséggel szemben, amely éppoly tehetetlenül hányódott-vetődött a mérsékeltek és a harciasok között, mint

ahogy valamikor a Mocsár poshadozott a síkon a Hegypárt és a girondeisták között.

Lehet, hogy a hadseregben bizonyos erkölcsi rombolást idézett elő a róla-nélküle történt békelépés, ami nem jelenthetett kevesebbet, mint azt, hogy a Honvédelmi Bizottmány nem bízik többé benne, mint politikaformáló erőben. Az is felette valószínű, hogy a volt schwarz-gelb tiszteket felbőszítette Kossuth hegirája, mint ahogy Görgey maró gúnyja illette az elnök menekülését Debrecenbe, dörgedelmes parancsok hátrahagyása mellett. Aki ért a gúnyolódás nyílvesszőjének röpítgetéséhez, az valósággal kitombolhatta magát most Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány úgynevezett *peur pour la peau*-jának pellengérre állításában, különösen mikor eszükbe jutott a kormánynak ismételt fogadkozása, – hogy kész Buda romjai alá temetkezni. Talán még a tábornok is megfeledkezett róla, hogy ő volt az első, aki még november első felében adta Kossuthnak a debreceni átköltözködés ötletét, éppen honvédelmi érdekből. Az ember rendszerint saját gyöngeségeivel szemben tud nagylelkű lenni, másoknak gyakran hasznos megalkuvásai, vagy úgynevezett megtántorodásai iránt viszont annál könnyebben ülteti magát a szigorú bírói emelvényre. Elvégre tény volt az, hogy ez a hadsereg, legalább még most, nem abszolút megbízhatóságú harci eszköz. Ha pedig folytatni akarják a háborút, akkor nem szolgáltathatják ki magukat Pesten Windischgraetz valószínű győzelme következményeinek. Görgey és tisztjei kétségkívül nem tudhatták még akkor, hogy a békeküldöttség eszméje nem azoktól a tényezőktől származik, akik az önvédelem élén jártak. De ha a civilek politikájába nem is akartak beleszólni, bár tudni kell, hogy minden volt császári tiszt az egzisztenciájával labdázott, annál ingerültebben bírálták a polgári stratégiának elképesztő ellentmondásait. Döntő csatát vívni a hadsereg és a város megkímélésével, ez majdnem annyi, mint mikor valakitől azt kívánják, hogy ússza át a Dunát anélkül, hogy a bőre vizes legyen. Görgeynek a sereg magatartását szabályozó e háromszoros parancsról csak az lehetett a véleménye, hogy bármelyiknek teljesítése kizárja a másik kettő végrehajtásának lehetőségét. Már az első parancs, a döntő csata, ellentétben állt a kormány magatartásával. Ez ugyanis a látszat szerint békét kért, mert a fegyveres ellenállás sikerében többé nem bízott. Miért akarta mégis feláldozni a hadsereget, ha ő maga elmenekült? Ez a csata túlerővel szemben, a sereg hátában a Dunával, amelyen át csupán egy híd és befejezetlen állapotánál fogva az is csekély teherbíró képességgel bírt, a legkockázatosabb vállalkozások közé tartozott, mert a visszavonulást a legnehezebb katonai műveletek sorába emelte, még akkor is, ha a hadsereg a zavartalan visszavonulás érdekében a Gellérthegytől délre elterülő terepen foglal állást. A sereg követelt megmentése – a második parancs – viszont kizárta a komoly, döntő csata megvívását. A harmadik parancs, a fővárosok kímélése meg éppen a rögtöni meghátrálást tette szükségessé, nehogy az egyébként Buda uccáin, vagy a Lánchíd előtt elkerülhetetlen utóvédharcok a várost csatatérré változtassák át.

Ha ekkora hebehurgyaság telik ki a katonai dolgokban a pesti kormánytól – így füstölögtek magukban a katonatisztek – mi a biztosítéka annak, hogy a politikát nagyobb bölcsességgel intézik. Nem ütött-e órája az eb ura fakónak, annak, hogy felmondják az engedelmességet az egész ügyvéd-uralomnak, amely ennyire a bakacsinba vonta a tisztikar becsületét és létét? E megfontolások közben január 2-án, Görgey korán reggel Pestre ment, hogy Kossuthnál kieszközölje a parancsok módosítását.

A tábornok már nem találta Kossuthot Pesten. Erre a kormány képviselőjéhez, a hadügyminiszter helyetteséhez, Vetter tábornokhoz fordult, elő-adva aggályait s egyben felajánlta neki a sereg parancsnokságát. Vetter természetesen kitért e vállalkozás elől, ellenben nyomban haditanácsot hívott össze, amely döntő fontosságú határozatokat hozott s elvileg megalapozta a legközelebbi hadműveleteket. Nevezetesen: a döntő csata elmarad, Görgey serege azonnal Vácnak fordul, hogy innen Simunics hadosztálya ellen a Vág mentén önálló hadműveleteket kezdjen és szükség esetén Komáromba vonuljon vissza, vagy a Tisza felé. A haditanács azt vélte, hogy Görgey hadának a Vág felé való kiküldetésével eltéríti az osztrák fővezért a Tisza felé szándékolt előnyomulástól. Utóbbi irányt Perczelnek kellett fedeznie, kinek hadtestét a haditanács határozata alapján Görgey egy zászlóaljjal, tizenkét huszárszázaddal és egy üteggel erősítette meg. Végül a haditanács kimondta azt is, hogy a szerbek ellen a Délvidéken folyt háborút defenzívára kell mérsékelni, s az itt alkalmazott magyar csapatoknak a Tisza mögé kell felvonulniok, hogy azokból, Perczel hadtestéből s a Schlick ellen működő északi magyar hadtestből fősereg alakulhasson.

Görgey parancsa szerint az Érden éjjelezett Karger-dandár előőrseit csak akkor vonhatta be, amikor a Tétényen tartózkodó Zichy-dandár Érd felé előnyomul s itt átveszi az utóvéd szerepét. A Karger-dandár azonban az előőrsöket hamarabb bevonta s Tétényen át Budafok felé indult. Így esett, hogy a Zichy-dandár előcsapatait a Martonvásárról felnyomuló Jellacsics-hadtest éldandárának nehéz lovassága Érd és Tétény között meglepte és visszaszorította. Erre a Zichy-dandár lovassága a túlerőben levő osztrákok ellen vitéz rohamot intézett, azokat súlyos veszteséggel visszadobta s így időt adott a dandár gyalogságának, hogy felfejlődjék a harchoz. Görgey Budafokon értesült az eseményekről, mire az éppen ideért Karger-dandárt előrevezette, hogy ezzel és a Zichy-félével együtt elfogadja Érd előtt a harcot és támadással biztosítsa hadereje zömének zavartalan hátrálását Buda felé. A támadást tüzérséggel készítette elő. A magyar ágyúk ezen a napon, mint az osztrák hivatalos jelentés megállapította, „rendkívül pontosan lőttek". A támadás végrehajtására mégse került a sor, mert Görgey Vettertől utasítást kapott, hogy a harcot ne kockáztassa, mert az ellenség Érd alatt átkelt a befagyott Dunán s annak keleti partján Pest felé vonul. Görgey erre a harcot félbeszakította és csapatait „jó rendben" (osztrák jelentés szerint) Budafokon át Pestre irányította. Ezután Budaörsre lovagolt, hogy a Sóskútról iderendelt Görgey Kornél-féle dandárt ugyancsak a fővárosba vezesse, ahová január 4-én hajnalban be is vonult. Az osztrákok egyébként a két magyar dandár elszánt magatartásának láttára minden üldözéstől elállottak.

A fiatal tábornok az Angol királynő-ben ütötte fel főhadiszállását. Ha a legfelsőbb haditanács fedezte is eddigi műveleteit s erkölcsi alapot teremtett az újakra: az apostolok elszéledésének nem bírt gátat vetni. A hadsereg válsága Pesten elérte a kulminációs pontot. Le kellett vedlenie magáról azokat a hazafiakat, akiknek a magyar ügyben vetett bizalma csak a Dunáig tartott. El kellett bocsátania a se hús – se hal főtiszteket, az egzisztenciájuk lélekvesztőjén lebegő parancsgépeket, a langymeleg magyarokat, akinek maradék heve a minus 20 foknál végképpen elfagyott, a begyulladtakat és a sápkórosokat, a törtetőket, akik azt hitték, hogy megsüthetik a maguk pecsenyéjét a forradalmi tüzek rostélyain. De távoztak a tisztikarból olyanok is, akikért őszintén fájt a tábornok szive s akik megérdemelték volna azt, amit Quintilianus írt a fiatal Caeliusról: dignus vir, cui mens et vita melior contigisset. Más vezér, olyan, akinek helyén a szive a legvakmerőbb rohamok élén is, most talán összeroppan, mikor a derék bajtársak egész serege ad ilyen riasztó és bomlasztó példát a legénységnek, köztük olyanok, akiknek katonavérüket csak az imént pezsdítette föl a piros-fehér-zöld lobogó a tétényi utóvédharcban. Ő azonban látszólag fagyos egykedvűséggel bocsátotta el tegnapi bajtársait és barátait, sőt útravalóul azt a tanácsot adta nekik, hogy óvakodjanak propagandájukkal továbbfertőzni az elcsigázott hadat, ha nem akarnak Görgey Arturban még egyszer találkozni Zichy Ödön gróf bírájával. De ezek az események, a békeküldöttség, a debreceni menekülés, a

döntő csatára szólító parancs a hadsereg kímélése mellett, a tisztikarban szűnni nem akaró politikai erjedés még az ő kemény fejének is szörnyű leckék. Augusztusban és szeptemberben majdnem egzaltált hazafi, Madarászék reménysége, a forradalom kardja. A lehiggadás, hogy azt ne mondjuk, a kijózanodás a természetére leüllepedő forradalmi mámorból, hétről-hétre rohamosan fejlődött. Nem a magyar érzése rendült meg, hanem eddigi politikai orientációja. Nemcsak a kormánynak látszólagos tétovázásai és következetlenségei döbbentették egy más politikai irány öntudatára, de egyéb, az ő elméjét töprengésre késztető jelenségek is.

Mit gondolhatott magában, amikor meghallotta, hogy serege vonalán most hatoltak át azok a kocsik, amelyek a legkiválóbb és legjellemesebb hazafiakat vitték Windischgraetz főhadiszállására, hogy békét kérjenek. Hát ennyire veszettnek hitték a magyar ügyet olyan elmék is, mint Batthyány, Deák, Lonovics érsek? Mi maradhat meg akkor a hitnek és a bizodalomnak hegyeket mozgató hatalmából a közkatona és az egyszerű polgár szivében? És nem kellett-e öntudatába szöknie annak a kérdésnek, hogy micsoda erkölcsi vagy politikai hatalom lehet az uralkodó család, amikor még annyi törvénytelenség után is annyi és akkora megtántorodásokat tud okozni a magyar hadsereg tisztikarában. Hát a forradalmakban is akkora ereje volna a legitimitásnak? És megengedheti-e ez az új nemzeti haderő magának azt a luxust, hogy elhalványítsa magáról a legitimitás színeit, hogy tovább is a bomlasztó csirák martaléka legyen, azon a jogcímen, hogy Magyarországon a republikánus üzelmek céljaira akarják felhasználni.

Az embert nem az évek teszik bölcsebbé, hanem a tapasztalatok. Görgey Artur vöröszsinóros atillája alatt kétségkívül nem hozta valami sebesebb dobogásba szivét az uralkodóházhoz való hűség érzése. De most a politikában s a hadseregben egy tekintélyét vesztett szükségkormánnyal szemben egyszerre felmagasodni látta a császári tekintélyt, a hagyomány erejét és a legitimizmus gondolatát még ama romlott, ama nemzetellenes állapotában is, amely a létező törvényes alapok felforgatását tűzte ki céljául. Nincs-e igaza Napóleonnak, amikor azt mondotta, hogy a legitimizmus tízszer akkora bűnöket és ostobaságokat engedhet meg magának, mint a csupán tényeken érvényesülő hatalom. Bármi lehet is személyes véleménye ezekről a kérdésekről, gyakorlati hatásuk jeleivel lépten-nyomon találkoznia kellett. Valamikor Lafayette lebeghetett így a királyság és a törvényhozó testület baloldala között.

Ezekből a megfontolásokból született a váci kiáltvány gondolata. Lényege: 1. a feldunai hadtest hű marad esküjéhez és az V. Ferdinánd király által szentesített törvényekhez, s ennek védelmében szembeszáll minden külső és belső ellenséggel, tehát a köztársasági törekvésekkel is; 2. a hadtest csak azon parancsoknak engedelmeskedik, amelyek a felelős magyar királyi hadügyminisztertől vagy annak helyettesétől származnak; 3. az ellenséggel folytatott bármely egyezkedést csak akkor ismeri el, ha az biztosítja Ma-

gyarország alkotmányát és a hadtest katonai becsületét. Pártütés, majdnem árulás – hördültek fel erre Debrecenben és a házában, akik előtt félig-meddig ugyanis gyanússá vált visszavonulásaival és engedetlenségeivel. Impolitikus volt – mondták Klapkával némelyek, kinek Görgey 1849 februárjában ugyanazt a felvilágosítást adta, mint amely magyarázat áll a „Mein Leben und Wirken"-ben. E nyilatkozat bizonyos tekintetben új politikai tényezővé avatta Görgeyt Windischgraetz és Kossuth, Olmütz és Debrecen között. Klasszikus államférfiúi cselekedet, mondják Görgey apologétái. A valóság azonban az, hogy inkább egy kényszerparancsolta pronunciamento, egy sajátságos önsegély a zűrzavarban, egy kompromisszum a Honvédelmi Bizottmány és a hadsereg elvi alapjai között. Ahogy dunántúli visszavonulásával stratégiailag, váci kiáltványával most politikailag mentette meg hadseregét. A váci kiáltvány a pesti élmények és tanulságok méhében született, s merő véletlen, hogy éppen a püspökvárosból keltezték.

A fővárosba való érkezéssel végződött Görgey hadvezérségének első időszaka. Ezt az időszakot hat hétig tartó határbiztosítás és kétheti visszavonulás tölti be, s amely idő alatt Görgey szervezőképességének és kiváló katonai érzékének nem egy jelét adta. A kormánytól parancsolt határmenti felállítás következtében az egységes harci alkalmazás lehetőségétől megfosztott hadsereg nem oszlott szét az ellenség közeledésére, ami pedig a schwechati tapasztalatok után nem tartozott a valószínűtlenségek közé, hanem kisebb rendetlenségek és súrlódások között általában végrehajtotta a megparancsolt mozdulatokat. Az utóvéd vezérletének átvétele Magyaróvárnál, a fiatal tábornoktól elrendelt huszárroham sikere, majd a győri védőállásnak bámulatos ösztönnel megérzett s éppen az utolsó percben végrehajtott kiürítése, azután a sereg merész éjjeli átcsoportosítása dél felé a Vértesek feladása után, végül a tétényi mozzanat, mindmegannyi bizonysága annak, hogy Kossuth a lehető legjobbat választotta, amikor a fiatal magyar sereg élére Görgey Arturt állította. Többszöri, kényszerű engedetlensége a visszavonulás időszaka alatt a feldunai sereget a biztos végpusztulástól mentette meg. A tisztikarban az egész hadművelet alatt bomladozó tünetek nagymértékben bénították a hadsereg mozdulatait. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a körülmények mostohasága dacára katonai szempontból Görgey dunántúli hadjáratával az elérhető eredmény maximumát erőszakolta ki.

VI.

Regényes hadjárat a Felvidéken – A váci kiáltvány hatása Budán és Debrecenben – „A wallensteini hadsereg" – Szélakna és Hodrusbánya – Rákóczi alagútja – Görgey a „tót impériumban" – A honvédbálok – Hogyan lesz üldöző az üldözöttből? – Politikai tűnődések – Branyiszkó – Stratégiai egyesülés Klapkával

Bármilyen természetes következménye volt is a kölcsönös erőviszonyoknak a fővárosok feladása, a magyar közvélemény mégis elbátortalanodott s éppenséggel nem értékelte e nyomott hangulatában Görgey vezéri teljesítményét. Mindenki csak arra gondolt, hogy Pest és Buda feladása kardcsapás nélkül nem lehet más, mint a katonai rátermettségnek hiánya, sőt esetleg szándékos hadvezéri mulasztás eredménye. Január 5-én virradóra hagyta el Görgey utóvédével a fővárosokat, az új hold derengő fényénél. A lakosság csaknem egy napon látta a visszavonuló honvédeket és a nyomukba érkező osztrákokat. Összehasonlításokat tehetett a fegyelmezett osztrák csapatok s az imént eltávozott, elcsigázott, lerongyolódott honvédsereg között, amelynek Pesten visszamaradt tisztjei és százakra rugó szökevényei nem valami jó bizonyítványt szolgáltattak a magyar sereg fegyelméről és megbízhatóságáról. „Ki csak kimegyünk innen – mondta a tábornok öccsének, mikor a külső Váci út irányában elkocogtak lovaikkal –, de mikor jövünk megint Pestre: azt csak a jó Isten tudja!" A csőcselék még gúnynévvel is illette az előtte érthetetlen örökös hátrálásokért. Nem sejtette, hogy a diadalmas osztrák vezér, akit Európaszerte mint a forradalom sárkányának Szent György lovagját üdvözölték, s akit a fiatal Montalembert gróf a konzervatív világrend megmentőjeként köszöntött, felette vegyes érzelmekkel ütötte fel főhadiszállását a magyar fővárosban. Windischgraetznek „sok várakozása és óhaja" nem teljesült, amikor Pestre ért. Nem teljesült az ország sorsát „eldöntő csatának" megvívása, aminek sikerét az osztrák hadvezetőség egészen biztosra vehette.

A Pesten lemaradtak közt volt Csányi László is, a teljhatalmú kormánybiztos, aki a polgári kiürítést szervezte s aki Kossuth parancsára Erdélybe távozott, Bem oldalára, hogy ott a szerencsésen hadakozó lengyel generális mellett képviselje a kormány érdekeit és szempontjait, amire annál nagyobb szükség volt, mert külföldi létére még kevésbé ismerte az ország politikai, társadalmi és nemzetiségi viszonyait, mint Görgey. Csányi betölthetetlen űrt hagyott maga után a feldunai hadtestben. Görgey mentorát, atyai barátját és legfőbb politikai tanácsadóját vesztette el Csányiban, aki Kossuthnál élvezett befolyásával és tekintélyével a lehetőségig csökkentette a súrlódó felületeket a szabadságharc két vezetőférfia között. Január 19-ig, ameddig

Luzsénszky Pál báró és Ragály Nándor megérkeztek Debrecenből, a kormánynak nem volt bizalmi embere és képviselője Görgey viszontagságos felvidéki útja alatt. Úgyszólván magára volt utalva a legnehezebb döntések mérlegelésénél is, amikor pedig tekintettel kellett lenni a kormány politikai kívánságaira is, s így mintegy a maga szakállára viselt önálló hadjáratot, elszakadva Debrecentől, a hadműveleti alapoktól, az ország színmagyar vidékétől. Egy előnye mindenesetre volt ennek a helyzetnek: az, hogy nem érezte többé állandóan testébe fúródni a politika hegyes ösztökéjét. Mostantól fogva a tiszai hadtestekkel való egyesülés időpontjáig, vagyis a kormánnyal való viszonyának rendezéséig, mint Mohamed koporsója lebeg az ég és föld, Kossuth és Windischgraetz között, a regényes képzeleteket felgyújtó stratégiai röppályáinak zegzugaiban. Egy hónapig mint egy forradalmi condottiere bolyong végig a völgyeken és a bérceken egy hadsereggel, amelynek legfőbb politikai és katonai törvényhozója is, amely oly vékony pókhálószállal lóg a legitimizmuson és talán még vékonyabbal a forradalmon, amit néha megerősítenek ugyan Kossuthnak hozzáírt rendeleti ibi-ubi s amely hadsereget most csak az ő démoni akarata tart össze, nagy célok érdekében – gondolja Görgey, ki tudja micsoda érdekek eszköze gyanánt, – vélekednek Debrecenben. Egyénisége körül most kezd kiképződni a rejtélyesség varázsa és mithológiája. Előttünk áll a Sphinx, titkaiba süppedve a forradalmi közvélemény futóhomokján.

Mint említettük, január 5-iki keltezéssel adta ki két részben váci nyilatkozását, a bajbajutott embernek ezt a kétségbeesett önsegélyét. Miként fogták fel ennek a kiáltványnak tartalmát Windischgraetz főhadiszállásán és miként Debrecenben? Windischgraetz törzskara nagyon megzavarodott Görgey váci diverziójától, még inkább arra a sejtelemre, hogy a magyar csapatok másik részét mintha elnyelte volna a föld a Duna és Tisza között. Az osztrák vezérkar mintha attól tartott volna, hogy az Alföld végtelen síkján a forradalmi vezérek felújítják az ősi szittya-hadviselés hagyományait, hogy kitérnek a nagyobb összecsapások elől, ellenben nagyobb és ügyesebb lovasságuk túlnyomóságát érvényesítik az osztrák sereg ellen, rajtaütésekben, portyázásokban, a hadműveleti szférák állandó veszélyeztetésével, a hadtápvonal megzavarásával, stb. Maga a „Winterfeldzug" panaszkodik a gyatra és hiányos osztrák kémszervezetre, aminek az oka az volt, hogy még drága pénzen se tudtak a magyar lakosságtól tudósításokat szerezni a magyar seregek iránya és állapota felől. Ha a herceg azt hitte, hogy mennykőcsapásszerűen véget vet az egész mozgalomnak, akkor néhány nap múlva rá kellett eszmélnie, hogy egyelőre távol áll a forradalom gyökeres megfékezésének lehetőségétől. Éppen ezért nagyon felhangolta, mikor kezébe került Görgey váci nyilatkozatának egy példánya. Azt az utasítást adta alparancsnokainak (Jablonowszky herceg és Schlick gróf tábornokoknak), hogy próbálják megkörnyékezni Görgeyt és tárgyalásokba lépni vele. „Görgey az ellenség vezére rövid idő előtt – írta január 29-én budai főhadiszállásáról – nyilat-

kozatot adott ki, amelyből kitűnik, hogy a magyar ultra forradalmi párttól, különösen az országos Honvédelmi Bizottmánytól egészen elvált. Minthogy nyilatkozatában több olyan hely foglaltatik, melyekből Görgeynek derék jelleméről lehet következtetni és ezzel a lehetőséget megengedi, hogy ő, mihelyt politikai nézeteinek téves voltáról felvilágosítanák, kötelességéhez visszatérne, ebből a célból a másodlatban idezárt felszólítás fogalmaztatott és más úton neki megküldetett. Abban a feltevésben, hogy ezt az írást kézhez kapta és ha ama információ helyes, hogy hadtestének helyzete annyira elszigetelt és erkölcsi magatartása annyira nyomott, Görgeyt jelenleg talán, ha erre formák betartásával felszólítják, arra bírhatnák, hogy a fegyvert letegye... Ön neki egy az osztrák monarchián kívül választandó országba való szabad elmenetelt megígérheti."

A Görgey megingására utaló e gondolatok hátterében sejthetjük Windischgraetz konzervatív magyar tanácsadóinak, Szécsen Antal grófnak és talán Szögyény Lászlónak intencióit, akik most egyszerre mintha a maguk emberére ismertek volna a lórévi haditörvényszék elnökében, nemrég még a terror katonájában. Pedig Görgey még távolabb állott tőlük, mint a debreceni verestollasoktól. A flamingók a nagy futás után egy időre biztonságban érezték magukat s nagyon felfuvalkodtak Bem győzelmeitől. Mikor a váci kiáltvány szele ideért, rögtön eltemették régi bálványukat, a „demokrata katonát", aki annyira meghazudtolta összes balgatag reményeiket. Maga Kossuth aképpen magyarázta meg a debreceni országgyűlés jobbszárnyának a váci nyilatkozatra tett kérdéseit, hogy a haadsereg neheztel a háta mögött történt békelépés miatt, (ez szólt a békepártnak); hogy részt igényel magának az ország politikai ügyeinek intézéséből (ez szólt Madarászéknak, s mindazoknak, akiket valami idétlen félelem riasztott a katonai diktatúrától); hogy megtagadja a tiszteletet a kormány és az országgyűlés iránt (ez szól kivétel nélkül minden debreceni illetékes tényezőnek). Mind Windischgraetz főhadiszállása, mind a debreceni kormány előtt elhomályosodni látszott a váci nyilatkozatnak úgynevezett politikai tartalma, amely a negyvennyolcas alkotmányhoz való ragaszkodás gondolatát akarta kifejezésre juttatni, s talán legkevésbé látszottak felfogni azokat a célzatokat, amelyeknek konkrét haszna a hadsereg lassú szétmállásának megakadályozásában mutatkozott. A debrecenieknek a Görgey személyében végképp megrendült bizalma nem volt többé helyreállítható, csak ideig-óráig, a körülmények vaskényszere alatt. A feldunai hadtest vezére mindenesetre jóidőre eljátszotta azt az esélyt, hogy a Tisza mögött tervezett hadsereg-koncentráció után, mint a kormány pártfogoltja, pályázhasson a fővezéri botra. Ha Bem annyira bevált – így gondolkodtak magukban a debreceni körök – s ha Európaszerte mindenütt oly fényes szerepet játszottak a lengyel katonai emigránsok, akkor legcélszerűbb lesz a magyar kormánynak is olyan vezér után nézni, akit a kezében tarthat, akinek politikai becsvágyai nincsenek, s akinek személyéből nem sötétlik a katonai diktatúra lehetősége. Dembinszki szegődtetésének gondolata Görgey váci kiáltványának hatásaiban fogamzott meg.

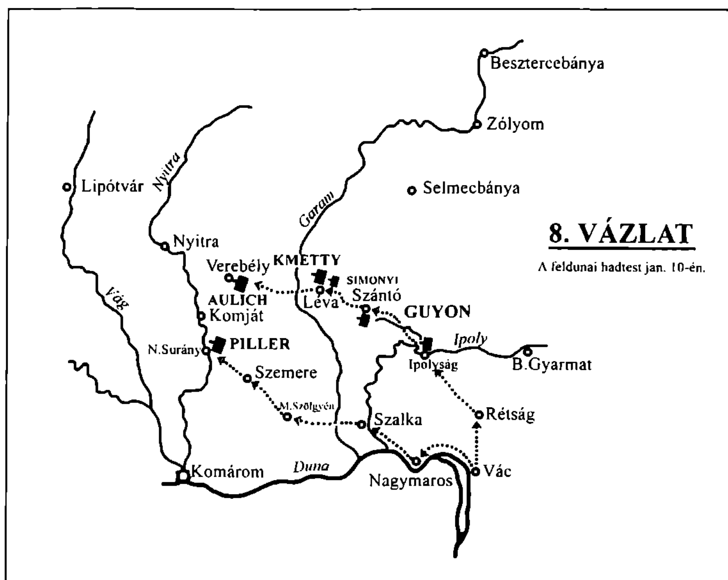
Windischgraetz csak január 6-án tudta meg, hogy Görgey hadtestje zömével Vácra vonult. Ez az irány ugyan aggályosnak látszott előtte, de reményt merített abból az általános nézetből, hogy a teljesen demoralizált és a végsőkig lezüllött magyar csapatoknak a csikorgó hidegben végrehajtott visszavonulás alatt még akkor is szét kell bomlaniok, ha nem üldöztetnének. Ez a reménység azonban az üldözés dacára se vált valóra. Vácon az eddigi önálló dandárokat Görgey négy hadosztály kötelékébe vonta össze. Itt meg kell jegyeznünk, hogy egy magyar hadosztály körülbelül egyenlő erejű volt egy osztrák dandárral. Aulich vezérlete alatt alakult meg a jobbszárnyi hadosztály, Kmetty parancsnokolt a középhadosztályon, Piller lett a vezére a balszárnyi hadosztálynak, míg a tartalékhadosztályt Guyon kapta. Önálló dandár maradt a Simonyi-hadoszlop. A hadtest összes ereje tizenöt zászlóalját, huszonhárom lovasszázadot és hetvenkét ágyút tett ki. A zászlóaljak között volt négy sorhadbeli, a többi honvéd. A huszárok egy század kivételével mind sorhadbeliek, az ütegek egy háromfontos kivételével mind hatfontosak voltak.

Január 6-án a feldunai hadtest helyzete ez volt: hátában egy napi járásnyira állt Windischgraetz többszörös túlereje, amelyről a magyar tábornok joggal feltételezhette, hogy nem fog késlekedni az üldözéssel; valóban január 7-én Windischgraetz Wrbna hadtestét (tíz zászlóalj, tíz lovasszázad és negyvennyolc ágyú) Görgey után is küldte; a megparancsolt előnyomulási irányban a Vág vonalán és részben Lipótvár előtt állott Simunics hadosztálya, amely hét zászlóaljra, négy lovasszázadra és tizennyolc ágyúra rúgó erejének legnagyobb részét Görgey ellen fordíthatta; Komárom előtt a Duna mindkét partján hat zászlóalj, nyolc lovasszázadnyi és huszonnégy lövegnyi osztrák haderő foglalt állást, melynek részei szintén Görgey ellen fordulhattak, minthogy Komárom megbízható körülzárolását a védősereg csekély létszámánál fogva kevesebb haderő is elvégezhette; nagyobb távolságban, Bécsben volt Welden tartalékserege, amely egymagában is erősebb volt a feldunai hadtestnél; végül észak felől a bányavárosok felé december végén kezdte meg előnyomulását az osztrák Götz-dandár, amely január elején a Beniczky-féle különítményt megverte s ekként Görgey hadtestére komoly veszélyt jelentett. Ha tehát számításba vesszük azokat az osztrák haderőket, amelyek Görgey hadtestének hadműveleti területe felé elölről, hátulról és oldalról már részben irányt kaptak, részben könnyen irányíthatók voltak, nyilvánvalónak látszott, hogy a feldunai hadtestet rövid időn belül túlerőben levő osztrák csapatok foghatják körül.

Ilyen stratégiai helyzetben Görgey hadteste a szándékolt hadászati főcélt, az osztráknak eltérítését a Tisza felé való előnyomulástól, elérhette ugyan, de sokkal valószínűbb volt, hogy csapatai megsemmisülnek. Az utánszállítási vonalaktól megfosztott magyar hadtest hiányosabb anyagi felszerelésénél és nem éppen kielégítő fokon álló fegyelmi állapotánál fogva nem jelentett akkora harci erőt, amekkorát számerejének arányai után gondolni lehetne. Ez a körülmény minden ütközetet kockázatos vállalattá tett. Bizo-

nyos, hogy minden ingadozás a magyar hadtest vezetésében katasztrófát idézhetett elő, különösen akkor, ha az osztrák vezetés is a helyzet magaslatán áll. A magyar sereg valóban az üldözött vad állapotában érezhette magát. A feldunai hadtest Lipótvár fölmentése céljából a haditerv értelmében nekivágott a Rétság-Ipolyság-Léván átvezető iránynak, ezt a mozdulatot viszont a Komárom előtt álló osztrákokkal szemben a Piller-hadosztálynak kellett fedeznie, hátvédül félnap menetnyire a Guyon-hadosztály marsolt a főhadoszlop után. E terv végrehajtásában az Aulich-hadosztály mint elővéd és a Piller-hadosztály, mint baloszlop, megkezdték az előnyomulást Vácról január 6-án és 7-én. A tábornok az új hadművelet megkezdéséről jelentést tett a kormánynak, Ordódyt, Lipótvár védőjét futár útján utasította, hogy feltétlenül tartson ki, Mészáros hadügyminisztert pedig, aki a duklai horpadáson át az országba tört Schlick-féle osztrák hadtest ellen a Hernád völgyében működött, értesítette az új hadműveleti irányról.

A Mészárossal való összeköttetés céljából január 8-án egy osztagot küldött ki, melynek Rétságon, Balassagyarmaton és Losoncon át a Hernád felé kellett vonulnia. Egyébként kis menetteljesítményeket írt elő csapatai számára. Ezt nemcsak katonáinak hiányos ruházata, a rendkívüli rossz időjárás, a lehetetlen utak, a lovak elcsigázott állapota indokolták, hanem az a törekvés, hogy hadtestje az ellenség elé minden nehézség ellenére is harcképes és fegyelmezett állapotban érjen. A fegyelemmel még mindig bajok voltak, úgyhogy a maradozók ellen szigorú rendszabályt, hatvan botütést léptetett életbe.

Aulich elővéd-hadosztálya január 10-én Verebélynél a Lipótvárt ostromló Simunics hadosztálynak Nyitra felől előrevonult különítményére bukkant. Ez a magyarok elől hamarosan meghátrált. Az utóvéd viszont már január 11-én a Pest felől üldöző osztrákokkal került érintkezésbe. A Windischgraetztől január 7-én kiküldött Wrbna-hadtest elővéde január 8-án hajnalban ért Vácra, ahonnan a magyar csapatok Görgey intézkedései következtében már előző napon kivonultak. Az osztrákok csupán néhány maradozóval találkoztak, akiket részint fogságba ejtettek, részint pedig idejében még csapataik után iramodtak. Wrbna erre „több szavahihető egyén egybehangzó állítása alapján" Windischgraetznek a magyar csapatok siralmas felszerelési és fegyelmi állapotát jelentette azzal, hogy a magyarokat már nem is érheti utól s ezért beszüntette az üldözést. A herceg azonban, aki olcsó sikert remélt, az üldözés folytatását követelte s ennek végrehajtását Csorich altábornagyra bízta, két megerősített dandárral, aki – mint említettük – január 11-én Ipolyságnál utol is érte a magyar utóvédet, mert Görgey ezen a napon csapatai kimerültsége miatt kénytelen volt pihenőt tartani és csupán a Piller-hadosztályt rendelte Komjátra előre. A magyar utóvéd (Guyon) rövid csatározás után Szántóra vonult vissza s ezzel feladta azt az utat, amely Ipolyság és Szántó között Selmecbánya felé ágazik el. Ha tehát Csorich csapatai ezen az úton észak felé kanyarodnak, nyilvánvaló, hogy a bányavárosokat hamarabb elérik a magyaroknál. Ezen a napon az osztrák főparancsnok még Simunicsnak is külön utasításba adta, hogy Görgey ellen induljon s útját állja s ezzel megszerezze a Csorich-hadtest beavatkozásához szükséges időt. Simunics ezt a parancsot nem kapta meg idejében, mert a futár útközben elvesztette, de a verebélyi összecsapásból azt kellett következtetnie, hogy Görgey hátában üldöző csapatok állanak s az adott helyzetben parancs nélkül is sejthette, mi a teendő. A herceg jogosan remélte, hogy amint ő maga mondja, – „Csorichnak sikerülni fog Görgey csapatait felmorzsolni, vagy szétugrasztani Simunics támogatásával, mely esetben a hadműveletek folytatása a Tiszánál" lehetségessé válik.

Ez az osztrák hadvezéri megállapítás élesen rávilágít arra a veszedelmes hadászati helyzetre, amelybe Görgey sodródott a Tisza-vonalat mentesítő merész vállalkozásával. De a merészség még többet is elért: grosses vollbringt nur, wer unmögliches anstrebt – mondja Joannes Müller. Csorich attól tartott, hogy Görgey Simunicsra veti magát s ezért nem térhetett ki a bányavárosok felé, amerre csak egy kisebb hadoszlopot indított, míg főerejével Windischgraetz parancsa szerint Léva felé követte Görgeyt. Simunics viszont meghökkent Görgeynek váratlan hadmozdulatától s ezért „szorongatott helyzetében" a Komárom északi sáncai előtt álló osztrák dandár támogatását kérte. Ez el is vonult Simunics felé, mialatt Komáromból kirohanó magyar csapatok alaposan megtépázták. Ekként Komárom legalább egy oldalon a körülzárás alól pillanatnyilag felszabadult. De Simunics beszüntette Lipótvár ostromát is, hátraküldte nehézágyúit, majd január 12-én egy erős dan-

dárt Nyitra felé tolt előre, de ezt már másnap vissza is vonta Szeredre. Pedig Simunics Görgeyvel szemben megközelítően egyenlőerejű csapatot sorakoztathatott volna fel, sőt, minthogy Görgeynek Csorich ellen is kellett védekeznie, Simunics nyilván túlerővel operálhatott. Görgey nem tudhatta akkor, milyen nagy zűrzavart idézett elő az osztrákoknál. Pillanatnyilag csak az világosodott meg előtte, hogy hadtestének helyzete aggasztóvá vált. Előtte Simunics, aki Bécsből is kaphatott erősítéseket, hátában Csorich, aki megint Pestről szívhatott maga után újabb pótlásokat. Annyi valószínűnek látszott előtte, hogy Lipótváron, sőt Komáromon is legalább átmenetileg segített. Mindez azt is bizonyította, hogy a feldunai hadtest hadművelete a szándékolt célt – amennyire lehetett – elérte. Most már csak arról volt szó, hogy magát vágja ki a komplikált hadászati helyzetből.

Mit tehetett?

Az előnyomulás folytatása Lipótvár felé, annyira embertelenül hideg télben, még mindig nem teljes megbízhatóságú és hiányos felszerelésű csapatokkal, eredményezheti ugyan e váracska felmentését és kisded helyőrségének felszabadítását, de feladásával járt volna saját hadteste visszavonulása minden lehetőségének, ha ugyan nem menti be Komárom erődítményei közé. A komáromi szűz, miként december végén, most is csábítgatta. A várban való meghúzódás, ha le is köti az ellenség jelentékeny haderőit, viszont feláldozza a magyar sereg mozgási szabadságát és további nagy hadműveletekre való előkészítését. Elvetette tehát újból vezérkarának tanácsait. Maradt a kitérés a bányavárosokba, ami kétségkívül tetemes előnyöket ígért, de télvíz idején végrehajtott hosszú hegyi hadjáratok, ehhez fel nem készült és fel nem szerelt csapatokkal, azt jelentették, hogy fegyverrel kell utat törnie minden valószínűség szerint, hiszen északon Götz, keleten Csorich, nyugaton Simunics, nagyobb távolságra, a Hernád völgyében, Schlick hadteste voltak azok az ellenséges erőcsoportok, amelyekkel számolni kellett. Másrészt csak ez az irány biztosíthatta a hadtestnek levezetését a Tisza mögé és a manővrirozás lehetőségét. Görgey maga mondja, hogy őt Bayer előadása győzte meg a bányavárosok felé vonulás helyességéről. Bayer érdemét tehát nem szabad elvitatni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a terv ugyan fontos, de nem döntő egy hadjáratban, amelyben a siker mindig a végrehajtás mikéntjén múlik.

A nagy Schlachtendenkerek, a hadműveletek elméleti géniuszai bizonyos tekintetben éppoly spekulatív elmék, mint akár a nagy gondolkozók, vagy a nagy tervezők, akik a papírsík türelmes anyagán végzik számításaik, következtetéseik vagy absztrakciók kísérleteit, azzal a különbséggel, hogy a terephez s az adott tényekhez szabják föltevéseik vagy elmélkedéseik irányát. De mivé morzsolódik a legfinomabban megszerkesztett és kicizellált elgondolás is a végrehajtásnak százféle, előre nem látható és folyton változó eshetőségeiben? Bizonyos mértékben igaza van Tolsztojnak, amikor a csatában egymástól csaknem független s egymásra megállapíthatatlan hatások-

ban jelentkező energiaszilánkok anarchikus összeütközéseit látja, amelyek mindig kisiklanak a vezérlő akarat befolyása alól, sőt gyakran szöges ellentétben érvényesülnek azzal az iránnyal szemben, amelyet a parancsnok utasításai oly átlátszó szabatossággal állapítanak meg. A kiadott parancsok néha a levegőben pukkannak el, mint egy vaklövés, máskor buborék gyanánt pattannak szét az esélyek valamelyikén, úgymint a terep nehézségein, a csapatok erkölcsi erőinek megtorpadásán, a parancs helytelen értelmezéseokozta zűrzavaron és fejetlenségen, az ellenség egy váratlan kombinációján, stb. Az igazi hadvezér azonban tudja, hogy művészetét a legnehezebb közegen, a csiklandós emberi bőrön kell alkalmaznia. Tudja, hogy csapatai nem egyenlő erkölcsi értékűek, sőt gyakran a legmegbízhatóbbak is felmondják a szolgálatot, a vakrémület perceiben. Tudja, hogy a számok csak a mennyiségtanban értékálló fogalmak, a hadműveletben azonban a legritkább eset, hogy a kétszerkettő mindig és biztosan négy egység legyen. Tudja, mi a fegyelem, mit érnek a lelki erők s ha szabad így mondani – mi a világnézete a jóllakott gyomornak és mi az üresnek. Emberismerete különbséget tesz alantasai között is. Ismeri szellemi képességeik terjedelmét és erkölcsi értékeik fokát. A legpontosabban kiagyalt és kicirkalmazott tervek is fabatkát érnek, ha mindezeknek az esélyeknek és lehetőségeknek hézagait nem iparkodik kitölteni a maga energiájának egyöntetűségével, állhatatosságával és céltudatosságával. A nagy vezérek nemcsak pszichológusok, hanem alkotóművészek is, megáldva ihlettel, a részleteket egymásbafogó képzelőerővel és a valószínűség kiszámítása tudományának divinatív ösztönével. Kell, hogy minden percben a folyvást hullámzó eseményekhez idomítsa tevékenységének irányát, úgy, hogy a cél, a siker megostromlásának gondolata egy pillanatra se lankadjon, vagy változzon benne.

A részletekből, gyakran csak a ténytöredékekből, a félhírekből, a fantazmagóriákból és a hazugságokból kell megkonstruálni az eseményeknek legvalószínűbb fejlődési formáját s azonkívül összeállítani és áttekinteni a nagy egészet. A szilárdság és a ruganyosság villamos szikrái pattannak ki elméjéből és akaratából egyaránt, amelyek mindegyikének beláthatatlan hatása végigáramlik organikus közegének részein. Minden új jelentés, vagy epizód arra kényszeríti, hogy azokkal, vagy azoknak elképzelésével szemben nyomban állást foglaljon és utasításokat adjon. Azt lehet mondani, hogy a véres színjátéknak minden hullámzása, amelyet pedig nem páholyból néz végig szimultán, vagy összefüggő mivoltukban, hanem csak egy pontjáról az óriási színpadnak, arra kell, hogy késztesse, hogy a megállapított tervet villámgyorsan átdolgozza agyában s egyben legott döntsön a képzelhető lehetőségek sokféleségében.

Egy forradalmi sereg meg éppen a legrosszabb kísérleti eszköz a stratégia iskolamesterének tervkovácsolásai számára. Itt a megrendüléses állapot majdnem konstans elem, csak éppen tüneteiben nagyon változékony. A 48- és 49-es hadvezérek különben se dolgoztak a modern vezérkari és felderítő

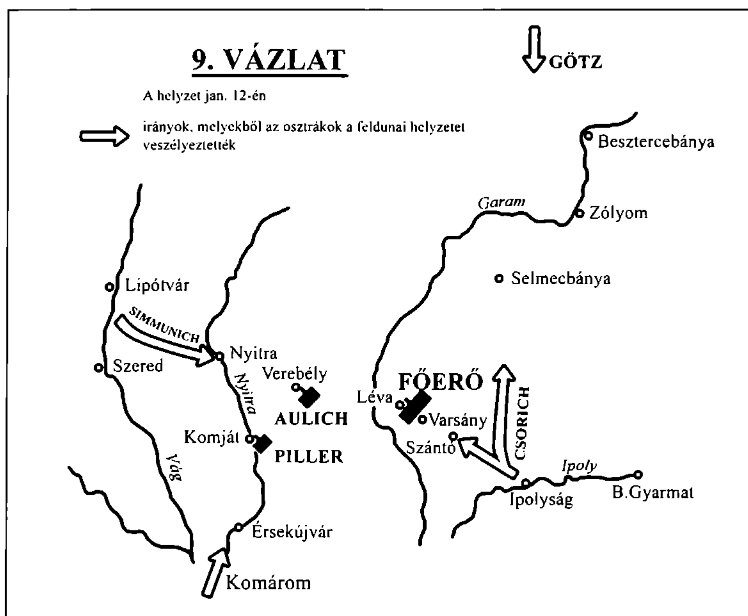
szolgálat tökéletes eszközeivel. Egy mozzanatról, vagy annak harcászati hatásáról nyargoncaik útján még a legrövidebb arcvonalon is csak akkor értesültek, amikor ezek a mozzanatok már elmúltak, vagy hatásukban túlhaladottakká váltak. Fantáziájának állandó ébrenléte kellett, hogy kiterjedjen azokra a tényekre is, amelyek egy ilyen mozzanat eredményeképpen a szemközti partner elhatározásaiban, vagy cselekedeteiben bekövetkeztek. Emellett résen kellett lennie, hogy ennek a lassan összeforradó forradalmi gépezetnek csavarjai el ne akadjanak. Mindig a maga személyes jelenlétének olajával kellett éleszteni a tüzet. Kellett, hogy személyes attitűdjeinek fénye mindig és mindenütt világítson. A magyar katona pszichéje különben is megkívánja, hogy vezérét a hős glóriájában lássa, aki egy fejjel különb mindenkinél, aki megosztja vele sorsát a golyózáporban is, s akinek fölénye sokszor az egyetlen erkölcsi hatalom, amely őt válságos órákban az ellenségnek viszi, hogy leölesse magát. Az a tény, hogy a vezér mindenütt ott van, ahol jelenléte legsürgősebb és legparancsolóbb, nemcsak az ellenőrzés szempontjából fontos, hanem azért is, hogy messziről lássa mindenki, hogy senkitől se követel egyebet, mint amit maga is kockáztat. A magasabb hadvezetői művészet sokféle finomsága olvadt így össze Görgey téli hadjárata alatt a hősi attitűd természetes varázsával. Ez a dupla fölény volt titka sikereinek és legendás hírnevének a hadseregben.

E fölény alól nem bírtak szabadulni olyan jeles és higgadt katonák se, mint az öreg Aulich, se Bayer, e fáradhatatlan és leleményes tervkovács, aki tábornokában főleg azt becsülte, ami belőle teljességgel hiányzott, tudniillik az erkölcsi és fizikai bátorságot, amely veszély idején is tud nyugodtan mérlegelni és határozni. Ennek a fölénynek hódolt később a szabadságharc nagy hőse, a merész és vállalkozó Haudegenek mintaképe, Damjanich is, aki pedig nem igen ismert maga előtt és maga fölött más személyi szuverénitást. Róluk is el lehet mondani, amit Thaly Kálmán írt Rákóczi és Bercsényi viszonyáról, hogy tudniillik a fejedelem akkor verte láncra Bercsényi lelkének tüzes oroszlánját, amikor akarta. S ezelőtt a fölény előtt olvadt szét Klapkának színes, lágy, lobogó, képzeletdús egyénsége, mint ahogy a tiszta fém is elemeire bomlik a királyvízben.

A kormánybiztosok, akiket Kossuth ezért küldött a táborba, hogy a francia konventbiztosok szigorával képviseljék Debrecent ebben a „wallensteini hadseregben", valamennyien megjuhászodtak e fölény természetes kisugárzása előtt. Egész környezetét áthatotta ez a hódolat a tábornok fölénye előtt. „Annyira szerettem és csodáltam Görgeyt, – írja Mednyánszky Cézár báró, a feldunai hadtest tábori lelkésze, – hogy a háború végén inkább benne éltem, mint magamban. Kik legszűkebb környezetéhez tartoztunk, csodáltuk őt legjobban. Oly delejes hatást tett reánk, mint másokra Kossuth. Bizalmasan érintkeztünk vele, de alárendeltjeinek éreztük magunkat. Szinte féltünk tőle. Mikor tréfáltunk és nevettünk, ő nevetett és tréfált legjobban. Ugyanakkor sokszor hirtelen, – puszta szeme pillantásával, – éreztette velünk,

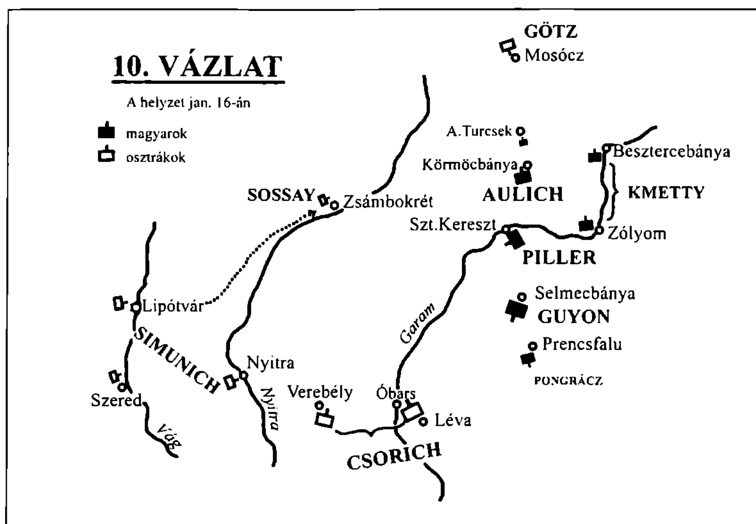
hogy tábornokunk. Legott elhallgattunk. Cinikus volt és nyílt cinizmusán gyakran megütköztünk. De így is kedves tudott lenni. Oly rossznak tettette magát, hogy nem hitte el róla senki. Katonái bálványozták, szinte dicsfényben látták démoni homlokát. Milton valami hozzá hasonló lényre gondolhatott, amikor leírta a bukott angyalt." Csodálatos, hogy ennek a finom szellemű papnak leírása mennyire megegyezik Leningenével, sőt Adél asszonyéval is. Csak ennek a páratlan fölénynek vastartalma magyarázhatja meg annyi kudarcon, viszontagságon, annyi feltornyosult nehézségen s vissza-visszacsapó ernyedésen túl is a feldunai hadtest téli anabázisának sikerét.

Az észak felé végrehajtott elvonulás a legutolsó időpontban történt.

Minden további késedelem a hadtest megtartását tette volna kockára. Görgey az osztrák gyűrűből akkor csúszott ki, amikor január 12-ről 13-ára hajló éjjel a Léván levő csoportjából a Kmetty-hadosztályt Selmecbányára indította. E hadosztályból Pongrácz őrnagy alatt háromszázad önkéntesből és két ágyúból álló különítményt az Ipolyság és Selmecbánya között húzódó útra irányított, hogy itt Csorichnak útját állja, ha mindjárt az utolsó emberig is fel kell magát áldoznia. Aulich és Piller a Garam völgyébe kapott menetirányt, míg Guyon, mint utóvéd Bátra, Lévától északkeletre vonult. Két erős menettel az egész hadtest január 14-én a bányavárosok területén állomásozott. Megvolt az a remény, hogy az üldözés kudarcáról meggyőződött ellenség a hadtestnek most már nyugtot hagy. Görgey kitérése módfelett meg-

lepte és felizgatta az osztrákokat. Eleinte azt hitték, hogy a Nyitra mentén körülfoghatják. Csorich csak január 16-án tudta meg, hogy Görgey a bányavárosokba húzódott s egy ideig habozott, hogy Görgeyt errefelé keresse-e, vagy pedig Losoncon át vágja el útját kelet felé. Windischgraetz utasítása azonban úgy szólt, hogy Selmecbánya felé üldözzön és működjön együtt Götz tábornok csoportjával, amely észak felé Körmöcbányának nyomul elő. Hogy biztosra menjen, Csorich Simunicséktól is támogatást kért, aki Sossay tábornok alatt körmöcbányai iránnyal két zászlóaljat és másfél üteget ki is küldött a magyarok megkerülésére.

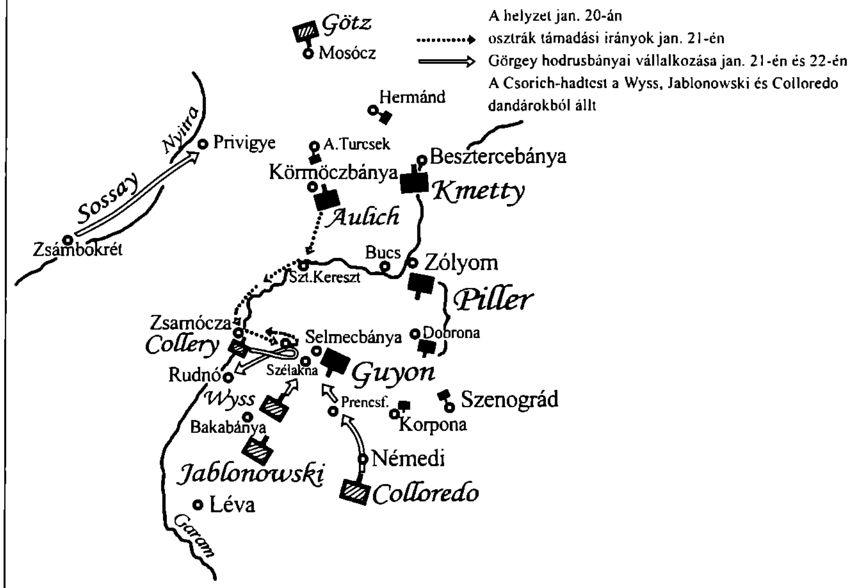

Görgey a bányavárosok irányában végzett mozdulattal azt is remélte, hogy hadtestjének megszerezheti ott az annyira óhajtott hadműveleti pauzát. A mély hóval borított, járhatatlan hegyvidék az üldözőt is helyenkint jeges völgyi utakra, vagy ösvényekre utalta, amelyeket a bányavárosok felől könnyen el lehet zárni aránylag kicsiny erőkkel is. A bányavárosok területe az adott esetben hatalmas táborvár gyanánt védhette volna a hadtest pihenését. Ebben a feltevésben azonban csalódnia kellett, mert nyomban azután, hogy a bányavárosokat elérte, beállott az olvadás s az utak járhatókká váltak. De mégis ki kellett tartani ebben a csoportosításban. Még akkor is, ha újabb harcokat tesz szükségessé. A ruházat és a lábbeli feltétlenül javításra szorult. A hadtest Vácról nagyobb tömegű bőrt, vásznat és posztót hozott ugyan magával, de a szükséges ruházati és felszerelési cikkeket csak akkor lehetett elkészíteni, ha a hadtest néhány napra megpihenhet. A menetek alatt meglazult fegyelmet is szilárdítani kellett. Ez különben Selmecbányán egy

zászlóalj zendülésének elfojtása alkalmával oly kérlelhetetlen eréllyel történt meg, amelynek üdvös hatása szétterjedt az egész hadtestre.

Az egyik legjobb honvédzászlóaljnak, a tizediknek, őrnagya ugyanis egy maradozót Görgeynek háromszor kihirdetett parancsa alapján, botozásra ítélte. A zászlóaljnak jóformán önkéntesekből álló legénysége e megszégyenítő büntetés ellen testületileg tiltakozott. Az őrnagy a tábornoknak tett jelentést. Görgey a selmecbányai téren felállított zászlóalj elé lovagolt és megkérdezte, vajjon ismerik-e a botbüntetésre vonatkozó parancsát? Ekkor egy honvéd (nem is a bűnös) a sorból előlépett s a zászlóalj nevében kijelentette, hogy ők a botbüntetést lealázónak és meggyalázónak tartják. Görgey erre a legénységet a köteles fegyelem fenntartásának szükségességéről néhány szóval kioktatta azzal, hogy a botbüntetést nem engedi el. Erre a zászlóalj szónoka kijelentette, hogy őt inkább lőjjék főbe, de nem engedi magát megbotozni. Görgey válasza ezt volt: „Ez meg is fog történni önnek akarata szerint! Őrnagy úr, intézkedjen, hogy ez az ember elkészüljön a halálra. A végrehajtáshoz pedig vezényelje ki zászlóalját a városból a szabadba!" Röviddel ezután az őrnagy jelenti Görgeynek, hogy a zászlóalj fellázadt. A tábornok most két század gránátossal, a főhadiszállás törzscsapatával, kivonult a zászlóaljhoz, amely Görgey közeledésére nyomban elcsendesedett, rendbe állt és vállravetett fegyverrel várta a továbbiakat. Görgey végiglovagolt az arcvonal előtt, majd e rövid beszédet mondta: „Hát katonák vagyok ti? Úrfiak és vénasszonyok vagytok! Parancsolni, azt mindenki szeretne, de engedelmeskedni egy sem. Éltetni a hazát tudjátok, de engedelmeskedni érte és meghalni nem. Szégyeljétek magatokat! Fél-jobb! Indulj!" A zászlóalj némán engedelmeskedett. Ezután a zászlóalj szemeláttára megtörtént a szószóló honvéd kivégeztetése és a maradozó honvéd megbotoztatása. Ezután mégegyszer végiglovagolt a zászlóalj arcéle előtt s azt néhány szóval katonai engedelmességre intette, majd kiadta a parancsot a vonulásra a város felé, ami a legnagyobb rendben történt meg. Vasember! Mindenkinél jobban ismerte a tömeg lélektanát.

A hadtest különben két újonnan felállított tót honvédzászlóaljjal szaporodott s január 20-ig nyugodtan pihenhetett. Az első komoly érintkezés az ellenséggel ugyan már január 15-én megtörtént, de ennek a hadtest csoportosítására nem volt semmi hatása. Súlyosabb harcokra került a sor, amikor az osztrákok január 21-én a déli arcvonalon az előnyomulást megkezdték és másnap támadásba mentek át. Említettük, hogy Windischgraetz erélyes üldözésre utasította Csorichot, mert attól tartott, hogy Görgey jelenléte a bányavárosokban gátolja a Felvidék meghódítását és veszélyezteti a Hernád völgyében működő Schlick hadműveleteit. Az osztrák hadtest a Selmecbánya felé több hadoszlopban tervezett támadás előtt január 20-án *a 11-ik vázlatban* feltüntetett helyzetbe jutott.

Meg kell említenünk, hogy Görgey, Guyon jobbszárnyának biztosítására a Garam völgyében, ahonnan Piller hadosztálya január 17-én Zólyomba vonult, január 18-án egy zászlóaljat rendelt az Aulich-hadosztálytól Zsarnócára. Ez a zászlóalj azonban január 20-án arra a hírre, hogy Zsarnócán osztrákok vannak, visszafordult. Görgey erről még aznap jelentést kapott és ebből azt következtette, hogy a déli arcvonalát védő Guyon-hadosztály jobboldala veszélyben forog. Ezért még az éjjel Besztercebányáról Körmöcbányára ment, ahol Aulichtól egy zászlóaljat, két lovasszázadot és egy üteget magához vett és másnap e kis csapat élén Zsarnócára vonult, ahová hatalmas menettel este beért. Itt arról értesült, hogy az osztrákoknak Collery ezredes által vezetett megkerülő oszlopa aznap Hodrusbányára, vagyis Guyon jobbszárnya ellen indult. Ezért Görgey másnap, január 22-én Hodrusbányán át Selmecbányának vette útját, hogy az osztrák hadoszlopot hátba támadja és Guyontól elvonja. Beavatkozása sikerrel járt, amennyiben Guyon jobbszárnyát megóvta a megkerüléstől. Hodrusbánya és Selmecbánya között érte utól Görgey az osztrák hadoszlopot, mire ez erejének zömével visszafordult és a magyar csapat, egy fiatal, haditapasztalattal nem bíró nógrádi zászlóalj ellen, támadást intézett, hogy áttörjön.

Hiába buzdította Görgey a fiatal tót legénységet a kitartására, az megfutamodott és magával rántotta a tüzérséget is, amelynek parancsnoka elesett. A tábornok egyedül maradt a csatatéren. Üldözés közben csákóját is

átlőtték. „Warum nicht ein Zoll tiefer?” – búsulta el magát a vezér, amikor köröskörül nem látott mást, csak ellenséges vadászokat s rendületlenül iramodó tót honvédeket. Egy derék magyar huszár sietett segítségére. „Véletlenül meglátott engem – beszéli el Görgey –, hozzám nyargalt, lovát nekem ajánlotta fel azzal, hogy az én életem értékesebb az övénél. Ez a nemeslelkűség reám egészen különös hatást tett. Egyszerre azt hittem, hogy a nap még nem veszett el számomra. – Lovagolj inkább a hitvány bakák után s hozz nekem néhányat vissza, de olyan fickók legyenek, mint te, – kiáltottam a bátor huszárra. Mindhiába – válaszolt az káromkodás közben –, nem magyarok azok, hanem csak tótok.”

Ekkor már megjött Görgey segédtisztje is, Kempelen Károly, egy gyalogszakasz élén, hogy tábornokát megmentse. Az ütközet sorsát nem lehetett megfordítani, bár Görgey ezt mégegyszer megkísérelte. Végül is Kempelen és a hős huszár erőszakkal vonszolták el a csatatérről Hodrusbánya mögé, ahol már a huszárok a megriadt nyájat összeterelték. Ebben az ütközetben esett el Pusztelnik alezredes is, Görgey volt vezérkari főnöke s most dandárnok Aulich alatt, aki önként csatlakozott ehhez a hadivállalathoz. Elesett az üteg parancsnoka, sok más derék magyar mellett s elveszett öt ágyú is. A győztes osztrák hadoszlopot azonban a hátában végrehajtott támadás annyira megriasztotta, hogy nyomban Rudnára hátrált. Nyilván örült, hogy kikerülte az elfogatás veszélyét. Míg az itt vázolt harc lejátszódott, Csorich három dandára a döntő támadást január 21-én Guyon hadosztálya ellen végrehajtotta, úgy, hogy a hadosztály a több mint kétszeres túlerő elől visszahúzódott Selmecbányára, majd másnap Bucsig folytatta a hátrálást. Véres veszteségeink a két ütközetben állítólag nyolcszorosan felülmúlták az osztrákokét. Ez a szokatlan aránytalanság Guyonnak kevéssé célszerű intézkedésein felül annak tulajdonítható, hogy a honvédcsapatok, bár a tüzet már kiállották, de a vakrémület iránt még túlságos fogékonysággal bírtak s nem rendelkeztek a közelharcra való iskolázottság tapasztalataival. Az ügyesség a lövésben, a járőr-, a biztosító- és a felderítő-szolgálatban, valamint a harchoz való fölfejlődésben még alacsony fokon állott. Még csak verekedtek, de nem harcoltak.

A Selmecbánya körül vívott ütközetek, valamint az a körülmény, hogy a honvédcsapatok élelmezése a bányavárosok területén már nehézségekbe ütközött, a magyar tábornokot arra késztették, hogy készenlétbe helyezze hadtestét a Felső-Tisza irányában. Egyébként is már január 14-én parancsot kapott Mészáros hadügyminisztertől, hogy hadtestét a Hernád völgyébe vezesse s az ott működő Klapkával egyesítse. A parancs végrehajtását eddig a feldunai hadtest anyagi állapota odázta el. Most már, hogy Görgey hadosztályainak mindegyike több napon át pihent, hogy ruházatát és fölszerelését rendbehozta, bátran gondolhatott a hadműveletek folytatására. Megállása a bányavárosokban azzal a haszonnal járt a magyar ügyre nézve, hogy Csorich hadtestét foglalkoztatta és lerögzítette huzamosabb időn keresztül s így meg-

gátolta az osztrák fővezérséget a Tisza-vonal ellen szándékolt hadműveleteiben. A szélaknai ütközet után a feldunai hadtest három hadosztálya készen állott január 23-án az elvonulásra. Csak a Körmöcbányán tartózkodó Aulich-hadosztály került nehéz helyzetbe. Guyon csapatainak elvonulása Bucsra s ezzel a Garam balpartjának feladása azzal a következménnyel járt, hogy az Aulich-hadosztály a hadtest zömétől elszakadt. A Szentkereszt-Bucs-Zólyomon át vezető út nem volt bátorságos, mert az ellenség bármikor elvághatta. Más utat kellett tehát keresni. A magyar tábornok alighogy visszatért a hodrusbányai ütközetből, még az éj folyamán Körmöcbányára lovagolt, hogy személyesen rendezze Aulich hadosztályának elvonulását.

Besztercebánya és Körmöcbánya között, észak-déli irányban mintegy hétszáz méter magasságú meredek hegylánc húzódik, amelynek sziklás gerincén kocsizható út nem vezetett át. A rendes forgalom e két város között délen a Garam völgyében, északon a Turóc völgyén és innen Hermenecen át vezető kerülőutakon volt lebonyolítható. Az előbbi utat Csorich veszélyeztette, az utóbbin pedig Götz dandára állott. Az Aulich-hadosztály ezért a hegygerincen át vezető, méteres hóval borított, meredek és keskeny utat volt kénytelen használni, amelyen régebben szekerek is jártak, még pedig a gerincvonal alatt hetven méternyire vágott rövid alagúton át, míg csak az, mintegy másfél évtizeddel ezelőtt, be nem omlott. A hagyomány szerint Rákóczi egyszer ugyanezen a falon át menekült meg hasonló kelepcéből s másnap a biztos prédára előnyomuló labancok hűlt helyét találták.

Ezt az alagutat kellett robbantásokkal és gerendákkal való megtámasztással rendbehozni, hogy Aulich hadosztálya baj nélkül elvonulhasson Besztercebányára. A tábornok, mint régi utász, személyesen vezette a helyreállítási munkálatokat. Az alagút január 23-án délben elkészült. A hadosztály a reákövetkező éjjel áthaladhatott rajta. Az átvonulás alatt Görgey az alagútnál állott, hogy az elkerülhetetlen torlódásokat személyes beavatkozásával szüntesse meg. „Szövétnekek kétes vörös világánál – úgymond egy szemtanú – indult el a hadosztály. A nagy sötétség, a folytonos havazás, és a hófergeteget szemközt hordó szél a menetet kimondhatatlan sanyarúvá tették... A szélvész egyre-másra eloltotta a fáklyákat... Minthogy az ágyúk felvontatása sok időbe került, a hideg pedig igen nagy volt: többszáz gyalogos az ágyúkhoz parancsoltatott, hogy segítsen a vontatásban s a kerekek tologatásában... Egyszer csak a lovasság elunva a hosszú várakozást, egyenkint, ki lóháton, ki gyalog, a lovát hosszú kantárszáron maga után vezetve, a veszteg-álló ágyúk mellett előre törekedett; a gyalogság csoportonkint követte a rossz példát; az lett belőle, hogy a keskeny utat mindenütt szegélyező mélységbe nem egy derék honvéd, vagy huszár fordult le menthetetlenül... Változás kedvéért éjfél után hirtelen megfordult az időjárás; a hó gyorsan elolvadt s azontúl csupa vízben, sárban, tizenhat óráig tartott menet után, Aulich hadosztálya, e derék, fegyelemtartó hadosztály, szánandó rendetlenségben vonult be Besztercebányára január 24-én délelőtt."

Mindegy: a regényes hadmenet sikerült. Rettenetes nehézségek között vonultak be Guyon és Piller hadosztályai is. Itt csatlakozott Görgeyhez Beniczky Lajos különítménye is, amely korábban a Vág völgyében működött s az utóbbi időben Besztercebányától északra a Kmetty-hadosztályt fedezte. Így egyesült az egész feldunai hadtest január 25-én Besztercebányán.

A „tót impérium", ahogy valamikor Bercsényi levelei nevezték a Felvidéket, s ahonnan a Rákóczi-mozgalom életgyökerei eredtek, Görgey nagy téli vonulása alatt korántse vette ki részét olyan zárt és tömör csatarendben a magyar ellenállásból, mint hajdanában. Bár a tót nép, a volt jobbágy, főleg katolikus tömegeiben, lelkesedéssel tekintett a jobbágyfelszabadítás lobogójára, nyugati vármegyéiben meglehetősen kikezdte azt a pánszláv hullám. Értelmiségének egyrésze Palacky tanítványa volt és lelkes hurbanista. Sajnos, a magyar társadalom nem fogta fel a tót nyelvi kérdés fontosságát s a cseh-tót testvéresülés jelentőségét. Az ellenforradalommal szövetségre lépő tót nemzeti mozgalom egyes vidékeken nagyon elszigetelte és sterilizálta a magyarbarát tradíciókat és érzéseket.

Ha a Hurban-Stur-Frischeisen-féle népmozgalmak nem is okoztak komoly veszedelmet az átvonuló magyar hadseregnek, azért bizonyos figyelmet érdemeltek hadműveleti szempontból is és a honvéderőknek némi szétforgácsolódását idézték elő. Nem annyira guerrilla-portyáik okoztak gondot, hanem az osztrák hadsereggel való összeköttetésük, kiterjedt kémszervezetük és információs szolgálatuk. A bányavárosok és a Szepesség német polgári lakosságának politikai érzelmei szintén megoszoltak. Voltak schwarzgelbek, főképpen a bányai és kamarai hivatalnokok, valamint a nyugdíjas katonatisztek, de akadtak buzgó hívei a magyar ügynek is. A nagy többség – mint ilyen polgárháborúszerű viszonyok között történni szokott, ugyanis általában polgárháborúnak fogták fel az osztrák-magyar háborút – semleges volt s a széljárás szerint kormányozta politikai vitorláit. A sárosi és a szepesi nemesség egyrésze pedig határozottan neheztelt Kossuthra a jobbágyfelszabadításért, amely itt bizonyos rendetlenséggel járt, némi nemzetiségi rezgelődésekkel.

Ezen a vidéken Rákóczi óta nem láttak magyar hadakat. A szép ódon német városkákba letelepedett nyugdíjas császári tisztek és tisztviselők nem igen bíztak a magyar ellenállásban, amelynek legnagyobb és legrendezettebb hadserege, élén borús vezérével, nem nyújtott éppen vigasztaló látványt, nem is szólva arról a szinte leküzdhetetlen stratégiai helyzetről, amelynek kelepcéjében vergődött. E nyugdíjasok közül került ki az a Hrankay József nevezetű kapitány, aki megjelent Windischgraetz herceg levelével a magyar tábornok főhadiszállásán, miután előzőleg a Lucsivnán rejtőzködő Adél asszonytól akart ajánlólevelet kérni férje-urához, akit kapitulációra szólított föl.

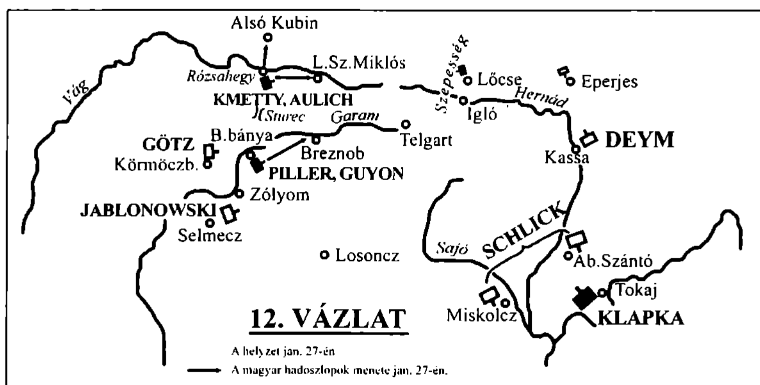
A magyar tábornok válaszul átadta Hrankaynak váci kiáltványa egy példányát. Bizony ezek a zilált, didergő honvédek nem igen hasonlítottak Rá-

kóczi nyalka kurucaihoz, ahogy ez a mozgalom a nép képzeletében élt. De tulajdonképpen kihez is tartozott ez a szomorú hadsereg a váci proklamáció óta? Kormánybiztos még mindig nincs sehol a táborban. Egy kormánybiztos, Beniczky, ugyan csatlakozik hozzá, sőt magáévá tette a feldunai hadtest politikai hitvallását is, de abban az időben Beniczky inkább guerilla-vezér, mintsem politikus s a kormány embere. Talán azért, hogy csüggedő hadát felhangolja, talán, hogy más benyomásokat hagyjon hátra visszavonulásai közben, talán, hogy legalább az intelligencia szépnemét hódítsa, vagy tartsa meg a magyar ügynek, a tábornok megengedte, hogy tisztjei végigfarsangolják a bányavárosokat és a Szepességet. Minden kisebb városban, ahol egy-két napot tölthettek seregének egyes részei, honvédbálokat rendeztek, amelyeket nem egyszer szakított félbe az osztrák támadás, vagy egy trombitaszó, amely az indulásra szólított. Igazi haláltánc volt ez: méltó ahhoz az esztendőhöz, amelyben így váltakozott a ború a derűvel. „Az egyik éccakán hóval takart földön aludtunk – beszéli Mednyánszky –, a másikon bálteremben vigadtunk. Napközben tűzben voltunk, este ünnepségre mentünk. Néha bálközben jött a parancs, hogy harcba induljunk. E folytonos ellentétnek serkentő varázsa volt reánk, fiatal rajongókra… A fiatal Görgey körül fiatalok vonultunk mind, csupa tűz és láng. Készek arra, hogy szembeszálljunk a halállal, de arra is, hogy vigadjunk, mulassunk. Ha holnap meg kell halnunk, hadd legyünk vígan még ma… A tiszt urak jókedve után hadd higgye a legénység, hogy hadihelyzetünk nem aggasztó." Csodálatosképpen Görgey, aki oly pedáns fegyelmet tartott, megtűrte hadseregében a markotányos gárdát, a nagy női escorteot, ami folyton szaporodott a szekereseknek megnövekedett számával. Igaz, nemcsak privát menekülteket sodort hozzá ez a téli vihar, hanem Görgey felcsomagoltatta azokat a kincstári értékeket is, amelyek mozgósíthatók voltak a bányavárosokból s amelyek módfelett akadályozták a vonulás technikai végrehajtását.

A Hernád-völgyében való vonulásnál a magyar tábornok csak két irányt választhatott. A déli irány a Felső-Garam völgyén és innen Murányon át a Sajó völgyébe mutatott, ahonnan az egyesülést Klapka hadtestével látszólag könnyen lehetett végrehajtani. Az északi irány a Garam és a Vág mentén a Szepességbe, egyúttal a Felső-Hernád völgyébe vezetett. Mindkét esetben számítani kellett arra, hogy Csorich és Götz csapatai üldözni fogják s hogy valahol Schlick erős hadtestére bukkan. A déli irány volt a rövidebb és a kényelmesebb, bár Windischgraetznek Pesten és a Duna-Tisza közt levő haderőire tekintettel, ez oldalmenet jellegével bírt s minden valószínűség szerint Schlick déli arcvonalára ütközött volna. Ezt az irányt gondolta a kormány is, amikor parancsot adott a tábornoknak, hogy Schlick hadtestje ellen délnyugat felől operáljon. Az északi vonal volt a hosszabb. Magas hágók megmászásával járt. Hadászatilag azonban megvolt az az előnye, hogy a hadtest elérhette a Szepességet anélkül, hogy az ellenség zavarhatta volna és hogy Görgey itt Schlick hátába kerülhetett. Ha ugyanis az utóbbi kitart, akkor két

tűz közé kerül. Ha pedig nem akarja magát e veszélynek kitenni, akkor kénytelen kitérni még idejében Galícia, vagy Pest felé. Természetes, hogy Görgey a hatásosabb északi irányt választotta. Az is természetes, hogy a hadtest bármely irányban éber és elszánt ellenséggel szemben veszedelmes helyzetbe jut, illetve marad mindaddig, míg a Felső-Tisza felé áttörni nem sikerül.

Január 26-án és 27-én indult el a két hadoszlopra tagozott magyar hadtest Besztercebányáról és pedig január 26-án az északi hadoszlop, (Aulich, Kmetty, Beniczky), hogy a stureci hágón át a Vág völgyébe s innen a magas Tátra alatt a Szepességbe vonuljon, míg a déli hadoszlop (Guyon és Piller) január 27-én indult, hogy a bányavárosokból elmentett és többszáz kocsira felrakott állami javakkal együtt a Garam völgyében, majd Felgárton és Sztracsenán át Iglóra meneteljen. Január 27-én, amikor a magyar hadtest utolsó osztagai is elhagyták Besztercebányát, a Götz-dandár Körmöcbányán, a Csorich-hadtest pedig Selmecbányán állt. Ha az osztrák erélyes üldözésre indul, akkor a déli magyar hadoszlop kétségtelenül válságos helyzetbe jut, különösen, ha annak útját az óriási szekérvonat is elállítja. Ezért Görgey amaz, egyébként szokatlan és bizonyára minden osztrák katonatudósnak érthetetlen intézkedésében, hogy ezt a szekérvonatot utóvéd gyanánt alkalmazta, a hadvezéri előrelátásnak újabb jelét kell látnunk. A hadihelyzet még mindig az volt, hogy Schlick, Götz és Jablonowszky együttesen Görgeyvel szemben bármikor tetemes túlerőt hozhattak össze s így a magyar hadtestet a Szepességben körülzárhatták. Ezt annál könnyebben megtehették, mert január 28-án a legtávolabban álló Schlick is megtudta, hogy Görgey gyors menetekben a Szepesség felé közeledik. A megfelelő intézkedések foganatosítására az osztrákoknak tehát bő idejük volt. Schlick azonban a magyar hadtest harcképességét lefitymálta és eszébe se jutott arra a merészségre gondolni, hogy ez a Szepességből az ő háta ellen fordulhasson.

12. VÁZLAT

A feldunai hadtest hegyi menete a Szepességbe hasonlított ahhoz a hadművelethez, aminőt nem egészen három héttel azelőtt hajtott végre, amikor Vácról Lipótvárra indult. A magyar hadtest, miként akkor, most is kalandos útra vállalkozott. Mindkét esetben az üldöző ellenséget érezte a hátában, míg az új irányban oly jelentékeny haderők csoportosultak, amelyek a magyar csapatokkal szemben már győzelmet arattak. A különbség az, hogy a Lipótvárra vezető irányból a bányavárosok felé történt elkanyarodás még lehetséges volt, holott a Szepességből kivezető utat minden valószínűség szerint kemény harc árán kellett megvívni. Már pedig a magyar csapatoknak a január 21-én és 22-én lezajlott ütközeteknél észlelt balszerencséje nem volt éppen alkalmas arra, hogy a vezér túlságosan bizakodjon a következő harcokban. Az egyébként oly célszerű pihenés szükséges volt, hogy a csikorgó hidegben megállás nélkül teljesített menetek ne hárítsák a hadtestre a legnyomorultabb sorsot, a teljes felbomlást. Hiszen erre spekulált Windischgraetz vezérkara is. Úgy látszik, a bányavárosokban eltöltött pihenőidőszaknak lehet tulajdonítani, hogy a hadtest a nehéz hegyi meneteket rendben hajtotta végre és azokat teljesen harckész állapotban fejezte be. A hadtest e kemény menetek után jobban verekedett, mint azelőtt. A magyar tábornok jól számított, hogy a Szepesség elérése előtt az ellenséggel nem lesz dolga s ezért odáig szétválasztott hadoszlopokban, kényelmesen vonulhatott. A Szepességben azonban egyesíteni kellett a két hadoszlopot, hogy Kassa irányában koncentrált haderővel törhessen át. Ennek megfelelően Görgey a menetcélokat akként szabta meg, hogy a két hadoszlop egyheti menettel Lőcse és Igló környékét elérhesse és közben még egy pihenőnapot tartasson. Így is történt. Napi átlagos huszonötkilométeres menetteljesítménnyel február 2-án a hadtest egyesült az Igló-Késmárk-Poprád-Sztracsena-vonalon. Semmise dicsérheti jobban a magyar hadtest vezetésének kiválóságát, mint az a megdöbbenés, amelyet Görgey hadosztályainak rendezett megjelenése a Szepességben keltett. Január végéig Görgey volt két tűz között s íme a nagyszerű hegyimenet befejezésekor, február elején, Götz és Jablonowszky azt látták, hogy a magyar tábornok visszavonhatatlanul kicsúszott kezeikből, holott Schlick stratégiailag megkerültnek érezte magát. A kocka megfordult. Az üldözött vadból félelmetes ragadozó lett. Nem azt nézte többé, hogy az ellenség mit tervezhet, hanem azt, hogy ő mit akar és ezt ingadozás nélkül végre is hajtotta. Igaz, Görgey a Szepességben való váratlan megjelenésével az osztrák vezérkarban okozott meglepetésről és meghökkenésről mitsem tudhatott. Ő csak azzal számolhatott, hogy most kell megfogni a bot boldogabb végét: megkockáztatni az áttörést Schlick győztes hadán keresztül Kassa felé. Erre készült fel Görgey, mikor hadtestét február 2-án egyesítette a Szepességben.

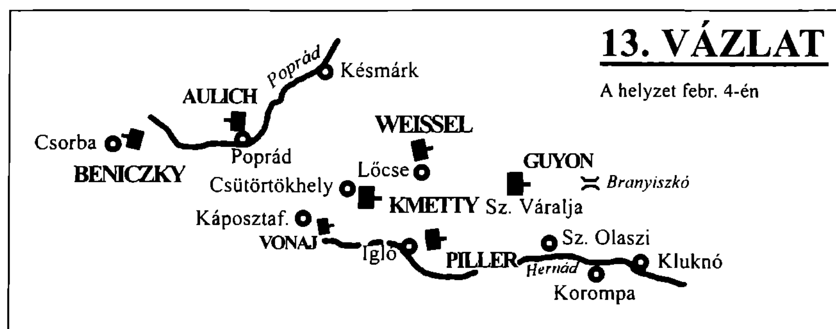
Vajjon sikerül-e ez az áttörés, amelynek új fordulatot kellett adnia a harctéren az egész magyar ügynek? Az a körülmény, hogy Iglón egy aránylag kicsiny és vakmerő osztrák vállalkozásnak sikerült rajtaütnie az előőrsi és földerítő szolgálatot következetesen mellőző Guyonon, nem sok jóval kecseg-

tetett. Másrészt az a tény, hogy a különben vitéz Guyon nem veszítve el lélekjelenlétét, nyomban kisöpörte ezt az osztrák különítményt Iglóról, azt látszott bizonyítani, hogy a honvédsereggel most már merészebb feladatokat is lehet végrehajtani. Az iglói rajtaütésből valószínűnek látszott, hogy Schlick haderejének zöme errefelé fordult. Természetesnek látszott az is, hogy a Schlick-hadtest Branyiszkó és Korompa vonalában útját fogja állani Görgey hadtestének, hogy azután a hátulról közeledő Götz- és Jablonowszky-dandárokkal együtt összemorzsolja. Említettük, hogy az osztrákok Görgey ellen létszámban legalább is egyenlő haderőt, minőségben azonban még mindig nagy túlerőt halmozhattak össze, ha tudniillik Schlick Klapka ellen az alsó Hernád völgyében erős utóvédet hagy hátra. E kedvezőtlen helyzetben Görgey megkísérelhette volna azt is, hogy a Szepességből délnek fordul s Iglóról Rozsnyón és Tornán át, a Bodva völgyén keresztül iparkodik kibújni a körülzárolás elől s egyesülni Klapkával. Görgey azonban nem akart a Tisza mögé leereszkedni úgy, hogy semmiféle tündöklő hadisiker, olyan, amely elbűvöli a közvéleményt és hatást tesz a kormányra, ne fűződjék a feldunai hadtest lobogójához. A váci kiáltvány szerkesztője nem bukkanhatott fel zegzugos visszavonulásának homályából a kormány előtt egy látszólag vert had élén.

A szakértők talán méltányolták volna mesteri mozdulatainak értékét, a kormánynak és a közvéleménynek azonban kápráztató győzelem kellett. Vezér volt tetőtőltalpig, aki a manővert nem mindenáron, csatakerülő célzattal alkalmazta, hanem a csata előkészítésére is. Nem tartozott a kizárt eshetőségek sorába, hogy egy gyors támadás eredményt érhet el, mielőbb a mögötte kúszó Götz és Jablonowszky beavatkozhatnak. Így jutott Görgey ama nehéz és merész elhatározásra, hogy a branyiszkói hágón át Eperjes felé tör. A Kassa felé a Hernád völgyébe vezető irányt mellőzte, mert e szűk völgyben korlátozva érezte magát mozgási szabadságában is. Branyiszkó felé Guyon hadosztályát indította az első vonalba. Ez az alparancsnoka, tudjuk, vakmerő katona volt, aki személyes példaadásával kétségbeesett szuronyroham vezénylésére a legalkalmasabbnak látszott. Neki voltak legfiatalabb és legtapasztalatlanabb csapatai is.

Más tábornok talán inkább egy meggondoltabb és okosabb parancsnokot biz meg a branyiszkói hágó megrohamozásával. Görgey döntését azonban politikai és lélektani megfontolások irányították. Mi történik, ha Guyon kísérlete nem sikerül? Az, hogy egyik frondőr alparancsnoka, akivel kölcsönösen nem szívelhették egymást, pórul jár, következésképp ki kell válnia a hadtestből. Nem nagy kár érte. A támadást meg lehet kísérelni Guyon kudarca esetén más hadosztályokkal is, miután a tábornok el volt tökélve, hogy mindenáron keresztültör. Ha sikerül Guyonnak a nagy szellemi képességet nem követelő bravúros roham, akkor rehabilitálja magát, felejteti a szélaknai és az iglói csorbát, s a tábornoknak többje lesz egy tűzálló hadosztállyal. A Piller-hadosztály felének tüntetni kellett. A hadtest oly csoportosítást vett fel, melyből úgy a Branyiszkó, mint a Hernád völgye felé, Beniczkyvel mint

utóvéddel Poprádon, az előnyomulást folytathatta. Ezért Branyiszkónál Guyon volt a kar, Görgey a fej.

Azóta, hogy a tábornok felesége Liptószentmiklóson a főhadiszállásra érkezett, – hűséges, odaadó, igazi katonaasszony, aki valósággal tűzbe ment az uráért, – a szepességi állomásokon megszaporodott a honvédbálok száma. A törzskar és a parancsőrök gárdája lovagias kötelességének érezte, hogy hódoljanak és szórakoztassák az idegen nőt, akit a sors ebbe a kavargó, furcsa, véres színjátékba dobott. A lőcsei csoport tisztjei megint bálra készültek s a szegény, világvándor francia asszony, aki nem nagyon dúskált a toalettekben, most éppen báli ruhát rögtönöz magának. „Arra használtam az időt, – beszéli el Naplójában, – hogy rendbehozzam nagyon is lerongyolódott öltözékemet és hogy újra emberi külsőre tegyek szert. Mert biz a tábornoknak nem igen lett volna elkérkedni oka felesége pompás eleganciájával... Még csak cselédem sem volt, mindent magamnak kellett csinálnom, varrnom, olcsó selyemből ruhát készítenem... Mialatt a kávéházban tartott a vigalom, a fiatal tábornok szobájába zárkózott, ahol óráról-órára fokozódó türelmetlenséggel leste, mikor kap jelentést Guyon ezredestől." Felajzott idegei nem bírták volna a muzsikát és a táncot, miközben a branyiszkói szerpentinen talán éppen most kúsznak fölfelé Deym gróf osztrák tábornok ütegei és védművei ostromára Guyon zászlóaljai.

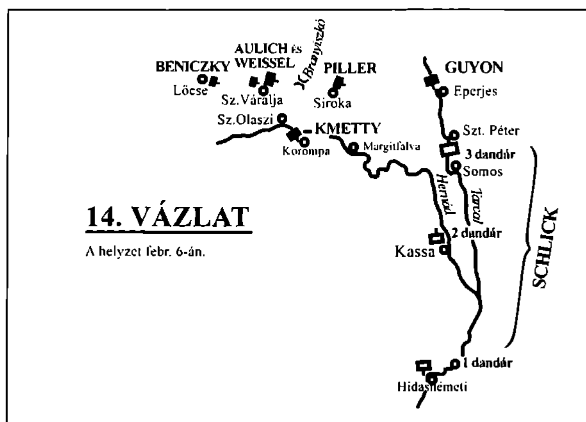
Lelki szemei előtt játszódott le ez a danse macabre, a borzalom görcsei között, a robbanások halálos bömbölésében, a holtakkal teleszórt kanyargókon, a sebesültek elviselhetetlen fájdalmának visító gomolyagában. Vajjon sikerül-e ez az őrült kísérlet ezekkel a gyerekzászlóaljakkal? És ha igen, mi vége lesz az egész ügynek, amelynek egy epizódja most ott születik a jeges sziklák fehér színpadán? Ha sikerül is most egy rettenthetetlen parancsnokának ezt a napóleoni gárdisták ördögi élenját is próbára tevő roham, vajjon jó vége lesz-e ennek a nagy háborúnak, amelyre a magyarságot provokálták? A császári hatalom erős volt. A nagy márciusi vihar se tudta elseperni. Az osztrák hadsereg vitéz és fegyelmezett, számban és minőségben is fölényesebb a magyarnál, amely eddig csak engedett, csak kitért, csak hátrált. A

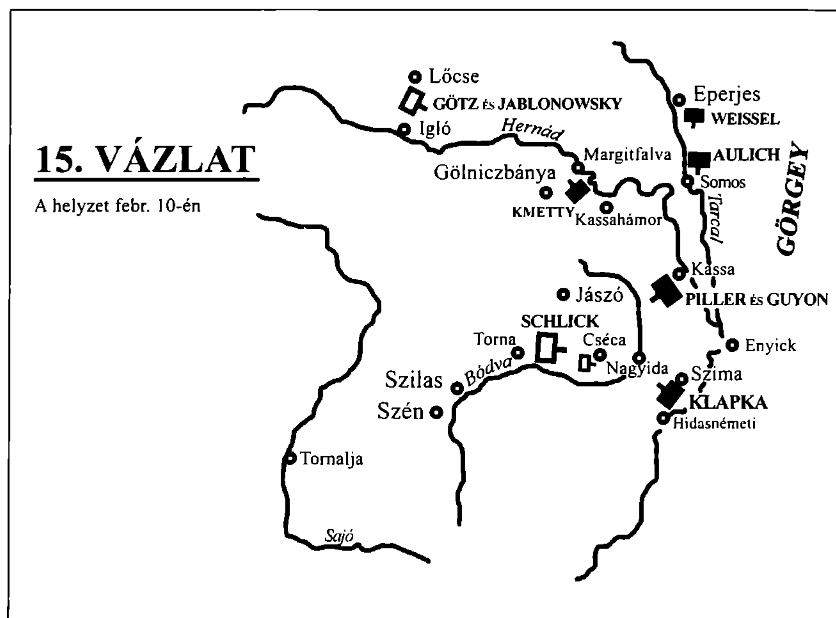
császári birodalom segélyforrásai kimeríthetetleneknek látszottak. És ha minden kötél szakad, akkor inkább bizonyára békét köt Olaszországban, mint a debreceni kormánnyal. És ha ez se segít, akkor ott van a háttérben a fejedelmi szolidaritás regényes képzeletében élő autokrata, I. Miklós, a muszka cár, a maga titokzatos és végtelen birodalmának népeivel. Oly könnyű volt felgyújtani a tüzet a múlt év szeptemberében. De vajjon meddig lehet éleszteni a szent lángot? Futja-e a tüzelő anyagból? A magyar – szó sincs róla – remek katonafaj, mégis mily nehéz bakát faragni belőle. Mennyi hit és menynyi illúzió illant el azóta, hogy átvette a fősereg parancsnokságát. A nép egy része mennyire közönyössé és semlegessé vált saját ügyével szemben. Hol vannak azok a százezrek és milliók, akiknek szemében szent harag van és a kor hatalma, akikről Kossuth álmodott, mikor „a mindenható Isten kezébe adta tárogatóját", hogy felrázza azt az önvédelemre. De elégettek bennünket azóta a tények. Durvák, szomorúak, kiábrándultak lettünk és nagyon megvénültünk.

Tűnődése folyamán eljutott a kormánnyal való viszonyának szerencsétlen összebogozódásáig. Már itt vannak ugyan a táborban Kossuth hivatalos emberei és talán meg is lehet érttetni velük, hogy a háború a valóságban egészen másképpen fest, mint ahogy Debrecenben képzelik. De nem kapott-e még legutoljára is olyan levelet Kossuthtól, amelyben újból keserű szemrehányásokkal illeti a fővárosok kiürítéséért, holott azt egy haditanács rendelte el, amelyben Kossuth stratégái is helyet foglaltak. Hát lehetséges volna, hogy azóta Vetterék még mindig nem világosították fel az elnököt e vádak méltatlanságáról és e gyanúk alaptalanságáról? Hiszen Vetter is Debrecenben van s bizonnyal a jó öreg Csányi is megírta, vagy megmondta az igazságot, amikor Debrecenen át Erdélybe indult. Hát sohase fogja magát biztonságban érezni saját fajtájának csaholó és marakodó falkájában? És a váci nyilatkozat, az a felemás, elkésett legitimista tüntetés jobbá tette talán küzdelmének erkölcsi és eszmei tartalmát? Nem azt olvasták-e ki belőle az osztrákok, hogy elalkudni, vagy feladni készül a magyar ügyet és hogy pártot ütött a debreceniek ellen? Talán – borongott fél agyában egy pillanatra a gondolat – nem lett volna-e jobb végetvetni már ekkor Vácon mindennek, amikor legjobb tisztjei is otthagyták egy siralmas hadsereg élén? De az igazi férfi és magyar, kell hogy tudjon küzdeni remény és illúzió nélkül is. Victrix causa placuit deis, sed victa Catoni. A magyar ügy igazsága, erkölcsi fölénye, a sorsához fűződő népérdekek nem érdemlik-e meg, hogy ha már megtagadhatnék tőle is az a dicsőség, hogy diadalmas katonája legyen neki, mártírja azonban még mindig lehet. A kétség mardosásai lassankint elhalkulnak lelkében. „Mindazok, akik azzal a szilárd bizalommal néztek reám, – emlékezett vissza még évekkel később is ezekre a magányos lőcsei töprengésekre, – hogy nem hagyom veszni őket hiábavaló erőfeszítéseik reménytelenségeiben, jól tették, hogy bennem bíztak, mert semmiféle küzdelem sem hiábavaló ott, ahol milliók emberi jogainak megmentése forog kockán." Elcsendesedett. Újból birtokába került saját egyéniségének. Most már nyugodtabban várja a branyiszkói jelentést. Pontban éjfélkor egy ezredtrombitás kíséreté-

ben váratlanul megjelenik a bálteremben, fölment a pódiumra, a zenészeket elhallgattatta s Guyonnak következő jelentését olvasta föl: „Armeeoberkommandant General Görgey, in Kirchdrauf, oder wo... Habe die Höhen von Branyiszko eingenommen." A bál félbeszakadt, a tisztek felcsatolták kardjaikat s a tábornok parancsára nyomban indultak Branyiszkó irányába.

Görgey nem csalódott abban a feltevésben, hogy Schlick vele szembefordul. Az osztrák tábornok az iglói rajtaütés körülményeiből ismerte fel teljesen azt a veszedelmet, amely hátát fenyegette. Most már egész hadtestét Kassának fordította, Klapkával szemben csak egy dandárnyi utóvédet hagyott, két brigádjával pedig erőltetett menetben Kassára vonult, ahová február 6-án este érkezett meg. Innen kocsikon gyalogságot, aztán hat lovasszázadot és két üteget előrerendelt Eperjesre. Schlick öt dandárából négyet északi irányban alkalmazott, de már későn. A branyiszkói hágó már február 5-én elesett az osztrákok számára. Február 6-án, mikor az osztrák hadtest zöme Eperjes indokolatlan feladása után Kassa és Eperjes között egyesült, már eltűnt az alkalom, hogy Görgey hadtestjét visszaszoríthassa a hegységekbe. A magyar tábornok ugyanis a branyiszkói győzelemmel megnyitott úton hadtestét Eperjes felé habozás nélkül előrevezette. Az ellenségtől zsákmányolt intézkedések elárulták neki, hogy Branyiszkónál csak egy osztrák dandár akarta útját állani, míg a többi még valahol Eperjes körül vesztegel. Kezdetben arra számított, hogy Schlick Eperjesnél fog vele szembeszállni, de amikor az osztrákok ezt a várost a nagy lendülettel nyomuló Guyon elől kiürítették, úgy vélte, hogy Schlick a maga zömét Kassa előtt fogja gyülekeztetni. Görgey egyszerű és világos terve ekkor abban csúcsosodott ki, hogy hadtestje főerejét Eperjesen, a Kmetty hadosztályt pedig a Hernád völgyén át Kassára indítja, készen arra, hogy útközben Schlick hadtestével megütközzék. E terv végrehajtásában a magyar hadtest február 6-án a *14-ik vázlatban* feltüntetett helyzetbe jutott.

Február 6-ika Görgey hadtestére nézve még válságossá fejlődhetett volna, ha Schlick a merészen előreugrott Guyon hadosztályára veti magát. Az a tény azonban, hogy az osztrákok által oly sokáig lebecsült, sőt még a magyar kormánytól is elveszettnek, vagy legalábbis erősen megfogyatkozottnak vélt magyar hadtest az utat a Tisza felé gyönyörű győzelemmel küzdötte ki magának, az osztrákokat annyira meghökkentette, hogy elvesztették lélekjelenlétüket. Látták, hogy Görgey a legveszedelmesebb ellenfelükké vált. „Dicsérettel és tisztelettel adózott Görgey téli vonulásainak minden katonai szakember, még ha az ellenséges táborba tartozott is" – mondja egy külföldi hadtörténetíró. Mikor Görgey hadteste február 7-én főerejével Eperjes és Somos között a Tarca völgyében, egy hadosztályával a Hernád völgyében, a tartalékkal (Aulich és Beniczky) Siroka-Szepesváralja területén támadó hadműveletre csoportosult Kassa ellen, a magyar ügy általános hadihelyzete egyszerre kedvezőre fordult s óriási lehetőségek előtt nyitotta meg a sorompókat. A kezdeményezés a magyar oldal kezébe került s az osztrák védekezésre szorult. Új időszaka kezdődött a hadműveleteknek. Az indokolt következmény az lett volna, hogy a hadszíntér e részén a Schlick ellen alkalmazott magyar haderő felett Görgey kapja meg a fővezérséget. A kormány azonban egy idegenre, Dembinszki Henrik lengyel tábornokra bízta a hadműveletek további irányítását, aki a Görgey és Klapka által Schlick bekerítésére oly biztatóan megindított vállalatot ostoba, kapkodó és célszerűtlen intézkedéseivel meghiusította.

VII.

A „lengyel Xenophon" – Miért nem örültek Debrecenben Görgey sikerének? – Schlick elsiklása – Kápolna – Táborozás a Tisza mögött – A tiszafüredi katonai „lázadás" – Szemere szerepe – Görgey a felelősségrevonás után nem fővezér, de Kossuth barátja – A szófogadatlan tábornokot kitüntetik Debrecenben – Vetter, Damjanich, Klapka – Görgey előretörése Miskolcra – Új fővezérválság – Kossuth és Görgey, mint helyettes fővezér

Mikor Görgey kitört a hegyek közül a maga tizenhatezernyi, fegyelmében és harcképességében is megszilárdult, keménykötésű hadtestével, Debrecen fölötte vegyes érzelmekkel fogadta a hírt a gyanús tábornok érkezéséről. Az úgynevezett békepárt előtt már csepeli múltja miatt se örült túlságos népszerűségnek. A váci kiáltvány alkalmasnak látszott ugyan rá, hogy megfordítsa az ellenszenvet, de Kossuth magyarázatában, illetőleg előadásában ez a politikai hitvallás olyan aláfestést nyert, a katonai diktatúra szellemidézése által is, hogy az esetleges kedvező benyomásokat elmoshatta Nyáry Pálék és Kemény Zsigmondék szivében. A vöröstollasok meg éppen megbokrosodtak tőle. Kossuth előtt viszont úgyis mint politikus, úgyis mint katona elveszítette minden hitelét. A Honvédelmi Bizottmány elnöke azt írta Szemerének ezekben a napokban, hogy „ez emberrel (t.i. Görgeyvel) nagy leszámolnivalója lesz a nemzetnek, ha csak misztikus kalandjárásának valamely váratlan nagy eredményével nem lep meg... Görgey örökös visszavonulása hozta bajba a hazát." Utóbb: „Görgey eljárását Ön (t.i. Szemere) megfoghatatlannak, sőt illedelmetlennek is nevezi, én azt még többnek tartom, mint illedelmetlennek, de arról most még szólni korán és káros volna, majd elkövetkezik ennek ideje." Március elején úgy nyilatkozott Vukovics előtt, hogy sohase adja Görgey kezébe a generalissimuszi hatalmat.

A félreértések sorozatát még inkább szaporította a tiszai vidék főkormánybiztosa, Szemere Bertalan, ez a fényestehetségű politikai teoretikus, javíthatatlan ármányszövő és irodalmár, akit most is, később is akkora felelősség terhel Kossuth és Görgey viszonya rendszeres megrontásának munkájáért. A flamingók se szerették a főkormánybiztost. „Szemerének semmi jelleme" – írta róla Madarász József. Tiszta, elegáns külseje gondos, sőt a pedantériáig kimért viselkedése miatt nem minden ok nélkül nevezték Borsodmegye felfodrozott Adoniszának. „Egy kissé több költői adomány – mondja róla egy kortárs, – több hajlékonyság és több nyíltság által közlekedéseiben könnyen vihetett volna oly szerepet Magyarhonban, mint Lamartine Franciaországban." Eltelve személyes fontosságának tudatától, vezetőszerepről ábrándozott Kossuth és Görgey leszorításával, esetleg egy oly triumvirátus formájában, ahol ő a maga közvetítő művészetével oly fokig fejleszti a szabadságharc vezető államférfia és katonája között a féltékenykedés és a bizalmatlanság kölcsönösségét, hogy pótolhatatlanná válik. Emellett végtelenül gyarló

emberismerettel rendelkezett. Szerette magát beleélni a francia konventbiztosok teljhatalmának klasszikus szerepkörébe. Beleártotta magát a katonai dolgokba is, amelyekben elfogultságaival csak tárgy- és helyzetismeretének hihetetlen gyarlóságai versenyezhettek. Az úgynevezett Védsereggel, amely a megbukott guerilla kísérletnek új kiadása volt, s amelyet a maga hatáskörre alá vont, egyrészt feleslegesen pocsékolta a jó katonaanyagot, másrészt megteremtette azt a franctireuri harcmodort, amelyért utóbb az ellenség ártatlan embereken és vidékeken is bosszút állt. Dembinszkit, híre után, nagy hadművésznek tartotta akkor is, amikor a magyar harctéren egyik baklövést követte el a másik után.

Ki volt Dembinszki idehozatalának, ennek a nagy nemzeti szerencsétlenségnek, értelmi szerzője? Pulszky szerint Teleki László gróf, a magyar kormány párizsi követe, aki a francia fővárosban élénk összeköttetésben állott a lengyel emigrációval s akinek katonai hírneve módfelett imponált a polgári stratégáknak. Kossuth, akit Bem tüneményes szereplése igazolni látszott a lengyel emigráció felkarolásában, a váci kiáltvány óta szívesen fogadott egy nagyhírű és nagytapasztalatú idegen tábornokot a magyar hadak élén – politikai szempontból is. Egy idegen vezér kizárta azt a veszedelmet, hogy vele valaha is osztozkodnia kelljen a hatalomban. A debreceni szakértők közül az öreg Mészáros Lázár úgy vélekedett Dembinszkiről, hogy „ha valamennyi magyar tábornok tudományát morzsába összetörnék, nem jönne ki annyi belőle, mint a lengyel vezérből". Dembinszkit, a saját feljegyzései szerint, a torinoi kormány is foglalkoztatni akarta, és pedig oly módon, hogy tízezer toscanai újonc élén vonuljon Velencébe és onnan támadja hátba az osztrák sereget. Emlékiratainak tényállásait különben bizonyos kritikával kell fogadni. Ő maga se bízott emlékezőtehetségében. Magyarországba való utazása alkalmával egyízben álnevét is elfelejtette, mert a rajnai bor szokatlan élvezete „nagymértékben hatott" memóriájára. Nagyképű, zsörtölődő vénember volt, folyton füstölgő temperamentum, egyik tipikus képviselője az egymással meghasonlott lengyel emigránsoknak. Önteltsége gyakran túllépte a normális beszámíthatóság peremét. Öregségére valósággal rajongó fanatikusa és dogmatikusa lett litvániai visszavonulásának. „Ha meggondolom – úgymond – a magyarok hadműveleteit, mindig arra a gondolatra kell jutnom, hogy a magyarok ezideig mindig az osztrákok által diktáltattak maguknak törvényt és összefüggéstelen részleti csatározást folytattak. Tervem azonnal kész volt, hogy ezt az állapotot megváltoztassam és minden áron átmenjek a támadó harcba." Ez az állítás abból az időből származik, amikor a magyar seregek összpontosítása főhaditerv volt már január 4-ike óta a pesti haditanács után.

Rendes vezérkari szolgálat ismeretlen fogalom volt nála. „Az irka-firka" terhére volt neki. A hadvezérnek amaz egyik legfőbb tulajdonsága, az, hogy imponálni tudjon, teljesen hiányzott föllépéséből és modorából. Amikor altábornagyi ranggal meghívták és a magyar sereg élére állították, Debrecenben gondoskodtak róla, hogy eleve fel legyen paprikázva Görgey ellen. Előbb a

volt Perczel- (most Répássy), majd a Klapka-hadtestet rendelték alá s február közepén főparancsnoksága alá jutott a feldunai hadtest is, amelyet XVI-ik hadosztállyá kereszteltek át. Alig másfélhónapi vezérkedése Dembiniszkinek másfél hónapi időveszteséget okozott a magyar hadműveletekben, azonkívül az áldatlan huza-vonák és az egymáson összefüggéstelenül átcikázó intézkedések sorozatát, tömérdek balkezességgel és fejetlenséggel, sőt olyan válsággal is, amelynek megrázkódtatásait a fiatal magyar sereg alighogy kiheverte.

A feldunai hadtestben Dembinszki kineveztetésének és Görgey mellőzésének hírére újból megindult a korteskedés és a politizálás. Hie Guelfen, hie Ghibellinen: itt Debrecen, ott Görgey. A hadtest óriási többsége tábornokának pártjára állott, kivéve Guyont és szűkebb környezetét. Újból tiszti gyűléseket tartottak és aláírásokat gyűjtöttek, ezúttal Dembinszki kinevezése ellen. Felfogásuk szerint az egész magyar önvédelmi háborúnak Bem és most Dembinszki szerződtetése amolyan nemzetközi forradalmi színt adott. A váci kiáltvány által lecsillapított sorhadi tisztek újból nyugtalankodtak és aggályoskodtak. „Kötelességünknek ismerjük – írták Luzsénszky és Ragály biztosok Debrecenbe február 15-én – hogy a változás rokonszenvre nem talált" a seregben. „Görgey, amint ma mondá, határozottan kijelenté, hogy a netán ellenszegüldendőket főbe lövetendi, de mindemellett több főbb tisztektől elégületlenségük nyilatkozatát halljuk." A vérmesebbek máris a Debrecen ellen való indulás mellett kardoskodtak. Tábornokuk tudta nélkül egy törzstisztet Debrecenbe küldtek, hogy a hadtest hangulatáról tájékoztassa a Honvédelmi Bizottmányt, a kiküldött azonban útközben szerencsétlenül járt és sérüléseiből csak akkor gyógyult fel, amikor már az egész Dembinszki-válság felhője elvonult a magyar seregek felett. Görgey leplezni iparkodott tisztjei előtt csalódását és fanyar hangulatát, amelyet ennek az idegen jövevénynek kineveztetése s a saját mellőztetése kellett szivében. Arra gondolt csupán, hogy elejét vegye hadtestjében a pártoskodásnak s hogy a kitűzött legközelebbi hadműveleti célt, Schlick megsemmisítését tőle telhetőleg előmozdítsa. Február 7-én, amikor a Szamos-Margitfalva vonalából Kassa felé tervezett előnyomulásra felkészülőben volt, sejtette, hogy dél felől Klapka egész hadereje közeledik Kassa felé. Az utóbbi azonban csupán erejének harmadrészével (öt zászlóalj, öt lovasszázad, tizenkét ágyú) követhette Schlick utóvédjét, amely mögött február 7-én Abaujszántótól északra jutott el. Másik két hadosztályát Dembinszki február 5-én Miskolcra rendelve. Ez ellen ugyan Klapka ellenjavaslatot tett, sőt tiltakozott is, de Dembinszki nem engedett. Így aztán Klapka a rendelkezésére maradt egy hadosztállyal nem fejthette ki a megfelelő nyomást, még kevésbé küldhetett kellő erejű hadoszlopot Torna felé, hogy Schlick esetleges kitérését megakadályozza.

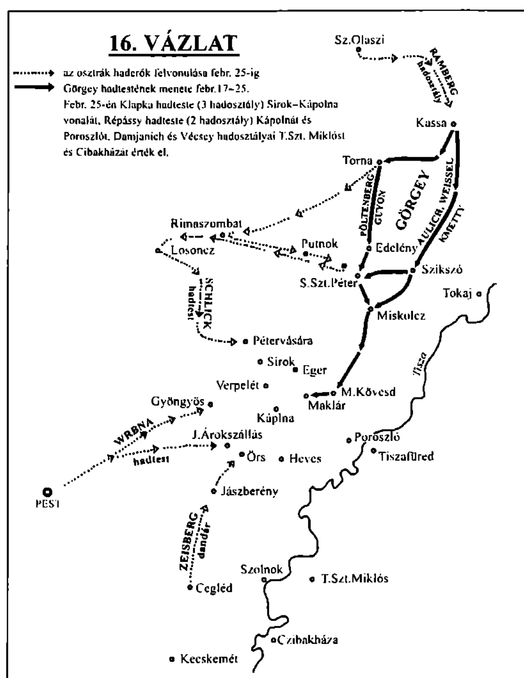
Tudjuk, hogy Schlick haderejének négyötöd részét Görgey ellen fordította és hogy eleinte szembeszállni akart Eperjesnél Görgeyvel. Minthogy azonban az eperjesi osztrák csapatok Guyon elől meghátráltak, Schlick előbb Szamosra, majd Budamérra ment vissza, de még mindig azzal a szándékkal, hogy a csatát elfogadja. Ez az időveszteség adott volna alkalmat Klapkának

arra, hogy – ha Dembinszki meg nem gyöngíti – Schlick hátába, Kassára törjön előre, amely esetben az osztrák hadtest nem menekülhet el. Görgey rendszeres felkészülődése a döntő csatára Schlicket a Tarca völgyében túlsokáig tartotta vissza, ami a magyar hadihelyzetre csak előnyös volt, mert Klapkának a megkerítő hadművelet végrehajtásához időt szerzett. Február 8-ikára Görgey várta a Schlick-hadtest ellentámadását, amit az itt csoportosítható négy osztrák dandár kétségtelenül túlerővel hajthatott volna végre. Ez eléggé megindokolta azt, hogy Görgey a maga Tarca-völgyi hadcsoportjának (Guyon, Piller) egyelőre védőleges magatartást írjon elő. E csoport megerősítésére az Aulich-hadosztályt Eperjesre vonta előre, míg a Beniczky-különítményt Margitfalvára, a Kmetty-hadosztályhoz irányította, amelyet a következő napon Schlick hátába akart vezetni abba a reményben, hogy Kassánál Schlicket bekerítheti. Meg kell említeni, Görgey Guyont arra is utasította, hogy derítse föl az ellenség állását harc árán is, ha pedig előtte gyengébb osztrák erők állnának, akkor azokat vesse vissza és Kassa felé üldözze. Guyon azonban e napon tétlen maradt s így nem állapíthatta meg, hogy az ellenség zöme dél felé hátrál és itt újra állást foglalt. Tevékenyebben működött Klapka, ki dél felől a hadászati helyzet helyes felismerésében gyorsan előnyomult és Hidasnémetit harc árán elfoglalta. A gyűrű tehát Schlick körül mindinkább szűkült. Klapka kezében volt a helyzet kulcsa, ha Dembinszki az ő haderőit haszontalan irányokba eleve már el nem küldi. A délről jövő magyar előretörés ugyanis február 9-én az osztrák hadtestet vagy Görgey arcvonalára nyomja, vagy pedig veszteséggelteljes kitérésre kényszeríti Torna felé.

Schlick érezte helyzetének válságos voltát. Felvillant agyában az a gondolat is, hogy Görgeyn keresztül Galícia felé tör át, ami február 8-án talán még sikerülhetett volna, de aztán haditanácsot tartott, amely Tornán át a Pest felé végrehajtandó elvonulást határozta el. Így Schlick budaméri csapatait még az éjjel felverte és megkezdte az elvonulást. Másnap Klapka Szinán (fele úton Enyicke és Hidasnémeti között) tétlenül volt kénytelen nézni a Schlick-hadtest elvonulását, mert csekély hadereje a támadást nem engedte meg. Görgey pedig a nehezen felderíthető és az ellenségnek sok jó állást biztosító terepképzet alapján azt hitte, hogy az osztrák főerő még mindig Kassa előtt áll s ezért február 9-ikét arra használta fel, hogy az osztrák állás megtámadására a hadtest csoportosítását s a Tarca szétrombolt hídjainak helyreállítását befejezze. Kmetty csoportja egészen Kassa közelébe nyomult előre, a Tarca-völgyi csoport pedig Kassától északra és északkeletre vonult. Másnap, február 10-én Görgey élhadosztályai az ellenségtől kiürített Kassára bevonultak, hol Görgey Klapka ezredessel találkozott, akitől megtudta az utolsó hónap legfontosabb katonai és politikai eseményeit is. Itt értesült Dembinszki vezéri megbízatásáról s arról a különös szerepről, melyet ez a tábornok a Kassa körül hullámzó hadműveletekben játszott.

Mikor Klapka Tokaj felől Kassára iparkodott, azzal a helyes megfontolással cselekedte ezt, hogy Görgeyt két osztrák dandár üldözi a Szepességre

való mentében és most Schlickkel is szembenáll, következőleg a bekerítés veszedelmében forog. Klapka elcsigázott csapatai az osztrák túlerőn aligha tudnak majd áttörni. A Görgey fölmentésére irányuló szándékában Klapkát Dembinszki akadályozta meg, amikor javaslatát e szavakkal utasította el: „Ha Görgey eddig nem segített magán, akkor mi mindenesetre már későn érkeznénk segítségére". A magyar vezér Görgeyt felszabadíthatónak, a lengyel tábornok pedig elveszettnek tartotta. Ki tudja, vajjon csupán katonai meggondolások érvényesültek-e Dembinszkinél, vagy belejátszottak olyan személyes és politikai tekintetek is, amelyeket az öreg lengyelre szuggerálhattak. Dembinszki helyében minden vezér Kassa felé, a Hernád és Bodva völgyén át küldött volna hadoszlopokat és egyúttal Görgeyt minden elképzelhető közeg igénybevételével tudósította volna, hogy Eperjes és Kassa között mindaddig tartson ki, amíg dél felől a közeledő magyar hadak Schlick hátában megjelenhetnek. A két fiatal magyar hadvezér a kassai találkozás alkalmával, a felsőbb irányítás hiányánál fogva, megállapodott abban, hogy másnap Klapka Torna felé Schlick üldözésére indul, míg Görgey Jászón át nyomuljon elő, hogy egyrészt Schlick, másrészt a Jablonowszky és Götz-dandárok egymáshoz való csatlakozását megakadályozza. Ezt a tervet a két vezér nem valósíthatta meg, mert Dembinszki most Schlick útját a Sajó völgyében végzett megkerüléssel akarta elállani, ezért Klapkát egészen érthetetlen módon, Miskolcra rendelte.

Ezért Görgey egymagában vállalta Schlick üldözését s e célból a Piller-hadosztályt és február 12-én mögötte a Guyon-hadosztályt Tornán át Schlick ellen irányította, míg a Götz-Jablonowszky dandárok ellen a Kmetty-csoport állva maradt Kassától északra. Ezen a napon a Piller-hadosztály éle Szénig haladt s február 13-án ott sikerült rajtaütést művelt az osztrákokon. A széni vállalat sikeréről szóló jelentéssel egyidejűleg Görgey a hadügyminisztertől megkapta a parancsot, hogy hadteste Dembinszkinek rendeltetett alá.

Ez a katonai intézkedés annyiban helyénvaló volt, mert a január 2-iki haditanács értelmében a Tisza-vonalon kellett felgyülekeztetni az összes magyar erőket s ezeket természetesen egységes főparancsnokság alá összefogni. A magyar fősereg gyülekezése február közepe felé még folyamatban volt. A fősereg megalakítására kiszemelt négy magyar hadtest közül Görgeyé Kassa-Torna környékét érte el, Klapka három hadosztályát Dembinszki a Sajó völgyébe vonta előre, Répássy csapatai a középső Tisza mögött, Tiszafüred-Cibakháza között már korábban állást foglaltak, végül a déli hadszíntérről Damjanich és Vécsey hadosztályai közeledtek Arad és Szeged irányából.

A magyar parancsnokok közül bizonyára Görgey látszott leghivatottabbnak a fővezérségre. November elseje óta vezette a legfontosabb, legnagyobb és legjobb magyar seregrészt; a dunántúli hadjárat alatt az osztrák túlerővel szemben rendkívül ügyes és leleményes manőverezéssel többször is megmentette azt, majd a feldunai hadtest élén vezette a felvidéki hadműveleteket, amelyeknek különösen merész végrehajtásával a hadászati helyzetet magyar szempontból annyira előnyössé változtatta. Az alakulóban levő magyar fősereg alkatrészei közül Damjanich zászlóaljain kívül a legszebb, legfegyelmezettebb és legértékesebb Görgey hadtestje volt. A kormány azonban – miért, miért nem – „magasabb vezetési szempontból” majdnem szándékosan arra törekedett, hogy ezt a legnagyobb magyar katonai értéket elpusztítsa. A magyar haderőket ugyanis egyenkint 4–6000 főnyi hadosztályra tagozta, valószínűleg Dembinszki kívánságára, hogy teljesen szétdúlja a megszokott hadtestkötelékeket, s ily módon a magyar parancsnokok hatalmát és önállóságát csökkentse. A tisztikarban legalább mindenki ezt gondolta és ezt érezte. A természetes felzúdulást még növelte az, hogy az új fővezér intézkedései éppen most tették lehetővé a Schlick-hadtest megmenekülését és megakadályozását annak, hogy a feldunai hadtest gyönyörű felvidéki hadművelete Schlick tönkreverésével záródjon le. Görgeyt már Kassára érkezésekor nagy posta várta Debrecenből. Kossuth levelei csak nem fogytak ki a szemrehányásokból, a leckéztetésekből, sőt a tábornok jellemét a kétség homályába borító célzásokból. Nem csoda, hogy tisztikarának idegességéből reá is ragadt valami.

Ha az ember elismerés helyet gáncsot kap s ha minduntalan sérelem éri és mellőztetés, gyakran olyan is, amelynek politikai hatásai kiszámíthatatlanok, elveszíti kedvét s nem tagadja meg magától a visszavágás örömét. „A február 12-én kelt hadügyminiszteri rendelet a feldunai hadtestet a magyar királyi 16-ik hadosztály megváltozott nevezete alatt Dembinszki altábor-

nagy fővezénye alá helyezi. Midőn ezt az egyetemes 16-ik hadosztállyal szolgálati úton közölném, valamennyi alámrendelt törzs- és főtiszt urakat ünnepélyesen felszólítom, hogy ezen látszólagos megalázást ugyanazon egykedvűséggel fogadják, amellyel önmagam, mint hadtestparancsnok, önállóságomról lemondván, magamat az együttülő országgyűlés határozata iránti engedelmességből Dembinszki altábornagy – egy, mint mondják, a háborúban megőszült tisztes hadvezér – parancsainak önként alárendelem." Ki ne érezné ezen a napiparancson a sértődöttségnek és a gúnyolódásnak kiütközését? A körülmények és a lelki indítékok összevetése alapján azonban azt kell mondanunk, hogy Görgey február 14-iki napiparancsa méltányos kihangzása volt annak a tapintatlanságnak, a mellőztetések és félreértések szakadatlan egymásutánjának, amelyek alatt a legkiegyensúlyozottabb jellemnek és fegyelemnek is meg kellett rendülnie.

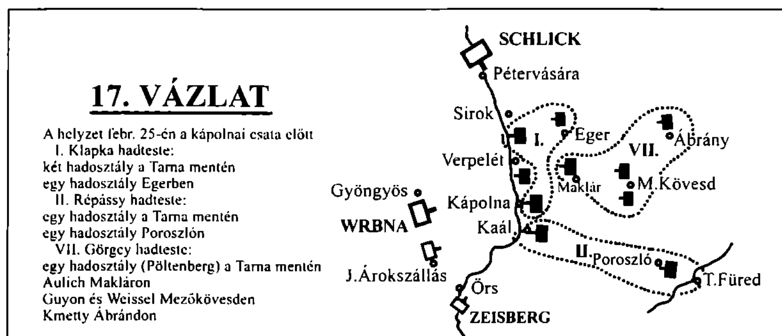
A cél most is ugyanaz volt, mint Vácon. Lecsendesíteni a tiszteket és megnyugtatni a hadsereget, hogy az lelki gátlások nélkül foghasson hozzá az összpontosítás következtében meginduló hadműveleteknek. Maga Dembinszki is elismerte Kossuthoz intézett levelében, hogy Görgeytől, Damjanichtól és Vécseytől leveleket kapott, amelyekből „nagy örömmel látja, hogy a kormánynak személye iránti nagy bizalmát jól fogadják". Görgey tehát egyelőre nemcsak levélben, hanem szivében is elcsitította az idegen vezér ellen gerjedt hangulatot, példát mutatva másoknak is, hogy személyes érzelmeiket és becsvágyaikat a közérdek alá fojtsák.

Minden amellett szólt, hogy a február közepén előnyösre fordult hadihelyzetet kihasználják. A Sajó és Hernád völgyében, valamint a Tisza-vonalon levő seregtestekkel a támadó hadműveletet azonnal meg lehetett kezdeni. Görgey szeme előtt ekkor a szemközt álló ellenséges hadak északi szárnya ellen intézett hadművelet lebegett. Terve szerint az ő hadtestje a Szepességet megszállott Götz- és Jablonowszky-dandárok ellen működnék, míg a fősereg zöme [a] Rimaszombat-Losonc irányában visszament Schlicket támadhatná meg. E terv végrehajtása nemcsak Kassát biztosította, hanem még azzal az előnnyel is járt volna, hogy Windischgraetz stratégiai állását észak felől megkerülheti és eként a Tisza-vonalat e hadmozdulat által biztosítja. Ez esetben a döntő csata nem Kápolnánál, hanem valahol nyugatra, talán Nógrádban vagy Komáromnál megy végbe. A lengyel vezér Görgey hadtestét azonban Miskolcra rendelte, miután fentebbi haditervét elutasította. A Miskolcra való lehúzódás két oszlopban történt meg. Maga Dembinszki elismerte, hogy Görgey hadtestjénél „a szolgálat fölötte szabályozott". Nem ismert tehát sürgősebb feladatot, mint azt, hogy a Görgey hadtestjében uralkodó rendet és pontosságot minél előbb összezavarja, még pedig oly módon, hogy az egyes hadosztályokkal a hadtestparancsnok tudta nélkül rendelkezett. Görgey ez ellen február 18-án határozottan óvást emelt. Ez azonban mitse használt: február 20-án Görgey tudomása nélkül három hadosztályát Sajószentpéteren vonta össze s ide rendelte Klapkának egyik divizióját is.

Nem csoda, hogy Dembinszki eddigi hadműveletei és csapatmozdulatai Görgey szemében a határozatlanságnak, a habozásnak és a belátás hiányának tüneteit árulták el. Görgey óvásai és tiltakozásai a hadtestjével való önkényű rendelkezések ellen csak még jobban felforralták az öreg lengyel epéjét. Február 22-én Miskolcon, amikor a két vezér először találkozott egymással, kínos összeütközés robbant ki. Görgey nyugodt, kimért és flegmatikus maradt, Dembinszki azonban teljesen elvesztette önuralmát, a magyar tábornokot főbelövetéssel fenyegette meg s egyébként is olyan magatartást tanúsított, Görgey előadása szerint, ami „sokkal inkább való volt az őrültek házába, mint egy hadsereg élére". Szemereéknek azonban nagyon imponált Dembinszki gorombasága, aki oly gyöngédtelenül, erélyesen hordta le a vasfejű magyar tábornokot. „Dembinszki – írta Szemere a Honvédelmi Bizottmánynak, február 23-án – szelíd, udvarias, szerető ember, de valódi katona s hogy tud lenni szigorú és erélyes, éppen tegnap adá csattanó jelét Görgey tábornok irányában." Érzékeny idegzetű emberekkel gyakran megesik, hogy az erélyességet összetévesztik a gorombasággal. Szemere, aki különben is meg volt győződve Dembinszki katonai fölényéről, nem azt vizsgálta, hogy ez a tehetetlen lengyel veterán miként kuszálja össze a magyar csapatokat s mekkora hibákat követett el eddig is az alája bízott hadseregek rovására. Módfelett megnyerte tetszését, hogy végre valaki szemtől-szembe meg merte mondani a zord igazságot Görgey Arturnak. A magyar tábornok sohase adta nagyobb jelét fegyelmezettségének és a közérdek iránt való érzékének, mint mikor úgyszólván szó nélkül viselte el Dembinszki zsörtölődéseit és dühének epeömléseit. Amíg egyrészt saját tisztikarát kellett féken tartania, ugyanakkor nem fogyott el a türelme, hogy az idegen főtábornoknál úgyszólván napról-napra alkalmatlankodjon s haditervei után érdeklődjön. Semmitmondó, üres vagy kitérő válaszokat kapott. Minthogy meg volt győződve a küszöbön álló hadműveletek döntő jelentőségéről, komor aggodalmak töltötték el. Beniczky Lajost azzal a bizalmas utasítással küldte Debrecenbe, világosítsa fel Kossuthot azokról a veszedelmekről, amelyeket a magyar ügyre nézve Dembinszki szereplése lépten-nyomon jelentett. Beniczky nem találta Kossuthot már Debrecenben: éppen útban volt Tiszafüredre s a kápolnai csata hullámzása közben tudta tájékoztatni a Honvédelmi Bizottmány elnökét a Dembinszki-féle hadvezetés baklövéseiről s azokról a következményekről, amelyeket ez a stratégiai művészet a magyar hadseregben előidézett.

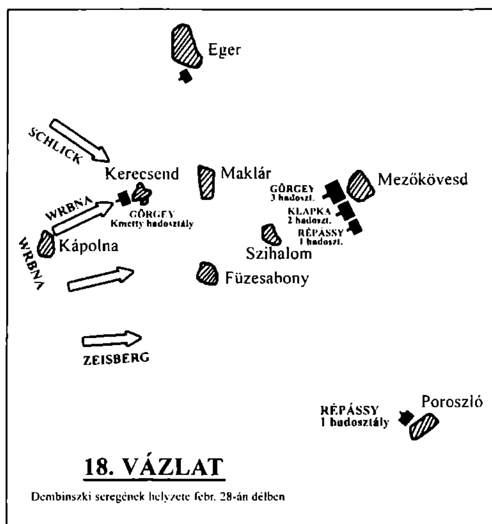
A február közepe óta tépelődő lengyel cunctátor, Kossuth ismételt unszolására, végre elszánta magát, hogy megkezdje eddig oly gondosan titokban tartott hadműveleteinek leleplezését. Az volt a terve, hogy a harmadik hadtestet (Damjanich) Cibakháza felé Szolnok irányában tüntetésre rendeli, míg ő maga az első, második és hetedik hadtestekkel Eger-Gyöngyös irányában támadásba megy át. Damjanich csak február utolsó napjaiban lehetett kész az elrendelt tüntetésre, amiért is Dembinszki csak február 26-án közölte Damjanichcsal és Vécseyvel a tüntető feladatot. Ebből az követke-

zik, hogy Dembinszki a fősereg támadását Gyöngyös felé csak e tüntetés végrehajtásának érezhető hatásai után, azaz február végére, vagy március elejére tervezte. Egyelőre a Tarna-patakot akarta előcsapataival elérni, hogy ezekkel fedezze a főerőnek Eger körül szándékolt gyülekeztetését. Dembinszki e terve csupán annyiban nem volt rossz, hogy a magyar csapatokat nem hátra, hanem az ellenségnek vezette. A gyülekeztetésre kiszemelt területen ugyanis a magyar sereget a bekerítés veszedelme fenyegette. Hátulról, Kassa felől jöhetett Ramberg, a jobboldalon, Pétervásár vidékén állott Schlick, a baloldalon, Cegléd felől Jellacsics jelenhetett meg minden pillanatban s végül elülről, Pest felől a Wrbna-hadtest zárhatta be a gyűrűt. Nem Dembinszkin múlt, hogy a bekerítés terve nem sikerült. A fenyegető veszedelmet csak gyors előretöréssel lehetett volna elhárítani, úgy, ahogyan ezt Görgey javasolta. Dembinszki azonban a kezdeményezést az ellenségnek engedte át, miközben ő maga lassan, de biztosan az ellenség karjai közé vezette a sereget. A helyzetet még csak súlyosbította az, hogy alvezérei mitse tudtak se haditervének szelleméről, se részleteiről. Csak sejtették, hogy a lengyel tábornok a magyar sereget bajba viszi. Az előlálló Klapka a benne felmozduló helyes katonai ösztönnél fogva támadni akart, hogy kihasználhassa az ellenségnek csoportokra való tagozását, hátul Görgey pedig, aki irtózott a lassú, metódikus hadműveletektől, nyugtalanná vált s még inkább sürgette Dembinszkit terveinek feltárására. A lengyel mindenről fecsegett, csak éppen katonai intézkedéseiről hallgatott. Még azt se közölte alvezéreivel, hol vannak a szomszéd csapatok és merre menetelnek. Görgey február 25-én ezt jelenti Dembinszkinek: „Hogy a mai napról érkezett parancsot mentül helyesebben lehessen végrehajtani, a hadsereg főparancsnoksága fölkéretik, ide tudomásul közlésére azon felállításnak, amelyet február 26-án Klapka fog elfoglalni... nehogy a 7-ik hadtestbeli valamely hadosztály számára oly állomások tűzessenek ki, melyeket már az első vonalban levő hadtest foglalt el." Ilyen sötétségben tapogatóztak a kápolnai csata előestéjén a magyar alvezérek. A sokkal jobban informált osztrákok a magyar sereg kettős átkarolására alkalmas csoportosításban a Tarna-vonal közelébe érkeztek.

Február 26-án az osztrákok folytatták az előnyomulást a Tarna-vonala felé és a délutáni órákban a felső parancs nélkül a Tarna nyugati partjára előrement négy magyar hadosztályra ütköztek. (Az első hadtestbeli Dessewffy, a 7-ik hadtestbeli Pöltenberg, az 1-ső hadtestbeli Máriássy és a 2-ik hadtestbeli Szekulics.) A magyar fővezér tudta nélkül kifejlődött harcban a derekasan, de egységes vezetés nélkül verekedő magyar csapatok a jobbszárnyon és a középen visszaszorultak a Tarna keleti partjára, egyébként azonban az esti óráig tartó küzdelem eldöntetlenül végződött. Talán más fordulatot vett volna a harc, ha Dembinszki, miután a hadtestkötelékeket megbontotta és széjjelszórta, legalább az első vonal négy hadosztályát egységes parancsnokság (jelen esetben Klapka) alá helyezi. A kápolnai csata első napján tehát Görgey négy hadosztályának csupán egyike harcolt.

Maga Görgey február 25-én újból fölkereste az Egerben tartózkodó Dembinszkit, hogy kikérje ennek parancsait, minthogy azonban a megbeszélést Dembinszki másnapra halasztotta, Görgey visszatért mezőkövesdi főhadiszállására, ahonnan másnap délelőtt vezérkari főnökével, Bayerral együtt ismét Egerben termett. Dembinszki újból kerülte tervei felfedését. Délben Görgeyvel együtt ünnepi lakomára ült s a hadihelyzet komolyságát csak a Verpelét felől hallatszó ágyúdörgésből ismerte föl. Meglepetésében és kétségbeesésében folyton azt ismételte vezértársa előtt, hogy ő nem akarta az összeütközést, majd pedig anélkül, hogy a hátul levő hadosztályok előrevonására intézkedéseket tett volna, Görgey társaságában egy parasztszekéren Kápolnának vette útját. Dembinszki állapota ekkor „valóságos erkölcsi agóniája volt olyan kérkedő embernek, aki hatalmas úszónak adta ki magát s most a vízbefúlás halálfélelme közt vergődik, minthogy a víz, amelybe belemenni merészkedett, egyszer csak a torkáig talált érni”.

18. VÁZLAT

Dembinszki seregének helyzete febr. 28-án délben

A nap már hanyatlóban volt, amikor Dembinszki és Görgey Kápolna közelében néhány huszárral találkoztak. A huszárok lovain folytatták útjokat. Dembinszki és Bayer Kápolnára, Görgey a szélső balszárnyra, Kaálra lovagolt. Itt Görgey a Szekulics-hadosztályt találta, amely ágyúharcot vívott a Tarna nyugati partján. Miután visszarendelte ezt a hadosztályt a keleti partra, Dembinszkihez lovagolt vissza. Ez ekkor már aludt. A másnapra szóló intézkedések szétküldésével Bayert bízta meg, akinek azonban csak egy tiszt állott rendelkezésére. Az első vonalban levő hadosztályoknak Dembinszki parancsai értelmében csupán tartaniok kellett állásaikat, míg Görgey hadosztályainak előre kellett vonulniok, még pedig Aulichnak Maklárról a szélső balszárnyra, Guyonnak Mezőkövesdről a középre és Kmettynek a közép mögé Kerecsendre, tartalék gyanánt. Maga Görgey azt a parancsot kapta, hogy vegye át a balszárny vezetését. Minthogy Dembinszki fejvesztettségében egész törzsét Egerben hagyta, a hadosztályoknak szóló intézkedések kézbesítésére nem voltak kéznél a szükséges közegek. Ezért Görgey úgy intézkedett, hogy Bayer maradjon Dembinszki mellett és gondoskodjék az első vonalban levő hadosztályok értesítéséről, az egyetlen tiszt pedig lovagoljon Egerbe, hol Görgey két parancsőrtisztje tartózkodott, hogy innen továbbítsák a parancsot Aulichnak Maklárra és Kmettynek Ábrányba, míg Görgey a Guyonnak szóló parancs kézbesítését személyesen vállalta magára. Mindenesetre rendkívüli dolog, hogy egy hadtestparancsnok legyen kénytelen parancskézbesítői szerepet vállalni. Reggel négy órakor ért Görgey Mezőkövesdre. Útközben Kerecsenden találkozott Pöltenberggel, aki tájékoztatta őt az elmúlt nap eseményeiről s akinek Görgey a február 27-ére szóló utasításokat megadta. Mezőkövesden felriasztotta Guyon hadosztályát és a Weissel-dandárt, mindkettőt elindította Kerecsendre, míg ő maga Kápolnára lovagolt, hogy jelentést tegyen Dembinszkinek. A lengyel azonban ráförmedt, miért nem megy a jobbszárnyra. A fővezér ugyanis előző esti parancsát időközben úgy módosította, hogy Görgey a balszárny helyett a jobbszárny vezetését vegye át. E változtatásról azonban Görgey csak most értesült. Szó nélkül Verpelétnek vette útját.

Mikor Görgey e nyolcvankilométeres éjjeli és hajnali lovaglás után, de a fáradtság minden jele nélkül a Verpeléttől délkeletre fekvő magaslatokra ért, a jobbszárnyat már kedvezőtlen helyzetben találta. Schlick túlerős hadtestjének támadása elől a Dessewffy-hadosztály rendetlen, a szívósan védekező Pöltenberg-hadosztály azonban rendezett hátrálásban volt. Itt találta Klapkát is, akivel megegyezett, hogy az a Dessewffy-hadosztály visszaözönlő részeit újra csoportosítja, valamint elővezeti az Egerben levő Schultz-hadosztályt, míg ő maga a Pöltenberg-hadosztállyal és a Dessewffy-félének töredékeivel a Kerecsendtől északnyugatra fekvő magaslatokon iparkodik gátat vetni Schlick támadásainak. Így is történt. Görgey csapatai állást foglaltak [a] Kerecsend és Verpelét között elterülő dombokon és az időközben beérkezett Weissel-dandár támogatásával hullámzó harcok között mindaddig ki-

tartottak, ameddig Dembinszkitől hátrálásra rendelt közép- és balszárny Kerecsendre és Füzesabony felé vissza nem vonult. Az utóvédszolgálatot előbb a Guyon-, majd a legkésőbben beérkezett Kmetty-hadosztály vette át, míg a Görgey-hadtest többi csapatai Maklárra, az Aulich-hadosztály Szikszópusztára mentek vissza. Említést érdemel, hogy Kmetty ez alkalommal tisztikara élén felszólította Görgeyt a parancsnokság átvételére. Azzal érvelt, hogy a hadtest két hadosztálya nem vett részt a harcban, már pedig ezeknek bevetésével meg lehetett volna fordítani a csata sorsát és hogy kizárólag a lengyel tábornok gyarló intézkedései okozták a csatának a magyar fegyverekre kedvezőtlen kimenetelét. Görgey Kmettyt engedelmességre intette s aztán újból a fővezérhez lovagolt, hogy terveit megtudakolja.

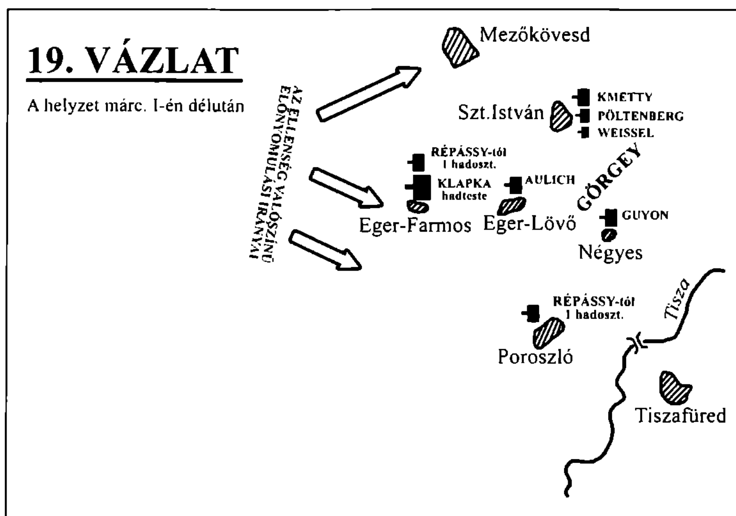
Dembinszki a döntő kápolnai csatában Görgeyt tulajdonképpen tétlenségre kárhoztatta. Valóban semmivel sem menthető, hogy miként iparkodott az idegen vezér a két legjobb magyar parancsnokát, Görgeyt és Klapkát, tervei felől bizonytalanságban tartani. Hadtestjeiket szétdarabolta, azután egyiknek se mondta meg, mi a célja. Görgey két napot töltött Dembinszki társaságában, hogy ezt nyilatkozatra bírja, de minden fáradtsága kárbaveszett. Ha elgondoljuk, miként fejlődik a hadihelyzet, ha az erős 7-ik hadtest a nagykiterjedésű csatatér bármely pontján, de egységesen lép a porondra, azt kell mondanunk, hogy Kápolna magyar győzelemmé válhatott volna. Dembinszki azonban jónak látta, hogy a hadtest egyik hadosztályát a középen, a másikat a balszárnyon vesse harcba s két hadosztályt pedig a hátrálás fedezésére használjon. Kápolna valóban magas iskolapéldája annak, miként nem szabad csatát vezetni.

Érdekes Görgey szerepe. Az első napon a balszárny harcába kell bocsátkoznia, anélkül, hogy a fővezér titkos terveiről bármit sejthetett volna, a következő éjjel kénytelen küldöncszerepet vállalni, hogy Dembinszki szerencsétlen intézkedéseit lehetőleg helyreigazítsa, nyolcvan kilométert lovagolt, a másik nap pedig a kedvezőtlen helyzetbe sodródott jobbszárnyat bízzák reá, hogy ennek ellenállásával fedezze a közép és a balszárny elvonulását. Ezen a napon újból kockáztatta életét, amikor a csatatéren rekedt egyik tarackját akarta megmenteni. Csak az egyik huszárszázados ismételt rimánkodására távozott a veszedelmes pontról, amikor ez becsületszavára megfogadta, hogy az elhagyott löveget megmenti. Meg is mentette. A Dembinszkivel történt kísérletezés a magyar seregnek legalább ezer harcosába került. Ezenkívül fogságba jutott egy egész sorhadizászlóalj. Az osztrák veszteség nem érte el a félezret. A Kápolnánál vívott csatát azonban még Dembinszki szánalmas hadvezetése se változtathatta döntő osztrák győzelemmé.

Az osztrák fővezért az első csatanap eredménye már aggodalommal töltötte el, mert a foglyoktól megtudta, hogy a csatatéren Görgey hadteste még nem jelent meg. Már pedig, véleménye szerint, a magyar hadvezetőség e hadtest bevetésével oly túlerővel léphetett volna fel, amellyel szemben az osztrák ellenállás kilátástalannak tűnt fel. Ebben a helyzetben Windischgraetz

minden reményét Schlick átkaroló támadásának sikerére alapította. Íme a lengyel hadvezetés bírálata. Dembinszki pont az ellenkezőjét cselekedte annak, amitől Windischgraetz tartott: Görgey hadtestének három hadosztályát egyenkint alkalmazta s ezek közül egyet sem irányított a csatatér északi részére. A silány hadvezetést némileg kiegyensúlyozta a magyar csapatok vitézsége. Az osztrák vezérkari mű is elismeri, hogy a magyar sereg töretlenül hagyta el a csataterет.

A kápolnai csata után beállott harctéri helyzetet Görgey éles szeme azonnal felismerte. Az volt a nézete, kár feladni a küzdelmet, mert azt a Kerecsendnél levő állásból meg lehet indítani. E véleményt javallta a csapatok váratlanul jó magatartása is. A honvédek egészen máskép verekedtek, mint Schwechatnál, Bábolnánál, vagy Hodrusbányánál. Akkor a vezért hagyták cserben, most Kápolnánál viszont a vezér tudománya mondta fel a szolgálatot. A küzdelem megújítása mellett szólt az a körülmény is, hogy az osztrák egyelőre az üldözést feladta és megakadt Kerecsend előtt, ahol a magyar sereg végre egyesült. Ez ugyanis a február 27-ikét követő éjjel a Maklár–Szihalom–Füzesabony–Kerecsend-vonaltól határolt területen töltötte az éjszakát, míg egy hadosztály Egerben, egy másik hadosztály Poroszlón az osztrákok átkarolására alkalmas csoportosításban volt. E súlyos gondoktól nyugtalanítva kereste föl Görgey február 27-én este Makláron főparancsnokát. A lengyel Xenophon azonban a Mezőkövesdre való visszavonulás mellett döntött. A sereg tehát február 28-án délelőtt Mezőkövesd előtt, Kmettynek Kerecsendnél utóvéd gyanánt visszahagyott hadosztálya fedezete alatt, táborba szállt anélkül, hogy Dembinszki a hadműveletek folytatására vonatkozó terveit az alvezérekkel közölte volna.

28-án Görgey újból Dembinszkinél járt. Figyelmeztetni akarta, hogy az elfoglalt állás a csata elfogadására alkalmatlan, már pedig számítani kell arra, hogy a győztes osztrák sereg rövidesen követni fogja a magyarokat. Sejtelme valóra vált. Útközben ágyúdörgést hallott már, mire az ebédnél ülő Dembinszkihez sietett, hogy jelentse az ellenség közeledését. Együtt vágtattak ki a táborba, ahol a sereget már csatarendben találták, készen az előnyomulásra. Szihalom és Mezőkövesd között ekkor már lejátszódott az a győzelmes összeütközés, amely abból támadt, hogy az utóvédszolgálatból visszatérő Kmetty-hadosztályt az üldözésre indult osztrák lovasság megtámadta és rendetlenségbe hozta, mire az Aulich-hadosztály huszársága rohamra indult az osztrák ellen, azt kemény közelharc után visszadobta, sőt három ágyút is zsákmányolt tőle. Kmettynek és Aulichnak a sereg szemeláttára kivívott, felvillanyozó hatású, szép sikerét az általános támadás felújítására akarták kihasználni, Dembinszki azonban durva szavakkal leállította ezt a vállalkozást és a sötétség bekövetkezéséig várta az ellenség támadását, azután pedig visszarendelte a sereget a táborba. Mindenesetre csodálatos, hogy a magyar alvezérek még mindig tűrték Dembinszki képtelen katonai terveit s hogy nem kötöttek útilaput a talpa alá. Az elkeseredést növelte az is, hogy Görgey több magasrangú tiszttel este újból megjelent Dembinszki előtt, szándékának kipuhatolása céljából, de az öreg lengyel valóban jobb ügyhöz méltó következetességgel, nyersen elutasította a kíváncsiskodókat.

Március 1-én délben Dembinszki különös paranccsal lepte meg alvezéreit: mintha nem is kellett volna számolni az ellenséggel, a sereget Mezőkövesdtől délre három-négy órajárásnyira fekvő falvakba irányította hosszabb pihentetés céljából, olyan csoportosításban, amely csak arra volt alkalmas, hogy az ellenség a magyar sereget a tiszafüredi hídtól elnyomja és a folyóba szorítsa. (Ezt a képtelen csoportosítást a *19-ik vázlat* mutatja.) Délutánra az átcsoportosítás nagy üggyel-bajjal végbe is ment, miközben Klapkának Eger-Farmosra került hadcsoportja az ellenség szemeláttára Mezőkövesdről oldalmenetet végzett s elszigetelt helyeztében a megveretés veszélyébe sodródott, mivel Görgeynek szétszórt hadosztályai nem jöhettek segítségére a feneketlen utakon.

Ezt a szörnyű intézkedést nyomban követte a megtorlás. Mikor a Mezőkövesd felé előnyomuló Windischgraetz megtudta, hogy a magyar sereg déli irányban elvonult, Wrbna hadtestét Eger-Farmoson át Poroszlóra irányította, hogy megakadályozza a magyarok hátrálását a Tisza mögé. Az osztrák hadtest utólérte Klapkát a délutáni órákban s megtámadta, ami a visszavonulása szabadságáért jogosan aggódó Klapkát arra bírta, hogy Poroszlóra hátráljon. Az Eger-Farmos felől hallatszó ágyúdörgésre Görgey felriasztotta a Szentistvánon levő hadosztályát és azonnal Klapka segítségére sietett. Mikor éjfélután a sáros talajon Eger-Lövőre ért, Aulichtól megtudta, hogy Klapka már Poroszlóig hátrált. Nyilvánvaló, hogy többé ő sem késlekedhetett hadtestje megmentésében, akár Dembinszki akarata ellenére is. Elszánta

magát, hogy önállóan cselekszik. Ezért hadtestének Eger-Lövőn egyesült hadosztályait rövid pihenő után Poroszlóra vezette tovább s egyben Guyonnak parancsot adott, hogy ugyancsak ide meneteljen. Március 2-án a reggeli órákban a fővezér akarata ellenére egyesült a magyar fősereg. Itt Klapka, hadosztályparancsnokainak jelenlétében, közölte Görgeyvel azt, hogy csapatai csak akkor hajtják végre Dembinszki utasításait, ha azokat ő, vagy Görgey ellenjegyzi. Görgey nyugalomra intette az alvezéreket azzal az ígérettel, hogy majd a Tisza mögött fogják az ügyet rendezni.

Ezután még egy végső kísérletet tett, hogy Dembinszkivel zöldágra vergődjön. Természetesen most se boldogult. Görgey két hadosztállyal Poroszlón maradt, hogy Dembinszki újabb parancsai szerint innen a délután folyamán átkeljen Tiszafüredre. Úgy látszott azonban, hogy e napon Poroszlónál még harcra kerül a sor. Az ellenség előnyomult, de mikor a magyar vezér is hasonlót tett, megállt és órák hosszán át farkasszemet nézett a magyar sereggel. Görgey a sötétség leple alatt akarta megkezdeni a hátrálást. Ekkor Dembinszkinek megint oly értelmű parancsát vette, hogy másnapig maradjon Poroszlón. A magyar tábornok a fővezér e szellemi anarchiájából csak rosszat olvashatott ki, mert értelmes ember valóban nem fejthette meg azt a mély titkot, hogy mily okból kell neki Poroszlón maradnia, mikor ez a hely a seregnek a Tisza túlsó partjáról szándékolt kifejlődésére sehogyse alkalmas, holott az ő két hadosztályát az ellenség támadása biztos vereségnek tenné ki. Az ellenség ágyúinak tüzében fekvő hosszú töltésen át támogatás aligha jöhetett volna. Elhatározta tehát, hogy a tiszafüredi híd védelmét a másik hadtestből rábízza a Hertelendy-hadosztályra, míg ő a maga két hadosztályát átvezeti a Tisza balpartjára. Erről az intézkedéséről Dembinszkit nyomban írásban értesítette.

Egyben elérkezettnek látta az időt, hogy a Tiszától fedett táborozás tartama alatt elintézze a Dembinszki-kérdést. A bűnlajstrom már éppen elég hosszú volt, hogy a sereg éléről eltávolítsák. Schlick elszalasztása, a kápolnai csata előtti kedvező stratégiai helyzet kihasználásának elmulasztása, a csata siralmas vezetése, a mezőkövesdi táborozás eseményei, az ezt követő és éjjeli menetbe fulladt laktáborozásai a tervszerűtlenségnek és a tehetetlenségnek oly fokát árulták el, amelyet az egyetemes magyar ügy további kockáravetése nélkül tűrni nem lehetett. A magyar fegyverek becsülete is a gyors megoldást követelte. Görgey nem habozhatott tovább. A Dembinszkinek küldött értesítése így kezdődött: „A gyámoltalan tétova, amelyben altábornagy urat tegnap reggeli értekezésünk alkalmával találtam; a még utolsó percben is megmásított, ingadozó, semmi tekintetben sem szabatos diszpozíciók, melyek nekem előbb ugyan írásban, de csakhamar kétízben is újra és mindannyiszor megint változott értelemben élőszóval adattak, engem még aziránt is bizonytalanságban hagytak, hogy tartózkodási helyéül mely pontot méltóztatott választani..." azután felsorolja Dembinszki hibáinak és mulasztásainak lajstromát, s kijelenti, hogy nem hajlandó alatta szol-

gálni, mert nem képes oly vezetésre bízni magát, „amelynek célszerűsége és helyes következetessége felől, fájdalom, a legszükségesebb bizonyságok is hiányzanak előttem... A visszavonulás befejeztével minden órán kész leszek mindent, amit ezúttal teszek, egy magyar haditörvényszék előtt igazolni, esetleg a kiérdemelt büntetést önhatalmú cselekvésemért a haditörvény értelmében elvenni." Férfias és szükséges írás volt ez a levél. Ha tovább lappang a fővezér s a csapatok között uralkodó bizalmatlanság elviselhetetlen feszültsége, olyan robbanásokban törhet ki, amelyek szétdobhatják az egész magyar fősereget. Semmise demoralizálhat annyira egy hadsereget, mint az, ha a tisztek és csapatok bizalma megrendül a vezetésben. Választani kellett a hadsereg, vagy az idegen vezér között. Hogy Görgey amazt megmenthesse, ezt el kellett távolítani az útból.

A tábornokokból és a törzstisztekből összehívott értekezlet Tiszafüreden Józsa Gyuri házában zajlott le. A kormány képviseletében Szemere Bertalan jelent meg, mert Görgey és bajtársai még a látszatát is kerülni akarták annak, mintha a Dembinszki eltávolítására irányuló erőfeszítéseiknek kormányellenes célzatai lennének. Görgey tömör előadásában indokolta a tiszti gyűlés összehívását. Visszapillantást vetett a múlt év novemberétől fogva saját hadvezetői és politikai tevékenységének legfontosabb mozzanataira. Előadta, hogy annakidején Kossuthtól teljhatalmat kért és kapott a sereg szervezésére és vezetésére, hogy alig tizeháromezer emberrel fogta fel az osztrák invázió első hullámát, hogy az elkerülhetetlen visszavonulást a kormány félreértette, elhomályosította és meggyanúsította a közvélemény előtt, hogy a pesti stratégák folyton beavatkoztak katonai műveleteibe s ezáltal zavart és bomlást idéztek elő a sereg tisztikarában is, hogy a fővárosokat a kormány képviselőinek elnöklete alatt tartott haditanács utasítására ürítette ki, hogy a váci kiáltvány egy destruktív erjedés ellenszere volt, hogy a felvidéki hadjárat is más eredménnyel zárulhatott volna, ha nincs Dembinszki az ő képtelen bogaraival és fontoskodó titkolódzásaival, hogy a hadtápszolgálatot teljesen elhanyagolta és a zavaros operációi által meghajszolt katonaságot még éheztette is, hogy tudatában van mai fellépése személyes veszélyének s a szubordináció ellen való vétségének, de vannak helyzetek, amikor túl kell tenni magunkat a szabályokon a haza megmentése érdekében. Indítványozta, hívják az elnököt a táborba, hogy ő személyes tapasztalatai és élményei alapján győződjék meg Dembinszki eltávolításának szükségességéről. Sokan – beszéli el Beniczky Lajos – a katonai diktatúra kikiáltása mellett kardoskodtak. Kmetty és Klapka azonban lehűtötték a túlzó Görgey-rajongókat és hangsúlyozták az értekezleten az országgyűlés iránt való engedelmesség kötelességét. Maga Görgey is lefújta a hivatatlan korteseket és kijelentette, hogy semmiféle személyes érdek nem vezeti a Dembinszki elleni állásfoglalásában. Tudja, hogy életével játszik, ámde annyira meg van győződve fellépése szükségességéről, hogy kész vállalni érte minden felelősséget: kész bárki alatt akármilyen alantas fokozatban is szolgálni.

Hiszen annakidején Kossuth se járt el a törvények betűi értelmében, amikor a tehetetlenség és a veszély perceiben megalakította a Honvédelmi Bizottmányt. Görgey is elmondhatta azt, amit Cicero a Catilina ellen irányuló önhatalmú eljárásának indokolásában: non servavi legem, sed iuro, quod servaverim rem publicam.

Szemerét megdöbbentették a tiszti értekezlet egyhangú határozatai. Még délelőtt tizenegy órakor március 3-án azt írta Kossuthnak: „Ha nem volna Görgey, belevágnék, de ő csak Téged respektálhat. Ő a főtényező... Jöjj zaj nélkül, hozd Vettert is." A parlamenti ember finom gyakorlati érzékével az értekezlet lefolyásából megértette, hogy a honvédseregben nincs egyetlen embere sem Dembinszkinek. A veszett fejsze nyelét csak úgy mentheti meg, ha a kormány szankciójának bélyegét üti a tisztitanács határozataira. Kétségkívül nem volt könnyű a helyzete: ha Görgeyt lázadónak tekinti s lázadó gyanánt kezeli, maga ellen bősziti az egész hadsereget. Ha elejti Dembinszkit, kockára veti a kormány tekintélyét. Ezért fenntartotta a Honvédelmi Bizottmány végső döntésének elvi lehetőségét s ideiglenesen felfüggesztette Dembinszkit s ugyancsak ideiglenesen a „főtényezőt" nevezte ki fővezérré. Mindazonáltal este hét órakor így stilizálta meg Kossuth számára a maga előrelátásának és emberismeretének hiányát: „Unanimitas volt Dembinszki ellen". „De megmentettem a kormány tekintélyét.". „A vég az, – írta egy másik levelében, – hogy Dembinszki nem tudta a mesterségét."

Egyébként arról is értesítette Kossuthot, hogy eléje utazik s az élőszó közvetetlenségével és részletességgel fogja tájékoztatni a tiszafüredi katonai „puccs" oknyomozásáról és eredményéről.

Az elnök meglehetősen izgatott állapotban indult el Debrecenből, hiszen Szemere már hetek óta szította benne a váci nyilatkozat óta amúgy is felgyülemlett bizalmatlanságát Görgey iránt. Fejbelövetem, – mondta Kossuth Görgeyre, – mielőtt a táborba érkezett volna. Jóllehet a nagyhortobágyi csárdában Beniczky Lajos az igazságnak megfelelő módon tájékoztatta a hadsereg hangulatáról, a Görgey ellen már hónapok óta különböző elemekből táplálkozó elfogultsága még inkább a rémületbe csapott át arra a gondolatra, hogy pretoriánus szellem kaphat lábra a hadseregben. Megérkezése után nyomban valóságos vizsgálóbírói nyomozást indított a gyanúsított tábornok ellen, Szemere tudósításainak receptje szerint. A kihallgatásokból és a bizalmas tájékozódásokból kiderült, hogy Görgey ugyan vétett a fegyelem ellen, de az is kitűnt, hogy föllépése nélkül a hadsereg elveszett volna a nemzeti ügyre nézve. A Görgeyvel való személyes összejövetel aztán legalább egyelőre minden homályt eloszlatott a tiszafüredi „lázadás" értelmi szerzősége körül. Mint mindenki, most Kossuth is bizonyos tekintetben hatása alá jutott annak az átható és erőteljes akaratnak, amely Görgey lényéből kisugárzott. Bizonyára a régebbi összezördülések is elkerülhetők lettek volna, ha Kossuth már előbb is megjelent volna Görgey táborában.

Az elnök hajlékony, finom intelligenciája most egyszerre felfogta, mekkora tévedés volt Dembinszki fővezérsége és talán megértette Görgey téli

visszavonulásának roppant katonai értékét is. Viszont a tábornok is tudatára ébredt annak, hogy a nemzeti harc nem nélkülözheti az elnök népszerűségét és csodálatos tetterejét. Amikor leereszkedett a hegyek közül s látta a számban és erkölcsi erőben megnövekedett új honvédhadtesteket, amelyeket Kossuth szervező géniusza úgyszólván a semmiből teremtett néhány hónap alatt, lehetetlenségnek látszott, hogy pozitív elméjében ne revideálja a polgári hatalomról belerögződött osztrák katonatiszti nézeteket. Őszintén megbékélt Kossuthtal és szinte nyom nélkül tűntek el emlékezetéből a régi perpatvaroknak érzelmi maradványai. Viszonyuknak ez a novemberi napokra emlékeztető melegségét és őszinteségét Görgey részéről az se hütötte le, hogy a sereg és talán a maga várakozása ellenére is, Kossuth nem adta kezébe a fővezéri hatalmat. Kossuth talán patétikusabb szavakat talált a meglelt barátság nyilvánítására, de az ő lelkében – akkor már az elméjében ápolt távoli és merész célok miatt – ez az új légkör nem érlelt oly nemesízű gyümölcsöket, mint tábornokának szivében, aki Kossuthot most újból azon a magaslaton látta, mint a múlt év szeptemberében. Vetter kineveztetése fővezérré, amelyről Görgey Kossuthtól március 7-én feltételes, 9-én pedig visszavonhatatlan formában értesült, ha talán fullánkot hagyott is jogos becsvágyaiban, egy cseppet se zavarta buzgóságában, se hadműveleti tekintetben, se érzéseiben Kossuth iránt. A két főember kiengesztelődése felhangolta a hadsereget is. Mindenki érezte, hogy jobb napok következnek. Minden fölpezsdült, megmozdult, megrázkódott. Valami delejesség rezgett át a levegőn. Egy izzó, lelkes világ köszöntött be, szélviharosan, az erőknek zajos, robajló, szilaj zsendülésével. Végre is miért ne válna be Vetter? Nem a legtiszteltebb nevek egyike-e az önvédelmi harcban? Nem állotta-e ki már a hűség próbáját? Nem bizonyította-e be hadvezéri érzékét, amikor a januári haditanácson oly lelkes szószólója lett Görgey felvidéki diverziójának és a hadsereg összpontosításának? Görgey szinte égett a vágytól, hogy most valami nagyot, valami rendkívülit, valami tündöklőt vigyen végbe, olyat, amivel Debrecen örök bizalmatlanságát egyszersmindenkorra eloszlathatja.

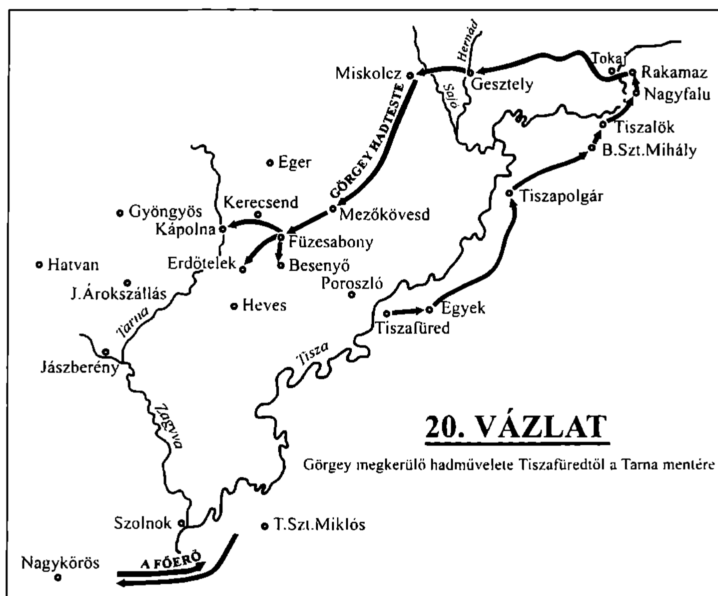
Dembinszki még lemondása előtt oly tervet készített, mely szerint a főerőnek Szolnok, egy kisebb csoportnak Tokaj felől, tüntető célzattal, kellett volna Pest felé előnyomulni. Ez éppen fordítottja volt annak a tervnek, amely Kápolnánál megfeneklett. Vetter a korábbi terv megújítását, vagyis a tüntetést Szolnok felől, a főerő támadását Miskolcról a Pestre vezető út mentén, javasolta. Ez a terv az adott esetben annyiban volt helyes, hogy az ellenség legkisebb ellenállásának irányában érvényesült volna. Az osztrákok ugyanis Damjanichnak március 5-én Szolnoknál aratott fényes győzelmét akarták megtorolni s ezért főerőiket Kecskemét-Cegléd-Nagykörös területén csoportosították, következőleg az új magyar támadási irányban ellenállást nem fejthettek ki. Kossuth a terv végrehajtása előtt Görgeyt is véleményadásra szólította fel. A tábornok azt mondotta, hogy mindkét terv jó lehet, mert a lényeg nem a tervben, hanem a végrehajtásban van. Mindazonáltal megcsappant reményekkel nézett az új fővezér működése elé. Kevéssé bízott

egy olyan katona akaraterejében és szilárdságában, aki nem mentesülhetett teljesen a Kossuthnak adott fonák katonai tanácsok felelősségétől, mindazonáltal esze-ágába se jutott, hogy a megbírált fiatal tábornok helyett a múlt év decemberének végén átvegye a feldunai hadtest vezetését. Amennyiben levelezéséből megállapítható, szívesebben vette volna akár Damjanich, Aulich, vagy Klapka kineveztetését, esetleg egy olyan katonai interregnumot, amelyben a hadtestparancsnokok erkölcsi és szellemi együttműködése biztosítaná a sikert. Ez a gondolat vezette Görgeyt, mikor két hadcsoport alakítását javasolta, amelynek mindegyike támadó feladattal nyomulna előre Pest felé. Az északi csoport (2. és 7. hadtest) a maga két hadosztálytöbbletnyi erejével Tokajon átkél a Tiszán, a déli (1. és 3. hadtest) Szolnokon át vonul északnyugat felé. Az északi csoport élén ő maga parancsol, a déli élén Damjanich áll: a két legkeményebb tábornok. Ismételten hangsúlyoznunk kell azt, hogyha valahol döntő jelentősége van a vezér egyéniségének, úgy az elsősorban a forradalmi seregnél érvényesül. Minden állandó seregnél, így a császári királyi hadseregnél is egyik hadtest, vagy zászlóalj olyan, mint a másik. A magyar seregnél a csapat minősége ellenben szorosan összeforrott a vezér egyéniségével. A magyar hadtesteket nem a katonai szabályzatok, hanem vezéreik nevelték. A magyar vezérek hadműveleteit nem a rendszerbe foglalt stratégiai és taktikai merev előírások irányították, hanem a józan megfontolással párosult fiatal hév és bátorság. A magyar csapatok magatartását gyakran a vezérek személyes magatartása döntötte el a csatatéren. Görgey személye a friss és kombinált meneteket, az ötletes manővert, Damjaniché a vasöklöt jelentette. Mindkét vezér hadteste fegyelméről volt híres. Görgey mellett a megbízható Aulich, Damjanich mellett a szellemes Klapka a képzelhető legjobb helyzetet teremthették volna lélektani szempontból. Görgey tervének végrehajtása esetén Damjanich feladata az ellenség lekötése, Görgeyé az osztrák hadállások megkerülése.

A két hadcsoport megalakulása már valóban kikristályosodóban volt. Klapka hadteste Tiszafüred környékéről március 3-án Szolnok felé vonult s Görgey a Tiszán való átkelésre készült Füred körül, amikor Vetter mégis Dembinszki tervének végrehajtását határozta el. Ezt Görgey csak a kormány székhelyén, Debrecenben tudta meg, ahová azért utazott és töltött el félnapot, hogy az új fővezér intencióit megismerhesse. Ez alkalommal díszítette fel az elnök őt is a II. osztályú katonai érdemrenddel, amely nemcsak hivatalos elismerése volt Görgey téli hadjárata eredményeinek, hanem fátyolborítás azokra a kölcsönös félreértésekre, amelyek hónapokon keresztül gátolták a politikai és katonai együttműködést. Vetteren és Kossuthon kívül úgyszólván senkivel sem érintkezett e rövid órák alatt Debrecenben. Sejtelme sem volt róla, hogy a váci kiáltványnak nagy parlamenti pártja van a csonka országgyűlésen, legfeljebb amit Kossuthttól tudott, az csak annyi volt, hogy „egy törpe minoritás a mindenáron való béke propagandájával ármánykodik" a nemzeti védelem kormánya ellen. Vetter utasította Görgeyt, hogy a 2. had-

testet haladéktalanul indítsa el dél felé, míg a 7-ik hadtest a Tisza gyors áradására való tekintettel, Görgey javaslatának megfelelően, Tokajra vonuljon, hogy innen megkezdje a tüntetést Pest irányában. A 7-ik hadtest Egyek felé március 9-én indult. Görgey haderejének tagozódása a tiszafüredi táborozás alatt átalakult: Guyon Komáromba távozott, mint kiszemelt várparancsnok, hadosztályát Görgey feloszlatta s a többi három között osztotta el. Aulich tábornok lett és egyben a 2-ik hadtest parancsnoka. A 7-ik hadtest így a Gáspár-, Kmetty- és Pöltenberg-hadosztályokra és a Simon-hadoszlopra tagozódott s idetartozott mg a tiszafüredi hídfő őrsége is. (Két és fél zászlóalj.)

Görgey a Tisza balpartján húzódó feneketlen dűlőutakon, Egyeken, Tiszabogláron, Büdszentmihályon Tokajra és innen Miskolcra oly meglepő gyorsasággal vonult előre, hogy az utóbbi várost már március 16-án elérte, jóllehet úgy a Tiszán, mint a Hernádon hidat kellett veretnie. A hadtest kikülönítések által gyengült. Rakamazról nyolc lovas-századot küldött a főerő megerősítésére, Tokajnál a híd őrzésére egy zászlóaljat hagyott hátra, Miskolcnál pedig Beniczky Lajos alatt egy kisebb különítményt hasított ki.

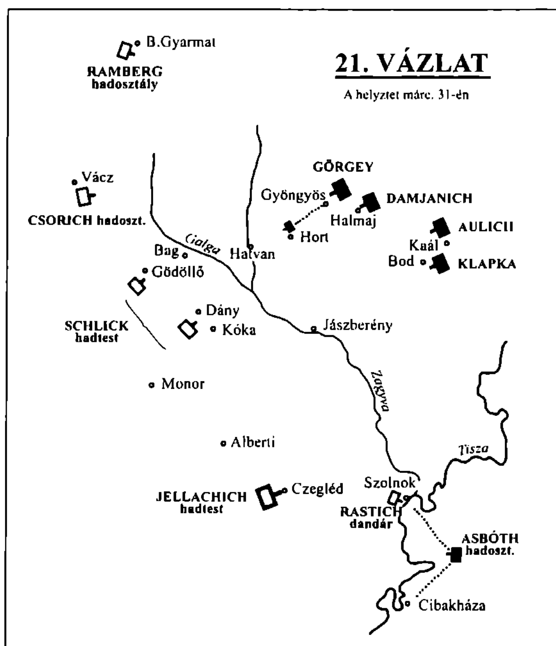
20. VÁZLAT

Görgey megkerülő hadművelete Tiszafüredtől a Tarna mentére

Görgey e rohanásszerű hadműveletével szemben a Vetter-vezette főcsoport csak lassan cammogott előre Cibakháza felé, hogy itt a Tiszán átkeljen. Görgey már Miskolcon állt, mikor Vetter még Cibakházán vesztegelt. Az átkelést a főcsoport itt március 18-án kezdte meg, a következő napon Nagykörös felé nyomult, de a várostól tizenöt kilométernyire megállott, mert a be-

futott hírek szerint az egész osztrák hadsereggel juthatott szembe. Valóban Windischgraetz haderejének harmincöt zászlóalját, ötvenkét lovas-századát és százötvenhat ágyúját itt összpontosította s így Vetter csoportjával szemben határozott fölénybe került. Vetter – alvezéreinek tanácsára – félbeszakította az előnyomulást és március 21-én éjszaka visszatért a Tisza balpartjára, holott ugyanekkor Görgey már Mezőkövesdig érkezett el. Március 20-án ezt jelenti a fővezérségnek: „A hadtestparancsnokság szándéka: a Hevesen álló ellenséget ha lehet elfogni, vagy pedig elterelni s azután Hatvannak Pest felé előnyomulni." Ugyanez nap ezt írja Kossuthnak: „Méltóztassék figyelmeztetni a fővezér urat, hogy futárjai igen rosszul utasíttatnak útra. 17-én indult el egy kurírja Cibakházáról Tokajra, mikor én aznap már Miskolcon voltam s így ő utánam ballagván, csak ma kaptam meg Vetter fővezér úrtól azon rendeletet, hogy megragadjam az offenzívát Pest felé. Eszerint Vetter fővezér úr azon véleményben van, hogy én Tokajon bevárandom parancsolatját. Ezt csak nem lehet, ha csak a régi Zopf-Kriegsrat-féle eljárást egészen magunkévá tenni nem akarjuk." Március 21-én Dormándról ezt írja: „Én azon hiszemben, hogy a nagy ármádia odalent mindenáron támadólag lépjen fel, előrenyomultam egészen idáig, feltett szándékom lévén, Hevesről Árokszállásnak, Gyöngyösnek, Vácra nyomulni, amint az én köztem, meg Damjanich bajtársam között ki volt csinálva... Én vágyom a csata után." Március 22-én Görgey tüntető előnyomulása már meghozta a várt eredményt, amit azonban Vetter nem bírt kihasználni. Görgey útjában kezdetben csak Ramberg hadosztálya állott, amely Görgey közeledésére nyugati irányban tért ki. Március 19-én Windischgraetz már Jászberénybe irányította a Wrbnahadtest egy gyalogosztályát, a következő napon Schlick egész hadtestjét is, eképpen Görgey ellen Hatvan környékén az osztrák vezetés huszonnyolc zászlóaljat, harmincnégy lovasszázadot és százhuszonhárom ágyút összpontosított, vagyis tizenkét zászlóaljjal, tizenhat lovas-századdal és hatvan ágyúval többet, mint amennyit Görgey hadereje képviselt. Itt volt az ideje annak, hogy a magyar főcsoport támadásba menjen át. Ehelyett azonban a Tisza balpartján vonult vissza.

Az imént vázolt hadművelet sikere – mint látjuk – nem a haditerven, hanem a végrehajtáson múlt. Görgey a maga előnyomulásával magáravonta a túlerőt. Ezt a hatást azonban Vetter nem várta meg. Túlkorán tört elő Cibakházáról Nagykörös felé. Ezért vissza kellett fordulnia. Ennek dacára Görgey lendületes hadművelete a kápolnai csata óta hátrányos magyar helyzetet egy csapásra kedvezőre fordította. Hadtestjének az osztrákok oldalában való megjelenésére Windischgraetz lemondott a kezdeményezésről. Március közepén még a támadás gondolatával foglalkozott. Vezérkara azon gondolkodott, hogy Szolnok és a Körös torkolata között átkel a Tiszán és Debrecen irányában nyomul előre. Most azonban, amikor Görgey Mezőkövesden állott, az osztrák hadsereg védekezésre szorult. Meg kellett kezdenie főerejének eltolását észak felé. (Lásd a *21-ik vázlatot.*)

Az osztrák fővezér március 23-án azt írta Schlicknek, hogy az új átcsoportosítás célja elejét venni Komárom ostroma megzavarásának, mert most ez a legfontosabb. Görgey valóban nagy mestere volt a manővernek: egy gyors mozdulattal, anélkül, hogy csatát vívott volna, a helyzet urává vált. Az ellenség, amely eddig szemét Debrecenre függesztette, most aggodalommal pislogott vissza Komárom felé. A Görgey által teremtett kedvező helyzetet Vetter arra iparkodott kihasználni, hogy seregének Cibakházánál hadászati kudarccal végződött partváltoztatását megismételje több sikerrel Tiszafürednél. Arra szánta el magát, hogy a sereg zömét Görgeynek a Tarna mentére vonuló hadteste után vezeti, ezután hozzáfog a Pest felé már kétízben is (Kápolnánál és Nagykörösnél) megrekedt támadó hadműveletek felélesztésének. Március 26-ika és 28-ika között megint átkelt a Tiszán. Mikor ez megtörtént, a magyar sereg zöme, illetve mind a négy hadtestje a Tisza jobbpartján eljutott abba a csoportosításba, amelyből a döntő hadjáratot megkezdhette.

A Vetter-féle hadműveletek huza-vonája, vagy megszakadása nagyon kihozta sodrából Görgeyt. Különben is gyanakvásra, sötétlátásra hajló lelkülete megriadt attól az eshetőségtől, hogy megismétlődhetik a Dembinszki-epizód s vele a hadsereg újabb válsága. A Kossuthoz való viszonya lehetővé tette, hogy teljes nyíltsággal tárja fel aggodalmait a Vetter-féle hadvezetés nyilvánvaló eredménytelensége ellen az elnökhöz írt leveleiben. Ez alka-

lommal Kossuth az, aki kettejük közül inkább megóvta hidegvérét és tárgyilagosságát. Igaz, hogy Vetter fővezérsége is az ő felelősségét nyomta. „Ein zweideutiger Mensch", mondta Görgey főparancsnokáról, bár a személyi ambícióktól is éppoly tiszta lenne, mint ő, Damjanich, vagy Klapka. Görgey mint minden igazi ösztönember idegeiben érezte azt a pszichológiai mozzanatot, amelyet nem szabad kihasználatlanul hagyni, azt tudniillik, amiről Napóleon azt mondotta, hogy akkor kell csatát vívni, amikor a vezér a markában érzi a szerencse üstökét. Amikor ezeket a türelmetlenségtől és kétségtől égő leveleket Debrecenbe irogatta, még nem tudta, hogy a Nagykőrösnél megtorpant offenzíváért nem is annyira Vetter felelős, mint Damjanich, akit ő látatlanul is oly nagyra tartott s akivel március óta oly szivélyes hangú levelezést folytatott. Jogos ambíciója még inkább felserkent a Vetter-féle kísérletek meghiúsulásától.

Görgey István agyba-főbe védi bátyját a becsvágy gyanúja ellen. Felesleges ügyvédi munka. Nagy emberek indokolt becsvágyak nélkül nem törhetnek nagy célok felé. Az erkölcsi fegyelemnek az a formája, amely Deák Ferenc, vagy Washington egyéniségének és közéleti szereplésének annyira antik zománcot adott, nem föltétlen velejárója a politikai, vagy katonai rendkívüliségnek. Az a fundamentális értéktudat, amely a történelmi nagyságnak – mondhatni – természetes alkatrésze, kivált olyan helyzetekben, amelyek az értéktudat kifejlődésének gátat vethetnek, kell, hogy ösztökélő és termékenyítő becsvágyakban rügyezzen ki. Megesik, hogy az önérték tudata megtéveszti az embert és olyasmire is sarkalja, hogy jogosulatlan hatásköröket küzdjön ki magának. A törtető akaratot éppen az különbözteti meg a nagy egyéniség elementáris becsvágyától, hogy érvényesülésének alapja pusztán a maga értékének aránytalan túlméretezése, következőleg se erkölcsi, se tárgyi jogcímmel nem rendelkezik, hogy a helyzetekből és a tényekből képződött akadályokon erőszakosan is átgázoljon. De ha Görgey, akinek fiatal éveiben a szerénysége az élhetetlenséggel volt határos, most összemérte magát, a maga kötelességtudását, teljesítményét, szellemi és erkölcsi képességeit, akár Dembinszkiével, akár Vetterével, akár a debreceni kormány bármelyik szoba-stratégiájával, több, mint elegendő tárgyi alappal bírt arra, hogy magát az egyedül lehetséges fővezérnek tartsa.

Az ilyen ambíció nem hiba, még kevésbé vétek. Aki a honmentés aktív munkájában nélkülözhetetlennek tartja magát, különösen a versenytársaival való összehasonlítás viszonyában és ha ezt a viszonyt a hadsereg közvéleményének egyhangú akarata is szentesíti, az kétségkívül egy magasabbrendű kötelesség elmulasztásának hibájába tévedne, ha a dolgok kifejlődésével szemben passzivitásra ítélné magát, vagy sztoikusan viselkedne. Ugyanilyen magasfokú kötelességtudat és hivatásérzet hatotta át Kossuthot is, amikor a múlt év szeptemberében kezébe ragadta a gyeplőt. Görgeynek látszólag annyira megváltozott magaviselete Vetter háromhetes fővezérsége alatt, ebben az értéktudatban találja természetes magyarázatát. Így a Kossuthtal való viszony, a Debrecennel való meleg és konciliáns levelezés, a

Vetter ellen emelt vádjai és gyanúsításai, nem különben a debreceni béke-párttal való plátói viszonya, amelyet különben is csupán Kossuth, vagy legfeljebb Szemere előadásai alapján ismert. Nem sejtette, hogy amikor a nyaktilót szánja a békepártnak, valójában saját pártfeleinek megsemmisítésére tör. Lelki állapotának ez a fázisa csak azok előtt látszik homályosnak, vagy kétértelműnek, akik nem tudják, hogy a Kossuth által eláztatott békepárt Görgey előtt oly színben tűnhetett fel, mintha az mindenáron, hódolat és megalázkodás árán is, a békét sürgetné.

Vetter parancsainak, illetve terveinek kitudakolása céljából Görgey március 26-án Tiszafüredre ment, ahol együtt találta a fővezért a többi hadtestparancsnokokkal. Ez alkalommal találkozott először Damjanich tábornokkal, a népszerű és diadalkoszorúzta hőssel, talán az egyedülivel, akinek a hadseregben való tekintélye az övével mérkőzhetett. Damjanich egyenes, nyersmodorú katona volt, igazi General-Vorwärts, amolyan Blücher-féle egyéniség, törik-szakad ember, akire bátran lehetett áthárítani a legnyaktörőbb hadi vállalkozásokat is. Csapata, a magyar szabadságharc gárdahadtestje, az erkölcsi és katonai érték legmagasabb színvonalán állott. A 3-ik és 9-ik zászlóalj lendülete magával sodorta a hadtest többi elemét is. Majd látni fogjuk, hogy ez a hadtest viseli a tavaszi hadjárat legsúlyosabb terhét és hogy vitézsége és állhatatossága a legnehezebb tűzpróbákat is ki fogja állani. Damjanich magassága – legkedveltebb zászlóalja egyik tisztjének elbeszélése szerint – meghaladta az egy ölet, s minden tagja kellő arányban állott egymással. „Ha maguk elé képzeljük, amint nagy pej paripáján csendesen ül, hátán fehér köpönyegével, oldalán lapos fringiájával, öklét szokása szerint csípőjére támasztva, s merőn nézve a csata fejleményeibe: előttünk áll az impozáns alak, melyhez csak a mithosz mennyköveket szóró Juppitere hasonló s amelyről a hadseregben azt tartották, hogy hozzá hasonló daliás alakot soha életükben nem láttak." A délvidéki harcok nagy hősének természetében azonban sok vadság volt és barbárság. Ha haragja fellobbant valaki ellen, kíméletlenségig durva tudott lenni. „Kövessen el Vetter csak egy hibát, – mondta Vukovicsnak –, ő azonnal főbelöveti." De akármilyen nemes ércből öntött egyéniség volt is Damjanich, Görgey nyugodt fölénye előtt éppúgy meghódolt, mint a többi alvezérek. Hogy Görgey megkülönböztetett figyelemmel bánt vele, sajnos, oly rövidreszabott együttműködésük folyamán, hogy inkább, mint bárkit, respektált, az csak következménye volt Damjanich föltétlen parancsnoki megbízhatóságának, annak az erélynek és bátorságnak, amelyet ez a vezér tanúsított a hadviselés legválságosabb szakaszaiban is. Egyáltalán Görgey finom emberismerete képessé tette rá, hogy minden határozott rajzolatú egyéniséggel megtalálja az érintkezés és a bánásmód megfelelő formáját. Másképp viselkedett Damjanichcsal szemben, másképp Aulich és Klapka iránt.

Aulich túlhaladt már élte delén, amikor a régi hadseregben élvezett tekintélyét és kiváló elméjét tartaléktalanul odakölcsönözte a magyar ügynek. Mint a Sándor-gyalogezred alezredese, esküjéhez és kötelességéhez való

férfias ragaszkodásával döntő szolgálatot tett a magyar gondolatnak a déli táborban, amikor ott megindult a politikai oszlás. Példája a császári tisztek egy részére rangjánál, tekintélyénél és befolyásánál fogva határozottan mérvadó volt. Jellemének és elméjének nyugodt összhangjánál fogva nem igen volt párja abban a hadseregben, amelyhez 1848-ig tartozott. Emellett – mint akkor mondották – „erényes polgár is volt". A hadseregben neki nem akadt se irigye, se ellensége, alatta mindenki szívesen szolgált. Vukovics szerint Görgeyt bátorsága és lángelméje miatt nagyon kedvelte s természetes fővezérnek állította a magyar hadseregben. Akármennyire elismerte azonban tábornokának felsőbbségét, a legkevésbé se vett részt azokban a forrongásokban és gyülekezetekben, amelyek akár Görgey mellőzése, akár helytelen kormányintézkedések következtében napirenden voltak a 7-ik hadtestben. „Ich diene die Sache, nicht die Formen", – mondta azoknak, akik ezeknek a tiszti korteskedéseknek és hadakozásoknak értelmi szerzői voltak.

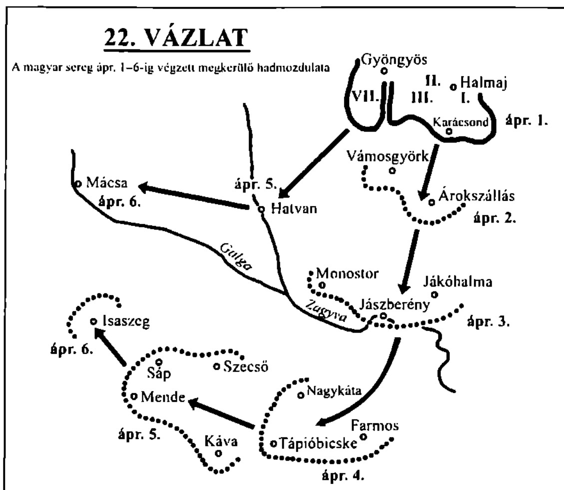
Egészen más fából faragott személyiség volt Klapka, akkor a magyar ügy legfiatalabb tábornoka. Bayer után a szabadságharc vezérkarának legkiválóbb elméleti hadásza volt, megáldva tevékeny, finom gazdag képzelőerővel. Lényének alapeleme azonban a puhaság volt és a határozatlanság. Bizonyos tekintetben igazságot kell adnunk egyik szenvedélyes bírálójának abban a megállapításában, hogy sohase tudott a maga tanácsán indulni s mindig annak adott igazat, aki vele utoljára beszélt. Az egész korszakban folyton ingadozott Görgey és Kossuth között, ami különben gyakran megtörténik olyan embereknél, akik felismerik mindkét pártnál a tárgyi igazságot s egyikhez se tudják rögzíteni magukat. Minthogy képzelete nagy túlsúlyban volt akaratereje felett, Klapkánál gyakran találkozunk vakító fölgerjedésekkel és hirtelen elcsuklásokkal. Vezérkari főnöke, Szillányi, azt mondta róla, hogy mint hadvezérnek csak egy hibáját lehet bűnül felróni, azt, hogy még igen fiatal volt s ezért „sok ábránddal bírt..." „Belső tüze sokszor erővel ragadta őt el; lelkülete mintegy kiszabadulva, nem lehetett azt többé fékezni, hanem magával vitte cél nélkül a határtalan térben; innen magyarázható mindig ingadozó, mindig változó eszmemenete... Ki azonban őt ismerte, tárgyát és alapgondolatát megértette, a változatok nélkül, az bámulhatta csak hatalmas lelkét, gyors, világos katonai éleslátását és mély hadászati ismereteit." Görgey emberismeretének csak becsületére válik, hogy Bayer után senkivel se vitatta meg oly körülményesen és alaposan haditerveit, mint Klapkával, bár azt is tudta, hogy a végrehajtásnál mindig a sarkára kellett lépnie. Ha ezekkel a férfiakkal való viszonya nem is nyújtotta a közvetlenség és a felsőbbség ama művészi attitüdjét, amely például Napóleon és marsalljai között uralkodott, azért Görgey különösen értett hozzá, hogy ezeket a tábornokokat az egyéniségüknek megfelelő posztokon alkalmazza.

Itt a tiszafüredi táborban találkozott Görgey először a magyar ügy egyik legrokonszenvesebb és legtehetségesebb leventéjével, a szabadságharc Bayard lovagjával, az ifjú Leiningen-Westerburg Károly gróffal, aki akkor dan-

dárparancsnok volt a 3-ik hadtestben. Miképpen Damjanichot, őt is a magyar hitves kötötte a letett eskün kívül a magyar ügyhöz. S itt csirázott ki Görgey és Leiningen között ama szép és megható férfibarátságok egyike, amely jó csillag gyanánt kísérte végig Görgey pályáját a bukásig. A magyar hadsereg két legjobb csoportja, a 3-ik és 7-ik hadtest, szintén a füredi táborban találkozott össze, ahol viharos lelkesedéssel ünnepelték egymás dicsőségét és a holnap reménységet. Még Füred előtt, Egerben vált meg hosszabb időre Görgey a feleségétől is, aki Liptószentmiklóstól fogva a táborban tartózkodott. Adél asszonyt Parádra küldte, ahol a napok egyhangúságát és unalmát a fogoly osztrák tisztek társaságában whistezéssel ütötte el. Maga Görgey a Vetterrel való tanácskozás után nyomban visszatért hadtestéhez Gyöngyösre. Itt kapta meg Klapkának március 28-án kelt levelét arról, hogy Vetter megbetegedett és hogy ő (Klapka) Kossuth megbízásából vezérkari főnöki minőségben a hátullevő hadtesteket a gyöngyösi országúton Görgey mögé irányította. Végre március 31-én, mikor a sereg a *21-ik vázlatban* feltüntetett helyzetbe jutott, Kossuth Görgeyt Egerbe rendelte és megbízta a hadsereg ideiglenes főparancsnokságával. A sereg hadműveletei most már, közel kéthónapi ingadozás után, erős ütemben megindultak. A diadalmas tavaszi hadjárattal a szabadságharcnak új fejezete kezdődött.

Isaszeg – Görgey fővezéri szerepe az áprilisi hadjáratban – Új haditerv Gödöllőn – Kossuth és Görgey politikai tanácskozása a királyi kastélyban – Vác és Nagysalló – A detronizáció hatása a hadseregben – Ludvigh jelentése – A 7. hadtest forrongása – Egy katonai puccsa tervei – Bécsbe, Budára vagy Debrecenbe?

Az ideiglenes magyar főparancsnok éles szeme látta, vezéri ösztöne megérezte, hogy a vele szemben széles vonalban, Vác és Szolnok között álló ellenséges csoportok a következő napokban Gödöllő környékén fognak összetorlódni és itt akarják kivédeni, a defenzívára alkalmas erdős hegyvidéken az ő előtörését Pest felé. Ezért az április 1-én kiadott intézkedés Gödöllőnek csupán a 7-ik hadtestet irányította, hogy az ellenséget arcban lekösse, míg a másik három hadtest Jászberényben és Tápióbicskén át tervezett nagy megkerülő mozdulattal Isaszegre, a Gödöllőnél biztosra vett ellenséges állás oldalába kapott irányítást. Április 6-án mind a három hadtestnek Isaszseget kellett elérnie. Ez az intézkedés Görgey hadvezetői képességének egyik legnagyszerűbb bizonyítéka. bár a magyar seregnek két csoportra való osztása mindkettőt a külön való megveretés veszélyének tette ki, Görgey mégis vállalta a kockázatot, mert megérezte, hogy ellenfele a következő napok alatt milyen hadműveleteket fog határozni. Mintha április 1-én Gyöngyösön már tudta volna, hogy néhány nap múlva Isaszegen döntő csatára kerül a sor. Így is történt. A magyar hadsereg e gyönyörü megkerülő hadműveletét április 1-től 6-ig, a *22-ik vázlat* mutatja.

Az osztrákok egyidejű hadmozdulatai Görgeyt nem akadályozták meg a terv végrehajtásában. Mióta a 7-ik hadtest Mezőkövesd vidékén felbukkant, az osztrákok állandó bizonytalanságban éltek. Windischgraetz ugyan átcsoportosította haderőit Gödöllő felé, de végleges elhatározásra jutni nem tudott. Fedezni akarta Pestet is, féltette Komáromot is. Attól tartott, hogy a magyar sereg az Ipoly-völgyön át Komáromnak vesz irányt. Végül is nagyarányú erőszakos földerítést rendelt el, hogy „az ellenséget erejének fölfejlődésére és talán szándékának nyilvánítására" kényszerítse. Schlick hadteste kapott parancsot, hogy ezt a felderítést végrehajtsa. E célból április 2-án Hatvanra, 3-án Gyöngyösre kellett előnyomulnia. Jellacsics hadtestének viszont a Tisza mentéről Gödöllő irányában kellett csatlakoznia. A szembenálló két vezér hadmozdulataiból két ütközet fejlődött.

Schlick hadtestének elővéde április 1-én megszállotta Hatvant, ahonnan a magyar előcsapatok Hortra mentek vissza. A következő napon Schlick folytatta menetét Hortra, ahol a 7-ik hadtest két hadosztályára (Gáspár és Pöltenberg) bukkant s azokat megtámadta. Magyar részen az ütközetet Gáspár ezredes vezette, aki Simon hadoszlopának egyik dandárát a csatatérre rendelte. Ugyanekkor a déli irányban a 3-ik hadtest egyik dandárja is (Cillich) a csatatérre sietett a főcsoportból. Gáspár György ama parancsára, hogy az ellenséget vesse vissza, támadásba ment át és Schlick hadtestét Hatvanon túl visszadobta. A vereség hatása alatt Schlick Gödöllőig hátrált, Windischgraetz pedig, ki most biztosra vette, hogy a magyar seregnek Komárom a célja, Csorichnak Vácon levő hadosztályát Gödöllőre vonta, a horvát bánnak pedig megparancsolta, hogy erőltetett marsban siessen Gödöllő felé.

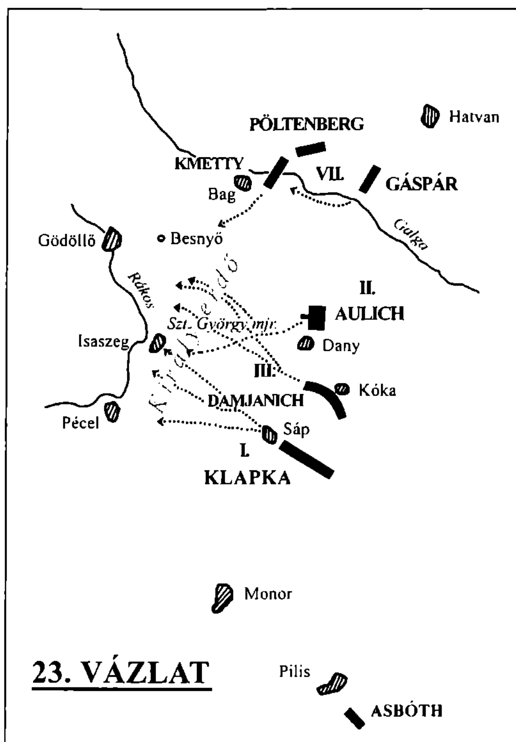
E parancs alapján Jellacsics főereje április 3-án Tápióbicskéig menetelt. A hatvani összeütközés jó auspiciumokat sejtetett. „Itt most minden a legjobb kerékvágásban van, – írta Kossuth a főhadiszállásról a Honvédelmi Bizottmánynak április 3-án este –, minden kerék gyönyörűen összevág, mint a jó óramű, míg a megkezdett felvonás le nem játszatik... És tudja a tisztelt Bizottmány, mi ezen jó egybevágás harmóniájának kulcsa? Az: hogy Görgey a legtisztább indulatú hazafi. Kiben a haza tökéletesen bízhatik, ki nemcsak nem irigyli senkinek a dicsőségét, hanem örömest nyújt a dicsőségre másnak alkalmat, hatóságát ismeri s gyakorolja teljes mértékben, de nem affektál superoritást s ellenvetés nélkül elfogadja, ami jó. A mostani operáció terve Klapkáé, megkérdeztetett – s elfogadtatott. Cillich detasirozása Damjanich érdeme, mert tért kapott az önálló működésre, mert Görgey ennyit mondott neki: terved helyeslem, tudod mi a cél, vigyázz és segítsd Gáspár balszárnyát. A csata alatt pedig Görgeyt Gyöngyösön a hideg kilelte, hogy két órányira a nyolc óra folytán tartott irtózatos ágyútűztől, nem mehetett az ütközetbe; kérték, ne tegyen magán erőszakot, menjen, de ő azt felelé, mit előbbi estén is mondott: Gáspár derék ember s még nem volt alkalma tízezer főnyi sereggel csatát önállóan vezényelni, mutassa meg, mit tud, érdemeljen ki magának egy tábornokságot, ha bajba jönne, közel vagyunk, majd kivágjuk."

Klapka a hatvani siker hírére azt javasolta a főtábornoknak, hogy a megkerülő hadcsoport álljon meg és a Hatvan-Gödöllő irányában esetleg szükséges beavatkozásra készüljön fel. Görgey azonban az átkarolás folytatása mellett döntött. Csak a 7-ik hadtestet utasította, hogy az ellenség túlerős támadása elől, harcolva, Tarna mentére hátráljon. A megkerülés tervszerűen folytatódott. Április 3-án Görgey jelentést kapott arról, hogy az osztrákok a Tisza-vonalat elhagyták, mire Asbóthnak Törökszentmiklóson álló gyenge hadosztályát utasította, hogy kövesse az ellenséget a Pest-Szolnok vasútvonal mentén. Április 4-én az átkaroló csoport élén haladó Klapka Jellacsicsnak Tápióbicskére jutott utóvédét (egy gyalog- és egy lovasdandár) megtámadta. A harc kezdeti sikere után a magyar hadtest hátrányára fordult, mire a csatatérre siető Görgey az időközben felvonuló Damjanich hadtestét dobta harcba. Ez aztán a küzdelmet eldöntötte a magyar fegyverek javára. A tápióbicskei ütközet alkalmas volt arra, hogy az osztrák vezérkar figyelmét a megkerülő magyar csoportra irányítsa. Görgey tartott is attól, hogy hadmozdulata tudomására jutott az ellenségnek. Mindamellett kitartott eredeti elgondolása mellett. Windischgraetz most valóban óvatossá vált. Eddig csak attól tartott, hogy a magyar sereg észak felől megkerülheti: ezt a veszélyt Hatvanra tervezett támadással akarta megelőzni. A tápióbicskei ütközet után azonban már azzal is számolt, hogy a megkerülés dél felől is megtörténhetik. Ezért haderőit Gödöllő környékén összpontosította, hogy innen Pestet fedezze, a Csorich-hadosztályt pedig visszarendelte Vácra, hogy a komáromi irányt is fedezhesse.

Görgey április 5-én utasította az időközben tábornokká kinevezett Gáspárt, hogy másnap a Galga-patak vonalán túl fekvő Bagot mindenáron foglalja el. A parancs e szavakkal végződött: „Csak bátran előre". Ezt követte a főseregnek szóló világos és rövid intézkedés, amely szerint április 6-án Damjanich hadtestének a Királyerdőn át „a legszigorúbb elővigyázatossági rendszabályok megtartása mellett" Isaszegre, Klapkának ettől délre Sápon át a hegyháton ugyancsak Isaszegre és Aulichnak tartaléki viszonyban a 3-ik hadtest mögé, egyelőre Dányra kell előnyomulnia. „A hadtestek – úgymond Görgey parancsa – a lehető legszigorúbb összeköttetést tartsák, egymást figyelmeztessék és támogassák." Nyilván Görgey még Isaszeg előtt számított az összecsapásra, de valószínűbbnek vélte, hogy az ellenség a Rákos-patak mögött, azaz Isaszegen túl fogadja el a csatát. Az a körülmény azonban, hogy az osztrákok isaszegi csoportja a keletre elterülő Királyerdő keleti szegélyén több dandárt hagyott hátra, amelyekre Klapka és Damjanich rábukkantak, a döntő küzdelmet hamarabb robbantotta ki. Ebből támadt az a nagyarányú viaskodás, amelyet a szabadságharc története az isaszegi diadal néven ismer, s amelyben a magyar fegyverek döntő győzelmét túlnyomóan Görgey személyes beavatkozásának kell tulajdonítanunk. A csata első időszakának Görgey távollétében vívott ütközetei ugyanis a magyar hadakra nézve kedvezőtlen fordulatot vettek. A válság tetőpontján jelent meg Gör-

gey a csatatéren, villámgyorsan áttekintette a helyzetet, nyomban erős kézzel átvette a vezetést és a fenyegető vereséget győzelemmé változtatta át. A harc lefolyását nagy vonásokban azért ismertetjük, hogy Görgey vezéri tevékenységének főbb momentumait megérttessük.

Görgey április 6-ának délelőttjét Kókán, a megkerülő csoport hátában fekvő központi helyen töltötte, ahonnan a csatatérre csak délután három órakor indult el. Eddig az időpontig a fejlemények a következők voltak: Klapka és Damjanich hadtestjei Sáp és Kóka elhagyása után, délután félegy órakor a Királyerdő keleti szegélyén védekező osztrák dandárok ellen a Tápió-patak mindkét partját övező halmokon harchoz fejlődtek és az osztrákokat rövid küzdelem után visszadobták s üldözés közben az ellenség által felgyújtott erdőség nyugati pereméig hatoltak. Innen Klapka hadtestének egyik, elszigetelten előretörő dandára Isaszegre hatolt, ahonnan az osztrák túlerő ellentámadása kivetette. A rendetlenül hátráló dandár magával ragadta Klapka egy másik brigádját is, mire az elbátortalanodott Klapka elrendelte a visszavonulást, jóllehet négy dandára közül három még egyáltalán nem vett részt a harcban. Damjanich, ki időközben hadtestét Isaszegtől északkeletre állította föl, a balsiker láttára Kiss Pál dandárát Klapka támogatására küldte előre a Szentgyörgymajoron át. Egyben értesítette a Dányban tartózkodó Aulich-hadtestet is, hogy fejlődjék fel a csatatérre, ő maga a Rákos-patakon át, Isaszegtől északra akart előretörni, hogy Klapkán ezzel is segítsen. Ekkor még nem sejtette, hogy ezt a szándékát Gödöllő irányában elrendelt osztrák oldaltámadás fogja megakadályozni. Bízott abban is, hogy rövidesen Gáspár hadteste is beavatkozik a harcba. De ennek éppen ellenkezője következett be. Gáspár ugyanis Bagnak megparancsolt megszállása után zömével itt és Aszódon megállott s csupán Kmetty hadosztályát küldte előre Gödöllő felé, amely a Bessenyőtől északkeletre fekvő magaslatokig hatolt, ahol az osztrákok útját állották. Az osztrák vezérkar, mely ekkor már tudatára ébredt annak, hogy a magyar támadás Isaszeg irányában történik s így Gödöllő felé csak kisebb magyar egységek nyomulnak elő, tartalékhadosztályát Isaszeg irányában vetette harcba. Ez a hadosztály ütközött most Damjanich hadtestének oldalába. A délután három óra felé kifejlődött harctéri helyzet a magyar fegyverekre nézve aggályossá vált. A balszárny (Klapka) visszavonulóban, a közép (Damjanich) elszigetelt helyzetben, előtte és jobboldalában túlerős ellenséggel, a jobbszárny (Gáspár) teljes tétlenségében. A kezdeményezés az osztrákok kezébe csúszott át.

23. VÁZLAT

A Kókán tartózkodó Görgey a különös légköri viszonyok miatt nem hallotta az ágyúdörgést. Látta ugyan a lángoló Királyerdő füstjét, de – minthogy jelentést nem kapott – azt kellett hinnie, hogy az osztrákok az erdő felgyújtásával fedezik visszavonulásukat. Csak délután három órakor értesült előreküldött huszárjaitól az Isaszegnél dúló csatáról és annak kedvezőtlen fordulatáról. E jelentésre a Dányban levő Aulichnak parancsot adott, hogy nyomuljon elő Isaszeg felé, ő maga pedig a csatatérre vágtatott. Délután négy órakor ért a Királyerdő keleti szegélyére, ahol nagy megkönnyebbülésére, Aulich zászlóaljait látta maga előtt menetelni. Aulichot ugyanis Damjanich értesítése alapján a Dányban levő Bayer már korábban elindította a csatatérre. A Királyerdő keleti szegélyén ugyanekkor Gáspár hadtestétől vágtában jött huszártiszt Görgeynek azt a szóbeli jelentést hozta, hogy 7-ik hadtest Gödöllő felé nyomul előre. Ezt a jelentést, hogy az osztrákok a Galga vonalát feladták, megnyugvással vette tudomásul, mert az következtette, hogy Gáspár csapatai a legrövidebb idő alatt beavatkoznak a harcba. A jelentést hozó huszártiszt bizonyára lovagolt két órát, ameddig a Galga mellől a főtábornokhoz ért. E két óra alatt az „előnyomuló" Gáspár hadtestnek Bessenyő közelébe kellett érnie.

Tudjuk, hogy a huszártiszt híre nem felelt meg a valóságnak. Görgeynek azonban semmi oka sem volt arra a feltevésre, hogy a hatvani ütközet vezetésénél oly pompásan bevált Gáspártól érkezett e jelentés valódiságában és pontosságában kételkedjék. Ezért az agyában hirtelen megvilágosodott nagyvonalú csatataktikájában bizton számított Gáspár beavatkozására. Hiszen e terv világosan körvonalazta a magyar sereg két nagy csoportjának feladatát. Klapka és Damjanich hadtestjeinek, amelyek nyilván az osztrák főerőt vonták magukra, azt a feladatot szánta, hogy Aulich hadtestével együtt támadásba menjenek át, hogy felsodorják délről az osztrák hadállást és az így Gödöllő felé szorított osztrákokat Gáspár hadtestének karjaiba dobják. E terv végrehajtására Aulich hadteste két részre oszlott. Fele a Szentgyörgymajoron át Klapka támogatására sietett, másik fele pedig Damjanich felé vett irányt. Görgey maga először Klapkát kereste fel, hogy vele személyesen közölje taktikai feladatát. A déli szárny felé vezető útjában azonban kellemetlen meglepetésben volt része. Alig hagyta el Aulichot, mikor Klapka visszaözönlő csapataira bukkant. Ezeket kemény, dorgáló szavakkal visszafordította, majd pedig, mikor az egyik zászlóalj parancsnokától azt a jelentést vette, hogy a visszavonulást maga Klapka rendelte el, az első hadtest parancsnokának felkutatására indult, akit bomladozó zászlóaljai közepette meg is lelt. Valóban nem éppen hízelgő kifejezésekkel iparkodott meggyőzni bajtársát, hogy az hátrálására halomra dönti az egész haditervet. Klapka ellenvetésére, hogy csapatai fáradtak és hogy lőszerük kifogyott, utalt a rendetlenül futó zászlóaljak élénkségére, ami éppen nem a fáradtságot árulja el és hogy a lőszerhiány nem ok arra, hogy néhány szuronyrohamot ne intézhessen az ellenség ellen. Végül e történelmi szavakkal öntött lelket a csüggedt Klapkába: „Ma győzni kell, vagy a Tisza mögé visszavonulnunk. Harmadik eset nincs. Damjanich tartja magát, Aulich előnyomul, ma győznünk kell!"

Görgeynek e szilárd győzelmi akarata Klapkát is sziven találta. A könynyen felhangolható emberek természetével, újraéledt tüzével visszafordította csapatait és azokat újból Isaszegre vezette. Görgey személyes beavatkozása a csatatér déli részén tehát egyelőre megnyugtató helyzetet teremtett. Most aztán Damjanichhoz indult. Mikor útközben délután öt óra tájban az Isaszegtől északkeletre fekvő erdő szegélyéig jutott, ahol áttekinthette az egész terepet, a kép valóban nem volt örvendetes. Kiss Pál dandára, amely Klapka eltűnt hadtestének helyébe került s valahogy tartotta magát Isaszeg előtt, éppen most volt kénytelen visszaszivárogni a túlerő elől. Klapka újabb támadása még nem érvényesülhetett. A Kiss-féle dandár és Damjanich déli szárnya között párezer lépés szélességű űr tátongott. Az űr mögött ugyan ott volt, de szintén hátrálásban a 3-ik hadtestnek Nagy Sándor alatt egyesített lovassága. Ezt Görgey kemény parancsszava megállította és Isaszeg felé előrendelte, hogy kitölthesse a roppant hézagot. Most már feltehető volt, hogy a döntőnek szánt déli szárny megállja a helyét.

Tovább vágtatott Damjanichhoz. Ez érthetően rosszkedvű volt s éppen nem gyöngéd szavakkal emlegette Klapkát, akinek eltűnése következtében a déli szárnya fedetlen maradt. A Klapka tehermentesítésére nyugati irányban intézett támadó előtörését az osztrákok Gödöllő felől a Rákos keleti partján oldalba kapta s ezért vissza kellett venni csapatait az erdő szélére, ahol azok nagy szorongattatások között tartották magukat. Görgey megvigasztalta Damjanichot. Közölte vele, hogy Klapka újból támadni fog, s hogy Aulich közeledik, sőt Gáspár is jön Gödöllő felől s az egész helyzet hamarosan jobbra fordul. Aztán mégegyszer megadta Damjanich feladatát: kitartás a centrumban, amíg a két szárny átkaroló támadása érvényesül. A fővezér ezután megint Nagy Sándorhoz lovagolt, hogy ennek huszársága bevetését szabályozza. Egyáltalán nem bízott Nagy Sándor katonai képességében. Csakugyan, a huszárságot már megint rendetlenségben találta. Vele szemben Gödöllő felől, a Rákos völgyében erős osztrák lovastömegek bukkantak fel, amelyek az osztrák fővezérség parancsából a magyar arcvonalat akarták áttörni. Görgey ezt a vállalkozást előzte mg, amikor újból rohamra küldött tíz huszárszázadot. Mikor a lovastömeget így mozgásba hozta, újból Damjanich jobbszárnyára tért vissza, ahonnan feltűnően erős és zavaros csatazaj hallatszott. Az Aulich-hadtestnek általa ideirányított része ugyanis az erdőben Damjanichnak csapatait ellenségnek nézték és tűz alá vették azokat. Nehéz percek voltak ezek még az olyan drótkötélidegű katona számára is, mint Damjanich volt. Görgey ezt a végzetes félreértést személyes közbelépésével oszlatta el. Várta Gáspár döntő beavatkozását, de bizony Gáspár csapatai nem jelentkeztek a sötétségben.

A háború a súrlódások tömkelegéből áll. A terv végrehajtása elé a legkülönbözőbb és a legkevésbé előrelátható akadályok tornyosulnak. Az erős vezér legyőzi az akadályokat. Ezt tette most Görgey, amikor a viaskodó főcsoport harcába mindenütt beavatkozott. Hogy Gáspár hadtestéhez is elvágtasson, az idő és térbeli viszonyok miatt képtelen feladat volt. Hogyan is gondolhatott arra, hogy a felvonulóban vélt Gáspár, aki még külön parancsot is kapott, az óriási ágyúdörgés ellenére se mozdult előre? A döntés így az északi szárnyon kimaradt, de a délin mégis bekövetkezett. Itt ugyanis Aulich hadtestének Isaszeg felé irányított dandárai, miután Görgeytől a centrumban elrendelt lovasroham meghiusította az osztrák áttörő kísérletet, harchoz fejlődhettek és Klapka zömével együttesen este hét óra tájban az ellenséget Isaszegről kidobták szuronyrohammal s ennek üldözésével birtokukba vették a Rákos jobbpartján húzódó magaslatokat is.

Görgey csataterve tehát a déli szárnyon megvalósult. A sok súrlódás ellenére, az osztrák jobbszárnnyal szemben túlerőt hozott össze, ami előidézte a csata eldöntését. Hogy végződött volna a viadal, ha Klapka legdélibb dandára Pécel felől az ellenség hátába kerül és minő újabb osztrák Marengot jegyzett volna fel a hadtörténelem, ha a Gödöllőre visszament osztrák jobbszárnyat Gáspár pihent hadosztályai szétverik! A 7-ik hadtest csodálatos

tétlenségén múlt, hogy az osztrákok Isaszegnél egyáltalán megmenekülhettek. A csata lefolyása mutatja, hogy Görgey a sereg főcsoportjánál mintaszerűen, döntő módon kezében tartotta a vezetést. Nem elégedett meg azzal, hogy a hullámzó csatát valami „hadvezéri" dombról távcsővel figyelje, hanem kétszer is végigrobogott a harctéren, hogy az alvezéreknek személyesen adja ki a pillanatnyi helyzetnek megfelelő utasítást. Ezért az isaszegi győzelem Görgey legszemélyesebb katonai ténye. Ő akadályozta meg a helyszínen Klapka hadtestének megfutamodását, az ő akarata vitte azt elő újból Isaszeg felé, az osztrák lovasrohamok fenyegető áttörését kétízben is meggátolta, ő szabályozta Damjanich hadtestének magatartását és Aulich hadtestének legcélszerűbb vezetését.

Az isaszegi győzelemnek kiaknázását a beállott sötétség akadályozta meg. Az összekeveredett csapatkötelékeket az akkori viszonyok szerint óriási kiterjedésű csatatéren (a szűkebb harctér is tíz kilométernyi vonalra terjedt ki) rendezni, az eltüzelt lőszert pótolni kellett. Az üldözés a következő napra halasztódott. Abban a jogos feltevésben, hogy a császári fővezér az ellenállást április 7-én Gödöllő környékén még egyszer megkísérli, Görgey hadtestjeit harci alakzatban Gödöllő irányzattal, centripetális támadásra rendelte, csupán Klapka egyik dandárja kapott Pécelről irányítást Kerepesre, hogy elvágja Windischgraetz visszavonulási útját. A magyar csapatok elindulása azonban április 7-én is késett. Ennek oka az volt, hogy a hadiszert szállító oszlopok az égő Királyerdőn keresztül csak lassan értek el a csapatokhoz s ezért későn történt meg a lőszerpótlás, nem is szólva arról a hihetetlen epizódról, hogy a lőszerszállítmányok között elegyesen rengeteg használhatatlan anyag volt. Mikor aztán a támadó magyar osztagok bevonultak dél felé Gödöllőre, az ellenségnek hűlt helyét találták. Windischgraetz már a kora délelőtti órákban elvonult és csak Pest előtt, a Rákos patak mögött foglalt állást. Az üldözésre kirendelt Kmetty-hadosztály az osztrák utóvédet Kerepes és Cinkota között ugyan még utólérte, de kárt tenni benne nem tudott. Görgey Gödöllőn a hadműveletek folytatására nézve fontos elhatározásra jutott. A Gödöllőre megérkező Kossuth Pest közvetlen elfoglalását óhajtotta. Görgey azonban meggyőzte arról, hogy a magyar sereg támadó előnyomulása Pest felé a legjobb esetben azt eredményezné, miszerint az osztrák fősereg a Duna jobbpartjára, Pestről megtámadhatatlan védőállásba megy vissza, és felette bizonytalan, vajjon Pest nem válik-e harcszínterré? Aztán kifejtette azt a tervét, hogy a Pest előtt állomásozó osztrák hadsereget kisebb erővel leköti, amíg a magyar sereg zöme Vácon át Komárom fölmentésére indul, hogy azután Komáromon keresztül hátába törhessen az osztrák főseregnek. Ez a hadművelet kardcsapás nélkül juttathatja Pestet, sőt talán Budát is magyar kézre. A magyar ideiglenes fővezér számított arra is, hogy Komáromban, ebben az akkori viszonyok szerint igen erős és terjedelmes táborvárban megtalálja a Dunán való gyors átkelés lehetőségeit és pótolhatja elfogyasztott munícióját is.

A Komáromon át tervezett hadászati megkerülés terve nemcsak nagyarányú volt, hanem egyúttal igen merész is. Kockáztatta azt, hogy az osztrák fővezér Pesten egyesített három erős hadtestével a lekötésre visszahagyandó kisebb magyar hadcsoportra veti magát és ennek szinte bizonyosra vehető szétugrasztása után Görgey hátába tör, akit a Nyitra-vonalon újonnan alakult 4-ik osztrák hadtest arcban is feltartóztathat. A háborúban azonban a bátraké a szerencse. Görgey vállalta a rizikót. A vállalkozás sikere természetesen feltételezte Windischgraetznek tévútra vezetését. Az osztrák vezért lehetőleg sokáig kellett abban a csalódásban hagyni, hogy vele szemben az egész magyar sereg áll készen a támadásra. Ezt a célt szolgálta az a szép manőver, melyet a magyar sereg a legközelebbi napok alatt tökéletesen végrehajtott. Ez a következő volt: április 8-án a magyar sereg mind négy hadtestje Gödöllőről Fót-Mogyoród-Kerepes-Isaszeg-vonalában harchoz fejlődött, hogy az osztrák főparancsnokban küszöbön álló magyar támadás impresszióját keltse; április 9-én Aulich és Gáspár hadteste tüntetőleg Dunakeszi-Cinkota vonalába, Asbóth hadosztálya Monorról Üllőre nyomult előre, míg Damjanich és Klapka az arcvonalból Veresegyházára és Csomádra ment vissza, hogy innen a következő napon a Ramberg-hadosztály által megszállott Vác elfoglalására induljon; április 10-én a Pest előtt hagyott két magyar hadtest Rákospalota és Cinkota felé tüntet, míg az arcvonalból Csomádra és Veresegyházára kivont két hadtest Damjanich alatt Vácra nyomul, ahol Ramberg hadosztályát megtámadja.

Április 7-én a gödöllői Grassalkovich-kastélyban nemcsak a Komárom fölmentésére irányuló haditervek és a hadianyag pótlásának kérdése került megvitatásra, de kétrendbeli bizalmas politikai tanácskozás is folyt egyrészt Kossuth és Görgey, másrészt Kossuth és a hadtestparancsnokok között. Az elnök dűlőre akarta vinni főtábornokával a hónapok óta magában megérlelt szándékát egy politikai nyilatkozattételre nézve, amelyre most a márciusi császári oktroj szolgáltatott bizonyos jogcímet és alkalmat s amelyet már a tiszafüredi táborozás alatt is szóvátett a vezérek egyik-másika előtt, felette homályos és rugalmas formában. Egy döntő katonai sikert is azért sürgetett hónapok óta, hogy erre a nyilatkozatra az erkölcsi és politikai indítóokon kívül egy messzehangzó hadieredmény üsse a realitás pecsétjét. Az uralkodóház trónfosztása, világos és szabatos megfogalmazásban, nem jutott kifejezésre a tiszafüredi értekezleteken. Sőt, mikor Görgey fölvetette azt, nem tartja-e az elnök lehetőnek bizonyos engedmények árán keresni a megegyezést a dinasztiával, s nem kellene-e a had- és pénzügyi kérdésekben keresni a kompromisszumot, Kossuth azzal ütötte el a probléma további megvitatását, hogy hiszen a pénzügyi és honvédelmi önállóság volt a 48-as vívmányok lényege, s hogy különben is kerülni tartozunk azokat a politikai ellentéteket, amelyek az önvédelmi harc alatt csak megosztanák a közvéleményt és ronthatnák a magyar esélyeket. Valahányszor ennek a nyilatkozatnak ügye szóbakerült, kivált az olmützi oktroj után, a beavatottak valószínűleg arra

gondoltak, hogy az elnök olyanféle országgyűlési deklaráción töri a fejét, mint aminő volt az 1790: X. törvénycikk. Most Gödöllőn, a nagy csatának eredménye után, Kossuth azt hitte, itt a várva-várt lélektani pillanat, amikor ennek a nyilatkozatnak tartalmát és formáját fölfedheti a tábornokokkal, mindenekelőtt Görgeyvel szemben, hiszen állásán és tekintélyén túl a váci proklamáció óta ez a vezér volt az egyedüli tényező a hadseregben, akinek politikai programja is volt.

Érdemes bizonyos visszapillantást vetnünk, Kossuthnak nyilatkozataiból, miképpen bontakozott ki elméjében a detronizációs gondolat. 1848 december 14-iki beszédében ezt mondotta: „Most szükségesnek tartom, hogy mellőzzünk minden elvitatásokat, most meg kell menteni a hazát... Az egyik monarchista, a másik republikánus, a harmadik ismét új teóriát hoz fel: majd elkövetkezik a teóriák ideje, mikor veszekedhetünk egymással, most az istentelen reakciót kell megtörni, a többivel tisztában leszünk; akkor aztán, ha tetszik... lövessük egymást, mihelyt külellenség nem lesz." Január 13-án Debrecenben, amikor értesült Windischgraetznek föltétlen hódolatot követelő nyilatkozatáról, Kossuth önvédelmi harcnak proklamálja a magyar ügyet, amire a képviselők esküre emelt kézzel fogadták, hogy addig nem fognak szétoszlani, „amíg a nemzet életét és alkotmányát meg nem mentik."

Január 20-án a Honvédelmi Bizottmány kiáltványt intézett a nemzethez, amelyben kijelentette, hogy „a szentesített törvényekért vív védelmi harcot". Február 10-én egy interpellációra kijelentette Kossuth, hogy „nékünk, kik a haza védelmi terén állunk, csak kettő lehet a feladatunk: tudniillik óvakodni attól, hogy a jelen körülmények vontató kötelére akarjuk vonni a jövőt, melyet nem ismerünk, hanem védelmezni a hazát aképpen, hogy Magyarország dolgai becsületes kiegyenlítésének semmiféle útja bezárva ne legyen". Február 26-án Beniczky Lajosnak azt mondja: „Nincs más célom, mint Magyarország üdve, ezért most is hajlandó volnék mindent elkövetni, hogy egy kiegyezést létrehozhassak... Azonban már késő. Az orosz csapatoknak Erdélyben való s küszöbön álló bevonulása európai kérdéssé tette a harcot. Két út áll nyitva: vagy győzni és békéről tárgyalni, vagy mikor minden elveszett, Cortez Ferdinándként elégetni a hajókat."

Március 5-én Görgeynek egy kérdésére azt felelte Kossuth, hogy „mindenkinek, ki szivén hordja a hon ügyét, legszentebb kötelessége semmi olyan kérdést nem támasztani, melynek következései pártokra szaggatnák a nemzetet". Március 18-án a cibakházai táborból így ír: „Midőn az ausztriai ház március 3-iki manifesztumában Magyarország ezredéves státuséletét eltörlöttnek meri nyilatkoztatni... én azt hiszem, hogy minden becsületes magyarnak meg kell győződni, miként itt többé választás nincs, hanem élet- és halálharcot kell vívni, ha még e nemzet élni akar... Amint Debrecenbe érkezem... fel akarom kérni a Házat, hogy a manifesztum tartalmát engedje szőnyegre hoznom s irántai határozatát kikérjem."

Isaszeg meghozta a várva-várt alkalmat. Mindazokon túl, amiket Kossuth a nyilatkozat indokolására kigondolt, úgymint a külpolitikai helyzet javulásának érdeke, a lengyel szövetség, az immár a világszabadságért folytatott harc erkölcsi súlyának felfokozása, a különböző európai kongresszusokra való hivatkozás, az a csodálatos optimizmus, amely most határtalan lehetőségeket festett Kossuth szemei elé, alapjában véve és legmélyebben az ő személyes helyzetének megfontolásait takarta el. Viddini levelében azt is okul hozza fel, hogy egy párt az országgyűlési képviselők között „oly veszélyes ármányt szőtt, hogy a nemzet és a becsület érdekében ilyen gyáva árulásnak véget vetni s a hidat hátuk mögött lerontani kényszerítve valék". Ha az ú.n. békepárt néha-néha okozott is kellemetlenségeket Kossuthnak, vagy inkább a Kossuth presztizsét forgató Madarász-embereknek, a szabadságharc vezérének tekintélye és hatalma nem szorult olyan rendszabályokra, amelyek az erőszak alkalmazásával járnak s polgárháborúszerű ellentéteket élesítenek ki a parlamenti pártok között. Amit Kossuth írt vagy más vonatkozásban a függetlenségi nyilatkozat indokolására kigondolt, az mondvacsinált ürügy volt. Az ő politikai állása ellenben túlságosan nagy volt arra, hogy elférhessen egy esetleges kiegyezés után egy monarchikus és alkotmányos államban. Az uralkodóházzal folytatott nemzeti küzdelmek mindig kiegyezéssel végződtek, még pedig úgy, hogy a kompromisszumok keretei közé alig fértek be többé azok a nagy férfiak, akik a nemzeti harcokat vezették. Túlmagasra nőttek ahhoz, hogysem újból egyszerű alattvalókká váljanak. Ameddig az alkotmányért, vagy a rendi szabadságért indított nemzeti vállalkozások vezérei egyszersmind erdélyi fejedelmek is voltak, a megbékülés elé ilyen helyzeti, vagy személyi akadályok nem emelkedtek, mert a békekötés után a vezérek egyszerűen visszatértek saját szuverén fejedelemségük területére. Thököly azonban már személyi áldozata lett az uralkodóház és a magyar rendek kibékülésének. Rákóczi a nagy elvi szempontokon túl azért is ragaszkodott a leopoldi diploma után az erdélyi fejedelemséghez, mert érezte, hogy óriási népszerűsége, tekintélye, nimbusza, a küzdelem érdekében hozott áldozatai következtében még személyes hozzájárulásával se szorulhat többé vissza a szimpla alattvalói viszonyra, azalatt a Ház alatt, amellyel szemben úgyszólván önálló európai tényezővé emelkedett. A kossuthi hatalom se bírt volna többé hozzázsugorodni az egyszerű polgári, vagy akár politikai vezéri térfogatra. Bizonyára az ő szemében is feltünedezhetett többször ennek a viszonynak szörnyű valósága: azaz, vagy a Habsburgoké marad Magyarország, s ekkor neki távoznia kell a hazából, vagy a dinasztiát kell száműzni, hogy az ő túldimenzionált politikai állása beleférhessen egy új államrendszerbe és új államformába. Még a legönzetlenebb és legmakulátlanabb államférfiak sem áhítoznak szükségképpen a vértanúi koszorúra. Valóban, amikor méltányolni tartozunk a Kossuth és a Habsburg-ház viszonyának zavaros helyzeti és személyi elemeit, viszont nem szabad megtagadni azoknak az emberi törekvéseknek természetes jogát, hogy elkerüljünk

egy olyan sorsot, amelynek éppen az ellenkezőjét érdemeltük ki a nemzet érdekében kifejtett munkásságnak és áldozatnak meghálálhatatlan értékeivel. Az államférfiak nem szentek és nem filozófusok. Hát azért állította talpra a nemzetet és szólította egy évezred legnagyobb feladatára – rémlett fel Kossuth lelkében a gondolat –, azért szabadította fel a jobbágyságot és szervezett hadsereget, azért szerzett európai tiszteletet és új polgárjogot a magyarságnak, hogy végül is az ő személye legyen elalkudható tárgya egy rothadt békének? Az eshetőségek ezt a tragikus feszültségét nálánál kiegyensúlyozottabb idegzetű férfiak se bírták volna el, mert annyira tele voltak a személyi igazságtalanság és méltatlanság elemivel. A márciusi oktroj most meghozta a kívánt alkalmat, hogy egyszersmindenkorra véget vessen töprengéseinek és tépelődéseinek.

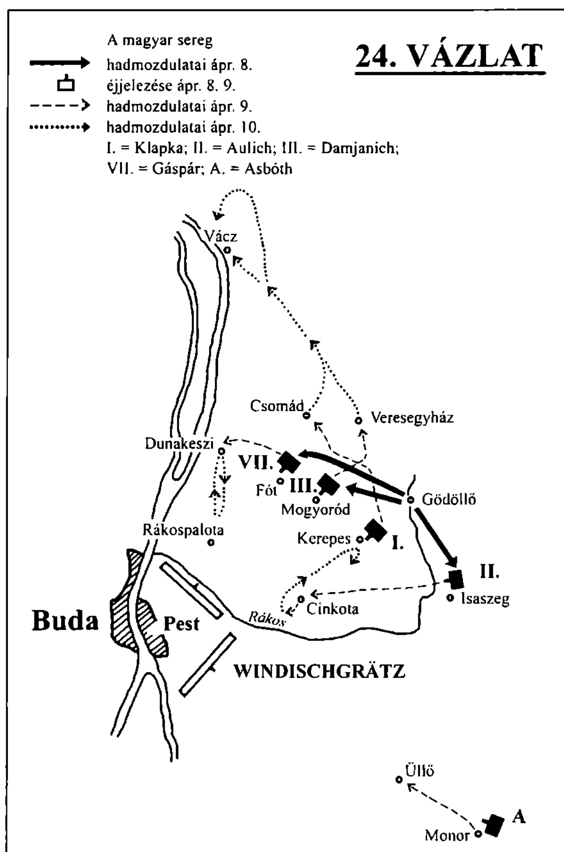
Az oktroj a Schwarzenberg-Bach-Stadion-triumvirátus győzelme volt Windischgraetz herceg fölött, aki a népek történetpolitikai egyéniségének volt híve a császári abszolutizmus és a karta-alkotmány helyett. A császári alterego, mint politikus, azért vesztette el a játszmát eszesebb sógorával szemben, mert katonai kudarcai a fagypontra szállították le befolyását és tekintélyét. Az oktroj következményei ezek voltak: a frankfurti parlamentben a porosz-barátság annyira megerősödött, hogy felajánlották a porosz királynak a német császárságot, a Monarchiában a szláv nemzetiségek elkedvetlenedtek a dinasztia iránt, amelyek pedig eddig dédelgetett gyermekei voltak a császári ellenforradalomnak, Magyarországon pedig annak a témának felvetése, amelyről most Kossuth beszélni óhajtott Görgeyvel. Külföldön eddig a Habsburg-házat a történeti jog képviselőjének tekintették a revolucionizmussal szemben. Most a helyzet gyökeresen megváltozott. A magyarság az, aki előharcosa a történelmi jognak és szabadságnak és a legitimitásnak. A csehek kínosan lepődtek meg, amikor Stadion Kremsierben bejelentette az új alkotmányt, s mindazokra hatalmas csalódás volt, akik odaadták magukat a magyarellenes politikának. Azok a nemzetiségek, amelyek ellenünk foglaltak állást, az oktrojban láthatták, hogy az alkotmányos uralomnak feltétele és alapja az egész Monarchiában a magyar politikai szellem uralma. A szerbek és horvátok attentátumnak bélyegezték a március 4-iki alkotmányt. Sohase volt kedvezőbb alkalom arra, hogy a magyarság rendezze a maga nemzetiségeivel való viszonyát, mint most, abban az egyetemes depresszióban, amelyet a „Mistverfassumg" (Schwarzenberg) okozott. Ezek a helyzeti előnyök azonban más következtetések levonására bírták Kossuthot. Ő csak a visszatorlás erkölcsi jogcímét látta az oktrojban. a most, vagy sohát. A végrehajtás előtt azonban meg akarta magát értetni Görgeyvel.

A négyszemközti beszélgetés tartalmát ismerjük Görgey emlékirataiból. Előadásához annál kevésbé fér kétség, mert alig egy esztendővel a gödöllői jelenet után egy nemrég nyilvánosságra jutott levelében csaknem szórólszóra ugyanazt mondja el róla, mint a *Mein Leben und Wirken* című művében. Kossuth külpolitikai érvei egyáltalán nem hatották meg Görgeyt. „El-

tekintve attól, válaszolta, hogy Magyarország nekem gyengébbnek látszik, semhogy mint önálló állam olyan szomszédságban élhessen, melyben Törökország élete máris, egy sokkal kedvezőbb fekvés dacára, kegyelmi egzisztenciává sülyedt, a tervezett aktust politikai öngyilkosságnak tartom. Mi ugyan az ellenséggel szemben néhány alig jelentékeny előnyt küzdöttünk ki, ám mindez csak a legnagyobb megeröltetésünkkel sikerült. Erre azon meggyőződésünk képesített, hogy ügyünk igazságos... Midőn a függetlenségi nyilatkozatokban ősrégi érdekek és szimpátiák milliárdjait halálosan megsértjük, midőn ezzel a forradalom összes szerencsétlen következményeit Magyarországra zúdítjuk, midőn a régi csapatokat, haderőnk magvát, esküszegővé tesszük és ezzel erkölcsileg enerváljuk, minden következő nap bennünket gyengébbnek fog találni, míg ellenfeleink minden szomszéd államban ellenünk, Európa egyensúlyának megzavarói ellen, természetes szövetségesekre fognak találni." Kossuth kételkedett abban, mintha a régi csapatokban még valami legitimitási érzés léteznék. „Mi volt hát egyéb – felelte a tábornok – ami január elején, a fővárosok kiürítése után, csapataimat még összetartotta, mint az a váci proklamáció, mely szerint én csakis a törvényes hadügyminiszter parancsai alatt, csakis V. Ferdinánd királyért és az 1848-iki alkotmányért, de nemcsak minden külső ellensége ellen, hanem minden belső ellensége ellen is, különösen minden időszerűtlen üzelmek ellen, harcolok? Mi volt hát egyéb, azon demonstráció legbensőbb magva, melyet csapataim a Kassára való bevonulás után Dembinszki ellen érdekemben, legkisebb hozzájárulásom nélkül rendeztek, mint azon aggodalom, hogy egy vezért veszítenek, aki a zászlóra letett esküjöket tisztelte? Én e csapatokkal becsületesen megosztottam a szenvedést és az örömet. Ismerem őket. Én ha V. Ferdinánd királyt, akiért harcolnak, ide tudnám varázsolni, én egyedül, őrség nélkül, bátran a táborba vezethetném, mert életemmel kezeskedem: egyetlenegy ember sem tagadná meg a hódolatot." Kossuth azután félbeszakította a beszélgetést, anélkül, hogy Görgey ellenérvei, amelyek a valóságos helyzet felismeréséből fakadtak, lehűtötték volna. Még az előzetesen nemzeti ajándékul felajánlott gödöllői uradalom se hajlította meg a vasfejű katonát.

Mások elbeszéléseiből tudjuk, hogy a tervnek konkrétebb megfogalmazása nélkül, Görgey jelenlétében, az elnök a tábornokokat is próbálta megdolgozni. Az értekezleten Kossuthon kívül csupán Görgey tudta még, hogy miről van szó, a függetlenségi nyilatkozatról való plátói eszmecserék mögött. Görgey azonban most hallgatott. Ez kétségkívül súlyos mulasztás volt tőle. Mert ha ott is elismétli azokat az aggodalmakat, amelyeknek oly tartózkodás nélkül adott őszinte kifejezést az elnök előtt, a tábornokokat valóban könnyen megnyerhette volna saját gondolkodásának. Gáspár határozottan ellenezte volna, hiszen nyomban leoldotta kardját, mihelyt Nagysalló után értesült a detronizációról. Damjanich lesújtó véleményét is ismerjük több hitelt érdemlő forrásból. Aulich, mint régi császári katona, aligha lelkesedett

volna olyan lépésért, amely katonai esküjével ellentétbe sodorja. Klapka folyékony halmazállapotú jellem volt. Mindig az erőteljesebb és markánsabb álláspont hatott reá. Ha tehát Görgey alvezérei előtt is feltárja érveit, Kossuth nem távozhatott volna a főhadiszállásról azzal az illúzióval, hogy a tábornokok többsége helyesli a nyilatkozatot, vagy legalább is semleges magaviseletet fog tanúsítani iránta. A hallgatás nem mindig erény a politikában, sőt gyakran megbocsáthatatlan hiba is. Talán azért hallgatott Görgey, mert Kossuth rosszindulatától, vagy ellenszenvétől féltette nehezen elért fővezéri pozícióját? Ezt a feltevést ki kell küszöbölnünk, hiszen a négyszemközti beszélgetésben félreérthetetlen formában fejezte ki ellenkezését. Vagy talán a hadműveletek foglalták el minden figyelmét, hogy nem tulajdonított különösebb jelentőséget Kossuth és a tábornokok szóváltásának? Ez a hallgatás – sajnos – azok közé a titokzatok közé tartozik, amelyeknek megfejtése előtt értelmetlenül és tehetetlenül állunk.

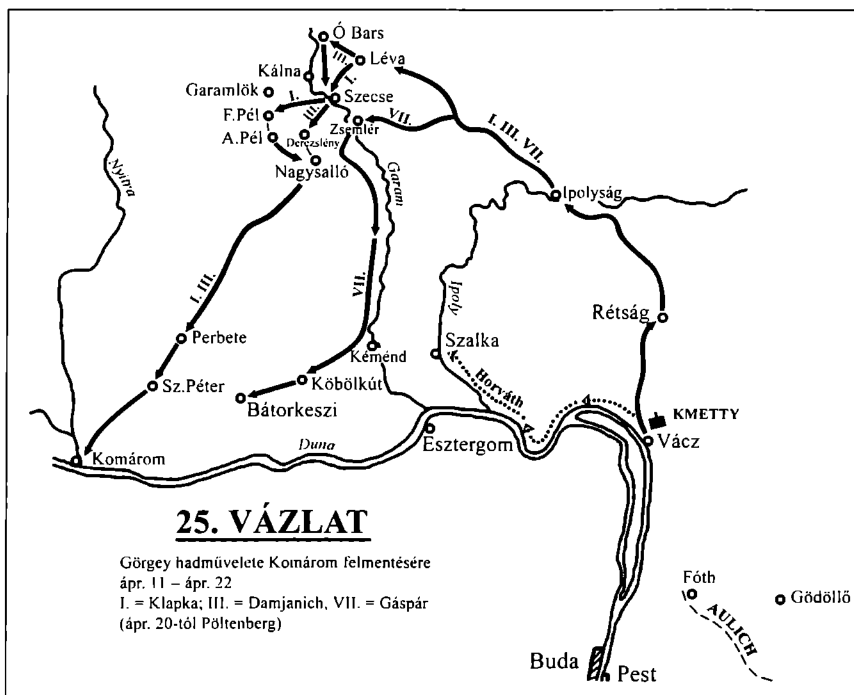

Mikor Görgey az április 10-én elért hadihelyzettel (lásd a *24. számú vázlatot)* a Komárom felé tervezett hadmozdulat stratégiai alapjait oly szép sikerrel megteremtette, a végrehajtáshoz fogott. A váci győzelem hírére azonnal a püspökvárosba indult, hogy átvegye a megkerülő csoport vezetését. Április 11-én Klapka hadtestjét Rétságra tolta előre, Damjanichot pihentette, Gáspárnak pedig parancsot adott, hogy Fót-Dunakesziről április 12-én Vácra vonuljon be. Pest előtt megerősített csoportja maradt azzal a feladattal, hogy Windischgraetzet továbbra is csalódásba ringassa. Az Aulichnak szóló írásbeli utasítás természetesen csupán általános irányelveket tartalmazhatott. Az öreg tábornok azonban értette a dolgát. Megfelelt a bizalomnak, amelyet Görgey e szavakkal előlegezett neki. „Teljes bizalmam van tábornok úr haditapasztalatában és biztosan remélem, hogy fontos feladatát sikeresen fogja oldani, miért is nyugodtan várom jelentéseit."

A Klapka, Damjanich és Gáspár csapataiból álló csoport a következő napok alatt Léva irányában azon az úton nyomult előre, amelyen a feldunai hadtest indult el január havában Liptóvár felé. A csoport baloldalát Horváth alezredes hadoszlopa fedezte, mely Szobon át Szalkára vonult, a jobboldalt Görgey Ármin különítménye biztosította, mely Léva elérése után Selmecbányára nyomult. Április 13-án a csoport élhadteste, Klapka, Ipolyságot érte el, az utóvéd, Gáspár, Vácról csak 14-én indult el, miután itt Kmetty hadosztályát visszahagyta, hogy fenntartsa az összeköttetést az Aulich-féle lekötő csoporttal. Míg a magyar sereg zöme Komárom felmentése irányában mozgott előre, addig az osztrákok e kísérlet megakadályozására a következő ellenrendszabályokhoz nyúltak: már az isaszegi csata megvívása előtt Bécsben három új dandár volt alakulóban. Ezek most a Garam mentére vonultak, hogy a Komáromot ostromló seregből kivont dandárral és a Vácról kivert s ugyancsak a Garam mögé hátrált osztrák hadosztállyal együttesen, mint új (4-ik) hadtest, Wohlgemuth tábornok vezénylete alatt (19 zászlóalj, 14 lovasszázad és 9 üteg erővel) Komárom ostromát fedezzék. Az osztrák udvar a váci kudarc hírére Windischgraetzet fölmentette a fővezérség alól és helyébe Welden táborszernagyot nevezte ki.

Wohlgemuth hadteste április 16-án a Garam alsó folyása mentén foglalt állást azzal a szándékkal, hogy az új osztrák főparancsnok szándékainak megfelelően Vác irányában törjön előre. Welden ugyanis nem hitt annak a hírnek, hogy a magyar sereg Ipolyságról oly nagy kerülővel eltolódhatnék Lévára, mert, amint mondta, „egy egyszerű osztrák ellentámadás, mely az alsó Garam mentéről Ipolyság irányában végrehajtatnék, a magyar sereget a hegyekbe szoríthatná." Már pedig az öreg osztrák hadvezér nem tételezte fel, hogy a magyar sereg ilyen meggondolatlan megkerülő hadműveletet végezhetne. Hiába, ez a Görgey minduntalan olyan vállalkozásba fogott, ami ellenkezett az akadémiai hadtudomány szabályaival. Legutóbb is Isaszegnél az osztrák hadállást szabályellenesen nem északról, hanem délről karolta át, azután a csata után nem Pestnek, hanem Vácnak fordult és egy gyenge csoportot merészelt hagyni az osztrák fősereggel szemben, most pedig nem a

legegyenesebb úton ment Komárom felé, hanem nagy vargabetűt írt le északi irányban. Wojnowich, a neves osztrák katonai író, így jellemezte a szokványos haditudományt messze felülmúló Görgey-féle hadvezetés ötletességét és merészségét: „A magyar tábornokra a szellemes hadvezér minőségének bélyegét nyomja az a mód, ahogyan szándékait leplezni tudta Windischgraetz előtt s ahogy a mellékes részletekkel nem törődve, a nagy célnak tört. A harcászatilag alig jelentős isaszegi győzelmet Görgey ama kifejezett szándéka tette jelentőssé, hogy az előnyére fordult hadászati helyzet ura maradjon. Az isaszegi csata után Komárom fölmentésére indult. Ott akart a magyar sereg számára biztos hadműveleti alapot teremteni, abban a meggyőződésben, hogy ellenfelét egyedül ez a hadmozdulat is a főváros feladására és Bécs felé való visszavonulására fogja kényszeríteni. Görgey mindezeknél a hadműveleteknél sokat kockáztatott, de nem anélkül, hogy azok előnyös következményeit meg ne fontolta volna. Érdeme, hogy ezeket felismerte s hogy az ellenfél hadvezetésének bizonyos elemeit megértette."

25. VÁZLAT

Görgey hadművelete Komárom felmentésére
ápr. 11 – ápr. 22
I. = Klapka; III. = Damjanich, VII. = Gáspár
(ápr. 20-tól Pöltenberg)

Mikor a magyar fősereg április 16-án Léva vidékén a Garamhoz ért, nemcsak az osztrák zömöt, hanem még Wohlgemuthnak az Alsó-Garam mentén, Kéménd körül álló hadtestét is megkerülte. A megáradt Garam előtt azonban kénytelen volt két napig vesztegelni. A kálnai állandó hidat az osztrákok

szétrombolták, a magyar sereg pedig nem rendelkezett áthidalásra szükséges hadihídkészlettel. Görgey ugyan azonnal elrendelte a közeli falvakból rekvirált anyagból rögtönzött hidak építését, mindhárom hadteste számára (Obarsnál, Szecsénél és Zsemlérnél), de április 18-án reggelig csak a szecsei tutajhíd készült el, ahol aztán Klapka, s mögötte Damjanich is átkelhetett. A zsemléri híd csak április 19-én készül el. Ezen volt éppen átkelőben Gáspár hadteste, mikor Damjanich és Klapka már megvívták az emlékezetes nagysallói győzelmet. Görgey a seregnek Komáromba való bevonulására szükséges intézkedéseket április 22-én kiadta, még négy nappal azelőtt. A dolgában biztos volt. Az alvezérek is tudták, mit kell cselekedniök. A magyar fővezér terve az volt, hogy a főerő, Klapka és Damjanich egyenesen Komáromnak induljanak, míg a baloszlop, Gáspár, fedezi ezt a menetet Esztergom felé. Ennek megfelelően a főerőnek április 21-én Szentpéter, a baloszlopnak Köbölkút-Bátorkeszt kellett elérnie s a következő napon a Klapka–Damjanich-csoportnak be kellett érkeznie Komáromba. Az új osztrák fővezér április 17-én ébredt tudatára annak, hogy Görgey Wohlgemuth hadtestét is megkerülte s ezért ezt a hadtestet eltolta Nagysalló felé, hogy a Nyitra és a Garam között ellentámadásba menjen a magyar fővezér ellen, mert mint Bécsbe jelentette: „az ellenség mozdulatai a nagy kerülő folytán részünkre sok előnnyel járnak". A Pest előtt álló fősereget utasította, hogy Aulichot támadja meg, mert „derék hadseregünknek ki kell jönnie ama zsákutcából, amelybe bezárni engedte magát". Mennyi elismerést és dicséretet fejeznek ki ezek az idézetek Görgey hadvezetésével szemben! A fősereg támadását Jellacsicsnak kellett volna kezdenie, ki azt a reményét fejezte ki, hogy Vácot elfoglalja s onnan majd „gyorsan Görgey oldalába, vagy hátába tör, aki ezáltal két tűz közé jut, vagy menekülni lesz kénytelen".

A fiatal magyar tábornok éles hadvezéri kardja csodálatos biztonsággal hasította szét az osztrák tervezgetések és ellenrendszabályok fonalait. Április 19-én Damjanich és Klapka hadtestjei, valamint Gáspár hadtestjének lovassága a csak kevéssel gyengébb Wohlgemuth-csoportot Nagysallónál szétugrasztották. A magyar fővezér ezt a csatát nem vezette személyesen, mert a hídépítés nehézségei a Garamnál visszatartották, a győzelem azonban az ő merész és pontos hadi intézkedéseinek logikus következménye volt. A nagysallói győzelem nagy hadászati következményekkel járt. A feloszlóban levő osztrák hadtest Érsekújvárnál a Nyitra mögé hátrált. Welden, aki Bécsért aggódott, Pest kiürítését rendelte el azzal a szándékkal, hogy seregét, Komárom ostromának egyidejű megszüntetése mellett, Pozsony vidékére vezeti vissza, ami a következő napok alatt meg is történt. Mikor Görgey április 19-én tervének menetrendje szerint Komárom alá ért, Wohlgemuth hadteste már a Vág mögé vonult vissza, míg az osztrák fősereg éle a Duna déli partján Nagyigmándig, Komárommal egy magasságban, jutott.

Ebben a helyzetben Görgey nem juthatott más elhatározásra, mint arra, hogy Komáromnál átkel a Dunán és a déli ostromzárlat áttörése után a hát-

ráló osztrák főseregre ront. A végrehajtást megnehezítette, hogy a sereg már nagy lőszerhiánnyal küszködött s a 7-ik hadtestet a Duna északi partján kellett visszahagynia annak a tavaszi hadműveletek megkezdése óta első lőszerszállítmánynak biztosítására, melyet Miskolc felől Léván át várt, valamint az a körülmény, hogy a komáromi hajóhidat az osztrák sereg nehéz tüzérsége már korábban szétlőtte. A hídveréshez csak tutajok álltak rendelkezésre, amelyekkel – szakemberek véleménye szerint – a dunai átkelés lehetetlennek látszott. Görgey erélye azonban megfeszített munkával, április 25-ikére éjjelre a tutajhidat elkészíttette, mire Knezich ezredes alatt a két élhadtest elit-zászlóaljaiból alakult mintegy négyezer főnyi csapat még az éjjel átkelt a hídon és reggel hat órakor mindent elsöprő lendülettel betört az osztrákok ostromállásaiba. Erre készenlétbe helyezett csapatait a déli partra rendelte a magyar fővezér, hogy a tervbe vett nagy támadását végrehajtsa. A támadás kezdeti sikerekkel járt. A két magyar hadtest Ács-Ószőny vonaláig tört előre, de az osztrák főseregnek Pestről rendben visszavonult csapatai is beavatkoztak a küzdelembe, ami az erők egyensúlyát az osztrákok javára billentette. Az ágyúlőszer is [elfogyott].

Görgey nem sejthette, hogy ellenfelei is munícióhiánnyal küzdenek. Pöltenberg hadtestének éle csak késő délután ért Komáromba. Másnap az ellenség üldözésére indult, de azt Győrig utolérnie nem sikerült. A tavaszi hadműveletek második fázisa, amely az isaszegi győzelem után kezdődött, Komárom fölmentésével befejezéshez jutott. Az osztrák fősereg feladta Pestet és Pozsonyba vonult vissza. Ez a siker annál figyelemreméltóbb, mert a magyar sereg anyagi hiányosságai, nevezetesen a túlhosszúvá nyúlt hadtápvonalból eredő nehézségek a tüzérségi lőszer utánszállításában, a megfelelő hidászati technika nélkülözése felette hátrányosan befolyásolták a magyar sereg manőverező képességét. Csakis ez idézte elő, hogy az osztrák fősereg nagyobb veszteség nélkül vonulhatott vissza a határszélre. Ez a hadianyagbeli hiány döntő módon esett latba a legközelebbi hadműveletek megfontolásánál, mikor dönteni kellett, hogy a magyar sereg Budának, vagy Bécsnek vegyen-e irányt.

Nemcsak muníció-gondok, nemcsak megritkult zászló[al]jai friss emberanyaggal való pótlásának aggodalmai s az új hadászati elv és irány meggondolása gyötörték a fiatal magyar tábornokot. Míg a lévai főhadiszállásra futott be a hír, ami ha nem is találta váratlanul, de mégis megdöbbentette. A táborba érkező kormánybiztosok egyike élőszóval közölte vele az április 14-iki országgyűlési határozatot, amely a Habsburg-házat és minden ivadékát megfosztotta a magyar tróntól. Hirtelenében nem tudta magát tájékozni. Hiszen az elnök eddig folyton arról beszélt előtte, hogy Debrecenben egy nagy politikai csoport létezik, amely a mindenáron való megegyezés érdekében folytatott üzelmeket és ármányokat. A gödöllői tanácskozások kétségtelenül nem jogosíthatták fel Kossuthot arra a véleményre, hogy a hadsereg, vagy annak vezetői támogatják a trónfosztás gondolatát. A helyzet tehát legalább

is rejtélyesnek látszott. Ha nem bírt kellő magyarázatot adni magában erre a talányos fejlődésre, viszont semmi kétsége sem lehetett arról a hatásról, amelyet az országgyűlés határozata fog kelteni a hadseregben, ahol éppen a folyamatban levő hadműveletek tetőpontján, amikor a lelkierők legnagyobbfokú összhangjára lett volna szükség, újból az eddigieknél is veszedelmesebb méretekben kiüthet a *morbus politicus* s a pártoskodások következtében éppen akkor bomolhat meg, amikor új katonai feladatok előtt áll. A tábornoknak személyes helyzete sem volt éppen irigylendő a régi tisztek előtt s mindazokkal szemben, akiknek január óta a váci kiáltvány mintegy politikai iránytűje lett. Bizonyára megvillant agyában az a gondolat, hogy szuronyokkal kellene szétkergetni a fecsegő hősöket, akik a vérző hadsereg biztos fedezete alatt őt és bajtársait az élet-halál dilemmába vitték. „Örömet a decheance nyilvánítása felett – írta április 18-án Ludvigh kormánybiztos Kossuthnak – itt senki sem nyilvánított. Én kétségbeestem. Volt olyan is, ki Görgeyt azon proklamációra emlékezteté, melyet a hadsereg megnyugtatására éppen e vidékeni átvonulásakor kibocsátott." Damjanich ugyancsak sűrűn emlegette a magyarok Istenét a debreceni határozattal kapcsolatban. A 7-ik hadtestben egyenesen forrongásszerű jelenetek játszódtak le. A legitimista törzstisztek egyike, Molnár Nándor alezredes, nemrég még Dembinszki hadsegéde, átadta a tábornoknak a 7-ik hadtest tisztikarának tiltakozását a függetlenségi nyilatkozat ellen. „Nem marad egyéb hátra – úgymond Molnár alezredes levelében –, ahogyan ezt valamennyien tegnap Önnek melegen szivére kötöttük, mint az államot azáltal megmenteni, hogy a mostani, a kötelességérzet és a józan ész összes korlátait átgázoló kormány feloszlattassék és maga Kossuth lemondásra kényszeríttessék. A diktatúrának azonban az Ön kezeibe kell átmennie... Nem mulaszthatom el, hogy Magyarországnak, a nemzetiségnek, a szenvedő lakosságnak, a rég fennállott kötelékeknek és alkotmányos eskünknek sokszoros érdekében meg ne ostromoljam, hogy most, amíg még idő van és őszinteségünknek még hitelt adhatnak, energikusan közbelépjen és ezzel a könnyelműen előidézett szerencsétlenséget elhárítsa, amely Magyarország felett megsemmisítően lebeg... Ön, tábornok úr, egykönnyen fog utat találni egy Ausztriával folytatandó kibékítő értekezésre és bizonyára hinni fognak annak, aki egy jól felszerelt hadsereg élén elfogadható feltételek mellett, a béke pálmáját akarja átnyújtani." A tábornok áthatlan némasága, amelyet csak időnként szakítottak meg gúnyos célzások hol a schwarz-gelb tisztek helyzetére, hol a telivér debreceni hazafiakra, nagy kérdőjel maradt, jóllehet a kígyó továbbsziszegte fülébe a csábítást, hogy egy új brumaire 18-ikával vessen véget az ügyvédek és a táblabírák szószátyárkodásainak és a forradalmi aktusnak. „Ha az 1848 márciusi alkotmányt – így ír tábornokának április 27-én Molnár Nándor – nem is lehetne egész terjedelmében elérni, úgy azt hiszem és velem valamennyi magasabb érzésű, hogy a tulajdonképpeni ütközőpontok (pénz- és hadügy különállása), melyekből a jelen idő összes bajai fakadtak és amelyekhez makacsul

ragaszkodnak, most annál inkább nagyobb szerencsétlenséget okoznak, mert az állam anélkül, hogy saját magát tenné tönkre, elbukik... Erősen meg vagyok győződve, hogy Ausztria éppen olyan szivesen, mint mi, a végét kívánja ennek a pusztító katasztrófának." Szét kell hát robbantani Kossuth debreceni kamarilláját, ártalmatlanná tenni a bőrükbe nem férő politikai duhajokat s azután becsületes békét ajánlani Bécsnek. Görgey se el nem utasította, se el nem fogadta a legitimista tisztek sugallatait. Hiszen a hadseregben másfajta elemek is voltak, olyanok, mint Nagy-Sándor, vagy Guyon, akik nem is titkolták flamingó-érzelmeiket, más seregrészekben, vezetőállásokban ott vannak a lengyelek, akiknek ügyére nézve az uralkodóházzal való kiegyezés a legnyomorúságosabb bukást jelentette volna, s ott vannak az örökké ingadozó, mindig a helyzetnek és a nagyobb erőnek engedő konjunktúra-emberek, sőt talán éppen ezekből áll a többség, akiket legkevésbé se lehetne megnyerni egy katonai puccsra.

Különben is egy Kossuth elleni föllépés polgárháborút eredményezhet, vagy legalább is azt, hogy elsorvadnak a honvédelem életerői és idegszálai. Kossuth nélkül elképzelhetetlen a nemzeti védelem sorsa. A vele való nyílt szakítás egy csapásra halomra döntene mindent, amit ketten akkora fáradtsággal építettek. Egy szerencsefi, aki olyan tettekre és szolgálatokra hivatkozhatik, mint Görgey, bizonyára könnyebben találna kibúvót. Ha lengyel, akkor szó nélkül megy Kossuth után s együtt csinálják a fantasztikus küzdelmet Európa szabadságáért. Ha schwarz-gelb, íme itt a legjobb alkalom, kibékülni az osztrákokkal, igazán felbecsülhetetlen személyi előnyök elérésével. De ő hazafi és reálpolitikus és harmincegyéves fiatalember, valóban *homo novus* a politikában, amibe éppen hogy csak belekóstolt. Monk szerepének elismétlése a megtorlást szomjazó és a márciusi oktrojt hirdető osztrák rendszerrel szemben, légüres térben való kísérletezés. A fiatal Ferenc József, pláne az orosz szövetség árnyékában, hogyan volna hasonlítható a száműzött Stuartokhoz, akiknek egyedüli reménységük a skót tábornok volt. Ferenc Józsefnek még győzelmes hadvezérei voltak és hadseregei Olaszországban. A Molnár Nándor-féle sugalmazások reálpolitikai értéke annyi volt, mint a semmi. A Schwarzenberg Ausztriájával való megegyezés csak a föltétlen hódolás árán volt elképzelhető. A szuronyok alkalmazásának ötletét a politikában egyelőre elhárította magától. Annál kevésbé volt képes követni Kossuth fantáziáját, ha a trónfosztás külpolitikai esélyeit mérlegelte. Ami különösen aggasztotta, az a szörnyű politikai iram, a szakadatlan vágtatás volt, mint valami szénnel megtöltött gőzgép, amelyet ördögi síneken szabadjára bocsátottak, mígnem egy végső ütközésre minden szétreped és levegőbe repül. Még az ónodi „eb ura fakót" sem lehetett a debreceni politika mellé állítani, hiszen annak legalább ígéretekben és biztatásokban bizonyos külpolitikai konstellációi is voltak. Most azonban ilyen külpolitikai fénysugár sehol se tört át a borús látóhatáron.

Már a nagysallói csatában elfogott osztrák tisztek azzal vigasztalták egymást a magyarok előtt, hogy úgyis útban vannak Miklós cár hadai és kivágják Ausztriát a polgárháború hínárjából. De Görgey elméjében felrajzottak egyéb aggodalmak is. A magyar arisztokrácia nagyrésze eddig is kivonta magát a nemzeti harc kötelessége alól. Az olmützi oktroj valóságos jeges zuhany volt a dinasztiahű magánosokra s olyan kipróbált hűségű férfiak, mint az ókonzervatívok többsége is, elkedvetlenedve vagy csendes zsörtölődések között figyelték Schwarzenberg politikáját. Grünne gróf úgy nyilatkozott Haller gróf volt horvát bán előtt, hogy ezer szerencse „reánk nézve, hogy Kossuth nem fért a bőrébe s rálépett a forradalmi térre. Eddig a magyarok csak Ausztria előtt voltak rebellisek. Európa azt mondta róluk, hogy ők állanak a törvényes alapon s mi vagyunk a forradalmárok. Ilyen európai hangulattal... a forradalom leveretése után, kényszerítve lettünk volna Miklós cár kívánságát teljesíteni és amnesztiát adni." Az ókonzervatívok nagyon felfigyeltek Görgey váci kiáltványára és a békepárt működésére Debrecenben. A trónfosztás után most végkép meg fognak szakadni a vékony szálak Debrecennel.

Azután gondolnia kellett Görgeynek a katolikus papságra, elsősorban a magas klérusra, amely egyes vidékeken azzal izgatott a szabadság ügye ellen, hogy a Kossuth és Görgey által vezetett mozgalom valójában a protestáns túlsúlyt jelenti. Minő hatással lesz ez a *tabula rasa* a magyarországi nemzetiségekre, akiket a márciusi osztrák alkotmánylevél hajlamossá tett a magyarsággal való kibékülésre. És hogyan fogadja vajjon a függetlenségi nyilatkozatot a magyar nép, amely az ellenállás kimeríthetetlen rezorvoárjának látszott és amelyet most belerántottak egy majdnem reménytelen élethalálküzdelembe? Ha felzúdulás, vagy különösebb emóció nélkül fogadták az Alföld vármegyéiben a debreceni trónfosztást, annak oka nem az volt, mintha megelégedést keltett volna a szakítás, hanem mert a nyilatkozatból azt a következtetést vonták le, hogy a szabadságharc végképpen kedvező fordulatot vett. Pedig még milyen nehéz harcok előtt állottak! Annyiban a márciusi oktroj és a debreceni trónfosztás egy anyaméh gyümölcse volt, hogy mindkettő kivihetetlennek látszott külföldi segítség nélkül. Ez a külföldi segítség Ausztriának rendelkezésére állhatott, a magyarság azonban legfeljebb a demokratikus Európa plátói rokonszenvnyilvánításaival kellett, hogy megelégedjék.

Hosszú és kínos tépelődések után jutott el arra az elhatározásra, hogy Kossuthot a saját fegyvereivel próbálja visszaszorítani és alkotmányos eszközökkel vívni meg a detronizáció ellen kontemplált tervét. Erre az elhatározásra sarkalta a későn vett értesülés, hogy a debreceni parlament színejava osztja az ő politikáját. Ezért vállalta a Szemere-féle köztársasági kormányban a hadügyminiszteri tárcát is. Ettől fogva egyre több homályba és ellenmondásba bonyolódik önmagával, mintegy kettős arculatot ölt, megzavarodik lényének egységes volta s magatartásának szilárd következetessé-

ge. A detronizáció ellen gondolt alkotmányos küzdelem Kossuth személye ellen kellett, hogy kiéleződjön, akiben különben is minden bizalma megrendült, mióta a debreceni határozat körülményeiről tudósították. „Görgey a törvényhozó testületben keres szövetségeseket – sóhajt fel Demár János néven az öreg Görgey harminc esztendő múlva –, Kossuth a hadseregben. Egyik sem hiába és fájdalom, egyik sem a honvédelem gyarapodására. Ki merné vitatni, hogy mindketten, bármily komolyan hordozzák légyen is szivükön a honvédelmet, többet, mint amennyit tettek, hazájuk megvédésére már sehogyse tehettek? Vajjon az egymásnak megbuktatására szánt cselszövések életük csak azon perceit vevék-e igénybe, melyeket különben a legeslegszükségesebb pihenésre, táplálkozásra, alvásra fordítottak volna? Vajjon csupán véletlen-e, hogy e két ember teljes közreműködése védelmi harcunk dicsőséges fázisának kezdetével, visszavonásuk honvédelmünk oly rémítő gyors hanyatlásával, az időben találkoznak?" Azóta, hogy Görgey lelkén az április 14-ike elleni küzdelem eszméje uralkodik, lénye túlságosan komplikálódik, veszendőbe megy akaratának az az egyöntetűsége, amely nagyvállalkozások végrehajtására képesít.

Egyelőre csak abban a főkérdésben jutott tisztába önmagával, hogy meg kell óvnia a sereget a szétmállástól, mint januárban Vácon. Ezért dobta a pártoskodások szakadékába a maga személyét egy curtiusi ugrással, amikor április 29-én kibocsátotta a nevezetes hadiparancsát, amelyben megbélyegezvén az „esküszegő, rút dinasztiát", azt a felhívást intézi a honvédekhez, hogy a „szép hon önállóságának" megvédelmezése mellett harcoljanak továbbra is a „bitor zsarnokság" ellen a népjogokért. Mint finom lélekismerő, biztosan számított példaadásának hatására azoknál is, akikkel szemben a váci kiáltvány legitimizmusában mintegy ünnepélyesen elkötelezte magát. Hiszen még Dembinszki is bevallja, hogy a függetlenségi nyilatkozat által mélyen megsértették a katonatisztek „royalisztikus érzületét". Görgeynek különben is csodálatos képessége volt ahhoz, hogy felnyissa a lelkeket, mint az elzárt kagylókat. Most a félig-meddig legitimista hadsereget e kiáltvány forrasztó szerével át kellett változtatnia forradalmi hadsereggé, esetleg az ő akaratának, céljának és ambíciójának eszközévé – egy újabb fordulat eshetőségére. A monarchista elv helyett mostantól fogva az ő tekintélye a tengelye ennek a haderőnek, amelyben a volt fekete-sárga színek elegyedtek öszsze a vörösszsinóros elemekkel.

Merre fordítsa most ezt a fegyvert, kivel éreztesse kardja élét, Béccsel, vagy Debrecennel szemben? Ez a kérdés egyelőre eldőlt az április 29-iki kiáltvány által, még pedig abban az irányban, hogy nem Debrecennek indult. Az új hadműveletek megtanácskozásában április 28-án Klapka és Bayer nézetei ütköztek egymással. Az előbbi Buda megvívását ajánlotta, az utóbbi a császári seregek követését Bécs felé. A májusra való előkészületek különben se kezdődtek valami kecsegtető auspiciumok között. A hadügyminiszterhelyettességre kiszemelt Damjanich egy kocsizás alkalmával kitörte a lábát

és hosszú időre szolgálatképtelenné vált. Vele a hadseregből kiesett a legkeményebb penge, a császáriak rettegett pörölye, a felülmúlhatatlan csatataktikus. Hiányát nemcsak hadtestje fogja érezni, hanem az egész fősereg és az egyetemes magyar ügy is. „Ismerni, becsülni, sőt tisztelni tanultalak és elárvultnak éreztem magamat – sóhajt fel Görgey a Damjanichoz írt levelében májusban –, midőn nélküled az unalmas ostromharcba kellett tovább vonulnom, melybe bennünket nagyzoló civilisták ismét befontak... Ebben az erős reményemben (hogy t.i. hamarosan meggyógyul) nem egy borús pillantást vetettem még eléggé borús jövőnkbe és gyakran reád gondolék, midőn terveket készítettem, melyeknek végrehajtásához férfiak kellenek, olyan férfiak, mint te és – érzem, hogy szabad ezt mondanom – mint én." Aulich, a példás kötelességtudású parancsnok, mintaképe a polgárnak és a katonának, néhány hét múlva szintén nyugdíjaztatását kérte eltörődöttségére való tekintettel. Önálló feladatokra alkalmas vezetőkben sokkal érezhetőbb volt a hiány, hogysem Görgey ne fájlalta volna őszintén Aulich Lajos távozását, aki heteken át oly pompásan játszotta Pest előtt a szembekötősdit az osztrák vezérkarral. A bevált parancsnokok közül egyedül Klapka állott rendelkezésre, amikor Gáspár is faképnél hagyta fővezérét április 14-ike után. Most Klapkának jutott a feladat, hogy egyelőre Görgey helyett Debrecenbe távozzon s ott átvette a hadügymisztérium újjászervezését.

Vetter visszahívása Görgey helyett, még Debrecenben is kivihetetlen plánumnak tartatott. Az pedig elképzelhetetlen volt, hogy Görgey alatt szolgálatot vállaljon, mint rangidősebb tábornok. Debrecen nagy jelöltje a fővezérségre Görgey helyett különben is az öreg Bem volt, akinek vakító sikerei Erdélyben és a Bánságban, mértéktelenül felgyújtották Kossuth fantáziáját, akit az egyedüli erőnek tartott Görgey teljes mértékű pótlására s akivel bizonyára sose lettek volna meghasonlásai, vagy összeütközései. Damjanich utódja Knézich lett, egy vitéz, de határozatlan és korlátolt képességű törzstiszt, akit maga Damjanich ajánlott Görgey figyelmébe. Új név lett a főseregben Asbóth Lajos is, aki Aulich helyére került a 2-ik hadtest élére. Éppoly ismeretlen erő, mint a másik. Az önálló parancsnoksággal való felruházás hazardjáték volt, de egyelőre semmi ok sem forgott fenn arra, hogy mellőzzék őket. Nagy-Sándor József mint lovasvezér többszörösen levizsgázott már (Tápióbicske, Isaszeg), de elégtelen eredménnyel. Ő lett Klapka helyett az 1-ső hadtest parancsnoka. Lehet, Görgey ezzel a kinevezéssel be akarta bizonyítani azt is, hogy nem vezetik politikai elfogultságok Kossuthnak és a respublikának e szenvedélyes hívével szemben, aki később mint a kormány által titokban megbízott ellenőr, vigyázott Görgeyre s az akkori forradalmi frazeológia szerint magát tartotta arra a brutusi szerepre alkalmas férfiúnak, aki a caesari becsvágyakkal majd leszámol. Derék, lelkes hazafi volt Nagy-Sándor, kifogástalan és vitéz huszárkapitány, de semmivel sem több. Vezérkari főnöke, a Buda alatt hősi halált halt Kleinheinz őrnagy kellett volna, hogy tábornokának fogyatékát pótolja.

Ha a magyar hadtesteket a térképen könnyen tologatható egyszerű mértani ábráknak tekintjük, a hadműveletek folytatására vonatkozó elhatározás egyáltalában nem látszott nehéznek. Adódott az a komáromi csatából. Az osztrák vereséget szenvedett ugyan április 26-án, de azért sikerült tűrhető rendben, a fővárosokból elhurcolt gazdag fölszereléssel elmenekülnie az ország nyugati határai felé. A komáromi magyar győzelmet teljessé és a politikai helyzetre nézve is döntővé csak az osztrákok erélyes üldözése tehette volna Bécs felé. Ennek a természetes elhatározásnak végrehajtása elé azonban súlyos akadályok tornyosultak. Vegyük ezeket sorra.

A tavaszi hadjárat a magyar sereg anyagi fölszerelésénél fogva a komáromi csatában érte el végső kifejlődését. A tüzérségi lőszerben való hiány kényszerítette Görgeyt, hogy elálljon a komáromi csatának a döntésig való erőszakolásától. A lőszerpótlásnak megérkezéséig csupán a 7-ik hadtest két hadosztálya volt korlátozott mértékben kész hadműveletekre, mert ezek még egy-két napra való munícióval rendelkeztek. Ezt a két hadosztályt Görgey ki is rendelte az üldözésre. Természetesen ez az üldözés a visszacsapásra kész osztrák túlerővel szemben felette óvatos formában kellett hogy érvényesüljön. Komáromban már csak azért is be kellett állania bizonyos hadműveleti szünetnek, hogy a magyar sereg újra csoportosuljon az új hadműveletek megkezdéséhez. A hadsereg ugyanis a komáromi győzelem estéjén három nagyobb csoportra oszlott: a zöm a csatatéren, Aulich hadtestje Pest előtt, Kmetty hadosztálya Esztergomban állott. Az erők egyesítése még akkor is elhúzódhatott volna néhány napig, ha Komáromból Bécs irányában történik az előnyomulás és ha a lőszerszállítmányok nyomban beérkeztek volna. Ez azonban nem történt meg. Az utánszállítási vonal túlhosszúra nyúlt, az ebből keletkezett nehézségek a hadsereg ellátására nézve mindennap növekedtek, a debreceni hadügyminisztérium vezette hadtápszolgálat képtelennek bizonyult Görgeynek váratlanul gyors hadmozdulatai követésére. S ha már a hadtápszolgálat a Tiszától Komáromig csődöt mondott, mikép javulhatott volna meg egyszerre, mikor az utánszállítási vonal meghoszszabbodhatott egészen a Lajtáig?

Tegyük fel azonban, hogy a hadsereg, megfelelő lőszerrel ellátva, hamarosan egyesül Komáromnál és innen megindul Bécsnek. Hová vezet ez a hadművelet? A nagysallói és komáromi csatában ejtett osztrák foglyok mind azt vallották, hogy a császári sereg visszavonulása kapcsolatban van az orosz seregnek az északi határon át várt betörésével, vagyis az osztrák haderő mindaddig kerülni fogja a döntést, amíg az orosz meg nem jelenik a hadszíntéren. Görgey nem kételkedhetett ezeknek a híreknek valódiságában, különösen nem az április 14-iki trónfosztás után. Csábító gondolatnak látszott ugyan, hogy az osztrákokat megverje az oroszok megérkezése előtt. E gondolat realizálásához azonban olyan osztrák vezér is kellett, aki megveretni engedje magát. Sokkal valószínűbbnek látszott az, hogy az osztrák sereg a szándékolt magyar csapás elől, szükség esetén Bécs feladása árán is, kitér s

maga után vonja a magyar sereget, hogy azalatt az orosz, a magyar seregnek amúgy is pontatlanul működő utánszállítási vonalát elvágja. Ha tehát a lehetőségeket tisztán katonai szempontból mérlegeljük, akkor az osztrák területre való betörésre kellett felkészülnie a magyar seregnek, holott ez a magyar haderő létszáma és fölszerelése (péld. a hadihídkészlet hiánya) rendkívül kockázatos vállalattá tette. Súlyosan esett latba az a körülmény is, hogy ekkor már az osztrák-olasz háború, Radetzkynek március 23-ikán aratott novarai győzelmével befejezést nyert s így jelentékeny osztrák erők szabadultak fel, amelyeket a bécsi kormány most Magyarország ellen fordíthatott. Ez meg is történt. Ha mindezeket a nehézségeket Görgey hadvezéri energiája legyőzte volna is, a hadműveleteket felette megkönnyíthette volna az egyetlen állandó Duna-hídnak (a Lánchídnak) birtokbavétele a magyarok által.

Ha a magyar sereg nem a Tiszántúlra, hanem a fővárosok környékére alapítja a maga hadműveleteit, aligha kénytelen azzal az aggasztó lőszerhiánnyal és hadtápszolgálattal küzdeni, amely csak az imént akadályozta meg a komáromi csatának nagy győzelemmé fejlesztését. Ha a komáromi táborvárban lett volna elegendő muníció, akkor a 7-ik hadtest nem kénytelen visszamaradni a lőszerszállítmányok fedezésére a Duna északi partján, hanem már a csata kezdetén beavatkozhatik a másik két hadtest küzdelmébe és azt bizonyára el is dönti. Ha van hídkészlet, a támadó mozdulatok emez elengedhetetlen feltétele, akkor a magyar haderő nem akad meg két napra a Garamnál, hanem negyvennyolc órával előbb ér Komáromba, ez esetben valóban el is állhatta volna az osztrák sereg visszavonulását. Görgey ugyan kierőszakolta a Garamon és a Dunán való átkelést, de kétségtelen az is, hogy a hadsereg technikai felszerelésének fogyatékossága erősen gátolta és odázta az ő merész terveinek megvalósítását.

Ezek a tapasztalatok Görgeyt óvatosságra intették és egyben figyelmét Budára irányították. Valóban jogos volt az a remény, hogy a fővárosok zavartalan birtoka enyhíteni, vagy talán végképp meg fogja szüntetni a sereg anyagbeli hiányosságait. Egy pillanatra talán átvonult elméjén az a gondolat is, vajjon tanácsos-e ezzel a politikailag újból felzaklatott hadsereggel átlépni a Lajtán? Az se volt éppen biztató esély egy nyomban megindítandó nagy támadó hadműveletre, hogy új és kipróbálatlan erők állottak a hadtestek élén. Klapka, aki a leghatározottabban kardoskodott a Budára vonulás érdekében, azzal érvelt, hogy az osztrák hadsereg Komárom előtt nem volt tökéletesen legyőzve, sőt az Nagy-Sándor lovastámadását vissza is verte. Utalt Klapka arra is, hogy az osztrák haderő Pozsony vidékére érkezve, képes a Duna jobbpartján levő hadosztályait is magához vonni s magát ezenkívül Grác, Bécs, Brünn és Leinz őrségeinek egyrészével megerősíteni, nem is számítva a tartalékra, amelyet az ellenség lassan összegyűjthetett. Bécs előtt ilyenformán hatvanezer osztrák állhatott volna szemben a harminchatezernyi magyar sereggel.

A magyar főhadiszálláson április 26-ika után a legnagyobb bizonytalanság uralkodott Jellacsics hadtestének holléte felől. Senkise tudta még, hogy a bán, amikor Pest alatt elvált a Schlick által irányított két osztrák hadtesttől, hol tartózkodik és micsoda hadműveleti célokat tűzött maga elé tizennyolcezer főnyi hadával. Ezért is volt lehetetlenség egyedül Aulich hadtestjére bízni Buda megszállását, ha azt már egyszer elhatározták. Sőt ezért kellett lovasságot is Budára vinni, amit leginkább fel szoktak róni Görgeynek. Hogy Buda elfoglalását könnyűnek vélte az április 28-iki haditanács, az egyszerű tévedés volt, aminek a háborúban mindenki ki van téve. S amikor, noha a gondoltnál hosszabb idő alatt és tetemesebb áldozatok árán, Buda elfoglalása megtörtént, Görgeyt a hadsereg, a kormány és az egész nemzet ünneplése koszorúzta meg és ebben Kossuth és az országgyűlés járt elől. Ma nagy stratégiai hibának tartják egyesek, de akkor ez senkinek se jutott eszébe, még kevésbé nyílt váddal fellépni a magyar fővezérrel szemben. Már pedig, amikor egy egész nemzet, annak minden komoly tényezője óhajt és helyesel valamit, abban mindig kell lenni valami mélyen érzett erkölcsi igazságnak, habár az később kritikai szempontból tévesnek bizonyul is.

Görgey elhatározásának kialakulásánál, hogy tudniillik Budára indítja hadseregét, még arra is gondolnunk kell, miként fejlődött a helyzet március 31-ike óta, amikor ő – ideiglenesen – átvette a főparancsnokságot. Mikor Vetter március második felében a sereget Pestnek indította, tulajdonképpen rövid hadműveletre gondolt azzal a céllal, hogy a fővárosokat visszafoglalja az ellenségtől. Nagyarányú, messzemenő, a határon túlvezető operációra a magyar hadsereg sem személyi, sem anyagi pótlás tekintetében nem készült fel. Mindenki csak arra gondolt, hogy a Görgey-féle hadtestnek Miskolcon túl való villámgyors előretörése által teremtett kedvező helyzetet ki kell használni és a fővárosok védelmére valahol állást foglalt osztrák sereget megverni. Ki mert volna akkor arra is számítani, hogy Vetter szerény hadműveleti terve március végén a sereg élére állított Görgey vaskezében ily óriási méretűvé fejlődjék? Azzal a sereggel, amelynek hadműveleti és anyagi megalapozása kívül esett az ő hatáskörén, és amely a hadügyminiszteri gondoskodás szerint nem is volt alkalmas nagyobbarányú operációkra, Görgey megvívta a döntő csatát Isaszegnél, utat tört Vácnál, szétrobbantotta Wohlgemuth hadtestét Nagysallónál, azután mind a két parton fölmentette Komáromot, sőt elvágni akarta a nyugat felé hátráló osztrák sereget is. A magyar seregből az ő lángesze és akaratereje csiholta ki ezt a hihetetlen teljesítményt. Mikor ezt véghezvitte, csődöt mondott az anyagi ellátás, amelynek megszervezése nem az ő illetékessége alá tartozott. Az átlagvezér kezében, ha a magyar lendület nem törik meg Isaszegnél, akkor nyilván Pestnél torpant volna meg, Görgey azonban túllendítette ezt a hadsereget Komáromig. Ha azonban tovább erőszakolja a hadsereget, amely hosszú és megalapozott hadműveletre nem volt egyelőre alkalmas, akkor már nem hadvezér, hanem hazardőr. Természetesen más helyzet alakulhatott volna ki, ha a

magyar hadügyminiszter organizáló képessége lépést tart Görgey hadvezéri élanjával. Hogy mekkora volt az iram és a teljesítőképesség különbsége a magyar főhadiszállás és a debreceni hadügymisztérium között, arra jellemző Psotta ezredesnek, Görgey tüzérségi felügyelőjének április 26-án főtábornokához tett jelentése, mely szerint a tüzérségi lőszerszállítmány már útban van, de két hétnél hamarabb nem fog Komáromba érkezni. A magyar hadügyminisztérium valóban nem rendelkezett forradalmi lendülettel. Bizonyára az okok sokasága közül, amelyek Kossuthot arra bírták, hogy Görgeynek kínálja fel a hadügyminiszterséget, ez is egyike volt azoknak a tényezőknek, amelyek Görgeynek Debrecenbe menetelét sürgőssé tették. Viszont Görgey azért tartotta kívánatosnak a saját személyének Damjanichhal való helyettesítését, mert az ő energiájában éppúgy megbízott, mint a magáéban.

A magyar főtábornok már korábban is segített magán bizonyos rögtönzésekkel. Például a sereg lovasságát időnkint egységes parancsnokság alá helyezte. A rang szerint kiválasztott lovasparancsnok, Nagy-Sándor azonban, mint említettük, nem abból a fából faragott katonai egyéniség volt, aki nagy lovastömegeket mozgatni és irányítani bírt volna. A magyar huszárság elsőrangú volt, még ha túlságosan is felvizezték a régi legénységet újoncokkal. De ezt az elsőrangú anyagot kezében kellett tartani. A nagysallói csata után például Görgey parancsba hirdette ki, hogy a haza a győzelmet elsősorban „a jeles gyalogságnak és tüzérségnek köszöni". Április 30-iki parancsában ezt mondja: „Minthogy a lovassági rohamok csak azon okból nem érnek el soha nagy eredményeket, mert a huszár többnyire az ellenség lovainak elfogdosásával és elzsákmányolásával szeret foglalkozni, annál fogva a lovassági parancsnok uraknak ezennel meghagyatik, tudtul adni a legénységnek azt, hogyha a fentírt esetek ezentúl előfordulnának, azokra jelen parancs kihirdetésétől fogva statárium fog alkalmaztatni; miért is a legénység azon veszedelmes megszokástól annyival inkább tartózkodjék, minthogy minden tisztnek kötelessége ezen nyavalyának gátat vetni, a legénységet e részben szemmeltartani és e parancs minden áthágóját nyomban följelenteni, akin aztán irgalom nélkül végre fog hajtatni a halálos büntetés." Említettük azt is, hogy a Garam és a Duna áthidalásánál Görgey tutajhidakat építtetett. A lőszerhiányon azonban nem segíthetett. Ezért alakult ki az a vélemény az április 28-iki haditanácson, hogy nem kell „henyélni" a lőszer várásában, hanem teljes erővel Budát megrohanni, hogy ennek nyolc nap alatt várt eleste után folytatni lehessen a főtámadást az osztrák fősereg ellen.

Buda megvívását akarta Kossuth is, – más szempontból. Március 9-én azt írta Klapkának: „Az oroszoknak Erdélyben megkezdett beavatkozása a gyors és erélyes előnyomulást még szükségesebbé tette. Attól is kell tartani, hogyha a fővárosnak gyors visszahódítása által magunknak imponáló állást nem szerzünk, a brüsszeli kongresszuson az olasz dolgok könnyen rendeztethetnek a mi hátrányunkra." Hogy mennyire foglalkoztatta Kossuthot

április folyamán Buda elfoglalásának terve, Bemhez írt levelei tanúsítják. Április 1-én azt írja Bemnek, hogy Fiume elleni diverzió kilátásban van, de előbb Bácskát és a Bánságot kell kitisztítani és Budának kezeink között kell lenni. A Dembinszkihez írt levelében május derekán a bankjegysajtó intenzívebb üzembevétele miatt is szükségesnek tartja Buda elfoglalását, mert Debrecenben a mindennapi szükségletet is alig tudják fedezni és a gyártást szaporítani. Kossuthnak egyik főbb katonai tanácsadója, az akkor várakozási állományba helyezett Dembinszki se helyeselte a Bécs elleni támadást Komárom fölmentése után. Abból indult ki, hogy a császári főváros ellen intézett mozdulat csakis a proletáriátus és a kétségbeesett forradalmi elemek segítségével vezethetne némi sikerre, ami viszont Európa valamennyi kormányát a magyar ügy ellen hangolta volna. Maga Görgey legkevésbé bízott abban, hogy az Ausztriába való betörés újból talpraállíthatná az októberben leigázott osztrák demokráciát. A német polgári osztály a márciusi oktroj után, amely visszacsúsztatta a kezébe a politikai hegemóniát, már lélekben teljesen elszakadt a revolucionizmustól. A bécsi, vagy budai vonulás nagy pörére körülbelül Görgey találta el az igazságot, aki azt írta: Kossuth akarta, Klapka a legmelegebben ajánlotta s Görgey „újonc tehetsége szerint" kivitte. Igaz, hogy utóbb Kossuth keserű szemrehányásokkal illette hadvezérét, amiért Budának adott elsőbbséget Bécs helyett. Az ostrom túlhosszú ideig tartott. Pótolhatatlan idő ment veszendőbe. Az elnök idegei nem bírták a hosszas ostrommal járó ingerültségnek és türelmetlenségnek kedélyhullámzását. Neki azonban a legkisebb erkölcsi jogcíme sem volt arra, hogy tábornokát korholja és dorgálja, hiszen már Isaszeg után azt akarta, hogy a hadsereg menjen egyenesen fejjel a falnak, rohanja meg a fővárosokat, mert csak azoknak elfoglalása győzheti meg az országot a felszabadító művelet sikeréről. Amikor Klapka Görgey helyettese gyanánt Debrecenbe érkezett, akkor már az elnök törékeny idegzetét teljesen feldúlta az ostrom kétségbeejtő lassúsága. „Görgey borzasztót hibázott – mondta Klapkának –, hogy Buda alá ment. Elveszté győzelmeinek stratégiai gyümölcsét. Most parádémarsban Bécs alatt lehetnének. Félek: Budavár Mantuánk lesz s elvész fölötte a haza." A magyar fegyverek becsülete, továbbá azok az ábrándos politikai tervek, amelyeket a magyar fővezér az ostrom sikeréhez fűzött, azonban nem engedték meg, hogy a megkezdett ostromot félbeszakítsák.

IX.

A budai vár ostroma – Az osztrák-magyar erőviszonyok – Az orosz beavatkozás létkérdés Ausztriára – Egy magyar katona politikai tépelődései – Tárcát vállal a republikánus kormányban – Naív ábrándok és ármányok – Haynau – A béketervek összeomlása – Az elmulasztott hetek bánata

A nemzeti küzdelem nagy drámája a budai ostrommal jutott el a válság emelkedésének tetőpontjára, s az úgynevezett nagyjelenethez. A magyar ügy olyan magaslaton állott, amelyet észre kellett vennie az egész civilizált világnak. A Hunyadyak óta magyar fegyverek nem arattak ilyen világraszóló győzelmeket, mint az áprilisi hadjáratban Görgey alatt, amelyeknek fénye csak megsokszorozódott Bem erdélyi és Perczel bácskai sikereinek sugárzásában. Kisebb területektől eltekintve az egész ország ki volt tisztítva és pacifikálva s a nemzetiségi koalíció szét volt robbantva. Európa egyik legnagyobb katonai hatalmát kiköszörülhetetlen csorba érte. Ha a múlt esztendő márciusában a népmozgalmak reszkették meg a Habsburgok trónusát, most a Monarchia „egyik népeleme" törte össze azt a kardot, amely a császári uralom legfőbb jogara volt a soknyelvű birodalomban. Ausztria nagyhatalmi állása megreccsent a magyarok csapásai alatt. Ezt a hihetetlen teljesítményt Kossuth geniején s a magyarság katonai erényein kívül a kapitányokból és főhadnagyokból rögtönzött fiatal tábornokok érték el, akiknek nevét egyszerre szárnyra kapta a világhír. Bernhardi feljegyzései szerint az orosz cár egész környezete rajongott Görgeyért, aki a cári hatalom vetélytársát s a keleti kérdésben legkomolyabb ellenfelét a porig alázta. A népszabadság nagy katonája előtt meghódolt a nyugateurópai közvélemény, sőt Varsóban a cári tisztek egy része tüntetésből à la Görgey hálókabátot viselt. Más külföldi följegyzések szerint előkelő angol és francia nők ajánlották fel kezüket az ifjú magyar tábornoknak. Ez a romantikus divat akkor se szűnt meg, amikor az egyesült orosz-osztrák túlerők előtt a magyarság ellenállása reménytelennek látszott. A kard embere iránt való csodálat az országban majdnem elhomályosította Kossuth népszerűségét. A szertelen arányokban növekvő nimbusz Görgeyt hatalmas politikai erőtényezővé emelte, aki komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy más irányt ad a forradalom fejlődésnek s visszavezeti azt újból a törvényes ellenállás alapjára. A tábornok dicsőségén keresztül soha nem tapasztalt méreteket öltött a magyar név tisztelete is, amely Európa demokratikus társadalmában azonosult a népszabadság fogalmával. Az egész világot meglepte annak az erőfeszítésnek sikere, amellyel az alig ötmillió lelket számláló magyar faj urává lett saját sorsának, a Monarchiának s egy ideig reménysége az egész világ liberális közvéleményének. A magyarság a hozzája szító nemzetiségekkel együtt erősebbnek bizonyult a Monarchia túlsó felénél, amely pedig oly hatalmas szövetségestársakkal

rendelkezett a délszláv és a román irredentában, a császári ármádiában, sőt a magyar nagybirtokos arisztokrácia többségében is.

Ha Kossuthon és Szemerén kívül a magyarság legjobbjai, élükön a diadalmas tábornokkal, azon tűnődtek és tépelődtek, vajjon eléje tegyék-e a dinasztiával való békés megegyezést a trónfosztással járó bizonytalan esélyeknek, az osztrák intéző körök sem állottak kevésbé súlyos elhatározások előtt. Olmützben és Bécsben azonban a márciusi oktroj óta még a látszatával is szakítottak a kiegyenlítődésnek, ellenben az egész osztrák diplomácia arra a célra fordította minden leleményét és mozgékonyságát, hogy a cári autokráciát állítsa szövetségesül maga mellé, a maga kimeríthetetlen erőforrásaival. Amikor erre az osztrák presztízsre és nagyhatalmi állásra oly súlyos következményekkel terhes megfontolásra jutottak, valójában a legilletékesebb helyekről mondatott ki az ítélet az osztrák és magyar erőviszonyok felett, illetve maguk az osztrák mérvadó tényezők döntötték el azt a kérdést, vajjon Ausztria egymagára hagyatva végezni tudna-e a magyar rebellióval. Mihelyt kizárták a kompromisszumot s úrrá lett lelkükön a bosszúállásnak és megtorlásnak szenvedélye, biztosra akartak menni s egy új hadjáratban nem tehették fel egy lapra az osztrák fegyverek s Ausztria sorsát.

Kiderült, hogy szervezett katonai erőt, olyat, amely a császári hadsereggel szemben sikerrel mérkőzni tudott, a Monarhia részei közül csak a magyarság volt képes teremteni és fenntartani. Bécset a múlt esztendő októberében alig tíznapos ostrom után eltaposták s vele az osztrák németség ellenálló erejét. Prágát kétszer huszonnégy óra alatt törte le Windischgraetz s vele a csehek nemzeti aspirációit. Olaszország ellen, amelynek élén egy rendes katonai állam harcolt, egy kitűnő vezérrel, Ausztria tényleges haderejének egyharmada elegendő volt s rövid idő alatt a hadászati és harcászati felsőbbség oly kétségbevonhatatlan dokumentumait mutatta, amelyekkel sikerült helyreállítani uralmát és tekintélyét a félszigeten és megakadályozni az angol kormánynak megalázó közvetítő javaslatait. Az orosz katonai intervenció elkerülése céljából, igaz, Schwarzenbergék jelentékeny friss erőket szállíthattak a dunai harctérre Lombardiából, mint ahogy meg is tették. Az olasz tartományok teljes kiürítése azonban csak azon az áron volt elképzelhető, ha már most lemond a bécsi kormány Velencéről és a lombard királyságról. Még ez esetben is felette bonyolult és veszélyes eljárássá válhatott volna a teljes katonai evakuáció, hiszen a délen harcoló osztrák haderőnek mintegy kétötöde volt magyar, amelyet mégis kockázatos vállalkozás lett volna a honvédsereg ellen alkalmazni. Ausztria a maga nagyobb embertartalékából a maga szabályos ezredkeretei közé még rengeteg újoncot vehetett fel. Május folyamán valóban sokkal nagyobb sikerrel folytak a katonaállítások Ausztriában, mint nálunk.

A nemzetiségi ellentétek által felkavart császári királyi hadsereg azonban még az ő tökéletesebb technikai és hadianyag-ellátásával is, egymagára hagyatva, igen kétséges kalandba bocsátkozik, ha újból Magyarország meg-

hódítására törekszik. Bármennyire lassan és elégtelenül haladt is a magyar hadsereg kiegészítése, orosz intervenció nélkül május végére a magyar fősereg minden nagyobb megerőltetés nélkül elérhette volna a vele szemben álló osztrák haderő létszámát. Hiszen rendelkezésre állott a Tiszánál akkor gyülekező tartalékhadtest, valamint az a jelentékeny számú elkülönített erő, amelyet előbb Dembinszki, majd Visoczki vezetése alatt az orosz invázió elhárítására, vagy legalább is előhaladásának késleltetésére állítottak föl. Végső esetben egy nagyszabású katonai tervnek számításba kellett venni azt is, hogy a döntő hadműveletek színhelyére veti a bácskai magyar hadsereget, mint a múlt esztendő decemberében, s a Dunához vonja a Bem-féle hadtestet is, amely akkor már nemcsak Erdélyt foglalta vissza, hanem a Bánságban zegzugos hadmenetekben kígyózva, siettette a pacifikáció munká[ját]. A nemzetiségekkel való megegyezés szintén csak a magyar esélyeket gyarapíthatta. A délen és keleten felszabadított magyar határok lehetővé tették volna a külföldi fegyver- és municiószállítmányokat is. A Dunántúlon tervezett s a komáromi táborvárban összpontosított magyar hadműveletek az újoncozás tekintetében az érintetlen dunántúli vármegyékből friss és hatalmas emberanyagra számíthattak. Friedjung megállapítja ugyan, hogy nem az egész magyarság vett részt a küzdelemben, hogy a tehetős polgárság széles rétegei, valamint az arisztokrácia és a főpapság túlnyomó része távoltartotta magát az önvédelmi harctól. Szerinte az ujjainkon meg lehetett volna számolni a Kossuthtal tartó mágnásokat. Az orosz beavatkozás nélkül azonban a magyar ellenállás sikere előbb-utóbb itt is fordított volna a helyzeten.

Az osztrák katonai és történelmi írók ama kései megállapítása, hogy Ausztria egymaga is leverte volna a magyar szabadságharcot, nem egyéb üres elbizakodottságnál, amelyet az a körülmény idézett elő, hogy a nyári hadjáratban az osztrák vezetés valóban feladata magaslatán állott és az orosz segítőhadseregnél nagyobb katonai eredményeket ért el. Ha annyira bíztak volna magukban Ausztria akkori politikai és katonai vezetői, mint későbbi historikusaik, akkor mi szükség lett volna arra, hogy egy orosz hadosztályt oly sürgősen igényeljenek a saját főtámadó vonalukra? Ha hibákat követett is el Görgey a nyári hadjárat megnyitásánál, aminthogy követett, csakis az orosz Paniutine-hadosztály csikarta ki a kezéből a Vág-menti áttörés sikerét, a második Zsigárd-peredi csatában és csupán ez az orosz divízió mentette meg a nagy vereségtől Haynau seregét július 2-án Komáromnál. Nemcsak az orosz tábornokok emlékiratai tartják biztosnak Ausztria katasztrófáját Oroszország segítsége nélkül, hanem semleges katonai írók is, mint Rüstow, aki azt mondja, hogy Erdélyben mindent az oroszok csináltak, hogy beavatkozásuknak erkölcsi hatása ott is érezhető volt, ahol stratégiailag nem működtek s hogy az osztrákok, ahol egyedül operáltak (mint a Délvidéken), vereséget szenvedtek.

Ugyanez a vélemény és feltevés alakult ki az egykorú osztrák forrásokból. A tavaszi hadjárat sivár meddősége arra vezette az osztrák intézőkörö-

ket, hogy a tábornoki testületben és a vezérkarban szelekciót hajtsanak végre. Welden elküldte Jellacsicsot délre, Nobilit és Wrbnát nyugdíjaztatta, tizenkét más tábornokot elcsapott és Sclick vezérkarát megtisztította. Pimodan, aki egy alkalmat sem mulaszt el, hogy kétségbe vonja a magyar sereg erkölcsi fölényét, így festi le a Pestről elvonuló osztrák sereg hangulatát: „A tisztek megkísérelték, hogy felbátorítsák a katonákat és vidám arcot vágtak a rossz játékhoz. A legénységből azonban eltűnt a bizalom és a bátorság, az ellenséges végzet vasakaratával szemben." Lang vezérkari alezredes így ír Hess báró táborszernagynak: „Panaszokban kell kitörnöm egy végzetes szerencsétlenség felett, amely majdnem gyalázattá vált. A hadsereg a haszontalanul és rosszul kiszámított ide- és odamenetelés által kimerült és meggyengült... a korábbi lelkesedés mélyen lehanyatlott és egy majdnem általános bátortalanodásnak adott helyet... Nem talán azért, mintha az ellenség vitézségétől volna okunk félni, hanem, mert túlereje mellett is jobban és ügyesebben operál, mint ahogyan ez evidenter nálunk történik... Mély levertséggel kell bevallanom, hogy maga a tisztelt táborszernagy úr is már (t.i. Welden) kishitű. Szellemi ereje számára ez túlnagy teher." Egy héttel később a bécsi hadügyminisztériumhoz beosztott Mengswein tábornok ezt írja Hessnek: „Csak gyorsan békét, mert különben Mongóliában egy második Rákóczi-háború fog kifejlődni." Majdnem ugyanezen a napon Welden ezt írja Schwarzenbergnek: „Miután a magyarországi hadseregnek parancsnokságát átvettem a legnagyobb ellenkezés után, noha helyzetem felől csalóka képet magamnak nem alkottam, mégsem gondolhattam, hogy ez annyira teljesen el legyen rontva... Kedélyemet a bánat széttépdeste, mert nem áll hatalmamban a körülményeket másképp irányítani... A Monarchia üdve most az oroszoknak Krakkó felől való gyors bevonulásától függ, mert nem tudom, milyen belső erő tudná még megmenteni." Április 23-án ezt írja Bicskéről: „A hadsereg ebben az állapotban egyáltalán nem harcképes. Sokat követelnek tőle, keveset gondoskodnak róla. Az élelemhiány már is érezhető." Egy nappal később ezt írja Welden: „Az orosz segítségen kívül mást nem látok, mert Excellenciád semmiképpen sem maradhat azon tévhitben, hogy fegyverrel itt még egy utolsó kísérletet lehet tenni azon célból, hogy az ügynek Magyarországon jobb alakulást adjunk. Én megkísérlem ugyan, az eredményért azonban senki sem kezeskedhetik és ez a császár utolsó serege." Az öreg osztrák tábornok később emlékirataiban a következőket mondja: „Én magam nem ismerek nagyobb becsületet, mint hogy osztrák katonának neveztessem, de a fentebb leírt megállapításokkal (az osztrák vezérkari munkának a nyári hadjáratról szóló írása azt iparkodik bizonyítani, hogy a császáriak maguk is elkészültek volna a magyarokkal) nem tehetem magamévá... Nyilvánvalóan bebizonyult, hogy az osztrák állam az oroszok segítsége nélkül negyvenkilenc tavaszán összeomlott volna."

Ennek a kérdésnek taglalása messze túlhaladja az egyszerű hadtörténelmi elmélkedések jelentőségét. Óriási politikai és történelmi fontossága van

annak az igazságos megállapításnak, amely egyáltalában nem a nemzeti hiuság és önszeretet tisztátalan forrásaiból ered, hogy a magyar nemzet a legmostohább viszonyok között, nemzetiségeinek nagy részétől cserbenhagyatva, összetörte a császári nagyhatalmiság eszközét, az osztrák hadsereget. A magyarság erőkifejtésének teljesítménye még élesebb megvilágítást nyer annak az összehasonlításnak tükrében, hogy másfélszáz esztendővel ezelőtt Ausztriának úgyszólván a félkeze is több mint elegendő volt arra, hogy leigázza a Rákóczi-szabadságharcot, amely pedig nagy európai konstellációk vonatkozásai között állott. Hogy a debreceni trónfosztás által létesített új magyar állam viszont élet-halál harcba kergette Ausztriát, az mindazonáltal erőnk mértékét meghaladó, tragikus törekvés volt, amely az akkori külpolitikai erőknek gyászos megítéléséből származott.

A Buda vívására elindított csapatok május 4-én érkeztek a bástyák alá. Itt egyesült az egész főhadsereg, a Győrött az osztrákok megfigyelésére tartózkodó Pöltenberg-hadtesten kívül. Május 4-én megtörtént a teljes körülzárás is.

Ostromágyúk azonban nem voltak. Az első napon végrehajtott roham, amelyet Kmetty hadosztálya a Vár dunai arcvonalán a vízművekre intézett, nem sikerült. Csalódást keltett a vár védőinek magatartása, akikről azt híresztelték, hogy a magyar csapatok megjelenésére nyomban kapitulálni fognak. A megszállás alatt Görgey svábhegyi főhadiszállásán mozgalmas élet uralkodott. Magát a főtábornokot is mintha elhagyta volna szokott hideg flegmája, mintha reá is átragadt volna valami Kossuth idegességéből, aki a gyorsan futó napok eredménytelenségéből csak az elszalasztott idő helyrehozhatatlan kárait látta s akinek hullámzó lelkülete most az aggodalom felhőibe borult. Maga Görgey is már az ostrom kezdetén megérezte „szerencsecsillagának leáldozását". Azok a vérmes és léha remények, amelyek arra számítottak, hogy az olasz-horvát várőrség nem állja ki a támadást, továbbá, hogy Hentzi, belátva helyzetének tarthatatlanságát, aligha fog Buda romjai alá temetkezni, az ostrom első napján hatalmasan megcsappantak. Az első roham visszaverése után nyilvánvalóvá vált, hogy Buda vára ha nem is elsőrangú erődítmény, azért szabályos és erőteljes ostrom nélkül aligha jut a magyarok kezére. Görgey réstörő ütegekkel nem rendelkezett a tábori hadseregben. Ilyen nagykaliberű ostromgépek csak Komáromban voltak. Elszállíttatásukról Görgey még Nagysalló után intézkedett, de Guyon személyi ellenszenvből hatásköri vitát csinált a nehéz ágyúk kiszolgáltatásából és Görgeynek egyenesen megtagadta erre vonatkozó felszólítása teljesítését. Debrecennek kellett közbelépnie a renitens komáromi várparancsok ellen. Ez újabb idővesztességet és huzavonát okozott. Amikor Görgeyre mások bűneiért és mulasztásaiért is rávarrták a felelősséget, Guyonnak ez a rengeteg időpocsékolást jelentő, rosszindulatú engedetlensége senkinek se jutott eszébe, hogy megszámoltassák érte. Csak azt jegyezték fel Görgey rovására, hogy nem bírja nyomban leküzdeni a várőrség makacs kitartását. Lám, micsoda botránytól visszhangzott volna az ország, s egyszerre micsoda virulenciák-

ba szökött volna az árulás vádjának sárkányfogai, ha Görgey tagadta volna [meg] a tűzgépek kiadatását. De Guyon republikánus volt és Kossuth híve, őt nem lehet komolyan megfeddeni, politikai megbízhatóságához nem fért a kétség árnyéka, amellett egyenesen mellette szól, hogy Görgey nem szenvedhette, mert vitéz, de hanyag parancsnoknak tartotta, olyanféle tábornoknak, mint az egyik francia girondeista képviselő mondta egy forradalmi tábornokról, hogy az egyéni tudatlanság mellett még rendkívüli mértékben rendelkezett a tömeg és az idők korlátoltságával is. Azt persze sohase számították ki, hogy Buda ostromának elhúzódásában mekkora rész jut Guyonra. Kossuth beavatkozására az ostromló tüzérség első szállítmánya, az is lőszer nélkül, Komáromból csak május 9-én érkezett be, majd azután jött a többi is úgy, hogy a vár bombázását csak május 16-án lehetett megkezdeni.

Az se volt éppen szívderítő körülmény, hogy Klapka közben meggondolta magát s levelet írt Görgeynek, amelyben óvta az ostromtól, minthogy Debrecen felé utaztában meggyőződött róla, hogy Buda vára komoly erősség és hogy csak időveszteség származna a megszállásból. Görgey elméjén újból átborongott az április 14-iki aggodalmak egy hulláma. Még Komáromban kapta Csányi levelét, amelyben atyai barátja azt írta neki, hogy sose járult volna a detronizációhoz, ha Kossuth nem szereli le írásban azzal, hogy Görgey is helyesli a trónfosztást. Ha valami ördögi félreértés nincs a dologban, akkor bizonyos, hogy őt és Csányit is valaki elámította. Viszont az a feltevés, hogy Kossuth ily módon diplomatizálta volna ki az április 14-iki határozatot, teljesen megzavarta az elnökről március és április folyamán bizalmasabb együttműködésük alatt kialakult véleményét, amelynek Görgey egy Damjanichoz intézett levelében is kifejezést adott. („Kossuth egy antik jellem", stb.) És mindezen balsejtelmekbe vegyültek az első rémhírek a muszka beavatkozásáról. Görgey Ármin jelentései tudni vélték, hogy kisebb orosz osztagok már leereszkedőben vannak a Vág völgyébe, talán azért, hogy az ujjászervezendő osztrák hadsereggel egyesüljenek. Május 14-én Kossuth hivatalosan is bejelentette a tábornokhoz írt levelében az orosz intervenciót. Ezóta az orosz fantom többé nem hagyta nyugodni a tábornokot. Az oroszok beszivárgásáról érkezett hírekben igazolását látta a maga lengyelellenes érzületének és talán okozatai kapcsolatot is keresett a lengyelek szereplése és Miklós cár beavatkozása között. Hátha éppen az április 14-ike volt a végső ok, amely a muszka-diplomáciát a legitimitás és a szentszövetségi világrend fenntartása érdekében tettleges fellépésre indította a magyar forradalom ellen? Mikor rövid tartózkodás után Debrecenből Klapka visszaindult Komáromba, néhány napon át vendége volt Görgey főhadiszállásának. Ekkor közölte bajtársával azt a meglepő újságot, hogy a debreceni országgyűlésen kiváló férfiakból alakult békepárt csak azzal a fenyegetéssel fogadta el a detronizációt, hogy különben a hadsereg az országgyűlés ellenére is kinyilatkoztatja a függetlenséget. Ha tehát se a parlament többsége, se a hadsereg oszlopai nem akarták a trónfosztást, akkor – elmélkedett tovább Görgey

– ez nyilván államcsíny volt, következőleg jogosult ellene minden marciális megtorlás, amin már Komáromban is törte a fejét. Ahelyett, hogy Kossuth a nemzeti védelem további szervezésére fordította volna rendkívüli tetterejét, politikai és katonai felkészültség nélkül a kétségbeesés vak harcává változtatta az önvédelmet. Ha Görgey eddig azért fogadta el a hadügyminiszterséget, mert rendet akart teremteni az egymástól függetlenül működő seregvezérek szerteágazó stratégiai céljaiban, azért, hogy megszervezze az újoncozást, az utánpótlást, a technikai kiegészítést, a muníciógyártást stb., akkor most eggyel több ok van arra, hogy az április 14-iki határozat megsemmisítése miatt vállalni kell a miniszteri hatalmat.

A Kossuthtal folytatott sűrű levelezésében súlyos föltételeket szabott hadügyminiszteri vállalkozása elé. Nagy hatalomra törekedett, hogy minden, az övével ellenkező álláspont mérlegserpenyőét „megakassza". Leplezte tulajdonképpeni célját, azt tudniillik, hogy eltávolítja az április 14-iki párt katonai képviselőit a táborból, úgymint Perczelt, Guyont, Dembinszkit és Bemet. Azért ragaszkodott bizonyos formai jogkörhöz is, bizonyos alkotmányos biztosítékokhoz, hogy annál szilárdabban tarthassa kezében terveinek gyeplőit. Ravasz lett és áthatlan Kossuthtal és párthíveivel szemben s eszeágában sem volt elárulni az igazi okát annak, amiért kimélyíteni akarja miniszteri hatáskörét. Kossuth viszont arra gondolt, hogy az egyre veszedelmesebbé válható vetélytársat ki kell emelni a hadseregből, amely az ő tulajdonképpeni hatalmának forrása. Jelöltje Bem altábornagy volt, akit május 15-én felszólított, venné át a felsődunai hadsereg parancsnokságát, bár egy héttel azelőtt Görgeynek azt írta, hogy az ő véleményét kéri, vajjon a fősereg megálljon-e Győrnél, vagy átlépje-e a Lajtát, ha Buda elesik. Május 21-én viszont Görgey nélkül készíttette el Klapkával a nagy haditervet a nyári hadjáratra. Május 21-én ismét írt Bemnek, keljen át a Dunán, egyesüljön a Klapka-féle haditerv alapján az Aulich alá rendelt 25–30.000 főnyi hadsereggel, vegye át a kombinált negyven-ötvenezer főnyi hadsereg fölötti parancsnokságot s vagy az oroszokat verje meg, vagy döntse meg Bécsben a Habsburg-házat. Május 26-án újból sürgette Bemet a parancsnokság átvételére, holott később Görgeynek bizalmasan, barátilag becsületére kijelentette, hogy a fővezérségről Bemnek a legtávolabbi reménysugárt se nyújtotta. Egy nappal később viszont arról értesítette Bemet, hogyha lehetséges volna összes haderőiket a főhadsereggel egyesíteni s az egyesült sereget Oroszország és Ausztria ellen vetni, az esetben „felkérnők Önt az egész egyesült sereg főparancsnokságának átvételére" s maga „Görgey kijelenté, hogy szerencséjének fogja tartani Ön alatt szolgálni". Az áprilisi hadjárat győzelmes vezérének pedig azzal ajánlgatta a hadügyminiszterséget, hogy „a hadügyminiszterség a seregparancsnokságnál sokkal fontosabb állás". „Mert én korántsem hiszem ugyan szabadságharcunkat vége felé közeledni, de arról meg vagyok győződve, hogy mentünk már annyira, miszerint az ellenség, ha meghódításunk eszméjével fel nem hágy, úgyszólván újra kénytelen kezde-

ni a háborút... ezért fontos a véderő növelése, helyes beosztása, rendezése. Ezért kell sietnie Görgeynek, hogy a hadügyi tárcát kezébe vegye. Lehet, hogy egy pár hónap múlva fontosabb lesz ismét a hadvezéri pálca, akkor a haza a legfontosabb hely betöltésére fogja felhívni ismét".

A Görgey főhadiszállásán tartózkodó kormánybiztos, Ludvigh hiába írta az elnöknek, hogy „Görgeynek e helyen maradnia kell, nem azért, mivel te arra emelted, hanem mivel hazánk felszabadításában ő legfőbb faktorod, sőt azt mondom, hogyha bizalmatlankodnál is, ennek kebledben elrejtve kell maradnia s Görgeyt mégis fővezérnek kell megtartanod... Görgey egy tünemény, mint te is az vagy, csak azon különbséggel, hogy a te pályafutásodat a csillagász ki tudja számítani, mivel azt változtatlan szabályokhoz kötötted, amannak szabályai még nem teljesen határozottak, de határozni fogod te." A Kossuth és Görgey közt folyó sűrű levélváltásban ismételten szó esik arról, hogy Kossuth aggályosnak tartja a fővezérség és a hadügyminisztérium személyes unióját, ami könnyen katonai diktatúrára vezethetne. „Despota is lehet jó – írta Kossuth –, mint például Marc Aurel, de Marc Aurelra holnap Verus következhetik; a szabad polgárnak pedig egyenlően biztosnak kell lenni Verus, mint Marc Aurel alatt."

Különösen megvilágosodik előttünk Görgey lelkiállapota, ha meggondoljuk, hogy a trónfosztás és a muszka intervenció között politikai összefüggést látott. Ez ugyan hatalmas tévedés volt, mert az orosz segítségre vonatkozó megállapodások már április 14-ike előtt elvileg tisztázódtak az orosz és az osztrák kabinetek között, de a magyar tábornok ekkor nem tudhatta a régóta húzódó tárgyalások titkát. Előtte most az április 14-ike elleni küzdelem a honmentés feladatává, sőt rögeszméjévé magasodott. S mint minden nagy energiájú férfiú, ő is elszánta magát a végsőkre, akár a Szemere-féle respublika erőszakos szétrobbantására is, hogy békeművének akadályait eltávolítsa az útból. Abban a feltevésben volt, hogy Ausztria inkább lemond az oktroj erőszakolásáról és vele az orosz beavatkozásról, ha ő Buda bevétele s a debreceni flamingók ártalmatlanná tétele után seregével megjelenik a határszélen s felszólítja a dinasztiát a kibékülésre az 1848-as alkotmány alapján. Ezt a feltevést támogatták azok a hagyományok, hogy az eddigi küzdelmek a nemzet és az uralkodóház között 1606-tól 1711-ig mindig kompromisszummal végződtek. Sejtelme mellett szólt az a tény is, hogy az osztrák mértékadó körökben is több ellensége volt az orosz segítségkérésnek. Számíthatott továbbá az ókonzervatív magyar urak befolyására az udvarnál, itthon pedig a Deákra hallgató és most elnémult mérsékelteknek és a szervezett békepártnak súlyára Kossuthé ellenében.

A tábornok politikai meggondolásaival szemben állottak a következő tények: 1. Schwarzenberg és Kossuth intrenzigenciája; 2. a dinasztiát katonailag még sohasem alázták meg annyira, mint 1849 áprilisában és májusában. A magyarok részéről jövő kiegyezési gondolat tehát egy fölényes katonai és politikai helyzet érvényesítéséről való lemondásnak látszott, amit Bécsben,

a dinasztia öncélúságának hitében el nem ismerhettek és el nem fogadhattak; 3. sokkal inkább le volt kötelezve Schwarzenberg a maga politikai iránya mellett, hogysem a Görgey esetleges felhívását meghallgathatta volna. Görgey politikája tehát Kossuth és Schwarzenberg együttes megbuktatásával lett volna érvényesíthető, az utóbbi pedig akkor mindenható volt, programja pedig Ausztria presztízsének és nagyhatalmi állásának fenntartása, akár Palmerston, akár Carlo Alberto, akár IV. Frigyes Vilmos, akár az északamerikai Unió (Dudley Mann küldetése), akár Kossuth vitatták is azt. Görgey azonban egyre mélyebbre sülyedt az ingoványban politikai lidérckergetései közben. Amikor képzelgéseinek tekervényein eljutott Kossuth megbuktatásának gondolatáig, akkor már elhomályosodott előtte az a reálpolitikai tény, hogy a márciusi oktroj Ausztriája nem a békére készül, hanem az irtó háborúra.

Hentzi barbár módon lövette Pest városát, ahonnan pedig semmiféle támadás nem érte. Rommá lett a Dunasor. A szél által élesztett tűz hamuvá tette Pest legszebb részeit. Íme, ilyen módon visel háborút alattvalóival szemben egy dinasztia, amelynek visszahozataláról elmélkedik. „Nincs toll – így gerjednek fel nemzeti érzései a fiatal tábornoknak – mely e látvány nagyszerűségét egész valóságában leírhatná, de én részemről az egész tüneményben az ausztriai dinasztia halálpompájára gyújtott fáklyáknak lobogását láttam, mert akiben e hazában még egy szikrája volt a kegyeletnek a hitszegett dinasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre kiirtotta s ezért, bár szívből fájdalom a főváros pusztulását... csak a vár annál erélyesebb ostroma által megtorlani törekszem, annál szentebb kötelességemnek ismerem a fővárost minél hamarább ily minden emberiségből kivetkőzött ellenségtől felszabadítani." Ez a levél egészen kedvére volt Kossuthnak, aki azt nyomban leközöltette s a maga rakétáival megszaporítva, lenyomatta a hivatalos lapban, hogy a magyar közönség is olvashassa, miképpen gondolkozik a számkivetett uralkodóházról az a tábornok, akit okkal, ok nélkül azzal gyanúsítanak, hogy a restaurációt készíti elő. Annál kíméletlenebbül folyt tovább az ostrom. A védő május 17-én visszaverte az 1. és 3. hadtest rohamoszlopait, erre Görgey még négy napig működtette a tűzgépeket s aztán május 21-én húsz zászlóaljjal végrehajtott általános rohamot rendelt el, amely teljes sikerrel járt. A vár védőrségét a csodálatraméltó vitézséggel rohamozó magyar zászlóaljak előbb a várfalakon, majd az uccán vívott kézitusában legyűrték. A védőrség véres vesztesége több mint ötszáz főre rúgott, a többi fogságba esett. A támadó vesztesége is meghaladta az ezret.

Egyszerre a kormány, az országgyűlés, az egész közvélemény felszabadult a hetek óta gyötrő szorongattatások alól. A győztes hadvezér ünneplésében a kormányzó járt az élen. Budai főhadiszállásán Görgey fogadta az országgyűlés küldöttségét, amely hozta neki a haza köszönetét, az altábornagyi címet és az elsőosztályú érdemrendet. Ő azonban az április 14-iki párttól és kormánytól nem akart elfogadni se anyagi, se erkölcsi kitüntetést. Mi-

lyen fölényes gúnnyal utasítja el magától a haza háláját! Mennyire összeférhetetlennek tartja a köztársasági államformával a címek és kitüntetések osztogatását! De négy vagy hat szem között egészen másképp beszél a delegációnak a békepárthoz tartozó uraival. Tőlük megtudja azt is, amit Klapka elhallgatott előtte, azt tudniillik, hogy a trónfosztás gondolata mögött alig állott egy tucatnyi képviselő, hogy a Ház színe-java a kiegyenlítés híve, sőt maguk azt a tanácsot adják a tábornoknak, ne hagyja el a hadsereget még akkor se, ha a hadügyminiszterséget vállalja, mert hadsereg nélkül könnyen mellőzhető politikai tényező lesz. Görgey azt az ígéretet teszi a békepárti uraknak, Kazinczy Gábornak és Bernáth Zsigmondnak, hogy mihelyt körülményei engedik, Debrecenbe indul s ott közvetlen érintkezésbe lép az úgynevezett magyar Gironde-dal, hogy együtt kíséreljék meg a trónfosztásnak hatályon kívül helyezését. Amikor tehát a magyar főtábornok újból igézete alá jutott a béke gondolatának, sőt a békés kiegyenlítést az orosz intervenció után az egyedüli módnak látta a katasztrófa elhárítására, Pozsonyban, Welden főhadiszállásán megjelent Haynau Gyula báró táborszernagy, akit Ferenc József magyarországi hadai élére állított s akinek személyisége hangsúlyozta a hadjárat irtó jellegét a magyarság lovagias ellenállásával szemben. Haynau május 26-án kapta meg formális kineveztetését. Radetzky „beretváját" szörnyű hír előzte meg bresciai vérengzései után. Hogy Ferenc József éppen ezt a katonáját választotta ki az úgynevezett pacifikáció végrehajtására, azt jelentette, hogy a békés reménynek gyenge szálai is végkép elszakadtak s hogy a magyar nemzet számára nincs pardon.

Haynau Gyula báró Vilmos hessen-kasseli választófejedelemnek, a hírhedt katonakereskedőnek volt a fattya. Anyja Ritter Rebeka volt, egy hanaui gyógyszerész leánya, egyébként zsidó származású nő, akinek József császár nemességet és bárói címet adományozott. Jellemének molekuláris alkatrészei között egyaránt találkozunk a tűznek és a víznek, a gránitnak és a kovásznak elemeivel. Mint a legtöbb bastard, állhatatlan, szertelenségekbe tévedő, felbillent egyensúlyú természet volt, lobogó képzelettel, kíméletlen akaraterővel és a régi napkeleti zsarnokok vérszomjas és bestiális indulataival. A Haynau-szabású férfiak nem ritkák forradalmi időkben. Az ilyen jellemű emberek azonban rendesen a forradalom s nem a reakció élén állanak. Haynau cselekedeteinek rugója nem a fanatizmus volt, – ő maga kezdettől fogva elképzelhetetlennek tartotta, hogy szolgálatait anyagi jutalom nélkül hagyják – hanem a durva lelkület és az őrülettel határos makacsság. Friedjung szerint, ha könyörtelen és lelketlen ember is volt ez a tábornok, hadvezéri tehetségben, Radetzkyn kívül, egy osztrák parancsnok sem mérkőzhetett vele. Ha volt is benne ifjúkorában egy vonása az emberiességnek és az igazságérzetnek, amely még az összeütközésektől se riasztotta vissza, hogy elhárítsa az ártatlanok fejéről a háborúk borzalmait, akkor ez az ifjonti humanisztikus hév szolgálatának hosszú évei alatt a legszárazabb és a legérdesebb kőtermészetté vált benne, sőt hivatásában való gonosz örömmé, hogy

másokra minél nehezebb szenvedéseket zúdítson. Egyik életírója, Schönhals tábornok, mentegetni próbálja cselekedeteit, s ő is, mint Bartsch, aki megírta a bresciai felkelés előnyomásának történetét, azt mondja, hogy Magyarországon tulajdonképpen nem tett egyebet, mint azt, hogy végrehajtotta az osztrák katonai büntetőkódex rendelkezéseit. Szerinte a halálos ítéleteket császári döntés végett fel kellett terjesztenie. Az ifjú Ferenc Józsefet tapasztalatlansága s emberismeretének hiánya [miatt] éppenséggel nem mentheti Haynau bűnbaksága. Ha valóban annak a beretvának tekintették, akit használat után tokba kell zárni, akkor a vérengzésért az eszköz felelősségét állapítanánk meg az agy felelőssége helyett.

Az új osztrák generalissimusnak öt hétnél több ideje volt, hogy a Görgey csapásai alatt erkölcsi erejében sorvadozó osztrák hadsereget talpra állítsa. Ez az öt hét a hadianyagban nem szűkölködő és bőséges tartalékokkal rendelkező osztráknak elegendő volt az előkészületre. Amíg az új osztrák főparancsnok a küszöbön álló orosz beavatkozás által előlegezett erkölcsi és politikai nyugalom árnyékában serényen folytatta csapatainak kiegészítését és reorganizációját, a magyar honvédelem vezetőin bizonyos elernyedést lehetett észrevenni. Ez részint a legutolsó erőfeszítések okozta természetes elbágyadástól eredt, részint a nagy és váratlan sikerek által felkeltett egyetemes optimizmus bódultságából, vagy csodavárásából, részint azoknak a politikai meghasonlásoknak és kölcsönös ármánykodásoknak atmoszférájából, amely – éppen az orosz beavatkozás előtt – az egész magyar politikai közéletet eltöltötte. A pártoskodás forgószele mindenkit magával ragadott. Görgey főhadiszállása volt egyik Aeolus-barlangja e forró tavaszvégi viharoknak. A tábornok elmerülve a detronizációs határozat ellen koholt terveinek szövevényébe, csak csökkent figyelmet és energiát szentelhetett a hadműveletek új fázisának előkészítésére. Klapka utazgatva és közvetítve Debrecen és Buda között, fonák, széteső haditervének csupán arra a fix pontjára szegezte érdeklődését, amely neki három hadtest és a komáromi vár feletti főparancsnokságot juttatta. Klapka ambíciói valójában csak május végén fakadtak ki szertelen mértékben. Egyetértve Kossuthtal abban, hogy a leghivatottabb vezért kell eltávolítani a hadseregből, maga számára olyan hatáskört és olyan szerepet igyekezett biztosítani, amely messze meghaladta képességeinek fokát s ellentétben állott az ország védelmének észszerű stratégiájával is. Olvadékony lénye szinte egészen szétolvadt Kossuth presztízsének hőfoka alatt. Ez a gyöngéd erélytelenség s az a feminin határozatlanság, agyvelejének más befolyásokkal szemben való puhasága érdekes példáját szolgáltatta az olyan embernek, ki nincs birtokában saját egyéniségének, kit ösztöne valami eredendő parazitizmusból arra visz, hogy létét mások létéhez kapcsolja. A legnagyobb mértékben meg volt benne a *nem igaz* képessége – mint Goncourt mondja egyik hőséről –, a hamisnak valami pazar képzelőtehetsége, amely lehetővé tette, hogy mindenkihez simuljon és mindenki ellen intrikáljon. A kormányzótól remélve személyi hatalmának emel-

kedését, értelmi szerzője volt annak a szerencsétlen haditervnek, amely éppen a legnagyobb katonai erőt akarta kikapcsolni a szabadságharcnak éppen legnagyobb válságában. Kossuth pedig a Bem érkezésének napról-napra halasztódó reményével keverte össze az új védelmi terv végrehajtásának esélyeit s ezzel még inkább belegabalyodott képzelgéseinek kósza révületeibe. Szemere Bertalannak nyugtalan, folytonos történelmi vonatkozásoktól szikrázó szelleme s az a becsvágya, hogy harmadiknak odafontoskodja és odaintrikálja magát a kormányzó és Görgey ecarte-játszmájába, ezekben a napokban kedve szerint tombolhatta ki magát. Mintha mindegyiküket egy gonosz varázslat babonázta volna meg. Kossuth, aki gyakran oly tisztán tekintette át a részletek fölött a nagy összefüggéseket és a fundamentális szükségességeket, egy darabig nélkülözhetőnek tartotta Görgeyt a hadseregnél, amely pedig sose hiányolta annyira a tábornok személyét, mint most. Nem tudott fölemelkedni az egyetemes magyar érdek szemléletének arra a magaslatára, hogy fölismerje: most minden erőt a fősereggel kell egyesíteni a viszonylagos túlsúly biztosítására, személyi és politikai tekintetek mellőzésével, hiszen nemcsak katonai, de politikai szempontból is evidens az osztrák hadsereg döntő megverése a muszkák beérkezése előtt. Ezt a fősereget nemcsak pótlásokkal kell erősíteni, hanem új egységekkel is, még ha a mellékhadszíntereken mindent fel is kell áldozni. Az ötheti idő kevésnek bizonyult arra, hogy a magyarok az új hadifeladatok megoldásához szükséges erőt öszszegyűjtsék. Emberben ugyan nem lett volna hiány – az országgyűlés csak az imént szavazott meg újabb ötvenezer újoncot –, ha a felszerelés és a fegyverzet bősége megengedi, hogy a kellő számú honvéd a magyar zászló alá sorakozhassék. Maga Görgey elismeri, hogy a tél és a tavasz folyamán Kossuth szervező energiája sokat, majdnem óriásit teljesített, a háború kifejlődéséhez szükséges mértékben a hadianyag pótlására irányuló tevékenysége azonban most nem állott többé a régi mértéken. Ez volt a főoka annak, hogy az általános hadihelyzet annyira megrosszabbodott. Az osztrákkal ugyan Görgey ezután is megbírt volna, de az orosz beavatkozás az erőviszonyokat túlságosan a magyar szabadságharc kárára tolta el. Az oroszok közbelépése következtében a magyar vezetés a különböző hadszíntereken – rendes csapatokkal – csak 152.000 harcost, 472 ágyúval állíthatott a szövetséges osztrák-orosz sereg 357.000 főnyi katonájával és 1354 lövegével szemben. Ellenségeink a gyalogságban több mint kétszeres, a lovasságban két- és félszeres, a tüzérségben csaknem háromszoros túlerővel rendelkeztek. A mutatkozó aránytalanság a hadianyag minőségében és mértékében s az utánpótlás lehetőségében még nagyobbá vált.

Kossuth utasítására Klapka mint helyettes hadügyminiszter, új felvonulási tervezetet dolgozott ki, amely, mint említettük, túlságosan figyelembe vette a személyi tekinteteket, azonkívül a magyar hadakat oly védelmi csoportosításba akarta elhelyezni, amely nem a gyors döntés kivívását, hanem az ellenállás elhúzását és az időnyerést célozta abban a bizonytalan remény-

ségben, hogy a magyar ügyet már nem a küzdelem, hanem csak a külpolitikai helyzet változása fordíthatja jóra. Az új haditerv szerint „az ellenségnek fölénye parancsolja, a szükséges erősítések megérkezéséig a következő védelmi állásokat”:

1. Az osztrák fősereg ellen: Klapka tábornok vezérlete alatt az 1-ső, a 7-ik és a védőrségét alkotó 8-ik hadtest Komáromnál; Aulich vezérlete alatt a 2-ik és 3-ik hadtest a Nyitra mentén és Kmetty önálló hadosztálya a Dunántúlon, Veszprém irányában. Ezeknek a haderőknek az lett volna a feladatuk, hogy az osztrák fősereg előnyomulását addig tartóztassák fel, amíg Bem mintegy másfél hadtest élén, Titel megostromlása és Pétervárad fölmentése után felvonul a Felső-Duna vidékére, amikor aztán mind a három csoport az ő fővezérlete alá jut.

2. Dembinszki egy és fél hadtesttel az oroszokat tartóztatja fel, de kész arra is, hogy az Aulich arcvonalának északi szárnyához csatlakozzék.

3. Perczel – Bem elvonulása után – másfél hadtesttel a délvidéken marad.

4. Czetz tábornok mintegy tízezer főnyi csoporttal Erdély védelmében.

5. A főtartalék, a Tisza mentén, megfelelő fölszerelés után, a szükséges helyre indittatik.

Ez a komplikált terv azon a merész feltevésen alapult, hogy az osztrák fősereg ellen intézendő támadáshoz úgy az osztrákok, mint az oroszok elegendő időt engednek. Sok egyéb hibája mellett feltűnő, hogy hüvelybe dugja az ország kardját, Görgeyt s a fővezérletet idegen tábornoknak juttatja, sőt a tehetetlenségéről már levizsgázott Dembinszkire is fontos parancsnokságot ruház, ami mintegy eleve biztosítéka volt az oroszok könnyű előnyomulásának. E terv stratégiai lényege abban rejlett, hogy legalább egyelőre feladott minden támadó gondolatot s ezzel a magyar ügyet máris reménytelennek bélyegezte. Klapka az alábbi megjegyzésekkel kísérte ezt a haditervet, amikor Görgeynek elküldötte: „A további intézkedések tőled függnek, aki ugyanis mindaddig a hadseregnél maradsz, míg ez védelmi elhelyezésbe hozva, feladata megoldásához megkívántató alakítását nem nyerte. Itt (Debrecenben) a dolgok még mindig nem vesznek más fordulatot. Jelenléted minél előbb szükséges. Néhány nap múlva sietek állomásomra.” A Klapka-féle terv csupán annyiban felelt meg Görgey ízlésének, hogy a felsorolt csoportokat a terv keretén belül alárendelte a hadügyminiszternek, aki ilyenformán rendelkezett azzal a joggal, hogy az alkalmatlan vezéreket eltávolítsa, akár politikai, akár katonai szempontból látszanak is azok feladatuk megoldására képteleneknek. Ő egyáltalán nem volt hajlandó Bem felvonulásáig haladékot adni az osztrákoknak, hanem arra szánta el magát, hogy az offenzívával csak addig vár, amíg az Aulich-, Klapka- és Kmetty-csoportok anyagilag felkészült állapotba jutnak és beérkeznek a legszükségesebb erősítések is. A lényeget sohase a tervben, hanem ésszerű és következetes végrehajtásában látta. Az volt a nézete, hogy Magyarország sorsa a Felső-Duna mentén dől el: itt kell a döntő csapást mérni, az oroszok beavatkozása előtt.

Görgey az anyagi felkészülés alatt a tavaszi hadjáratban teljesen lerongyolódott ruházatnak és lábbelinek pótlását értette. A debreceni hadiműhelyek éppen május elején szakították félbe munkájukat, mert a kormánytól parancsot kaptak, hogy készüljenek átköltözködni a fővárosba. Ugyanez történt a bankjegynyomdával is. Minthogy azonban Buda csak május 21-én esett el, az átköltözködés is halasztódott, ami ujabb időveszteséget okozott a felszerelés pótlásában és a pénz kiutalásában. Késett az emberveszteségek okozta hézagok kitöltése is. Az osztrák fősereg ellen szánt hadcsoport Buda visszavételekor csak harmincötezer főre rúgott. A megkésett újoncozás június közepéig a fogyatékokat csak félig pótolta. Görgey arra is számított, hogy a Tisza mentén alakulóban levő tartalékhadtestet is rövidesen a Vág mentére vonhatja, hogy az offenzívát legalább ötvenezer harcossal nyithassa meg. A szervezés gyorsítása céljából tiszti és legénységi kereteket küldött a Tisza-menti sorozó- és gyűjtőállomásokra, de július közepén a szervezés csak a kezdet nehézségeivel küzdött. Ez a hadtest tehát nem vehetett részt a kezdődő hadműveletekben. Bem pedig természetesen nem jött, sőt segítséget sem küldött, mert őt is Erdélybe szólította az orosz intervenció.

Görgey Budáról Esztergomon át, a haditervnek megfelelően, csak május utolsó napjaiban indította el csapatait. Az volt a terve, hogy támadást intéz az osztrák fősereg ellen, mihelyt a magyar haderő kész a hadműveletekre. Remélte, hogy ez június első felében megtörténhetik. Az osztrák hadsereg a maga nyolcvanhat zászlóaljnyi, hetvennyolc lovasszázadnyi és 336 lövegnyi erejében ugyan már június 10-én felkészült az új operációkra, de be akarta várni az orosz Grabbe-hadtestet, hogy támadó erejének túlsúlya kivédhetetlen legyen. Görgey helyesen számított arra, hogy néhány napi ideje marad a legsürgősebb hadügyminiszteri teendők elvégzésére is. Hogy kezében tartsa távolléte alatt is a sereg vezetését, vezérkari főnökét, Bayert Tatára küldte ki, ahol a központi hadműveleti iroda alakult, amelynek hatáskörében állott Görgey nevében teljes érvényű intézkedéseket és parancsokat osztogatni. Ennek a magyar Hofkriegsratnak az volt a feladata, hogy a Vág-vonal ellen tervezett támadás előkészítésében tartsa fenn az összhangot az 1-ső, 2-ik és 3-ik hadtest, valamint a Klapka vezérlete alá került Kmetty-hadosztály, a 7-ik és 8-ik hadtest között. A legközelebbi hadműveletekhez tartozott Görgey szándéka szerint az ellenség visszaszorítása a Vág nyugati partjára: hogy ez végbe mehessen, el kellett foglalnia a galgóci és szeredi hídfőket és összegyűjteni az átkelésre szükséges hadianyagot. Ki akarta próbálni új alvezéreit is, mielőtt a nagy támadó vállalkozást elindítja. Azt írta, hogy számítása szerint „mindakét feladat megoldásával alig volt lehetséges hamarabb elkészülni, mint amikor maga is Debrecenből visszatérni szándékozott".

Görgey politikai és katonai kritikusai egyaránt megrójják, hogy Buda elestétől a Vág mentén bekövetkezett hadműveletekig annyi időt fecsérelt el. Ezért a tábornok szerepére ki kell bővebben terjeszkednünk, valamint arra a nyomasztó légkörre is, amelyben rendkívül súlyos elhatározásai megfogamzottak. Tény az, hogy Buda ostromával a nagy hadműveletekben szü-

net következett be, amelyet az anyagi ellátás rendezetlensége idézett elő. Ezen úgy akart segíteni, hogy kezébe veszi a hadügyminisztérium irányítását. Tény az is, hogy Buda ostroma tovább tartott, mint ahogy az feltétlenül szükséges lett volna. Tény az is, hogy Buda visszavétele után beállott hadműveleti pauza köszönhető a Klapka-féle haditervnek is, amely a védelmet írta elő a hadászati helyzet alapjául. Ezt a minisztertanácsban Görgey távollétében letárgyalt és elfogadott haditervet az egyes parancsnokok a „legszigorúbb magukmiheztartása végett" kapták meg. Tény az is, hogy ebben a haditervben Görgey számára vezéri szerep nem jutott. Tény az, hogy valamennyi magyar mozgó haderőnek a főharctérre vetését a Klapka-féle haditerven kívül az a túlságosan kifejlett önálló parancsnoki szellem és pártoskodás is gátolta, amelyet csak úgy szüntethetett meg, ha a hadügyi kormányzatot kezébe veszi. Ha Kossuth félig-meddig kezére járt is Görgeynek az indokolatlan önállósággal operáló seregvezérek elmozdításában, vagy letörésében, csak azért tudott megbarátkozni Perczel, vagy Dembinszki ideiglenes elejtésével, mert ezek személyében is megsértették őt. Bayer erre az időre teszi a hadseregben fluktuáló pártoknak végleges kialakulását. E pártok a következők voltak: 1. A kormánypárt, amely Kossuth híveiből és tisztelőiből alakult s akik nagyrészt a kormányzó lekötelezettjei voltak. A tábornokok között Nagy-Sándor, Asbóth, Guyon, Klapka s aztán a lengyelek alkották e párt oszlopait. 2. A túlzó magyar párt, amely fanatikus fiatal tisztekből tömörült s akihez a tábornokok közül Perczel Móric tartozott. Ezek közül egyesek a Görgey elleni orgyilkos merénylettől sem riadtak vissza. 3. A katonai párt, amelynek élén Görgey állott. Idetartozott a tábornokok többsége s minden volt császári tiszt. Legkiválóbb alakjai voltak Pöltenberg, Leiningen, jó ideig Damjanich, Dessewffy, Vécsey, Knézich, Kászonyi, Kosztolányi, stb. 4. Az úgynevezett közvetítő, vagy békepárt, Kiss Ernővel, Mészárossal, Lahner Györggyel és Schweidel Józseffel. A főhadseregben elharapózott pártoskodó szellem megfékezésére később Görgey külön napiparancsot volt kénytelen kiadni, amelyben haditörvényszék elé állítással fenyegette meg azokat, akik a tisztikarban az ő személye mellett izgatnak, vagy pártoskodnak.

Ha Magyarország súlyos katonai helyzetéből a kibontakozást ma elméleti feladat gyanánt tekintjük, akkor arra az eredményre jutunk, hogy csupán a haderőknek lehetőleg gyors egyesítése Komárom környékén, menthette volna meg a szabadságharc ügyét. A lehetőség erre meg volt, természetesen ama feltétellel, ha a kormányzat minden melléktekintet feláldozásával a végrehajtást Görgeyre bízza. Ha a vonatkozó katonai intézkedések május közepe előtt kiadatnak s a nehezen kezelhető tábornokok félreállíttatnak, a sikert biztosító százezer főnyi magyar sereg június második felében Komárom körül készen állhatott volna a hadműveletekre. Valójában azonban csupán felényi haderővel kellett megkezdenie Görgeynek a döntő offenzívát, sőt előbb még legkiválóbb alvezérét, Klapkát is meggyőznie a támadás gondolatának szükségességéről.

Méltán kifogásolták a tatai központi hadiiroda felállítását is. Bayer, különösen hadműveletek közben, Görgey nélkül csak félember volt. Igaz, hogy Görgey helyettesíthette volna magát Klapkával, de ez a vezérkari főnökkel Tápióbicske és Isaszeg miatt megférhetetlen viszonyba került. A hadi irodából még semmi hátrány se származott volna, ha olyan alparancsnokok kapják Bayer irányításait, mint Aulich, vagy Damjanich. Klapka például a Bayertől kapott parancsokat túlságosan részleteseknek találta és emiatt Görgeynél óvást is emelt. Nagy-Sándor és Knézich viszont a legminuciózusabb utasításokat várták, amilyenekkel Bayer, kivált a csaták közepette, Görgey nélkül, nem szolgáltatott. 1849-ben, távíró és távbeszélő összeköttetések hiányában a magasabb katonai vezetés egészen más nehézségekkel küzdött, mint például a világháborúban. Minden jelentés, amelyet a fővezér nyargonc tisztjeitől kapott, oly helyzet alapján készült, amely a valóságos viszonyokat annyi idővel hozta később a fővezér tudomására, mint amennyit a küldöncök lovaglása igénybe vett. Emlékezzünk az isaszegi csatában Gáspár jelentésére, hogy az ellenség a Galga-vonalat kiürítette s hogy a 7-ik hadtest Gödöllő felé előnyomult. Ezt a jelentés Görgey délután négy órakor kapta meg, amiből azt következtethette, hogy Gáspár csapatai a Galgát délután két órakor átlépték, hat órakor tehát Gödöllőre érhetnek, vagyis nem kétséges részvételük az isaszegi csatában. A parancsőrtiszt láthatta azt is, hogy a megkerülő magyar csoport már erős harcban áll, következőleg ezt Gáspárnak jelenthette is. Ezért Görgey fölöslegesnek tartotta, hogy új parancsot adjon, mikor az, ha Gáspár megáll, úgyis későn érkezik.

Az akkori viszonyok között egy főparancsnoknak gondoskodnia kellett róla, hogy olyan parancsokat adjon ki alvezéreinek, amelyek általános keretekben mozognak s amelyeken belül nekik önállóan, iniciativ szellemben kell intézkedniök. Görgey most Aulich, Damjanich s a kevésbé bevált Gáspár helyett új hadtestparancsnokkal kísérletezett. Fejébe vette, hogy bizonyos mértékig nekik is szabad kezet enged. Az utólagos bölcsesség megállapíthatja, hogy jobb lett volna, ha mindjárt kezdettől fogva markában tartja az új alvezéreket. A haditörténelem viszont még Napóleonnak is azt a szemrehányást teszi, hogy marsalljait nem szoktatta önállóságra és hogy ennek következtében az egy Soult tábornagy kivételével nem is tudtak azok önállóan hadakozni. Görgey teóriája azonban a magyar viszonyokhoz képest csak akkor állotta volna meg helyét, ha mindjárt kezdettől fogva maga ellenőrzi az új embereknél elméletének igazolását.

Elméjének fényes tükrére azonban nemcsak az új katonai problémák árnyéka borított homályt, hanem az a politikai terv is, amelynek magzatát már Léva óta hordozta szive alatt. Lélektani és politikai összefüggést keresett az orosz beavatkozás és a detronizáció között. Azt hitte, ha megsemmisíti az utóbbit, elhárítja az előbbi veszedelmét is. Útra kelt Debrecenbe, hogy ott felderítse a politikai terepet s előkészítse a trónfosztás alkotmányos visszavonását. Május végétől június első hetéig terjedt debreceni időzése és személyes hadügyminiszterkedése.

A magyar szabadságharc Medinája azonban ekkor már kiürítés előtt állott. Az országgyűlést Buda visszafoglalásának hírére július 2-ig elnapolták, következésképp a trónfosztás hatálytalanításának parlamenti lehetősége egyelőre elodázódott. Ezt Görgey csak a békepárttól tudta meg, amikor kiváló alakjaival egy magánlakáson találkozott. Az értekezleten Görgey legnagyobb álmélkodására megjelent az öreg Mészáros Lázár is, nemrég még elődje, aki egy cseppet se titkolta kárhoztató véleményét a „hazugságban és megtévesztésben" fogamzott április 14-iki határozat iránt. A trónfosztás határozott ellensége volt a kabinet egy másik tagja, Duschek Ferenc, a forradalom pénzügyminisztere, akinek lelkén száradt a folytonos pénzhiány, amely annyi bajt okozott a zsoldfizetések elmaradásában s a muníció- és élelmiszer-szállítmányok késésében. Utóbb kiderült, hogy Kossuth bizalmi embere és fináncbölcse, Duschek, szándékos szabotázsokkal segítette elő a honvédelem összeroppanását. A magyar Gironde, a békepárt mögött akkor már bizonyos parlamenti sikerek állottak, amikor megbuktatták Madarász Lászlót, a flamingók vezérét. Egyébként is sok borsot törtek Kossuth orra alá. A kormányzó még száműzetésében, élete alkonyán sem tudott megbocsátani a békepártnak, ama „lappangva turkáló vakondok bandának", amely elment Debrecenbe és széket ült a nemzet választottjainak tanácsában, „de nem volt bátorsága véleményét nyíltan kimondani, hanem a sötétben szövögette az átkos visszavonás hálóit". Kossuth ítélete sok tekintetben fején találta a szöget.

A mérsékelt pártok a történelemben nagy válságok idején semmit se számítanak. Jóllehet a magyar békepárt a debreceni parlament legtekintélyesebb és legeszesebb politikusaiból állott, akik egy-egy akciójuknál zárt, egységes országgyűlési csoportot alkottak, akiknek sorában akkor ott volt található az akkori Magyarország legelső politikai írója (Kemény), a parlamentnek egyik legékesebb beszédű szónoka (Kazinczy Gábor), az országnak legkiválóbb közigazgatási kapacitása (Nyáry Pál), s mögöttük érezhették az erősen royalista hadseregnek támogatását is: küzdelmeiknek és intrikáiknak eredménye a semmivel volt egyenlő. A gyémántos miniszter meghajszolásán kívül semmit se értek el: nem tudták ellenzéki ellenőrzés alá vetni a kormányzatot, sem komoly és elszánt magatartásukkal megbuktatni azt. Nem merték átvenni a kormányt, vagy nem tudták, ellenben április 14-én sem kockáztatták a vérpadot meggyőződésük védelmében. Igaz, hogy programszerű párt létesítésére végtelenül rövid idővel rendelkeztek. Az is igaz, hogy a konjunktúrák politikai kiaknázása Kossuth váratlan elhatározásaival szemben lehetetlennek látszott. Egyik ellenfelük méltán a szemükre veti, hogyha ellenezték a detronizációt, akkor tüntetésképpen mért nem tették le mandátumaikat? Akárki elhiheti, ez a demonstráció nem járt életveszedelemmel, viszont megértette volna annak jelentőségét az egész ország s az egész hadsereg s Kossuth a maga húsz-harminc főnyi táborával és flamingójával magárahagyatva, erkölcsi elszigeteltségbe kerül.

Azt hitték, hogy az április 14-ikével politikájukra nézve nem veszett el minden. A Görgeyvel való egyetértés újabb szeleket fogott vitorláikba. Az a néhány óra, amelyet a magyar főtábornok körükben eltöltött, mindkét félre kiábrándító hatással járt. Az értekezlet lefolyására nézve Görgey és Kemény Zsigmond báró előadásai bizonyos árnyalatokban eltérnek egymástól. Az utóbbi szerint, amikor a békepártiak a katonai államcsíny gondolatát „szondirozták nála", Görgey azt felelte, hogy meggondolták-e önök, vajjon megáll-e a szurony a parancsolt pontnál? Ha egyszer szétugraszt egy testületet, amelynek tekintélye van, nem fog-e minden más tekintély ellen is fellázadni, s ezzel a legnyomorúságosabb módon megsemmisítheti magát a nemzeti véderőt, anélkül, hogy az ellenség csapásaira szükség lenne. Görgey előadása szerint ő maga javasolta a katonai puccsot az országgyűlés szétkergetésére. Erre az ötletre a jelenlevő urak valamennyien azt felelték, hogy nem kell katonai diktatúra. Bámulatos, hogy ezeket a férfiakat is mennyire áthatotta a katonai diktatúrától való félelem. A békepárti urak is ahhoz a szabadelvű iskolához tartoztak, amely a közéletben nem tudott nagyobb csapást elképzelni, a polgári szabadság romjain, akár a legnagyobb veszély perceiben is egy katonai diktatúra kikiáltásánál. Talán túlságosan is megcsömörlöttek Kossuthnak alkotmányos formák között érvényesült diktatúrájától. Már akkor is sok panasz hangzott el és még több élc Kossuth női környezete ellen. Mint ahogy Görgey mondta, a kormányzónak nem lett volna szabad megfeledkeznie arról, hogy neki csupán „családapai, de sohasem kormányelnöki minőségben szabad papucsot uralnia". Az öreg Mészáros „Trézsi kedves honanyánknak" nevezte Kossuth feleségét, aki valóban nem túlságos tapintattal viselte férjének hírnevét és hatalmát. Még Dembinszki is Kossuth női környezete befolyásáról panaszkodik a tiszti kinevezéseknél. Nővérének, özvegy Meszlényi Rudolfné, Kossuth Zsuzsannának az összes tábori kórházak főápolónőjévé való kineveztetését még Madarász József is kissé „dinasztikus ízű"-nek találta. Ha annyira sokalták a debreceni politikai körök Kossuthnak enyhe alkotmányos diktatúráját, előítéleteik nem engedték meg, hogy végső mentség gyanánt a kard oltalma alá meneküljenek. A békepártban való csalódás óta Görgey még kesernyésebb lett, gunyorosabb s látszólag cinikusabb. Az ország reménytelen helyzetének tudata összekeveredett benne az áprilisi trónfosztás és Kossuth ellen szőtt ármányoknak és cseleknek szinte infantilis elemeivel. Ahogy emlékirataiban elbeszéli, miképpen akarta Debrecenben Kossuthnak bizonyos lépéseit fondorlattal, ravaszsággal és képmutatással kijátszani, hallatlan őszinteségre, de egyúttal csodálatraméltó naivitásra is vall. Ő, aki másoknak, az orosz betörés után a külső segítségben szentül bízó mindenvár óknak jámbor hiszékenységét szánakozó mosollyal kísérte, maga is nemkevésbé valószínűtlen tervezgetések süppedékei közé jutott, sőt ezeknek még hadászati tevékenységébe is befolyást engedett. Ebben a körülményben találta főokát április 14-ike után nyilvános működése tagadhatatlan felemás voltának. Csüggedését vagy fejevesztett-

ségét szfinxszerű viselkedésébe burkolja. Annál homályosabb igyekszik lenni, minél habozóbb és határozatlanabb. Valami „holtmerev fatalizmus"-ba sülyed. Egy ideig ezekben a napokban, mint egy híve írta róla az emigrációban, „valami démon hatalmába került. Csillaga mindjobban elhalványult. Az a géniusz, amely eddig vezette, könnyezve repült vissza az égbe". Mintha eltűnt volna lényéből az az önzetlenség, hogy saját akaratából – bármily erős objektív okok gyökereivel mélyedt is az bele lelkiismeretébe – a nagy egyetértésnek mindennél fontosabb érdekéért lemondjon. Valami ingerült erőszakosság látszott magatartásán, mintha valami emberfeletti erőfeszítés kivetette volna sodrából és természetének határkövei közül. A marciális államcsíny gondolatától el kellett állnia, Bem hadserege nem a Duna felé vonul fel, hanem vissza Erdélybe, a pénz és muníció nyomorúságai csak kevéssel enyhülnek. Még Debrecenben érte az a megdöbbentő hír, hogy Haynau a kapitulált Lipótvár helyőrségének két legderekabb tisztjét, Grubert és Mednyászky László bárót Pozsonyban felakasztatta. Ezzel a két halálos ítélettel, illetve azoknak gyalázatos végrehajtásával jelezte a háború megtorló jellegét s zilálta szét Görgeynek a kibékülésről szőtt ábrándjait. Ilyen auspiciumok között hagyta el Debrecent s Pesten keresztül indult Komárom felé, hogy megkísértse a hadiszerencsét, mielőtt a tervezett támadást meg nem hiusítják az orosz invázió hullámai.

X.

Görgey haditerve az orosz-osztrák haderők ellen – A Vág-melléki offenzíva – A csődöt mondott alvezérek – A júniusi 26-[iki] haditerv: csapás csapásra az osztrák ellen – A kormány megváltoztatja az elfogadott tervet – Kitör a nyílt viszály a tábornok és a kormány között – A július 2-i nagy csata és Görgey megsebesülése – Klapka szerepe a kormány és a hadsereg között – Egy hadsereg bizalmából megválasztott vezér – Az áttörő kísérlet meghiúsul

Minden nagy hadvezér pályájában találunk olyan időszakot, amikor szerencsecsillagának ragyogása elhalványul és amikor terveinek végrehajtása elé tornyosuló akadályokat nem tudja legyőzni. Ez is olyan szabály, amely alól kivétel alig van. A hadtörténetírók azután utólagos megállapítják, hogy az illető nagy katona hol és mikor hibázott s melyik szabályát nem tartotta meg a hadművészetnek. Azután kész a rögtönítélet: az illető nem tökéletes hadvezér, mert ez vagy az a hadművelete nem sikerült. Minden művésznek vannak kevésbé sikerült alkotásai is. Ettől nem mentes a hadművész sem. Napóleon kezében a múlt század legnagyobb serege ment tönkre az oroszországi hadjárat alatt anélkül, hogy csatát vesztett volna. 1815-ben pedig Waterloonál nyílt csatában legyőzték, mert a kelleténél jobban bízott egyik tábornagya önállóságában. Várta Grouchynak megjelenését a csatatéren s helyette Blücher jött. Mindezek ellenére a történelem a mongol Dzsingiszkán óta Napóleonnál nagyobb katonát nem ismert. Említsük még meg, hogy a francia császár 1809-ben Donauwörtben éppen olyan hadműveleti irodát állított föl, mint negyven évvel később Görgey Tatán. A magyar tábornok hadvezéri működésében a kései kritikusok még sokkal több hibát találnak, mint akármelyik más idegen vezérében. Talán azért, mert a bűnbak-keresés közvéleményének volt szüksége ilyen hibák erőszakos felkutatására. Görgey gyönyörű ívelésű hadvezéri pályáján ezt a zökkenőt az a támadó hadművelet alkotja, amelyet 1849 június havában a Vág mentén intézett az osztrák fősereg ellen. A kritika bizonyos határozatlanságot, a tervszerűség hiányát véli felismerni, amikor e hadművelet egyes részleteit bonckés alá veszi. Valóban Görgeynek ez a hadművelete nem sikerült.

Mi volt ennek oka?

Görgeynek az volt a fejében, hogy a Duna déli partján a Rába-vonalat a 7-ik hadtesttel és Kmetty hadosztályával fedezi, viszont serege zömével a nagy folyó északi partján, a Vágon keresztül, Nagyszombat irányában, az érsekújvári Duna-ágon intézett megkerülés és a Csallóközben végrehajtott tüntetés segítségével, támad. E gondolat ellen kifogást nem emelhetünk. Az adott stratégiai helyzetben mindenáron döntésre kellett törekedni, még mielőtt az oroszok jelentékeny haderőkkel észak felől a hadszíntérre érhetnek. Döntést defenzívával nem lehet kivívni.

Az erőelosztás e terv végrehajtására következő volt: a védekező csoport a Rába-vonalon, összesen tizennyolc és fél zászlóalj, huszonkilenc huszárszázad és hatvanegy löveg; a támadó csoport a Vág-vonalon harmincnégy és fél zászlóalj, negyvenkilenc huszárszázad és százharminckét ágyú; ezt a támadó csoportot jobboldalon biztosította Görgey Ármin száguldó hadoszlopa a bányavárosok vidékén és Beniczky különítménye a Felső-Vág völgyében; ez a kis erő az orosz tömegekkel szemben igazán az erővel való takarékoskodás netovábbját jelenti. Az erő-ökonómia ellen sem emelhetünk kifogást. A döntő támadásra összes haderejének mintegy kétharmadát szánta. Nézzük most a támadás irányát. Görgey a Duna északi partján akart előre törni. Abból a kémjelentésekre alapított feltevésből indult ki, hogy az osztrák zöm a déli parton van, készen a Pest felé való előnyomulásra. Azt remélte, hogy offenzívája nemcsak a kezdeményezést szerzi meg, hanem gerincen találja az osztrákok gyengébb csoportját is. Lehet, hogy a kémjelentések hiányosak voltak és hamisak. Az osztrák vezérkar pontosabb és kimerítőbb adatokkal rendelkezett a magyar haderők létszáma és elosztása tekintetében, mintsem a magyar az osztrák viszonyokról. A valóságban az osztrák sereg két hadtesttel Magyaróvár és Sopron környékén, egy hadtesttel a Csallóközben és az Alsó-Vág mentén, egy hadtesttel pedig a Galgóc-Szered-Nagyszombat területen állt. Az utóbbi hadtest látszott a leggyöngébbnek, mert két dandárát a Vág völgyében északra különítette el. Az orosz hadosztály, amely körülbelül másfél magyar hadtestnyi erejű volt, a Morva völgye felől jövet, az északi parton Modornál állott. Azt mondhatjuk tehát, hogy a magyar támadás nagyban és egészben mindkét oldalon egyenlő erőkre talált volna. Az északi iránynak meg volt az az előnye, hogy itt az osztrák felállítás vékonyabbnak látszott, ezért az áttörésre több reményt nyújtott, nem is szólva arról az előnyről, hogy az áttörés sikere a két szövetséges sereget egymástól széttvághatta volna. Ha még meggondoljuk, hogy Görgey részletes haditerve az ellenség szeredi és galgóci csoportját az 1. magyar hadtesttel és Horváth hadoszlopával lekötni szándékozott, amely lekötés ügyes végrehajtása a közeli Panjutine-hadosztályt is magára vonhatta volna s ily módon az osztrák második hadtestnek Séllyénél és Farkasdnál levő egy dandára ellen két hadtestet, (Asbóth és Knézich) irányított, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar fővezér a támadásra kiszemelt szűkebb területen határozott túlerőt hozott össze. A támadás iránya tehát egyáltalán nem zárta ki a sikert.

Bármilyen támadási irányt és bármilyen csoportosítást rendelt volna is el a magyar fővezér, egy fontos tényezőn, tudniillik az ellenség túlerején, nem volt hatalmában változtatni. Haynau nyolcvanhat zászlóaljat, hetvennyolc lovasszázadot és háromszázharminchat ágyút állíthatott Görgey összes erejének ötvenhárom zászlóaljával, hetvennyolc huszárszázadával és százkilencvennyolc lövegével szemben. Ha figyelmen kívül hagyjuk a magyar zászlóaljak kisebb létszámát s csak az egységeket hasonlítjuk össze, arra az eredményre kell jutnunk, hogy az ellenségnek gyalogságban és tüzér-

ségben mutatkozó, mintegy három magyar hadtestnyi túlerejét csak akkor lehetett volna kiegyensúlyozni, ha a magyar alvezérek Görgeynek kétségtelenül merész tervét a legnagyobbfokú öntevékenységgel támogatják. Ez esetben talán sikerült volna gyors csapásokkal előbb az ellenség északi, majd déli csoportját megverni.

Semmi okunk nincs kételkedni benne, hogy Damjanich és Aulich asszisztenciája mellett e hadműveletek kedvező fordulatot vesznek. A gyenge utódok azonban képtelenek voltak követni Görgey magasröptű gondolatát. Ha még figyelembe vesszük azt is, hogy a magyar fővezér súlyos kedélydepresszióban szenvedett a politikai viszonyok kedvezőtlen fordulata miatt, akkor azt hisszük, felsoroltuk mindazon anyagi és erkölcsi tényezőket, amelyek e vállalkozás alkotórészei voltak. Felette sajnálatos, hogy a főtábornok távollétével tündökölt e merész és komplikált haditerv végrehajtásának első kísérleténél. A magyar hadsereg, minden vitézsége dacára Görgey nélkül nem tudott nagy feladatokat megoldani: „Most a hadsereg egy valódi gép, a szó szoros értelmében – írta Breszlern százados Bayerhoz; – mozdul ugyan, de haszna éppen annyi, hogy mutassa, hogy mozog. Hiányzik a lelke. Ha a mi tábornokunk nem jő hamar, majd meglátja ön, hogy igazat beszélek; most még csak hallja. A félelem megzsibbasztja a kedélyt, ahon önállóság nincsen, s egy kitűzött terv szisztematikus megtépdelése nem engedi a gondolatot tetté alakulni, mely villám módjára születik és hal. Még sokat mondhatnék el Önnek, de hihetőleg nemsokára élőszóval meg fogja Ön hallani – mindennap az hallatszik: Görgey megjön! egyszer mégis csak igaz lesz." Lehetetlen meghatottság nélkül ezeket a sorokat olvasni, amelyek valóban e „mártírhadsereg" lelkéből szakadtak fel.

Görgey a támadást június 16-ára rendelte el. Haditerve szerint Asbóth hadteste zömének a Vág mentén észak felé Zsigárdra kellett előtörni és mihelyt ez a hadtest Farkasdot és Negyedet elérte, a harmadik hadtestnek át kellett kelni nyomban a Vágon. Az 1-ső hadtest pedig azt a feladatot nyerte, hogy mihelyt Knézich és Asbóth Királyréven át Diószeg felé tért nyert, Szerednél legott keljen át a Vágon és csatlakozzék a támadó operációkhoz. A tervezett támadást kiegészítette az a demonstráció, amelyet a 8-ik hadtest felének és a 2-ik hadtest egy dandárának a Csallóközben kellett Szerdahely irányában végrehajtani. A három hadtestnek megszabott világos feladat végrehajtása az alvezérektől természetesen bizonyos önállóságot követelt. A támadó csoport arcvonala Aszódpuszta és Mocsonok között harminc kilométernyire terjedt, s ilyen nagykiterjedés mellett azt irányítani folytonos parancsnokkal nem is lett volna lehetséges.

A csatanapon az alvezérek közül csak Asbóth állta meg a helyét. Csoportja átlépte a Duna-ágat és három hadoszlopban nyomult elő, majd pedig az ellenséget kidobta Királyrévről és Zsigárdról. Knézich hadteste tehát a parancs szerint a legnagyobb biztonságban kelhetett volna át a Vágon Farkasd és Negyed között. Ezt azonban elmulasztotta, noha alparancsnokai ismétel-

ten unszolták rá. Így aztán a császáriak a második hadtest ellen, valósággal Knézich szeme láttára, ellentámadásra indultak és azt visszavonulásra kényszerítették Aszódpusztára. Nagy-Sándor hadtestének támadását Semptére az osztrákok, némi kezdeti sikerek után, visszautasították. A csallóközi tüntetés sem hozta meg a várt eredményt. A Zsigárd-szeredi ütközet napján a magyarok közel nyolcszáz embert és néhány ágyút vesztettek el, holott Knézich hadtestének beavatkozása esetén fényes győzelmet könyvelhettek volna el, amely a Vág-vonalat feltétlenül birtokukba juttatja. A csapatok jól tartották magukat. Kiválóan verekedtek. Ennek egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy Asbóth hadtestének a Vág mentén irányított oszlopa a visszavonulás után Negyeden a harmadik hadtest számára hidat épített, amely június 18-án el is készült. A zsigárdi csatanap, sajnos, azt bizonyította be, hogy a jeles 3-ik hadtest Knézichben nem találta meg Damjanich méltó utódját. Június 16-án a feladat nehezebb része különben Asbóthra hárult, Knézichnek csak az ő nyomait kellett volna követni.

Görgey kétségkívül felelős, hogy e csatanapon nem avatkozott a harc vezetésébe. Engedte, hogy alvezérei a megszabott feladat keretén belül önállóan cselekedjenek, mert meg akarta ismerni vezéri képességeiket. E napon ugyancsak súlyos tandíjat kellett fizetni az új hadvezérek fölfedezéseért. Sürgős hadügyminiszteri teendői is éppen most szólították Pestre Görgeyt. Különben ahogyan őt ismerjük, ha meg is jelenik a csatatéren, nem Knézichhez megy, hanem a sokkal nehezebb feladattal küzdő Asbóthhoz. Ha Knézich a haditudomány legkezdetlegesebb szabályát követi és az ágyúdörgés irányában csak kisebb csapatot is küld a Vágon át (e célra ott volt Farkasdnál Leiningen hadosztálya, elegendő áthajózási anyaggal), akkor Görgey távollétén senki se akadt volna fel, hanem a holtbizonyos magyar győzelmet a jó haditervnek, a kiváló magyar csapatnak és a bevált alvezéreknek tulajdonítják. Így azonban a Knézich felfoghatatlan tétlenségéből eredő csatavesztést a kritika nagyrészben Görgey rovására írja. Mi csak azt mondhatjuk, hogy a 3-ik hadtest parancsnokának magatartása elemi csapás volt, ilyenféle mulasztást semmiféle kalkuláció nem állít be tervei eshetőségei közé.

Ez a baleset nem ingatta meg Görgeyt eredeti elhatározásában. Miért is rendült volna meg? Nem forgott-e fenn ezután is a gyors döntés parancsoló szüksége? A csatának valami haszna mégis csak volt. Asbóth egyik hadoszlopa a Vág jobbpartján maradt és biztosította Knézich hadtestének zavartalan átkelését a Vágon, következőleg megteremtette az alapot a támadás ismétlésének foganatosítására. Az új támadást Görgey személyesen irányította. Az offenzíva megújítására vonatkozó elhatározást helyeselni kell. Az irány ellen se tehetünk észrevételt, hiszen minden változás időt rabló átcsoportosítást jelentett volna, már pedig az idő drága volt. Mindenütt máshol hidakat kellett volna építeni, holott itt az offenzívára kész hidak vártak. A császári hadsereg se gondolt rá, hogy Görgey megújíthatja az áttörést. Módfelett feszélyezte a császári vezérkart, hogy az aszódpusztai hidakon bekövetkezhe-

tő magyar előtörés vágmenti hadtestjüknek oldalát találhatja és elszakíthatja csallóközi összeköttetéseitől. Ez a meggondolás gátolta Haynauékat abban, hogy seregüket a Duna déli partján már most összevonják. E megfontolás alapján Haynau utasította Wohlgemuthot, hogy a Diószegre előrevont Panjutine-hadosztállyal együtt június 20-án a magyarokat szorítsa vissza a Vág balpartjára. Erre a napra tervezte Görgey a maga támadása megismétlését is.

Intézkedései a következők voltak: Asbóth hadteste a Gutta-Aszódpuszta-vonalból megint Királyrévre és Zsigárdra nyomul elő, Knézich Negyednél átkel a Vágon és követi Asbóthot, Klapka a 8-ik hadtesttel Vásárút felé támad és fedezi Asbóth hátát, Nagy-Sándor erélyesen tüntet Szered felé és kierőszakolja a partváltozást, Horváth hadoszlopa pedig Galgóc irányában. Görgey maga Asbóth hadtesténél tartózkodik s innen irányítja a hadműveleteket. Ennek az intézkedésnek végrehajtása idézte elő június 20-án a peredi csatát. A támadás meglepte az ellenséget, mert Görgey Királyrév-Szered vonalában, az ellenséges túlsúly ellenére, helyi magyar túlerőt hozott össze, ha ugyan Nagy-Sándor teljesíti kötelességét. Fájdalom, a peredi csatában nemcsak Knézich mondta fel a szolgálatot, hanem a másik két hadtestparancsnok is.

A csata első napja Görgey személyes vezetése alatt, szép magyar sikerrel végződött. Asbóth hadtestje Királyrévnél és Zsigárdnál a Wohlgemuth-féle osztrák hadtest zömére talált és azt Alsó-Széllyre és Peredre dobta vissza. E községek előtt az osztrákok újból állást foglaltak. Ekkor Görgey az osztrák jobbszárny ellen Mándy lovashadosztályát rendelte, amely az ellenséget visszakergette Alsószéllyre. Az újból késedelmeskedő Knézichnek parancsot adott a sürgős beavatkozásra Zsigárdnál. Ezután Görgey Pered felé lovagolt, ahonnan az Asbóthtól elhamarkodott támadásra rendelt magyar zászlóaljak visszaözönlöttek. Ezeket a zászlóaljakat a legkíméletlenebb eszközökkel kellett visszafordítani a csata homlokzata felé. Asbóth szintén a hátráló zászlóaljakhoz vágtatott és vissza akarta rendelni a Görgeytől előre lendített csapatokat, hogy azok várják be Knézich érkezését. Természetesen Görgey parancsa érvényesült: a 2-ik hadtest zászlóaljai az osztrákoktól makacsul védett Peredet elfoglalták. Az osztrák harcvonal Deáki-Felsőszély-vonalba hátrált. Ekkor ért Knézich is Zsigárd alá, de még most se egész hadtestével, mert annak jelentékeny részét a Vág balpartján Séllye felé irányitotta, hogy itt iparkodjon átkelni a Vágon. Ezeket a csapatokat később viszszarendelte Negyedre, miután az átkelést nem tudták kierőszakolni. Az így beállott késedelem és Asbóth csapatainak kimerültsége megakadályozta a győzelem kiaknázását. Az éjszakát a győztes magyar sereg Perednél töltötte. A megvert osztrákok egészen Taksony-Vízkelet vonalába hátráltak, ahová a késő esti órákban és az éj folyamán újabb erősítéseket kaptak. Wohlgemuth ugyanis ide vonta a szeredi osztrák dandárt is, melyet Nagy-Sándor erőtlen tüntetése nem bírt lekötni, sőt idevonta Diószegről Panjutine had-

osztályát is. Ezzel az erőarány tetemesen felbillent az egyesült osztrák-orosz haderők javára.

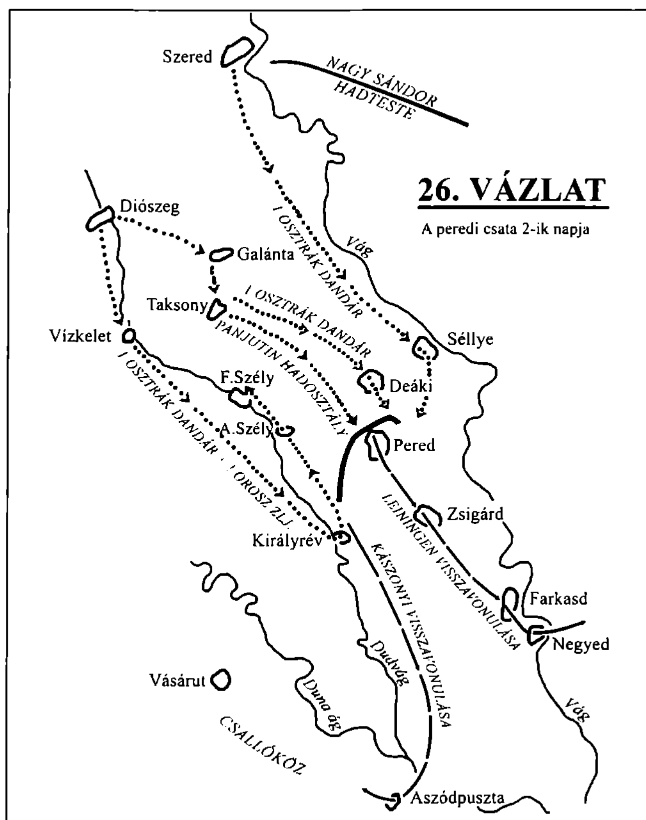
Görgey kezdetben a támadás folytatásának gondolatával foglalkozott. Parancsot küldött Nagy-Sándornak, hogy keljen át Szerednél a Vág jobbpartjára, Klapkát pedig utasította, hogy foglalja el Vásárutat s egy csoporttal szállja meg Nádszeget, ahonnan a főharcba könnyen beavatkozhatik. Június 20-iki tapasztalatai egyúttal arra késztették, hogy a parancsnoklási viszonyokban mélyreható változásokat rendeljen el: „Súlyos körülmények parancsolják a következő változásokat a hadseregben. A 2-ik hadtestet átveszi Kászonyi ezredes. Ellenben Asbóth ezredes átveszi... a Szekulics-hadosztály parancsnokságát... Knézich tábornok úr beosztatik a hadügyminisztériumba; a 3-ik hadtest parancsnokságát haladék nélkül átadja Leiningen ezredes úrnak". E hírtelen változások éppen a két csatanap közötti éjszakán kétségkívül bizonyos megrázkódtatásokkal jártak. Nem üdvös és nem is tanácsos egy heves és rendkívül kockázatos hadművelet előtt személycserét eszközölni a vezetőállásokban. Ideges állapotának dacos ingerültségei olyan igazságtalanságokra és kapkodásokra ragadják, amelyeket csak úgy érthetünk meg, ha tudjuk, hogy az orosz beavatkozás és a debreceni trónfosztás után katonailag és politikailag egyaránt elveszettnek hitte a magyar ügyet.

Parancsainak kiadása után értesült arról, hogy Klapka a Csallóközben, vagyis Görgey hátában, vereséget szenvedett, hogy az ellenség megszállotta Séllyét az ő jobboldalában és hogy Panjutine hadosztálya megjelent a csatatéren. E körülmények között Görgey arra határozta el magát, hogy támadását mindaddig elhalasztja, amíg Nagy-Sándor Szered felől beérkezhetik a csatatérre. Gyengébb lelkű katona talán már ekkor elhatározta volna a visszavonulást, amivel megtakarítja a peredi csatavesztést, ami viszont a Vág-menti hadművelet feladásával járt volna, anélkül, hogy kísérlet tétetett volna az ország sorsásra oly döntő jelentőségű csapás kierőszakolására az osztrákok ellen. Az erőviszonyok mérlegelése alapján a Vág jobbpartján június 20-án este a helyzet a következőképp alakult: Az orosz-osztrák sereg 29 zászlóalja, 17 lovasszázada és 96 ágyúja állott szemben Görgey nem egészen 20 zászlóaljával, 21 lovasszázadával és 85 ágyújával. Ha nem is vesszük tekintetbe az orosz-osztrák zászlóaljak magasabb állományát, az ellenség gyalogsági fölénye akkor is nyomasztónak mondható. Ha azonban Nagy-Sándornak Szedernél (ahol akkor már ellenség alig volt) sikerül átkelnie, kiegyenlítődik az ellenség gyalogsági fölénye, a lovassági és tüzérségi túlsúly viszont annyira a magyar oldalra tolódik el, hogy a csata győzelmes befejezésében jogosan kételkedni nem lehet. A peredi csata második napja a magyar sereget védőállásban találta, még pedig a balszárnnyal Alsószélynél és a jobbszárnnyal Perednél. A balszárnyat Kászonyi, a jobbszárnyat Leiningen hadteste alkotta.

A június 21-én vívott küzdelem Görgey részéről nem volt egyéb, mint harc az időnyerésért. Tartani akarta magát Nagy-Sándor megérkezéséig,

hogy azután nyomban támadásba mehessen át. Balszárnyát még a csata megkezdése előtt Királyrévre vonta vissza, nehogy az ellenségnek a Dudvág nyugati partján megindított átkaroló mozdulata állásából idéelőtt kimanőverezze. E célt szolgálta az a lovasroham is, amelyet délelőtt tíz óra után a Pered és Királyrév között felállított lovasságnak elrendelt Alsószély irányában. Mielőtt a lovasroham végbe ment volna, jelentést kapott arról, hogy Királyrévet az osztrákok bevették. Görgey erre Peredről idevágtatott és Királyrév visszafoglalására személyesen intézkedett. Majd mikor meggyőződött arról, hogy a magyar ellentámadás folyamatban van, visszanyargalt Peredre, amelyet az osztrák-orosz hadak zöme rohant meg. Útközben látta, hogy az elrendelt lovasroham túlerőre bukkant s hogy a Pered nyugati oldalán védekező 2-ik hadtestbeli csapatok ellenállás nélkül hátrálnak. Ekkor Leiningennek parancsot adott, hogy adja föl az ellenségtől három oldalról körülvett Peredet, hogy Pered és Zsigárd között újból foglaljon állást s mihelyt Királyrév megint magyar kézre kerül, ezt a támadás megindításának jeléül fogadja.

Még mindig remélte Nagy-Sándor megjelenését az ellenség hátában Szered-Galánta felől. Újból visszavágtatott a balszárnyra, Királyrévre, ahol az ellentámadás elakadt. A 2-ik hadtest gyalogsága ezen a napon nem jól verekedett. Görgey a helyszínen kíméletlen eréllyel szedte össze az ingadozó és elszéledt honvédeket és belőlük rohamoszlopokat alakított. A fővezér rideg szigorúságú föllépésének eredménye lett. A honvédek konok és inaszakadt harc árán az osztrákokat újból kiverték Királyrévről. A császáriak Alsószélyre és Taksonyra futamodtak. Ezután rendbehozta Kászonyi hadtestének jobbszárnyát és megindította előre Pered felé. Miután így a helyzetet a balszárnyon és a középen orvosolta, Leiningennek parancsot küldött, hogy csatlakozzék a Pered felé való támadáshoz. Mekkora katasztrófa érheti Wohlgemuth és Panjutine hadait, ha e pillanatban, délután négy óra felé Nagy Sándor csakugyan felbukkan az ellenséges vonal hátában. Napóleon se várta türelmetlenebbül Wellington hátába Grouchy hadtestjét, mint most Görgey Nagy-Sándort. Mekkora eshetőségek fordultak el most is egy alvezér ideg-állapotán és képességén. Hiszen a 2-ik és a 3-ik hadtest halálrohamainak kétségbeesett újrái mind veszendőbe mennek, ha az egyetlen gépalkatrész csődöt mond vagy rosszul működik. De a várt szerencsés fordulat helyett Leiningen jelentése jött arról, hogy az ellenség őt Zsigárdnál megkerülte s kénytelen Farkasd felé hátramenni. Ha már az oly vitéz és kiválóan tehetséges Leiningen, aki Peredet is csak parancsra ürítette ki, most feladta a játszmát, Görgey a balszárnyon kivívott győzelem ellenére sem tehetett egyebet, mint azt, hogy megszakítja az ellenséggel való érintkezést. E nehéz elhatározásban az a megfontolás is megerősítette, hogy az ellenség nagy túlereje a Vág mentén, Pered-Zsigárd irányában, Nagy-Sándor abszolút tétlenségét, vagy tehetetlenségét tanúsítja, aki nemcsak hogy nem kelt át a Vágon, hanem még lekötni sem tudta az ellenséget Szerednél. A küzdelmet fel kellett adni.

26. VÁZLAT

A peredi csata 2-ik napja

Így értek véget a Vág-menti hadműveletek. A balsikert Nagy-Sándor szomorú meddőségének terhére kell írni. A főtábornok megtett mindent. Terve és személyes magatartása minden bírálaton felül áll.

Ha tehát Nagy-Sándor és az első hadtest az átkelést Szerednél, vagy délre komolyan megkísérli, feltétlenül át is vergődik a Vágon s legkésőbb a kora délutáni órákban már gyalogságával is a csatatérre ér. A távolság Szeredtől Peredig mindössze hat óra járásnyi út. Nagy-Sándor tudta, hogy bajtársai Perednél nehéz harcot vívnak. Késedelmeskedése a szabadságharc ama tragikus epizódjainak egyike, amelyeken nagy dolgok fordultak el. Az orosz intervenció katonai hatásai is most érvényesültek. A muszka hadak megjelenése nélkül Görgey még félszeg és tökéletlen alvezéreivel is megvalósíthatta volna az áttörést.

„Én minden lehetőt megtettem – írta Görgey Bayernek Tatára –, de tegnap nem bírtam boldogulni. A 2-ik hadtest teljesen demoralizálva van; fel kell oszlatni. Tegnap két csatám volt: egyik Pered-Királyrévnél és Aszódnál

a másik. Most Klapka Apácaszakállason áll s a 2-ik hadtest Guttán. Most rögtön Tótmegyerre indulok, megtudni, mi van a 3-ik és 1-ső hadtestekkel. A vágmelléki offenzívához gyöngék vagyunk – vezetők dolgában. Tehát defenzíva! Még ma többet."

21-én éjjel Aszódpusztán arról értesült Görgey, hogy a Panjutine-hadosztályon kívül hatvan-hetvenezer főnyi (valóságban ennek kétszerese) orosz hömpölyög a duklai horpadáson keresztül az ország középpontja felé. Egyéb jelentések és feltevések arra vezették, hogy az ellenség a Vág túlsó partján észak felé tolódik el, talán azért, hogy kapcsolatokat keressen az orosz zömmel. Ezenkívül rendeznie kellett az új információknak megfelelő hadtest-elosztásokat is, minthogy minden pillanatban várta az orosz-osztrák erők visszacsapását. Haynaunak a Duna déli partjára való seregátcsoportosítása a meglazult magyar hadtesteknek néhány napi nyugalmat engedett. Egyelőre minden látszat arra vallott, hogy a magyar csapatok a Duna északi partján nem forognak komoly veszedelemben. Ezt a párnapi haladékot arra használta fel, hogy sürgősen Budapestre utazzon s a nagy orosz tömegeknek beáradása következtében beállott katonai helyzetet megvitassa Kossuthtal és a minisztertanáccsal. A rossz hír gyors lábakon szalad. Mikor Görgey Pestre érkezett, hogy az összkormánnyal tárgyaljon a haza veszélyéről, akkor ott már felizgatott közvéleményt talált. Hova tűnt az a csodaszép májusi nap, amikor az ország kormányzója ünnepélyes bevonulását tartotta százezernyi tömeg boldog önkívületében? Hová lett a ragyogó jelenet, amikor a győztes hadvezér tábornokai élén fogadta az ország első emberét, jelentvén neki, hogy rendeletére Buda várát bevette? Mintha mesévé semmisült volna minden: a biztos diadal fénye az arcokon, a felszabadulás boldog szaturnáliájának tündöklése, az ország nagyjainak őrjöngő ünnepeltetése, az az erejében és hatalmában felmagasztosult nemzet, amely véghezvitte a szent tavasz csodáit. Ki emlékszik még a Nemzeti Színház díszelőadási jelenetére, amikor a közönség tombolva tapsolta végig a felvonásközöket, hogy így hálálja meg első katonájának dicsőségét, aki egy ideig ott szerénykedett az állóhely szürke publikuma körében? Hogy elsötétedett Pest ábrázata néhány hét alatt! Az emberek lehorgasztott fejjel jártak az uccán, mintha elviselhetetlen terhet hordoznának vállukon, vagy mintha valami kifürkészhetetlen bánat szorította volna össze szivüket. Mintha hallották volna a távolból a kozáklovak patáinak dobogását s egyszerre mindenkin úrrá lett volna az a misztikus rémület a fehér cár árnyékától, amely nyúlt, nyúlt, egyre hosszabbra s maholnap már elborítja a magyar szabadság napját. Azóta, mióta Görgey utoljára itt járt, minő gyors hervadásnak indult triumfátori koszorúja. Ő maga is lehangolt volt, de sokkal nyugodtabb, mint napokkal ezelőtt. „Erős a hitem – vetette papirosra Guidónak írt búcsúsorait június 25-én –, ha az akasztófa van rendelve számomra, a magyarok lesznek azok, akik felakasztanak, nem az osztrákok, nem az oroszok, nem a rácok. És miért? Mert javukat túlbecsületesen szolgálom, megmondom nekik az igazat és igazságot gyakorolok. És

én el fogok pusztulni, azzal a fölemelő öntudattal, hogy jót akartam. Ha többé az életben nem látnók egymást, gondolj rám ugyanazzal a testvéri szeretettel, amellyel én rád gondolok."

Kossuth és katonai tanácsadói meg voltak győződve, hogy a magyar offenzíva megfeneklését a tatai iroda okozta, amely biztos lőtávolból küldte parancsait a működő hadtestekhez, amelynek gyatra kémszervezete felmondta a szolgálatot s amely magát Görgeyt is helytelen feltevésekre vezette. A helyükről elmozdított parancsnokok is, akik Kossuthoz mentek panaszra, a hadügyminiszter-fővezér drákói büntetése ellen, szintén felkavarták a fojtogató feszültséget a kormányzó és a főtábornok között. Visoczky rohamléptekkel közeledett a főváros irányában, hátán hozva Paskievics óriási hadát. Június 26-án Kossuth elnöklete alatt összeült a minisztertanács, amelyen Görgey több mint másfél óráig tartó előadásában teregette ki a harctéri helyzet konjunktúráinak tömkelegét. Pest felé utaztában ráért lehiggadni és fontolóra venni az összes eshetőségeket. Az a lelki válság, amely hetek óta zavarta és gyötörte tetterejét, fölengedett, mintha egyszerre ráakadt volna arra a helyes ösvényre, amelyet a politikai és katonai eseményeknek viharos összesűrűsödésében elveszített. Ha tudatára is ébredt annak, hogy a szabadságharc ügye az orosz invázió következtében semmi reálpolitikai eséllyel sem kecsegtet többé, teljes világossággal felgyúlt benne amaz intuíciók egyike, amely megóvta a csodaváróknak és az illuzionistáknak délibábkergetéseitől éppúgy, mint a csüggedőknek és a begyulladtak erkölcsi összeomlásától. Ha nem sikerülne többé a honmentés katonai feladata, azért módunk és erőnk marad rá, hogy csapást csapásra mérjünk Ausztriára, mielőtt az huzamosabb és gyümölcsözőbb hasznát láthatná a muszka intervenciónak. Óriási politikai fontossága lesz annak a ténynek, ha megmentjük a magyar fegyverbecsületet s ha a kétségbeesés görcsös erőfeszítésével csapásokat mérünk az osztrák hadseregre. És előttünk áll a bukás dicsőségének bús szépsége, az euthanazia. Ehhez azonban az kell, hogy a népet világosítsuk föl a helyzet komolyságáról, hogy minden lehetséges mozgóerőt vessünk a komáromi sánctábor köré, hogy lokális túlsúlyt biztosíthassunk Haynau seregével szemben és így halálrasebezzük Ausztriát. A kormány maga is nyilatkoztassa ki magát mozgónak, ossza meg a főhadsereg sorsát és személyes helytállásával is dokumentálja a kétségbeesés harcát.

„Én nekem Görgey genialitása és szilárd készültsége – beszéli Vukovics – soha oly való alakban nem tűnt fel, mint az alkalommal. Előterjesztése több mint egy óráig tartott s korrekt magyarsággal és retorikai szabályossággal ékesnek mondható volt. Ezen előterjesztésével tanulságát láttam annak, hogy Görgey a miniszteri padon is jeles volna szónoklatával." Valóban mintha egy új Görgey állott volna e pillanatban a minisztertanács előtt. Fájdalommal érezte most a használatlanul elmúlt hetek (Buda ostroma, a debreceni konspirációk, Vág-melléki offenzíva) veszteségeit. „Hazám fennállása most már csak hetekre terjedhetett" – zárta le önvádaskodásainak és el-

mélkedéseinek analízisét, amelyet oly tragikus kérlelhetetlenséggel végzett önmagán. Hivatásának nagyszerűségéhez méltó fordulat áll be fejlődésében: a leszámolás önmagával, a megtisztulás a politikai ármánykodások salakjaitól, újból egységes és öszhangzatos magával, újból birtokába jut erői teljes virulásának, pszichológiai ingadozások nélkül, tömören és koncentráltan látjuk viszont Győrnél, Ácsnál és a nagy nyári katabázis alatt. Újból megvan a tengelye cselekedeteinek.

Nem lehet tagadni, hogy az osztrák ellen összepontosítandó hadművelet stratégiai és politikai szempontból egyaránt egészséges bordán szövődött, lévén az egyetlen hátralevő közös feladat Magyarország összes pártjai számára. Abban sem lehet kételkedni, hogy az egyesülésnek a legerősebb hadsereg felé kellett történnie már csak azért is, mert az hadműveleteiben az ország leggazdagabb területeinek segélyforrásaira támaszkodhatott. Az erők egyesítésére nézve Komáromon kívül még a Tiszántúl jöhetett volna tekintetbe. Ennek azonban súlyos hátrányai voltak. A hosszú Tisza-vonal védelme nehéz, különösen, ha meggondoljuk, hogy ezt a vonalat hátulról az Erdélybe özönlő ellenséges hadak rövid idő alatt veszélyeztethetik. A Tiszántúlt a sereg már kiélte a kora tavasszal, déli része pedig elpusztult a korábbi banda-harcokban és hadműveletekben s ezért nagyobb haderő fenntartása elegendő forrást nem nyújthatott. A magyar erők visszavonása a Tisza mögé az ország nagyobb és értékesebb részének feladásával járt és egyben az ellenséges haderők egyesülésének zavartalan lehetőségével, ami a szövetséges hadaknak csak megkönnyítette volna az óriási túlerő célszerű latbavetését.

A magyar seregnek valamely siker kivívására csak akkor lehetett reménye, ha a két nagy szövetséges csoport egyesülése lehetőleg sokáig elodázódik és ezzel alkalom nyílik valamelyik csoport ellen egy döntő támadás végrehajtására. Ez az ellenséges csoport politikai és katonai szempontból egyaránt csak az osztrák lehetett. A Tiszántúl védelmének csupán egy előnye lehetett: biztosította a hátsó ajtót, az utat a semleges Törökország felé Orsován át. De Görgey nem akart elosonni a nagy dráma végső jelenete elől. Ha a kormány és a debreceni detronizáció élet-halálharcba sodorta a nemzetet, akkor a vezetők sem térhetnek ki amaz erkölcsi kötelesség elől, hogy helytállásukkal pecsételjék meg e küzdelem tragikai igazságát. „A halált oly ügy szolgálatában, mely ügy mellett polgártársainkat ezerszámra belehajtottuk, vagy belevetettük a halálba, – úgymond Görgey – szándékosan nem kerülni, a legnagyobb tisztesség és becsület, amit e földön önmagunknak megadhatunk." Görgey szabatos és logikus fejtegetései teljesen meggyőzték a minisztertanácsot és a kormányzót. Haditerve egyhangúlag elfogadtatott, mire a magyar tábornok másnap Tatára visszautazott.

Lássuk már most Görgey összpontosítási javaslatának esélyeit. Helyezkedjünk a június 26-iki határozat alapjára, amely szerint a magyar hadak túlnyomó részét minden személyes és politikai, sőt hadműveleti tekintet fél-

retevésével s az ország keleti részeinek feláldozásával, az osztrák főseregeggel kellett szembeállítani. Visoczky hadtestjének zöme, amely e napon Miskolcra ért, parancsot kaphatott volna rá, hogy erőltetett menetben Komáromba vonuljon. Ez a hadtest tíz nap alatt Komáromba érhetett. Vetter délvidéki seregéből, a Ferenc-csatorna mentéről a 4-ik hadtest java, mintegy tizenkétszer fő negyven ágyúval, július 8-án elérhette Pestet és 11-én megjelenhetett a komáromi csatatéren. Ugyancsak Vetter seregének Vécsey-féle hadtestét, amely Aradot és Temesvárt ostromolta és az előbbit június 28-án megadásra bírta, Temesvár ostromának megszakításával, július 29-től kezdve Pestre lehetett volna irányítani, kereken tízezer főnyi létszámmal, ahová július 10-én bevonulhatott volna. Ez a három nagy egység már kiegyenlíti Haynau számbeli fölényét. Ezenfelül még egyéb kisebb csapatok álltak rendelkezésre, mint például a szegedi erődített tábor megszálló csapata (körülbelül egy dandár), Knézichnek a Tiszántúl alakulásban levő tartalékhadosztálya stb. Megvolt a remény, hogy Görgey július 10-iékig Komárom vidékén kilencedfél teljes létszámú hadtestet egyesíthet, ha a kormány elszánja magát a június 26-iki haditerv végrehajtására. De alig hogy Görgey Pestről eltávozott, a kormány mást gondolt: alkalmasint Dembinszki javaslatára a Szegednél történő összpontosításra határozta el magát. Erre a határozatra okot, vagy inkább ürügyet adott Győr feladása június 28-án, minek következtében az ország fővárosa és a kormány székhelye fedezetlenül maradt.

Haynau, mint említettük, a peredi csata után seregét a Duna déli partján Győr felé vonta össze, anélkül, hogy a Görgeyt napokon keresztül helyettesítő Klapka idejében megfelelő ellenrendszabályokkal válaszolt volna. Mikor aztán Görgey június 27-én visszatért a sereghez, felismerte annak szükségességét, hogy főerejét szembeállítsa Haynau seregével, a Duna déli partján. Nyomban intézkedett, hogy a 2-ik hadtest Guttáról Komáromon át a 7-ik hadtest segítségére siessen, többi hadtestét is dél felé vonta, de természetesen, június 28-án, amikor Haynau hatszoros túlerővel megtámadta Pöltenberg elszigetelt hadtestét, a felvonulóban, vagy átcsoportosításban levő többi magyar seregtestek nem avatkozhattak már a harcba. E napon a Győrhöz legközelebb első 2-ik hadtest Gönyüre, a 3-ik hadtest Tótmegyerről Komáromba, az 1-ső hadtest Ürmény felől Hullra és Horváth hadoszlopa Nyitráról Verebélyre jutott. Görgey Ármin dandára pedig, amely a Felső-Vág völgyében már napok óta érintkezésben állott az orosz Grabbe-hadtesttel, parancsot kapott, hogy a Garam völgyében Besztercebányán át Barsra vonuljon.

A magyar sereg elkésett átcsoportosítását a bírálat csodálatos módon szereti Görgey rovására írni, holott a vezetés június 23-tól 27-ig Klapka kezeiben volt. Kétségtelen, hogyha Klapka vezéri ösztöne az ellenség átcsoportosítását megérzi és azonnal foganatosíthatja az ellenintézkedéseket, akkor június 28-án Horváth és Görgey Ármin kivételével az összes magyar hadtestek, ha erőltetett marsok árán is, elérhették Győr vidékét és itt az osztrákokkal talán döntő csatában mérkőzhettek volna. A túlerő még ez eset-

ben is az osztrák oldalon lett volna. Haynau táborszernagy ugyanis a támadást Győr ellen hatvanezer emberrel és kétszázkilencven ágyúval indította meg, holott az itt gyülekeztethető magyar sereg összes ereje, ha a csallóközi és vágmenti ellenséggel szemben semmi erő sem marad vissza és ekként Görgey Ármin dandára kitétetik az elvágtatás veszélyének, az ötvenezer főt kétszáztíz ágyúval nem haladja meg.

Mindamellett érdemes lett volna Győrnél elfogadni a döntő csatát. A számbeli hiányt talán kiegyenlítette volna Görgey vezéri képessége. A döntő csata azonban elmaradt, mert – mint említettük – Görgeyt a peredi csata után az orosz betöréssel kapcsolatban nagyvonalú honvédelmi ügyek Pestre szólították s mikor június 27-én Tatára visszatért, már késő volt arra, hogy Győrnél megfelelő haderőt állíthasson szembe Haynauval. Tatán arról is értesült, hogy egy osztrák hadtest, nyilván a Győr ellen tervezett nagyarányú megkerülő mozdulat kapcsán, Győrtől délre Tétnél átkelt a Rábán s ezzel Kmetty-hadosztályt elmetszette Győrtől. Ily módon a Rába-menti magyar csoport egyrésze egyelőre játékon kívül maradt. Görgey még intézkedett, hogy a második hadtest ne Ácsra, mint azt Klapka tervezte, hanem tizenöt kilométerrel tovább, Gönyüre nyomuljon, de egyebet már nem tehetett, mint azt, hogy Győrnél, nagyobb bajok elkerülése céljából, mint már annyiszor, latba vesse a saját személyi súlyát is.

A győri csata lényegében nem volt egyéb, mint Pöltenberg tizenkétezer főnyi hadtestének a hatszoros osztrák túlerő által való kimanőverezése, ami annál könnyebben történhetett meg, mert a győri védőállás déli része, Kmetty elszorítása következtében, már június 27-én fedetlenné vált. A főtábornok június 28-án reggel Győrbe lovagolt, hogy személyesen tájékozódjon a helyzetről. Mikor megtudta, hogy az egyik hadosztály Pöltenberg parancsára a győri állás déli szárnyának fedezésére Ménfőre küldetett ki, erre a legveszélyeztetettebb pontra nyargalt. E hadosztályt már hátrálásban találta Szabadhegy felé, mire Pöltenbergnek parancsot adott Győr haladéktalan kiürítésére és a Gönyü-Szentjános-vonalába való visszavonulásra. Mikor aztán az eddig tündöklő vitézséggel harcoló csapatok megkezdték a visszavonulást, Görgey az északi szárnyat Pöltenbergre, a délit a nagykésőn megjelent Klapkára bízta, ő maga pedig a három huszárezredből és egy ütegből álló utóvéd vezetését vette át, hogy ismételt szembefordulásaival és rohamaival fedezze a 7-ik hadtest zavartalan elvonulását. Ez teljes mértékben sikerült is neki, még pedig oly módon, hogy személyes példaadásával bátorította ismételt attakokra a legjobb lovasságot, amellyel akkor a magyar hadsereg rendelkezett. Az osztrák hivatalos leírás is kiemeli Görgey kitűnő csatavezetését és a magyar visszavonulás rendezettségét.

A győri csata tanulságai arra az egyedül helyes elhatározásra késztették Görgeyt, hogy a további küzdelem elől mindaddig kitér, amíg seregét a komáromi erődített táborban nem egyesítheti. Ezért még június 28-án parancsot küldött Kmettynek, hogy Kisbéren át vonuljon be Komáromba, ahová

június 30-án már Pöltenberg és Kászonyi hadtestjei is beérkeztek Gönyü, Leiningen pedig Érsekújvár felől. Az első hadtest még Érsekújvárnál maradt, hogy fedezze Horváth hadoszlopának, Görgey Ármin dandárának, nemkülönben mindazoknak a haderőknek Komárom felé való vonulását, amelyeket Görgey a június 26-iki határozat alapján idevárt. E haderők közül a 9-ik hadtest (Visoczky) június 30-án már elérte Kápolnát. Győr elveszte, illetve az az értesítés, hogy a fősereg nem bírja többé fedezni a fővárost, rettenetesen lesújtotta Kossuthot. Még sokkal desperátusabb helyzetet idézett elő Győr kiürítése most, mint a múlt esztendő decemberében s éppúgy felfakasztotta a Görgey és Kossuth közötti feszültség szélcsendjét, mint tavaly. Kossuth bizalmi embere már a győri csata előtt Görgey főhadiszállásán úgy ítélte meg a helyzetet, hogyha a nép „tömegesen s mindenhol, ahol az orosz csak megfordul, föl nem kel s az ölés és pusztítás minden eszközéhez nem nyúl, addig míg Európa eszére tér, elveszünk."

Ez a fantasztikum hatotta át különben Kossuthot és környezetét is, csakúgy, ahogy a múlt év végén a guerillában, mert a nép felkelésében látta a szabadulást. Június 27-én a Görgeyhez írt levelében arról ábrándozik, hogy Visoczkynak a visszavonulási vonalon „alkalmas helyeken a római sáncokra emlékeztető erődített táborokat kellene létesítenie, s ezekben elfogadni az ütközést az oroszokkal". Majd újból visszatér a pártus hadviselés felújításának gondolatához: fel kell gyújtani és elpusztítani az ellenség útjából mindent, egyetlen sivataggá változtatni az országot, amelyben a szövetséges császári hadak nem lelhetik föl többé élelmezési forrásaikat. Azután parancs megy Görgeyhez. A Duna jobbpartján nyomban induljon a szegedi koncentráció irányába, amerre előzőleg már Kmetty hadosztályát is utasította, éppúgy, mint Visoczky hadtestét. Hogy Görgeyt eltanácsolja a komáromi összpontosítás tervétől, külön küldöttséget indít hozzá, amelyben olyan férfiak, (Aulich, Csányi) vettek részt, akiket Görgey nagyra becsült, akiknek szavára még saját véleményével és elhatározásával szemben is gyakran hallgatott s akik nem is hagytak békét neki, amíg a szegedi elvonulásra vonatkozólag kötelező ígéretet nem csikartak ki tőle. Csányi és Aulich, akik különben Görgey nélkül elképzelhetetlennek tartották a szabadságharc katonai vezetését, nyilván azért merítették ki a szeretett tábornokokkal szemben egész persuaziv képességüket, mert az összhang fenntartásának érdekén kívül tudatában voltak annak a parancsnak is, amelyet harmadik társuk, Kiss Ernő altábornagy a zsebében őrzött és amely Görgey esetleges vonakodása estén őt ruházta fel a főhadsereg parancsnokságával és Kossuth utasításainak végrehajtásával.

Görgey egy pillanatig habozott is, vajjon ne mondja-e fel a szolgálatot Kossuthnak s ne kérje-e elbocsátását a hadsereg kötelékéből, amikor olyan hadművelethez való személyes hozzájárulást követelnek tőle, amelyet erkölcsi és katonai szempontból egyaránt elitélt s amely ellen érzése és meggyőződése egyaránt tiltakozott. Valamivel korábban vette a hadügyminiszté-

riumból helyettesének, Szabó Imre ezredesnek és Molnár Nándor alezredesnek bizalmas értesítését, amelyben az előbbi felajánlja főnökének a helyettességről való lemondást, nem tudván felülkerekedni azokon az intrikákon és konfúziókon, amelyek elhályogosították a kormánykörök látását. Molnár pedig egyenesen azt tanácsolta neki, feltétlenül maradjon a hadseregnél, hajtsa végre a kormány utasítását, az ő feladata marad egy nagy haderő élén a békekötés, holott, ha kihúzza lábát a táborból, abban a pillanatban összeomlik minden hatalma.

Görgey azt felelte a küldöttségnek, hogy a lehetőség szerint végre fogja hajtani a kormány parancsát, hogy tehát július 3-ikáig, amíg az első hadtest és talán Görgey Ármin különítménye is bevonulhat Komáromba, szó se lehet az elindulásról. A kölcsönös, sűrű levél- és üzenetváltozások Komárom és Budapest között szinte órák alatt új meg új pszichológiai, katonai és politikai állapotokat találtak. Bayer strategikus érvekkel tiltakozott a szegedi koncentráció és a Komáromból való elvonulás ellen. Ha a kormány nem akar jönni a sereg körébe, akkor inkább tegye át székhelyét Nagyváradra s onnan bocsássa ki honmentő parancsait. Kossuth viszont gúnyképpen fogta fel a Görgey-Bayer ajánlatot s június 30-iki levelében leplezetlenül elmondta véleményét a „Centrális Operacionalis Cancelláriáról", amely nem „a harctérről, hanem a tábor háta mögött hat-tíz mértföldről hol sem terrénumot, sem az ellenség állását, sem saját erőik hiányát és előnyét, sem a pillanatnyi körülményeket nem ismerve intézte". „Ha elveszünk, akkor ez a boldogtalan institució veszti el hazánkat." A helyzetnek óráról-órára való rosszabbodása megint csak kirobbantotta a felelősség vitáját. A percek tikkadt feszültsége vibrált e sorokban, amelyek Bayert vádolják, de úgy, hogy főnöke is értsen belőle. Pesten különben is megrendült a higanytermészetű közvélemény hite Görgey vezéri rátermettségében és szerencséjében Pered és Győr után. Úgy látszik, bizalmasai körében Kossuth már ekkor nyilatkozhatott ama tervéről, hogy Görgeyt elmozdítja a hadsereg éléről. Hiába óvta és kérlelte Ludvigh János, írván: „A hadsereg Görgey nélkül nem létezhet, hogy másról gondolkozni esztelenség." Ludvigh kegyvesztett lesz s néhány óra múlva meg fogja kapni visszahívó levelét Pestről. Mint utolsó szalmaszálba, Kossuth belekapaszkodik a Bem-fővezérség rögeszméjébe s ha nincs kéznél az öreg lengyel, itt van a másik, Dembinszki, a maga elnyűtt katonai presztízsével és szétbomlást lehellő tehetetlenségével, de legalább nem dacoskodik a saját haditervének végrehajtásával szemben.

E szomorú napokban több mint kétértelmű szerepet játszott Klapka is, Görgey után a hadsereg első embere, aki szintén a fővezérjelöltek sorába tartozik és aki mindaddig nem játszhatja a főhős szerepét, amíg bajtársa a táborban van. Görgey ellen lépnek sorompóba az összes mellőzött, vagy bukott katonai nagyságok is, Perczellel az élükön, aki már akkor hangosan üvölti mindenfelé az árulás vádját. Görgey hosszabb levélben válaszol Kossuthnak a tatai irodára vonatkozó vádjaira és szemrehányásaira. Kötelességének

tartotta, hogy a felelősséget magára vállalja minden alárendeltjének intézkedéséért, de figyelmezteti a kormányzót, „hogy a Duna-balparti operációk csupán az ő ígéretére indultak meg, melyek szerint nemcsak a zászlóaljak meggyérült létszáma fog kiegészíttetni, de még kap tizenkétezer emberből álló rezervát is", továbbá felszerelési és municiószükséglete kielégíttetik. Nem a tatai iroda okozta a hadműveletek megfeneklését, hanem erőnk gyöngesége, illetve a kormányzó ígéreteinek megszegése. „Én már Buda bevétele után kijelentettem, – írta június 30-án, – hogy Budapest fennléte egész Magyarország fennlétét nem tételezi fel. Hogy tehát Budapest nem lehet bázisa hadioperációknak, Budavár lerombolt falai mindannyi bizonyságok, hogy ezen meggyőződés bennem testté-lélekké vált; azért írtam mindjárt Győr elvesztése után, hogy a kormány válassza menekvőhelynek Komárom, vagy Nagyváradot, minthogy a fővárosokat védeni lehetetlen... Ha a kormányzó másképpen gondolkodik, akkor határozzon a minisztertanács, minthogy a Bács-Bánát-közi seregben zavarok és Bem elkülönözése miatt a hadügyminiszternek minden felelőssége merő puszta szó lett és véleményadása, vagy határozata azon körülménynél fogva, hogy némely katonai egyének egyedül csak a kormányzó parancsait elfogadni szíveskednek, úgysem léphet életbe. Legközelebbi jövőnkre nézve egyszerű haditervem az: itt Komárom oltalma alatt összpontosítani minden erőt, Bem, Vetter és Kazinczyn kívül és az osztrákokat eldöntőleg megtámadni. A népfelkelés részint vezérek hiánya, részint a szegény nép bátortalansága miatt nem fog célra vezetni, legkevésbé most, midőn az orosz intervenció által ügyeink a legszomorúbb állapotba helyeztettek és seregeinkben létező fegyelem hiánya miatt a szegény nép azt sem tudja jóformán, hogy ki ellen védje magát: az osztrákok, az oroszok, vagy maguk a magyarok ellen-e... Tegnap nálam volt néhány tisztviselő azon kéréssel, vajjon leégessen-e minden, az ellenség kezébe jutó falut? Én nem tiltottam meg, hanem azt feleltem nekik, tegye a nép azt, amit jónak lát, minthogy a nép akarata az én akaratom is, mert én soha a kormányért, hanem mindig a népért küzdöttem, és ha ma tudnék arról meggyőződni, hogy a nép jobban fogná magát érezni, én lennék az első, aki a fegyvert letenném."

Nem lehet tagadni, Görgey pennája nagyon vastagon fogott, amikor a maga kitűnő haditervének mellőzése után az önvédelmi harc nemcsak reménytelen, s felfogása szerint, erkölcstelen fordulatot vett, hanem olyan jelleget is, amely talán beválhatott az 1812-iki oroszországi hadjáratban, amikor ez a szarmáta hadviselés az éghajlati viszontagságokkal együtt egyik előidézőjévé vált Napóleon hatalma összeroppanásának. Magyarországra és a magyar népre alkalmazva ez a Rosztopcsin-féle háborúviselés csak arra alkalmas, hogy a néppel meggyűlöltesse az önvédelem harcát. Görgey válaszának legközvetlenebb eredménye az volt, hogy Kossuth Lajos „a nemzet által reáruházott hatalomnál fogva, a miniszteri tanács meghallgatásával és hozzájárulásával" elmozdította Görgeyt a hadsereg éléről s utódjává Mészá-

ros Lázár altábornagyot nevezte ki, haladéktalan kötelességévé tévén Görgeynek, hogy a sereg legott adja Mészáros rendelkezésére.

Vessünk már most egy pillantást a hadsereg helyzetére ezekben a napokban Kossuth menyköveinek fényénél. Görgey haderői közül június 30-án Komáromnál három hadtest állt. A sereg kétötöd része nélkül (Nagy-Sándor hadteste, Kmetty hadosztálya, Horváth és Görgey Ármin különítményei) a levonulás felette kockázatos és kétesértékű vállalkozás volt. Az osztrák fősereg június 30-án Ács-Nagyigmánd-Kisbér-vonalában a Concó patakot érte el, balszárnya tehát érintkezésben állott a magyar sereggel. Görgeynek számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a három magyar hadtest elvonulása kiváltja az osztrákok üldözését, ami beláthatatlan következményekkel járhatott, hiszen az ellenség Nagyigmándnál már a pesti úton állott, s ezért a fővárost a magyar sereggel egyidőben érhette el. A viszonyok nem voltak kedvezők az elvonulásra az északi parton sem. Ez esetben az osztrák sereg a Tiszát Pesten át hamarabb érhette el a magyar seregnél, viszont Görgeynek félnie kellett az orosz oldaltámadás veszélyétől is, amelynek elővéde már Miskolcra jutott és így Görgeynek útját állhatta a Tisza elérése előtt. Ha Görgey a győri csata napján, június 28-án, mikor meggyőződött, hogy az osztrák fősereg a Duna déli partján nyomul Pest felé, kapja meg az utasítást a Bánságban való összpontosításra, akkor Görgey Ármin valószínű feláldozásával és erőltetett menetek árán haderejét Pesten és Vácon át bizonyos nyugalommal vezethette volna Szeged felé. Két nappal később azonban a gyűrű annyira megszűkült, hogy jogosan tartania kellett az elvonulás alatt seregének szétugrasztásától. Ezért az elindulás előtt összes haderőinek összevonását tervezte, hogy a bárhol is szemközt álló ellenséggel megfelelő erővel léphessen fel. Ez a megfontolás késztette egyebeken túl Görgeyt arra, hogy közölje a kormánnyal; „hamarabb, mint július 3-án, nem indulhat el a Szeged melletti összpontosításhoz".

A nagy válság előtti események fejlődése tehát a következő: Görgey június 21-én a peredi csatában meggyőződött az orosz beavatkozásról. E nap estéjén hírt vett arról, hogy az orosz fősereg a duklai horpadáson át özönlik az országba. Június 24-én Görgey már Pesten volt, hogy megbeszélje a kormánnyal az új harctéri helyzet-követelte rendszabályok elhatározását. A kormány két nappal később a komáromi összpontosítás mellett szavazott. Ezért került sor a győri csatára is, melynek megvívása elmaradhatott volna, ha a kormány már június 26-án Komárom helyett Szeged mellett dönt. Minthogy erről még nem volt szó, Görgey már az ellenség feltartóztatása céljából is engedte, hogy Pöltenberg a csatát elfogadja, majd azután ennek sikertelensége után elrendelte a visszavonulást és június 30-án a sereg jobbparti hadtestjeit Komárom falai alá vezette. E napon, anélkül, hogy a katonai helyzet lényegesen rosszabbodott volna, vette Görgey a kormány új parancsát, hogy a sereget Szegedre vezesse. A kormány tehát veszített előbb két napot (június 24–25), majd hármat (június 27, 28, 29), ami a hadműveletekben

annyiban nyilvánult meg, hogy a sereg a győri csatát elfogadta és elvesztette, hogy az osztrák Komáromnál utólérte Görgeyt és hogy az orosz Miskolcnál való megjelenésével a magyar sereg hátába került. Mindezek a hátrányok a magyar sereg elvonulását Szeged felé most már felette kockázatos manőverré tették s egyben oly hadművelettě is, amelynek előnyét felismerni nem lehetett, ellenben az egész országot az ellenségnek engedte át és félreismerhetetlenül a kormány fedezését szolgálta olyan területen, amelynek középpontja, Temesvár, ellenséges kezekben volt, de amely területről könnyen lehetett elmenekülni Törökország felé. A Duna, Tisza és Maros folyóktól övezett Bánság, mint a magyar seregek mentsvára, a koncentráció feladatának csupán akkor felelhetett volna meg, ha e folyók mentén erős várrendszer, úgynevezett támadó hídfő fedezi a magyar haderők gyülekezését és egyúttal a minden oldalról közeledő ellenséges csoportok valamelyike ellen intézett kirohanásszerű támadás sikerének feltételeit biztosítja. Ettől azonban a Bánság távol állott. Szeged úgynevezett erődítése még a védelemre is alkalmatlan volt. Titel az ellenség kezében. Arad vára a Maros déli partján feküdt. A bánság csak arra jó, hogy azt ellenség minden oldalról átkarolja s így a magyar seregek egyenlőtlen harcainak utolsó állomása és talán sírja legyen. Mindezek dacra, Görgey jobb meggyőződése ellenére is teljesíteni akarta a kormány parancsát, de az adott helyzet alapján szükségesnek tartotta, hogy seregét előbb egyesítse, mert számítania kellett arra, hogy a Szegedre való elvonulást még Vácon keresztül sem hajthatja végre nehéz harcok nélkül. Az ügynek legkevésbé sem használt volna, ha a Tiszához megbomlott és szétszakadozott csoportokban ér le a főhadsereg.

A kormány július 1-én rendelte el Görgey letételét. Július 2-án Komáromban a kormány intézkedése még nem volt ismeretes. Az osztrák fősereg viszont megkezdte az előnyomulást Komárom felé azzal a szándékkal, hogy a magyar sereget Komáromba szorítsa és egyben a Duna déli partján elállja a Budára vezető utat. A magyar sereg a július 3-ikára tervezett elővonulásra gyülekezőben, zömével a Duna déli partján levő erődítményekben, ezt a csoportosítást foglalta el: a jobbszárnyon a 8-ik hadtest (komáromi védőrség) négy zászlóalja szállta meg a monostori magaslattól Újszőnyig terjedő erődített tábornak a Duna és az ácsi út között fekvő sáncait; a középen a 7-ik hadtest, az ácsi és a nagyigmándi út közötti sáncokban foglalt állást; a balszárnyat a 3-ik hadtest védte a tábor hátralevő sáncain, aztán a hídfőt, végül az erődövezeten kívülfekvő Ószönyt, ahol az út Budára vezetett; a 2-ik hadtest volt a tartalék Újszőnynél.

A magyar sereg eme Duna-jobbparti csoportja harminchat zászlóaljra, ötvenöt lovasszázadra és százhuszonkilenc ágyúra rúgott. Ezzel szemben Haynau Komárom ellen három oszlopban hatvannégy zászlóaaljat, hetvenkét lovasszázadot és kétszáztíz ágyút vonultatott föl, még pedig balról, Ács felől, Schlick hadtestjét, a középen, Nagyigmánd felől a főerőt, két osztrák hadtestet és a Panjutine-féle orosz hadosztályt és jobbról, Ószőny felé, a kitűnően

bevált Benedek tábornok (a későbbi königgraetzi csatavesztő) vezérlete alatt egy gyalog- és egy lovasdandárt. E három oszlopnak Komárom déli erődítéseit ágyúlövésnyire kellett megközelítenie. Az osztrák fővezér nem gondolt arra, hogy ezen a napon nagyobb csatára kerülhet a sor, seregét csupán nagy félkörben Komárom előtt akarta csoportosítani, hogy megakadályozza Görgey elvonulását Budára, vagy Komáromba újabb magyar erősítések érkezését. Görgey sem akart csatát vívni, hiszen neki a Szegedre való elvonulás volt szándéka. A két sereg szélső szárnyai azonban, Pöltenberg és Leiningen kezdeményezéséből mégis összecsaptak.

A magyar fővezér éppen hosszabb emlékiratot mondott tollba Rochlitz Kálmánnak, amelyben a kormány előtt igazolta magatartásának különböző fázisait. Ez az igazoló irat, amelyet töredékben Görgey közölt emlékirataiban, egy retrospektív elmélkedés azoknak a politikai és hadműveleti hibáknak sokaságáról, amelyek az utóbbi két hónap alatt történtek. Részletesen összefoglalja a hadseregnek és vezetőinek a trónfosztó határozattal szemben felgerjedt, de elhallgatott érzéseit. Megállapítja, hogy a kormány minden szükség nélkül a debreceni határozattal elvágta a békés kibontakozás fonalát, holott sokkal helyesebb lett volna újabb katonai erőfeszítésekkel válaszolni az olmützi oktrojra, mintsem egy ellennyilatkozattal, amely csak zűrzavart és bomlást idézett elő s azonkívül a honvédelem további szervezésének erkölcsi erőkifejtését nagy mértékben csökkentette. Hová lettek a debreceni trónfosztásnak bizalmat szavazó közvélemény tapsai? Csak a hadsereg nem vett részt ebben a veszett örömujongásban, amelyre pedig azt a feladatot hárították, hogy a frázisok gubójába elhelyezze a cselekedetek magját. Ez a hadsereg hallgat ma is és vele együtt hallgat fővezére is... Rochlitz nem folytathatta tovább. Erős ágyúdörgés hallatszott Monostor felől. Kempelen jelentette, hogy az osztrák támadott. Görgey egy pillanatra megállott s aztán azt mondta Rochlitznak: Majd este folytatjuk. Vagy pedig – fordult Bayer felé – talán nem is lesz rá többé szükség. Adieu Bayer!

Adieu Bayer! Van úgy, hogy az ember megérzi, amikor ráhajlik az elmúlás árnyéka s amikor megborzong órája érkeztén. Amikor még a legelszántabb embert is, aki térdig gázol a vérben és mindennap farkasszemet néz a végzet vasálarcos lovagjával, megérinti a sápadt rémület. Még a halhatatlan istenekre is ráfagyott az olimpusi derű mosolya, amikor felettük érezték a láthatatlan és ismeretlen hatalmat, azt, amit Ananké-nak hívott a hellén hitrege. Adieu Bayer! Indulunk újból a véres útra, mint már annyiszor, de most mégis más ez a halálgalopp katonáink közé, akiket kétszeres ellenséges túlerő fojtogat a monostori sáncokban. Adieu Bayer! Hátha sohase látod többé épen visszatérni az árulót, vagy a félárulót, akinek homlokára a suttogó vádak már égetik ezt a szörnyű stigmát... Adieu Bayer! Te messzelátóddal szemmel kísérheted, hogy az áruló mint fogja elveszteni a csatát és a hazát. Hiszen a láthatatlan fúriák már követik és bizonyára utolérik, akármilyen gyorsan száguld is tizenhétmarkos telivérjén a halál ölébe. Te nem érted ezt

a komor jelenséget. Te számító, cinikus, előítélet nélküli, kiábrándult tudós vagy Bayer, hogyan is érthetnéd, hogy az árulónak mégis indulni kell, hogy kötelességén és erején felüli feladatokat oldjon meg percek alatt, hogy lelket öntsön csüggedő népébe, hogy megmentse a magyar fegyverek becsületét. Adieu Bayer! És ha visszatér, pajzzsal, vagy pajzson, akkor is csak áruló marad. Ha vérében fetrengve hozzák vissza, nincs annyi vére, hogy lemoshassa azt a foltot, amelynek halvány körvonalai már bontakoztak a múlt télen, aztán szétfolytak és elárnyalódtak, majd megint összesűrűsödtek és sötétedtek. Misztikus bélyeg, amelyet talán az sem fog tudni letörölni, akinek parittyájából ennek a vádnak kiröppent köve ezt a foltot ejtette. Adieu Bayer! De úgy-e mégis jobb lett volna, ha már a télen vége lett volna az egésznek. Ott Hodricsnál, vagy a tavasszal Isaszegnél, elesni, szivében „méltó" ellenfél vasával. Adieu Bayer! Hiszen csak négy napja, hogy egy utóvédi harcban huszárjaim élén szintén ezt kerestem, ha mindjárt dicsőség nélkül kell elpusztulni egy utóvédi lovasattak hajrájában. A te filiszter eszed, Bayer, éppoly kevéssé érti ezt, mint amily rejtélyes és megfoghatatlan a pesti urak fenn az ernyő nincsen kas politikája előtt, vagy a szittya hazafiak szemében. Adieu Bayer...

Mire kinyargalt a harctérre, a szerencse már a magyar fegyverek ellen fordult. A küzdelem Leiningen hadtestének balszárnyán, Ószőnynél kezdődött a kora délelőtti órákban, ahol a 3-ik hadtest lovassága Benedek ellen két támadást is intézett. A huszárroham azonban megtört a túlerős osztrák lovasságon, sőt a másodiknál a veressapkás lovasüteget le is vágták. A szélső jobbszárnyon pedig egyidejűleg az történt, hogy Schlick egyik dandára a Dunát kísérő szőlős dombokon elszigetelten Monostor felé tört előre, mire Pöltenberg a Duna és az ácsi út között, jobbról a 8-ik hadtest négy zászlóalját, balról a 7-ik hadtest négy zászlóalját az erődített vonalból ellentámadásra rendelte. A harc itt is magyar futással végződött, mikor Görgey feltűnt a csatatéren. A balszárny vezetését Klapkára bízta, míg ő maga a sáncok előtt hatalmas körívben Monostor felé vágtatott, hogy átvegye a közép- és jobbszárny vezetését. Útközben megfigyelte délen a hátramaradt osztrák hadközép fejlődését Csémpuszta irányában, keleten az előretolt osztrák jobbszárny közeledését Ószőny felé és Leiningen lovasságának rohamát, majd látta az osztrák balszárnyat is, amint kibontakozott az ácsi erdőből. A nagy túlerő láttára kezdetben az első felmozdult ösztön a védelemre gondolt, ami a kitűnő erődítések birtokában biztosította volna az osztrák támadás visszautasítását. De mikor Monostor közelébe ért, megmásította elhatározását. Azt kellett látnia, hogy az ácsi úttól északra több magyar zászlóalj támadó előnyomulásban van, de mikor ő maga az erődítés vonalában az ácsi útra ért, hogy a támadásról közelebbi tájékozást szerezzen, a támadócsoport egyik zászlóaljparancsnokától írásbeli jelentést vett, hogy az előnyomulás megakadt. A magyar csoport jobbszárnyán levő 8-ik hadtestbeli zászlóaljak ugyanis alighogy kívüljutottak a várágyúk fedezetén, a monostori szőlőkben oszt-

rák csapatokra bukkantak és a kitört vakrémület hatása alatt visszaözönlöttek, sőt átengedték az üldöző osztrákoknak az előretolt monostori sáncokat is néhány várágyúval együtt. Ez a futamodás magával rántotta a 7-ik hadtest zászlóaljait is. Az utóbbiak ugyan rendben mentek vissza az erődítés felé, de a 8-ik hadtestbeliek teljesen felbomlott állapotban északnak iramodtak és a Duna meredek partja mentén, a holt térben húzódó hajóvontató útra menekültek, hogy ily módon jussanak a sáncok mögé. Eleinte parancsszóval akarta megállítani ezt a szörnyű futamodást és ezt a vad debandadeot. Amikor nem sikerült szépszerével lelket ölteni ezekbe a kavargó zászlóaljakba, két ágyút szegeztetett a Duna partján visszarohanók tömegére és beléjük lövetett. Ennek se volt megfelelő hatása. Erre Görgey a tartalékból vett osztaggal sortüzeket adatott a menekülőkre. Ez már használt. A menekülők délnek tértek ki. Megmászták a meredek partot, mire Görgey huszárokkal szedette össze és a sáncokba kergette őket, hogy legalább az állásokat tartsák. Háborúban a vezetés egyik legnagyobb ellensége a pánik, amely sokszor kifürkészhetetlen okokból erőt vesz a jószellemű csapatokon is. Különösen fiatal egységek esnek áldozatul ennek a szörnyű ragálynak, amelyet csak a legdrasztikusabb eszközökkel lehet gyógyítani. Görgey a rögtönzött magyar sereg e nyavalyájára utalt már a Schwechat előtt tartott haditanácson, látta ott később az egész magyar sereg gyászos menekülését, majd csaknem vesztét okozta a vak rémület Hodrusbányán, majdnem meghiusította az isaszegi hadműveletet, Perednél is válságos fázisokat teremtett Asbóth csapatai között.

Itt, Monostornál, a veszedelem még nagyobbnak és gyógyíthatatlanabbnak látszott, mert a fejvesztett csapat nyakra-főre átengedte jó és biztos védőállásait is és félő volt, hogy átfertőzi a jó csapatrészeket is. Ezt a veszélyt mindenáron el kellett hárítani. A megrendszabályozott csapat, a 8-ik hadtest egyik dandára, mélyen alatta állott Görgey többi egységeinek. Hónapokon keresztül a vár védelmét látta el, nyílt terepen először csak a Csallóközben verekedett, ekkor se valami tündöklő bátorsággal. Július 2-án egyébként a magyar sereg többi része sem volt abban az emelkedett hangulatban, amely a csapatokat fokozott teljesítményre ösztönzi. Az utolsó hetekben minden hadtest operációja hátrálással végződött és valamennyi súlyos veszteséget szenvedett. Lelkiállapotuk tehát nyomott volt. Ha a sereg most Komáromnál is érezni fogja a maga katonai inferioritását, akkor azt aligha lehet Szegedre vezetni. A jobbszárny már csütörtököt mondott, a balszárny túlhamar feladta Ószőnyt és Klapka parancsára az erődítésekbe ment vissza. A tábornok erélyes beavatkozása azonban az első veszélyt hamar elhárította. Most következett a második mozzanat: az elvesztett előretolt állások visszafoglalása. A 8-ik hadtest zászlóaljaira számítani többé nem lehetett. Görgey odanyargalt a tartalékban a 2-ik hadtest 48-ik zászlóaljához. „Meg tudtok-e halni a hazáért?” Ez a vitéz csapat, amely egy sokat szenvedett a peredi csatában, most egyszerre lángot kapott. Azután elvágtat a Dom Miguel zászlóalj-

hoz, hogy azt is rohamra indítsa Rakovszky hadosztályában. „Mindig csak a Dom Miguelek” – fakadt ki az elkeseredés egy tisztnek ajkáról. Ez a zászlóalj csodálatraméltó bátorsággal küzdötte át a tavaszi és nyári hadjáratokat. Ismételten jutott súlyos, csaknem megoldhatatlan feladatok elé. Most, mikor a fiatalabb csapatok futnak, megint csak az öreg magyar bakákra kerül a sor. Res ad triarios venit. „Ki volt a revoltáló?” – kérdi a tábornok. A sorból előlép egy fiatal tiszt. A tábornok kardja kiröppen hüvelyéből és végigvág az engedetlenkedőn. A példa hatott. A 48-ik és a Dom Miguel-zászlóaljak elsöprő rohama kidobta az osztrákokat előretolt állásaikból. Most a Kászonyi huszárságával megerősített Pöltenberg-hadtesthez indul, akit az ácsi út mentén Rakovszky lendületes ellentámadásához csatlakoztat. Görgey éles szeme már rég felismerte az osztrák balszárny elszigetelt helyzetét s mihelyt lehetségessé vált, hogy döntő csapást mérjen reá, meg is tette késedelem nélkül. Ha sikerül ez a csapás, akkor a magyar sereg a legközelebbi napok alatt Budára nyugodtan elvonulhat Szeged felé anélkül, hogy a megvert sereg zavarhatná.

Látjuk, hogy a magyar vezér mily gyorsan ragadta kezéhez a kezdeményezést. Ellentámadása tervében megerősítette az a körülmény, hogy az osztrák centrum, amelyet előbb még Csémpuszta előtt látott, időközben megmagyarázhatatlan módon eltűnt. Ha Buda felé vonult, akkor Görgey ellentámadásának kivédésére vissza kell fordulnia. Az osztrák centrum eltűnésének az volt az oka, hogy Haynau serege két szárnyának kezdeti sikerei, úgymint Monostor és Ószőny elfoglalása után a győzelmet már biztosítottnak látta és ennek alapján délután három órakor elrendelte a táborbaszállást. A magyar tábornok ellentámadása azonban keresztülhúzta Haynau számítását és az osztrák sikert vereséggé változtatta át.

Görgey ellentámadása Schlick hadtestjét nemcsak az ácsi erdőbe űzte vissza, hanem igen kemény viadal után a Concó-patak mögé is, délen pedig a Harkály-pusztán át. A szorongatott Schlick az osztrák centrum legközelebbi csoportjához fordult támogatásért, a Panjutine-hadosztályhoz. Ez a hadosztály Csém felől előnyomulóban Harkálypuszta felé, Görgey csoportjának oldala ellen fejlődött. Görgey azonban eleve számolt ezzel a veszedelemmel. Oldalának fedezése céljából összevonta Pöltenberg és Kászonyi egész lovasságát s utasította, hogy fogja fel a Csém, vagy a Mocsa irányából fejlődő ellenséges támadást. Az ácsi erdő irányában harcoló csapatait egyelőre tüzérségi főnökére, Psotta ezredesre bízta, míg Pöltenberget lovasságával az oroszok ellen küldte. Pöltenbergnek sikerült az oroszokat és a hozzájuk csatlakozó osztrák lovasságot hullámzó attakok között nemcsak feltartóztatni, hanem Harkálypusztán túl vissza is szorítani.

Maga a főtábornok mindenütt ott van magas paripáján, piros zekéjében, lengő darutollas Kossuth-kalapjában. Néha megáll s szemügyre veszi a sokféle szétágazó viadal egyes fázisait és mozzanatait. Személyesen irányítja a tartaléktüzérség munkáját. Kis fehér cédulák mennek az ütegparancsnokok-

nak, plajbásszal ráírva e sorokat. „Miért hátráljunk? Miért nem inkább előre? Hát nincsenek többé férfiak, akik meg tudnak halni a hazáért?" Az ágyúdörgés rettentő volt, mint egy honvédtiszt írta visszaemlékezéseiben. Szurony szurony ellen, mell mell ellen harcolt. Az ágyúfüstből fel-felbontakozott egy-egy huszárcsapat, élén egy mennydörgő szavú, ragyogó öltönyű lovassal. Hadúrnak hihetted volna, aki az ősregék mithikus homályából tört elő. Görgey volt. „És ti tűrnétek – riadt huszárjaira –, hogy magyar földet idegen lábak tapodjanak?" A felelet egy általános, kétségbeesett, őrült roham volt. Az orosz beavatkozás után, amely Panjutine jelentése szerint, talán a teljes vereségtől mentette meg az osztrák sereget ezen a napon, Görgey csoportjának helyzete újból válságossá lett. Kétszeres túlerővel került szembe. Tizenhét magyar zászlóalj harcolt harminchét osztrák és orosz batalion ellen, míg lovasságban kezdetben Görgey volt erősebb, de később ez az arány is három a kettőhöz változott az ellenség javára. A harc legalább elméletileg reménytelenné vált. Görgey azonban mégsem szakította félbe a küzdelmet, mert Klapka ismételt támadásai még mindig nem szerezték vissza Ószőnyt, vagyis a budai út birtokát. E megfontolás alapján Görgey a támadás folytatása mellett döntött. Remélte, hogy az ellenség főerejét a csatatér közepén mindaddig leköti, amíg Klapka és Leiningen Ószőnyt vissza nem hódítják. Hogy mily helyesen számított, azt legjobban az osztrák hadiokmányok tanúsítják. Haynaunak Mocsára irányított hadteste, Wohlgemuth kénytelen volt innen visszafordulni, hogy Görgeyvel szembeszálljon s ezért nem is küldhetett Benedek osztrák tábornoknak segítséget Ószőnyre, ami viszont Ószőny elvesztését okozta. A Benedeknek alárendelt osztrák dandár Görgey támadásáról ezt jelentette: „az ellenség jelentékeny lovastömegekkel és sok ágyúval állásainkba hatolt, azokat áttörte és Csém felé nyomult előre. Az első hadtest (Schlick) erősen szorítva Ács felé ment vissza s ezért a lovasdandár kénytelen volt Benedeket magára hagyni, hogy a magyar támadó csoport, vagyis Görgey ellen vesse magát. A magyar támadás folytatásának utolsó momentuma az a hatalmas, fényes lovasroham volt, amelyet Görgey Csém irányában elrendelt Pöltenbergnek. E roham balszárnyához csatlakozott a 3-ik magyar hadtest lovassága is, amelyet Klapka Ószőny felől Görgey segítségére küldött. A magyar fővezérnek ekkor negyven lovasszázad állt rendelkezésére. Ennek bizonyos részét ágyúfedezet s egyebek gyanánt le kell számítani. Az osztrák vezérkari mű szerint Görgey három huszárezredet vezetett attakra, holott az osztrákok részéről három lovasdandár és a Panjutine-féle orosz hadosztály lovassága, vagyis összesen ötven lovasszázad avatkozott be. Teljes erővel vett részt a rohamban Benedek hadoszlopának lovasdandára is, amelyet a többi dandárok részei támogattak. A magyar huszárokra nézve súlyosan esett latba az a körülmény, hogy az osztrákok, akik a támadást bevárták, tüzérségüket hatásosan érvényesíthették, holott a mi tüzérségünk az előnyomulás alatt természetesen elhallgatott. Beöthy Ákosnak mondották olyan osztrák főtisztek, akik utóbb résztvettek a solferinói és

königgraetzi nagy csatákban, hogy ahhoz hasonló felséges látványt, mint aminőt a magyar fővezér nyújtott ekkor huszárjai élén, sehol se éltek át. A csatatér közepén lezajlott roham részleteit különben nehéz pontosan földeríteni. Tény az, hogy a huszárok rendezett előnyomulása az osztrák lovasságot kezdetben megfutamodásra bírta, de aztán első harcvonalunk a balról érkező osztrák ágyútűz hatása alatt megzavarodott. Míg a jobbszárny, ahol az élen Pöltenberg vágtatott, megtartotta a helyes irányt Csém felé, addig a balszárny lemaradozott és fokozatosan Mocsa felé irányult arccal ment előre.

Ekkor Görgey a rendetlenségbe jutott balszárny élére állott és megadta gyors vágtában annak a jó irányt. Közben túlságosan messze került az arcvonal elé, ezért megállt, hogy a csapat utólérje és felvétesse magát vele. Körülnézett. Észrevette, hogy a hullámos terepen jobbkéz felől egy osztrák lovasezred az arcvonal jobboldala felé tört. Minthogy a nagy harci zajban vezényelni nem lehetett, visszafordulni pedig nem akart, nehogy a csapat ezt a hátrálás jelének tekintse, levette kalapját, hogy a közeledő ellenségre felhívja Pöltenberg figyelmét. E pillanatban fedetlen fejére gránátszilánktól súlyos sebet kapott. Mialatt fejsebét bekötözték, a huszárroham elviharzott mellette előre, majd pedig hátra. Még azt is megfigyelte, hogy Mocsa irányából új ellenség tűnt fel, (ez volt az innen visszafordult osztrák hadtest lovassági éle, ami huszárjaink hátrálását okozta) s hogy Ószőnynél a harci zaj elnémult (ami azt jelentette, hogy az osztrákok Ószőnyt feladták), utasította Pöltenberget, hogy a rohamból visszaözönlő huszárokat sorakoztassa csatarendbe (ami meg is történt), aztán jelentését fogadta a jobbszárny sikeres harcainak, mire villámgyorsan összegezte magában a nehéz nap eredményét: az ellenség két szárnya visszadobatott, a közepe megállíttatott, szabad az út Buda felé! Ezért elrendelte, hogy a jobbszárny az ácsi erdő felől az erődítésekbe térjen vissza, minthogy az itt elfoglalt terület megtartása, a Budára tervezett elvonulásra való tekintettel, feleslegesnek látszott, a közép pedig és a lovasság a jobbszárny átcsoportosításának fedezésére elfoglalt állásait tartsa a sötétség beálltáig. Ezzel véget ért a komáromi csata.

Amikor ennek a hatalmas összeütközésnek eredményeit összegezzük, arra kell gondolnunk mindenekelőtt, hogy Görgey közel kétszeres túlerővel szemben az egész vonalon ellentámadásba ment át és a csatatér két szárnyán jelentős taktikai előnyöket vívott ki. A középen az utolsó lovasroham ugyan nem hozta meg a teljes sikert, de ez másnak, mint Görgey harcképtelenségének, nem tulajdonítható. Az osztrák történetírás július 2-ából utólagosan győzelmet kovácsolt, noha beismerte, hogy Ószőny elvesztése tökéletlenné tette a diadalt. Az egykorú osztrák hadiokmányok azonban egyáltalán nem beszélnek győzelemről. Schlick hadtestje reggel Ácsnál volt, napközben Monostorig nyomult elő, este megint, alaposan megtépázva, Ácson táborozott, miután ez a hadtest egymaga hétszázötven embert veszített. Wohlgemuth hadtestének július 2-án Mocsára, Benedek dandárának Ószőnyre kellett vonulnia. A következő napon mindkét csoportot Harkány-Csém

környékén találjuk, vagyis mind a két csoport hátra ment, hogy a várt magyar támadással kedvezőbb körülmények között szállhasson szembe. Az út megnyílt Buda felé, holott Haynau július 2-án éppen ennek ellenkezőjét akarta. A győzelem pálmája tehát kétségtelenül a magyar fővezért illeti meg. Hangsúlyoznunk kell, hogy Görgey a csatatér nyugati részén akkor vette át a harc irányítását, mikor ez a magyar fegyverekre nézve már kedvezőtlen fordulatot vett s ennek ellenére a kétszeres túlerővel szemben diadallal fejezte be azt.

Július 2-án esete még Görgey nagyon emelkedett hangulatra gerjedt a sereg vitéz magatartása s a csatanap eredménye következtében. A következő nap azonban már fellépett a súlyos sebláz, a tábornok állapota válságosra fordult s orvosai a legnagyobb nyugalmat parancsolták reá. A sok mendemondával szemben, amely Görgey fejsebe körül lábra kelt a közvéleményben, különösen később, amikor az árulás legendájának csirája sudárba szökkent, Kereszty Béla dr., aki az első segélyt nyújtotta, a következőket jelentette július 2-án: „Megvizsgálván a sebet, azt a koponya tetején 12–15 centiméternyi hosszú cikk-cakk alakú, tehát tompa eszköz, talán gránátdarab által ejtett sebnek találtam, amelynek mélységét azonban az első pillanatban megvizsgálni nem találtam sürgősnek. A sebet tehát, amennyire a körülmények engedték, a magammal hordott, de a nap hevétől átmelegedett vízzel megtisztítottam a vértől és a vizes tépéssel ideiglenesen bekötöztem. Ez megtörténvén, esti nyolc óra tájban lóra ültünk és Komárom városába indultunk, a tábornok urat szállására kísérendő, én a tábornok úr oldalán balfelől, egy törzstiszt pedig jobbról a tábornokot középre véve, nehogy az őt gyakran megszálló ájulásokban leessék a lóról, amely ájulásokból azonban a tábornok mindig saját erejével kibontakozni képes volt." Még az este írta Ludvigh kormánybiztos Kossuthnak a baráti levelet: „Görgey, Klapka szavaiként, mint egy isten hadakozott... Mind bámulta bátorságát és gyors intézkedését... Az eredményt Görgey személyes vitézségének köszönhetjük, ki saját kardjával kergeti vissza a futókat... És éppen, mikor Görgey vérében fetreng, mikor az egész sereg – csak a tüzet kerülők serege nem – érte lelkesül, mikor a katona e névben bízni tanult, mivel alkalma volt látni, mit tud és mit mer vezére, akkor Te a szerencsétlen Mészárossal lépsz fel."

Valóban Görgey vezéri és hősi teljesítménye július 2-án, felülmúlhatatlannak látszott. Pedig ha Kmetty július 2-ikára bevonul Komáromba, vagy éppen akkor ér a csatába, Görgey intézkedése szerint, amikor az osztrák részen beállott a válság és az ernyedés, akkor július 2-ika az osztrákokra nézve katasztrofális vereséggé fejlődhetett volna. Az igazi nagy siker, amit e napon az osztrákok elértek, Görgey súlyos harcképtelensége volt s ezt a csapást fokozta még az a szerencsétlenség, hogy Kossuth Mészárost nevezte ki fővezérré, Dembinszkivel, mint vezérkari főnökkel, ami az egész hadseregben viharzó elkeseredést és felháborodást keltett. Klapka és Ludvigh titokban akarták tartani a kormány rendeletét, amelyet Mesterházy és Meszlényi

ezredesek vittek Komáromba, felhatalmazva őket a legmesszebbmenő intézkedési joggal. Megérkezett az öreg Mészáros parancsa is, amely szerint Nagy-Sándor vezesse le a sereget Szeged felé, Klapka pedig maradjon Komáromban.

A súlyosan sebesült magyar fővezér állapota miatt négy napig teljesen kikapcsolódott az eseményekből. Július 5-ike estéjéig nem is tudta, hogy a kormány fölmentette a vezérségtől. A rangban legidősebb tábornok, Klapka, felette kényes és bonyolult helyzetbe sodródott, amikor közvetítenie kellett a Görgeyt a főparancsnokságtól megfosztó kormány és a vezérért élni-halni kész hadsereg között. Talán sohase mutatkoztak meg Görgeynek erkölcsi és szellemi képességei a harmóniának ama magaslatán, mint július 2-án. Katonáinak régi csodálata és ragaszkodása csak megsokszorozódott ama részvét által, amely mindenkin úrrá lett, mikor látták megdicsőülve az ő személyében saját erkölcsi értékük maximumát. És a kormány éppen ezt a legkiválóbb magyar katonát akarja elvonni a hadseregből, amely nála nélkül korántse az a harci eszköz, ahogy Pesten gondolják? És éppen most éri ez a méltatlan mellőzés, amikor eszméletlen és tehetetlen, kiszolgáltatva azoknak a hitvány politikai intrikáknak, amelyeket a gyámoltalan kormány és inferioris vetélytársai szítanak ellene lankadatlanul? Hát ezt érdemelte az az ember, akiben saját dicsőségük megtestesülését látták csak az imént is? Ez a haza hálája és a kormány elismerése, amiért most is kockára tette életét? És azzal a Mészáros-Dembinszki-vezérlettel akarják az ő nagy katonájukat pótolni, amely egyenlő a dicstelen demoralizációval, a hátrálás szakadatlanságával és a veszéllyel?

Nem szabad félreismerni, mennyi fenség és megható vonás van egy nagy hadseregnek és egy nagy tábornoknak az örvény szélén való szoros összeölelkezésében, amikor felismeri a maga létezésének végső lehetőségét egy másik lényben. Az okos Klapka tisztában van vele, hogy a kormányintézkedés végrehajtásának megkísértése is olyan zavart és bomlást idéz elő a hadseregben, amelynek következményei kiszámíthatatlanok. Július 4-ikére, kora reggelre haditanácsot hívott össze, amelyben a tanács tagjai, „úgy a maguk, mint csapattestjeik nevében kijelentették, hogy Magyarország egyetlen vezérébe se vetnek több bizodalmat, mint Görgeyben, ennélfogva mindnyájuk óhaja, hogy a kormány hagyja meg őt továbbra is a sereg élén". Klapka és Nagy-Sándor tábornokok viszik meg a haditanács határozatát a kormányhoz, amelyet bármennyire is konsternál ez a tüntetés és helytállás Görgey személye mellett, nem tehetett egyebet, mint elfogadni Görgey lemondását a hadügyminiszterségről és hozzájárulni, hogy megtartsa a főparancsnokságot a Komáromban összpontosult magyar erők felett. Miként március elején Tiszafüreden, úgy most Komáromban is azok estek a csapdába, akik Görgeyt akarták lehetetlenné tenni. Klapka és Nagy-Sándor egyidejűleg parancsot kaptak arra is, hogy gondoskodjanak a hadsereg haladéktalan levezetéséről a szegedi koncentráció irányában, azokon a legszükséges-

sebb erőkön kívül, amelyeket Klapka parancsnoksága alá helyeztek Komárom védelmére. Görgey július 5-én este véletlenül értesült a minisztérium határozatáról, a Dembinszki-Mészáros-féle fővezérségről és a szegedi levonulás elrendeléséről. Másnapra haditanácsra hívta össze a hadtestparancsnokokat. Még egyszer összefoglalta előttük a komáromi koncentráció hadműveleti esélyeit, kifejtve a Duna jobbpartján való áttörés lehetőségét és az osztrák megveretésének katonai és politikai előnyeit. A július 2-iki csata nem azt bizonyította-e, hogy az osztrák főseregre igenis lehet döntő csapást mérni, kivált most, amikor a magyar sereg teljes egyesülése küszöbön áll? Az első hadtest csak az imént vonult be a délparti erődítményekbe. Július 7-én Horváth hadoszlopa, a következő napon Görgey Ármin dandára is Komáromba érkezett. Ilyen körülmények között megbocsáthatatlan katonai bűn lenne ama kísérlet elmulasztása, hogy áttörjenek az osztrák seregen. Ez az ország megmentésére kínálkozó végső alkalom. Klapka felszólalásában pártolta a kormány haditervét és hivatkozott az egyetértésnek mindennél fontosabb érdekére, hogy semmi vád se érhesse a dunai sereget, amiért elszalasztaná a drága napokat s amikor még az egyesülés aránylag veszély nélkül hajtható végre a balparton. A sebesült fővezér felcsattant: „Nem az egyesülést, vagy a kormány haditervét akarja hátráltatni, vagy meggátolni, hanem csak azt a kérdést veti föl, mi legyen az egyesülés útja-módja? Megszökés Komáromból, vagy a viadal? Az első kényelmesebb, asz igaz, de hogy egyszersmind tisztességesebb-e, arról döntsön a haditanács."

A „megszökés Komáromból" azt jelentené, hogy megkísérlik a harc kikerülésével az elvonulást, holott július 6-án a magyar sereg a Duna déli partján már csak fegyverrel törhetett magának utat, mert Haynau Komáromot akkor már Ács-Csém-Tata-Almás-vonalában körülzárta, s valóban menekülés jellegével bírt volna a Duna északi partján való elvonulás, amelyet Csorichnak a Vág mentén álló hadteste zavarhatott, Vácon túl pedig az orosz fősereg, melynek éle július 7-én Mezőkövesdre, egy hadtestje pedig július 6-án Debrecenbe jutott. A legtermészetesebbnek és legegyszerűbbnek látszott tehát, ha a sereg megkísérli a déli irányban való áttörést. A metsző célzás a katonai becsületre – hatott. A haditanács elfogadta Görgey indítványát azzal a pótlással, hogy legkésőbb július 9-én siker és kudarc esetén egyaránt, a magyar zöm elvonul Komáromból Szeged felé. Ha Görgey gondolatának stratégiai indokoltsága helyes volt is, súlyos tévedésnek bizonyult a jobbparti áttörés eszméjéhez való merev ragaszkodás. Hiszen a vállalkozásból elve ki volt kapcsolva a legnagyobb erkölcsi biztosíték, Görgey személyes vezetése, aminek híjja már elve baljóslatúvá tette az egész kísérletet. Klapka lágy egyéniség volt, lelkében nem tudta magát azonosítani Görgey gondolatával, őt már teljesen abszorbeálta a komáromi várparancsnokság és önálló hadműködés eszméje. A terv megfeneklését egymagában is előidézhette az a körülmény, hogy végrehajtása olyan tényező kezébe volt letéve, aki azt ellenezte. Lehet, hogy Klapka csak színleg tette magáévá Görgey javas-

latát, akinek szellemi és idegi állapotát csorbította a testi szenvedés, s bizonyára mélyen megzavarta a kormány szerencsétlen próbálkozása a Mészáros-Dembinszki-féle generalitással.

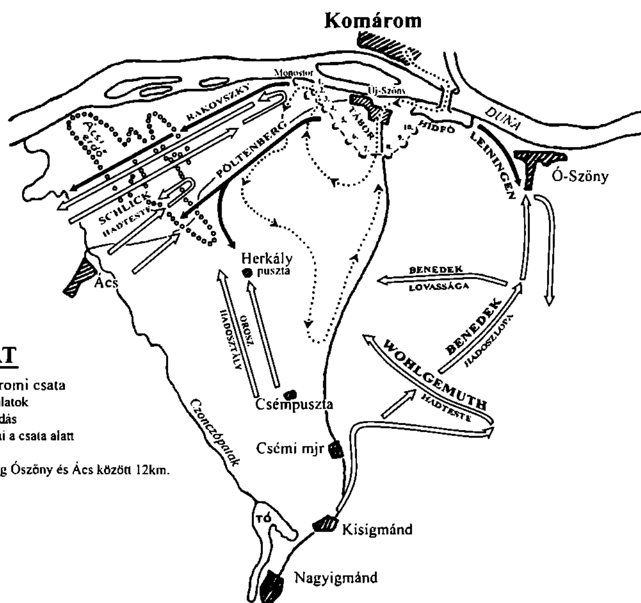
Görgeynek makacs, szinte tragikai küzdelmei saját jobb meggyőződésének megvalósítása mellett a legérdekesebb és legmeghatóbb pont az önvédelmi harc fejlődésében. Már sebesülése előtt, június 29-én azt írta felségének Pestre, hogy senkire se számit, „egyedül magamra és távol vagyok tőle, bárkire is haragudjak, amiért most kihúzza magát a hínárból. Most már magam is kezdem belátni, hogy a becsületesek közülünk azok a fanatikusok voltak, akik ökrök módjára állottak be a taposómalomba." Sebesülése után az országos gondokon kívül nagymértékben foglalkoztatta hitvesének, az idegen asszonynak sorsa is. „Ami az egészségemet illeti, – írta ezekben a napokban, – csak apránkint javul, de még távolról sem vagyok egészen rendben. A sebem még mindig nyitva van és jó időbe telik, amíg beheged, mert a csont lassan forrad. Most két nap óta megint nyeregbe tudok szállni, ámde még az olyan megerőltetések is, amelyek azelőtt gyermekjáték számába mentek előttem, most valósággal beteggé tesznek... Balsorsom valószínűleg sokára, talán örökre is eltép kettőnket egymástól. Ameddig a mostani állásomat töltöm be, addig neked nem szabad a közelemben lenned, mert a szomorú sorsodon, bús végzeteden való folytonos tépelődés csüggesztően hat bátorságomra, amelyre pedig annál nagyobb szükségem van, mert hiszen másokba is nekem kell bátorságot ölteni. A legjobb az volna, ha magad keresnél magadnak egy biztos menedéket és aztán titokban közölnéd velem tartózkodásod helyét. Ha életben maradok és szabad leszek, majd felkereslek és eljövök érted."

A haditanács után Klapka új rendeletet kapott Pestről, amelyben értesítik, hogy Ludvighot túlzó „Görgey-pártisága" miatt skartba tették, hogy helyette Bónis Sámuel „álladalmi titkár" küldetett biztosnak s hogy elvárják Klapkától, „mint római jellemtől", a kormány parancsainak, azaz a levonulás sürgős végrehajtásának foganatosítását. E levél vétele után újabb fordulat áll be Klapka ingadozásaiban. Előbb Bayert igyekszik meggyőzni a szegedi levonulás haladéktalanságáról, aki talán tőle tudta meg, hogy Kossuth maga mellé szemelte ki katonai tanácsadó gyanánt. Pesten úgy számítottak, hogy egy csapással két legyet ütnek Bayer és Görgey szétválasztásával: a főtábornokot megfosztják első szakemberétől, izolálják s Kossuth, Bayerrel az oldalán, végre-valahára talán realizálhatja személyében a katonai és politikai hatalom egységét oly módon, hogy átveszi a rakoncátlan tábornokok fölött a legfőbb parancsnokságot. Maga Bayer se tartozott az erős lelkek közé, akik mintegy élvezetet találnak a balsors elleni küzdelemben. Érdeke és hiusága most kielégíttetvén, a két régi vetélytárs, Klapka és Bayer, a két római jellem most pillanatra egymásra talált. Megállapodtak az elvonulás menetrendjében is.

A fővezér csak akkor értesült egy újabb haditanács határozatáról (amelyre Leiningen és Pöltenberg meghívást sem kaptak), amikor az első hadtest már elhagyta a várost. Görgey nyomban közölte lemondását a hadtestparancsnokkal. Most újabb, az eddigieket is felülmúló vihar reszketett végig a tisztikaron. Ez a sereg néhány napon keresztül olyannak látszott, mint Ktesiasz szörnyetege, aki a maga tagjait harapdálja le erkölcsi és fegyelmi zűrzavarában. Nyomban küldöttség indult Görgeyhez, amely fölkérte, maradjon a hadsereg élén s a tábornok eredeti áttörő tervének végrehajtását mintegy a tisztikar becsületének kezessége alá helyezte. Görgey visszavonta lemondását azzal a kijelentéssel, hogy a tisztikar bizalmából megválasztott hadvezérnek tekinti magát, nem pedig a kormány tábornokának.

Meg kell jegyeznünk egyébként azt is, hogy Kossuth július 8-án Ceglédről keltezett levelében újból az osztrákokra mérendő csapás mellett tört lándzsát. Klapka ugyanezen a napon levélben értesíti Kossuthot a hadseregben mindenfelől megnyilatkozott „ingerültségről és engedetlenségről". Szerinte jobb a nem egészen sikerülő, de sikerülhető haditerv, mint a hadseregnek pártokra szakadása. „Tessék egyszersmind arról tökéletesen meggyőződni, – zárta be levelét Klapka energikus hangon, – hogy a hadseregnél sem árulás, sem áruló nem létezik, a kormány akaratjának sem kíván bárki is ellenszegülni, az egész viszony csak abból áll, hogy a fővezér más s nézete szerint alkalmasabb módot akar felhasználni a kitűzött cél elérésére." A szelíd és türelmes Klapkából is végtére kicsordult a keserűség. A pesti körök pszichózisa akkor már valósággal túl volt a beszámíthatóság fokán: mindenben és mindenkiben árulást szaglásztak és ez, mint egy szörnyű ragály, pácolta át agyvelejüket. Az árulási gyanúsítások fermentációja a forradalmi korszakok megszokott betegségei közé tartozik. „Jól tudom, – mondotta egy girondeista képviselő a konventben a Hegypárt felé, – hogy ez a szó, gazember, vagy áruló, a mostani időkben csak annyit jelent, hogy nem vagyunk egy véleményen a túlsó oldallal."

A kormány és Görgey mérkőzéséből fejlődött ki az a hadműveleti kompromisszum, hogy július 9-én hadsereg megkísérli a jobbparti áttörést, amely után feltétlenül elvonul Szeged felé akár a jobb-, akár a balparton. Az áttörési küzdelem július 11-ikére maradt. Görgey sebesülése megmentette Haynaut. Nem maradt más hátra, mint az elvonulás Szeged felé a Duna balpartján. A csatát követő napon július 12-én este indult el az elővéd, Görgey Ármin dandára, ezt követték az éj folyamán Nagy-Sándor, Leiningen és Pöltenberg hadtestjei, hogy megkezdjék azt a kalandos, romantikus és gyönyörű hadműveletet, amely talán legragyogóbb bizonyítéka Görgey kivételes vezéri képességeinek. A hadsereg valósággal felfrissült, amikor kivonult az erődítményekből. Amennyire számbelileg apadt, azt bőségesen kárpótolta az erkölcsi önbizalom visszaszállása, a vezérben való határtalan hit, aki nehéz sebével híven megosztotta honvédjeinek fáradságát és szenvedését.

27. VÁZLAT

A júl. 2-i komáromi csata

osztrák hadmozdulatok

magyar ellentámadás

Görgey mozdulatai a csata alatt

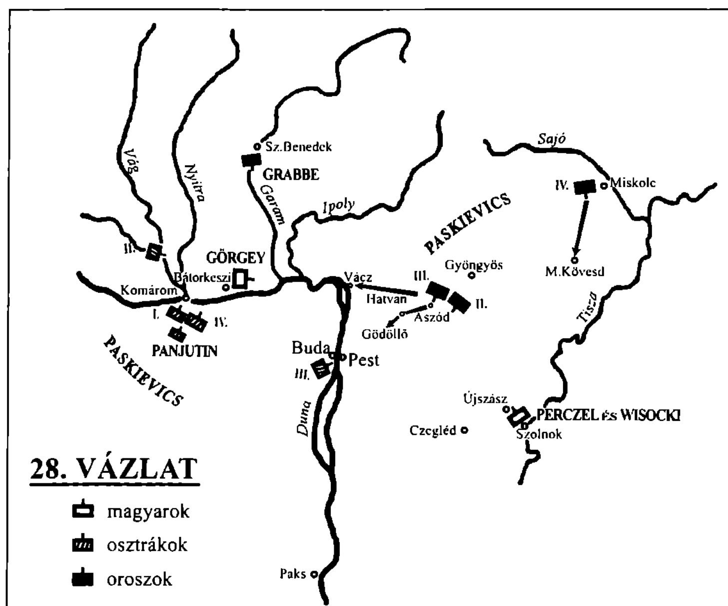
Jegyzet: A távolság Ószőny és Ács között 12km.

XI.

Az orosz gyűrű közepén – A váci napok – Görgey seblázban – Az első orosz békekövetek – Görgey válasza – A kormány Szegeden – Görgey újjáéledő népszerűsége – Görgey serege az orosz összeköttetések vonalán – A diktatúra lidérce – Nagy-Sándor Debrecennél – A felelősség – Szemere és Görgey – Egy államirat Paskievicshez – Miért Temesvárnak és nem Aradra? – Dembinszki serege szétporlik – Görgey Aradon – Mégegyszer Kossuth és Görgey – Világos

Amikor Komáromból Görgey leapadt hada elindult, a fővezér arra gondolt, hogy Vácon át Cegléd felé keresi az egyesülést azokkal a magyar seregrészekkel, amelyeket a kormány az oroszokkal állított szembe. Ezek voltak: Visoczkynak a duklai horpadás felől meghátrált 9-ik hadtestje és a Perczel vezetése alá szervezett 10-ik hadtest. Ez a csoport, – összesen 28.000 fő és 53 ágyú, – Görgey hadműveletének megkezdése idejében (július 13.) Szolnok-Újszász környékére jutott. Az orosz hadmozdulatoknak eddig tanúsított lomhasága és nehézkessége és a muszka csapatoknak még fel nem ismert ereje bizonyos lehetőséget nyújtott arra, hogy az utóbb említett magyar csoport magára vonja Paskievics hadtestjeit és ezért az orosz fővezér csak oly csekélyszámú erőt állíthat Görgey ellen, amelyen az átkelés nem lesz végrehajthatatlan feladat.

Rögzítsük le a július 13-án beállott kölcsönös hadihelyzetet, hogy megítélhessük, mekkora vakmerőségbe fogott a még mindig súlyos beteg Görgey, amikor a kormány parancsát, jobb meggyőződése ellenére, teljesítette. Jegyezzük itt meg, hogy a dunai sereg komáromi hadműveleteinek előnyei már is szembeötlők voltak. Haynau seregét huzamos időn át lekötötte. Ez kénytelen volt két véres csatát vívni, mielőtt a fővárosokra tehette volna a kezét. Az orosz fősereg, amely eddig említésreméltó ellenállással nem találkozott útjában, ahelyett, hogy megállás nélkül a Tiszántúlra nyomult volna, habozott és óvatoskodott, sőt még a Debrecenig jutott csoportját is visszarendelte Miskolcra július 6-án. Görgey komáromi működése az orosz és osztrák főerőket magára vonta és ezzel a magyar ellenállás tartamát meghosszabbította.

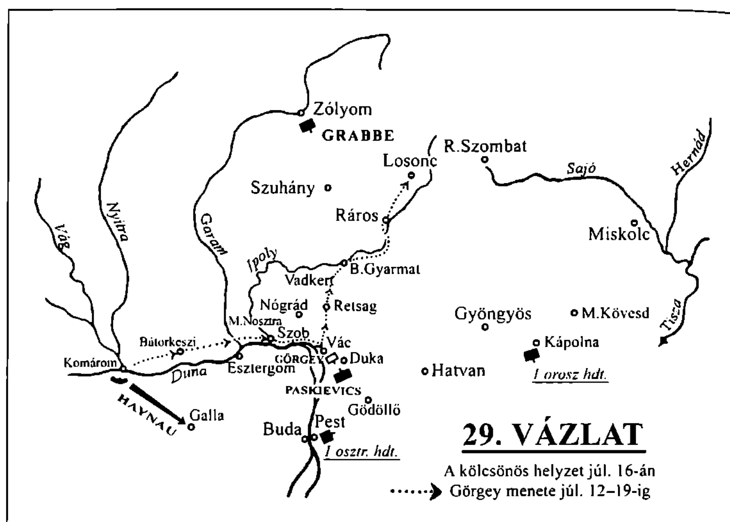
Július 13-án Haynau seregének zöme ugyan még Komárom előtt állott, de a Duna balparti hadtestje a Csallóközből és az Alsóvág mentéről Görgey seregét azonnal üldözőbe vehette, míg egy hadtestje már Budát érte el, ahonnan Görgey útját Vác, Gödöllő, vagy Cegléd irányában könnyen elállhatta. Ekkor már helyreállott az orosz főseregegel való összeköttetés is. Egy orosz lovascsapat július 12-én már bevonult Pestre. Az orosz fősereg július 13-án két hadtesttel Hatvan-Hort környékére nyomult elő, a Debrecenből visszajött hadtest Miskolcra jutott, a következő napon pedig arra a hírre, hogy Görgey elhagyta Komáromot, az orosz fővezér egy erős hadosztályt Sass tábornok alatt Gödöllőre, egy lovasdandárt pedig Vácra tolt előre, miközben zömét Aszód-Mezőkövesd vonaláig hozta. Tudnunk kell, hogy az orosz hadtestek mindegyike egymagában is erősebb volt Görgey seregénél. Paskievics serege így készült fel Görgey fogadtatására, míg észak felől az orosz Grabbe-féle csoport, amely a Garam völgyében Szentbenedeknél állt, teljessé tehette a gyűrűt Görgey serege körül. Az ellenséges kör hadereje, ha csupán a 2-ik és 3-ik osztrák hadtestet, valamint a 2-ik és 3-ik orosz hadtestet és a Grabbe-féle oszlopot számítjuk, a magyar sereg háromszorosát tette ki. Ha meggondoljuk, hogy Görgey menete egyenesen az ellenségtől alkotott gyűrű kellős közepén vezetett át, akkor azt kell mondanunk, hogy minden emberi számítás szerint, rövid időn belül, be kellett következnie a magyar haderő megsemmisülésének.

Görgey teljesen tudatában volt új hadművelete kockázatos és veszélyes voltának. A legközvetlenebb veszélyt az ő menetére az Esztergom és Vác között terjedő Duna-szoros jelentette, ahol a magyar csapatokat az osztrák tüzérség a déli partról annál biztosabban ágyúzhatta, mert Esztergom ekkor már az osztrákok birtokába volt. Ezt a Duna-szorost észak felől csak nagy időveszteséggel lehetett volna megkerülni, a hegyeken át. Ezért és hogy legalább a hátát és oldalait fenyegető ellenséges csoportok elől kivonja magát, Görgey erőltetett éjjeli menetekben iparkodott Vácot elérni. Ez fényesen sikerült is. Ő is elmondhatta honvédjeiről, amit egy alkalommal Napóleon mondott, hogy valósággal katonái lábaival manőverezett. A menet szabályozásánál említést érdemel, hogy Görgey a hadtestek ütközetvonalát (az eleséget és az abrakot szállító szekereket) az utóhadtest mögött egyesítette. A málhavonat pedig, amely Komáromból és környékéről szétözönlő menekültekkel több ezernyi mindenféle járóműre szaporodott föl, két huszárszázad fedezete alatt Szobról Márianosztrán át Nógrád felé kapott irányítást, hogy a seregnek útját ne állhassa a Duna völgyében, ha annak esetleg az oroszok elől Komárom felé kellene hátrálnia. Ilyen menetrendben jutott el a magyar sereg július 14-én, negyven kilométeres napi marssal, Szob-Damasd-Helembakörletébe s a következő nap, ugyancsak éjjeli, harminc kilométert felülhaladó gyaloglással, Vácra. A július 15-iki menet alatt az elővéd, Görgey Ármin dandára, Nagymaros és Verőce között már orosz lovasságba ütközött, ezt visszavetette, majd kiszorította Vácról is. Közben Nagy-Sándor hadteste is Vácra ért. Az oroszok csakhamar erősítést kaptak. Sass orosz generálisnak még egy lovasdandárral megerősített csoportja ugyanis Vác előtt – Gödöllő felől – megjelent és ellentámadást intézett, de az időközben a Vácra szintén bevonult Leningen-hadtest is beavatkozott a harcba a balszárnyon. A most kifejlődött erős harcban a magyar sereg az oroszokat Dukára és a sződi szőlőkbe dobta vissza. Az oroszokat különösen a magyar tüzérség tépázta meg. A magyar siker teljes volt, mikor a késő délután Pöltenberg hadtestje is Vácra ért.

A beteg Görgey az első napon, július 13-án, egy homokfutó könnyű kocsin követte a sereget, a második napon ugyan lóra ült, de nagyon kimerült s ezért július 15-én megint Stahremberg István gróf kocsijába szállt. A Vácról hallatszó csatazaj arra késztette, hogy ismét lóra kapjon és a csatatérre ügessen. Itt lépésben végigjárta az arcvonalat. A hatalmas orosz lovastömegek kibontakozásából és elszánt magatartásából egész helyesen azt következtette, hogy az orosz zöm is a csatatér felé iparkodik. Ezért arra az elhatározásra jutott, hogy kivédi Vác déli szegélyén elfoglalt jó védőállásokban a következő napra várt orosz támadást. A védelmet és a várakozást a három napi erős menettől és a július 15-iki harctól kifáradt magyar sereg pihentetésének szükségessége és élelmezésének szabályozása is megkövetelte. Július 16-án délelőtt a hegedésnek indult fejsebet, amelyen fellépett a ge-

nyesedés, fel kellett vágni és újból bekötözni. Ezért csak délelőtt tizenegy órakor ülhetett lóra, hogy újra „szemrevételezze" az ellenség állásait. Az oroszok nem támadtak. Görgeyben ismét felébredt az áttörés megkísérlésének gondolata, de hogy ennek megvalósításáról bizonyosságot szerezzen, délután négy órára Görgey Ármin dandárának erőszakos felderítést rendelte el. Mielőtt azonban erre kerülhetett volna a sor, az orosz arcvonal szemmelláthatólag megerősödött és megsűrűsödött. A magyar fővezér egyidejűleg megbízható kémjelentéseket kapott arról, hogy nemcsak az orosz fősereggel áll szemben, hanem azonkívül még egy osztrák hadtest is Vácnak nyomul Pest felé. Az utóbbi hír ugyan hamisnak bizonyult, de az orosz fősereg csakugyan Vác előtt állt és ez csupán gyalogságban és tüzérségben kétszeres túlerőt jelentet. Arra szánta el magát, hogy elfogadja ugyan ezen a napon a csatát, ha az orosz felkínálja, de a sötétség leszállásával feladja állásait és megkerüli Losoncon és Miskolcon át az orosz fősereget. Bátran állíthatjuk, hogy minden más hadvezér ebben a vigasztalan stratégiai helyzetben a Komáromba való visszavonulásra határozta volna el magát. Azt se lehet állítani, hogy Görgeynek nem lett volna éppen semmi veszteni valója, mikor ezt a kétségbeesett tervet magáévá tette. Hogyan megszaporodtak volna feje fölött a gyanúsítások és rágalmak felhői, ha normális katonai megfontolás alapján Komáromba megy vissza! Ő szavát adta, hogy rajta nem múlik a szegedi koncentráció megvalósulása, következőleg „durch Not und Tod" megkísérlette, sőt végre is hajtotta azt, amit megígért s amit parancsoltak neki.

A Miskolc irányában szándékolt megkerülés végtelen kockázatosságáról elég annyit mondanunk, hogy Miskolcot Görgeynél hamarabb elérhette Paskievics, Gyöngyösön és Mezőkövesden át, de Grabbe csoportja is Zólyomon és Losoncon keresztül. Görgeynek tehát számolnia kellett azzal, hogy míg hátulról, Vác felől, erélyesen üldözik, addig elül, előbb Losoncnál, majd Miskolcnál fegyverrel kell magának utat nyitnia. Az osztrák hivatalos hadtörténetírás Görgey elhatározását éppoly merésznek találja, mint amilyen gyorsnak, ügyesnek és erélyesnek annak végrehajtását. Wojnovich, a kitűnő osztrák katonai író ezt írja: „Az a szemrehányás, hogy Görgey ezzel (vagyis, hogy nem tört át Vácnál, ami néhány nappal előbb még sikerülhetett volna) a magyar haderők összpontosítását és biztos győzelmét meghiusította volna, semmivé foszlik, mert ennek következménye az lett volna, hogy valamennyi osztrák és orosz haderő a Duna-Tisza közén egyesül, ami a háborút nyilván azonnal befejezi. Az az elhatározása, amelyre Vácnál jutott, sokkal hatásosabbnak bizonyult; több hétre elodázta az oroszok és osztrákok egyesülését, és ha a magyar déli fősereg – Dembinszki – célszerűen viselkedik, bizonyára meg is hozza a magyar főerőknek a Középső-Tisza mentén való egyesülését... Ha Görgey elhatározása már egymagában is merészség volt, még inkább azzá vált gyors végrehajtása által, ami csak olyan hadvezérnek sikerülhetett, akiben katonái föltétlenül megbíztak."

29. VÁZLAT

A magyar fővezér estefelé közölte elhatározását alvezéreivel s egyúttal kiadta nekik parancsait. A csatatérről az elvonulás fedezését sorshúzás szerint Leiningen vállalta, feláldozásra szánt hadtestével. Az elvonulási rend szerint legelőbb, este kilenc órakor, Pöltenbergnek tartalékban levő hadteste kellett hogy Rétságra induljon és itt utóvéd gyanánt állást foglaljon. Ezután következtek este tíz órakor Nagy-Sándor és éjfélkor Görgey Ármin csapatai. Leiningen csak éjjel egy óra után indulhatott. A sereg málhavonata parancsot kapott, hogy Nógrádon át azonnal Balassagyarmatra vonuljon. Maga a sereg a Rétságnál tartandó pár órai pihenés és étkezés után Balassagyarmatra folytatta volna a menetet, ahol az utóvéd szerepét Nagy-Sándornak kellett átvennie. Mindez a sereg zömére nézve kevés pihenővel megszakított ötven kilométeres, részben éjjeli menetet jelentett. Más mód már nem volt arra, hogy egérutat nyerjenek. A parancs tervszerű végrehajtása elé súlyos akadályok gördültek, sorozatos súrlódások és nehézségek, amelyek majdnem katasztrófát idéztek elő. Görgeynek szinte emberfeletti energiája azonban elhárította a katasztrófát.

Ezen a napon ugyanis a Márianosztrán át Nógrád felé irányított málhavonatot, – sokezer szekér, – arra a vakhírre, hogy az osztrák Esztergomnál a Dunán átkelt és hogy az út az Alföldre a Vácnál vívott szerencsés ütközet árán megnyílt, nem maradt meg a hegyekben, hanem Vácra özönlött és itt most a magyar sereg visszavonulásának útjában borzalmas akadályokat okozott. Mikor ezt Görgey este kilenc órakor megtudta, már késő volt arra, hogy a kocsitömeget visszairányítsa. Ezek a kocsik természetesen minden parancs és rend nélkül követték Pöltenberg hadtestét és eltorlaszoltak Nagy-Sándor útját. A zavart súlyosbította, hogy Vác északi kijáratán túl az út egy

mély szakadékon át épített hídon vezetett át, ahol aztán, minthogy az útról letérni nem lehetett, olyan zűrzavar támadt, amely egyszerre kérdésessé tette a visszavonulás végrehajtását. Az idesiető Görgey a legdrasztikusabb eszközökkel volt kénytelen rendet teremteni. Felfordíttatott minden kocsit, amely a csapatoszlopokba tolakodott. A két-, sőt háromszoros kocsi-oszlop rendezése a sötétségben akkora időveszteséggel járt, hogy július 17-én hajnalig az 1-ső hadtestnek csupán fele és mögötte Görgey Ármin dandára tudott valahogy kijutni a városból, Leiningen is csak az elvonulásra készülhetett, amikor az orosz lovasság a Duna mentén a városba tört. Az történt ugyanis, hogy Nagy-Sándor a város déli része előtt felállított lovasőrseit parancs ellenére bevonta és ekképp a tőle balra, Görgey Ármin által kiállított őrsor oldalát fedetlenül hagyta. Az éber orosz lovasság csakhamar észrevette Nagy-Sándor előőrseinek eltűnését, a hajnali órákban a városba hatolt, majd pedig rávetette magát a város szélén szorongó magyar csapatokra. A meglepetés óriási zűrzavart idézett elő a málhavonaton és Görgey Ármin csapatai között. Az oroszok a nagy pánikban négy ágyút el is zsákmányoltak. De azután új fordulat állott be. Görgey Árminnak visszafordított és Leiningentől is támogatott csapatai az oroszokat kemény uccai viadal árán kidobták a városból, három ágyút visszaszereztek és ismét a régi állásaikba vonultak. A 3-ik hadtest elszánt ellentámadása az oroszokat egészen a sződi szőlőkig kergette vissza. A magyar csapat derekas magatartása kiállotta ugyan ezt a legnehezebb próbát, de a harc nagy időveszteséget okozott, ami azzal a veszedelemmel járt, hogy a visszavonulásnak világos nappal, az ellenség szeme láttára kellett megtörténnie Vácon és a váci hegyeken át.

Görgey a csatazaj hallatára a harc színhelyén termett, átvette a vezetést s mikor látta, hogy az üldözést az oroszok beszüntették Leiningen visszacsapásának hatása alatt, parancsot adott a csaptoknak a lépésről-lépésre való hátrálásra. Ezután a hídhoz tért vissza, ahol ezalatt a lövöldözés zajától sebes hajtásra ösztönzött szekértömeg legnagyobb része is időt nyert az elvonulásra. A magyar utóvéd erélyes föllépése és a Görgeytől szabályozott óvatos hátrálás megmentette a helyzetet. Az oroszok nyomása pillanatnyilag enyhült. A magyar utóvéd csapatai a többször említett hídon már átkeltek, mikor az oroszok Vác északi szélén újabb rohamra fejlődtek. Görgey az égő hídon személyesen ellenőrizte az utolsó csapatok elvonulását, a legsűrűbb ellenséges golyózáporban. Piros bársony zekéjében, sebesülten, a legnagyobb hidegvérrel és vasakarattal új lelket öntött a csüggedőkbe: egyetlen egy honvéd se hagyta el a helyét. A rekkenő hőségben, lázasan intézte a visszavonulást Váctól Bánkig. Itt vette át az utóvédparancsnokságot Pöltenberg. A fővezér leszállt Stahremberg kocsijáról, leült az országút közelében egy búzakévére. Fogai vacogtak, gyötörte a sebláz, de tüzetes parancsokat diktált Pöltenbergnek másnapra is.

A fáradt sereg ezen a napon Vadkertig folytatta visszavonulását. Rétság előtt végre Görgey testi és lelki erői összeroskadtak a szörnyű erőkifejtés

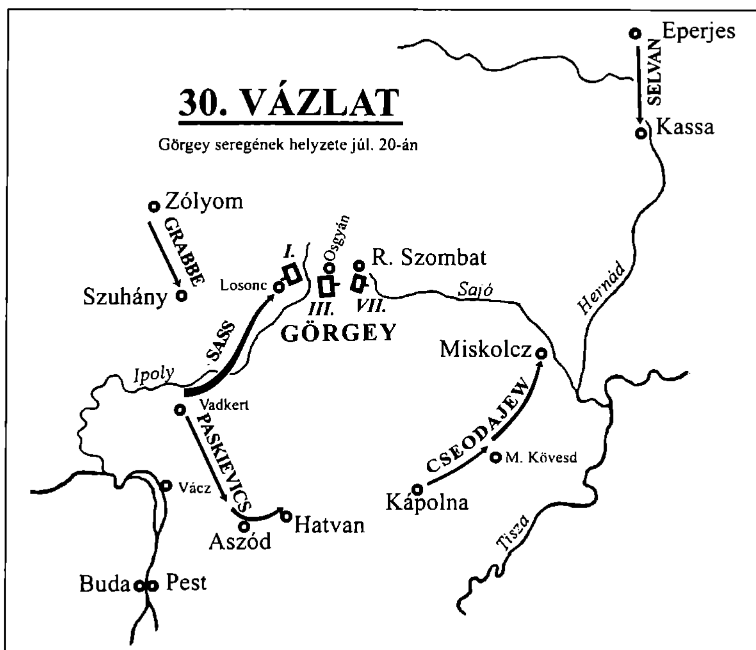
súlya alatt. Eszméletlen állapotban vitték Vadkert felé, de másnap még kocsin kísérte el Pöltenberg hadtestét a Lókos patak mentén a Balassagyarmat előtt foglalt védőállásig, ahol meggyőződött róla, hogy az orosz üldözés ellanyhult. De már nem bírta tovább. Balassagyarmaton újból elveszítette eszméletét, onnan Losoncra szállították, ahová másnap a sereg éle is bevonult. Ami a sereggel július 18-án reggeltől 20-ika estéig történt, arról Görgey csak utólag értesült. Július 20-án este tudta meg, hogy Nagy-Sándor vezetői képessége az utóvédnél ismét csütörtököt mondott s hogy ennek folytán a sereg Losoncra meglehetősen tépett és elcsigázott állapotban vonult be.

A magyar fővezér a manőver nagymesterének bizonyult azzal a különleges hadműveletével, amelyet Bátorkesztől Vácon át Losoncig véghezvitt. Éjjel-nappal tartó erőltetett marsokkal egyszerűen faképnél hagyta Haynaut és egyszerre az orosz arcvonal szélső nyugati szárnyán bukkant fel. E hadművelet hatását legjobban az a vita jellemzi, amelyet a szabadságharc után az orosz és az osztrák vezérkar folytatott egymással, valamint az az ingerült levélváltás, amelyben a szövetséges császári hadseregek fővezérei egymásnak tettek szemrehányást Görgey elsiklása miatt. Az egyik a másikra tolta a hadászati bűnt, amelyet a magyar sereg megmenekülésében kellett látniok. Az oroszok azt állították, hogy Görgey csak azért iramodhatott el, mert az osztrákok a Duna északi partján nem üldözték. Haynau július 11-ike előtt még arra gondolt, hogy seregét átviszi a Duna északi partjára Görgey üldözése céljából. Ezt a gondolatát feladta, mert „valószínűtlennek látszott, hogy a magyar sereg (24.000 fő, 130.000 orosszal szemben) Vácnál áttörhessen" és mert „egészen biztosra vette, hogy a magyar seregnek az orosz fősereg karjai közé kell kerülnie s végül senkisem kételkedett, hogy Görgeyvel az orosz zöm egyedül is végez". Az igazság azonban az, hogy a magyar sereget nemcsak a szövetséges vezérkarok hibái mentették meg, hanem Görgey lángesze is. Az egérfogóban vélt magyar sereg kiszökött és azon az úton volt, hogy az orosz fősereg összeköttetéseire vesse magát.

Az elvonulásnál azért kisebb hibák történtek, amelyeket Görgey egyik alvezére, Nagy-Sándor, követett el. E tábornok mulasztásai immár harmadízben okoztak zűrzavart Görgey hadműveleteiben: Pered második napján, a váci elvonulásnál és most Rárosnál, július 18. és 19-ike közötti éjjel, ahol az első hadtestnek vakrémületbe esett lovassága rövid pihenéséből és álmából zavarta fel a legjobban igénybevett két hadtestet. Érthetetlen, hogy Görgey, aki oly gyorskezű szokott lenni a megtorlásban és az alkalmatlan parancsnokok elmozdításában, annyi bajszerzés és tudatlanság után is helyén hagyta a flamingók kedvencét. Igaz, hogy a nyári hadmenet első szakában a sebesült fővezér tettereje nem volt már a régi. Az is igaz, hogy Nagy-Sándor a kormány bizalmi embere gyanánt bizonyos kivételes elbánásban részesült a főhadiszállás részéről, amely még a látszatát is kerülni akarta annak a gyanúnak, hogy Nagy-Sándort politikai nézetei miatt üldözi. Hogy azonban ezeknek a főbenjáró hibáknak semmi következménye sem érvényesült Nagy-

Sándorral szemben, sőt néhány hét múlva felelősségrevonás nélkül úszta meg debreceni őrült kalandját is, hogy Görgey erélye épp a leggyarlóbb tábornokával szemben valami érthetetlen passzivitássá ernyedt, az mintha azt mutatta volna, hogy Görgey ezekben a napokban a minden mindegy lelkiállapotába sülyedt s remény nélkül folytatta emberfeletti munkáját a tiszai összpontosítás biztosítására, hogy ne rajta múljon az utolsó vékony esély biztosítása, ami a szabadságharc időtartamát meghosszabbíthatja. Rimaszombatban tudta meg a fővezér is azt is, hogy vezérkara feloszlás előtt áll Bayer viselkedése következtében, aki még desperáltabb volt, mint főnöke s akinél a reménytelenség nem a kötelességtudás felfokozását idézte elő, hanem a teljes erkölcsi összeroppanást. Görgey ismerte Bayer fény- és árnyoldalait egyaránt. Az utóbbiak a komáromi elvonulás óta ijesztően megnövekedtek és pedig oly mértékben, amily mértékben fogyott a remény a háború sikeres befejezésére s ahogy teljesen úrrá lett rajta alkohol-szenvedélye. Egy napon olyan dísztelen állapotba jutott, hogy a másnapra vonatkozó intézkedéseket is elmulasztotta úgy, hogy dandárának feloszlatása után a főhadiszállásról behívott Görgey Árminnak kellett pótolnia Bayer szörnyű tétlenségét, amely Sajószentpéterig tartott.

A viszontagságos hadmenetnek voltak egyes fázisai, amikor az egész hadsereg mintegy lelki bénultságba esett, részben a vezér szolgálatképtelensége következtében. Július 18-án a 3-ik hadtest azt jelentette a vezérkar főnökének, hogy a legénység két napja nem evett s nem bírja tovább. Ugyanezt az értesítést küldte a 7-ik hadtest is. Losoncon híre futott, hogy a bálványozott vezér eszméletlen, talán alig tovább szállítható állapotba jutott, ami még nagyobb lehangoltságot idézett elő a honvédek között. Hátha elhagyni kényszerül a hadsereget, ami az egymással politikai ellentétben álló alvezérek között tördelte volna széjjel Görgey hadát? Ha Görgey csupán a kötelességteljes normális mértéken áll, akkor éppen elég okot talált volna rá, hogy sorsát elválassza a hadseregétől, anélkül, hogy bárki számadásra vonhatta volna. Kezelőorvosai ezekben a napokban szinte ahhoz a föltételhez szabták életbenmaradásának reményét, ha a tábornok valami biztos helyen néhány heti nyugalmat szentelhet gyógyulásának. Viszont semmi kétség sem fért hozzá, hogy eltávozása felbomlasztaná a sereget. Görgey fivérei is azt a meggyőződést vallották, hogy a fővezérek élve vagy halva tovább is a hadsereggel kell maradnia, különben már most széthull a minden porcikájában megreccsent gépezet. Szerencsére már Losonc előtt érezni lehetett az orosz üldözés lanyhulását, amit részint Perczelnek turai támadása idézett elő (július 20.). Paskievics megzavarodott erre a jelentésre. Görgeynek Ráros után mintha nyoma veszett volna, délfelől pedig új magyar tömegek jelentek meg hátában. Ez volt az oka azoknak a „mouvement retrograde"-oknak, amelyeket Haynau oly élesen kifogásolt. Július 20-án jelentek meg Görgey rimaszombati főhadiszállásán az első orosz parlamentairek, akiket Nagy-Sándor kísértetett Apátfalváról a főparancsnoksághoz.

A Görgey szemmeltartásával megbízott Chrulow ezredes ugyanis any-nyira előremerészkedett és annyira elszakadt az orosz zömtől, hogy komolyan aggódnia kellett izolált különítményének veszedelmén. Az oroszokban Vác óta különben is nagy respektus támadt Görgey serege iránt. Joggal feltehették, hogy egy visszacsapás megtépázhatja az ügyefogyott orosz üldözést, amelynek élcsapata annyira elrugaszkodott a főerőtől. A két orosz tiszt, akik Paskievics nevében szólították fel Görgeyt a megadásra, Katlarow százados és Rudiger gróf hadnagy, bizonyos nyegle hányavetiséggel és fölénnyel iparkodtak elpalástolni küldetésük valódi célját, ami nem volt más, mint az, hogy negyvennyolcórai fegyverszünetet ravaszkodjanak ki a magyar tábornoktól s hogy ilymódon megszerezzék a szükséges időhaladékot, amíg az orosz főerők nyomukba érkezhetnek. Görgey szóba ereszkedett a muszka tisztekkel és sikerült lelepleznie küldetésük titkos célját: a fegyvernyugvást. Nem akarván elmulasztani azt a parányi eshetőséget sem, hogy az oroszokkal külön tárgyalásokat kezdjen, illetőleg hogy alkudozásokba bocsátkozzon, június 26-iki haditerve értelmében is, levélben válaszolt a neki írásban átadott kapitulációs pontokra azzal a toldással, hogy miután ő a hadsereg többségének bizalmából megválasztott fővezér csupán, nem pedig kormányférfi, előbb meg kell kérdeznie hadtestjeinek véleményét s egyben a kormányt is értesíteni az orosz ajánlatról, amelyet végső fokon a döntés megillet.

A felelőtlen akcióvá törpült parlamentairi felhívás elől, hogy tudniillik a tárgyalásokig is kössenek kétnapos fegyverszünetet, Görgey azzal az ürüggyel tért ki, hogy az ő katonái nem ismerik a hadiregulának ezt a formáját, s esetleg nem tartják tiszteletben a fegyvernyugvást. A sereg többsége – mint előre volt látható – elutasította a kapitulációs felszólítást, ellenben kijelentette, hogy kész a fegyvert letenni, ha biztosítják az 1848-iki alkotmányt. A hadsereg vótumáról nyomban értesítette az orosz fővezért, az alkudozásokról pedig a kormány hivatalos képviselőjét, Bónis Samut, közölvén azt is, hogy az oroszok előtt szóbeszédben megpendítette a Romanow-család egy tagjának magyar királyságát. Elhihetjük, hogy a magyar fővezér részéről, aki végtére is legitimista lobogó alatt harcolt, ez csak amolyan politikai fogás volt, kísérlet arra, hogy érdekeik által válassza széjjel egymástól a császári szövetségeket. Mint Görgey István nagyon szellemesen írja, bátyjának ez az ötlete éppen olyan nemes valuta volt, mint aminővel a két orosz tiszt akarta kifizetni Görgeyt. Ez volt a kiinduló pontja azoknak a tárgyalásoknak, amelyek az orosz és a magyar tábor között ismételt levélváltások formájában továbbszövődtek s amelyekre később Szemereék annyira vérmes illúziókat építettek, amikor Görgey leveléből értesültek erről az intermezzóról.

A kormány már Szegeden vette Görgey értesítését. Az alföldi metropolis lakossága nagy lelkesedéssel és fáklyásmenettel fogadta július 12-én a kormányzót, aki a tömeghez intézett beszédében kijelentette, hogy a hadműködések központjává ezt a várost választotta, s hiszi, hogy Európa szabadsága Szegedről „sugárzandik" ki. „Ha találkoznék oly nyomorult, aki a hazát leigázni s diktátori hatalomra vergődni erőlködnék, azt én magam gyilkolnám le". Mindenki megértette, hogy az ismeretlen helyre címzett célzás tulajdonképpen kinek szól: az engedetlen, saját feje után induló, makacs Görgeynek, aki e pillanatban éppúgy, miként a tél folyamán, teljesen kiesett a kormány hatásköréből. Jóllehet, Kossuth Görgeyt gyanúsította a diktatúrára való törekvéssel, valójában most már a legkomolyabban készült fel arra, hogy kezébe vegye a politikai hatalommal együtt a legfőbb katonai parancsnokságot is. Semmise hasonlítható e júliusi napok fülledt viharhangulatához, a kétségbeesés és a remény szertelen váltakozásához, ahogy egyik napról a másikra a győzelmi képzelgések magasságából a kiábrándulás szakadékába zuhant a közvélemény s ahogy megint újból felhullámzott Görgey személye körül... „Ily elemekkel, ily ingadozó kormánnyal, ily ujjathuzó vezénylőkkel – úgymond az öreg Mészáros –, kik közül majd mindenik azt hívé, hogy csak ő képes az ügyeket kivinni, s mivel ezt gondolta, eszerint cselekedett is; kérdem, hogy a két ellenséggel szemben, midőn a hazai intelligencia már lehangolódott, midőn a sereg demoralizálódni kezdett, vajjon mi jót lehetett volna várni?" Ráébredtek, hogy „szabadságot kivívni revolucionális szabályok nélkül nem lehet. Azért veszünk el – írta később Szemre –, mert az ellenkezőt hittük s guillotine helyett amnesztiáról gondoskodtunk". Kossuthoz intézett emlékiratában (július 21-én) ezt írja: „Én magasztalom

forradalmunk humanitását, de azt nem erényének, hanem gyöngéjének tartom. Terrorizmus, vagy helyesebben szólva: szigor, határozott, következetes, ment meg egyedül. Ezt gyakorolhatja *egy*, de testület, kivált kettős, mint Ön és mi (t.i. a kabinet), nem. Vezérekkel, kik közül fele nem engedelmeskedik s a maga körében csaknem korlátlanul intézkedő, nem lehet a hazát megmenteni. Az ilyen apró diktátorok fölébe valódi diktátor kell." Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a diktátor nem lehet más, mint a kormányzó vagy Görgey. Diktatúra? De lehet-e ebben a mindenek fölé emelkedő válságban egy erős uralmat építeni, vagy éppen a rémület hatalmának cölöpjeit lerakni egy rohanó folyam örvényében?

Görgey már a múlt év novemberében, „forradalmi drámánk" első felvonásában fölvetette Kossuth diktátorságának eszméjét. Akkor a pusztában hangzott el ez a kívánság, mint egy katona balga leleménye. Most már minden mentőterv, amely nem speciálisan katonai erőforrásokból meríti létét, nem egyéb, mint futamodás a felelősség elől. És nem éppen Szemre lelkiismeretét terheli-e az a sajnálatos tény elsősorban, hogy Kossuth és Görgey között helyrehozhatatlan mértékben bomlott meg az összhang? Csodálatosképpen most azok is a diktatórikus módszerek alkalmazásában látták a végső mentséget, akik eddig folyvást reszkettek a kard árnyékától. Ha Kossuth nem is nyilatkoztatta ki, beszélt helyette alteregója és versenytársa, Szemere Bertalan, aki csillogó történelmi és pszichológiai érvekkel bizonyította a politikai és a katonai hatalomnak egy személyben való összpontosítását, vagy pedig oly módon való dualizálását, hogy hatásköri villongások ne fakadhassanak belőle. A közvélemény is, az ország ideiglenes fővárosában, szintén a diktatúrában látta, vagy kereste a siker végső biztosítékát. Alkalmasint ez a hullám ragadta magával Szemerét, amikor Görgeyhez és Kossuthoz intézett leveleiben felszólította mindkettőjüket, keressék az egyetértés útját, vagy az önzetlen lemondást, hogy erő- és akarategység uralkodjon a forradalom ügyeinek intézésében, hogy a parlamentáris kormány nem felel meg többé a helyzet tragikus fordulatainak, következőleg egyiküknek vagy másikuknak kell átvállalni a hatalom teljes súlyát és felelősségét.

Semmi okunk se volt kételkedni Szemere levelének őszinteségében, amelyet Görgey gyanakvó lelkülete kétségbevont. Ha más nem, akkorra a felelősségtől való szabadulás gondolata, kétségtelenül jóhiszeműséggel ruházta fel Szemere ötletét, aki a vész e perceiben még jobban belezavarodott forradalmi retorikájának és fárasztó történelmi analógiáinak homályába, ha ugyanaz napon a képviselőházban meg nem buktatta volna Görgey fővezéri jelöltségét. Maga Kossuth oly módon képzelte el a forradalmi államhatalom ujjászervezését, hogy Görgey „tanácslatai" szerint fogja intézni a honvédelmet, miután végkép kigyógyultnak látszott a Dembinszki-Mészáros-féle hadvezetés rátermettségének illúzióiból. A minisztertanácsokon ismételten föllépett azzal az ötletével, hogy átveszi a fővezérséget is. Mindannyiszor leszavazták, s Kossuth ellenzékében olyan tényezők egyesültek, akik külön-

ben más kérdésekben homlokegyenest ellentétes nézeteket vallottak (Szemere, Csányi, Aulich, Duschek). Amikor hivatalosan Kossuth fővezérré jelöltette magát, ugyanakkor nem szűnt meg Bemet hívogatni Erdélyből, aki szokott szelességével minden jót ígért, ha néhány hónapra teljhatalmat kap. Néhány nappal később ideiglenesen megint Dembinszkit reaktiválta (Mészáros nélkül) s egyidejűleg kereste az alkalmat, hogy Görgeyvel személyesen találkozzon s megértesse magát vele. A Szegedre gyülekező képviselők óriási többsége szintén azzal a javaslattal vagy kérelemmel zaklatta a kormányt, hogy teremtsen egységet a hadügyekben s végre-valahára nevezze ki fővezérré a legképesebb magyar tábornokot, Görgeyt, akire új hadjárata szinte legendás népszerűséget és nimbuszt hatványozott s aki talán a közvéleményben most vált azzá „az ördögi félistenné, vagy félisteni ördöggé", aki a lehetetlenre is képes. Még abban a hadseregben is, amely Görgeyt csak hírből ismerte, s amelyet Dembinszki egyik kudarcból a másikba vezetett, ösztönszerűen egy ember után sóhajtottak; „csak egy ember volna képes ezen tökéletesen csüggedt seregbe lelket önteni s ez az ember – Görgey volna".

Lassankint hírek szivárogtak ki arról is, hogy Görgey alkudozik az oroszokkal. Néhány nap múlva ugyanis Görgey főhadiszállásán megjelent egy éltesebb úriasszony, özvegy Boryné, született Hellenbach bárónő, csillagkeresztes hölgy, Rüdiger gróf orosz hadtestparancsnoknak egy francianyelvű levelével, amelyben felhívta a magyar tábornokot, közölné vele azokat a feltételeket, amelyeket lehetségesnek ítélne arra, hogy véget vessenek az annyira egyenetlen küzdelemnek. Ez a bőbeszédű, fontoskodó, aulikus érzelmű dáma fejébe vette, hogy a béke helyreállítása céljából összehozza az orosz tábornokot a magyarral, akinek tehetségét, vitézségét és lovagiasságát az oroszok megcsodálták. Maguknak a muszka vezéreknek is kapóra jött volna, ha valami illedelmes formában véget szakíthattak volna a háborúnak, amelyről kezdetben azt hitték, hogy nem lesz más, mint egy „promenade militaire". Vác után eszméltek rá, hogy olyan ellenséggel van dolguk, aki operatív fölényét már bebizonyította és aki megtépheti a varsói herceg babérjait is .Bizonyos elégedetlenség akkor már nemcsak az osztrák főhadiszállásán nyilatkozott Paskievics lomha hadműveleteivel szemben, hanem a cári udvarban is, ahol az öreg tábornagynak nagyon sok ellensége volt, akik azzal áskálódtak ellene, hogy a hadjáratot a lehető legsiralmasabban vezeti. Paskievics ugyan nem hatalmazta fel Rüdigert a Boryné-féle levél megírására, de nem is ellenezte, úgy okoskodván, hogyha alvezérének kísérlete nem sikerül, akkor úgyis megkapja a leintést és a desaveut.

Görgey válaszában viszonozza azokat az udvarias bókokat, amelyeket az orosz tábornoktól kapott. Azután ezt írja: „Mint becsületes emberek, mindaddig küzdenünk kell, míg a mi békés polgártársaink a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig magunk ezen egyenetlen küzdelemben dicsőségesen el nem bukunk. Ezt válaszolom mint katona és mint az államtól reámbizott csapatok vezére. Remélem, hogy a magyar seregnek

mindenik vezetője így gondolkozik, mint én; amiből láthatja Ön, hogy bajos lesz Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való részleges kötések útján pacifikálni." Ha az oroszok azonban komolyan béketözvetítésre törekednének, akkor „én legszentebb kötelességemnek tartanám, az Ön magas föllebbvalója és Magyarország ideiglenes kormánya között kezdendő titkos alkudozásoknak utat nyitni és egyengetni; és ez esetben én... Oroszország részére, vérontás nélkül, kedvezőbb eredményt vélek kilátásba helyezhetni annál, mint kiszámíthatatlan vérrontás után is Magyarországnak leigázása ígérhet".

Már a Chrulow-féle kísérlet is bizonyos zavart és féltékenységet okozott a szövetséges főhadiszállások között. A Boryné-féle levél most még inkább mélyítette a kölcsönös félreértést. Az Osten-Sacken orosz tábornok mellé beosztott Graebe báró osztrák százados azzal gyanúsítja a szövetséges sereget, hogy „Görgeynek visszavonulása és az orosz hadtestek hadműveletei felett nagy homály lebeg, amelyet valószínűleg sohasem fognak eloszlatni". Paskievics az osztrák fővezérrel folytatott jegyzékváltásaiban arról ábrándozott, hogy Görgeyt valami jutalommal le kellene venni a lábáról s a volt császári tiszteket közkegyelemben részesíteni, hogy eredménye legyen azoknak az óvatos, egyéni akció-jellegű puhatolózásoknak, amelyeket Haynau látszólag helyeselt is, sőt bizonyos jel vallott arra, hogy az osztrák táborszernagy akkor még nem idegenkedett az amnesztiától. Hogy a magyarok nagyobb bizalommal fordultak az orosz közbenjárás irányába, azt abból a tapasztalatból merítették, hogy a cár hadai egészen más szellemben, az ellenség megbecsülésének, sőt – mondhatni – a bátor és lovagias ellenfél iránt való részvétnek és elismerésnek lelki attitűdjében végezték háborús kötelességüket, s viszont egy cseppet se leplezték lekicsinylésüket, vagy megvetésüket szövetségestársuk iránt. Simonics tábornok Miskolcon pohárköszöntőt mondott Görgeyre, Seher-Thoss és Esterházy István grófok előtt. „Ürítem poharamat – mondta – az Önök kitűnő tábornokára, akinek derék hadseregét megcsodáltuk, mert megverte Ausztriát és amelynek végleges pusztulását csupán a mi szerencsétlen intervenciónk akadályozta meg. Higyjék meg az urak, mi megvetjük az osztrákokat és sokkal jobban szeretnőnk azok ellen harcolni, mint Önök ellen." Minden közvetlen érintkezés az oroszok és a magyarok között a kölcsönös szimpátianyilatkozat feltűnő jelei között történt. A magyar hadsereg teljes mértékben viszonozta az oroszok nemes, ildomos viselkedését. Sokan hitték ezeknek a barátságos tüntetéseknek politikai jelentőségében. Sőt maga a vezér is, ha nem is osztozott tisztjeinek ábrándos politikai számításaiban, de mindenesetre hitt abban, hogy az orosz közbenjárás enyhíteni fogja egy tragikus vég esetén is a nemzeti ügy alkotmányos rendezésének nehézségeit.

Az oroszokkal való minden érintkezéséről nemcsak a táborban tartózkodó kormánybiztost tájékoztatta, hanem a szegedi kormányt is. Bónis azt írta Szegedre, hogy „a fővezér ezen nyilatkozatát (t.i. Görgey első levelei Paskie-

vicshez) bizonyosan a hadsereg akkori állása tette szükségessé és hogy annak valódi értelmet adni, kormányzó úr intézkedése, különösen pedig a hadseregnéli személyes megjelenése volna". „A hadvezér – folytatja a kormánybiztos –, kinek honszeretetéről meggyőződtem, még mostanában is beteg, pedig tagadhatatlan, hogy jelenléte elektrikus szikraként gyújtja lángra seregét. Ő, mint látom, nemcsak testileg beteg, hanem fájlalja mélyen a legközelebb történteket." A kiegyenlítés céljából mielőbb szükség volna Kossuth személyes megjelenésére a táborban. Valamivel később Bónis újból ezt írja Kossuthnak: „A hadsereg annyi fáradtság után még mindig lelkes, mindig jó. Az egyenetlenség, ha volt, hiszem, már magában megszűnik. Görgey lelke a seregnek s Önnel, Kormányzó úr, egyetértve, megmentendi a hazát. Mindennap meggyőz, jobban-jobban meggyőz a tapasztalás, hogy ő a hont szereti, hogy a hatalomvágy miatt sohasem fogja veszélyeztetni a hon javát."

Amikor Görgey és Bónis levelei az első orosz-magyar tárgyalásokról Szegedre érkeztek, ott felette vegyes és zavaros benyomást keltettek. A vízbefúló se kap oly kétségbeesett erővel a szalmaszál, mint Szemereék republikánizmusa most a Görgeytől nyújtott vékony fonál után. Talán nekik is fülükbe jutott valami azokból a súrlódásokból, amelyek a szövetséges császári seregek együttműködését feszélyezték. De azután nyomban felbukkant az a kérdés, hogy Görgey, ez a rejtélyes ember, vajjon nem köt-e különbékét s határoz róluk-nélkülük, esetleg cserbenhagyja, vagy kiszolgáltatja őket? Július 29-én tartott minisztertanácson élesen elítélték Görgey eljárását, hogy az oroszok ajánlata feletti döntést nem felettes hatóságától tette függővé, hanem saját hadseregétől. Azon is megütődtek, hogy a Paskievicshez intézett levelében Görgey nem a kormány által kinevezett vezérnek, hanem a hadsereg bizalmából megválasztott föllebbvalónak tekintette magát. Az meg valóságos konsternációt keltett, hogy Görgey a negyvennyolcas törvények restaurációját jelölte meg a béketárgyalások alapjául, noha ugyanakkor, a Katlarow századossal folytatott bizalmas beszélgetésében megpendítette a Romanov-dinasztia egy tagjának magyar királyságát is. A minisztertanács megállapította, hogy Görgey túllépte hatáskörét s egyben megbízta Szemere és Batthyány Kázmér gróf minisztereket, haladéktalanul induljanak Görgey táborába s ott képviseljék a kormány intencióit s vezessék tovább a megindult tárgyalásokat.

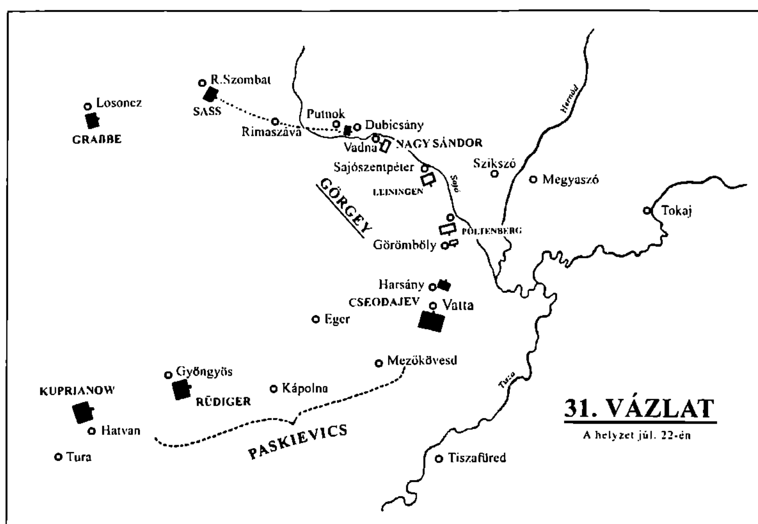
Említettük volt, hogy a forradalmi dráma e fázisában a közvélemény, a hadsereg és a képviselők egyaránt egyedül Görgey emelkedő csillagában bizakodtak s hogy mindenki az ő fővezérségétől várta a haza megmentését. Július 25-én a képviselőház zárt ülésén egyhangúlag kikiáltották Görgeyt valamennyi magyar sereg fővezérének, oly felhatalmazással, hogy „a hadjáratokat mindenkitől függetlenül ő vezesse". Ekkor Szemere a kormány tekintélyének és politikai irányzatának védelmében könyörtelenül leleplezte Görgey ujjhúzását Kossuthtal, elbeszélte a június vége óta kifejlett eseményeket, amelyek „ügyeink alászállását okozták", a komáromi napok történetét, stb. Mindezeknek a kormány szájíze szerint való beálltása s aláfestése

azzal a momentán sikerrel járt, hogy a képviselők többsége elállott Görgey fővezérségének kikiáltásától. Amikor a kormány első embere, nyilván Kossuthtal egyetértésben, elütötte Görgeyt a fővezérségtől, Kossuth mégis kereste a meggyanúsított tábornokokkal való személyes találkozást, hogy a fővezérségre érdemtelennek és alkalmatlannak ítélt tábornokot megnyerje ama rögeszméjének, hogy a civilis hatalommal együtt a kormányzó vegye kezébe a katonai ügyek legfőbb irányítását is. A karcagi találkozó gondolata legfőképpen azonban annak a félelemnek méhében született, amelyet Haynaunak Pestről való elindulása okozott Szeged felé. A karcagi találkozó, amely talán, miként a tavasszal Tiszafüreden, eltompította volna az ellentéteket a két vezetőférfiú között, meghiúsult az oroszoknak a Tiszán való átkelésén.

Amíg Szegeden így borult-derült a láthatár egyik óráról a másikra s egyre kevesebb azúrfolt látszott ki a felhők sűrűsödő tömegéből, azalatt Görgey seregének vonulása a következő fejlődést vette: Paskievics július 18-án csökkentette az üldözés erejét az Ipoly völgyében, amennyiben Görgey mögött Sass tábornok vezérlete alatt csak egy lovashadosztályt hagyott, zömével pedig Hatvannak fordult, mikor tudomást szerzett Perczel csoportjának irányáról. Görgey serege gyors marsaival a Zólyom felől fenyegető veszélyt is kikerülte. Grabbe csoportja ugyanis a magyar seregnek az Ipoly völgyében akarta útját állani, Balassagyarmat környékén, de elkésett. Ez az orosz csoport július 19-én csak Szuhányt érte el, amikor a magyar sereg már Losoncig jutott. Nyugat felől tehát a veszély múlóban volt, keleten azonban új veszedelmek tornyosultak. Paskievics július 19-én utasította a Kápolnáig jutott hadtestét (Cseodajev tábornokot), hogy Miskolcra vonuljon és vágja el Görgey hátrálási útját. Miskolcon már amúgy is állott egy orosz dandár. Kassa-Eperjes környékén pedig az itt szervezett orosz raktárak és orosz hadtápkörzet biztosítása céljából Selvan tábornok hadosztálya táborozott, mely most a kínálkozó alkalmat a Cseodajev-hadtesttel való együttműködésre könnyen kihasználhatta. Görgey természetesen nem ismerhette az ellenséges hadállás pontos részleteit. Nevezetesen nem tudhatta, hogy Paskievics, miután július 20-án Perczel támadását Turánál visszautasította, figyelmét megint reá szegezte és ennek megfelelően egyik hadtestjét (Rüdiger) Gyöngyösön át a magyar sereg után küldte Losoncra. Azt azonban Görgey tudta, hogy a Miskolcon átvezető tiszai utat minden valószínűség szerint, harc árán nyithatja meg.

Ez volt a helyzet, amikor Görgey július 20-án este újból átvette a sereg vezetését. A magyar sereg körül újból záruló gyűrűből Görgey újabb hatalmas menetekkel iparkodott kicsúszni. Ezért július 21-én az egyes hadtestek hajnalhasadtától estig negyven-hatvan kilométert gyalogoltak, hogy a Sajó völgyébe jussanak. Ezzel a magyar sereg hátát fenyegető veszély nagyon lecsökkent. Putnokon azt a jelentést vette Görgey, hogy Miskolcon orosz helyőrség van. Minthogy ezzel az eshetőséggel amúgy is számolt, rögtön kész volt az elhatározás: Nagy-Sándor a Dubicsány mögött levő Sajó-hídnál a nyugat felől esetleg még üldöző ellenséget feltartóztatja, míg Pöltenberg és

Leiningen hadtestjei Miskolc előtt, Sajószentpéter környékén felzárkóznak s aztán Miskolc ellen támadást intéznek. Azzal is számolt, hogy ez a támadás nem sikerül. Erre az esetre ez volt a terve, hogy Szikszón és Megyaszón át verekszi ki magának a Tiszántúlra, a Tokajon átvezető utat. Fennforgott ugyan még egy kalandos lehetőség, az tudniillik, hogy Kassának fordul s így az orosz hadtápvonal mentén fenyegeti Paskievics visszavonulását. Életemben és hadianyagban nem szenvedett volna hiányt, a szemben levő orosz csapatokat (Selvan hadosztálya és Osten-Sacken tartalék hadteste, öszszesen tizenhat zászlóalj, tizenhat lovasszázad, negyvenkét ágyú) legázolta volna. Ezt a végső lehetőséget azonban Görgey fenntartotta arra a sikertelenségre, ha nem tud áttörni a Tisza mentén. A főcél ugyanis az volt, – a július 6-iki komáromi haditanács végzése értelmében is, – hogy egyesül a Tiszántúlon gyülekező fősereggel. A magyar fővezér parancsai szerint az élen menetelő Pöltenberg-hadtest július 22-én Sajószentpéteren a Miskolc ellen tervezett támadáshoz csoportosult, mikor előreküldött lovassága jelentette, hogy az oroszok Miskolcot már két nappal azelőtt kiürítették. Ezek ugyanis Görgeytől való félelmükben a Mezőkövesd felől közeledő és július 22-én Vattára (Miskolctól öt óra járásnyira) ért Cseodajev hadtestéhez húzódtak vissza. Görgey jelentést kapott arról is, hogy Tokajnál magyar csapatok állanak. Itt állott Knézich hadosztályának zöme, amely Szolnoktól a Tokajig őrködött a Tisza-vonalon. Miskolc kiürítésének hírére Pöltenberg hadtestje azonnal benyomult és elővédét Görömbölyre tolta előre. Ez a hadtest ezen a napon közel negyven kilométeres menetet végzett. Leiningen Sajószentpéterre, Nagy-Sándor Vadnára jutott. Az utóbbival szemben Sass hadoszlopa Rimaszombatot érte el, egy lovasezrede azonban Nagy-Sándort nyomon követte. Sass mögött Grabbe hadoszlopa ugyanakkor Losoncra vonult be.

31. VÁZLAT
A helyzet júl. 22-én

Miskolc megszállásával ért nyugvópontra az a példátlanul merész és a hadművészet legfelsőbb fokán álló operáció, amellyel Görgey a gondjaira bízott magyar sereget az osztrák fősereg elől az orosz hadakon keresztül azok hátába és egyben hadtápvonalára vezette. A minden oldalról fenyegetett és üldözött, csaknem körülzárt magyar sereg, amelynek sorsa minden katonai tudós szerint már megpecsételtnek látszott a Komáromból való kivonuláskor, súlyosan sebesült vezérének nyaktörő terve és e terv erélyes, következetes végrehajtása által tíz nap alatt közel háromszáz kilométeres menettel oly stratégiai helyzetbe került, amelynek csak előnyei voltak. Majd meglátjuk, hogy ezt a helyzetet mily bámulatraméltó módon használta ki. A többször idézett Wojnovich tábornok szerint Görgey „hadvezéri pályájának legszebb mozzanatát Miskolcon érte el, ahová az oroszok előtt ért és ahol ezen a módon a varsói herceg hátában és összeköttetésein állt. Éles szemmel ismerte fel a kedvező helyzetet és ezt a magyar hadiérdek céljából különös ügyességgel használta ki azzal, hogy az egész orosz sereget magára vonta. Most érkezett el a Szegednél levő magyar fősereg számára az a pillanat, hogy Haynaura vesse magát."

Valóban Görgey alig huszonötezer főnyi hadával Paskievicsnek 130.000 főnyi seregét foglalkoztatta. Lehetett-e kedvezőbb alkalmat teremteni arra, hogy a déli magyar fősereg az osztrák haderőre döntő csapást mérjen? Paskievics, mikor megtudta Görgey közeledését Miskolc felé, ekként közölte haditervét Haynauval: „Rüdiger hadtestével megfigyeltetem Görgeyt, aki attól való féltében, hogy a Tisza felé irányuló hadmozdulatában a Miskolcnál álló Cseodajev-hadtesttel összeütközik, az északi hegységekre fogja magát vetni. Én pedig többi zömömmel, miután Tiszafürednél kierőszakoltam az átkelést, Debrecenbe s innen Nagyváradra vonulok." Haynau ugyanekkor azt vélte, hogy Paskievics tervezett mozdulata, kapcsolatban az osztrák főseregnek Szeged felé történő előnyomulásával, „az ellenséges seregrészeket szűk térre fogja összeszorítani", amelyből ezek csak csata árán menekülhetnének el, aminek sorsa „legkevésbé se lehet kétséges". Az osztrák főparancsnok véleménye egyben lesújtó kritikája a magyar összpontosítás ama tervének, amely ellen Görgey végsőkig tiltakozott. A két ellenséges vezér nézeteiből érdekes az, hogy míg Paskievics Görgeynek északi irányban való kitérését tartotta valószínűnek, de számolt a Tisza mögé esetleg megkísérlendő menetével is, addig Haynau csak az utóbbira gondolt. Egyik se vette számításba a harmadik eshetőséget, vagyis azt, hogy Görgey Miskolc környékén állva maradhat. Már pedig a magyar fővezér éppen ezt a legvalószínűtlenebb esélyt: a Miskolcnál való megállást határozta el.

Görgey abból az elgondolásból indult ki, hogy míg az ő serege Miskolc körül áll, addig az orosz had a Tiszán, a Sajó torkolata alatt nem kelhet át, mert ő minden ilyen kísérletet Miskolc felől oldalba támadhat. Paskievics tehát kénytelen lesz előbb elűzni innen a magyar sereget. Ezt meg kell tennie annál is inkább, mert a magyar sereg Miskolcon az orosz hadtápvonalat keresztezi és így annyira megakaszthatja azoknak rendszeres élelmezését

és munícióellátását, hogy ezt huzamosabb ideig elviselni nem lehet. Az orosz támadás végrehajtása bizonyosan eltart néhány napig. Ez az időnyereség a Szegednél gyülekező magyar seregre nézve felbecsülhetetlen előnnyel jár, akár a sereg megerősítésére, akár a Haynau ellen tervezett támadásra használja fel azt a magyar kormány. Egyidejűleg Gesztelyről keltezett levelében Klapkát is értesíti vonulásának eddigi eredményeiről. „Fegyvereink sikerének jövő fázisa a közelmúlthoz nagyon hasonló leend. Az ország harcerejének ennélfogva van ideje arra, hogy a sereg mögött összeszedje magát, szervezkedjék és a fősereghez csatlakozzék. Ha Ön, tábornok úr, ezeket a tényeket figyelembe veszi s a közelmúltakra emlékezik, könnyen beláthatja, minő szerepet kell Komáromban játszania; és hogy Önre, mint a bevehetetlen erősségnek parancsnokára, minő kötelesség vár." Valóban, úgy látszott, hogy a miskolci állás birtokában minden remény jogosult. Ha Haynau elindult Pestről, szembetalálhatja magát egy magyar túlerővel, míg Görgey leköti az oroszokat. És ha Haynau útban van főerejével az Alföldön, akkor mi maradhatott Komárom alatt, ahol húszezer magyar van?

Görgey hadállása természetesen felette veszedelmes volt, szemben az ötszörös túlerejű orosz fősereggel, hátában a Tiszával. Ezt a kockázatot azonban vállalnia kellett a Tiszántúl védelme érdekében. Ha a haditudomány szavaival élünk, akkor azt kell mondanunk, hogy Görgey kis hadával a Tisza-vonal védelmének feladatát a túlerővel szemben, offenzív módon, mintaszerűen oldotta meg, amikor a miskolci hegyvidék, a Sajó és a Hernád folyók alkotta háromszoros védővonallal bíró természetes hídfőben állást foglalt készen arra, hogy serege zömével – Leiningen és Pöltenberg hadtestjével – Miskolc felől délnyugati irányban támadásba menjen át, ha az orosz sereg átkelésre készül a Tiszán. Itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a Görgey ellen operáló orosz fősereg erejét a kormány közlései alapján Görgey hatvan-hetvenezer főre becsülte. Vezéri képességeinek tudatában joggal hihette, hogy ennyi orosszal szemben a Tisza vonalát huzamos ideig védheti. Az erőviszonyok azonban sokkal kedvezőtlenebbek voltak. Paskievics nagy túlerőt állíthatott Görgeyvel szemben és még mindig maradt ereje ahhoz, hogy a Tiszán való átkelést, a Sajó torkolata alatt kierőszakolja, ami meg is történt.

A július 22-én elért helyzetből kibontakozó hadműveletek megértéséhez és méltatásához tehát a szembenálló felek erejére vonatkozó adatokat is mérlegelnünk kell. Görgeynek a Görömböly-Vadna-körletbe jutott serege ekkor már huszonötezer fő alá csökkent. A hőség óriási volt e rettentő menetstrapák közben. Mikor valamely vidéken az utócsapatok megérkeztek állomásukra, majd elpusztultak a gyötrő szomjúságtól, mert az előljárók minden kutat és forrást kimerítettek. A kutak és a pocsolyák vize hasmenést okozott. Mire Görgey csapatai Komárom alól Vácra értek, a betegség, a kimerültség és a dezerció harmadfélezerrel megapasztották számukat. A veszteség csak növekedett a Vác-Losonc-Balassagyarmat-Miskolc körül folyt csatározásokban és retirádákban. Néha úgy látszott, különösen a vezér tel-

jes harcképtelenségének időszakában, hogy a hadsereg demoralizálódik és szétolvasd, mielőtt a Tiszát átlépi. Ami a minőséget illeti, különösen Nagy-Sándornak legkevésbé igénybevett hadteste lazult meg fegyelmileg. A másik két hadtest is átszenvedte a csüggedés időszakos rohamait, azonban Miskolc környékén vívott szerencsés ütközetekkel sikerült helyreállítani ideg-állapotukat és lelki egyensúlyukat.

A magyar sereg megsemmisítésére Paskievics július 23-án két hadcsoportot alakított: a Cseodajev hadtestéből, Sass és Grabbe hadoszlopaiból alakult az északi csoport, amelynek ereje az állománycsökkenések figyelembevétele után is legalább negyvenezer gyalogságra, hatezer lovasra és kétszáz ágyúra rúgott. Ez a hadcsoport azt a feladatot kapta, hogy végezzen Görgeyvel. Később még megerősödött ez a támadó hadsereg Osten-Sacken tartalékhadtestjével, amely éppen július 23-án lépte át a határt Duklánál. A déli hadcsoportot Paskievics személyes vezérlete alatt Rüdiger gróf és Kuprianov hadtestjei, összesen ötvenezer gyalogos, hatezer lovas és kétszázkilencven ágyú, alkották. E csoporttal Paskievics Tiszafüreden át Debrecenbe akart vonulni, hogy Görgeynek nem várt tokaji átkelése esetére, bezárja a magyar sereg visszavonulási útját. Tehát közel százhúszezer ember állott szemben alig huszonötezerrel. A varsói hercegnek itt ismertetett haditervéből fejlődött ki az az érdekes hadművelet, amelynek képét *a 31-ik vázlat* mutatja.

Hogy Görgey véglegesen kivonja az átkaroltatásból seregét és alkalmas csoportosításba hozza a Tisza-vonal védelmére, július 23-án az 1-ső és a 3-ik hadtestet, valamint az anyagi vesződséget és vészt hozó málhavonatot Sajószentpéternél és Sajóvámosnál a Sajó mögé tolta el aképpen, hogy az északi szárny Sajóvámosra, a déli szárny Ónoddal szembe került, a málhavonat pedig parancsot kapott arra, hogy az Ongán át építendő hídon keresztül Szerencsre vonuljon. Ezt az eltolást Sass hadoszlopa felé Nagy-Sándor egyik hadosztályának Sajószentpéternél, dél (Cseodajev hadtest) felé pedig Pöltenbergnek kellett fedeznie Miskolc környékén támadó szellemben. Az utóbbi ezért parancsot kapott arra is, hogy Diósgyőr megszállása mellett Harsány felé nagyobb erővel nyomuljon előre. E hadtest előnyomulásával Görgey az oroszok déli csoportját akarta magára húzni. E parancs végrehajtása közben Pöltenberg elővéde Görömböly és Harsány között Cseodajev hadtestének élével összeütközött és azt visszavette. A következő napon, július 24-én, Cseodajev nagy erővel zúdult rá Pöltenberg hadtestének Görömbölynél tüntető célzattal tartott állásaira. Ez a tábornok azonban oly ügyesen és tervszerűen védekezett, hogy az orosz támadás Miskolc előtt teljesen elakadt. Az éj folyamán azután Görgey ezt a hadtestet, mely a kiszabott feladatot, azaz az orosz erők lekötését megoldotta, a Sajó mögé, az állás déli szárnyára vonta vissza. Ugyanekkor Nagy-Sándor sajószentpéteri hadosztálya Szikszóra vonult át.

Július 25-én a Sass-féle hadoszloppal megerősített Cseodajev-hadtest megtámadta Görgeynek a Sajó mögött foglalt védőállásai közepét és déli

szárnyát (Leiningen és Pöltenberg), de a kiválóan működő magyar tüzérség az egész vonalon meghiusította ezt a vállalkozást. Július 26-án az orosz tábornok meg akarta ismételni a támadást s e célból megint a déli szárny ellen nyomult, de a honvédtüzérség az átkelési kísérletet még csirájában elfojtotta. Közben az orosz hadtest Paskievicstől azt a parancsot kapta, hogy Miskolcnál védje az orosz főerőnek e napon Tiszafürednél kezdődő átkelését. Görgey viszont a két hadtestet a Sajó-menti állásból, minthogy déli szárnyát a megkerülés veszélye fenyegette, az éj folyamán a Hernád mögé, sokkal előnyösebb védőállásba koncentrálta, ahol a sereg két napon át megmaradt. Egyidejűleg a málhavonatot Tokajon át a Tiszántúlra irányította.

Ekkor vette Kossuth levelét a karcagi találkozóra. Július 27-én útnak is indult, de Nyíregyházán arról értesült, hogy az oroszok Tiszafürednél nagy erővel átkeltek a Tiszán. Ez a tény végre világosságot derített az orosz haderő immenzus méreteire. Görgey felismerte azt, hogy az orosz sereg nem hatvan-hetvenezer főből áll, hanem valószínűleg sokkalta több, vagy pedig legalább is akkora, hogy a vele szemben Miskolc környékén megállapított túlerős orosz csoport már megszolhatott, amennyiben annak jelentékeny része Tiszafürednek vett irány. Hogy ennek csak most ébredt tudatára, abban a főhibás a tiszafüredi magyar hadosztály (Knézich), amely az orosz tömegeknek a Tisza mentén való gyülekeztetéséről, majd a folyón át hömpölygéséről oly későn adott hírt, hogy Görgey ezt csak az átkelés befejezése után tudta meg. A jelentőszolgálat e megdöbbentő hiányossága, amelyet az egységes vezetés nélkülözése okozott, újabb válságot zúdított Görgey helyzetére. A tiszafüredi orosz csoport Debrecent két nappal hamarabb érhette el, mint a Hernád mentén álló magyar sereg. Ez a megismerés Görgeyt arra az elhatározásra bírta, hogy Kossuthoz tervezett utazását nyomban félbeszakítsa és azonnal visszatérjen seregéhez. Nyilvánvaló volt, hogy nyomban fel kell adni Hernád-menti állásait, ha az orosz csoport oly jelentékeny erejű, ami a magyar sereg hátrálását komolyan veszélyeztetné. A nyert hírek szerint ez az eset következett el.

Jóllehet Paskievics tervszerűen készült a tiszafüredi átkeléshez, mégis július 27-én, mikor Rüdiger hadteste, mely egymaga felért Görgey egész seregével, már a Tisza balpartján állt, nem merte kihasználni a kedvező hadászati helyzetet. Paskievicset még mindig nyugtalanította a magyar sereg oldalállása. Nem bírta megérteni, miképp merészkedhetett a kis magyar sereg állását foglalni a Tisza előtt és hogyan tudott győzelmes ütközeteket vívni? Kezdetben arra gondolt, hogy Görgeyvel szemben csupán Grabbe hadoszlopát és Osten-Sacken hadtestét hagyja, minden egyéb erejét Tiszafürednél vonja össze. Azután megint ingadozott. Tiszafüreden ugyanis nem érezte magát mindaddig biztonságban, amíg Görgey a Sajó-Hernád-vonalon állt. Tartott attól, hogy a magyar vezér a Tisza jobbpartján támadásba megy át és hátába kerül az orosz főseregnek. Ingatag parancsai július 28-ikára azt a helyzetet hozták létre, hogy Cseodajev hadtestének zöme Miskolctól délre, Vatta-

Ábrány-körletébe állott fel, hogy kivédje Görgey esetleges előretörését, s Grabbe hadoszlopa ahelyett, hogy ide csatlakozott volna, Miskolcról Gesztely felé elszigetelt támadásba ment át, miközben Osten-Sacken hadteste erőltetett menetben Kassára, elővédje Hidasnémetire ért, míg a főerő (Rüdiger és Kuprianow) az átkelést Tiszafürednél befejezte.

Grabbe támadását Leiningen hadteste Gesztelynél július 28-án oly fényesen és hatásosan verte vissza, hogy az orosz csapatok megrendült állapotban egészen Putnokig hátráltak. Ez az orosz vereség Paskievics vezérkarát még inkább megingatta. Attól tartott most már, hogy Görgey Kassa felé fordulhat és tönkreveri Osten-Sackent. Bizonytalan érzésében tiszafüredi csoportját Csegére vonta, itt hidat veretett, hogy visszatérhessen a Tisza jobbpartjára és egyesülhessen Cseodajevnek Mezőcsátra rendelt hadtestével. Július 29-én aztán megtörtént az a hihetetlen eset, hogy Paskievics két hadtestnek (Cseodajevnek és Kuprianownak) a Tisza jobbpartján, Mezőcsátnál való összpontosítását parancsolta meg. Ezzel a haderővel akart Miskolc felé nyomulni, hogy Görgeyt visszavonulásra bírja. Remélte, hogy ennek a vonulásnak meglesz a kellő hatása s az Osten-Sackentől északra is fenyegetett magyar haderő mégis csak kénytelen lesz eltakarodni hadtápvonaláról. E mozdulatok eredményét Rüdiger hadtestének Csegén kellett bevárnia. A magyar vezér valóban az egész orosz sereget foglalkoztatta. A többször idézett Wojnovics következőket írja: „Görgey az ügyefogyott Paskieviccsel szemben közel egy héten át oly módon manőverezett, hogy ez majdnem nevetséges szerepet játszott. Itt mutatta meg Görgey, hogy a hadvezetés veleszületett művésze." Azt kell mondanunk, hogy ez a hadművelet, amelyben huszonnégyezer magyar valósággal fittyet hányt ötször akkora orosz tömegeknek a nyílt mezőn, hadtörténelmünk gyöngyszemét alkotja.

Mikor Görgey július 27-én visszatért a sereghez, még inkább meggyőződött a Hernád-menti állások feladásának szükségességéről. Ekkor tudta meg pontosan, hogy Osten-Sacken hadteste Kassát már elérte s ennek következtében a legrövidebb idő alatt a magyar pozíciók jobboldalába kerülhet. Minthogy pedig Görgey nézete szerint az eddig vele szemben állt orosz haderő jelentékeny része a magyar sereg balszárnyának megkerülése céljából Tiszafüredre vonult el, a Hernád-menti állások kiürítése valóban elodázhatatlanná vált. Ez azonban még július 28-án nem történhetett meg, mert Grabbe Gesztely felé támadott. Ezt feltétlen vissza kellett verni, hogy azután a magyar sereg nyugodtan, az üldöztetés állandó nyomása nélkül vonulhasson vissza. Az orosz kudarc után aztán Görgey ki is adta az elvonulási parancsot. A hátrálást Nagy-Sándor hadtestjének kellett fedeznie. A 2-ik és a 7-ik hadtest július 28-án éjjel és 29-én végrehajtott hatalmas menetével (Pöltenberg hadteste például egy éjjel és egy nappal ötven kilométernél többet gyalogolt) Tokajon át Rakamazra jutott a Tisza balpartján. Itt azután a magyar seregre nézve új hadműveleti periódus kezdődött.

Az osztrák vezérkari leírás szerint a magyar vezér „hadmozdulatai, hadállásai és manőverei a Komáromból való kivonulástól a Debrecenbe érkezésig Görgeynek a hadvezetésében való határozott tehetségét árulják el és kitűnő bizonyítványt nyújtanak serege manőverező képességéről és harckészségéről, mert ez a csapat az elvonulást három orosz hadtesten keresztül meglepő gyorsasággal és csekély veszteséggel hajtotta végre, s most veszélyeztetés nélkül vonult a Tiszán át Debrecen felé." Paskievics éppen július 29-én, mikor Görgey már Tokaj felé menetelt, szánta el magát az orosz zöm összevonására a Tisza jobbpartján Miskolc irányában. Ha tehát Görgey július 28-án a Hernád mentén nem tart ki, hanem hamarabb vonul el, akkor Grabbe Gesztelynél nem szenved vereséget, következőleg Paskievics nem megy Miskolcnak, hanem Debrecennek s ez esetben a magyar sereg bajosan menekülhet el. Görgey tehát éppen az utolsó percben vonta ki seregét a Hernád völgyéről. Hadvezetésének különben is egyik különlegessége a döntő időpontban való elillanás az ellenség elől. Ezért állíthatjuk, hogy Görgey a manőver nagymestere volt. Az oroszok is azt mondták, hogy Görgeyt nyílt csatában legyőzni nem lehet, hanem manőverrel kell őt állásainak elhagyására kényszeríteni. Ez az orosz manőver itt, Miskolc vidékén, kifejezésre jutott az óriási túlerő megkerülő mozdulataiban. Görgeynek Miskolc környéki hadműveletei a Tiszántúlt közel egy héten át mentesítették az orosz inváziótól, emellett seregének némi pihenést nyújtottak.

Amíg Görgey a roppant orosz tömegek nyomása közben átlépi a Tiszát és a legnagyobb erőfeszítéssel sietteti válogatott kis hadát a koncentráció irányában, Szegeden kínos tanakodások után Kossuth újból visszatért Dembinszki fővezérségének gondolatához, ebben a végső ideiglenességben a legideiglenesebb megoldáshoz. Az erkölcsi és az anyagi erőkkel való vétkes tékozlás számába ment, hogy épp a legforróbb napokban megint Dembinszkit hívták a fősereg élére. Ha az ember a hivatalos kiadványokból és az egykorú följegyzésekből megszerkeszti Dembinszki nyári hadvezérkedésének formáját és értékét, akkor a legnagyobb emberi részvét fogja el a Dembinszkire bízott sereg iránt, amely arra ítéltetett, hogy tűrjön, sorvadjon és hátráljon és ütközet nélkül feloszoljon. Ahogy Szegeden és Szőregen vezérkedett, hogy e makacs és gőgös dilettantizmus ellen nem zúdult fel a felháborodás és a katonai önérzet nem csapódott le a tiszafüredihez hasonló forrongásban, az mintha azt bizonyítaná, hogy a déli sereg erkölcsileg már vereséget szenvedett, mielőtt fizikai szétbomlásának folyamata megindult volna. Ezt a szánalmas, minden katonai feladatra képtelen, saját korlátoltságának vak kombinációiban vergődő lengyelt hívta meg Kossuth a fővezérségre olyan időpontban, amikor már egy lángész számára is lebírhatatlan feladatnak látszott a haza megmentése. Az emigránsok, akik 1849 után nem fogytak ki a Görgey elleni vádakban és kitörésekben, alig vesztegetnek egy kemény szót is az idegen tábornokoknak az elmarasztalására, aki – mint látni fogjuk – Temesvárra parancsolt visszavonulása által az utolsó percben is meghiusította a

hazafiak végső reményét: a magyar haderők egyesítését. Dembinszki valóban lelkiismeretlenül sáfárkodott a reábízott hadsereggel és a magyarság katonai becsületével. Az ő műve volt, hogy az utolsó magyar sereg kiéhezetten és demoralizáltan szétporladt a szó szoros értelmében.

Kossuthnak ezt a szomorú tényét azzal mentegetik, hogy Bemnek várt jöveteléig is gondoskodni kellett a hadsereg vezetéséről, a reménynek és a rémületnek abban az atmoszférájában, amelyet óráról-órára elviselhetetlenebbé tett Haynau közeledésének a híre. Perczel lehetetlenné tette magát július 29-iki viselkedésével a minisztertanácson, ahol sokkal egzaltáltabban engedett szabad folyást fékezhetetlen temperamentumának, semhogy reá komolyan gondolni lehetett volna. Különben is nem ő nyitotta-e meg Haynau útját engedetlensége által? Azt az egy embert, akit tehetsége és a közvélemény egyaránt kijelölt erre az állásra, csak a napokban döfte le Szemere a képviselőházban. Igaz, hogy a magyar respublika vezére még ugyanaznap felkínálta neki magánlevélben a diktatúrát, az elgáncsolt fővezérség helyébe. De ez az ajánlat csak négyszemközt történt és talán azzal a hátsó gondolattal is, hogy megoszthatja Görgeyvel, ha nem is a felelősséget, de azt a maradék kis hatalmat, ami területileg Szeged, Temesvár és Arad közének magyar szuverénitását jelentette. Aztán meg Görgey messze van. A fővezér pedig most kell, a Szegedre zsúfolódó fősereg egy percig se állhat főparancsnok nélkül. Igaz, az is könnyű megoldás lenne, hogy a felső seregnél egyszerűen helyettesítik Görgey személyét, például a kitűnően bevált Leiningennel, ő maga pedig szokott gyorsaságával itt teremhetne a veszély színhelyén, vagy Aradon, amerre nem sokára majd futni kell a magyar Moszkvából. Ha nem is mondták, de belülről azt érezték a forradalom vezérfiai, hogy inkább vesszen minden, vagy inkább meneküljenek Törökország felé, mintsem, hogy attól várják szabadulásukat, akitől annyira félnek s akit annyira gyűlölnek. Mert ez a harmincegyéves fiatalember, akinek feje fölött alig egy év leforgása alatt annyira megnehezült az idők viharos járása, talán még arra is képes, hogy a maga fejével gondolkodik és hogy megvívja a kétségbeesés harcát inkább, mintsem hogy egérutat biztosítson magának vagy másoknak Orsova felé. Józanul mást, mint a helytállás és a felelősség elől való szökés ösztönét, nem lehet gyanítani Dembinszki fővezérsége mögött, ami maga fölért egy biztos csatavesztéssel.

Görgey már a Tiszántúlon kapta az értesítést, hogy Szemere az ő táborába indult a muszkákkal való tárgyalások személyes vezetésére. Mikor Batthyány Kázmér gróffal együtt nekivágtak az útnak, Szemerének nyilván sejtelme sem volt arról, hogy egy képviselő, Szunyogh Rudolf akkor már tájékoztatta Görgeyt a július 25-iki eseményekről, amikor a kabinetfő megbuktatta Görgey fővezérségét. Szemere csak arra számíthatott, hogy Görgey legfeljebb az ő július 25-iki levelét vette kézhez, amelyben a diktatúráról való történetfilozófiai elmefuttatásait közölte a tábornokkal. Ez a kétszínűség, hogy valaki ugyanazon a napon hideget és meleget tud fújni a szájából, vég-

képpen kihozta sodrából. Görgey különben sem volt egy cseppet sem politikus természet. Minden akadályon átvilágító realizmusa olyan mély árnyékot vetett a dolgok és a jelenségek fontos részeire, hogy a nagy világosság és a mély árnyék közül ellentét miatt ezek a részletek, azaz az átmenetek finom sávjai, eltűntek szemei elől. Azonkívül az volt a meggyőződése, hogy a politikában mégis kell lennie bizonyos őszinteségnek és jellemességnek, legalább is akkorának, hogy ilyen szörnyű állapotok között ne csapjuk be azokat, vagy ne álcázzuk terveinket azok előtt, akikkel együtt haladni akarunk nagy célok érdekében. Ha ő maga is megtévedt annakidején Debrecenben a kölcsönös intrikák sűrűjében és ha már rég kiábrándult is a forradalom vezéreinek politikájából, most komolyan, férfias nyíltsággal kereste az együttműködés ösvényét azokkal, akiket magában kárhoztatott. Azok azonban most is csak a régiek: szemtől-szembe nyájasak, csaknem hízelkedők, keresik barátságát, elismerik versenyen kívülálló hivatottságát, holott háta mögött mindent elkövetnek, hogy meggátolják azt, amit személyi tömjénezésekkel, gyakran émelyítő formában, kínáltak fel neki. Most is, lám, Bónis Samu hiába szavatol Görgey jóhiszeműsége és önzetlensége mellett, csakúgy, mint előbb Ludvigh, Luzsénszky báró, vagy az öreg Csányi László, akiket pedig azért küldtek hozzá, hogy ellenőrizzék. A kormányférfiak azonban nem akarnak hallani mást, mint rossz lelkiismeretük komor zenéjét. Az ember mindig föltesz másokról olyat, amit ő adott helyzetben cselekednék. Miért lenne Görgey éppen más, mint Szemere, vagy Kossuth, akik szimultán a legellentétesebb játszmákba bonyolódnak, a telivér politician élvezetével és javíthatatlanságával?

A politika valóban az egzigenciák tudománya, mely a tényeket nem erkölcsi, hanem csupán politikai szempontból mérlegeli. Ha ezeknek a férfiaknak viselkedésében sokat megmagyarázhat is a helyzet rendkívülisége és veszélyessége s ha bizonyos gyöngeségeket át is kell hárítanunk az elnyűtt idegek reflexeire, azért bizonyos következetességnek és jellemességnek nem kell okvetlenül hiányoznia a politikából. Ennyi indokolatlan erkölcsi gyarlóság fellázította és elkeserítette a tábornokot, akinek különben is minden szellemi erejét kimerítették saját katonai feladatai, Nagy-Sándor hadvezérkedése, a pénzhiány, a lőszerpótlás elakadása és most ismét Bayer nyomorúságos visszaesése az ittasságba és a kötelességmulasztásba. Ez az érzelmi visszahatás azután Görgeyben a túlságba ment, amikor például elítélte Szemereék politikai sáfárkodását Szent István koronájával, a Konstantin nagyherceg- és a Leuchtenberg-féle trónjelöltség halvaszületett ideáit, amelyeknek apasága részben őt magát illette. Amily mértékben úrrá lett rajta az a meggyőződés, hogy a magyar ellenállás katonai szempontból reménytelen, oly mértékben esett saját illúzióinak hálójába, amelyek az oroszok politikai közbenjárása számítottak. Amikor másokban, ellenfeleiben a legridegebben elítélte bizonyos politikai csodabogaraknak dús kitenyésztődéseit ebben a

morbid légkörben, ő maga is olyan kósza lidércek után loholt, amelyek csak olyan siralmas mocsarak fölött lebegtek, mint a kormányférfiak külpolitikai révedezései. Sokan, a vérmes temperamentummal megáldott hazafiak, azzal hitegették magukat, hogy az orosz intervenció Anglia, Amerika és Franciaország múlhatatlan beavatkozását fogja eredményezni. Ez az álmodozás egy-két napra mindig megnyugtatta a lelkeket, de Görgey szerint csak arra szolgált sajnálatos bizonyságul, „hogy a politikai szédelgés ragálya mennyire lábrakapott már hazánk fiai között". Ezek az oroszokhoz kapcsolódó tervek és számítások napról-napra megerősödtek Görgey szellemében. A russofil érzelmek a főhadiszállásról terjedtek el a hadseregben. Amikor Görgey már csupán a cár nagylelkűségétől és az orosz tábornokok lovagiasságától várta a magyar ügyek jobbrafordulását, micsoda jogcímen neheztelt a szegedi politikusokra, akik konkrét javaslatba sűrítették mindazokat az álmokat és reményeket, amelyek a hadsereget halmukba kerítették s amelyeknek fertőzetétől Görgey legkevésbé sem volt mentes.

Mikor Szunyogh közléseiből értesült az országgyűlés hangulatáról, bizalmasai körében megvitatta egy katonai diktatúra, vagy egy egyetemes fővezérség esélyeit. Hízelgett neki az a tudat, hogy azok is rászorultak, akik annyi rágalmat és gáncsot hintettek el útjába. Megragadta az a hatalmas lehetőség, hogy hetven-nyolcvanezer ember kerülhet parancsnoksága alá, akikkel az osztrákok ellen mindent megpróbálhat. Bizonyára meglelte volna a módját, hogy Haynauval éreztesse kardjának élét, mielőtt az orosz tömegek közbeléphetnek. Maga Paskievics is nyilván szívesen látta volna az osztrákok vereségét, s önmagát, mint Ausztria mentőangyalát s esetleg közbenjárót Magyarország és Ausztria között. A főhadiszállás tisztjei és a behívott tábornokok is helyeselték Görgey amaz elhatározását, hogy a diktatúrát elfogadja, ha felkínálják neki. Egyedül Beniczky Lajos nyilatkozott ellene s elkésettnek ítélte azt.

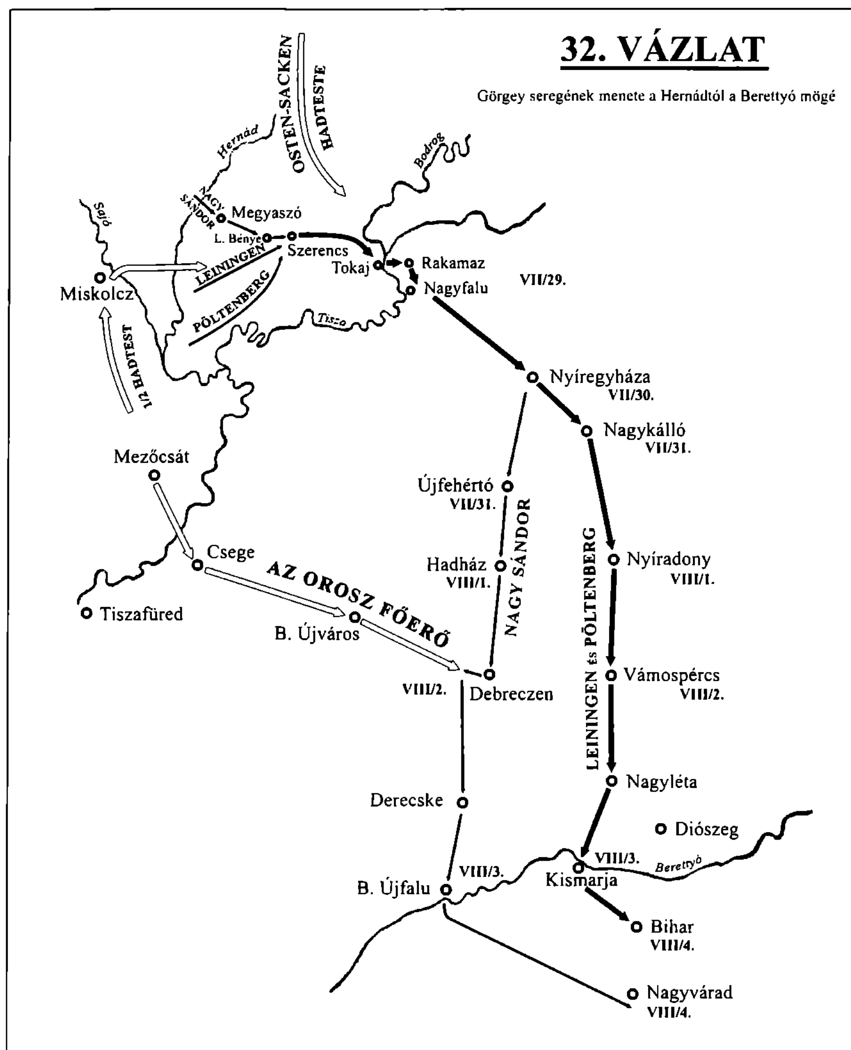
Szemere és Batthyány Kázmér gróf Nyíradonyban találkoztak Görgeyvel. A fogadtatás több volt, mint hűvös. A tábornok eleinte nem is akart tárgyalni Szemerével, csak bátyjának tapintatos fellépése bírta rá, hogy a kormány küldöttjeivel szóba álljon. A Szemerével való négyszemközti beszélgetésben Görgey türtőztetés nélkül elmondta véleményét arról a kétarcú politikáról, amely az orosz intervención kívül bajba sodorta a hazát s amelynek főképviselője éppen a miniszterelnök volt. Még inkább felingerelte őt, amikor arról értesült, hogy a kiküldöttek fel vannak hatalmazva olyan államirat szerkesztésére, amely I. Miklós cárnak, vagy családja valamelyik tagjának felkínálja a magyar trónt, sőt talán Görgey arról is tudomást szerzett, hogy Szemeréék megbízatása kiterjed az ő esetleges elmozdítására is. A miniszterek a vándorló főhadiszállással folytatták tovább útjokat s eközben a tábornokkal és talán másokkal is megvitatták annak a jegyzéknek a szövegét, amelyet Paskievicsen keresztül a cári kormányhoz akartak eljuttatni. A

politikai események torlódásai közé másfajta elemek is vegyültek, amelyek még feszültebbé tették a főhadiszállás életét. Megjött a híre az oldalvédül kirendelt Nagy-Sándor hadteste vereségének, Dembinszki új fővezérségének, a szegedi lőpormalom pusztulásának, ami a fogyadozó municiópótlás utolsó tartalékait szolgáltatta s végül Nagylétán Görgey kénytelen volt elbocsátani a szolgálatából Bayer ezredest is.

Majdnem egyidőben érkeztek meg Görgeyhez Bem és Kmetty futárjai. Bethlen József gróf azt a hírt hozta Erdélyből, hogy Bem készséggel egyesülne Görgeyvel, hogy egy utolsó kísérlettel próbálják magukat átvágni a szövetségesek gyűrűjén, s esetleg külföldön felgyújtani a forradalmat. Kmetty küldöttje, Üchtritz báró ezredes viszont azzal a kérelemmel jött, hogy Görgey siessen mielőbb egyesülni a déli magyar hadsereggel, mert félő, hogy ez a nagy tábor szétoszlik, mielőtt bármely katonai feladatot megoldhatott volna. Görgey megkapta a hivatalos értesítést arról is, hogy Dembinszki feladta a Tisza-vonalat s hogy seregével együtt a szőregi csatavesztés után Aradra vonult a magyar kormány is. Ez a jelentés még nagyobb sietségre nógatta Görgeyt, hogy az Aradra tervezett koncentráció mielőbb létrejöhessen. Annak ellenére, hogy Görgey a legnagyobb jóhiszeműséggel és buzgalommal iparkodott eleget tenni a kormány parancsának, Szemere olyan bizalmas jelentést küldött Kossuthnak Görgey hadseregéről, amelyben Szemerének nem közönséges színező és ferdítő stílusművészete valósággal kitombolhatta magát. A szolgálatból elbocsátott Bayer, akivel kegyvesztettsége óta Szemere sűrű érintkezésben állott, a maga erkölcsi feloszlásában úgy állott bosszút egykori főnökén, hogy a különben is gyanakvásra hajló miniszterelnök lelkébe beszúrta a kétség fulánkját, Görgey céljai és törekvései felől. „Mély sajnálattal fejezem ki – írta Szemere –, hogy Görgeyt nem olyannak tapasztalom, mint véltem, hogy mint egy más tábornok, bolondságai miatt, hazaszeretete mellett is használhatatlan, úgy ő nem kis talentuma mellett is a fővezérségre alkalmatlan, részint, mert *ő csak urunk lenne,* részint, mert politikája vagy érthetetlen, vagy tökéletesen éretlen, s az ügy iránt, ha meghalni kész is, de aziránt sem kegyelettel, sem magasztaltsággal nincs, mit benne fel nem találhatni, nekem több mint kín... Figyelmeztetem a kormányt, hogy fővezérről gondoskodjék. De előbb ne, míg e hadsereg is nem egyesül... Figyelmeztetem, hogy e hadsereget dismembrálni kell alkalmasint, azaz a hadtesteket felcserélni, vezéreiket változtatni... E levelemet viszi Bayer ezredes, aki tegnap óta elvált a hadseregtől, amelyben az arisztokratikus irány túlnyomó lett s inkább Monk, mint Wallenstein táborának jellemét látszik magára ölteni. Bíztam Görgeyben szilárdul, hitem csaknem ingadozik. Tettei által nem rontja meg a hazát; mulasztásai, engedetlensége, szelleme, nyelve által. Ha határozott rossz szándékot tennék fel róla, Nagy-Sándor hadteste előtolása s több aféle azt hihetné el velem, hogy lehet elveszteni a sereget anélkül, hogy a fővezér megmenekül."

A hadseregben Nagy-Sándoron és szűkebb körén kívül valóban a bizalom a kormány iránt április 14-ike és a komáromi napok óta a fagypont alá hűlt le. Mint minden forradalmi seregnél, itt is meglehetős nyíltszájúság uralkodott; tisztek és tábornokok szabadon politizáltak, különböző frakciók és csoportok alakultak, mint valamikor Pichegru, vagy az ifjú Bonaparte hadseregében, ahol öreg sanculotte tábornokok, mint Masséna, vagy Augereau állottak szemben a mérsékelt republikánusokkal, vagy a monarchistákkal. Nyílt titok volt, hogy június vége óta Görgey és a kormány között megszűnt az összhang és az egyetértés. Az is köztudomású volt, hogy a kormány elcsapta azt a tábornokot, aki pedig az ő szemükben a siker és a győzelem biztosítékának látszott. De bárminő politikai kvodlibet volt is ez a hadsereg, Görgey vaskezében a magyar ügy feltétlen megbízhatóságú erőtényezőjévé vált. Ha a civil hatóságok iránt nem mutattak annyi tiszteletet, mint amennyit a kormány elvárhatott, annak a főoka az volt, hogy a kard embere mindannyiszor érzi a maga politikai túlsúlyát, amikor gyönge és meghasonlott polgári felsőséggel áll szemben s amikor tudja, hogy rászorulnak. Egy motívum csendül ki Szemere leveléből, amely az egésznek természetes alaphangulatát adja. Ha Görgey fővezér, „ő csak urunk lenne". Valóban, ez talán még elrettentőbb eshetőség, mintha az orosz, vagy az osztrák lever bennünket. Azok a badarságok, amelyeket Szemere Kossuthnak megszívlelésre ajánlott, hogy tudniillik oszlassák fel a Görgey-féle sereget, legjobban mutatják, hogy válságos időkben mekkora értelmi aberrációkba tévedhetnek olyan szellemek is, akik messze fölötte állnak az átlagnak. A debreceni csata körül már huszonnégy óra múlva kezdett szövődni az a mitológia, amely szerint Görgey tudva és akarva hagyta cserben republikánus alvezérét. Azon a széles aknamezőn, amelyen Görgey pályája áthaladt, hol itt, hol ott robbant föl egy-egy akna, ezek közül a debreceni csatavesztés felelősségének aknája is, hogy végképp elpusztítsák a tábornok becsületét és hírnevét. Mindent összevéve, ha lett volna még egy szemernyi esély Kossuth és Görgey viszonyának tisztázására, akkor Szemerének ez a pathologikus levele végképpen eloltotta azt.

A magyar sereg – mint említettük – a július 28-ika és 29-ike közötti éjjelen végzett nagy menettel Rakamaz és Nagyfalu környékére ért és üldöztetés nélkül kivonta magát a Tisza jobbpartján ellene csoportosult orosz hadak nyomása alól.

Mielőtt átlépte volna a Tiszát, még egyszer megfontolta a végzendő hadműveleteket. Azt a szép gondolatot, hogy a partváltás után a tiszafüredi orosz csoport ellen forduljon, kénytelen volt elvetni, mert a 3-ik és a 7-ik hadtestek a legutóbbi napok nehéz ágyúharcai alatt annyira elhasználták tüzérségi lőszerkészletüket, hogy azt feltétlenül pótolni kellett, mielőtt ezek a hadtestek harcképes állapotba jutnak. Ez Tokaj-Debrecen vonalán nem történhetett meg. Görgey már július 25-én Knézichtől kért lőszert, de ez csak ötszáz ágyúlövésre valót tudott adni.

A kormány ugyan július 27-én intézkedett, hogy Görgey seregének küldessék pótlás a Törökszentmiklóson és Cibakházán tárolt lőszerből, valamint az aradi küldeményből. Ezek a szállítmányok azonban az adott helyzetben nem merészkedhettek a Berettyótól északra fekvő területre, minthogy a Tiszafürednél átkelt oroszok az utat veszélyeztették Görgey seregéhez. Ezért Görgey a sereget már július 28-án kiadott parancsával a Berettyó, mint védelemre alkalmas vonal mögé irányította. Csak itt hozhatta újból ütőképes állapotba haderejét és gondolhatott arra, hogy az oroszokkal sikeresen szembeszálljon. A Berettyó felé végrehajtott menet azonban a tiszafüredi orosz hadcsoportra való tekintettel az oldalmenet jellegével bírt. Fennforgott ugyan még az a lehetőség is, hogy Görgey Nagykároly felé Erdélyen át kerülje meg az oroszokat, ezzel azonban feladta volna a Szegednél gyülekezett magyar fősereggel való egyesülés eszméjét és fedetlenül hagyta volna annak északi oldalát. Ezért a Berettyó volt az első hadászati állomás, amelynek elérésére törekednie kellett.

A lőszerhiány volt a döntő oka annak is, hogy a seregnek a Berettyó felé végzett menete alatt az oldalvéd nehéz szerepét Nagy-Sándor hadtestére kellett bíznia. Az első hadtest ugyanis Vác óta nem harcolt. Teli lőszerkocsikkal rendelkezett. Egyedül volt képes arra, hogy szükség esetén a másik két hadtest fedezése céljából, makacsabb harcot is megállhasson. Ez a hadtest volt számra a legerősebb is: 9500 gyalogos, 1500 lovas és 43 ágyú, míg a másik kettő a korábbi ütközetek veszteségei következtében erősen megfogyatkozott. Ezen eszmemenet alapján Görgey a július 30-án Nyíregyházára vonult sereget megosztotta és a marsokat úgy szabályozta a Berettyó vonaláig, hogy Nagy-Sándor hadtestének jobb oszlop (vagyis oldalvéd) gyanánt Újfehértó-Hadház-Debrecen-Derecskén át Berettyóújfalunál, a Leiningen és Pöltenberg hadtesteiből alakult főoszlopnak Nagykállón-Nyíradony-Vámospércs-Nagylétán át Kismarjánál augusztus 4-én, napi húszkilométeres átlagmenetekkel, kellett a Berettyó vonala mögé jutnia. A málhavonat a főoszloptól keletre, Diószegre kapott irányítást. Görgey külön meghagyta Nagy-Sándornak, hogy a túlnyomó erejű ellenséggel szemben komoly, vagyis kockázatos küzdelembe ne bocsátkozzék. Minden intézkedés, amelyet erre a menetre nézve Görgey tett, teljesen számolt a hadihelyzettel és egy csepp kétséget sem hagyott arra nézve, mi volt a Nagy-Sándor teendője.

Meg kell még jegyezni, hogy Görgey a hadsereg megosztásának pillanatáig a tiszafüredi orosz hadcsoportról csak annyi hírt kapott, hogy az Csege felé mozdult. Ha azonban az Debrecennek fordul, akkor Nagy-Sándor hadtestének Debrecennél elkerülhetetlenül találkoznia kellett az ellenséggel. Erre az esetre, Görgey parancsa nélkül is, minden épeszű katona számára nagyon világos volt Nagy-Sándor feladata: az ellenséget addig foglalkoztatni, míg a főoszlop a Berettyó felé egérutat nem nyer. E feladat megoldása kedvezőtlen körülmények között a hadtest vereségével is járhatott. Ezzel azonban számolni kellett. A menet végrehajtása közben augusztus 2-én Nagy-

Sándor Hadházra ért, a főoszlop Nyíradonyra. Ezen a napon jelentette a Tiszafüredről meghátrált magyar csoport (Korponay ezredes) Debrecenből, hogy az orosz sereg, amelyet ő 32.000 főre becsült, Balmazújvárosig haladt. Nagy-Sándor erre Görgeynek azt a javaslatot tette, hogy hadtestjével még az éj folyamán Debrecenbe vonuljon. Ez a javaslat helyes volt. Azt célozta, hogy Debrecent a magyar hadtest még az oroszok előtt érje el, itt azokat feltartóztassa addig, amíg a főoszlop Vámospércsen át tért nyer a Berettyó felé. Egyébként Nagy-Sándor kételkedését fejezte ki a jelentett számerő valósága iránt. Görgey elfogadta Nagy-Sándor indítványát és elrendelte, hogy az első hadtest „főzés után azonnal Debrecenbe vonuljon és ott Balmazújváros felé állást foglaljon. Ha az ellenség holnap (azaz augusztus 2-án) támadna, akkor a csatát el kell fogadni és az ellenséget visszavetni". E parancs még megemlítette, hogy a július 28-án kiadott intézkedés a Berettyó mögé való menetelésre változatlan maradt.

Görgey parancsának lényege az, hogy augusztus 2-án Nagy-Sándornak nem szabad kardcsapás nélkül meghátrálni, mert különben az oldalvéd szerepét nem töltheti be. A mondott napon a magyar főoszlop Nyíradonyból Vámospércsre húszkilométeres menetet végzett. Ez a község Balmazújvárostól mintegy negyven kilométernyire fekszik, ami annyit jelent, hogy az orosz lovasság Debrecenen át a magyar főoszlopot augusztus 2-án délben kényelmesen elérhette volna, ha Nagy-Sándor hadteste Debrecenen átengedi az oroszokat. Görgey még hozzáfűzte: „Az ellenséget vissza kell vetni". Ez természetes és logikus, mert a védőütközetnek egyetlen célja az ellenség visszadobása. Hogy ezt Nagy-Sándornak külön meg kellett hagyni, annak megvolt a maga személyi oka. Ez a tábornok ugyanis egyike volt azoknak az alvezéreknek, akik az ellenség előtt a főparancsnoktól mindig részletes utasítást kértek arra, hogy mit cselekedjenek. A rendes, hogy úgy mondjuk, alkotmányos hadseregben a tábornokok és a vezérkar egységes kiképzése megengedi, hogy a parancsadásban is bizonyos forma alkalmaztassék. Bizonyos feladatnak egy szóval, vagy rövid mondattal kifejezett megjelölése egész eszme- és kötelességkört fed, ami minden bővebb indokolást, vagy magyarázatot feleslegessé tesz. Az ilyen hadseregben az egyik tábornok olyan, mint a másik, legalább is bizonyos fokig. Mindegyik egyformán fogja fel például az oldalvéd feladatát. A forradalmi seregekben azonban a vezetők nem szürke katonák, hanem inkább egyéniségek, kiket különleges katonai és néha politikai érdemek lendítenek a magasba. Ezért nem is lehet őket egységes kaptafára húzott paranccsal kormányozni. Az egyiket biztatni kell, a másikat talán mérsékelni. Napóleon minden tábornagyával szemben úgyszólván más parancsadási formát használt. Ismerte őket és tudta, melyik az a forma, amellyel azoknak teljesítményeit a legmagasabb mértékre lehet emelni. Így tett Görgey is. A heves Damjanichot csillapítania, a puhább Klapkát fel kellett tüzelnie, hogy valamely általános terv keretében összhangzatosan és hasznosan együttműködhessenek. A nyári hadjárat folyamán Leiningen és Pöltenberg megértő munkatársai voltak a fővezérnek. Ezt azonban

Nagy-Sándorról a legjobb akarattal sem szabad állítani. A róla szerzett tapasztalatok Görgeyt arra indították, hogy július 28-án, mikor a Hernád-vonal kiürítése alkalmával az utóvéd terhes szolgálata Nagy-Sándorra hárult, neki szokatlanul részletes és körülményes parancsot írt elő: „Megyaszónál oly soká tartsa magát, ameddig csak lehet, nehogy – amint már egyszer megtörtént – a hadtest elsietett hátrálása veszélyeztesse a másik kettő visszavonulását". A parancs még megmondta azt is, hogy a hadtest Legyes-Bényénél (Szerencstől nyugatra) újból állást foglaljon és „ezt az állást semmi körülmények között se hagyja el, mielőtt erre nyomatékos parancsot nem kap". Különben az ellenség ez alkalommal nem üldözött s így Nagy-Sándornak nem volt módjában eloszlatni vagy megszilárdítani a hadvezéri képességéről eddig kiformálódott fővezéri véleményt. Most, mikor Debrecennél a helyzet fontos feladatot rótt reá, Görgey sokat követelt tőle, hogy megtegye a keveset. Attól tartott, hogy Nagy-Sándor szokás szerint, újabb parancsot kér, hogy mit tegyen, vagy pedig az orosz túlerő láttára kardcsapás nélkül elvonul.

A fővezérre nézve az adott helyzetben különben is fel kellett, hogy merüljön ez a kérdés is: ki pusztuljon el? Nagy-Sándor hadteste, mint oldalvéd, vagy a főoszlop? A válasz nem lehetett katonai szempontból egy percig sem kétséges. Görgeynek számolnia kellett azzal, hogy az oldalvéd a főoszlop fedezésében esetleg tönkremegy. Nagy-Sándornak azonban módjában volt a dolgát úgy is intéznie, hogy hadtestje rendben hátráljon a feladat megoldása közben.

Nagy-Sándor hadteste a jóváhagyott javaslat alapján Hadházáról még augusztus 2-ikára hajló éjjel Debrecenbe ért, ahol a város előtt a Balmazújváros felé vezető út mentén, s neki alárendelt Korponay-dandárral együtt, védőállást foglalt. Állása nem volt előnyös. A hadtest reggel nyolc órakor Görgeynek azt jelentette, hogy a Látókép-csárdánál (a várostól két óra járásnyira, a balmazújvárosi úton) 15.000 főnyi ellenség áll és hogy „az ellenség illő fogadtatására minden elővigyázati rendszabály megtörtént", végül, hogy a hadtest másnap, parancs szerint, Derecskére vonul el.

Paskievics csak július 30-án tudta meg, hogy Görgey elhagyta a Hernádmenti állásait, de csak másnap, mikor Osten-Sacken hadteste Tokajt megszállotta, rendelte vissza Kuprianow hadtestét Csegére, ahová augusztus 1-én Cseodajev hadtestének felét is áthozta. Ezen a napon a varsói herceg a Csegén levő Rüdiger- és Kuprianow-hadtestekkel Balmazújvárosra vonult, és következő napon, augusztus 2-án pedig Debrecennek vett irányt. E város előtt többszörös túlerővel Nagy-Sándor hadtestét a kora délutáni órákban megtámadta és azt rövid harc után szétrobbantotta. A magyar hadtest mintegy kétezer fő és négy ágyú veszteség mellett felbomlott állapotban futamodott el a csatatérről és szakadatlan hátrálásban következő napon – negyvenkilométeres gyaloglással – Berettyóújfalunál, sőt egyes csapataival csak a húsz kilométerrel hátrább fekvő Mezőkeresztesnél állapodott meg. NagySándor a kapott feladatot csak annyiban teljesítette, hogy Debrecennél útját állta az

ellenségnek. A csata után az oldalvéd szolgálatának végzésére azonban tökéletesen képtelenné vált, annyira, hogy feladta a Berettyó-vonalat is és augusztus 4-én, újabb negyvenkilométeres menettel Nagyváradra hátrált. Ilyen körülmények között a főoszlop se tarthatta be az előírt marsrutát, hanem augusztus 3-án Nagyléta helyett Kismarjáig menetelt, ahonnan 4-ikére hajló éjjel Biharra érkezett.

Az a vád, hogy a főoszlop Nagy-Sándort nem támogatta, teljesen tarthatatlan. Az oldalvéd feladata a főoszlopnak védelme az önfeláldozásig. Görgey azért küldte az oldalvédet Debrecennek, hogy az ellenséget mindaddig foglalkoztassa, ameddig a főoszlop ki nem tér az ellenség oldaltámadása elől. De még ha ezt az elemi stratégiai szabályt figyelmen kívül hagyjuk is, a támogatás lehetősége nem is volt meg. A debreceni csata oly gyorsan játszódott le, hogy még abban az esetben is, ha Nagy-Sándor támogatást kér, vagy pedig a főoszlop e kérést be nem várva, nyomban elindul az ágyúdörgés irányában, a segítség már későn érkezik. Görgey magatartásának helyességét az osztrák vezérkari mű a következőkép indokolja: „Görgey célja a délvidéki haderőkkel való egyesülés volt, ami napról-napra annál sürgetőbbé vált reánézve, mert lőszere már fogytán volt... E cél elérésére a Komáromból való kivonulás óta következetesen és ügyesen törekedett. Megállása a Sajó és a Hernád mentén szükséges volt és mint az eredmény mutatja, szerencsés, azaz, vereség nélkül a Tisza mögé jutott Debrecen magasságában, és a Sajónál való megállás nélkül útját az orosz fősereg biztosan elvágta volna. A 22–24.000 emberből és 130–140 ágyúból álló seregnek Vácról, Losoncon és Miskolcon át a Tokajig végzett menete – harminchárom német mértföld – nagy ívben a szemben álló nagy sereg körül és részben annak csapatain keresztül, aztán rögtön a folyón való átkelés és a továbbmenetel, derékszögben az eddig követett hadműveleti vonalra, Tokajról Nagykállón át Kismarjára – újabb tizenhat mérföld –, oly cél felé, melyhez az ellenség közelebb állt, olyan feladat, amelyet sem szakadatlan, futásszerű visszavonulással, sem döntő csatával, amely biztos megsemmisítéssel fenyegetett a túlerővel szemben, nem lehetett megoldani, hanem csakis manőverrel. Ilyen szép manőver volt a gyors állásfoglalás a Sajónál, a tartózkodás e folyó mentén, támadó ellenhatással Miskolcnál és azon tul, ami néhány napra feltartóztatta az orosz főssereget a Debrecenbe való iparkodásban és lehetővé tette Görgey zavartalan hátrálását a Tisza mögé. Mikor ez megtörtént, a Tisza és a Berettyó között elterülő nyílt terepen végzett merész oldalmenetben egy percet sem volt szabad elmulasztani. A döntő csata a Tisza jobbpartján, még inkább Debrecen vidékén a számos és kitűnő muszka lovassággal szemben szükségképpen a teljes megsemmisülést, vagy feloszlást hozta volna magával. De nem remélhette azt sem, hogy a Berettyó vonalát ellenállás nélkül érhesse el. Tehát ereje egyharmadrészét latba kellett vetnie Görgeynek a többi megmentésére. Ezért ezt az elhatározást, amely merész vezéreknél már gyakran előfordult, csak helyeselhetjük". Annakidején különben is a magyar fővezér elszánta magát rá, hogy Vácnál feláldozza Leiningen had-

testét. Rétságnál és Miskolc körül Pöltenberg hadtestén volt a sor. A Sajó és a Hernád vonalán ez a két hadtest harcolt, holott Nagy-Sándor oly szerencsés volt, hogy hadteste egyszer sem került tűzbe. Még akkor is, ha Pöltenberg és Leiningen hadtestjei teljes lőszerkészlettel jutottak volna a Tisza balpartjára, e csapatoknak kijáró méltányosság megkövetelte, hogy a legközelebbi nehéz feladat megoldása Nagy-Sándor hadtestére bízassék. Görgey igazán nem lehet felelős azért, hogy Nagy-Sándor nem találta el a kellő időpontot a debreceni csata félbeszakítására. A Görgey-pártisággal igazán meg nem vádolható Jósika Miklós báró, a jeles regényíró, azt írta az emigrációban, hogy Nagy-Sándort a Debrecennél elkövetett óvatatlanságáért a világ bármely hadseregében haditörvényszék elé állították volna.

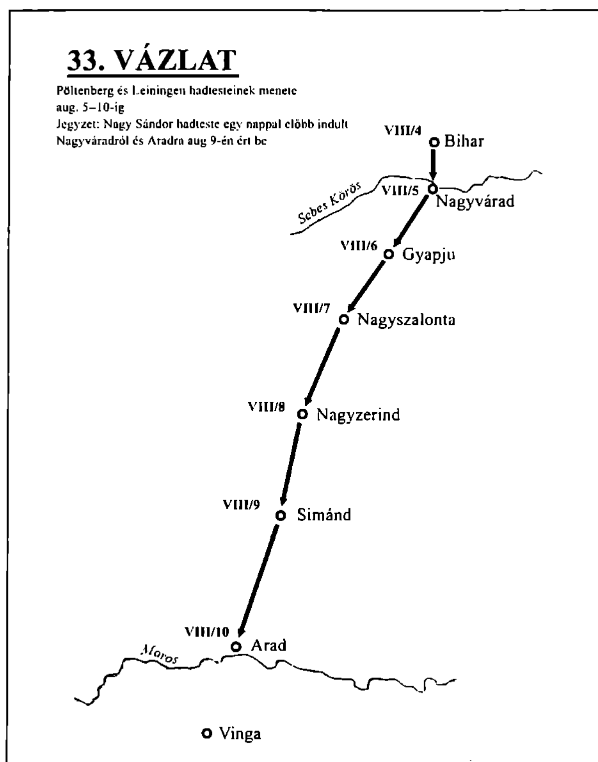
Mialatt Görgey Nyíregyháza felől Berettyó felé erőltetett menetekben közeledett, az ország déli részében a hadműveletek a döntés időszakába értek. Az a körülmény, hogy Görgey Komárom környékén július 12-éig az osztrák főerőt, 14-től kezdve pedig e hó végéig az orosz főerőt vonta magára, a magyar fősereg délvidéki összpontosítására kereken egy havi időt szerzett. Ez tette tehetségessé azt, hogy a magyar kormány július végén a délvidéken mintegy 64.000 főnyi sereget gyülekeztethessen. Valószínű azonban, hogy több energiával még többet is csoportosíthatott volna. E jelentékeny haderő zöme, Dembinszki vezérlete alatt, a szegedi megerősített táborban foglalt helyet. Jobboldalát Lenkey fedezte hétezer főnyi hadosztályával Hódmezővásárhelynél, baloldalán Jellacsics délbácskai seregével szemben való biztosítására Kmetty tízezer főnyi hadtestje csoportosult a Tisza jobbpartján, a Ferenc-csatorna torkolatának vidékén. Július végén érkezett el a kedvező alkalom arra, hogy a délvidéki magyar fősereg szegedi csoportja, amelyet a megfelelő intézkedésekkel a különálló csoportoktól vett csapatokkal könynyen ötvenezer főre lehetett volna emelni, kihasználja az osztrák fősereg-nek részekre való tagoltságát és valamelyik, még pedig elsősorban a szabadkai vagy a félegyházai osztrák hadoszlop ellen rövid, erőteljes offenzívába menjen át. Görgey erre számított is, sőt Kossuthnak is július 29-én kelt levele szerint, ez volt a terve. Dembinszki azonban az augusztus 2-ikára hajló éjjel minden elfogadható ok nélkül kiürítette a szegedi tábort és a Tisza balpartján, Szőregnél foglalt állást. Nem a döntésre törekedett, hanem az összeütközés elkerülésére. Ezzel a végzetes lépésével a lengyel tábornok teljesen feladta a támadás gondolatát és elősegítette az elszigetelten előnyomuló osztrák hadoszlopok egyesülését, demoralizálta hadseregét és lemondott a hadisiker kivívásának legelemibb feltételeiről is. E hadvezéri tétlenséget hatásában csupán a magyar kormány ama végzetes könnyelműsége múlta felül, amellyel tovább is a kezén hagyta ennek a szerencsétlen és tehetetlen embernek a magyar főerőt.

Görgey a Berettyó felé végzett menet alatt még nem adta fel teljesen a reményt, hogy a délvidéki magyar főseregnek sikerülni fog az osztrákok ellen valamilyen sikert kivívni, vagy legalább harcra kész állapotban addig együtt tartani azt, amíg ő eléri a Marost. Arra számított, hogy a délvidéki se-

reg legrosszabb esetben Aradra húzódik vissza s aztán az ő kipróbált seregével egyesülten, támadásba megy át az osztrákok ellen. Görgey serege augusztus 5-én egyesült Nagyváradon. Itt Aulichtól, a július 15-ike óta kinevezett hadügyminisztertől, rendeletet vett, melyből megtudta, hogy Dembinszki Szegedet ellenállás nélkül feladta és hogy most már az orosz főseregre való tekintet nélkül neki Aradra kell vonulnia. E rendeletnek megfelelően Görgey a már augusztus 4-én Nagyváradra ért Nagy-Sándor-féle hadtestet azonnal útnak indította, míg másik két hadtestjének a következő napra volt megszabva Nagy-Sándor követése. A menetet úgy szabályozta Görgey, hogy a sereg augusztus 10-én (Nagy-Sándor) és 11-én (a zöm) Aradra érjen. Augusztus 7-én, mikor a főhadiszállás Nagyszalontára ért, Görgey újabb parancsot kapott Aulichtól, amely szerint Dembinszki, aki „Szőregnél nem jó csatát liferált", utasítást kapott arra, hogy Aradra vonuljon vissza, ahová Görgey seregének már augusztus 9-én és 10-én kellene beérkeznie. Még a szőregi eset után, amely a Tisza-vonal teljes feladását eredményezte, Kossuth agyán átcikázott az a röpke gondolat, hogy az aradi egyesülés helyett Görgey vágjon neki a muszkának, vagy legalább is fedje el a Királyhágót az orosz elől, amely most kelet és észak felől áradt a maradék magyar sziget felél. Viszont – úgy látszik – Kossuth terve szerint Dembinszkinek a Lugos felé való visszavonulás lett volna feladata, amerre már Duschek pénzgépeit is elindították s ahol a Vécsey- és Kmetty-hadtestekkel való egyesülés után alkalmasint az ideérkező Bemnek kellett volna megvernie az osztrákokat. Görgey azonban nem látott semmi okot arra, amiért eltérjen az Aradra parancsolt iránytól és amiért leapadt seregét kitegye az orosz tömegek ellen való külön hadműveletek veszélyeinek. Kossuth megijedt, hogy Aradon reked, éppen Görgey társaságában, fedezetlenül az osztrákok ellen, akik a Maros balpartja felé is kiterjesztették csápjaikat Szőreg után. Augusztus 5-én visszarendeli Dembinszkit Aradra, aki azonban zsebrevágja Kossuth parancsát és folytatja konok visszavonulását Temesvár-Lugos felé. Dembinszkinek eszébe se volt orosz hadifogságba jutni, ahol reá, mint lengyelre, kétségkívül nehéz sors várt volna. Így alakult a helyzet Temesvárnál, amely körül egy számra nézve óriásinak mondható magyar had gomolygott, silány erkölcsi és anyagi állapotban, de még silányabb vezetés alatt.

Görgeynél se volt sokkal rózsásabb az általános helyzet, ha csak azt nem számítjuk, hogy csapatainak minősége majdnem annyira felülmúlta a déli seregét, mint a vezetés különbsége. Augusztus 7-én Szalontáról azt írta Szemere Kossuthoz, hogy Görgey seregéből minden százból „tíz-tizenkét mezítlábas", hogy „nincs pénz, se remény hozzá, s nem lesz majd puskapor sem..." „Itt nincs többé idő habozni, vagy alkudjunk, bízva a jövőre, amit ki nem vívhatnánk, vagy haljunk meg a harcban... Miért nincs fegyverünk? Mivel az arany- és ezüstpénzt nem mertük berendelni a státus szükségére, nem említve, hogy a bankárokat kíméltük. Kíméltük az embereket, a templomokat, csak a nemzet jövendőjét nem." De bármilyen sötét ez a kép – nyilván Szemere retouche-ja erősen dolgozott, – a vigasztalan homályon áttűzött egy ki-

csiny reménysugár: az aradi koncentráció lehetősége s azok a pillanatnyi stratégiai esélyek, amelyek egy egységes vezérlet alá jutó nyolcvanezer főnyi magyar sereggel való operációk eshetőségein lebegtek. Kétségkívül hatalmas fantázia rejlett ebben a lehetőségben: végre-valahára magyar túlsúlyt lehet állítani az osztrák haderővel szemben, – és Görgey alatt! A déli seregben is voltak még el nem strapált értékű egységek: a Kmetty-, a Vécsey-hadtest és azok a zászlóaljak, amelyek a 4-ik hadtest kötelékében végigküzdötték Perczelnek tavaszi rác hadjáratát. Hogy Görgey legközelebbi tervei között mekkora kalkulus volt a Dembinszki hadával való egyesülés, arra Tisza István gróf elbeszélése szolgáltatott érdekes adalékot. Tisza Kálmán minden áron be akart lépni a honvédségbe. Atyja végül beleegyezett, amikor egyszerre híre futott a debreceni vereségnek. Görgey főhadiszállása éppen Nagyszalontán tartózkodott, amikor megjelent nála a Tisza-család egyik barátja s megkérdezte tőle: érdemes-e még belépni a magyar hadseregbe? A vezértábornok ezt válaszolta: „Várjon a fiú néhány napig. Ha egyesülni tudok Dembinszkivel, akkor jöjjön, mert akkor megverhetem az osztrák sereget és nincs minden elveszve. Ha azonban Dembinszki megvereti magát, mielőtt elérhetném, akkor leteszem a fegyvert."

Az engedetlenséggel annyiszor megvádolt magyar tábornok tehát el volt szánva megkísérelni a végsőt a koncentráció kierőszakolása után. Ezért össztökélte sebes iramra szegény elcsigázott hadtestjeit Arad felé. Oly módon gyorsította meg a menetet, hogy Nagy-Sándor augusztus 9-én valóban Aradra érjen, míg a másik két hadtestnek a következő napon kellett ide bevonulnia.

Maga Görgey augusztus 9-ikére előresietett Aradra, hogy a hadihelyzet felől részletesen tájékozódjék. Aki ott nem jelent meg, az Dembinszki volt. Pedig a távolság Szőregtől Aradig mindössze kilencven kilométer, vagyis négy kis menet, úgy, hogy Dembinszki augusztus 9-én feltétlenül Aradon lehetett volna. Tehát Görgeynek tovább kell folytatnia ezt az őrült hajrát az eltűnt testvérsereg után, Temesvár felé, ha ugyan ez a sereg még létezik. Aradon csak a Querlonde tartalékhadosztályát lelte, a várőrséget és Kossuthot a miniszterekkel, a képviselőkkel, a hatósági emberekkel s azzal a rengeteg katonai szökevénnyel, akiket mint szétszórt szilánkokat, mindenünnen ide sepert a menekülés vágya és a remény, azután a polgári menekülteket és kompromittáltakat, akik azt se tudták, mely égtáj felé vegyék útjokat a szövetséges hadseregek harapófogóiból. Nagy-Sándor is különös jelentéseket küld ismételten a Maros balpartjáról: osztrák csapatok bukkannak fel a látóhatáron, arccal észak felé, holott velük szemben délre a magyar ellenállás legnagyobb hadserege áll. Sőt Nagy-Sándor, okulva debreceni kalandján, legott vissza is húzódik a folyó északi partjára. Görgey agyán hirtelen átvillan az a gyanú; hátha Nagy-Sándor megijedt a maga árnyékától, rémeket lát, hiszen minden hivatalos közlés szerint osztrák helyett magyarnak kellene közelednie Aradra dél felől. Éppen közvetlen szemlélet alapján igyekszik ellenőrizni Nagy-Sándor híreit, amikor kapja Kossuth levelét, amely meghívja őt az aradi várban tartandó minisztertanácsra.

Az augusztus 10-én tartott minisztertanácsot a kormányzó azzal a közléssel nyitotta meg, hogy egy hozzá érkezett megbízható hír szerint Dembinszki serege az elmúlt napon Temesvárnál győzelmet aratott. Ezzel szemben Görgey közölte a Nagy-Sándor útján egy sebesült tiszttől vett azt a tudósítást, hogy a magyar sereg Temesvárnál vereséget szenvedett s csakis így magyarázható, hogy egy osztrák hadtest háttal Temesvárnak támadólag léphetett fel Arad ellen. Kossuth erre azt válaszolta, hogy Bem váratlan megjelenése annyira felvillanyozta a hadsereget s a Dembinszki vezérsége alatt elcsüggedt seregbe annyira képes volt új lelket önteni, hogy a Bemtől elindított offenzíva felette kecsegtető kilátások között fejlődött. A nagy költőket sem ihletheti egy morzsányi élmény se akkora lelki kalandokra, mint ez a hírfoszlány most az utolsó percben ismét teljes működésre indította Kossuth fantáziáját. Görgey közlései, illetőleg következtetései ugyan való értékére szállították le ezt a gazdátlan hírt, amelyet újabb jelentések nem is erősítettek meg. A temesvári eset körül való találgatásokat azután nyomban félbeszakította a fővezérség körül kirobbant vita.

Görgey vallatásaira Kossuth kénytelen volt beismerni, hogy Bemet kinevezte generalissimusnak, amit Csányi tüstént törvénytelenségnek bélye-

gezett, mert miniszteri ellenjegyzés nélkül történt. Kitűnt, hogy a kabinetnek egy tagja, Aulich, mégis tudott Bem kineveztetéséről, amelyet ellenjegyzett. Csányi azonban ezután is ragaszkodott felfogásához. Ezt a derék, jellemes hazafit felháborította a fővezérség körül hetek óta követett kormánypolitika, mert ő is, miként a képviselők többsége, a nemzeti önvédelemmel rokonszenvező közvélemény, a fővezérség egyedüli jogos várományosát Görgeyben látta, akit most az utolsó napokban is, valószínűleg Szemerének az egyetértést előmozdító leveleire, ilyen rútul félrevezettek. A kormány dubiozus erkölcsi helyzetén Vukovich próbált enyhíteni, aki hosszú vádlajstromot olvasott Görgey fejére s azt követelte tőle, igazolja magát, mielőtt a fővezéri kérdésben a minisztertanács véglegesen állást foglalna. Görgey higgadt méltósággal utasította vissza Vukovich kihívását, s azt a kijelentést tette, állítsák őt haditörvényszék felé, ha a vádakat kivizsgálni akarják. Azután eltávozott ebből a reménytelen társaságból, amely a szakadék partján se ismert fontosabb kérdést annál, mint hogy a tizenkettedik órában hosszú időt fecséreljen el a vádak és felelősségek „objektív" tisztázására. Visszatért főhadiszállására, hogy kiossza a másnapra vonatkozó parancsokat és intézkedéseket Schlick hadtestének megtámadására, mert az utolsó kísérletet sem akarta elszalasztani, hogy Dembinszkivel, azaz Bemmel egyesüljön. Éppen eleget tudott már az ideiglenes kormány sivár erkölcsi nyomorúságairól, amely kapva-kapott minden látszat, vagy ürügy után, hogy az ő szereplését elhomályosítsa a közönség előtt, s legjóhiszeműbb intencióit is elferdítse és megrágalmazza. Igaz, minden patriotizmus inficiálva van egy rakás olyan jellemmel, amelyeket az emberi szenvedélyek csatornái öntenek ki magukból. Ha felrázzák a társadalom tengerét a maga mélységéből, mondja Carlyle, semmisem természetesebb, mint az, hogy a mélyből nemcsak gyöngy, hanem iszap is kerül felszínre. Nem érezte-e magán ő is végigrohanni ezeknek az alacsony pártszenvedélyeknek lázait, amikor májusban elmerült az április 14-ike elleni küzdelemben és amikor mániákus kizárólagossággal ennek a küzdelemnek rugói irányították minden gondolati és cselekvési erejét? Amíg azonban a muszka intervenció hírére ő kibontakozott ebből az eszmei és erkölcsi zűrzavarból, addig politikai ellenfelei még most is ott vergődnek régi gyűlöleteiknek hínárjában és szemeiket már csak arra az óráról-órára keskenyedő résre meresztik, amerre majd elosonhatnak felelősségük elől s amerre a nagy vízözönből szárazra menthetik pucér életüket. Szunyoghtól, Csányitól, Nyáry Páltól mindent megtudott, miképpen akadályozták meg az ő fővezérségét s ezzel talán az aradi, vagy a temesvári koncentrációt is. Augusztus 11-én hajnalra tűzte ki hadtestjeinek a támadást az osztrákok ellen. Késő este kapta a kormányzó meghívását négyszemközti beszélgetésre az aradi várba.

Kossuth se várta izgatottabban a Temesvár felől jövő híreket, mint Görgey. Ha már ingadozott is hite Bem nagy győzelmében, de legalább hinnie kellett azokban a kedvező esélyekben, amelyek az északi és a déli magyar hadseregek egyesülése következtében a magyar ügyre nézve bizonyos kons-

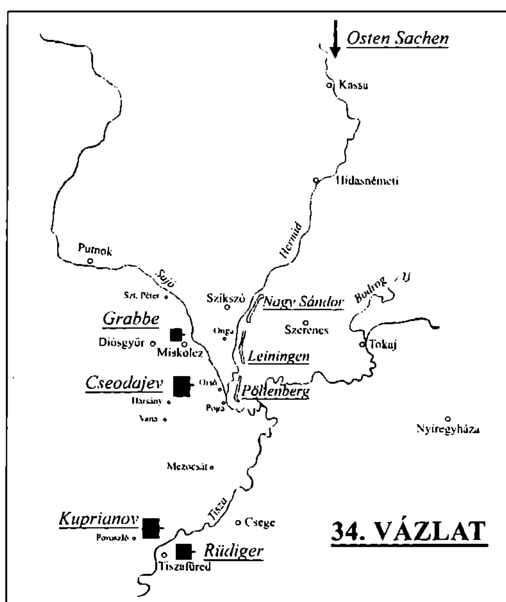
tellációt teremtettek. Nem bírta egyedül elviselni a bizonytalanságnak idegmardosó perceit. Érezte, hogy ki kell beszélnie magát Görgeyvel, mielőtt a remélt koncentráció után mindaketten szembekerülnek a magyarság legnagyobb történelmi feladatával: a császári hadsereg legyőzésével. Az utolsó találkozás történetét két forrásból ismerjük: a tábornok és a kormányzó elbeszéléséből. A hitelképesség kritériumát a két férfiú lelkialkatának különbsége állapíthatja meg leginkább. Kossuthnak nemcsak fantáziájában, hanem memóriájában is sok volt a költői elem. Emlékezőtehetsége éppúgy telítve volt a művészi rekonstrukció adalékaival, mint amennyire képzelete fűszerezte a tényekről való nézeteit is. Hiszen ez a végső kifejlődés felé rohanó epopeia el sem gondolható olyan csodás gazdagságú és bátorságú ihlet nélkül, mint az övé volt. A historizálásban azonban mégis biztosabb úton járunk, ha annak a férfiúnak előadását követjük, aki, ha háborút viselt is, de nem igen jutott hadilábra a valósággal és aki akkor is nyers őszinteséggel beszéli el az eseményeket, amikor ezekből önleleplezés-szerű következtetéseket lehet vonni az ő hibáira és tévedéseire. Valószínű, hogy utoljára mindketten még egyszer feszegették a felelősség kérdését. A szemrehányások után Kossuth ezeket a kérdéseket intézte a tábornokhoz: mit tenne, ha a kormány Bemet nevezi ki főparancsnoknak? Mit tenne, ha Bem Temesvárnál győz, az egyesülés sikerül és Görgeyt bíznák meg az egyetemes főparancsnoksággal? Végül mit tenne, ha Temesvárnál az osztrákok győznek?

Az első kérdésre Görgey azt válaszolta, hogy nyomban leköszönne állásáról, mert egy nem magyarnak fővezérré kineveztetését saját elmozdításának tekintené s egyúttal semmi biztosítékot se szerezhetne arról, hogy a küzdelem nem folytatódik tovább személyes célokért, mindenre kész hazardőrök vezetése alatt. A második kérdésre azt felelte, hogy nyomban megtámadná Haynaut. A harmadikra: „Leteszem a fegyvert". „És én főbelövöm magamat" – mondta Kossuth. Most a tábornok minden okos és gyakorlati értékű érvet felsorakoztatott arra, hogy a kormányzót lebeszélje erről a kétségbeesett lépésről. Figyelmeztette, hogy Kossuthra, mint a magyar ügy képviselőjére a külföldön még nagy feladat vár, amelyet ő abban lát, hogy a kormányzónak tüneményes képességei felette gyümölcsözően érvényesülhetnek a magyar gondolat propagandájában és talán abban is, – gondolta magában Görgey, – hogy Kossuth a külföldön meggyőződést szerezvén április 14-iki politikájának megvalósíthatatlanságáról, maga fogja megtagadni a detronizációt és a helyes útra tanácsolni a magyar társadalmat. Ekkor látta egymást utoljára ez a két nagy férfiú, akiknek egyenetlensége, vérmérsékletükben, felfogásukban, lelki alkatukban, módszereikben és céljaikban gyökeredző nézeteltérése, különösen az utolsó hónapokban, oly nagymértékben rontotta meg a magyar önvédelmi harc reális kilátásait.

Néhány órával később Kossuth megküldte Görgeynek Guyon jelentését a temesvári csatáról, amelyről Kossuth maga is ezt írta: „a tudósítást Guyon írta, a rettenthetetlen s még azt is írta, hogy a sereg tökéletesen szét van verve, ő maga Lugosra siet, romjait, ha lehet, összeszedni." Ez a hír Görgey

seregének Arad felől déli irányban tervezett támadását most már céltalanná tette. Temesvárnál nem a magyar, hanem a győztes osztrák fősereg állt. Az előbbi teljes felbomlásban menekült a hatvan kilométernyire fekvő Lugos felé. Ha a magyar fősereg kezdettől fogva Aradnak vonul vissza, vagy ha legalább az utolsó pillanatban a temesvári csata megvívása elől kitér és Vinga irányában úgy csoportosul, hogy Görgey csatlakozását és kedvező beavatkozását elősegítse, akkor augusztus 11-én az ötvenezer főnél erősebb, s emellett Görgey jelenlététől felvillanyzott magyar sereg [és az osztrákok] között Aradtól délre döntő csatára kerülhet a sor. Minden okunk megvan arra a feltevésre, hogy Görgey csatavezetésének feltétlen fölénye a legsikeresebb módon érvényesülhetett volna. Így azonban az a gyönyörű lendület, amely Görgey seregét a legutolsó hadműveleti időszakban a Paskievicstől szőtt hálón keresztül, majd nagy félkörben az orosz fősereg körül, tizenkét napi szakadatlan menetben, háromszáz kilométernyi úttal a Hernádtól Aradig vitte, mesés, de – fájdalom – kárbaveszett manővert eredményezett. Lehetetlen meghatottság nélkül szemlét tartanunk Görgey hősi seregének ezen a felfoghatatlan teljesítményén, amelyet ez Komáromtól kezdve az utolsó hónap alatt végzett, különösen, ha azt összehasonlítjuk a délvidéki magyar fősereg munkájával. A magyar tábornoknak ezt a hadműveletét a külföldi katonai írók osztatlan csodálata kíséri. Minő szörnyű tragikum, hogy ekkora fokú hadvezetési művészet minden eredménye az utolsó percben omlott össze.

Rögzítsük le most nagy vonásokban az augusztus 10-iki estén beállott harctéri helyzetet.

34. VÁZLAT

A termesvári csatában a magyar fősereg roncsokká tört szét. A magyar főhaderő szerepét most már Görgey serege, mindössze huszonháromezer gyalogos, 4800 huszár és 142 ágyú, vette át. A magyar főtábornok az esetleg még ezután következő hadműveletekben seregének csak két jó hadtestére, helyesebben Leiningen és Pöltenberg tizenegyezer főnyi jó gyalogságára, valamint egész huszárságára és tüzérségére támaszkodhatott. Nagy-Sándor gyalogsága a debreceni futás óta már csak lecsökkent értéket képviselt, Querlonde újonchadosztálya még ennél is kevesebbet ért. Röviden: Görgeynek mintegy tizenhatezer főnyi veteránja és száznegyven ágyúja volt. Nehezebb, veszélyesebb hadivállalatnál ennél többre nem számíthatott. A volt magyar fősereg, miután Temesvárnál mintegy hatezer foglyot veszített, tízezer ember pedig a szélrózsa minden irányában elszéledt, a csatát követő napon zömével már Lugos környékét érte el. Legépebb részei közül Kmetty hadteste Temesrékásnál, Vécseyé a Béga mögött gyülekezett s a következő napokban legalább becsülettel látták el az utóvéd szolgálatát. A harci kedv és a fegyelem azonban csak bizonyos menetelésekre tette képessé ezt a két hadtestet, amely már nem volt többé csataképes állapotban. Igazolja ezt, hogy Kmetty és Dessewffy (mindketten vitéz alvezérek) augusztus 12-én a Lugosra érkezett Kossuthnak azt jelentették, hogy ez a sereg legelső ágyúszóra szétrobban. Maga Kossuth csak Vécsey hadtestjét találta jó állapotban. Ez a sereg tehát komoly haditényezőt már nem képviselt többé. Még siralmasabb volt a helyzet Erdélyben. Kolozsvár környékén már csak hétezer főnyi had állt a sokszoros túlerővel, Lüders orosz és Clam-Gallas osztrák hadtestjével szemben. Munkácsról Dés felé volt vonulóban Kazinczy nyolcezer főnyi hadosztálya, hogy Erdélyben a sokszoros túlerő áldozatául essék. Komáromban és Péterváradon, valamint Aradon a várőrségek tartották magukat. Ellenségeink közül Haynau seregéből egy hadtest Arad felé ért, a zöm Temesvárt és vidékét szállotta meg. Az orosz főseregből Rüdiger hadtestje Görgey követésében Nagyszalonta-Nagyvárad környékére, előcsapataival Kisjenőre és Nagyzeléndre jutott, míg az óriási zöm még Debrecenben vesztegelt.

A hadihelyzet Görgey seregére nézve így festett. A magyar sereget három oldalról túlerő fogta körül, még pedig délről legalább negyvenezer főnyi osztrák sereg, amely ellen Görgey még húszezer főt sem állíthatott; északról az orosz fősereg százezernél erősebb tömege, amelynek legközelebbi része egymaga erősebb volt Görgey egész hadánál; keleten Erdélyben Lüders hadteste – szintén erősebb Görgeynél – és az erdélyi osztrák hadsereg. E három ellenséges hadcsoport bármelyike ellen intézett magyar támadás a másik kettőnek üldöző hadmozdulatát természetszerűleg maga után vonta. Lehetséges, hogy Görgey, bármelyik irányban tör is előre, kezdeti sikereket vív ki, de a hadműveleti alapjaitól, lőszer és egyéb hadianyaga pótlásának lehetőségétől megfosztott, a hosszú marsoktól elcsigázott kis had győzelmének lehetőségét józan számvetés alapján a leghatározottabban tagadni kell.

A küzdelem a nyomasztó túlerővel szemben csak bukással végződhetett. Dicsőséget még hozhatott, de céltalan véráldozatnál egyebet aligha. Maradt tehát az a lehetőség, hogy Görgey serege a gyűrűből kitör és menekül. Erre nézve két irány jöhetett számításba: Lugos és Komárom. Az áttörés Lugos felé, Schlick hadtestén keresztül, esetleg sikerülhetett volna. Az eredmény: egyesülés a felbomlott fősereg roncsaival, az utóbbiak fertőző hatása Görgey jó csapataira is s aztán a menekülés Törökországba s itt a biztos fegyverletétel. A Komárom irányában választott menekülésnél még volt bizonyos valószínűsége annak, hogy Görgey a magyar huszársággal, gyalogságának és tüzérségének feláldozásával, a Maros mentén, vagy a Maros és Körös torkolata között, a Duna-Tisza közére és innen Budán, vagy Vácon át Komáromba iramodik, feltéve, hogy az átkelés sikerül a Tiszán és a Dunán keresztül. A későbbi fegyverletétel sorsát akkor sem kerüli el. A gyalogságot és a tüzérséget az ellenség lovassága azonban vagy a Tiszánál, vagy legkésőbben a Duna-Tisza közén feltétlenül utoléri és elfogja. Egyébként is képtelen gondolat, hogy olyan vezér, mint Görgey, elhagyja a sereg zömét és sorsára bízza azt.

Akárhogy forgassuk is a dolgot, a magyar tábornok csak az önkéntes fegyverletétel, vagy az ellenségtől kikényzerített kapituláció között választhatott. „Magamban elvégeztem – úgymond – hogy a parancsaim alatt álló hadsereggel leteszem a fegyvert, hogy így a további céltalan harcnak minél előbb vérontás nélkül vége legyen, hogy az ország, miután többé meg nem menthetém, legalább a háború iszonyú pusztításaitól meneküljön meg."

A kormány ugyan elhatározta az utolsó minisztertanácson, hogy Pöltenberg és Beniczky visszaérkezése előtt, akiket Szemere kívánságára egy békeajánlattal Paskievics főhadiszállására küldtek néhány nap előtt, újabb békeküldöttséget meneszt az oroszokhoz. Új államiratot szerkesztettek és Görgeyt is fölkérték, hogy felfogását foglalja írásba, amire azonban már nem került sor. Ellenben valami halvány valószínűsége volt annak a feltevésnek, hogy az oroszok tárgyalásba bocsátkoznak a hadsereg képviselőivel, különösen, ha az felruháztatik a legfőbb polgári hatalommal is. Görgey tehát elhatározta, hogy a kormányt felhívja a lemondásra a kormányzóval együtt és magára ruháztatja a legfőbb hatalmat. Nem akarta, hogy a Csányival megbeszélt lépése, tudniillik a fegyverletétel eszméje, a létező állami hatalom ellen való lázadás jellegével bírjon. Kossuth erre Görgeyt kinevezte az összes magyar hadak fővezérévé és megbízta, hogy kössön békét az oroszokkal. „Midőn Önt egyrészről minden seregek fővezérévé kinevezzük – így szól a felhatalmazás – másrészről felhatalmazzuk, hogy a már megindított értekezés nyomán Paskievics herceg tábornagy úrral végezzen olyképpen, hogy a magyar nemzet őfelségét, a cárt kérje föl közbenjáróul, s abban, mit a nemzet törvényes alkotmányának és jogainak, úgymint minden egyes polgári személyének és vagyonának biztosítására őfelsége meghatároz... elfogadni készeknek nyilatkozunk."

A tábornok azonban elégtelennek tartotta ezt a felhatalmazást, amely négy-öt nappal ezelőtt talán még új fordulatot adhatott volna a nemzeti önvédelem sorsának. Atyai barátját, Csányi Lászlót keresi fel, akit felhívott arra, eszközölné ki a kormányzó és a kormány lemondását és a legfőbb hatalomnak minden feltétel nélkül Görgeyre való átruházását. Csányi legott levelet írt Kossuthoz: „Görgey megkapta a vezéri kinevezést. Az most feleslegessé vált, mert seregeinek úgy is ő fővezére, más seregek pedig jelenleg, melyek fölött fővezérkedhetnék, nem léteznek. Kormányzó úr nézete más volt mai értekezésünk alkalmával. Sajnálom, ha a miniszteri tanács a múltak emlékét nem méltányolná, még most is, amikor a reménysugár is eltűnőben van, késnék a nemzet érdekében határozni, miszerint Görgey altábornagynak átadandó a főhatalom." Erre a közbelépésre néhány miniszteri ellenjegyzéssel ellátva, Kossuth megküldte lemondó levelét és a nemzethez kibocsátott kiáltványát, amelyben hivatkozik arra, hogy „a szerencsétlen harcok után, melyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk." Közli továbbá azt, hogy a legfőbb hatalmat átruházta Görgey Artur tábornokra, de „megvárom tőle s ezért Isten, a nemzet és a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat a legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja."

Az már nem is szorul bővebb magyarázatra, hogy Kossuth tudomással bírt Görgey fegyverletételi szándékáról. Tudta ezt akkor, amikor a legfőbb hatalmat Görgeynek adta, s tudta, menekülése közben, amikor Lugosnál találkozott a déli hadsereg szétporlott részeivel. Másnak, mint a szónoki pátosz túlzásának, vagy a felelősség áthárítása hátsó gondolatának nem tulajdoníthatjuk azt a föltételt, illetve azt a követelést, hogy a tábornok kötelessége a legfőbb hatalom birtokában megmenteni a nemzet státusélетét. Az egész nemzeti harc végső célja a viszontagságok és a sikerek váltakozásai közepette sohase volt más, mint a magyar státusélet megmentése. Minthogy azonban az orosz intervenció és a kormány fonák és tragikus személyi és hadászati intézkedései következtében, küzdelemmel ez a cél nem volt többé munkálható, sőt a temesvári csatavesztés után a magyar ügy katonailag reménytelenné vált, nyilvánvaló, hogy a státusélet megmentése érdekében Görgey nem tehetett már semmit, legfeljebb annyit, hogy kérje az orosz közbenjárást. Lehetséges, hogy a retorikának ez a búcsúszózata valójában nem is akart több lenni egyszerű hangulatkeltésnél. A szónok előtt a szavaknak más jelentési és értéki rezonanciája van, mint azoknál, akik semmi különbséget se látnak a szavak és tettek között. Ami pedig a legfőbb katonai és polgári hatalommal együtt Görgey reális erejét illeti, az a diktatúrával se térben, se tömegben nem sokszorozódott meg egy paránnyal sem. Területileg kiterjedt Ó- és Újarad városokra oly messzeségben, mily messzire Görgey ágyúi érnek. Alattvalókban kiterjedt az 1., 3. és a 7. magyar hadtestek-

re, Querlonde hadosztályára, a várőrségre, Arad lakosságára s azokra a szánandó polgári menekültekre, akik e borzasztó napokban Arad és Radna között szorongva várták végzetüket. Meg kell még említenünk, hogy a legfőbb hatalomnak Görgeyre való átszállása időpontját Kossuth bizonyos időhöz kötötte, talán azért, mert komolyan tartott attól, hogy Görgey elfogatja és kiszolgáltatja az oroszoknak, vagy az osztrákoknak. Ebben az egyetemes rémületben már mindenki meg volt fosztva józan mérlegelő képességének legnagyobb részétől. Ha Görgey közvetlen környezetében hallatszottak is hangok, hogy Kossuthot meg kell akadályozni menekülésében, a tábornok előkelő gondolkodása egy percig se habozott, hogy a volt kormányzó menekülését elősegítse.

Szemere és Batthyány Kázmér gróf miniszterek utóbb tiltakoztak Kossuth és a kormány lemondása ellen. Ez a lépés egyike Szemere ama szellemi s erkölcsi elcsuszamlásainak, amelyeknek még lelki magyarázatát is nehezen lelhetjük meg s amelyek talán nem származtak másból, mint abból a gyermekesen bosszúálló csínytevésből, hogy az utolsó percben borsot törjenek Görgey és Kossuth orra alá. A nap folyamán megérkeztek az orosz főhadiszállásra kiküldött magyar delegátusok is. Pöltenberg – úgylátszik – nagyon el volt bájolva az orosz tisztek és tábornokok udvariasságától és ígéreteitől. Beniczky, aki politikus természet volt, s akire a Rüdiger vezérkari főnökével folytatott beszélgetések csupán azt a benyomást tették, hogy az oroszok a maguk részére akarják biztosítani a magyar önvédelem likvidációját, egy feltétlen megadás formájában, kevésbé osztozott követtársának optimizmusában, ha hinni lehet a börtönben szerzett visszaemlékezései pontosságában és pszichológiai aláfestésektől mentes célzatában. Ő elsőbbséget adott az osztrák előtt történő kapitulációnak, amelyből több és főképp gyakorlati értékű politikai hasznot remélt. Meg kell állapítanunk azonban azt, hogy Beniczky a maga véleményével majdnem egészen elszigetelten állott a magyar tábornokok és törzstisztek között.

„Tehát Görgey a diktátor – írja Mikszáth Jókai-életrajzában. – Az óramutató kettőn jár. Most gurul ki a várból egy négylovas hintó és sebes vágtatva robog a Radna felé vezető utcákon. Mélyen behúzódva a fedél leghátuljába egyetlen alak ül bent sötét gondolatokkal, akik véletlenül megpillanthatják, egymásnak adják a leverő hírt: »Kossuth menekül«. Görgey már délelőtt megkapta az átruházó okmány eredetijét, s a miniszterium lemondását, de a hatalom csak este (mikor a nap lenyugszik) kezdődik. Nyolc-tíz óráig nincs úr a nemzet felett, beáll az ősállapot. Erre a néhány órára esetleg szükség lehet. Ez az ember siet. Mihelyt kezébe jut az átruházó okmány, az első dolga, hogy a koronáért küld. De Szemere is sietett és már egy félórával előbb elutazott a szent koronával és jelvényeivel. Vágtat is már a hintó Radna felé és a szikrázó nap még magasan van. Hatalmas órajelző az utas előtt, amint száll alább-alább, úgy jut közelebb-közelebb Görgey, minőt kevés halandó nyerhet e földi pályán, a roppant hatalomhoz. Roppant hatalom! Ugyan-

ugyan ne legyetek nevetségesek elszéledező vezérek, kik a halál elől és a halál elé siettek s te se nemzeted szivéhez nőtt óriás! Miféle hatalmat adhattok ti annak az embernek, akit mindnyájan gyűlöltök? Egy rakásra raktátok a felelősségeiteket és azt mondtátok: itt a legfőbb hatalom, letesszük kezeidbe a haza sorsát. Volt is már a ti kezetekben a haza sorsából valami? És ha a nap lenyugszik, mit tegyen szegény feje az úgynevezett diktátori hatalommal? Leül vele íróasztalához a fegyverletételi módozatokat megfogalmazni..."

Döntő elhatározásának végrehajtása előtt Görgey kikérte Bayer véleményét is. Ez sem látott más elfogadható lehetőséget a fegyverletételnél. A tüzérségnek már csak egy csatanapra való lőszere volt a pótlás reménye nélkül, eltekintve attól, hogy a sereg szükségleteinek fedezésére a kellő pénz is hiányzott. Ezen a napon futott be Vécsey tábornok részletesebb jelentése is a temesvári csatáról. Megdöbbentő színekkel ecsetelte a déli hadsereg szétzüllését, a lőszerhiányt, az élelmezés csődjét, amelynek következménye gyanánt „a legénység fegyveres kézzel csoportonkint rabol."

Ezután Görgey megírta azt a meghatóan szép és önérzetes levelet Rüdiger gróf orosz tábornokhoz, amelyben közölte fegyverletételi szándékát. „Tábornok úr! Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét", – így kezdődik a nevezetes levél, amely arra volt szánva, hogy egy nagy és vitéz katona megadja az ellenfélnek azt a legnagyobb tisztességet, amelyet nemes ellenfelek adhatnak egymásnak. „Megkímélem Önt mindazon végzetszerű események fárasztó ismertetésétől, amelyek minket egyre mélyebben vittek a kétségbeesett küzdelembe, eleinte törvényes szabadságainkért, azután létünkért... Ezen alkalommal Őfelsége, a cár nagylelkűségébe vetem bizodalmamat, hogy ő azon számos derék bajtársaimat, kik, mint korábban osztrák tisztek, a viszonyok hatalma által ezen Ausztria elleni szerencsétlen harcba belesodortattak, nem fogja egy bizonytalan sorsnak és egy mélyen megszomorodott nemzetet, mely az ő igazságérzetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelenül kiszolgáltatni. Talán elég lesz, ha egymagam leszek ennek áldozata... Siessen – ha hasztalan vérontásnak elejét venni akarja, – a fegyverletétel szomorú aktusát a legrövidebb időben, de akként tenni lehetővé, hogy az egyedül az orosz cár őfelsége hadai előtt mehessen végbe, mert az osztrák hadak nem dicsekedhetnek azzal, hogy az én csapataimat a dicső orosz hadsereg egy részének segítsége nélkül valaha is legyőzték volna. És mert e segítség nélkül sohasem sikerült is volna bennünket legyőzni, Ön, tábornok úr, természetesnek fogja találni, hogy a vitéz katona csak a maga győzőjének, a még vitézebbnek és hatalmasabbnak adja meg magát, nem pedig egy harmadiknak, aki őt soha le nem győzte; és Ön maga igazat fog nekem adni, amikor ünnepélyesen kijelentem azt, hogy inkább fogom egész hadtestemet bármilyen nagy túlerő ellen kétségbeesett csatában megsemmisíttetni, mintsem hogy oly ellenség előtt tegyem le a fegyvert, amelyet oly sokszor és csaknem minden alkalommal mi vertünk

meg." Ha már ezzel a tragikus jelenettel kellett lezárni a magyar önvédelmi harc drámáját, akkor a magyar fegyverek becsülete egy pillanatig se tétovázhatott, melyik szövetséges hadseregnek ajánlja fel az önkéntes fegyverletételt. Ezen az erkölcsi mérlegelésen kívül az a messzetekintő politikai számítás is vezette Görgeyt elhatározásában, hogy a történelem előtt az oroszokat kell megtenni annak az igazságnak őreivé, amely szerint Ausztria a maga erejével soha le nem győzhetett volna bennünket és hogy a császári seregek katasztrófáját kizárólag a muszka közbelépése akadályozta meg. A tábornok akkor már maga is komolyan hitt I. Miklós cár politikai közbenjárásának lehetőségében és sikerében, ha nem is a negyvennyolcas alkotmány visszaállítására, de legalább az általános kegyelem kibocsátására nézve. Honnan ismerte volna a muszka diplomácia perfidiáját, a varsói egyezmény szövegét, az orosz katonák lovagias viselkedése mögött lappangó keleti ravaszságot, amely hálóiba csalta, hogy azután bajtársait kiszolgáltassa Haynau beteg idegrendszere kiszámíthatatlan őrjöngéseinek s őt magát az erkölcsi tönkretételnek? Ha egyébként eddig habozott is, hogy feltétellel, vagy feltétel nélkül adja át magát és seregét az oroszoknak, akkor Rüdigernek Pöltenberg által hozott levele meggyőzhette róla, hogy az oroszok teljesen tisztában vannak katonai helyzetük kivédhetetlen túlnyomóságával. „Őmagassága (t.i. Paskievics) engem bízott meg – írta Rüdiger –, hogy Önt arról értesítsem, miképp az ő hadseregének egyedüli rendeltetése a harc."

A diktátor augusztus 11-ikének estéjére nagy haditanácsot hívott össze, amelyben olyan tábornokok és törzstisztek is résztvettek, akik nem tartoztak az ő hadtestjeinek kötelékébe: Kiss, Aulich, Gáspár, Knézich, Lahner, Lenkey, Schweidel, Török, hetven törzstiszt, ezenkívül Leiningen, Pöltenberg és Nagy-Sándor tábornokok. Előbb vázolta az általános helyzetet, majd felolvasta a Rüdiger gróf számára készített levelét s felkérte a haditanácsot, vitassák meg e levél tartalmát, vajjon elküldhessék-e az, vagy nem? Egyben kijelentette, bármit végez is a haditanács, ő aláveti magát a döntésnek s kötelezi magát, hogy azt keresztül is viszi. Hogy a jelenlevőket ne feszélyezze az ő személye, elhagyta a haditanácsot. Nem akart a diktatúra formai jogaival élni, amikor erre a végzetteljes lépésre határozta el magát. A szó szoros értelmében alkotmányos vótumnak vetette alá magát, hogy a kapituláció ne az ő személyes ténykedésének, hanem az egész hadsereg egyetemes akaratának kifejezése legyen. A haditanácson csak két törzstiszt szavazott az oroszok előtt való fegyverletétel javaslata ellen.

A haditanács határozata alapján elküldött levél tartalma szerint Görgey augusztus 12-én Világosra indult hadseregével, ahová megérkezett Rüdiger vezérkari főnöke, Frolow tábornok is, hogy a kapituláció végrehajtásának módozatait Görgeyvel megbeszélje, késznek nyilatkozván arra, hogy teljesíteni fogja parancsnoka nevében a magyar hadseregnek írásban foglalt személyi kívánságait is. A világosi Bohus-kastély ezen a napon s a következőkön, a mindenfajta magyar politikai és katonai hajótörötteknek gyülekezőhe-

lye volt, valóságos *lapis refugii*, az a pont, ahol a kétségbeesés és a remény találkoztak. Arra a hírre, hogy Görgey az oroszokkal alkudozásokban van, a déli hadseregből rengeteg tiszt szivárgott Világos felé, hogy a remélt megegyezésnek előnyeiben részesüljön. Ugyanide torlódtak a vihar által állásukból kidobott kormányhivatalnokok, képviselők, s egyéb, a nagy zűrzavarban pillanatnyi érdekeikre, vagy életükre spekuláló elemek is, akik különböző kérdésekkel, panaszokkal, szemrehányásokkal, zsoldjuk kifizetését sürgető kívánságokkal árasztották el a főhadiszállást. Különösen a déli hadsereg tisztjei közül sokan ragaszkodtak ahhoz, hogy a Frolownak átadott pontok közé iktassák azt is, hogy a magyar tisztek kívánságukhoz képest, orosz szolgálatba vétetnek át. Augusztus 13-án délelőtt indult Görgey a fegyverletétel végrehajtásához. A magyar hadsereg egymással párhuzamos arcvonalakban állt fel: elől a 7-ik és a 3-ik hadtest, a második sorban az 1. hadtest, a Querlonde-hadosztály és az egész tüzérség. A hadsorok előtt Görgey találkozik Rüdigerrel s átadja neki a sereg részéről papírra tett kívánságok pontjait, amelyek közül az orosz tábornok nyomban hozzájárul, hogy a tábornokok és a főtisztek megtarthassák kardjaikat és hogy mindenki rendelkezhessék ingó vagyonával. Ezután a magyar hadsereg osztagonkint és csoportonkint a legtökéletesebb rendben, leteszi a fegyvert. A már fegyvertelen hadsorok előtt mégegyszer elvonul a magyar tábornok, vezérkara kíséretében. Amikor a 3-ik hadtest arcvonala és a huszárság előtt elvágtat, még egyszer, utoljára hangzik fel az annyiszor hallott, lelkes rohamokra biztató felkiáltás: Éljen Görgey! Mintha a fontanebleaui jelenet ismétlődött volna a világosi síkon, amikor a „kis káplár" mégegyszer megfürdött öreg gárdistáinak ovációiban s amikor utolszor dörgött feléje a felkiáltás: *Vive l'empereur!* Ezt a jelenetet azonban már Görgey vasidegei sem bírták el. Szive összefacsarodott a kimondhatatlan fájdalomtól s „leborult hű lova nyakára".

XII.

Görgey Nagyváradon Paskievics előtt – Balsejtelmei – Hogyan fogja fel amnesztiáját? – Az orosz imperiálok – Klagenfurtban internálják – Lelki összeomlása október 6-a után – Az „áruló" – A „Mein Leben u. Wirken" – A vádak pergőtüzében – Az emigrációs irodalom – Anyagi és családi körülményei – Görgey és Deák – Az első rehabilitációs kísérletek – Berzenczey – A „Gazdátlan Levelek"

A történelmi szereplés gyakran építi tönkrezúzott egyéni örömök romjaiból a maga csarnokát. Miközben Kossuth hintója rövid megállásokkal a török föld felé repült, Kisjenőről egy másik kocsi indul északra Nagyvárad felé. Utasa a másik hajótörött, a tegnapelőtti diktátor, most már orosz hadifogoly. Fején sebkötés, még mindig félig-meddig rokkantja július 2-iki nehéz sérülésének, kíséretében orosz katonatisztek, szárnysegéde, testvérei és magyar kezelőorvosa. Ha a dél felé törekvő menekült le is van sújtva a porig, talán már élednek reményei optimizmusának kimeríthetetlen forrásaiból s talán már megfogamzott benne a katasztrófa felelősségének az a formulázása is, amelynek nemsokára a viddini levélben oly megrázó szólamokat ad. A másik utas, akit északra visznek, a cár helyettesének színe elé, sokkal levertebb és csüggedtebb. Bármennyire tisztának érzi is magát az igaz vérétől, bármennyire megsejtette is pályája kezdetén a vértanúi sorsot, s akármennyire közömbös is volt előtte tulajdon élete, nem bírt erőt venni rossz előérzetein. Rüdiger főhadiszállásán szinte már minden magyar főember bódultja volt az orosz barátságnak. Az a sértő bánásmód, amely az osztrák összekötőtiszteket és politikai megbízottakat érte az oroszok részéről, a magyarokban még inkább felszította ezt a különös, alkalmi, romantikus orosz barátságot. Maga Görgey is mételyezettje volt e barátkozásokból táplálkozó reménykedéseknek, ha másrészt józansága folytonosan bele is furdalta lelkébe a kételkedés fulánkját. Tisztjeinek még lelkükre kötötte, hogy viselkedjenek önérzetesen és szerényen és egy pillanatra se feledkezzenek meg hadifogoly voltukról. Amikor Rüdiger megkérdezte tőle, kit óhajt magával vinni nagyváradi útjára, Görgey, abban a jogosult hitében, hogy bajtársait néhány nap múlva viszontláthatja, csak testvéreit és egyik szárnysegédét szemelte ki kíséretül a varsói hercegnél való tisztelgésre. Utazás közben azonban egyszerre ellepték az aggodalom és a szorongás borzongásai. Mintha Ossian fellegeiből szállott volna alá, olyan volt, mint a búskomorság angyala. Bizonyos tekintetben megnyugtatta az a tudat, hogyha valakinek lakolni kell, akkor csak őt érheti elsősorban a büntetés pallosa, nem alárendeltjeit, „eszközeit merész kezében". Hogy mindent alárendeljen barátai és bajtársai sorsa javításának, elhatározta, hogy leövezi büszke önérzetét is, ha ezen az áron kínálják nekik és az országnak az amnesztiát. Ami valamennyi-

re felderítette, az a tudat volt, hogy Nagyváradon találkozhatik hitvesével, akit néhány nap előtt itt rejtett el egy ismerős családnál. Az örömnek ez a hirtelen felvillanása hasonlatos volt ahhoz a szikrához, amely végigcikázik még a pernyévé égett papiroson.

„Tegye magát kicsinnyé a varsói herceg előtt" – ezt a jó tanácsot adta neki második orosz látogatója, Kaufmann tábornok, mert Paskievics lobbanékony öregúr, sokat tart magára, módfelett tiszteli saját dicsőségét, egyébként azonban nem kemény szívű ember. Görgey nem is csalódott, amikor átlépte az orosz tábornok küszöbét. Egy kicsinytermetű, indulatos vénember toporzékol előtte, aki a maga konjunkturális hatalmával sietett imponálni levert ellenfelének. „Hogy mert Ön megtámadni engem Vácnál?... Ha el nem illannak, akkor mi történt volna Önökkel?" „Mindnyájan leúsztunk volna a Dunán" – volt a kielégítő válasz. „Ha Ön akkor megadja magát, akkor biztosítottam volna életét és bajtársaiét is, de így, majd meglátom különben, mit tehetnek, a politika nem engedi, hogy szabadon cselekedhessek." Ebben a tónusban kezdődött az egyenetlen disputa a fogoly és az orosz vezér között. Mikor végre Paskievics elsütögette minden puskaporát, megszólalhatott Görgey is. Kegyelmet kért bajtársai számára, amnesztiát a nemzetnek. Hiszen barátai nem tettek egyebet, mint hogy az ő parancsait teljesítették, kivéve, mikor ők szavazták meg az oroszok előtti fegyverletételi javaslatot. Ezért sokkal inkább érdemesek a herceg jóindulatára és pártfogására, mint ő, aki végtére is vezér volt. Paskievics biztatásán kívül azonban pozitív választ nem kapott. Így tért vissza szállására, amely előtt orosz díszőrség állott.

Az orosz fővezér be akarván váltani nem kötelező ígéretét, haladéktalanul írt az osztrák császárnak és a maga szuverénjének is. „Ha ki merném fejezni véleményemet – írta Miklós cárhoz augusztus 13-án már –, azt mondanám, jó volna, ha Görgey nálunk maradna mint diadalmi jelvény, amely mindenkit emlékeztet arra, hogy befejezve a küzdelmet, Felséged csapatai előtt rakta le fegyverét. Felséged döntését várva, Görgeyt magamnál tartom." A következő levélben (augusztus 15-én): „Nagy zavarban vagyok. Görgey Felséged nagylelkűségére bízza magát. Bitófára juttathatom-e ennélfogva mindazokat, akik Felséged irgalmasságába vetették minden reményüket, holott csak azért, mert Felséged csapatainak adták meg magukat, annál szigorúbb büntetés fogja őket érni?" Augusztus 16-án értesítette Ferenc Józsefet a fegyverletételről s a következőket írta: „Kegyeskedjék Felséged megengedni, hogy nemesszívűségére appellálhassak azok érdekében, akik mint elsők, tévedésüket belátták és az engedelmességhez való visszatérés példáját adták". „Felséged trónusának magasságából hangozzanak el a feledés és a megbocsátás szavai." Egyidejűleg Schwarzenbergnek is figyelmébe ajánlotta az osztrák császár elé terjesztett kérelmét. „Higgye el nekem – írta –, hogy egy amnesztia hasznosságra vonatkozó meggyőződésemnek nagyon mélynek kell lennie, ha egy ilyen lépésre szánom el magam." Közben Haynau

sürgette az orosz hadifogságba jutott magyar tiszteknek kiszolgáltatását. Ekkor Paskievics ezt írta Haynaunak (augusztus 19-én): „Midőn ezen kiadatást rögtön elrendeltem, el nem mulaszthatom báró úr, hogy vissza ne térjek azon előnyökre, amelyeket véleményem szerint azoknak a katonáknak amnesztiálása okozna, akik elsőkül önként megadták magukat." Haynau és az osztrák kormánykörök azonban alig várták, hogy szabad folyást engedhessenek bosszúállásuk dühkitöréseinek. Az osztrák fővezér azt írta Radetzkynek augusztus 18-án, hogy felkötteti az összes magyar vezéreket, vagy agyonlöveti, a gazt annyira kiirtja, hogy száz évig nem lesz forradalom ebben az országban, mert mint a rend képviselője, nyugodt lelkiismerettel százakat is ki fog végeztetni, mert erős a meggyőződése, hogy csak ez a módszer segíthet.

Amíg Nagyváradon Görgeynek rossz sejtelmei viaskodtak jó reményeivel, megjelent nála Zichy Ferenc gróf, császári főkormánybiztos az orosz hadseregnél, a leghírhedtebb muszkavezető, a magyar ókonzervatívek szélső jobboldali csoportjának egyik kitűnősége. Azt az ajánlatot tette a fogolynak, kölcsönözze oda népszerűségét az ókonzervatív politika részére, amely a maga restaurációjának elérkeztét remélte a forradalom leverésében. Zichyék régóta tudták, hogy súlyos elvi ellentétek zavarták a váci kiáltvány óta Görgey és Kossuth személyes viszonyát. Most abban az illúzióban ringatták magukat, hogy a bukott fővezér dicsőségével fényesítik ki megrozsdásodott népszerűtlenségüket és hogy szövetségestársukká teszik. A tábornok azonban elhárította magától ezt a megtiszteltetést, ellenben nyomatékosan figyelmeztette Zichyt, használják fel befolyásukat arra, hogy Ferenc József mielőbb bocsássa ki a közkegyelmet, állítsa helyre a negyvennyolcadiki alkotmányt, azután utazza be az országot, melynek népe e feltételek teljesítése után kétségkívül visszatér az alattvalói hűség és lojalitás útjára. A Nagyváradon tartózkodó Seher-Thossnak még azt a reményét fejezte ki, hogy csak ő lesz az áldozat. Mindazonáltal a kétség és remény szakadatlan tusakodásában idegei nem bírták tovább. Összetört. Mondhatni, árnyékává lett önmagának, mintha teljesen elveszítette volna önmaga előtt régi személyazonosságát. Hogy a muszka jóindulatot melegen tartsa, beváltotta ígéretét és kezükre járt az egyes magyar csapatparancsnokokhoz írt leveleiben a fegyverletétel megkönnyítésében. Életének leggyötrelmesebb órái voltak ezek. Ismételten megjelent a varsói herceg előtt, mint alázatos folyamodó. Az ügyért tette, másokért, bajtársaiért, akiktől való elszakítottsága a gyehenna kínjait okozta neki. Mint egy leltári tárgy, úgy tűrte, hogy bármit csináljanak vele. Kérése ellenére se láthatta viszont az öreg Csányit, akit nemrég szintén Nagyváradra szállítottak. Erkölcsi bukásának megsejtése, mint Steier finoman megjegyzi, összeroppantották lelki erőit. Mikor Napóleont a szövetséges hatalmak katonai megbízottjai Franciaországon keresztül Elba szigetére kisérték, s útközben inkognitóval védekezett felismertetés ellen: ez a gyötrelmes utazás néhány hétre teljesen összetörte a világtörténet egyik

leghatalmasabb akaratmotorát. Valami ilyesmi történhetett Görgeyvel is. A Nagyváradra érkező Görgey Kornél elmondta neki a sarkadi tiszti fogolytábor híreit, hogy visszavárják s máris türelmetlenkednek, sőt gyanúsítják is, árulást emlegetnek, még azok is, akik eddig tűzön-vízen kitartottak Görgey mellett.

Augusztus 22-én megérkezett Nagyváradra Bariatinszky herceg a cár üzenetével. Eljött Görgeyhez is és tudatta vele, hogy a cár megkegyelmezett neki, sőt a cárevicset küldte az osztrák császárhoz, hogy interveniáljon nála a magyarok érdekében. Ezután a cár nevében elkérte a magyar tábornok kardját, hogy elvihesse azt urának. Nem tudta mire vélni a fogoly ezt az izolált kegyelmet. Ha abból a feltevésből indult ki, hogy ő neki, mint főbűnösnek megkegyelmeztek, akkor ebből logikailag nem következhetett más, mint az, hogy bizonyos idő múlva kiterjesztik az amnesztiát alárendeltjeire is. Nem tudta, honnan tudta volna, hogy az orosz diplomácia bizántinus álnokságai nem hiányoztak még az orosz hadvezérségből sem. Nem tudta, hogy rászedték és hogy nagylelkű és önérzetes gesztusával visszaéltek. Ha Paskievics, vagy a cár komolyan ragaszkodnak az amnesztiához és nem írott malasztként kezelik saját javaslataikat a kegyelemre nézve az osztrák kabinettel szemben, akkor kétségkívül rendelkeztek éppen elég hatalmi eszközzel és tekintéllyel is, hogy azt kikényszerítsék. De Miklós cár, a legitimitás és az autokrácia legfőbb képviselője, a dekabrista forradalom vérbefojtója, csak nem fog konfliktusba keveredni nagy szövetségesével egy forradalmi párt hadseregének tábornokaiért és tisztjeiért? Hiszen XIV. Lajos is cserbenhagyta Rákóczit Ónod után, holott részben a franciák biztatták fel a szövetkezett rendeket József király detronizációjára. Nemsokára kiderült, hogy Paskievics csak azért ragaszkodott Görgey személyének megkegyelmezéséhez, mert valóságos trofeumnak tekintette hadi dicsőségének múzeumában. És vajjon Görgey honnan tudhatta volna, hogy a legerőteljesebb orosz közbenjárásra is Schwarzenbergék csodálkozásba fogják ejteni az egész világot hálátlanságuk által.

Ausztria hálátlansága – mondta később Bismarck Klapkának – mindjárt a magyarok fegyverletétele után kezdődött. Görgey föltétlenül letette a fegyvert Világosnál, de csak azért, mert Paskievics, mint a cár elbeszélte Bismarcknak „az én nevemben neki megígérte, hogy az osztrák császárnál kieszközlöm az általános amnesztiát... Én teljesítettem ígéretemet, még pedig nyilvánosan. A világ színe előtt kértem az amnesztiát. A nyilvánosság által kényszerhelyzetet akartam Ausztria számára teremteni és megkönnyíteni az osztrák udvar helyzetét a szláv és német népekkel és az osztrák tábornokokkal szemben. Arról, hogy engem nyilvános kérelmemre nyilvános visszautasítással Európa előtt kompromittálni fognak, nem is álmodtam. A visszautasítás által önmagam előtt meg voltam alázva, mint olyan ember, aki adott szavát be nem válthatja. Már akkor éreztem, minő nagy hibát követtem el, midőn hadseregemmel Ausztriát megmentettem." Görgey tudhatta,

zárta elmélkedését Bismarck, hogy az oroszok legyőzik a magyar seregeket s előre láthatta, hogy a legyőzés után szomorú sors vár a magyarokra. De ameddig a magyarok a törvényes téren maradnak, addig a véres represszió-tól nem lehetett félni, mert nemcsak Oroszország, hanem egész Európa sürgette volna az amnesztiát. Görgeynek az lett volna a kötelessége, hogy a trónfosztás után szétkergesse a debreceni országgyűlést. Miklós cár e kifakadásait a krimi háború alatt érvényesült osztrák semlegesség felett érzett felháborodás magyarázza meg. 1849 augusztusában és szeptemberében egy levélen kívül megelégedett azzal, hogy tábornagya és külügyminisztere ártatlan jegyzékekkel bombázzák az osztrák kancelláriát. Eszük ágában sem volt represszáliákkal élni az osztrák vonakodással és ravaszsággal szemben. Miklós cár tudomásul vette Ferenc József levelét, amelyben azt írta, hogy „ha magam nem lettem volna meggyőződve arról, hogy a törvény szigorát a forradalom vezetői részére fenn kell tartani, és hogy a tévútra vezetett tömegeket mással nem lehet megnyugtatni, mint a bocsánat hangjával, úgy atyai tanácsaid elégségesek lettek volna, hogy e felfogás részére megnyerjenek." Paskievicsnek pedig ezt írta: „Igenis tábornagy úr, semmi kétség, ha lehetne, követném egyenest szivem sugallatát, akkor áthatlan leplet borítanék a múltra és másra nem gondolnék, mint azon eszközökre, melyekkel a boldogtalan Magyarországon egy bűnös lázadás által ütött borzasztó sebet gyógyítani lehessen. De nekem nem szabad elfelejtenem, hogy szent kötelességeim vannak többi népeim iránt és hogy birodalmam egyetemes java iránti kötelességeimet nem lehet szem előtt tévesztenem." Ebben az udvarias válaszban adták értésére Paskievicsnek kérelme elutasítását és azt, hogy Görgey tábornoknak kegyelmet adtak s egyidejűleg Karinthia területére bellebezték [sic!]. Viszont Görgey már augusztus 25-én értesült arról, hogy a magyar tiszteket és tábornokokat az oroszok Békésgyulán kiszolgáltatták az osztrákoknak.

Igaz, hogy még mindig nem volt elveszve minden. Görgey nem tudhatta, hogy saját amnesztiája egyúttal bajtársainak halálos ítéletét is jelentette. Az osztrák minisztertanács, nem sok változtatással, elfogadta Haynau megtorló intézkedéseinek programját. Görgey a legkevésbé se tudhatta, hogy a kivételes bánásmód, amelyben őt az oroszok figyelme részesítette, azzal a szörnyű következménnyel járt, hogy alárendeltjeivel szemben még inkább éreztetni fogják az osztrák katonai törvénykönyv ridegségét s hogyha már az úgynevezett főkolompos kisiklott kezeik közül, annál brutálisabb elégtételt vegyenek maguknak azokon, akik a magyar forradalomban vezető szerepet játszottak.

Bizonyára felrémlett lelkiismeretében az a kérdés, hogy miért nem hallgatott katonai és hősi ösztönének véres pátoszára? Miért nem fürdött meg mégegyszer ellenségei vérében inkább, mintsem hogy itt tehetetlen játékszere, vagy alku tárgya legyen az orosz és orosz diplomáciának, odalökve az erkölcsi megsemmisülés peremére? Igaz, szépség és méltóság volt a feltét-

len megadás tényében, amely önkéntes volt, most azonban súlyos tévedés számba ment előtte, hogy gyermekes hiszékenységében legalább a maga személyére nem szabta azt a feltételt, hogy őt soha el ne választhassák seregétől és tisztjeitől. A nagy emberi tragédiák gyakran azonban nem bűnökből fakadnak, hanem tévedésekből. Nem azok a legnagyobb emberek, akik legritkábban csalódnak. És a nagyváradi napokban e lelkiismereti drámáját még inkább mélyítette az anyagi nyomorúság. Görgey kisebb részletekben ezerszáz aranyat vett úgynevezett kölcsönképpen a varsói hercegtől. Sose remélvén átélni a forradalmat, eszébe se jutott, hogy magáról, vagy feleségéről gondoskodjon. Nem volt polgári ruhája sem, amelyet akkor kellett magára öltenie, amikor Bariatinszky herceg meghozta számára a cár kegyelmét. Környezete, segédtisztjei, orvosai és közvetlen alárendeltjei a nagyváradi fogságban, egzisztenciájukban éppúgy a szelek és a habok prédái voltak, mint egykori főnökük. Az ezerszáz aranyból hétszázharmincötöt osztogatott szét, köztük olyannak is, mint Sréter Lajos, egykori nádorhuszárezredbeli bajtársa, akire biztos halál várt volna, mert századával Csehországból hazaszökött Magyarországba. Amikor megérkezett az az osztrák őrnagy, Andrássy Norbert, akinek azt a feladatot szánták, hogy elszállítsa őt száműzetése helyére, kiderült, hogy az osztrák kincstár nemcsak hogy megélhetéséről nem gondoskodott, de az útiköltségről sem. Paskievics csak abból tudta meg a magyar tábornok nyomorúságát, amikor az lovait kótyavetyélte el az orosz tisztek között. Ekkor nyújtott át neki újabb orosz imperiálokat, hogy elutazását lehetővé tegye.

„1849 augusztus 29-én délután – írta Görgeyné Naplójában – hagytuk el Nagyváradot. Három kocsiból állott a szomorú menet. Az első kocsiban Artur ült és mellette Andrássy Norbert őrnagy. A bakon a kocsis mellett egy osztrák császári vadász foglalt helyet, töltött fegyvert szorongatva a térdei között. A második szalmafedelű kocsiban ültem én Markusovszky doktorral és velünk utazott a beteg Görgey Kornél alezredes. A harmadik kocsin következett hűséges inasunk, George, mindenféle podgyászainkkal és csomagjainkkal. Egy meteorszerűen ragyogó és meteorszerűen lebukott kurta dicsőség után így költöztünk mi hazátlan idegenek egy ismeretlen országba, idegen és ismeretlen emberek közé." Augusztus 30-án érték el Tokajt, 31-én Novajt, szeptember 1-én Margitfalvát, 2-án Görgőt, 3-án Ófalvát, 4-én Bochinát, 5-én Bielitzet, 6-án Oderberget és innen vonaton Bécsen keresztül Marburgot s 8-án ismét kocsin Klagenfurtot. Bécsben az osztrák őrnagy legalább egy napi pihenőt akart engedélyezni, mert foglyán az útifáradalmak alatt a sebláz tünetei jelentkeztek. A tábornok fel akarta keresni Bécsben bátyját, Guidót is. Közben azonban híre futamodott városszerte a rebellis tábornok tartózkodásának s óriási tömeg gyűlt össze a Vademberhez címzett szálloda előtt, amely csendes tisztelettel nyitott rést Görgey előtt. Némely osztrák előkelőségek pedig leadták a hotelben névjegyüket is. Schwarzenberg értesülvén a tüntetésről, azonnal megparancsolta az őrnagynak, hogy foglyát to-

vábbszállítsa. Alig hogy megérkeztek Klagenfurtba, egy elegáns, magastermetű úr jelent meg a szállodában és mint Moro Tivadar lovag mutatkozott be. „Elmondta – írja Görgeyné – hogy a klagenfurti polgári társadalom megbízásából jött el hozzánk, hogy üdvözöljön bennünket és tudomásunkra hozza: olyan emberek körébe vezetett a sorsunk, akik a legőszintébb nagyrabecsüléssel és rokonszenvvel viseltetnek irántunk." Ez az úriember, aki hűséges barátja maradt a Görgey-házaspárnak a klagenfurti száműzetés hosszú évei alatt, annakidején szintén Redtenbacher tanítványa volt s teljesen osztozott tudós mesterének érzelmeiben a hajótörött iránt.

„Klagenfurti tartózkodásunk első hetei rémesen teltek. Új ismerőseink hasztalan erőlködtek a legbuzgóbb igyekezettel, hogy napjainkat derűsebbekké tegyék, hogy az örömnek legalább átfutó kis napsugarát lopják be életünkbe... mindez hasztalan volt. Artur is, én is a legrettenetesebb hangulatban voltunk, mint két néma tetszhalott, akiket egy kriptába temettek s akik felébredve, most sem életről, sem halálról, sem menekvésről, sem pusztulásról nem tudnak beszélni egymással, csak egymásra merednek csüggedőn, reménység nélkül... Mindketten egyazon rettegéssel voltunk tele, amit a másik lelkében láttunk... Napok teltek így szótlan csendben, ültünk, félve, fázva, dideregve és szemünk kerülte egymás tekintetét... Artur társaiért aggódott. Mi lett velük? Mi lett a sorsuk? Ő sokszor, nagyon sokszor, nappal és a gyötrelmes éjszakákon elmondta nekem, hogy bízik valami szent és nagy méltányosságban, amelyet a katonaszívekből még az ellenséges indulat sem irthat ki. Bízik benne, hogy valamint neki, kegyelemben lesz része a többieknek is, a vitéz tábornokoknak és tiszteknek, akik Magyarország alkotmányáért fogtak fegyvert." Az osztrák térparancsnok, Kurzendorfer őrnagy, valamint a derék Moro iparkodtak ezeket a gyenge reményeket szítani és életbentartani, hogy az osztrák haditörvényszék bizonyára méltányos lesz, hiszen az uralkodó is bizonyára az akar lenni és nem kívánja, hogy uralkodásának véresen tragikus kezdete a vér és halál borzalmaiban folytatódjék. Különösen a Moro-család váltig azon törte a fejét, mivel és hogyan derítsék fel a foglyot, micsoda szórakozást találjanak a számára, hogy lehetőleg elhessegessék balsejtelmeit és eltereljék gondolataitól, amelyek állandóan az osztrák hadifogságba jutott magyar tiszteket keresték. Artur, hogy agyonüsse az időt, elkezdte tanulni az asztalosmesterséget. Megtanulta annyira, hogy későbbi lakásukban volt is egy pad, amelyet az egykori diktátor maga faragott. A remény, a megadás, a rezignáció folytonosan kergették egymást lelkében, mint a bárányfelhők az égen. „De a rezignáció fölött milyen iszonya vihar háborgott! Mennyi kín, mennyi fájdalom cikázott el fölötte, mennyi gyötrődés azokért, akik még szűkebb börtönben sínylődnek mint ő, itt az Alpesek katlanában és akiknek jövőjébe még csak ilyen embléma sem csillogott, mint volt az övében a gyalu... A börtönlakókra, a hősökre gondolt, akiknek életsorsáért most egy ifjú uralkodó szivében viaskodnak a párkák... Aztán a párkák közül az győzött, amely az életek fonalát

elmetszi. Amikor Artur megtudta az aradi és pesti rémségeket, teljesen összeomlott. A kemény, a szenvedéseken és megpróbáltatásokon megedzett férfi teljesen megsemmisült. Hát hiábavaló volt minden igyekezete, amelylyel annyiszor és oly fennen magára vette a felelősséget mindenért, ami történt? Hiába voltak beszélgetései Paskieviccsel, hasztalan ostromolta a varsói herceget még innen is, Klagenfurtból, írván neki egyik levelet a másik után, hogy ő akar megbűnhődni mindenért, hogy őt terheli minden vétek, hogy volt a parancsoló, a pártütő, a lázadó, míg a többiek csupán engedelmes, derék és bátor katonák, akik parancsait követték. Miért büntették a kötelességtudó hősöket és nem őt, a legfőbb katonát? Hiszen neki a kegyelem, az életbenmaradás nem jutalom, hanem a gyötrelmek gyötrelme... És kérte Paskievicset egy energikus hangú levelében, hasson oda minden erejével, hogy őt, Görgeyt büntessék és ha kell: a cár közbenjárásával tétessen igazságot, hogy az ő élete árán vásárolhassa meg a többiek életét... És a lelkét égető fájdalmak máglyáján hasztalan tisztult, nemesedett egyre a nagy szenvedő, aki pedig oly tisztának, nemesnek, mocsoktalannak született, – minden kínlódása, ezerszeres lelki mártíromsága mind-mind csak arra volt jó, hogy a közvélemény csak annál inkább árulót lásson benne, akinek nem jár ki más, mint gyűlölet és megvetés."

1849 szeptember 26-án ezt írja Guido bátyjának: „Annál komolyabban aggódom Kornél és Ármin miatt s ezért az ő érdekökben, valamint számos derék bajtársaim érdekében, nagyon szeretném legközelebbi leveleid valamelyikében megcáfolva látni, amit Haynau pacifikáló rendszabályairól Magyarországon beszélnek." A bajok soha sem jönnek egyedül. Amikor alig néhány nap alatt megváltozott körülötte az egész világ, s azok is feszítsd meget kiáltottak rá, akik nemrég még istenítették, értesül arról, hogy az egyik Zichy gróf bűnvádi bejelentést készül ellene tenni, mint közönséges gyilkos ellen, a csepelszigeti ítélet miatt. „A zivatar egyre fenyegetőbben vonul öszsze a fejem fölött, miért is komolyan el kellett rá készülve lennem, nem annak, amit tettem, hanem annak, amit nem tettem, áldozata gyanánt elbukom." Bátyjához írt levelében kénytelen visszatérni azokra a gyalázatos pletykákra is, amelyek fennhangon suttogták, hogy pénzért adta el magát az oroszoknak, belekapaszkodva azokba a kölcsönadományokba, amelyeket a varsói herceg bocsátott rendelkezésére, s amelyelnek nagyrészét szétosztotta. „Jelen állapotom – írta az osztrák katonának besorozott Istvánhoz – százszorta rosszabb mindezeknél, minden oltalom és védelem nélkül és ami a legfájóbb, tapasztalni azt, mint kárhoztatnak engem éppen azok, akikért számtalanszor kockáztattam az életemet." Valóban, ahogy néhány héttel ezelőtt még hullott fejére a dicsőség aranypora, úgy most a rágalom „assa foetidája". Mintha az egész világ fekete gőzben kavargott volna körülötte, melynek füstje és koromja, mind, ami felszállott a szabadságharc pernyéjéből, az ő képét sötétítette volna el. Ránehezedett az a fájdalom is, az a kínos érzés, amelyet minden mozgásnak és cselekvésnek erőszakos félbeszakítása idéz

elő. Egy leipzigi hetilap a semmirevalóság világtörténelmi szörnyének nevezte el. A hazában már kézről-kézre adták Vörösmarty versét:

Görgeynek hivják a silány gazembert,
Ki e hazát eladta cudarul.
Kergesse őt az Isten haragja
A siron innen és a siron tul.

Kergesse őt a balszerencse, mint
Szilaj kutyák a felriadt vadat,
Éljen nyomorbul s kinbul mindhalálig,
És ha elhal, verje meg a kárhozat.

A viddini levél elérte az óhajtott hatást. Az októberi ítéletek szentesíteni látszottak az árulásról szállongó híreket. Akik a börtönben sínylődtek, nemrég még legbizalmasabb hívei is, elvesztették higgadtságukat szenvedésük okainak mérlegelésében s azt vádolták, aki egyedül mentette szárazra magát a pusztító árvízből. Az emigránsoknak éppen kapóra jött, hogy erre a bűnbakra mindenikük rárakhassa a maga szörnyű terhét. Túloztak, szépítettek s néha romantikusabb méretekre nagyították a magyar nemzet teljesítményeit, hogy annál indokoltabbnak lássék, hogy nem a muszka intervenció, hanem kizárólag Görgey árulása döntötte pusztulásba a hazát. Akkor még nem igen iparkodtak tudományos alapokra fektetni a hazaárulás vádját. A szenvedély elvakultsága s az a politikai érdek, amely nem kis szerepet játszott az összes személyes felelősségeknek egyetlen emberre való áthárításában, bizonyos magyarázatot ad erre az injuriára, mert remény volt, hogy ennek a vádnak terjesztéséből az emigráció ügye erkölcsi erőt és hasznot meríthet. Különben is valamennyiük írásában ott zúgott és morajlott a nagy esztendő zúgása, mint a parti kagylóban a tenger hullámzásának melódiája. Kossuth és Szemere egymással versenyezve tették tönkre Görgey hírnevét az úgynevezett demokratikus nyugateurópai közvélemény előtt. A viddini levél után nemsokára Kossuth Czartoriszky herceghez azt írta: „Egy újabb szégyene a Habsburgoknak, ha még van az arcukon egy újabb szégyenre hely. Ők minden mesterségökkel, még Görgeyből sem tudtak árulót csinálni; őket még ezen irtózatos ember is megvetette, bár Komárom felmentése óta már közel volt benne az áruló. A Habsburg-ház újabb története oly határtalanul gyalázatos, hogy még ezen átkozott áruló bandita morálja is szégyenelt vele cimborálni. sőt még azon percben is, midőn hazáját Paskievicsnek lábaihoz veté, el merte mondani, hogyha árulása nem méltányoltatik, felkeresi Ausztria hóhérseregeit s ott teszi semmivé, ahol találja. Ó, hogy ez az ember élni tud! De éljen! Velence »Tizeinek« legirtózatosabb hóhéra nem találhatna fel nagyobb kint, mint egy ilyen életet... Damjanich! Leiningen! Pöltenberg! Kiss! Aulich! Lahner! Csányi! Vécsey! és ti többi-

ek, a legbódultabb és legoktalanabb árulás vakhitű áldozatai, mutassátok fel gyakran sápadt árnyékaitokat az éj homályában az árulónak s öntsétek el gyávasággal bűnös keblét, hogy Isten bírói székét rettegve, halált óhajtson és soká ne merjen meghalni."

A klagenfurti száműzött valóban tehetetlenül hevert e vádak jégesőjében. Nem is tudta volna hirtelenében, melyik párt ellen védje magát. Egyelőre se akarata, se ereje nem volt, hogy ellentámadásba menjen. Emlékezetébe felrémlett István öccse előtt még a nemzeti mozgalom kezdetén közölt az a balsejtelme, hogy „bármerre dőljön is el hazája sorsa", neki mártírszerep fog jutni. Jutott is, de ennyire kínteljesnek sohase gondolta. Akasztófát, golyót, vagy örök börtön várt, végső nyugalmat rövid szenvedés után. „Én nekem nincs jövőm, – írta egyik levelében. – Nem is lehet, amíg élek. Talán lesz halálom után, ha rágalmazóim a dolog természete szerint egymásba kapván, álorcáikat kölcsönösen letépendik, s e szerencsétlen elárult nép magához térve, jobban kinyitja szemét." Az osztrák közkatonának besorozott István, akihez annyira ragaszkodott s akiben önmaga gyöngédebbik mását látta, Bielitzben súlyosan megbetegedett. Hetekig lebegett az élet és halál mesgyéjén. „Világos óta nem sírtam, – írta Artur öccsének. – Minek is sírtam volna, mit is? Hazám veszteségén? Hisz nekem sohase volt hazám. Azt te tudod legjobban, ki legközelebbről láttad, hogyan bántak velem hazámfiai s látod most is messziről, hogyan bánnak velem ugyanazok folyvást. Bajtársaim sorsát sirassam? Hiszen legszebb sors jutott nekik. Mártírként haltak, vagy halnak el, mint elismert hősök; megmarad legalább becsületük; holott rólam még azt is leszaggatták és szaggatják folyvást... Ha van Isten: ő tudja, mit végez, ő lássa, mint végzi... Én nem remélek soha semmit."

Napról-napra a levelek özöne érkezik hozzá a hazából. E levelek szidalmakat és átkokat szórnak fejére, másrészt pedig kérelmekkel, vagy fenyegetésekkel ostromolják, hogy a krőzusi vagyonná megnövekedett megvesztegetési pénzekből, az árulási díjból részeltesse azokat is, akik miatta nyomorúságba zuhantak. A volt honvédtisztek, akiket osztrák katonákká soroztak be, s akiknek Olaszországba vezető útjok Karinthián vezetett keresztül, szintén nem tagadták meg maguktól a bosszúvágynak azt a kielégítését, hogy személyesen megjelenjenek nála s elmondják a volt fővezérnek a viddini levél visszhangjait. A legtöbb erre vetődő magyar ember azonban a „vérdíjból" alamizsnát kért tőle. Ki írhatná le meglepetésüket s az „árulónak" kérgesszívű megátalkodottságát, hogy nem kaptak semmit, hogy az ajtó csukva maradt előttük s a „nemzet árulója" egyetlen katonával se hajlandó megosztani becstelenül szerzett kincseit? A töméntelen levelek közül azonban egyre mégis válaszolt. Károlyi Györgyné grófné, a lelkes magyar aszszony, az emigráció egyik bőkezű pártfogója, azt írta neki, hogy lőjje főbe magát. „Önnek soraiból – válaszolt a száműzött – legalább azt a vigasztalást merítem, hogy Önnek bennem vetett hite nem efféle képtelenségnek (hogy t.i. neki csak akarnia kellett volna s akkor legyőzi az egyesült orosz-osztrák serege-

ket), hanem inkább a tények hamis, bár valószínű előadásának lett az áldozata. Önnek azt beszélték, hogy augusztus 13-a egy általam az ellenséges hadvezérekkel kötött egyezménynek volt az eredménye, holott pedig az csak a legszomorúbb kényszerűség cselekménye volt. A vonatkozó határozatot egy számostagú haditanács mondta ki, én azt csupán végrehajtottam. Azon haditanács tagjai agyonlövettek, felakasztattak, börtönben sínylenek: én amnesztiát kaptam. A gyanú, hogy én amnesztiámat valamely aláváló cselekedet által magam kijártam, sokkal közelebbfekvő, semhogy ne érintsen. Ezen irtózatos gyanú ellenében nem maradt más fegyverem, mint szavam és életem. Szavam, mellyel ünnepélyesen kijelentem, hogy amnesztiámban éppoly ártatlan vagyok, mint az október 6-ika szörnyűségeiben, életem: hogy ezen kijelentésemet lehetőség szerint bebizonyítsam. Ha véget vetek életemnek, azzal jogot adok rágalmazóimnak azt mondani, hogy a lelkiismeret furdalásai bírtak az öngyilkosságra. Nekem tehát élnem kell, ha csak avégett is, hogy mindazoknak, akik bennem hittek, vesztett, vagy megrendült hitöket visszaadjam s újra megszilárdítsam."

Az a körülmény, hogy az élete felett sötétedő felhők nemcsakhogy nem ritkulnak, hanem napról-napra sűrűsödnek, megrendítette keresztényi hitében. Ahova a szerencse beköszönt, mondta Leonardo da Vinci, ott az irigység megkezdi ostromát s legyőzi azt. Ahonnan pedig távozott, ott nem marad utána más, mint bánat és fájdalom. Kétségkívül, a sorsnak bizonyos művei logikailag rettenetes tökéletlenek. Az életben az engesztelő kimenetel drámai törvénye az átkot ritkán teszi foganatlanná. A ránkszakadó tények hajthatatlanok. A legmesteribb csoportosítással sem lehet úgy egybeállítani a tényeket, hogy meggyőzzenek arról: ezen a világon rendszerint az igazaknak jut a jó, a nem-igazaknak a rossz. Amíg bátran szemébe nem nézünk annak a kegyetlen valóságnak, hogy a világi jutalom és bűnhődés nem a lelki, vagy erkölcsi értékek birtokától, vagy hiányától függ, addig nem oldhatjuk meg azt a rejtélyt, amelynek megfejtésén Jób könyvének írójától kezdve annyi bölcs és gondolkodó ember törte a fejét. A fogoly hónapokon keresztül komor, fáradt volt, szörnyű és fönséges, mint a fény angyala a bukás után. „Megvető pillantást vetett az egek királyának palotája felé", ahol az az emigráció apró szentjeinek társaságában trónolt, s aztán elfordította fejét tőle. Ha valaki jobban szemügyre vette ezt a bukott titánt, annak fájdalom-szántotta orcáján megpillanthatta az ész és a jóság bélyegét. Csak később tanulta meg Lamertine igazságát: várni – ebből az igazság egész bosszúállása, egyszersmind félelme és vigasza azon nagy neveknek, amelyeket az újabbkori történelem megőriz az utókor számára. Egy fiatal osztrák jogász, Hanslick dr. ezidőtájt jutott Klagenfurtba és a Moro-család közvetítésével ismeretségbe Görgey Arturral. „Egész viselkedése – írta, – Klagenfurtban őszinte csodálatomat bírta. Hiszen én lemondó magatartása nagyságát jobban tudtam megérteni katonai hőstetteinél. A dicsőség és tevékenység magaslatáról magát hirtelen alámerülve látni az örök feledtetés homályába, amelyet csak időről-

időre a rágalom villámai szakítanak félbe, oly végzet, mit bizonyára csak nagy lélek bír méltósággal elviselni... Minél kevesebbet csinált magából, annál biztosabb voltam benne, hogy kiváló emberrel van dolgom. Görgey fegyvertényeit valamely bátorszívű szerencsefi talán utánozhatja, az ő polgári hős voltát a balszerencsében aligha bárki."

Lassankint azonban mintha felvánszorgott volna tompa apáthiájából. Környezete, elsősorban a betegségből felépült és az osztrák kaszárnyaélettől megszabadult István, aki a legelső alkalommal hozzá sietett, mindent elkövettek, hogy hitet öntsenek beléje saját igazságával és jövőjével szemben. Átutazóban megfordult nála Kempelen Károly is, legkedveltebb szárnysegédje, akinek fiatal, derült kedélye néhány jó órát szerzett egykori tábornokának. A hazában is akadtak némelyek, akiknek tiszta látását nem vakította el a vádak és a rágalmak tűzesője. Jókai ezidőtájt írta, hogy valahányszor kísértésbe jön elátkozni Görgeyben az árulót, akkor mindig fölrémlik szeme előtt sápadt arca, mély, vérző sebével, a halált nem ismerő szenvtelenségével és nyugalmával. A tábornok volt tisztjei közül egy kecskeméti származású fiatal főhadnagy, Reviczky, elszánta magát, hogy személyesen szerez meggyőződést Görgey árulásának gyanított anyagi eredményéről s elutazott Klagenfurtba, hogy szemtől-szembe láthassa Görgeyt, akit utoljára július 2-án a nagy lovassági viadal csataörvényében látott. Klagenfurtban lelte a fogoly öccsét, Görgey Istvánt is s kettejük tanakodásából, valamint egy bécsi könyvkiadó sürgetéséből született meg Görgey emlékiratai kibocsátásának gondolata.

A bécsi könyvkiadó le akarta előlegezni a világszerte nagy érdeklődéssel várt könyvet. Görgey azonban visszarettent attól a gondolattól, hogy pénzt keressen önvédelemből. Amikor eltökélte magát erre a munkára, úgyszólván emlékezőtehetsége volt az egyedüli kútforrás, amelyből meríthetett, öccse memóriájának buzgó segítségével. István mostantól fogva valósággal hűséges fegyverhordozójává, Sancho Panzájává lett a búsképű magyar lovagnak. A bécsi könyvkereskedő, Manz, később maga is megijedt vállalkozásának vakmerőségétől, különösen, mikor a könyv első fejezeteiből meggyőződést szerzett, hogy Görgey szókimondását az osztrák hatalmasságokkal szemben a legcsekélyebb mértékben sem mérsékelte internálti állapota. A kiadást azután a Brockhaus-cég vállalta magára, amely egyszerre több nyelven megjelentette. Utóbb maga a tábornok saját művét tapintatlannak és szerencsétlen modorúnak tartotta, főképpen azért, mert az emigráció támadásaival szemben való visszacsapás tüzében felette gyöngédtelenül bánt el a nemzeti hiúsággal, sőt önérzettel is. De ki csodálkozhatik azon, amikor a sebesült oroszlán, akire most is üldözők cserkésznek minden oldalról, világgá bömböli elviselhetetlen fájdalmát?

El kell ismerni, hogy a *Mein Leben und Wirken* memoárvolta ellenére is, sokkal közelebb áll a tárgyilagos historizáláshoz, mint néhány évvel később írt nagy műve Horváth Mihálynak, a céhbeli történetírónak, a függetlensé-

gi harcról. Görgey mindenütt tényeket állít a frázisokkal szemben. Vajjon mit ér egy érdekeltnek tanúvallomása ebben a gigászi perben, amelyben ellenfele egy félrevezetett közvélemény volt? Igazán egyedül egy világgal szemben. Az ő reális szemléletében más színt és más méretet kaptak az események és az egyének. A honvédsereg nem névtelen félistenek tábora, akik elég erősek megbirkózni két nagyhatalom ármádiájával is, hanem emberek, akiket a lelkesedés, de főképp a fegyelem edzett derék katonákká. A vezérek nem verhetetlen hősök, hanem emberek, tündöklő tulajdonságokkal és természetes gyarlóságokkal. Nem kímélte az osztrák politikát sem, se a katonákat, se az államférfiakat. Impozáns bátorság, amikor azoknak hatalmában van, akiket tartózkodás nélkül, igazságosan kárhoztat. De legkevésbé kímélte önmagát. Szent Ágoston vallomásai se ismernek be őszintébben a nyersebben tévedéseket és hibákat, mint az ő emlékiratai. Ami azonban megkülönbözteti a konfessziókhoz hasonló visszaemlékezéseknek végtelen keresztényi türelmétől, mondhatni flagellantizmusától, az főképp a tények elbeszélésében és bírálatában használt hang: az iróniának fanyar, csípős, a kökénylevére emlékeztető zamata. Véget vetett az emigrációs irodalom mitologizálásának, amelynek naív szemlélete, vagy kiszámított célzata egyszerűen két csoportra osztotta a nemzeti harc szereplőit. Az egyik oldalon Kossuth alatt a nemzeti hőskölteménynek fényben és dicsőségben ragyogó héroszai, a másik oldalon az áruló a maga szánandó áldozataival és balekjeivel, akiknek egész életmunkája nem egyéb, mint a nagyok és igazak útjába állított ördögi gáncs. Mikor ez a mű készült, akkor még Görgey nem lágyult filozóffá és nem nyugodott bele a sorsba, amely reá méretett. A hős még nem ment át a megtisztuláson. Még remélt, igyekezett, küzdött. Még hitt a tényeknek felderítő hatalmában s a szenvedélyek ködén átvilágító erejében. Készen állott, hogy harcba szálljon ronggyá tépett becsületéért és egzisztenciájáért. Még akkor nem szűrődött át lelkén az a mély bölcsesség, hogy minden nemzeti tragédia bűnbakot, vagy áldozatot követel magának, mert önérzetes nemzet nem nyugszik meg megveretésének végeztében. Hosszú és gyötrelmes út vezetett, ameddig eljutott a *Gazdátlan Levelek* felhőtlen filozófiai magaslatáig s amíg megenyhült szívvel elmondhatta: beteljesedett, ennek így kellett történnie. A *Mein Leben und Wirken* hadakozó mű, igazsága tudatának viaskodása azzal a tragikus végzettel, amely végre is martalékául ejtette. Tollal akarta kiküzdeni kardjának becsületét. Az elfogulatlan külföldiek meg is értették (Bernhardi, Laboulaye, Proudhomme, sőt bizonyos tekintetben Rüstow is).

„E könyv – írta Eduard Laboulaye – mutatja, hová jutnak a népek, ha lehetetlenségek kergetésére csábíttatják el magukat ama tündöklő képzelmek által, melyek igen jók az ékesszólásnak, vagy a költészetnek, de nem a kormányzás nehéz és komoly mesterségének. A közvélemény eddig sokkal szigorúbb volt Görgey irányában, semhogy ne lenne neki a közvéleménytől joga a történetíráshoz appellálni. Szava meg fog-e hallgattatni? Meg van en-

gedve ezt remélni. Az idő, amely igazságot szolgáltat mindenkinek, már tündöklőbb glóriákat is széjjelfosztott a magyar „szabadítóénál" és talán Kossuth maga már is többet tett, mint bárki más, vetélytársának védelmére és igazolására." Ollivier, ezt írta *La Rome Magyare* című művében: „Mily különös iróniája a sorsnak, hogy míg a nemzet jogaiért századokon át törhetetlen eréllyel küzdő Magyarország célt ért: aki a hazafias, világraszóló küzdelemnek egyik legfényesebb hőse volt, szegényen és meggörnyedve az elmondhatatlan szenvedések terhe alatt, keresztényi hittel várja az ő csillagának feljövetelét, mely csillag neve: történelmi igazság." Bernhardi pedig egyenesen a jelenkor legkiválóbb katonájának, lovagias és tiszta hősnek nevezte Görgeyt, akivel honfitársai oly méltatlanul jártak el. Görgey maga is később úgy ítélt e munkájáról, hogy megjelenése után rögtön elnémultak mindazok, akik „eddig reámkiáltottak teletorokkal, hogy elárultam hazám ügyét a fegyverletétel által. Tény azonban, hogy e rögtöni elnémulásnak korántsem az árulási vád esett áldozatul, hanem csak ennek eddigi indokolása." Az emigráció a legkevésbé sem volt abban a lelkiállapotban, hogy türelmesen végighallgasson egy kétköteles védőbeszédet, amely tele volt ellentmondásokkal. A hazai közvéleményben pedig még szinte rosszabb fordulatot vett a vádlott ügye, mint az emlékiratok kiadása előtt. Bántotta a magyar társadalmat a hang élessége, a kritika könyörtelensége, helyenkint szinte az igazságtalanságig fajuló ridegsége, amellyel prózába tette át azt az óriási poézist, amelyet a közvélemény és az emigráció a szabadságharcról alkotott. Hiába, mint de Maistre mondja, házunk füstölgő romjai között nehéz részrehajlatlanul méltatni azoknak elmélkedését, akiket a gyújtás szerzőinek tartunk. Ausztria területén elkobozták Görgey munkáját. Szerzőjét, munkatársait, kiadóját rendőri zaklatásokkal nyugtalanították. Azoknak jóindulata is megcsappant a fogollyal szemben, akik azt remélték, hogy Görgey művét olyan eszköznek tekinthetik, amellyel agyoncsaphatják az emigrációt. Az osztóigazság mérlegén azonban Görgey éppoly könnyűnek találta az olmützi oktroj császári Ausztriáját, mint a debreceni trónfosztás politikáját.

Már a könyvírás alatt lépten-nyomon jelentkeztek sanyarú anyagi állapotának tünetei is. Felesége Klagenfurtra való érkezésük előtt, még Bécsben, kénytelen volt régebbi, szerényértékű ékszereit elzálogosítani. Paskievics kölcsöne is lassankint elfogyott. Artur eleinte oly módon akart segíteni magán, hogy valami polgári állással biztosítja egzisztenciáját. A Moro-család közvetítésével csakugyan felkínálták is neki az ottani iparkamarai titkárságot, Bécs azonban megtagadta a jóváhagyást. Jó barátai neki szánták a kémiai tanári tanszéket egy Karinthia részére felállítandó „technikai tanodában". Redtenbacher mindent elkövetett, hogy bejuttassa a klagenfurti reáliskolánál megüresedett vegytani tanárságra. Azzal a tervvel is foglalkozott, hogy elnyerje egy alakulóban levő vas-pudling gyárnál az egyik vezetői állást. Egy ideig dolgozott egy szeszégető gyár megjavításán is. Mihelyt azonban a sikernek valami halvány reménye feltűnt itt, vagy ott, az osztrák kormány

nyomban közbelépett, hogy a száműzött tervei meghiúsuljanak, mert talán attól tartott, hogy a volt „rebilis főnök" forradalmasíthatja a „félkegyelműek völgyét". Minden kereseti forrás ily módon elzárult Görgey Artur számára. Pedig a legnagyobb takarékosság mellett is évről-évre szaporodtak a kiadások. 1855-ben megszületett a második gyermek is, Kornél; Berta ekkor már kétesztendős volt. Gudio, aki nagycsaládú ember volt, eleinte oly módon akart segíteni az internált anyagi körülményein, hogy két fiát küldte öccséhez kosztra, kvártélyra Klagenfurtba, akik ott a középiskolát végezték. Hogy a bécsi kormányhoz forduljon Artur érdekében, jó sokáig visszatartotta az a gyöngéd tapintat, amely felfogta a kormány-susztentációnak öccse önérzetére, illetve állapotára nézve lealázó, vagy sértő látszatát. Noha egészen magától értetődőnek tűnt fel, hogy a Bach-kormány gondoskodni tartozik azoknak az internáltaknak ellátásáról, akiket nem engedtek polgári foglalkozásra, mint ahogy ez a többi internáltakkal is történt. Guido mégis sokáig habozott, hogy megtegye-e Artur érdekében ezt a lépést? Még csak az hiányzott, hogy Arturt az osztrák államkincstár terhére tartsák el. Mihelyt ez kitudódik, nyilván új erőre kapnak a vádak, amiért Görgey elfogadta a bécsi könyöradományt. Viszont Artur helyzete nem tűrt már további tétovázást. 1854 februárjában kénytelen volt felhatalmazni Gusztáv unokatestvérét, utolsó ingatlanjainak eladására. Ezzel a megélhetés minden tartaléka elapadt. Guido végre kénytelen volt átlépni a Rubikont Kempen altábornagy rendőrminiszternél, hogy Artur személyes megalázkodás nélkül fordulhasson kérvénnyel a kormányhoz.

Még az 1849 augusztusi minisztertanács Bécsben foglalkozott a kegyelemben részesített magyar diktátor anyagi ellátásának kérdésével s akkor azt az elvi határozatot hozta, hogy az évi szusztenció nem haladhatja meg egy császári királyi altábornagy nyugdíját. A pénz folyósítását azonban függővé tette a kérvényezéstől. Most csakugyan elérkezett az utolsó perc, hogy Görgey Artur igénybe vegye azt az elbánást, amit a többi bellebbezettektől sem tagadtak meg. A magyar tábornok kérelme voltaképpen egy alternatív ajánlat volt: vagy engedjenek számára tisztességes polgári egzisztencia-alapítást, vagy ha ezt megtagadják tőle, akkor gondoskodjanak eltartásáról. Kempen és társai az utóbbit választották. 1854 július 1-től kezdve havi száz forintnyi tartásdíjat engedélyeztek neki, amelyet Görgey kérésére azután 1856 januárjától évi kétezer forintra emeltek fel. Artur Klagenfurt vidékén egy kis falusi lakot vásárolt, részint törlesztésre, részint örökségének csekély maradványaiból. A nyári időszakot többnyire itt Viktringben töltötte családjával együtt. Idegeire is balzsamos hatással volt a bukolikus élet szelíd nyájassága. Amint a felszálló nedv beheggeszti a sebet a tölgyön és kipótolja a kérget, úgy ez a csendes foglalkozás is, a gyermeknevelés gondjaival és örömeivel együtt lassankint meggyógyították az ő idegéletét is. Ha már tudtára ébredt is annak, hogy a legtisztább szándékok búzájába is belekeveredik a gyanú és az aljasság konkolya, lelkiismeretét mocsoktalannak érez-

te, különösen akkor, amikor kétszeri kérelmezése után valamennyire segített az osztrák tömlöcökben raboskodó bajtársainak egy részén is. „Belegondolni magát a mások helyzetébe, – írta öccsének, – mindig nehéz művészet; de oly rendkívüli sorsot, mint az enyém, lelki életemre való behatásában megérteni másnak éppenséggel lehetetlennek tartom." Ártatlanságának öntudata lassankint felülkerekedett vívódásain és kétségein. „Ha egykor kortársaimnak unokái kénytelenek lesznek hazafias erényeimet beismerni és emlékezetemet tiszteletben tartani: akkor a polgárkorona emlékem felett sokkal tisztább fényben fog ragyogni, mint sok más oly férfié fölött, akik méltóbbak a dicsőségre nálam. És akkor az e fénynek tisztaságát egy nemeslelkű nő befolyásának fogja köszönhetni nyilvános életemre."

Ez a célzás feleségére szól. Alighogy 1848 tavaszán összeesküdtek, az ifjú férjet elsodorta hitvesétől az idők vihara s a szabadságharc alatt csak órákra, vagy napokra láthatták egymást. Most a száműzetés magánya összeforrasztotta ezt a két életet. Az asszony fájdalmas méltósággal segített hordani a töviskoszorút s a női lélek minden finomságával és hajlékonyságával rajta volt, hogy urának mély lelki sebe lassú gyógyulást nyerjen. A száműzött előtt egyre világosabbá vált, hogy kortársai helyett csak a történelem fog igazságot szolgáltatni. Azt írta öccsének 1861 február 10-én: „Meggyőződésedben, hogy a nemzet nekem még életemben fog igazságot szolgáltatni, egyelőre nem osztozhatom. Nincs ez az én egykorú ellenfeleimnek érdekében, akik leginkább az én rovásomra dőzsölnek a népszerűségben." Majd később: „Tökéletesen egyetértek vele (t.i. Ivánka Imrével, egykori nádorhuszár bajtársával és barátjával), hogy ez csakugyan a magyar népnek szennyesébe tartozik, ha csaknem a kegyeletnek egy bizonyos nemével fogadja még a legalávalóbb rágalmat is, valahányszor az én nevemet tűzik ki célul. E szennyest mosni azonban, valamint egyrészt sohase lehetett nekem hivatásom, úgy másrészt nektek, már tudniillik az 1848–49-i nemzedéknek, aligha áll tehetségtekben. Hagyjuk tehát unokáinkra. Majd kimosatja velük Klio őnagysága." Alig egy év múlva már szinte történetfilozófiai magasságból szemléli a maga szerepét, a nemzet érdekében végzett katonai teljesítményét s a nemzet érdekében vállalt mártíriumát. „A hazafiúi kötelességteljesítésnek, az igaz, polgárkoszorú a szokott díja. De az nincs megírva, hogy az homlokára legyen tűzve az élőnek. Engem személyesen akár le is köphet a nemzet, az iránta való kegyeletem fáját le nem verheti a csúf zápor. Hogy büszke szivem dacára mért lehet ez így mégis? Azért, mert természetellenes szívdobbanásoktól megóvott az ég... Atyai, fiúi, testvéri, szóval vérrokoni kegyelettel viseltetem nemzetem iránt; s így, ha módomban volna is előre látni, hogy a Hesperidák aranyalmái érnek nemzetünk számára a Reichsratban és őt oda betenni volna módomban, mégsem tenném meg, ösztönszerűleg meggyőződve lévén, hogy csak a nemzeti önérzet árán vásárolható meg ott a boldogság az ő számára; önérzet nélkül pedig, nemzet úgy, mint egyén, a szemétdombra való csak." Ha pedig a nemzeti önérzet akkora ha-

tású tényező egy fajnak, vagy népnek az életében, akkor szabad-e zúgolódni a sors ellen, amelyet éppen e nemzeti önérzet mért reá, amely nem ismerheti be vereségét és nem szentesítheti az ő fegyverletételét?

A hazai ügyek is napról-napra jobban érdeklik. Az ötvenes évek végén pezsegni kezdett az ájult magyar közélet. A száműzött a Pesti Naplóból értesült a jégolvadásról és a zajlásról, amelynek nesze friss keringésbe hozta dermedt vércseppjeit. Különösen Fk. (Falk Miksa) bécsi keltezésű cikkei nyerték meg tetszését. A Naplót különben is olyan tényezők irányították (Kemény Zsigmond), akik negyvenkilencediki pártfelei voltak, a háttérben pedig ott állott a magyar politika utolsó nagy reménysége, Deák Ferenc, aki már ebben az időben hangoztatta a jogfolytonosságot, az ő váci kiáltványának e posthumus szellemi mását. Meghozatta Szalay László nagy történelmi munkáját, aki tudvalevőleg azért fogott a magyar história tanulmányozásához, hogy a múlt alapján merítsen bizonyosságot arra a kérdésre, vajjon lehet-e remélni? Széchenyi halála mélyen lesújtotta Görgey Arturt. Attól rettegett, hogy az októberi diploma alapján életrekeltett csonka magyar állami életben újból az emigrációs irány jut túlsúlyra. Egy kicsit remélt is talán, hogy az ő politikáját osztó Deák-párt révén némileg enyhülni fog az ő megítéltetése a nemzeti közvéleményben. Sorsát azonban tökéletesen alárendelte az általa helyeselt politikai irányzat sikerének és bár tudomása volt róla, hogy a haza bölcse egészen másként gondolkozik szerepléséről, mint az emigráció, szerénységével és önzetlenségével óvta Deákot, nehogy a vele való szolidaritás kinyilvánítása által aláássa népszerűségét. Deák eltette és híven őrizte Görgey Arturnak amaz arcképét, amelyet Klagenfurtban készítettek róla, ülőhelyzetben, kezében a Pesti Naplóval. A balközépen, azaz a határozati párton is akadtak barátai. Ott volt mindjárt Nyáry Pál, Ivánka Imre, sőt maga Tisza Kálmán is. Kivált Ivánka Imre buzgólkodott Görgey ünnepélyes rehabilitációja érdekében. Talán katonai szempontból gondolt fiatalkori barátjának gyorsított rehabilitációjára. Sokan, és éppen a határozati pártban, egyáltalán nem tartották valószínűtlennek azt, hogy egy újabb nemzeti felkeléssel kell kicsikarni Bécstől a megtagadott engedményeket. Már pedig egy fegyveres ellenállás nélkülözhetné-e Görgey Arturnak összehasonlíthatatlan katonai képességeit? Nyáry Pál azonban fékezte pártfelének tüzeskedését. Azt mondta Görgey Istvánnak, hogy ő nem hiszi, miképp valaha ember inkább félreértetett és méltatlanabbul megítéltetett volna, mint Görgey Artur. „Helyzete valóban súlyos, olyannyira, hogy szinte természetellenesnek látszik mindaz, amit szenvednie és elszenvednie kell. Pedig ha mélyebben vizsgálja az ember, az egész természetesnek látszik; és természetes megoldást, kibontakozást jósolok Görgey Artur ügyének, mihelyt az események szelleme, mely egészen független valami az egyes emberek számításától, nézeteitől, vagy szándékaitól, odáig érleli a dolgot. Ma még nincs odáig. De már a fejlemény előestéjén állunk. Nem egyes ember egyéniségétől, bármily magasan álljon is az, várom én a fejleményt, nem is az egyes

emberektől, hanem a dolgok erejétől." Bizony elég sovány vigasztalás annak számára, aki a külföldön már csaknem másfél évtizede ül a félrevezetett közvélemény szenvedélyeinek tüzes rostélyán.

A reménykedések poharába azonban két ürömcsepp is vegyült. 1861-ben Pompéry „Magyarország" című lapjában lefordította és kiadta Kmetty György tábornoknak Görgey Artur németnyelvű emlékiratairól írt bírálatát. Amikor Görgey István kérdőre vonta, mi szükség volt rá egy 1853-ban megjelent kétíves németnyelvű füzetkét lefordítani és felmelegíteni, Pompéry azzal a kifogással élt, hogy a magyar társadalomban Kossuth kultusza és Görgey Arturnak általánosan elfogadott árulása tartja a lelket; erre pedig most nagyobb szükség van, mint valaha. Némelyek tárgyi és személyi szempontból egyaránt kétségbe vonják Kmetty szerzőségét ezen a röpiraton, amellyel az emigráció mintegy katonai bírálatát akarta nyújtani a *Mein Leben und Wirken*-nek. Valóban nehéz elhinni, hogy ezt a gyenge szellemi munkát volt hadvezére ellen éppen Kmetty György követte volna el, aki a feldunai hadseregben 1849 július elejéig a tábornok legszemélyesebb hívei közé tartozott. Akkor is, amikor Kossuth parancsa alapján elhagyta a fősereget és excentrikus viszszavonulásával a Délvidéknek vett irányt, semmi se mutatott arra, hogy Kmettyt a Görgey iránt érzett ellenségeskedés vezérelte volna sajátságos hadműveletében. Sőt, mint említettük, augusztus elején a déli sereg részéről ő sürgette Görgeyt, hogy mielőbb egyesüljön, illetőleg álljon a Dembinszki alatt bomlófélben levő fősereg élére. Ebben a röpiratban a többek között a következőket írja: „Vajjon nagy tábornok-e Görgey, mint egy angol lap állítja? Nem. Görgey nem nagy tábornok, még csak nem is kicsiny. Ő őrmester. Egy bátor őrmester, egyéb semmi." A száműzött nem is tagadta, hogy Kmetty röpirata úgy érte, mint hegedő seben a darázscsípés. Kevés barátja buzdította, hogy válaszoljon rá és sújtsa porba egykori alvezérét. „Hát miért nem felelnek azok, – riadt fel 1861 november 11-én egyik levelében, – akik oly sajgón érzik, hogy most felelni kellene? Az csak kézzel fogható, hogy itt akár az utolsó altisztem csak úgy pongyolán odavetett szava is többet nyomna, mint a legerélyesebb önvédelem."

1863 január 5-én öngyilkos lett Psotta Móric ezredes, Görgey egykori tüzérségi főnöke. A nagy bukás után is hűségesen kitartott Görgey Artur oldalán. Amikor az osztrák börtönből kiszabadult, díjnoki alkalmazást nyert a délivasút-társaságnál. Rengeteg sanyarúság és megaláztatás volt osztályrésze. Egyszer aztán megunta, kisétált a krisztinavárosi temetőbe a Buda ostrománál elesett honvédek nagy közös sírjához és itt kését szivébe mártotta. Testvéréhez, Psotta Károlyhoz írt búcsúlevelében ezt írta többek között: „Görgey Artur Klagenfurtban. Szegény Artur! Még mindig azt kiabálják rá: feszítsétek fel. De mindenekelőtt egy barátomra gondolok, boldogtalan hazámra." A száműzött, értesülvén arról, hogy egy tragédia újból megfosztotta egyikétől rendíthetetlen híveinek, csak ennyit mondott arra a tervre, amely emlékkővel akarta megtisztelni a legelső magyar tüzért: „Kenyér helyett

követ." A maga változhatatlan sorsának bús mását és szimbólumát ismerte fel barátjának végzetében s ez az epigrammatikus élű megjegyzés csak annak a nemzetnek hálátlanságára vonatkozott, amely azt adja legjobb fiainak, amit Psotta Móric kapott. Horváth Mihálynak a függetlenségi harcról írt munkája, amely a történetírás jogcímén elregényesítette a szabadságharcot s Görgey Arturt megtette minden bűn és ármány kútfejévé, már semmi hatást se tett rá. A hatvanas évek kezdetén átröppent agyán az a gondolat, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát kéri fel döntő bírónak a félrevezetett közvéleménnyel szemben az ő hazaárulási pörében. „Vegye a Társaság történelmi osztálya kezébe a nemzet erkölcsi érdekének, a honvédelmi harc végeseményei való hű megismerésének és megértésének e legfontosabb ügyét... Szembesítse az egymásnak ellentmondó forrásokat s a netalán még előkerülhető oklevelek s ezek hiányában az ész és a lélek világánál. S e vizsgálat eredményének alapján ítéljen azután afelett: elárultam-e leghűbb bajtársaimat, pártfogóimat, nemzetemet, hazámat? Alakuljon a Társaság köréből titkos választás útján alakítandó esküdtszék." Elküldte az Akadémiának kétköteles memoárját is, utóbb azonban Nyáry Pál tanácsa szerint elállott kérelmétől, minthogy a békepártnak egykori vezérére nagyon kevés bizalommal szólt az Akadémia „akkori grémiumáról".

1862 tavaszán feleségét francia rokonsága meghívta Párizsba. E rokonság egyik tagja, Edouard Boinvillers, hivatalos állása szerint, „maitre de requette", III. Napóleonnak bizalmi embere volt. A francia rokonság sütötte ki azt az eszmét, hogy Boinvillers útján Görgey Artur egy memorandumban fedje fel a francia császár előtt a magyar probléma lényegét, a Deák Ferenc-féle politika helyességét és hasznosságát, szemben az emigrációs irányzattal. Ez a memorandum nem közönséges politikai elmeélről és ítélőképességről tesz tanúságot. Azt fejtegeti benne Görgey, hogy Franciaországnak természetes szövetségese a Magyarország alkotmányos helyreállításával megerősített dunai monarchia. Azután egy második, részletesebb levélben, amelyben Boinvillers egyes kérdéseire válaszol, vázolta a magyar pártviszonyokat, a Deák és a Kossuth pártja közti ellentétek természetét, önmagát az előbbi hívei közé sorolván. „Miénk a védelmi harc, azoké, kik Ausztria irányában magukat soha meg nem adtuk, akik 1849 augusztus 13-án nem tettünk egyebet, mint harctért változtattunk, amikor leraktuk a katonai fegyvert, mely – miután a nemzet becsületét vele megmentettük – elégtelen volt Ausztria szövetségesének, az orosznak is legyőzésére. Kossuth pártjáé a támadó harc. Övé, aki szintoly kevéssé adná meg magát Ausztriának, mint mi, hogy egy az ő részéről elkövetett politikai hiba fenntartásnak kétes dicsősége kedvéért szélnek eresztette az őseink által még mindig szentül tartott alkotmány megvédelmezésének dicsőségét... A mi fegyverünk: a passzív ellenállás", az övéké a tabula rasa.

Ahogy a gyermekek növekedtek, fejlődésükbe és nevelésükbe erősen beleszólt atyjuk politikai állása s az a viszony, amelybe az árulás vádja követ-

keztében nemzetével keveredett. Egy percig se tett le arról a kötelességről, hogy gyermekeit magyaroknak nevelje. Atyjuktól csak magyar szót hallottak, utóbb egy magyar nevelő látta el a viktringi házban a tanítás feladatát. Bertából lassankint nagyocska kisleány lett, akit Görgey István tanácsára anyjával együtt Budapestre küldött, hogy ott a magyar luteránus egyházban konfirmálják, bevezessék a társaságba és báloztassák. Annak ellenére, hogy Görgey Artur kevés tisztelője és híve, közöttük elsősorban Bethlen Ferenc gróf és Nyáry Pál, valamint Deák Ferenc, mindent elkövettek Görgey Arturné társadalmi pozíciójának megvédelmezésére és arra, hogy a kisleány semmit se érezzen atyja mártírumának szúró töviseiből; kikerülhetetlen volt, hogy egy-egy társaságban a Görgey-nőkkel szemben, sokszor brutális formában, ne éreztessék bizonyos helyeken az általános hangulat népítéletét. „Etel szenved, írta Artur öccsének feleségéről, nem panaszkodik ugyan semmiről, sőt levelei telvék a legbensőbb hálaérzet kifejezéseivel, de azért én mégis tudom, hogy szenved… Etel még le nem mondott volt elindulásakor, ő még remélt, dacára 1861-nek. S íme, éppen most, mikor távol van szivemtől, kiutasítva ennek az ő szivére felbátorítólag ható légköréből, most kezdi ő érezni ama legkeserűbb kénytelenség közeledését, hogy csakugyan le kell mondani végképpen… szolgáljon neked kiengesztelő magyarázatul, hogy benned minden hozzámvaló testvéri és baráti hűséged mellett mégsem jöhet soha oly sajgó ellentétbe személyem iránti érzelmeiddel a honfiúi érzület, mint benne, feleségemben. Te mint honunk szülöttje, magyar hazafi lehetnél, ha mindjárt nem is lennél testvérem, barátom: holott ő, a francia nő, csakis mint az én szerető, hű élettársam lett hazánk leánya, azon honé, amely férjét, leghűbb barátját, gyermekeinek édesatyját, cafatolja."

Lehetetlen meghatottság nélkül olvasni azt a levelét, amelyet Bertához intézett konfirmációja alkalmával. Ezt az ünnepélyes alkalmat fel akarta használni arra, hogy megmagyarázza gyermekének azt a tragikus helyzetet, amelynek árnyéka folyton kísérte a leányka szőke fejét is. „Édes kis leányom! Későn érkezik ugyan a válasz atyai áldásomért esdeklő soraidra, de nem késett el az áldás maga. Mikor az én szeretett kis leányom az Úr oltárához közeledett, a boldogabb jelenlevők imái közé a messze távolba eltiltott apának legforróbb áldása is vegyült. E sorok tartalma megzavarta volna talán ártatlan lelkednek azon áhítatos nyugalmát, amelyre okvetlenül szükséged volt, hogy életed legszentebb ünnepélyét megüljed, amint illik. S ezért is csak az ünnepély után veszed e sorokat s velük együtt két kis emléket szerető apácskádtól. Az igénytelen kis gyűrűhöz nem kell magyarázat: de kell a még igénytelenebb kis aranyzsinórdarabkához. Ez tudniillik az én tábori sapkámat ékesíté egykoron, 1848-ban és 49-ben. Apád azon férfiak egyike volt, kik nemzetünk akkori igazságos harcában a vezérségre hivattak el." Azután röviden elbeszéli sorsa alakulását e két esztendő alatt és utána. Végül rátér saját tragédiájára. „És a nemzet engem elátkozott. Képzeld már most magadnak édes kislányom, hogy mamácskát például, mitől Isten őrizze, valami nagy szeren-

csétlenség érné és ennek szándékos okozásával téged vádolna valaki, téged kisleányom, ki oly gyöngéden, oly hűségesen szereted anyádat. Nemde, haragra gyúlna ártatlan szived, oly mértéktelen haragra a hamis vádló ellen, hogy képes lennél még a szemét is kivájni saját tíz körmöddel aláváló rágalmazódnak. De ha – félrevezetve ellened tanúskodni látszó körülmények által, majdan édesanyád is maga ráállana a szörnyű vádra: akkor mamácska ellen haragra gyúlna a szived? Nem hiszem. De hiszem azt, hogy kétségbeesnél miatta. Íme, ez az én saját szomorú helyzetem 1849 vége óta, az engem elátkozó nemzettel szemben. De valamint terólad kisleányom, azt állítám az idézett példában, hogy el nem tántorítana hűséges gyermeki szeretetedben édesanyádnak ama kétségbeejtő tévedése, sőt, hogy még meg is tudnál neki bocsátani: szintúgy mi, szüleid, sorsunk irgalmatlan valóságában is hívek maradtunk rendületlenül hazánkhoz, dacára a félrevezetett nemzedék engem oly igazságtalanul sújtó nehéz ítéletének, hívek maradtunk, sőt megbocsátottunk. Kövesd szüleid példáját édes jó gyermekem. S a jó példára nézve fogadd emlékeztető jelnek ezt az igénytelen kis darabka aranyzsinórt."

István ötlete volt az is, hogy a fiú mielőbb Magyarországra jöjjön és magyar intézetben nevelkedjék. Ez a határozat volt szegény kis Kornél gyermektragédiájának kimeríthetetlen kútforrása. A száműzött az ő anyagi viszonyaihoz képest súlyos áldozatokat hozott, amikor gyermekét elbocsátotta az atyai háztól és a rimaszombati kollégiumban helyezte el. Valósággal „egy falka kopó közé lökték az őzikét". Mert a gyermekek kegyetlen ösztöneit és indulatait nem fékezi az a meggondolás, hogy másoknak bánatot okoznak. Rimaszombaton úgy kezelték iskolatársai a kis Kornélt, mint az áruló fiát. Akkor már késő volt jóvá tenni ezt a hibát, mire István és a szülők észrevették: a gyermek ártatlan lelkét elsötétítették és elvadították. A szeretetlenség fagyában a szó szoros értelmében megdermedt e lélek bimbója. Soha senki se adhatta többé vissza a gyermeklélek elveszett boldogságát.

1862 augusztusában érdekes vendég érkezett Viktringbe. Alighogy leverte magáról az útiport, megjelent Görgey Arturék házában. „Was steht zu Diensten? Mit wem habe ich Ehre?..." – kérdezte Görgey. „Herr General! Ich bin Ladislaus Berzenczey" – volt a magyaros kiejtésű német felelet. „Ha magyar ember az úr, akkor beszéljen magyarul" – mondta Görgey. „Én Berzenczey László vagyok, 1848-ban kormánybiztos a Székelyföldön, negyvenkilencben kimenekültem hazámból, emigráltam. Az emigrációhoz tartoztam és híve maradtam Kossuthnak mindaddig, amíg ő el nem adta magát Napóleonnak. Az utolsó három év alatt Galacon székeltem, mint ügyvivője az emigrációnak, szorosan véve, mint a turini kormány újoncozója a magyar légió számára. Ott van egyetlen fiam is. Ratazzi, Viktor Emánuelnek minisztere, megtagadta fizetésemet, mehettem. Ugyanakkor azt írták nekem hazámból, hogy nincs emberük, aki képes lenne meghiusítani a küszöbön álló egyenes választásokat a Reichsratban. Elszántam magamat, hogy hazatérek, akármilyen áron. Feladtam magamat föltétel nélkül. Elhoztak Bécsbe, ott

tömlöcben tartottak két hónapig s ma itt vagyok Klagenfurtban, mint internált". „A Polizei – végezte be Berzenczey – jobb szeretné, ha mi ketten nem jönnénk össze. De mi azt vitatjuk előtte, hogy neki könnyebb két egyént egy helyen felügyelni, mint kettőt." Berzenczey László, intranzigens hazafi, valóban a túlsó partról jött. Szive és elméje tele volt elfogultsággal a klagenfurti száműzött iránt, aki másfél évtized óta bűnbakja és áldozata az emigráció külföldi s hazai propagandájának. Soha még két ellentétes természet nem találkozott egymással oly mértékben, mint Berzenczeyben és Görgey Arturban. Úgy érkezett Klagenfurtba, mint a dühös bika, aki szarvaival felökleli az útjába állót, s néhány hónap múlva, mint már annyian, rabja lett Görgey szellemi és erkölcsi felelőségének és annak az igazságnak, amelyet ennek a férfiúnak hosszú mártíruma képviselt. Berzenczey László sok érdekes hírt és tájékoztatást hozott az emigrációból, amelynek lélektanát valójában csak most ismerte meg a volt magyar diktátor. Napról-napra órákat töltöttek együtt: Berzenczey minden kétes és homályos kérdésben próbált ellenérvekkel bizonyítani, olyanokkal, amilyenek az emigrációs fejekben csörögtek. Ezekből a vitákból született meg évekkel később Görgeynek „Gazdátlan levelek" című műve. A tábornok ugyanis minden este feljegyezte és összefoglalta a párbeszéd anyagát s azután formába öntötte. A „Gazdátlan levelek" 1867 nyarán jelent meg „Ön nagy író – írta hozzá Toldy Ferenc – s mint író, magam is szerencsésnek tartom magamat, csodálhatnom ezen, a koncepció világossága, egy fenkölt lélek mélysége és nyugalma s az elrendezés és előadás művészi szépségével hódító kisded művet, mely irodalmunk legnemesebb és egyszersmind legszebb termékei között foglal helyet. Mint a történelem barátja és mint ember pedig fájdalommal vagyok eltelve, látván, mily nehezen bír az igazság győzedelmeskedni az elfogultságon s mennyire marad az erény hátrányban a ragyogó hiusággal szemközt, de bízzunk az igazság erejében s a történetírásnak sokszor későn járó, de igaz ítéletében."

A „tiport hős", mint Gyulay Pál nevezte Romhány című vereses regénytöredékében, akkor már nem szorult arra a buzdításra, hogy várjon és tűrjön. A politikai események alakulásán kívül csupán az érdekelte már, hogy mikor szabadulhat el osztrák földről és térhet vissza hazájába, amely kilökte őt magából. Valósággal remegett Deák művének sikereért. Mitsem tudott arról, hogy felsége Deák Ferenchez írt levelében még mindig arról ábrándozott, vajjon lehetséges volna-e férjének visszakapcsolódni a nemzeti társadalom munkájába? „Nem véli-e Ön, – írta Görgeyné 1885 december 7-én –, hogy az, ki Istennek jóvoltából, nem közönséges tehetségekkel megáldva s oly szép és elpusztíthatatlan lelkesedéssel szivében, a legkülönbözőbb helyzetekben az ország javáért és becsületéért minden pillanatban nemcsak életét, hanem jó hírnevét is hidegvérrel feláldozni kész és képes volt, nem vélné-e Ön, hogy ez a férfiú a béke mezején is a közös ügynek hasznos szolgálatokat tehetne? Hogy egy ilyen munkaerőt meg kellene tartani az ország-

nak, még mielőtt a gyermekei meg nem érdemelt sorsa feletti bánat még az ilyen acélerőt is fölemészti? Nem vélné-e Ön jó és bölcs dolognak, azt a férfit, kinek nevét és szerencsétlenségét oly büszkén és vallásos megadással viselem és gyermekeim is, ha Isten engedi, minden körülmények közt hasonló érzésekkel fogják viselni, a történelemnek, a még csak megírandó igaznak és igazságosnak, nem adni át úgy, mint elrettentő példáját a nemzeti hálátlanságnak?... Én immár kétesztendei megszakítás nélkül két gyermekemmel férjemtől távol itt élek az ő rokonai között, az ő hazájában, melynek földjére neki tiltva van lépni. Történik ez az ő határozott akaratából, mivel el akarta kerülni azt, hogy a fogékony gyermekkor osztatlan benyomásai s az ifjúkori emlékek varázsa a gyermekszíveket az idegen országhoz fűzzék, ahová édesatyjokat száműzték. Hozzá akarta szoktatni őket, hogy hazájukat... Magyarországon keressék és találják... Azzal a meggyőződéssel, hogy a nem gondolkodó és félrevezetett tömeg a férje hazafisága felől megcsontosodott képzetét soha önön kezdeményéből... nem fogja megváltoztatni, hanem csakis egy esemény következtében. Ilyen esemény lenne azon hazafiak nyilvános tanúságtétele, akik oly szerencsések, hogy bírják az ország osztatlan bizalmát és elismerését. Jól tudom, Önnek ma más a feladata. Egy sokkal nagyobb annál. E feladattal szemben egyetlen ember személyes ügye háttérbe kell hogy szoruljon. Ezért nem is kerestem Önt fel személyesen. Gondosan meg akarom óvni az Ön népszerűségét, a mi balsorsunk mérgező lehelletétől. Tartozom ezzel Önnek és egyszersmind férjem érzületének, midőn ezt a lépést az ő tudtán kívül megcselekszem. Anya létemre is tudok várni. De majd ha Isten áldást ad Önnek munkájára, ha egykor az Ön feladata a fődologban megérett a szerencsés megoldásra, akkor az Ön elvtársának nyilvános becsülete, gyermekeinek az egyedüli öröksége érdekében is tegye meg azt, amit Önnek nagy szive sugall." Sajnos, a csaknem két évtizedes agitáció olyan pusztítást végzett a magyar közvéleményben, hogy Deák és pártja nem terhelhette a balközép által annyira szorongatott politikai helyzetét Görgey rehabilitációjának súlyával. Annak ellenére, hogy Deák Ferenc bizalmas körben mindig nagyrabecsüléssel nyilatkozott Görgeyről, nimbusza talán nem bírta volna el a Görgey ügyével való nyílt állásfoglalás terhét. Kéz alatt az „öregúr" mindent megtett a száműzött tábornok érdekében, ismételten fogadta is hazatérése után lakásán, a katonai kérdésekben élt is bizalmas tanácsaival, de az ő tévedhetetlen ítélete felfogta annak a feladatnak lebírhatatlan nehézségeit is, hogy személyesen álljon ki a váci kiáltvány kibocsátója érdekében. Meg kell állapítanunk azonban azt is, hogy Görgey ezt az áldozatot sohasem kívánta azoktól, akiket politikai elvbarátainak tartott. Ő maga is sokkal többet aggódott a kiegyezési mű vajúdásáért s a Kossuthnak roppant népszerűsége által bármikor felkorbácsolható magyar közvélemény szertelen politikai dagályáért, semhogy ne számolt volna azzal, hogy az ő nyilvános rehabilitációjának órája még nem érkezett el.

A porosz-osztrák háború idején a Pester Lloyd azt az ajánlatot tette neki, hogy hasábjain méltassa Benedek és Moltke mérkőzésének hadműveleti gondolatát. Görgey azonban elhárította magától ezt a megtiszteltetést. Barátja, Ivánka Imre balpárti képviselő azt a kérdést intézte hozzá, vetné papírra nézeteit oly készítendő törvényjavaslathoz, amely a kiegyezés sikerülése esetén az eddigi osztrák hadsereget az általános védelmi kötelezettség alapján, közös hadsereggé alakítja át. Görgey két részben el is készítette a maga katonai szaktanulmányát ehhez a véderőjavaslathoz és azt öccse révén Deák Ferenc rendelkezésére bocsátotta. Görgey, bár folyvást távoltartotta magát a katonai publicisztikától, Deák Ferenc számára most olyan szakelaborátumot szerkesztett, amelyről a későbbi Katonai Lapok a legnagyobb elismeréssel írt 1891-ben.

Közben, az események rohamos kifejlődésével kapcsolatban a kibocsátott királyi amnesztia értelmében Berzenczey László „elrúgta eddigi börtöne" rácsait. Görgey sorsa azonban a legnagyobb bizonytalanságban volt. Egy ideig gyötörte az a kétség, hogy talán megfeledkeztek róla, szándékosan mellőzték, hallgatva Pulszky Ferencnek egy rideg megjegyzésére, aki azt mondotta a klagenfurti száműzöttre, hogy „csak maradjon ott". Végre a tábornok hitvese Andrássy Gyula gróf miniszterelnökhöz fordult, aki azt mondotta, hogy őfelségének kétségkívül nem állhatott szándékában kizárni az amnesztiából Görgeyt. Ő azonban közvetlenül nem intézkedhetik a dologban, mert hatósága nem terjed ki az osztrák rendőrségre, ezért nyomban kérdést tesz Beust báróhoz és reméli a legjobbat. Andrássy meg is tartotta ígéretét. Amikor kitűnt, hogy az osztrák államkincstár többé nem terheli magát Görgey ellátásának gondjával, a tábornok július 20-án Budapestre érkezett, hogy így a maga számára mintegy befejezett tényt teremtsen. Meglátogatta Deák Ferencet is, aki melegen, barátságosan fogadta. Görgey kijelentette a haza bölcsének, hogy ő a magyar kormánytól nem kér és nem vár semmit, nem akarja annak még meg nem szilárdult nehéz állását kontaktusba hozni a maga népszerűtlenségével, legkevésbé pedig Deákét, akinek nimbuszát „minden ártalmas szellőtől is meg akarta óvni". A néhány nap alatt, amelyet akkor a magyar fővárosban töltött, alig ismerték fel.

A tábornok azután visszautazott Viktringbe, hogy ottani dolgait likvidálja és előkészületeket tegyen végleges hazatelepedésére is. Itt, Karinthiában kapta meg Assermann Ferenc honvédezredesnek röpiratát: Egy nyilt szó Görgey Artur honvédtábornok ügyéhez. Ez volt az első komoly védőmunka, amely magyar nyelven, egykori bajtárstól, Görgey érdekében megjelent. Assermann tárgyilagos könyve azonban nyomban megszólalásra késztette és ellenhatásra Görgeynek egyik legmegátalkodottabb ellenfelét, Asbóth Lajos honvédtábornokot, azt az alvezért, akit ő a második peredi csata közben elbocsátott a szolgálatból. Asbóthról akkor még senki sem tudta, hogy fizetett konfidense és besúgója volt a császári rendőrségnek az Almásy-féle összeesküvés idejében. Cáfoló művének ténybeli részei azóta már elhervad-

tak a történelmi igazság fényében. Akkor azonban még senkise kételkedett koronatanúi és erkölcsbírói szerepének illetékességében. Assermann rövid idő múlva válaszolt Asbóth állításaira s ezzel a hírlapokban újból az aktualitás napirendjére tűzték a Görgey-kérdést. Ha maga a tábornok bizonyos elfogódottsággal lépte is át 1867 októberében a magyar határt, nem indult haza minden vigasztalás és remény nélkül. Assermann vitairatai másokat is megnyilatkozásra késztettek. Csodálatos, hogy a hazaárulási vád konkrét formulázása híján inkább csak publicisztikai harc folyt Görgey ellen és azt ismételték, hogy világosi cselekedete, vagy a szabadságharc alatt követett magatartása nem meríti ki ugyan a tettleges hazaárulás fogalmát, mindazonáltal a legnagyobb mértékben bűnös, valahogy úgy, mint később Bizaine tábornok, „par une mauvaise volonté passive et methodique" a szabadságharc folyamán. Nehéz az ár ellen úszni. Akadtak azonban olyan politikai előkelőségek, akiket a népszerűtlenség veszedelme se tartott vissza attól, hogy a meghurcolt és elitélt magyar főkatona iránt kifejezzék tüntető rokonérzésüket.

Végleges letelepedése után a kormánynak három tagja is tisztelgett Görgeynél: Horváth Boldizsár, Eötvös József báró és Mikó Imre gróf, s főképp az utóbbi egy alkalmat se szalasztott el, hogy Görgey barátságával demonstráljon. Ámde még azoknak legnagyobb része is, akiknek semmi kifogásuk sem volt Görgeynek 1848/49-iki szereplése ellen, akik méltányolták benne a hazafit és a nagy vezért és osztoztak politikai nézeteiben is, az egyetemes közvélemény nyomása alatt úgy kerülték valósággal, mint egy bélpoklost. Ilyen reménytelen előjelek között kellett gondoskodnia arról, hogy magának és családjának bizonyos polgári megélhetést teremtsen.

XIII.

Görgey hazatérése – Megismétlődnek az első klagenfurti évek – Nem kap polgári foglalkozást – Évdíja az alkotmányos korszakban – Gyulai Pál és köre – A visegrádi remeteség – „Artur király kerek asztala" – A „honvédnyilatkozat" – Kossuth is visszavonja az árulás vádját – Görgey és a politikusok – Görgey estéje – A nemzet tisztelete újból feléje fordul – Halála

Az az első évtized, amely hazatérését követte, valóban alig különbözött klagenfurti száműzetésének első éveitől. Hogy az „áruló" haza mert jönni, sőt itt-ott nyilvánosan meg is merte mutatni magát, új impulzusokat adott a régi vádaknak, amelyeknek szolgálatában állott az emigráns Kossuth nagyságát oltalmazó sajtó s egy kicsiny, de annál hangosabb parlamenti csoport, amelynek a közvéleményben egyik bázisa éppen a Görgey-árulás legendája volt. Hogy oly gyorsan és mélyen elhatolt ez a magyar közvéleményben, annak egyik oka a magyar naívság és felületesség is volt, amely nem könnyen, vagy legalább is nem szivesen bocsátkozott az események gyökereinek és saját ereje mértékének vizsgálatába. A Görgey-kérdés nyugodt mérlegelését megnehezítette kevés védőjének a Görgey-politikájának indítékaival űzött politikai számítása, amely a Hatvanhét programjának körvonalait vélte felismerni Görgey viselkedésében. Innen van, hogy Görgey fölmentésének ügyét annak a politikai pártnak egyes férfiai viselték leginkább szivükön, amely a maga létével és érvényesülésével teljes negációja volt a 49-es Kossuthnak. Ha ezek a védők nem fenték volna politikai élűvé ezt a kiváltképpen történelmi kérdést, akkor a rehabilitáció talán valamivel később és nehezebben következett volna el, azonban bizonyára sokkal kevesebb ellentmondással is találkozik. A magyar közvéleménynek azon rétegei, amelyek nem akartak elszakadni a függetlenségi gondolattól, nem tűrhették, hogy Görgeyék történetpolitikai védekezése az ő politikai létalapjukat kezdje ki. A tábornok a klagenfurti években és most még inkább ráébredt egy nagy igazságra: arra, hogy mindig bizonyos bűnhődéssel jár egy közszereplőre nézve, ha az a való értékénél kevesebbre becsüli a közvélemény ítéletét és a népszerűséget. 1848–49-ben nem sokat törődött a közvélemény hullámzásával. Roppant szenvedései alatt most megtanulta, hogy a közvélemény oly hatalom, amely vagy elsodorja, vagy eltiporja azt, aki elég vakmerő szembeszállni vele.

A szabadságharc nemzedékének minden vezető alakja többé-kevésbé végigélte a maga politikai életét, tehetségének szabad bontakozását és alkotó erejének kiaknázását. Kossuth az emigrációban, két világrészben, ahol szinte új fejezete kezdődött hatalmas képességei kiteljesedésének, a legtöbben Kossuth oldalán, vagy a kiegyezés után Deák Ferenc vagy Tisza Kálmán

pártján. A végzet egyedül hozzá volt könyörtelen. A forradalomnak alig másfél esztendeje szinte délszaki sugárzásban tékozolta rá az energiakifejtés óriási lehetőségeit. Egy emberöltőnek való események roppant tömege alatt, üllő és kalapács a történelem nagyszerű műhelyében. Aztán több mint hatvan esztendeig ezeknek a nagy energiáknak lefeszülése, kényszerű vesztegelés, erkölcsi számûzetés, embertelen magányosság. A harmincas évek fölséges élanja, megvesztegetően férfias kiérése, óriási térben kibontakozó fejedelmi szárnyak: aztán megtépett, összecsukódott szárnyak, amelyek sohasem fogják többé hasítani a küzdelemnek tehetséget edző levegőjét. Üres csend váltott fel minden álmot, minden képzelődést, minden jelet, beszédet vagy cselekvést. Elmélkedni, tűnődni, hallgatni, – olykor egy-egy mélabús, vagy akaratos fölrezzenés az elhagyatottság betegágyából, egy ellene szegett néphangulat kaján viharaiban, amely jó sokáig nem akarja hallgatni az ő igazságait és nem is akar megilletődni az ő hősiesen konok hallgatagságán: valójában mindössze ennyi, ami 1867 óta történt vele. A szabadságharc alakjai közül többé-kevésbé mindenki a munka eszközévé kovácsolhatta a kard acélját, az övé ez szomorú napnak emléke gyanánt az orosz hadimúzeum ereklyéje maradt, megkopottan a dicsőség mázától és belepetten a vádak és átkok rozsdájától. Isaszeg, Komárom, Vác, gyújtó emlékpontjai még évtizedeken át is a nemzeti munka mindennapi szürke világának: a hadvezér képe, aki megvívta azokat, a ködben és homályban maradt. Mily későn kezdett pirkadni!

Anyagi helyzete egy cseppet se volt rózsás. Eleinte titokban, a miniszterelnökség rendelkezései alapjából folyósították számára azt az ellátási díjat, amelyet a kiegyezés megkötésekor az osztrák kincstár megvont tőle. Ez az összeg nemcsak hogy a közéleti állásának megfelelő társadalmi pozíciót nem biztosította számára, hanem a szó szoros értemében csak az anyagi tengődés lehetőségeit nyújtotta. Ezt az évi ellátást Tisza Kálmán emelte fel háromezer forintra, majd Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt, a honvédnyugdíjak általános rendezése alkalmával, nyolcezer koronára egészítették ki. Mindent elkövetett, hogy polgári foglalkozást szerezhessen. Régi barátai különböző vállalatoknál, bányatársaságoknál, vagy gyáraknál, mint tanult vegyészt be is ajánlották, az általános osztrakizmus azonban lehetetlenné tette, hogy ezekben az állásokban megmaradjon. Egyes helyeken nemcsak az erkölcsi bojkott sújtotta, hanem a közéleti cserépszavazatot a szó szoros értelmében alkalmazták rajta s akárhány alkalmazási helyéről a tisztviselőknek és a munkásoknak erőszakos és szolidáris fellépése távolította el. Egy ízben – beszéli el Ábrányi Kornél – a tordai vasúti állomáson felismerték, és durván tüntettek ellene. Csoportokba verődve körülvették, hangosan, ámbár illő távolságból szidalmazták, gyalázták, de Görgey ügyet sem vetett reájuk és nyugodtan várta a legközelebbi vonatot, amely azonban csak órák múlva érkezett. Az állomásfőnök figyelmeztette Görgeyt, hogy merényletet forralnak ellene s felajánlotta neki lakását a vonat érkezéséig. A tábornok

azonban bár köszönettel vette az ajánlatot, nem fogadta el. A nyílt állomáson az egyik falócára lefeküdt s a leggyanúsabb mozgás, a leggyűlölködőbb fenyegetések zajában – elaludt. S akik az agyonverés szándékában gyülekeztek és alattomosan mosolyogva közelítették meg az árulót, az alvó ember láttára meghökkentek és mintegy megbűvölten, csendesen és megszégyenülten visszasompolyogtak.

Ha ritkán mutatkozott a nyilvánosság előtt, nem kerülhette el, hogy néhanapján, főképpen Gyulai Pál biztatására, megjelenjen valamely felolvasáson vagy előadáson. Az Akadémia egyik nagygyűlésén a karzatról hallgatta a felolvasásokat. A karzatról, – beszéli el Ábrányi Kornél, – egy szűk csigalépcső vezetett. Az ülés végén valaki felismerte Görgeyt s mint futótűz terjedt el, hogy itt van a hazaáruló. Vésztjósló moraj támadt s a nagygyűlés végén a lelkes ifjúság a csigalépcsőre nyomult, hogy útját állja Görgeynek. Görgey sohase hordott magánál más fegyvert, csak egy vasboxert a nadrágja zsebében. Ezúttal is, midőn a szűk csigalépcsőn megjelent, s a rámeredő dühös és vérszomjas arcokat megpillantotta, csak annyit tett, hogy zsebébe nyúlt, a boxert ujjaira illesztette, aztán csendesen nyomult lefelé, farkasszemet nézve az útjában állókkal. A támadók lépcsőfokról-lépcsőre hátráltak, s a végén bántatlanul juthatott ki az emeleti folyosóra, innen aztán igaz, hogy fülsiketítő piszkolódások között, de biztonságban és bántatlanul távozhatott. A fővárosi lapok minden ilyen botrányról természetesen hasábos tudósításokat közöltek s a Görgey-ellenes hangulat újra lángralobbant az egész országban. Visegrádra kiránduló diákok a gőzhajón gyakran láthattak a nyári idő alatt egy friss mozgású, fekete-ruhás öregurat, aki egyedül vagy idősebb urak társaságában sétálgatott a fedélzeten. A hajóskapitány vagy a kísérő tanár olykor elárulta a diákgyerekeknek, hogy az öregúr nem más, mint Görgey, az áruló. Ez a felfedezés gyakran, kivált a nyolcvanas években, azzal a csattanóval végződött, hogy az árulót hangosan megabcugolták és lehurrogták. Egy fiatal anya, aki kézen fogva vezette fiacskáját, rámutatott az öregúrra s azt mondta gyermekének: Nézd, kis fiam, ez az az ember, aki elárulta a hazát. „Talán nem egészen igaz az, amit Ön a kis fiának mondott rólam – felelte az öregúr –, de talán így van jól. Hadd higgye a magyar, hogy csak árulás győzhette le. Ez a hit talán, ha én szenvedek is miatta, a nemzeti jövő egyik eleme." Egy ideig az újságírás könnyű nyílvesszőinek záporában az úgynevezett tudományos irodalom nehéz tüzérsége is szakadatlanul Görgey egyedüli és kizárólagos felelősségét firtatta.

Horváth Mihálynak nagy műve a függetlenségi harcról látszólag tudományos alapokra helyezte nem ugyan a hazaárulás vádját, hanem a közvéleménynek sújtó elmarasztalását, amely a legkülönbözőbb forrásokból buzgott fel újból és újból. Görgey „nem volt áruló a szó közönséges értelmében, – írta róla Horváth Mihály. – Ő nem bocsátá áruba hazáját fejedelmi kegyelmekért, méltóságáért, kincsekért. Az ő becsvágya nem valami paszomántos méltóságért, melyben másokkal osztoznék, sem pedig kincsekért, miket ci-

nizmusa becsülni nem tudott, hanem dicsőségért sóvárga... Ő nem anyagi önzésből volt áruló, – idézte Horváth Szemerét, – ő egyedül dacból, szeszélyességből, gyűlöletből, az igazi hazai szabadságszeretet hiányából tette tönkre hazáját." Gyermekkori barátja, Irányi Dániel, aki egy Chassin nevű francia író társaságában könyvet írt a magyar forradalomról 1860-ban, így formulázta meg Görgeyről szóló ítéletét: „A gyors emelkedés megzavarta a fiatal tiszt lelkét. Most már misem látszott előtte elérhetetlennek, s ő egyenesen a legfőbb hatalomra kezdett törekedni. Pozsonyból 1848 november 14-ikéről Kossuthoz intézett levelében letépte a fátyolt eltitkolt nagyravágyásáról, midőn a diktátorság szükségességéről beszélt, s midőn elég tisztán engedé megérteni, hogy ő az, kit erre ki kellene szemelni... Mint meggyőződés nélküli ember, Görgey bizonyára a teljes függetlenséget prédikálja vala és kikiáltja a köztársaságot, ha Kossuth a legitimitás harcosává válik. Görgey jellemének azon ellenmondásait, amelyekkel élete telítve van, csupán Kossuth iránti féltékenységéből magyarázhatjuk." Hazatérése után Irányi egy nagy országos párt vezére lett és a magyar közéletnek egyik legtiszteltebb alakja. Ítélete ennélfogva széles rezgésű politikai körökre is kiterjedt, amelyek azután tovább bővítették és nagyították a Görgey árulásáról szállongó mende-mondákat. Épp ily kíméletlen volt hozzá a Deák-párti korifeusok egyike, Pulszky Ferenc, nemrég még az emigrációs Kossuth politikájának egyik főoszlopa, aki a következő kérdéssel élezte ki ítéletét a tábornokról: „Vajjon Görgey áruló volt-e? Mi azt válaszoljuk, hogy ő ugyan hazáját és barátait nem árulta el pénzért, de megfontolatlanul átszolgáltatta egy vérszomjas ellenség bosszújának, csakhogy Kossuth iránti gyűlölségének eleget tegyen." Hogy az öreg Mészáros Lázárnak és Dembinszki Henriknek emlékiratai nem voltak kíméletesek Görgey iránt, azon csodálkozni nem lehet annak, aki tudja, mily kíméletlenül tört lándzsát a tábornok a saját memoárjaiban Mészáros tehetetlensége és Dembinszkinek, a „lengyel Xenophonnak", gyászos hadvezérkedése fölött. Ha nem is emlitjük azokat a romantikus, ponyvajellegű elbeszéléseket, mint Frey Artur, vagy Schlesinger Miksa munkáit, akkor is éppen elegendő, csaknem teljes hitelt érdemlő forrásokból bugyogott évről-évre a vádak kimeríthetetlen özöne, amelyek szakadatlanul áthullámzottak a magyar közvélemény ítéletén és kedélyvilágán is.

Azoknak a hazafiaknak egyik legkiválóbbja, akik a függetlenségi politika létalapját ismerték fel a Görgey-árulás vádjának mesterséges kitenyésztésében is, volt Hentaller Lajos, aki szintén megajándékozta a magyar szabadságharc irodalmát egy Görgey-könyvvel, amely nem egyéb, mint összefoglalása, vagy ismétlése a száz- és ezerféle szellemi vezetéken tovarezgő régi vádaknak és gyűlölségeknek. Utóbb, hajlott korában, Hentaller megtalálta az alkalmat, hogy a méltatlanul megtámadott magyar tábornokot megkövesse. Jellemző Görgey szerénységére, vagy talán a sorsával való kényszerű megalkuvásra, hogy majdnem tréfásan fogta fel Hentaller bocsánatkérését. „Haragszom Önre, – úgymond az öreg tábornok, – mert Ön ezzel a bocsá-

natkéréssel teljesen megfoszt egyetlen pozíciómtól a magyar közéletben, a hazaárulói rangtól." A szabadságharc félszázados jubileuma alkalmából különböző album- és diszművek jelentek meg nagyrészt avatatlan, de annál szorgalmasabb írók tollából 1848–49-ről. Ezek között a legismertebb Gracza Györgynek ismeretes ötkötetes munkája, amely sokezer példányban vitte szét a lelkes utókor lelkébe ha nem a Görgey-árulás legendáját, hanem azt a kevés fényből és sok árnyból kevert clair-obscuret, amely az árulás korszakának reménytelen sötétségét később felváltotta.

A Görgeyt teljes mértékben elitélő irodalom utolsó jelentékeny képviselője Beöthy Ákos volt, az ő hatalmas, magas színvonalú történelmi tanulmányának halála után megjelent kötetében. Bármily tisztelettel kell is fejet hajtanunk Beöthy Ákos erkölcsi komolysága és gazdag műveltsége előtt és bármily elismeréssel kell hódolnunk ítéletmondásainak bő indokoltsága és meggyőződésének mocsoktalansága előtt, a Görgeyről írt történelmi portréját alapjában elhibázottnak és igazságtalannak kell mondanunk. Ugyanekkora kíméletlenséggel tört pálcát Pázmány Péter és Széchenyi közéleti szereplése felett is. Beöthy is elismeri Görgey magánéletének rendkívüli tisztességét és jellemességét és hogy akármilyen hibákat követett is el, szenynyes indulatokat nála feltételezni nem lehet. Elismeri, hogy egyéni értéke jelentékeny tartalommal bírt, hogy testi és szellemi tulajdonokkal gazdagon meg volt áldva s hogy az utóbbiak igen magas fokon állottak. Ha mégis megállapítja [hogy] Görgey egy önmagában és az emberekkel meghasonlott kedély benyomását teszi, kinek nem állott rendelkezésére nagy erkölcsi háttér, ki sem a szerencsét, sem a szerencsétlenséget elviselni nem tudta, hogy nem volt meg benne az elmének nagy alkotó ereje, hogy soha életében egyetlen lépésének horderejét kiszámítani nem tudta, hogy bódítóan hatott rá a tavaszi hadjárat fénye, hogy az erkölcsi züllés crescendoját látjuk szereplésében: akkor azt vethetjük Beöthy felfogása ellen, hogy Görgey jellemének és szereplése indítékainak kritikájában ő még nem rendelkezett elegendő bizonyítékkal, másrészt, hogy szigorú ítélkezése ellentétben áll azokkal a lélektani alapokkal és feltevésekkel, amelyeken megállapításai nyugodnak. A legnagyobb fogyatékossága azonban a Beöthy-féle sommás eljárásnak az, hogy ítéletének indokolására, vagy árnyalati gazdagítására sűrűn felhasználja Szemere rikító színezését, amelyekről mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy kútfőbecsűek lennének. De bármily szigorú és elmarasztaló is Beöthy Görgeyvel szemben, a hazaárulás vádja alól a támadásnak ez az utolsó nagy képviselője is a leghatározottabban felmentette Görgeyt.

Megélhetése és erkölcsi egzisztenciája tehát jó sokáig kétes volt és homályos idehaza is. Öccse, István, nagynehezen rávette, hogy tegye át állandó lakóhelyét Visegrádra s vállalja magára a ház, a kert és a szőlő gondozását. „Az Artur kedélyvilágának és kedvenc passziójának annyira megfelelő volt ez az ajánlat, hogy elfogadta azt. Így engedte magát a tábornok az öccse ügyes és okos diplomáciája által belevitetni egy olyan helyzetbe, amely ne-

ki mindenképpen megfelelő volt. A visegrádi villában lassankint egy olyan társadalmi kör alakult, amely nemcsak barátja, hanem hódoló tisztelője is volt Görgey egyéniségének. Ennek a társadalmi körnek megteremtésében és további kibővítésében rendkívüli támogatást nyújtottak a Görgey István családjának összes női tagjai, akik híressé tudták tenni a visegrádi vendégszeretetet és vidámmá és vonzóvá varázsolni a visegrádi remeteséget. A visegrádi villa Mekkája lett mindazoknak, akik ismerték Görgey Artur nagy érdemeit s érezték azt a hálátlanságot, amelyet a nemzet Görgey Arturral szemben elkövetett." Már a hetvenes évek elején jóformán írókból és tudósokból alakult kis körből indult ki csendesen Görgey rehabilitációjának, majd halk kultuszának évről-évre szélesebb hullámgyűrűben terjedő munkája. Ennek a kis írói körnek szellemi vezére Gyulai Pál volt, aki a maga Budapesti Szemléjét tartaléktalanul odakölcsönözte a védelem és az ellentámadás fegyveréül. Mellette Arany László, a nagy költő fia és Lévay József, a fiatalabbak közül Ábrányi Kornél, Kozma Andor és Mikszáth Kálmán, majd Herczeg Ferenc voltak ismertebb Grál lovagjai Artur király kerek asztalának, amely olyan férfiakat is tagjai közé avatott, mint Baksay Sándor, Szász Károly, Péterfy Jenő, Angyal Dávid és Marczali Henrik, akik a céhbeli történettudomány tekintélyével állottak oda bátran a tábornok rehabilitációja mellé. Péterfy egyik legremekebb kis tanulmányával fejezte ki hódolatát a történelmi igazság és Görgey ügye iránt. Külön kis társaság volt a magyar vegyészek köre, élükön Thán Károllyal, aki a szabadságharcban, mint tizenötéves fiú Görgey tüzérje volt, és Ilosvay Lajossal, akik a maguk szaktudományának büszkeségét tisztelték Görgey Arturban. Kilencvenedik születése napján a Természettudományi Társulat kémiai-ásványtani szakosztálya egyhangú határozattal ünnepelte Görgey Artur személyében az „első magyar kémikust, aki olyan értekezéssel jelent meg szaktudományának irodalmában, amelynek még ma is becse van." A kókuszdió szilárd és illó zsírsavjairól írott disszertációját még Toporcon fejezte be 1848 áprilisában. Ez a munka három kiadást ért el és pedig a „Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften"-ben, a Liebig-féle „Annalen der Chemie und Pharmacie"-ban és a „Magyar Chemiai Folyóiratban", 1917-ben.

A védelem oroszlánmunkáját természetesen a „hű gránátos", István végezte, aki egy életet és egy vagyont áldozott eredeti okmányok és levelek összegyűjtésére és a mende-mondák és az emigránsirodalom dokumentált cáfolatára. Ha tüzeskedésében néha túlzásba is ment, el kell ismerni, hogy öt kötetre terjedő okiratgyűjtése az egyetemes történetirodalom egyik leghatalmasabb és legsikerültebb vitairata. Néha sikerült rávenni a vádlottat is, hogy megtörje hősies hallgatását. Olyankor történt ez, amikor egy-egy eklatánsabb ferdítéssel, vagy hazugsággal kellett harcba szállani, mint például a Danzer-Dembinszki-féle emlékirat, vagy Kossuth viddini levele valamelyik vádjának kései fölmelegítése, vagy amikor Kossuth politikai befolyásának emelkedése veszélyeztetni látszott a kiegyezési alapot. 1881-ben egyik

cikkében Kossuthhoz ezt írta: „Fájdalom én már semmitse tehetek. Te anynyira tönkretettél, hogy nincs az a verébfiók széles Magyarországon, aki énrám hallgatna." A nyilvánosság előtt, sőt szűkebb baráti körben is azonban a legnagyobb tisztelettel beszélt nagy ellenfeleiről. Gyulai Pál a maga csípős, paprikás modorában, gyakran olyan módon idézte a társaság elé Kossuthnak egyes tévedéseit, vagy hibáit, amelyeket Görgey nem hagyott szó nélkül. „Lassankint magam is elhiszem, amit ti rólam beszéltek, azt tudniillik, hogy jelentékeny ember vagyok. Ha pedig én valaki vagyok, mekkora nagyság lehet az a Kossuth, aki engemet annyira tönkretett!" – mondta egy alkalommal Görgey. Egy másik időpontban, ugyancsak egy Kossuth-vita alkalmával ezt mondta társasága előtt: „Ha nincs Kossuth Lajos, akkor én sohase juthattam volna abba a helyzetbe, hogy egy világhatalom előtt kelljen letennem fegyveremet. Kossuth Lajos nélkül már 1848 szeptemberében vége lett volna mindennek és Jellacsics a maga párezer horvátjával leigázta volna Magyarországot. Minő gyalázat lett volna ez! Mekkora erkölcsi halál, amiből talán sohase lett volna feltámadás!"

A nyolcvanas évek kezdetén lassú fordulat állott be Görgey Artur megítélésében. 1883-ban napvilágot láttak Kossuth sorai Kiss Miklóshoz, amelyekben a kormányzó elejtette a hazaárulás vádját Görgeyvel szemben. „Görgey sem volt ex professo áruló, csak ambiciózus és intrigáns" – írta Kossuth. 1884 november 22-én kétszázhét régi honvéd nyilatkozatot nyújtott át Görgeynek, amelyben a kortársak nevében fölmentik őt az árulás vádja alól. Ezt a nyilatkozatot később még hatvanhatan, összesen tehát kétszázhetvenhárman írták alá. Ez az akció, mint előrelátható volt, viharos ellenhatást váltott ki a honvédbajtársak ellenkező véleményű csoportjánál. Kikből állott ezeknek többsége? „Tudnivaló – írta Karsa Ferenc, 1844–49. honvédfőhadnagy Naplójában –, hogy leginkább azok szájaskodtak Görgey ellen, akik azokban a csapatokban élvezték a dupla lénung kedvezményét, amelyek távol a háború színterétől, egyik-másik tájékon lebzseltek, mint Kazinczy hadtestje, meg azoknak a szétugrasztott csapatoknak tisztjei, akik Szőregnél és Temesvárnál a katonai önérzet hiányában engedték a sereget szétveretni és végre, akik az egész hadjárat alatt a kormány melegénél sütkéreztek." „Mi alulírottak, akik a harmincöt év előtt, a szövetkezett nagyhatalmak túlerejétől legyőzött szabadságharc katonái voltunk, – úgymond a nyilatkozat – mai napig is azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy azon korszak kiválóbb eseményei, az egyes kimagasló egyének azokra gyakorolt befolyása az oknyomozó történetírás által sincsenek még kellőképpen kiderítve, annál inkább a vajmi sok körülmény iránt nem is tájékozott nagyközönség előtt... Ha tekintjük, hogy napról-napra mennyire ritkulnak soraink, azon harcosok sorai, akik az 1848–49-iki küzdelmeknek különféle helyeken, időszakokban és helyzetekben cselekvő részesei és szemtanúi valánk, ha számba veszszük, mennyire megfogyatkoztunk, s hogy a még élők hátralevő évei is többé-kevésbé már megszámlálvák: természetszerűen előre láthatjuk, hogy

maholnap alig lesz közöttünk egy-egy szétszórt e hazában, akik cselekvő részes voltánál fogva illetékes, sőt véleményünk szerint tán illetékesebb is lehetne az események lényegéhez hozzászólani, mint az, aki azokat tényezőképpen át nem élte... Elérkezettnek látjuk tehát az időt, hogy mielőtt sírba szállanánk, érzelmeink és felfogásunk kinyilatkoztatásával ezennel egy történelmi adatot szolgáltassunk át az utókornak, amelyben legalább egy férfiú iránt lerójjuk az igazság adóját és kimondjuk nézetünket azon honvédtársunkra nézve, kinek helyes megítélésétől függ számtalan más történelmi kérdés felderítése és megítélése is... Nyílt egyenességgel, bátran kimondjuk: hogy a világosi fegyverletétel oly nagy túlerőkkel szemben nem volt árulás, nem volt fegyvereinket meggyalázó tény, nem volt a haza elleni bűn, hanem volt a honfi vér további hasztalan ontását megszüntető, emberséges és tisztességes befejezése egy azon túl reménytelen, céltalan s azért tovább nem is indokolható háborúnak. Ami pedig a fegyverletétel után történt, amit ezzel kapcsolatban egyfelől az orosz hatalom messzebb kiható számítása művelt, másfelől pedig az elkeseredett bosszú cselekedett, s ami mind a két részről a nézetek tévesztése és a nemzeti viszonyok összebonyolítása céljából tétetett, az a győztes felek kénye-kedvétől függött; azért magyar embert felelőssé tenni nem lehet." A „nyilatkozat" aláírói között olyan férfiak szerepeltek, mint Kászonyi József honvédezredes, Klapka György tábornok, Assermann (Vendrey) Ferenc ezredes, Salamon Ferenc, Apáthy István egyetemi tanárok, Ballagi Mór, akadémiai tag, Ivánka Imre honvédezredes, Üchtritz Emil báró, Seher-Thoss Artur gróf honvédezredesek, stb.

A nyilatkozatot november 24-én küldöttség nyújtotta át a tábornoknak, aki a következőket felelte: „Harmincöt éve múlt, tisztelt bajtársak, hogy utolszor találkoztam veletek. Harmincöt éven keresztül erőt merítettem azon meggyőződésből, hogy nekem nem volt szabad válogatni a kötelességekben; hogyha könnyű szívvel feleltem meg oly kötelességnek, melynek teljesítése dicsőséggel kecsegtetett: akkor nem volt szabad kitérnem az olyan elől sem, melynek megfelelvén, előreláthatólag, jó hírnevemet kockáztatom... Belenyugodtam tehát, hogy a honárulás vádjának súlya alatt majdnem egyedül futom meg mindvégig az életpályát, s e sorsomban annyira belenyugodtam, hogyha ti kedves bajtársaim, nemes elhatározástok előtt tanácsomat kéritek, én tétova nélkül azt tanácsolom, ne nyilatkozzatok, mert nyilvános föllépéstek közvetlenül nem fordít a dolgon... Aztán meg szivem sugallata szerint továbbra is megkímélve szerettem volna látni e nyilatkozat aláíróit ama nemtelen bántalmaktól, amelyek harmincöt év óta úgyszólván mindennapi kenyerem. Azonban ott, e nyilatkozványban meg van írva, hogy mellettem nyilatkozni ama elszánt férfiak részéről, akik aláírástól vissza nem riadtak, nem csupán bajtársi, főleg hazafi kötelesség, s én örömmel üdvözlöm, mint régi jó ismerőst, e bátorságot, mely hazafi kötelességből síkra száll ott, hol minden egyes védőre ezren támadnak. Örömmel üdvözlöm e bátorságot, mert bármily egyenetlen az egymással szembenálló két tábor

számereje s bármily egyenetlenek a fegyverek is, melyekkel egymás ellen küzdenek, itt a meggyőződés, ott a vakhit, itt az adat és érv, ott a görbe út és a fondorlat, itt a szellem, ott a szenvedély, itt a kímélet, ott a féktelenség: élő hitem mégis, hogy a győzelem, nem ma, nem is holnap, de végtére is a mienk, a mi táborunké lesz. Mert a mi jelszavunk ma is ugyanaz, mellyel ezelőtt harminchat évvel harcra keltünk: a nemzet becsülete és méltósága."

Visegrádi szőlőterméséből minden esztendőben egy kosárra valót küldött Ferenc József királynak, aki a koraőszt rendszerint Gödöllőn töltötte. A király minden alkalommal megköszönte legérdekesebb alattvalójának küldeményét, valójában azonban sohase bocsátott meg neki, jóllehet bizalmas körben nagy tisztelettel nyilatkozott a tábornok katonai képességéről és jelleméről. Talán inkább megbocsátott magában a torinói szent öregnek, mint a visegrádinak. Rossz néven vette tőle, hogy mint volt császári királyi tiszt „revoltált" és sohase tudta neki elfelejteni, hogy megalázta győzelmeivel és kapitulációjával az osztrák fegyvereket. Akikről azonban tudta, hogy néha napján megfordultak Görgey társaságában, azoknál gyakran érdeklődött az agg tábornok egészsége felől. Politikusok is gyakrabban felkeresték ezt a kisded kört, ezt a választékos társaságot. Itt-ott egy-egy engesztelhetetlen volt honvéd részéről még fel-felhangzott a régi dal, a régi gyűlölségről. Az új nemzedék előtt azonban, amely nem osztozott többé atyáinak elfogultságában, egyre inkább nőtt fénye a glóriás vezérnek és fogyott az árnyék feje körül. Ez az új nemzedék lassankint belátta, hogy egyáltalán nem tartozik a nemzeti erő és becsület kultuszához, hogy porbasújtsa azt, aki a nemzeti erő hatalmát és becsületét két nagyhatalommal szemben is megmutatta és amely feloldotta magában azt a csodálatos ellentmondást, hogy egy másik történelmi nagyság kultuszának, hogy éljen, okvetlenül emberáldozatra van szüksége. Tagadta azt, hogy Kossuth annál fényesebb, minél sötétebb Görgey. Hegyesi Márton alapos művei is hozzájárult némely homályos részletek tisztázásához. Majdnem perdöntőnek látszott a közvélemény szemében a vértanú Leiningen naplójegyzeteinek kiadása, aki úgyszólván az utolsó óráiban tett hitet Görgey hűségéről és becsületességéről s aki azért imádkozott, hogy végső percében is megtartsa az Isten Görgey nagyságában való hitét. Azt lehet mondani, hogy Görgey estéje már egy kiengesztelődött nemzeti közvélemény csendes tiszteletében és elismerésében telt el. Ha családi életére nem borult volna felhő, akkor talán boldognak is mondhatta volna magát. Az a finom és gyöngéd női kör, amelyet Istvánnak rokonsága teremtett körülötte, széppé és nyájassá tette kései alkonyának napjait. Egyre többen zarándokoltak el a visegrádi remetéhez. Olyan férfiak, mint Grünwald Béla, Hodossy Imre, Tisza István gróf, az ifjabb Andrássy Gyula időnkint el-eljártak hozzá, hogy tisztelegjenek előtte a haza dicsőségének és csodálják a visegrádi romok között ezt a nem kevésbé nagyszerű romot, a nemzeti erőnek és becsületnek monumentalitásában. Ez időtájt Abonyi Lajos, a jeles magyar író, „Görgey korsója" címen írta a következőket: „És várja, várja,

hogy majd jönnek azért a korsóért. Mikor jönnek el érte? Hiszen megmondta neki Kossuth álmában a nagy napot, mikor az emberek ismét szeretik egymást s mint a keresztény vallás nagy nagy imádságában meg van írva, megbocsátják az egymás bűneit s mint hazafiak találkoznak a hazaszeretetben és egyesülnek. Nem olyan rossz ez a szegény magyar nép, mint amilyennek látszik, ha elbolondítják. Mikor az emberek minden szépről, minden dicsőségről megemlékeznek s megemlékeznek azokról a dicső nevekről, amelyek ama nagy időkre a legragyogóbb fényességet vetették. Vajjon jut-e valakinek eszébe az a szegény öreg ember, akire egykor az ég minden csillagját rárakták volna?" A céhbeli történetírás a század fordulóján már teljesen leszámolt a tudomány eszközeivel az árulás mende-mondájával. Megérte azt is, hogy a világháború alatt, 1915 áprilisában megjelent előtte Visegrádon a német katonáknak és tiszteknek egy küldöttsége, hogy kifejezzék tiszteletüket a magyar hadvezérnek, aki dicsőséggel villogtatta kardját az orosz hadak ellen régen, nagyon régen. A német muskétások csendben felállottak a visegrádi villa előtt és elénekelték a Wacht am Rheint. A közönség velük énekelt és tombolt. Az öreg Görgeyt tolószékben tolták ki a német tisztek és katonák elé. Szemében könny ragyogott, a megindultságtól reszkető hangon köszönte meg a szövetséges katonáknak ezt a rögtönzött, önkéntes ovációt.

Csodálatosan szivós életereje úgyszólván az utolsó hónapokig testi és lelki készségeinek virulásában tartotta. Halála előtt három hónappal esett ágynak. 1916 április végén fellépett a hurutos tüdőgyulladás, amely május 21-én, Budavár bevételének éjjelén sírba vitte. A Kárpátok ormán magyar, osztrák, német és orosz ágyúk dörgése közben, egy nagy hadvezérnek valóban páratlanul megfelelő gyászkísérettel szállott vissza sokat szenvedett lelke az égbe, ahonnan ez a szikra kilencvennyolc esztendővel ezelőtt lehullott a magyar földre.

A Görgey nemzetség ezt a gyászjelentést adta ki: „A görgői és toporci Görgey nemzetség mély megilletődéssel jelenti, hogy nesztora és örök büszkesége, Görgey Artur, magyar hazánk egykor diadalmas nagy hadvezére, majd sokaktól méltatlanul félreismert, de mindig szerető, hűséges, önfeláldozó fia, folyó hó 21-ik napján hajnali egy órakor, életének kilencvenkilencedik évében hosszú szenvedés után elhunyt... Csodálatos hős volt a csatákban és tűrésben egyaránt. Sem az ellenségtől kapott súlyos seb, sem a fájdalmasabb lelki sebek miatt jajszóra soha nem fakadt. Magasztos nyugalmát és holtig töretlen derült bátorságát, tiszta lelkiismeretéből és Istenbe és a nemzet jövőjébe vetett rendületlen hitéből merítette."

A Nemzeti Múzeum előcsarnokából temették el. Nemzetségének harminckét meglett férfitagja közül huszonkét Görgey teljesített akkor katonai szolgálatot. Ezek kivétel nélkül megjelentek, valamint hivatalosan az egész magyar királyi kormány, Tisza István gróf vezetése alatt. Kozma Andor temetői beszédével veszünk tőle búcsút: „Nem szállva perbe sem Istennel,

sem emberrel, mindazon magyarok nevében szólok Hozzád, Artur vezér, akik mélységes tisztelettel hódolnak a Te rendkívüli nagyságodnak és hűséges szeretettel a Te nemes emberi jóságodnak. Nem siratunk Téged, mert a testi halál, amely szokatlanul hosszú ideig tétovázott Veled szemben, csupán aggságod kínjait szüntette meg. Nem is búcsúzunk Tőled, mert tudjuk, hogy a Te hősi egyéniséged itt e földön is halhatatlan marad, s a história ítélőszéke előtt is el fogja nyerni az élet koronáját... Múló földi életedben nagy sorstragédia hőséül tűntél fel. De emiatt nekünk nincs jogunk panaszra, mert a panasz még halóporodban is sértené a Te egekig tornyosuló férfibüszkeségedet... Úgy néztelek sokszor, mint valami mesebeli hőst, aki a hamar lezajlott diadal után, óriási erőkkel telten, egy kicsi szigetre szorult. A kis sziget körül viharosan dühönghetett a gyűlölet óceánja, fenn a légben vijonghattak a vészmadarak, de magán a kis szigeten Téged mindenkor egyaránt végtelen megbecsülés és határtalan szeretet környezett. Ott, büszke szegénységedben is, úgy magasodtál fel, mint egy szép, öreg száműzött király, kinek szivében a lemondás fájdalma régesrég mindent megértő és mindent megbocsátó belenyugvássá finomult... Isten kegyelme azon a napon szólított magához, amelyen hatvanhét esztendővel ezelőtt Budavárát bevetted... A hozzád méltó katonás végtisztelet nem is ott van, ahol kiszenvedt tetemedet álljuk körül. Ma, túl határainkon dörögnek az ágyúk, ropognak a puskák és szuronyszegezve rohannak diadalra hazájukért küzdő vitéz magyarok. Azoknak unokái, akiket Te tanítottál meg igazi katonákul harcolni és igaz katonákul győzni. Lebegjen fölöttük a Te hősi szellemed és ismételje a fellegekből azt a mámoros szózatot, amely egykor, Buda ostrománál röppent fel hallgatag ajkaidról: előre!... ott lobog a trikolor... éljen a honvéd!"

IRODALOM

Az I. fejezethez

Görgey Albert: A toporci és görgői Görgey-nemzetség és a svábóci és tótfalvi Sváby-nemzetség történetéből, Igló 1909.
Görgey István: Görgey Artur ifjusága és fejlődése a forradalomig. Kiadta a M. T. Akadémia. 1916.
Erinnerungen eines österreichischen Veteranen Bd. I. 1852.
Ligne Charles Joseph: Ouvres militaires posthumes. Wien 1817. II. k.

A II. fejezethez

Görgey Arturné *Auboin* Adél: Emlékiratai, németből fordította *Adorján* Andor. Az Est 1910 februári számaiban.
Leiningen-Westerburg Károly gróf: Levelei és naplója, fordította és bevezette *Marczali* Henrik. Budapest. 1910.

A III. fejezethez

A fentieken kívül:
A v. *Görgey:* Mein Leben und Wirken in Ungarn i. J. 1848/49. Leipzig 1852, I–II. Bd. Ugyanezt használtuk magyar fordításban is: *Görgey* Artur: Életem és müködésem Magyarországon az 1848/49-i években, fordította id. *Görgey* István. Budapest 1911.
id. *Görgey* István: 1848/49-ből, élmények és benyomások. Budapest 1885. I. kötet.
Kolowrat-Krakowski: Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848/49, Bd. I. 1905.
Salamon Ferenc: A közösügyek és a forradalom. Budapesti Szemle XXVI–XXVII. k.
Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Génius-kiadás.
Szeremlei S.: Magyarország krónikája az 1848/49-iki forradalom idejéből.. Pest 1867, I.–II. k.
Szeremlei S.: A Honvédelmi Bizottmány keletkezése és a forradalom kitörése 1848/49-ben. Pest. 1867.

Id. *Szinnyey* József: Komárom 1848/49-ben, naplójegyzetek. 1887.
Gróf *Teleki* Sándor: Emlékeim, kiadta a Petőfi Társaság, II. k.
Ezenkívül: 1848-ból a *Közlöny, a Március Tizenötödike* és a *Kossuth Hirlapja* vonatkozó számai.

A IV. FEJEZETHEZ

A M. kir. Hadtörténelmi Levéltárban levő 1848/49-iki hadműveleti iratok.
Breit J.: Magyarország 1848/49-iki függetlenségi harcának története, I–III. k. 1930.
Friedjung: Österreich 1848–60. Stuttgart 1908. Bd. I.
Gelich R.: Magyarország függetlenségi harca 1848/49-ben, I–III. kötet.
Klapka: Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen, in den Jahren 1848/49. London 1851.
Ivánka I.: Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben.
Gr. *Moltke*: Naplójegyzeteimből. Pesti Napló 1918 március 16-iki száma.
Báró *Podmaniczky* Frigyes: Naplótöredék, 1887/88, II.
Pimodan: Erinnerungen aus dem italienischen und ungarischen Feldzügen, aus dem französischen, 1851.
Rüstow: Az 1848/49-iki magyar hadjárat története, fordította *Ádor* I., *Vértesi* A. I–II. kötet.

Az V. FEJEZETHEZ.

A fentieken kívül:
Helfert: Geschichte Österreichs von Ausgange des Wiener Oktoberaufstandes, 1869 Bd. I-IV.
Balleydier: Histoire de la guerre de Hongrie.
Bernhardi: Aus dem Leben Th. v. Bernhardi. Leipzig 1897.
Jókai M.: Az én életem regénye.
Pieron: L'evolution actuelle de la Tactique. Revue des deux Mondes, Tom. XX.
A. *Fürst Windischgraetz,* herausgegeben durch die Historische Komission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1907.
Der Winterfeldzug 1848/49 in Ungarn unter d. O. A. K. des Feldmarschalls Fürsten zu *Windischgraetz.* Wien 1851.
Graf *Seher-Thoss:* Erinnerungen aus meinem Leben. Berlin 1881.
Tragor Ignác: Vác története, 1848/49-ben. Vác 1908.
Madarász J.: Emlékirataim, 1831–1881. Budapest 1883.
Steier L.: Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései. Budapest 1924.
Steier L. : Az 1849 április 14.-i trónfosztás. Génius-kiadás.

A VII. FEJEZETHEZ.

A fentieken kívül:
Dembinszki Henrik: Emlékiratai, sajtó alá rendezte A. *Danzer*, fordította *Törs* K. Budapest 1874.
Mészáros Lázár: Emlékiratai, kiadta *Szokoly* Viktor. Pest 1866.
A. Wacquant: Die ungarische Donau-armee. Breslau 1900.
Vukovich Sebő: Emlékirataim, sajtó alá rendezte Bessenyey F. Budapest 1894.
Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1869. 2. k.
Fiáth F. báró: Életem és élményeim. Budapest 1878. I. kötet.
Beksics G.: Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés. 1883.
Irányi D.: Kemény Zsigmond müvének birálata. Egyetértés, 1883. 97–98 számok.
Vetter A.: Adalékok az 1848/49-iki függetlenségi harc történetéhez. Hazánk III. kötet.
Hegyesi M.: A 3-ik honvédzászlóalj története. Budapest 1898.
Gumplowitz: Das Recht der Nazionalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn.
Kazinczy Gábor: Följegyzései a Hazánk I. köt.
Klapka G.: Emlékeimből. Budapest 1886.
Kovács Lajos: A béképárt a magyar forradalomban. Budapest 1883.

A VIII. FEJEZETHEZ.

A fentieken kívül:
A. *Springer:* Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden. Leipzig 1863–65. Bd. II.
A. *Hübner:* Ein Jahr meines Lebens, 1848–49. Leipzig 1891.
Welden: Epizoden aus meinem Leben. Graz 1855.
Hegyesi M.: Bihar vármegye 1848/49-ben. Nagyvárad 1881.
Várady Gábor: Hulló levelek. Máramarossziget 1892.
Szemere Bertalan: Graf L. Batthyany, A. Görgey, L. Kossuth. Hamburg 1853.
Szalay József: Egy honvéd emlékei. Hazánk IX. k.
Id. *Görgey* István: 1848/49-ből élmények és benyomások, II. és III. köt. Budapest 1888 .
Szilágyi S.: A magyar forradalom története. Budapest 1850.

A IX. FEJEZETHEZ

Schönhals: Biographie des K. K. Feldzeugmeisters J. Freiherren v. Haynau. Gratz 1853.
Bartsch: Haynau und der Aufstand in Brescia. 1905.
Steier Lajos: Haynau és Paskievics, I–II. k. Génius.
Hegyesi M.: Oreusz alapján a függetlenségi nyilatkozat és az orosz intervenció viszonyáról. *Történelmi Lapok,* 1892-ik évfolyam.
Jósika Miklós báró: Egy magyar család a forradalom alatt.
W. Ramming: Der Feldzug in Ungarn u. Siebenbürgen im Sommer. Pest 1850.

A TOVÁBBI FEJEZETEKHEZ

Asbóth L.: Emlékiratok az 1848/49. magyarorsz. hadjáratból. Pest. 1862.
Asbóth L.: Görgey, cáfolat Assermann védiratára. Pest 1867.
Tolstoi: Relation des operations de l'armée russe en Hongrie. 1850.,
Zwei Honvedoffiziere: Görgey–Klapka, Komorn–Világos.
Buschbach P.: Egy viharos emberöltő. I–II. kötet.
Reizner J.: A régi Szeged. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. 1884.
Seres László: Szemere Bertalan, Magyar Figyelő 1912-ik évfolyam.
id. *Görgey* István: Görgey Artur a számüzetésben. Budapest 1918.
Ezenkívül Görgeynek 1867 utáni életére vonatkozó közlések *Kozma* Andortól és *Görgey* Aladártól.

A KIADÓ UTÓSZAVA

Sorozatunkban a magyar polgári történetírás legjelesebb – új kiadásban nem hozzáférhető – munkáit kívánjuk ismételt megjelentetéssel, vagy esetleg még kéziratban heverő művek publikálásával a szélesebb közönség számára megismerhetővé tenni. Azokat az írásokat, amelyeket a második világháború után nem az adott tudományterület változásának önmozgása, hanem a direkt politikai akarat iktatott ki a tudományos gondolkodásból, az egyetemi tananyagokból, a közkönyvtárakból és az érdeklődő nagyközönség látóköréből. Tudjuk, hogy a megjelentetendő írások témakörében a legtöbb esetben születtek újabb feldolgozások, de hiszünk abban, hogy a történettudományban is vannak állandó, „örök" értékű művek, melyek időszerűségét nem érinti egy-egy részletük (netán egész témakörük) későbbi, mégoly „korszerű" feldolgozásának megjelenése. A kiadó úgy gondolja, hogy a magyar történetírás utóbbi évtizedeiben túl sokáig volt hegemón helyzetben egyetlen ideológia ahhoz, hogy lemondhassunk a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeinek gondolati sokszínűségét tükröző munkákról.

* * *

Pethő Sándor – újságíró, történész – Pásztoriban született, 1885. március 1-én. Kolozsvárott, Nápolyban és Hallében tanul, majd rövid tanárkodás után újságíró lesz – emellett történelmi szakmunkákat ír. 1938-ban megalapítja a Magyar Nemzet című napilapot. Ismertebb történelmi művei: *A szabadságharc eszméi* (1916); *Világostól Trianonig* (1925); az Asztalos Miklóssal együtt írt *A magyar nemzet története* (1933). Pethő Sándor 1940. augusztus 25-én hunyt el autóbalesetben.

* * *

A mű eredeti megjelenése: Pethő Sándor: *GÖRGEY ARTÚR.* Genius kiadás, é.n.

A kötet jelen kiadása mindenhol teljes egészében a mű eredeti szövegét követi, kizárólag a nyilvánvaló elírásokat és az értelemzavaró sajtóhibákat javítottuk. A szöveg korabeli, ma már régiesnek tűnő helyesírását (nevek: pl. Jellacsics József, Windischgraetz, Hunyady; dátumok: 1848/49-iki, 1832 november 23-án, etc.) is jórészt érintetlenül hagytuk (kivéve a korabeli nyom-

datechnikából eredő központozást), sőt bizonyos következetlenségeket – melyekből eredően néha a szövegen belül is különféle írásmóddal találunk egyes szavakat, neveket (pl. Székesfehérvár és Székesfejérvár, Alsó-Szélly és Alsószélly, etc.) – sem igazítottunk ki. A szövegközti térképeket újrarajzoltuk a mai nyomdai követelményeknek megfelelő minőség elérése céljából.

* * *

A kiadó ezúton mond köszönetet Pethő Sándor családjának, amiért engedélyezték a könyv új kiadását.

TARTALOM

3600 Ft.

ISBN 963-958-065-1

attraktor@t-online.hu
www.attraktor.hu

ATTRAKTOR